

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

XI-111⁵

FRA ARKIV OG MUSEUM.

TIDSSKRIFT FOR ØSTIFTERNES
HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVET

AF

ØSTIFTERNES HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

5TE BIND

KJØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1912—15.

TRYKT I GRÆBES BOGTRYKKERI.

BILLEDERNE UDFØRTE I FR. HENDRIKSENS REPRODUKTIONSANSTALT.

INDHOLD

	Sid
<i>Andrup, O.</i> : Prinsesse Sofies Giftermaal og Udstyr	551
<i>Behrend, C.</i> : En Dagbog fra en Rejse i Danmark 1588	294
<i>Carse, K.</i> : Jørgen Christensen, en lægekyndig fynsk Bonde fra det 18de Aarh.	151
— — : Kongelige Hof- og Livkirurger	463
<i>Christoffersen, Marie</i> : Kvindedragter fra Hedeboegnen i gamle Dage..	322
— — : Mandsdragter fra Hedeboegnen i gamle Dage..	536
<i>Claudi-Hansen, A. S.</i> : St. Nicolai Kirke i Køge	417
<i>Daae, Aagaat</i> : Skiftebrev efter Jens Hvass til Fodslette og Hustru Sophie Urne	195
<i>Hammerich, Angul</i> : Klokkespillet i København af 1736	172
<i>Holm, Viggo</i> : Gabriel Voigtländer	185
<i>Jensen, Chr. Axel</i> : Hans Dreyer, kgl. Maj. Billedsnider, Holcken- havnsmeesteren	358
— — — : Minder om Dronning Margrete	455
— — — : En fyensk Folkelivsskildring	547
— — — : Ligsten af billedsnideren Lorents Jørgensen i Holbæk	549
<i>Johnsson, J. W. S.</i> : Smaa Bidrag til dansk Medicinalhistorie	59
— — : En mystisk Genstand	311
— — : Et Brev fra Niels Peter Møller	591
<i>Kristensen, H. P.</i> : Sogneraadsforhandlinger og Breve om Kartoffelsygen	1
<i>Kornerup, Bjørn</i> : Holbæk Latinskoles Historie	603
<i>Lemche, Johan</i> : Gæstgivergaarden Holland i Lyngby	67
<i>Matthiessen, H.</i> : Stodderkongen	247
— — : En Snedkerforskrivning fra Kallundborg	459
— — : Sejerværket paa Køge Raadhus	460
— — : Per Døver i Odense	639
<i>Møller, John M.</i> : Historiske Oplysninger om Kjærum Sogn	71
— — — : Nogle Bemærkninger om Adams-Klokken i Odense	454

	Side
<i>Mygdal, Elna</i> : Paschier Lamertijn og Christian d. 4des Dækketøj . . .	486
<i>Norvin, William</i> : De soranske Arkivers Brand 1813	339
<i>Paulli, R.</i> : En Danmarksbeskrivelse i Skjæmteviseseform	247
<i>Petersen, L. P.</i> : Om nogle Fund paa Æbelholt Kloster	366
<i>Prior, W. R.</i> : Et engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593.	45
<i>Reimer, Christine</i> : Fra Odense den 2. April 1805, H. C. Andersens Fødselsdag	334
<i>Schøller, C. E. A.</i> : Bidrag til Jungshoveds Slots Bygningshistorie	24
<i>Thorsen, Chr.</i> : Et lille Bidrag til Belysning af Fattigforsørgelsens Ind- retning paa Landet i Slutn. af 16. Aarh.	241
Bøger og Begivenheder 1911, 1912, 1913	204, 380, 524
Nationalmuseets anden Afdeling 1911-12, 1912-13, 1913-14	290, 398, 500
Smaastykker (vedr. Fajancefabrikation 1724)	237
Selskabets Virksomhed 1912—15	641

Sogneraadshandlinger og Breve om Kartoffelsygen paa Øerne.

af

H. P. Kristensen.

Omtrent Hundrede Aar efter Kartoffernes Indførelse i Danmark udbrod den bekendte «Kartoffelsyge», der i tre Aar 1845—47 ødelagde største Delen af Landets Kartoffelavl. Den var ikke blot almindelig her i Danmark, men i næsten alle europæiske Lande; og dens Virkninger blev saa meget føleligere, som de faldt sammen med en europæisk Dyrtdid. De voldsomme Uroligheder, som fulgte heraf, blev Indledningen til de bekendte Revolutioner i Frankrig (Februarrevolutionen) og Tyskland. I Irland døde Folk i Tusindvis af Hunger, og store Skarer udvandrede til Amerika.

Her i Landet forløb Sygdommen under fredeligere Former. Der var ganske vist nogle Byoptøjer enkelte Steder; men de fleste Steder bar man Ulykken med Taalmodighed.

Den 4. Oktober 1845 sendte Regeringen en Skrivelse til Amtmændene, hvori den udbad sig Underretning om «de Iagttagelser, der kunde lede til at kende Kartoffelsygens Oprindelse, Midlerne derimod og Forholdsregler til at forebygge Sygdommen for den kommende Tid, samt om Nydelsen af de fordærvede Kartoffler havde vist skadelige Følger for Mennesker og Dyr.» Denne Forespørgsel gik til Sogne-

forstanderskabene paa Landet, der i ekstraordinære Møder behandlede Sagen. Det er Udskrift af disse Forhandlinger, der danner Grundlaget for nærværende Afhandling.

De tidligtmodnede Kartoffler havde givet det første Varsel om den Ødelæggelse, der var i Vente, og over hele Landet begyndte man nu at eksperimentere for at udfinde et Middel til at bevare saa mange som muligt af den senere Høst. Gennem Sogneforstanderskabenes Indberetning faar vi Besked om disse Forsøg.

I Vester Egede Sogn havde man været meget opfindsom. Birkedommeren i Bregentved Grevskabs og Gisselsfeld Klosters forenede Birker skriver den 31. Oktober 1845 til Amtmanden i Præstø, at Halvdelen af dette Aars Kartoffelavl i hans Jurisdiktion allerede er ødelagt, og han tilføjer: «Maaden at præservere dem paa er højst forskellig, idet nogle spreder dem ud paa tørre Steder som paa Lofter og i Kældere, hvor der er Lufttræk, andre tørrer dem i Bagerovnen, og atter andre skærer de friske Kartoffler i Stykker, trækker dem paa Snore og tørrer dem som Æbler. Flere har aldeles ikke optaget Kartofflerne, men vil lade dem blive siddende til Foraaret.»

Paa *Drejø* i Svendborg Amt var der ligeledes gjort mange Forsøg. Sygdommen havde her som paa alle lerede Jorder vist sig særlig ondartet, og det er vel intet Under, at den lille Ø's Befolkning her først søgte til Havet efter Hjælp; men Havvandet hjalp ikke; og da man saa bagefter begyndte at tænke nærmere over Tingene, kom man endog til det Resultat, at det snarere gjorde Fortræd, og dets gamle Synder blev indberettet til Rentekammeret. Det hedder i Sogneraadets Indberetning: «At det skulde være godt at vadske de syge Kartoffler i Havvand, har vist sig ugrundet. Nærmere Eftertanke har tværtimod overbevist undertegnede Formand om, at Havvand er skadeligt; thi da for et par Aar siden en Del Kartoffler herfra i aaben Baad blev ført til Ærøskøbing i et stormfuldt Vejr, og disse blev gennem-

blødt af Havvandet, raadnede de om Vinteren, skønt de straks blev lagt paa et Loft for at tørres. Andre derimod, som ikke havde faaet Havvand, forblev sunde.»

Havet var altsaa indtil videre i Unaade paa Drejø; men saa forsøgte man «med Klorkalk og Soda for i det mindste at redde nogle Sættekartofler.» Endvidere blev det forsøgt, om det ikke skulde hjælpe, «at vikle dem i Kalkklude og lægge dem i Trækul.»

Til den polytekniske Lærestalts Komité¹⁾ strømmede det ind med Meddelelser om de Forsøg, der rundt om i Landet var gjort for at hindre Sygdommens Udbredelse blandt Kartofflerne i Jordkulerne. Her anføres nogle af de almindeligste: «Kartoflerne vadskes i Kalkvand, spredes derefter paa Græs for at tørres og tildækkes efter nogle Timers Forløb med Halm og Jord.» «Man anbringer Kartofflerne lagvis med gammelt Muurgrus og Sand, hvorefter det dækkes med Halm og Jord.» «Kartoflerne nedlægges lagvis med Trækul.»

Et særligt virkningsfuldt Middel skulde det være «at kaste Kartofflerne om og over to Skaale med brændende Svovl eller med Clorblanding og Svovlsyre» og dernæst tildække dem med Halm og Jord. Men det Raad, de fleste Sogneforstanderskaber gav Regeringen, var dog, at man skulde henlægge Kartofflerne i Træk, indtil de blev godt gennemtørrede, og dernæst nedlægge dem i Kuler.

Rentekammerets Forlangende om Oplysning fra de forskellige Sogne var øjensynligt ikke overalt lige kærkomment; thi medens nogle Forstanderskabsforsamlinger med den største Overlegenhed besvarede alle de stillede Spørgsmaal, var andre i en pinlig Forlegenhed for Svar. At dømme efter det indsendte Uddrag af Lindelse Sogneraadshandlingsprotokol, har man ikke i dette Sogn følt sig tryk-

¹⁾ Nedsat til Undersøgelse af Kartoffelsygdommen, K. bestod af Professor F. Liebmann, E. A. Scharling og A. Weilbach.

ket af Regeringens Cirkulære. Det meddeles her, at «Onsdagen den 15. Oktober 1845 var Lindelse Sogneforstanderskab samlet for at tage Stilling til den over hele det nordlige Europa udbredte Kartoffelsygdom».

Trods denne lovende Begyndelse indskrænkede Raadet sig imidlertid til at omtale det ene Punkt i Cirkulæret, Spørgsmaalet om de syge Kartoflers Anvendelse til Mennesker og Dyr: «Ved at overveje denne Genstand fandt de tilstedeværende Sogneforstandere sig beføjede til at erklære som den almindelig antagne Formening blandt Sognets Beboere, at der hidtil ikke er sporet nogen skadelig Indflydelse af Brugen af Kartofler, endskønt man ingenlunde har indskrænket denne, men endog til Kreaturerne Fodring og Fedning har anvendt dem i rigeligere Maal end ellers og som Fødemiddel for Mennesker har brugt dem i samme Mængde som sædvanligt, dog i sidste Øjemed efter at have fraskilt de bedærvede. Til Svin og Køer bruges almindeligvis ingen Forsigtighedsregel, og disse Kreaturer har ingen Modbydelighed vist for dem, men tvært imod ædt dem graadigt». Videre kom man saa ikke i «Overvejelsen af denne Genstand»; men det tilføjes ogsaa straks, at Peder Jørgensen og Chr. Hansen var fraværende.

I Vindinge Sogn (i Vindinge H.) havde man et Svar parat paa alle Spørgsmaal:

I. Som Oprindelse til Sygdommen antages den vaade Sommer og Regnskyl, især i August, der bevirkede Fasthed i Jorden og saaledes forhindrede Uddunstningen af den til Konservering for Knoldene overflødig Vædske, der end mere standsedes af den paa samme Tid indtrufne Nattefrost.

II. Som Middel mod sammes Udbredelse formener man at henlægge dem i Træk til Tørring, samt til Konservering til Lægning at overgyde dem med Kalkvand efter vel at have sorteret de sunde og de syge fra hinanden.

III. Med Hensyn til Anvendelsen, da bruges de sunde

til Folk og de syge til Kreaturer, og ingensinde har man bemærket, at nogen har befundet sig ilde deraf.»

Birkefoged Lehn (Holckenhavn Birk) skriver imidlertid i det Brev til Amtmanden, hvormed han ledsagede de modtagne Beretninger: «Her er ingen, som har haft Videnskab om at iagttage saadan Kartoffelsyges Oprindelse. De offentlige Tidender afgiver forskellige Raad; maaske nogle af disse bruges udenfor Bondestanden. Af Bønderne benyttes ingen».

Præsterne Tobiesen i Vindinge og Laub i Frørup giver ved samme Lejlighed deres Ord med i Laget. Den første skriver bl. a.: «Jeg ved ikke, at nogen er blevet syge af at spise dem; maaske fordi de heller ikke har spist dem. Jeg skal saa vist ogsaa fraraade dem det.»

Og i Pastor Laubs Skrivelse hedder det: «Da saavel Lugt som Smag lettelig røber den fordærvede Kartoffel og ingenlunde frister til at spise den, har man næppe nogen for Sundheden skadelige Følger at befrygte.»

I Spjellerup Sogn (Faxe H.) blev det overdraget Sognefogden Povl Andersen at affatte en Indberetning om Kartoffelsygen der i Sognet, og følgende Skrivelse, der her gengives bogstavret efter Originalen, viser, hvorledes han løste Opgaven: «Efter Her Herredsfogdens Skrivelse af 14. dennes angaaende om Kartoffernes Sygdom, den største Del af dem beskadige erre, og vi koger dem til Svinene, men vi have ej hørt, at det hafte gjort dem Skade inu, og jeg haver bekendtgjort det overalt i Sognet.»

Men der var som sagt andre, der tog sig Opgaven langt alvorligere, saaledes Forstanderskabet i Tved Sogn. Herom vidner den indsendte Beretning til Amtmanden i Svendborg:

«Ifølge det kgl. Rentekammers Resolution . . ., da har Tved Sogneforstanderskab confereret paa det omhyggeligste angaaende denne almen vigtige Genstand, og er Resultatet, at vi ikke tør med fuld Sikkerhed anse os for havende

Erfaring nok til at besvare disse Spørgsmaal med Paalidelighed; men hvad vi pligtskyldigst ikke tør undlade at meddele, det er, at det desværre viser sig, at de optagne Kartoffler daglig bedærves mere og mere, uagtet man søger at bevare dem ved at lægge dem tyndt paa tørre Steder.»

I Humble Sogn strandede man paa Spørgsmaalet om de angrebne Kartofflers Skadelighed for Mennesker. Det ser ud, som man virkelig har anstrængt sig for at klare det, men dog har maattet opgive det. Det hedder nemlig i Udskriften af Forhandlingsprotokollen: «Da de bedærvede Kartoffler, naar de er kogte, saavel ved Smag som ved Lugt og hele Udseende lettelig kunne skelnes fra de sunde, har det været umuligt at faa noget Menneske til at spise dem. Det vil derfor ikke kunne afgøres, om og hvorvidt Nydelsen af bedærvede Kartoffler vil være skadelig for Menneskets Sundhed.»

Amtmanden i Sorø havde anstillet Forsøg baade med «et betydeligt Antal Svin, over 200 Malkekør og i sin Husholdning, uden at denne Nydelse (!) har haft nogen skadelig Indflydelse paa Folkenes Sundhed.»

I Lejre Herred havde man været saa heldig som maaske intet andet Sted, idet man her saa sig i Stand til at indhente Efterretning fra Bidstrup Hospital, der i denne Henseende har været en fortrinlig Forsøgsstation. I Indberetning fra Lejre Herreds Kontor d. 18. Oktober 1845 hedder det: «Efter derom modtagen Underretning nydes paa Bidstrup Hospital, der for Øjeblikket er Opholdssted for 187 Patienter og 267 Lemmer¹, for Tiden endnu efter det gamle Reglement 15—1600 Potter kogte Kartoffler hver Uge, hvilket formentligen indeholder et talende Datum for Kartoffernes Uskadelighed».

Det fremgaar da heraf, at man paa Bidstrup har an-

¹ Paa Bidstrup var der fra 1808 til 1851 to Afdelinger: en Lemmeafdeling og et Hospital for Sindssyge (paa Slottet).

vendt de syge Kartofler til Patienternes og Lemmernes Bepispning. I modsat Fald vilde det ikke have indeholdt «et talende Datum for Kartoffernes Uskadelighed.»

At det ikke har været nogen udsøgt Delikatesse, de stakkels Mennesker er blevet opvartet med, fremgaar af talrige Vidnesbyrd, hentet fra forskellige Indberetninger, om de syge Kartofflers Egenskaber.

Fra Storehedinge Landsogn hedder det saaledes: «Kartoflerne her er for det meste fordærvede og duer ikke til Menneskenes Ophold eller til Kreaturer. Udvendig er de graa og skaarbede. Naar de bliver kogt, lugter de meget ilde. Der er ingen, der spiser dem. Skadelige Følger deraf har jeg ikke hørt, men dersom de blev brugte, kunde de nok foraarsage Sygdomme.» Derfor intet Under, at det i en Skrivelse fra Humble Sogn meddeles, at «selv de fattige sorterer dem med Omhu» (af en Skrivelse fra Pastor Plesner, Humble Præstegaard). Det gentages ofte, at de angrebne Kartofler har «en modbydelig Lugt og Smag.» Fra en af Præsterne i Vindinge Herred foreligger en Skrivelse til Herredskontoret i Nyborg, hvori det meddeles, at «Nydelse af de bedærvede Kartofler har hos Mennesker foraarsaget Brækning og Phantasieren (!), og hos Dyr, f. Eks. Svin, har den ytret sig derved, at de efter Nydelsen ikke vilde drikke Mælk.» Trods alle disse ubehagelige Egenskaber, der saaledes efter omtrent samstemmige Vidnesbyrd hæftede ved de syge Kartofler, hører man dog ikke noget om, at de har foraarsaget Dødsfald blandt Mennesker.

Til Fodring af Dyr er de blevet anvendt i stor Udstrækning, og allevegne fra meddeles, at Dyrene har befundet sig godt derved. Et Par «Iagttagelser», der kunde tyde i modsat Retning, kan næppe tillægges nogen videre Betydning. Den ene stammer fra Herredsfogden i Storehedinge, der skriver, at han gennem Sognefogderne har modtaget Meddelelser om Tilstanden i sin Jurisdiktion

(Stevns og Fanø Herreder), og at disse gaar ud paa, at Ødelæggelsen har strakt sig til over Halvdelen, i enkelte Sogne er den total. Kreaturerne fodredes med Kartofflerne uden at tage Skade, «medens nogle Ænder, som blot var fodrede med Kartoffler, befandtes indvendig i Kødet temmelig grønne og af ilde Smag.»

Større Forskrækkelse vakte imidlertid en Artikel i Hempels Avis den 25. December 1845. — Sundhedskollegiet havde, tildels paa Grundlag af de samstemmende Beretninger om de syge Kartofflers Uskadelighed, udstedt en Erklæring om, at man trøstigt kunde anvende dem til Kreaturerne Fodring, — en Erklæring, der overalt hilstes med Glæde, fordi man nu med bedre Samvittighed kunde proppe dem i Kvæget, og maaske ogsaa paa sine Steder i Tjenestefolkene. I Lolland-Falsters Tidende udtrykte Pastor C. E. Hansen i Ønslev sin Glæde over Bekendtgørelsen i følgende stærke Udtryk: «Af alt det, der har været skrevet om Kartoffelsygen, har næppe noget fortjent saa megen Opmærksomhed eller været af saa megen Vigtighed, som det, der fra Sundhedskommissionen har været bekendtgjort om de fordærvede Kartofflers Uskadelighed.» Men nu skriver en «Indsender fra en nærliggende Herregaard», i den ovenfor nævnte Hempels Avis: «I Henhold til den Attest, Sundhedskommissionen har udsendt, at Nydelsen af de af Smitten angrebne Kartoffler ikke skulde være til Hinder eller Skade for Mennesker eller Dyr, tillader jeg mig desangaaende at henstille nogle Facta, hvorfor der kan skaffes Bevis, hvis det skulde fordres. I Løbet af de sidste 8 Dage har jeg set 6—8 slagtede Svin, som i dette Efteraar stadigen er fodrede med Kartoffler, tildels bedærvede og raa. Før Slagtningen var der ingen Sygdomssymptomer at se ved samme; men efter Slagtningen saas enten Lungen eller Hjertet tildels eller endog i stor Grad at være bedærvet, ganske i Forhold til Kvantummet af de nydte Kartoffler. Ved Dyrenes Aabning bemærkedes

samme Lugt, som er de bedærvede Kartoffler egen. Dette kunde maaske tjene til gavnlig Efterretning for dem, der fodrer Svin og Køer, som skulde overvintre, med Kartoffler, da de næppe vil leve Foraaret over.»

Den «ærede Indsenders» Artikel vakte den største Forfærdelse. Det var jo nemlig ikke blot Køer og Svin, men mange Steder ogsaa Folkene, man havde fodret med de bedærvede Kartoffler, og nu fik man altsaa at vide, at der bag et sundt Ydre kunde ligge en raadden Lunge og et fordærvet Hjerte, — «ganske i Forholdet til Kvantummet af de nydte Kartoffler», og hen paa Foraaret vilde Virkningerne vise sig blandt Folk og Fæ. Den ovenfor nævnte Pastor Hansen i Ønslev skriver, at Ængstelsen overalt var saa stor, at endog de Mennesker, der ikke havde nydt de fordærvede Kartoffler, fik en Skræk i sig. Sundhedskommissionen udsendte imidlertid straks en ny Erklæring, hvori man søgte at berolige de opskræmte Gemytter ved en Række Eksempler paa, at Kvæg, der havde været fodret med syge Kartoffler, ved Slagtningen viste sig fuldstændig friske. Og gennem talrige Meddelelser til Bladene fra Landets forskellige Egne syntes det endog at fremgaa, at de syge Kartoffler havde givet usædvanligt gode Fedningsresultater. Saaledes havde en seksten Aar gammel Ko paa Lolland, som ialt havde konsumeret en 16—17 Tønder syge Kartoffler, ved Slagtningen indeholdt $3\frac{1}{2}$ Lispund Tælle. —

Hvad mente man nu omkring i Sognene var Aarsagen til denne Sygdom, som overalt vakte saa megen Uro og saa store Tab? Rentekammeret havde jo æsket Kartoffel-dyrkernes Mening ogsaa om denne Sag. Her som overfor de øvrige Spørgsmaal var der stor Forskel paa den Viden, Folk mente at sidde inde med; men de fleste, der overhovedet indlod sig paa en Besvarelse, hældede til den Anskuelse, at Sygdommen skyldtes Vejret, visse usunde Vinde, eller maaske en gennem Aarene stedse tiltagende Demora-

lisation blandt Kartoffelslægten, en Dekadence, der skyldes en vis Form for «Overkultur» i de finere Kartoffelslægter, da Sygdommen havde vist sig langt mere ondartet her end blandt de grovere Familier.

Paa Bornholm gav man Vejret Skylden. I en Skrivelse fra Bornholms Amtstue d. 6. December 1845 hedder det:

«Den Gisning, at Kartofflen ikke selv har haft Spiren i sig til Sygdommen, men at denne er opstaaet paa Grund af Vejrliget eller en særegen Beskaffenhed i Luften, synes, naar der sés hen til Maaden, hvorpaa Sygdommen overalt har vist sig, at have meget for sig.»

Denne Antagelse kommer endnu tydeligere til Orde i en Skrivelse, som en øjensynlig meget fantasirig Landmand i November 1845 indsendte til «Det kgl. Landhusholdnings-selskab». Det hedder heri: «Først maa jeg bede erindret, at den Nat, da Kartoffeltoppen antog den mørke Farve, havde Vinden blæst af Vesten, og det havde frosset noget, skønt tilsyneladende ikke stærkt. Da jeg op ad Formiddagen saa denne Kartoffernes visne Farve, tænkte jeg: Der har vi Kartoffelsygdommen! Senere viste det sig, at Kartofflerne havde Skade. Men i min Have fik jeg just Lejlighed til at gøre den Bemærkning (1), at paa begge Sider af en Hvidtjørnehæk var der sat Kartoffler, paa den vestre Side de smaa aflange, de saakaldte Mandelkartofler, paa den østre Side smaa runde, de saakaldte Kastaniekartofler. Alle Kartoffler paa den vestre Side af Hækken, uagtet de dog ellers havde Læ, var beskadigede saavel paa Top som paa Knolde, hvorimod de paa den østre Side af Hækken stod med fuldkommen grøn og frodig Top, som de beholdt, til de blev optagne, og Knoldene er fri for alle Sygdomsmærker endnu den Dag i Dag.» — Hverken Landhusholdningsselskabet eller Rentekammeret rensede Vestenvinden for den Mistanke, der her var hæftet ved den. Dette skete først, da Skrivelsen fra Rentekammeret blev sendt til den

polytekniske Læreanstalt, hvor man kendte Skimmelsvampen og dens ødelæggende Virksomhed.

I Sognene ved Ringsted gav man ligeledes Strømninger i Luften Skylden. Det hedder i Indberetningen herfra: «Her antages det, at af de opgivne Sygdomsaarsager den sandsynligste er den, at samme er fremkaldt ved epidemiske Luftstrømme, som først har angrebet Toppen og dernæst indvirket paa Knoldene i en forskellig Grad, eftersom disse har haft en større eller mindre Modtagelighed.»

Faa Steder har man dog siddet inde med en Kundskab der kunde maale sig med Sogneforstanderskabets i Longelse og Fuglsbølle Sogne paa Langeland. I Udskrift af Forhandlingsprotokollen, dat. 16. Oktober 1845, har Forstanderskabet nedlagt sin Viden: «Vi ere af den Formening, at Aarsagerne maa søges i et fra det normale afvigende forandret Forhold i de elementariske Stoffer i Dunstkredsen eller i Regnen, hvilken, falden til en vis Tid og fra en vis Kant, antages at foraarsage Luus paa Humlerankernes Blade og paaafølgende Hentørring og Misvækst, ligesom og paa Ærtestængelens Blade, hvilket ofte indtræffer, men ikke i den Udstrækning som i dette Aar paa alle Kartoffelmarker, paa mager og høj Sandjord kun lidt, og i Frugthaver mellem Træerne under disses Blade og Skygge næsten intet, hvilket kunde synes at lede til den Antagelse, at Aarsagen til Sygdommen ligger, ikke i Beskaffenheden af de Kartoffelknolde, som brugtes til Sæd, eller i Jorden, men i Luftens eller Dunstkredsens af os endnu ikke til Klarhed og Fuldkommenhed kendte Stoffer, hvis umiddelbare Paavirkning paa Kartoffelens Stængler og Blade forhindres i Skyggen af Træernes Løv, som dækker over dem. Dersom dette er nogenlunde rigtigt, kan der jo ikke være Tale om Forholdsregler derimod fra det offentliges Side.»

Herredsfogden i Nyborg, Bierfreund, har øjensynlig ogsaa tænkt meget grundigt over Sagen, og hans Betragtninger røber en virkelig videnskabelig og sikkert fuldtud

korrekt Opfattelse: «Rimelig synes den Mening, at ligesom ukendte Naturaarsager enten aldeles frembringe eller og fra fremmede Steder udbrede Epidemier, der enten mellem Mennesker eller enkelte Dyreklasser ytrer mordiske Virkninger, særdeles i de Strøg, hvor de aldrig tidligere har ytret sig, indtil Smittestoffet har tabt sin voldsomme Virkning, og om det end muligen i saadanne Strøg aldrig aldeles forgaar, dog i Almindelighed ikke ytrer særdeles ødelæggende Virkninger, saaledes kan Forholdet ogsaa være i Planteriget, og en almindelig udbredt Epidemi nu rase mellem Kartofflerne, der paa Grund af denne Næringsmid- dels Vigtighed vækker saa megen Sensation, men senere hen vil tabe sin ødelæggende Kraft. Midlertid er Ødelæggelsen højst sørgelig, da de Distrikter, der er blevet skaanede, kun er at regne som Oaser, eftersom Virkningerne ikke alene er for nærværende Aar, men det og er at befrygte, at Læggekartofler til Foraaret vil blive vanskelige at erholde. Værre vil det naturligvis blive, om Smitten muligen forplantes for Fremtiden, saaledes som nogles Mening er, naar Kartoffeltoppen enten forbliver i Jorden eller ved at henlægges paa Møddinger udbringes paa den. Ønskeligt vistnok derfor, om man anstillede nøjagtige Undersøgelser, hvilket dog formentlig ikke vil opnaas ved blot praktiske agrariske Forsøg, men ved videnskabelige Forskninger og Undersøgelser.» —

Steenstrup Forstanderskab hørte til de beskedne, der ikke vovede at sige for meget: «Forstanderskabet troede ikke at turde driste sig til at udtale nogen bestemt Mening om Sygdommens Oprindelse, men kunde kun henholde sig til de offentlige derom fremsatte Formodninger, der almindeligen søger Grunden til Sygdommen i afvigte Sommers særegne Vejr- og Temperaturforhold. Man tvivlede om, at Smitten forplantede sig ved den blotte Berørelse, men troede, at den kom indvendig fra.»

Heller ikke paa *Thurø* «tiltroede man sig Sagkundskab

nok for desangaaende at kunne afgive en tilfredsstillende Betænkning . . . Imidlertid troede to af Medlemmerne at have bemærket, at en i Sommerens Løb for et Par Dage stedfunden Varme havde foranlediget, at Kartoffeltoppene visnede, hvoraf straks til samme Tid Frugternes Bedærvelse udviklede sig.»

Den ovenfor nævnte Opfattelse, at Kartoffelsygen skyldtes en Udartning eller Demoralisation blandt Kartofflerne, kommer sjældent frem i de indsendte Beretninger; men den har sikkert været ret almindelig blandt Almuen. Sekretæren i den af Polyteknisk Lærestalt nedsatte Komité, Professor Liebmann, skriver herom: «Efter at det nu er oplyst, at Sygdommen foraarsages ved en parasitisk Svamp, vil det være indlysende, at alle tidligere Formodninger om Kartoffelplantens Udartning som Aarsag til Sygdommen er ubeføjede, ligesom ogsaa Indforskrivningen af Læggekartofler fra Lande, der hidtil er bleven forskaanede for dette Onde, vil være unyttig. Dette maatte man kunne slutte, efter at have lært Sygdommens Aarsag at kende. Hvad der bestyrker denne Mening er, at jeg paa en Rejse i Fyen i Begyndelsen af denne Maaned [d. e. August] erfarede, at flere derboende Landmænd, som med megen Bekostning havde forskrevet Læggekartofler fra Nordamerika, paa Egne, hvor Sygdommen ej havde hersket, desuagtet havde faaet de dermed beplantede Agre i samme Grad angrebne som alle de andre. Det fraaades derfor at indforskrive Læggekartofler fra Spanien og Nordamerika.» Og i Fortsættelse heraf skrives videre: «Alle Foranstaltninger til Kartoffelsygdommens Udryddelse vil være frugtesløse, eftersom denne hidrører fra en Snyltesvamp, hvis usynlige Kimkorn føres rundt i Luften, og som vil kunne udvikle sig overalt, hvor de træffer en passende Jordbund, d. v. s. Kartoffelplanter, lige meget, enten disse er inden- eller udenlandske.»

En Præst paa Fyn foreslaar, «at gode Kartoffler bringes

her til Landet fra de Dele af Amerika, der ere at anse for Kartoffelens oprindelige Fædreland, for at det kunde forsøges, om den Mening, som hersker hos mange, er grundet, at Kartofflerne i Europa ere i Tidens Løb udartede og behøver ved ny Sæd fra deres oprindelige Fædreland at forfriskes.»

Skønt denne Udartningsteori altsaa var urigtig, fik den dog sin store Betydning; thi blandt de indforskrevne Kartoffler var der nye og hidtil hos os ukendte fortrinlige Sorter, der tillige viste sig i Besiddelse af Modstandsdygtighed mod den herskende Sygdom, saaledes de senere saa bekendte Racer Hammersmith, Æggeblomme, Tidlig Rosen, Magnum Bonum og Richters Imperator. Regeringen havde udbedt sig Erklæring fra de danske Konsuler i New York, Malaga, Coriña, Barcelona, Stettin, Königsberg, Rostock, Danzig, London o. fl., og gennem disse modtaget Anvisning paa de Racer, der havde klaret sig bedst gennem Krisen, og Ekstrakt af Konsulernes ofte lange Indberetninger publiceredes i de offentlige Tidender. I Forbindelse med den Nytte, Kartoffelsygen saaledes gjorde ved paa en Maade at tilføre Arten nye Slægter, maa ogsaa nævnes, at der ved den fortsatte Syslen med og livlige Interesse for Kartoffelspørgsmaalet i det hele taget, kom mere Fart i Forædlings- og Opdrættervirksomheden, og at Kartoffel dyrkningen herved kom ind i et sikkert og rentabelt Spor.

Hvem gik dette almindelige Landsonde nu haardest ud over? For den, der nu saa mange Aar efter sysler med Sagen, er der jo en Fare for, at dens inderste Kærne skal blive borte i den Dyngge af Indberetnings-Avner, der efterhaanden hobede sig op. Hovedsagen for den Tids Mennesker var dog det, at der med Sygdommen fulgte Tab, skuffede Forventninger, ja, maaske endog Lidelse og Nød. Det var Markernes Afgrøde, der blev lagt øde, det var mange Dages Møje, der spildtes. Arbejdet

paa Kartoffelmarkerne er ofte det sureste og vanskeligste for Landmanden, især Opgravningen om Efteraaret, tidt i Regn og Blæst, hvor den vaade Jord sejt klæber sig ved de krybende Samleres Hænder og Knæ. Mænd, Kvinder og Børn kravler fra den graa Morgen til den sorte Aften Ager op og Ager ned bag Greben, der ustandselig vælter de kolde Kartoffler op af den fugtige Muld. Og saa var Lønnen for hele denne trælsomme Møje en Hob stinkende, uappetitlige, vædskefyldte Knolde, der knap engang egnede sig til Dyrefoder.

Det var et af de ubehagelige Momenter ved Kartoffelsygen, at man ikke ved Optagningen kunde se Forskel paa de friske og de fordærvede. Først efter nogle Dages Forløb viste Sygdommen sig, og naar de da i Mellemtiden havde ligget sammen i Kulerne, havde Sygdommen bredt sig til dem alle. Fra Rønnebæk og Olstrup Sogne i Hammer Herred siges dette lige saa trist som kort i Sogneforstanderskabets Indberetning d. 22. Oktober 1845: «Det har vist sig, at de en Dag optagne Kartoffler, tilsyneladende gode og sunde, Dagen efter har vist Tegn paa Sygdommen, der paa faa Dage næsten er udbredt til alle.»

Fra Bornholm fortælles det samme i Forbindelse med følgende Beretning om Kartoffelsygen: «Den i andre Lande og navnlig ogsaa i de øvrige danske Provinser udbredte Kartoffelsygdom er ligeledes her i Amtet almindelig, og hvor Kartofflerne straks efter Optagningen blev henlagt i Bunker, bedækkede med Jord, eller i Kældere i saa store Kvantiteter, at Luften ikke tilstrækkelig kunde indvirke paa Massen, der er de meget hurtigt gaaet i Gæring, og Forraadnelsen har da ogsaa vist sig hos de ved Optagningen tilsyneladende friske Kartoffler.» Pastor West i Borre Sogn meddeler i et Brev til Herredsfogden i Stege, at han har gjort den samme Iagttagelse: «Man maa antage, at Kartoffelsygen i Borre Sogn er almindelig», hedder det i Brevet, «da selv de, der havde antaget, at Kartofflerne

var sunde ved Optagelsen, siden efter har erfaret det modsatte. Der vil visselig blive stor Mangel paa Kartoffler til næste Aar.»

Paa de store Gaarde var Tabet mindst føleligt; thi her indtog Kartoffeldyrkningen ikke en saa fremragende Plads som paa de smaa Jordbrug, hvor mange Steder den væsentligste Del af Jorden var henlagt til denne Næringsgren.

Desuden var Aaret 1845 et ualmindeligt godt Aar for Landmændene; Høsten var saa god, som «man ikke kunde mindes i de sidste 30 Aar», og Priserne var gode. Amtmanden over Sorø Amt havde derfor sikkert Ret, naar han i sin Indberetning til Rentekammeret skrev, at «det største Tab ved Kartoffelsygdommen rammer upaatvivleligen den gifte Arbejderklasse paa Landet, for hvem Kartoffler hele Vinteren er daglig Føde.»

Den samme Opfattelse kom til Orde i Datidens Aviser, der forøvrigt var saa overfyldte af Artikler om Kartoffelsygen, at en ironisk Indsender træffende kunde bemærke, at «hvis der havde været lige saa stor Rigdom paa Kartoffler, som der er paa vidtløftige Afhandlinger om disses Sygdom i de offentlige Tidender, da vilde Smaafolk have været bedre faren, end Tilfældet nu er.» Det fremgaar tillige af de samme Blade, hvilket Røre Kartoffelsygen overalt vakte. I «Svendborg Amts Tidende» (3. Oktober 1845) meddeles et Brev fra København, hvori der fortælles, at Hovedstadens Samtaleæmner paa den Tid var «Kronprinsessens gaadefulde Udebliven, Hans Majestæts endnu gaadefuldere Aabenbarelse for de kielske Professorer, de stigende Bankaktier, de syge Kartoffler og den sunde Borgmesterpolitik.» Altsaa Kartoffelsygen samstilles med Tidens vigtigste politiske Begivenheder, til hvilke man vel nok tør regne den omtalte Tale, som Kong Kristian d. VIII den 12. September 1845 havde holdt til Professorerne og Studenterne i Kiel, hvori han udtalte de bekendte Ord: «Jeg kan ikke være tilbøjelig til at gøre mere, end hvad min

Pligt nødvendig fordrer, for Universitetet, saa længe separatistiske Tendenser befordres af det.»¹

Den 8. Oktober har den samme Avis atter modtaget et Brev fra København, hvori det hedder: «Jenny Lind² og Kartoffelsygen, det er de to Genstande, der i denne Tid udelukkende beskæftiger Københavnerne . . . Hvad det sidste angaar, da er det rigtignok af en prosaisk Natur, men Livets Alvor er altid prosaisk, og det er unægtelig en alvorlig Sag, at Kartoflerne er saa godt som totalt mislykkede. I Regelen kan man vel sige, at Landet har haft et velsignet Aar; men desuagtet varsler alt om, at det vil blive en meget trykkende Vinter for den uformuende Klasse. Brødet er saaledes allerede steget fra 18 til 24 Sk. (for 8 Ø Brød), Brændet staar i en Pris af 13 Rbdlr. pr. Favn, og da Sædpriserne er i stadig Stigning, er der al Sandsynlighed for, at Priserne paa Brødet vil gaa endnu mere i Vejret. Ogsaa Kolonialvarerne er i Stigning.»

Medens Regeringen nu paa Grundlag af de talrige Indberetninger, der efterhaanden havde bunket sig op, sad og overvejede, hvad der fra dens Side kunde foretages, var der een Mand, der resolut greb ind for at hjælpe de mest trængende uden at afvente Resultatet af Rentekammerets og Kommercekollegiets Forhandlinger. Det var «Guvernøren» paa Fyn, Kronprins Frederik. — Kristian d. VIII havde selv i sin Ungdom lært at søge «Lægedom for de Saar, hans Sind havde faaet i den urolige Ungdomstid» ved at henleve nogle stille Aar i den fynske Forvisning. Og nu vilde han som bekendt forsøge den samme Kur paa sin Efterfølger, der efter Kongens Mening ogsaa kunde trænge til at prøve Guvernørstillingens be-

¹ Se «Fædrelandet» d. 3. Oktober 1845.

² Jenny Marie Lind var en berømt svensk Operasangerinde, som fejrede uhyre Triumfer hele Verden over. I Efteraaret 1845 gæstede hun det kgl. Teater i København.

roligende Virkninger. Og i denne Stilling var det, Kronprinsen fik Lejlighed til at vise de første Prøver paa sit hjertelige Sindelag mod Befolkningens lavere Lag og lægge Grundvolden til den «Folkekærlighed», der skulde blive hans Styrke. Det var vel ellers ikke meget, han gjorde ud af sin Guvernørgerning. Engang imellem foretog han en lille «Inspektionsrejse» til de fyenske Købstæder og morede sig med at overvære Borgervæbningens Eksercits. Det var ved en slig Lejlighed, at han til Borgmesteren i Svendborg udtalte sin Glæde over at se «den blandt Borgerne herskende, ligelig fordelte Opfattelse af højre og venstre!» Men da der nu med Kartoffelsygen viste sig saa triste Udsigter for de fattige Fyenboer, kom der straks Alvor i hans Handlinger. Gennem Amtmændene paa Fyen lod han samtlige Sogneforstanderskaber opfordre til «at drage Omsorg for, at der itide tilvejebringes Kornbeholdninger, som kunue udsælges til de mest trængende i Sognene, enten til de sædvanlige eller i det mindste til moderate Priser, navnlig for derved at erstatte det Næringsmiddel, som Kartofflerne ellers afgiver, netop mest i den fattige Klasse af Folket.»

Guvernørens Cirkulære blev overalt hilst med Glæde. Svendborg Amts Tidende skrev herom den 10. Oktober 1845: «Ved denne velgørende Forholdsregel, der sikkert med forekommende Beredvillighed vil blive bragt i Udførelse ved de Landmænd, som har været saa lykkelige i Aar at indbjærge en i alle Henseender velsignet Kornhøst, vil saaledes med Guds Hjælp den haardeste Nød blive afvendt fra Tusinder af Medborgere, der med Skræk saa den kommende Vinter i Møde for deres Familiers Underhold.»

Det var derfor ikke tom Smiger blot, naar «Hempels Avis» i Anledning af, at Prinsen den 15. Oktober 1845 var bleven udnævnt til Æresborger i Odense, hyldede ham med de smukke Ord: «Prinsen har i de fleste af Rigets Provinser den samme Popularitet som Prinsen af Joinville har i Frankrig, aaben, ligefrem, ærlig, trofast og trofast

dansk, medfølelse ved fattiges Lidelser og redbon til at afhjælpe disse Lidelser.»

Ogsaa i de enkelte Sogne tog man vel imod Prinsens Ordre. Herom vidner følgende Udskrift af Svindinge Sogneforstanderskabs Forhandlingsprotokol: «I Svindinge holdt Forstanderskabet Møde den 20. Oktober 1845, og her oplæstes en Skrivelse fra Hans kgl. Højhed Guvernøren. Sogneforstanderskabet erkendte det gavnlige og velgørende i de af Hs. kgl. Højhed anbefalede Foranstaltninger for, at trængende kunde erholde Korn tilkøbs til moderate Priser, og besluttede efter bedste Evne at medvirke til Hs. kgl. Højheds ædle og menneskevenlige Øjemed. Det blev derfor vedtaget at samle alle Sognets Gaardbrugere i denne Anledning. Denne Samling fandt Sted den 29. Oktober. Pastor Brolund forelæste den fra Hs. kgl. Højhed udgaaende Opfordring og foreslog i Forening med Sogneforstanderen, at hver Gaardmand skulde holde i Beredskab 4 Skæpper Rug og 4 Skæpper Byg for efter Anfordring at sælge det til en moderat Pris til saadanne, som Sogneforstanderskabet maatte erkende qualificerede til at forundes en saadan Lettelse. Alle Beboere uden Undtagelse erklærede sig villige hertil, og da Hs. Excellence Grev Gerhard Moltke ogsaa havde erklæret sig beredvillig til at holde et forholdsmæssigt Kvantum Rug og Byg i Beredskab i ombemældte Hensigt, og Pastor Brolund ogsaa forbandt sig til et forholdsmæssigt Kvantum af begge Dele, saa antog Sogneforstanderskabet, at der ikke behøvedes mere til at afhjælpe den virkelige Trang. Med Hensyn til Priserne paa ombemældte Kornsorter vedtoges det at sælge Rug til 20 Mk. og Byg til 16 Mk. Tønden til dem, som Sogneforstanderskabet maatte finde at være trængende, og som samme kunde være forvisset om ikke vilde gøre sig Fordel af igen at sælge det dem saaledes overladte Korn.»

I Gislev og Ellested Sogne (Svendborg Amt) lignede Forstanderskabets Medlemmer sig hver for een Tønde

Rug til 21 Mk. Tønden og een Tønde Byg til 18 Mk. Tønden, at udsælge til de mest trængende i Sognet. «Og blev det dernæst vedtaget at lade en Subskriptionsliste udgaa med Opfordring til Sognets øvrige Beboere, for at de ogsaa kunde tegne sig.»

Ogsaa fra Langaa og Øxendrup Sogne findes der Udskrift af Forhandlingsprotokollen fra Forstanderskabets Møde d. 7. Oktober, hvori det hedder, at «Sogneforstanderskabet erkendte tilfulde Hs. kgl. Højhed Guvernørens ædle Forsøg og afgav efter indhentet Overensstemmelse med de øvrige Beboere i Sognet den Erklæring, at de vare villige til, hver Gaardmand at have i Behold 4 Skæpper Rug og 4 Skæpper Byg til nedsatte Priser, ligesom ogsaa Hs. Excellence Grev Moltke Hvidtfeldt afgiver 10 Tønder Rug og 10 Byg, og Sogneforstanderskabet antager da, at der saaledes vil være sørget tilstrækkeligt for de fattige.» Den 27. November 1845 kunde derfor Amtmanden over Svendborg Amt, Sporon, skrive til Rentekammeret: «Efter min Formening er det ufornødent, at der fra det offentliges Side for Øjeblikket foretages nogen Foranstaltning i denne Henseende, da jeg antager, at de Kornbeholdninger, der ifølge Hs. kgl. Højhed Guvernørens Opfordringer er stillede til Disposition for de husarme, dels uden Betaling, dels til moderat Pris, vil være tilstrækkelig til at afhjælpe de fleste Savn i Anledning af Kartoffelsygdommen her i Stiftet.»

Og saa gik man da Vinteren i Møde. Folk søgte at anvende de syge Kartoffler paa bedste Maade. De, der ikke kunde bruges til Mennesker og Dyr, solgtes til Brændevinsbrænderierne eller til Stivelsefabrikerne for en halv til en hel Mark Tønden, ja, der har vel været mange, der ikke engang kostede saa meget; de ovennævnte Priser betales af Dampbrænderiet i Slagelse, der ellers plejede at give fire Mark til een Rbd. for Tønden.

Der byggedes i disse Aar flere nye Kartoffelbrænderier, deres Antal var i 1846 over 70, «alle tildels meget

betydelige Værker, fordelte over hele Landet»,¹ og Kornbrænderierne kunde vanskelig klare sig i Konkurrencen.

Allerede i Aaret 1840 havde der været forelagt Kongerigets Provinsialstænder Forslag til en Forhøjelse af Afgiften paa Kartoffelbrænderierne, men Forslaget var dengang strandet paa Stændernes, navnlig Østifternes, Modstand, fordi man frygtede for derved at hæmme Udviklingen af Kartoffelavl (se Roskilde St. Td. 1840 II). Mærkelig nok blev det derfor i disse daarlige Kartoffelaar, at Forslaget gennemførtes. Men Grunden var altsaa den, at Kartoffelbrænderierne nu kom saa billigt til deres Materiale, at man mente det forsvarligt at paalægge dem en forøget Afgift.

I November 1845 kunde General-Toldkammer- og Commerce-Kollegiet forelægge Kongen de Beretninger og Erklæringer, «som Kollegiet havde anset det for sin Pligt at indhente med Hensyn til Kartoffelsygdommen her i Landet, tillige med en Udvikling af de Betragtninger, som er anstillet om, hvorvidt nogen under Kollegiets Ressort hørende Foranstaltning i denne Anledning maatte være allerunderdanigst at foreslaa eller fraraade, en Gjenstand, som Kollegiet ikke blot ifølge Sagens Natur, men ogsaa for at kunne afgøre indkomne Andragender, der dels gaar ud paa at fremkalde, dels paa at afværge et Forbud mod Udførsel af Kartoffler, maatte tage Stilling til.»

Udførselen af Kartoffler fra Hertugdømmerne Slesvig og Holsten havde i Aarene 1836—43 i Gennemsnit udgjort 230,000 Tønder, fra Kongeriget omtrent 55,000 Tønder aarlig. Ogsaa for Aaret 1845 var der sluttet Kontrakter, navnlig med Holland, om store Kartoffelleverancer, hvoraf en hel Del allerede i Oktober Maaned var hævet. Det var — som allerede nævnt — ikke alle Egne af Landet, der var ramt lige haardt af Ulykken, og deraf opstod ganske naturligt Striden for og imod et Udførsels-

¹ Arkiv for Handel og Toldvæsen, Juni og Juli 1846.

forbud. Odsherred var Sygdommen mærkelig nok gaaet forbi, og Købmændene i Nykøbing havde derfor i «et særligt allerunderdanigst Andragende petitioneret imod Udstedelsen af et saadant Forbud», der imidlertid støttedes af Handelsstanden i andre Købstæder. Det tjener til Regeringens Ros, at det ikke blev disse Lokalinteresser, der i al deres Snæversynethed blev det bestemmende for dens Holdning. Den fortsatte fri Udførsel motiveredes særlig med, at «det er oplyst, at Kartoffelavlens til Udførsel i det vestlige Holsten, hvorfra Udførselen er størst, fornemmelig drives af fattige Lejehusmænd og for disse afgiver en væsentlig aarlig Indtægt, hvilken sandsynlig ved et Udførselsforbud meget vilde formindskes til stort Tab ikke blot for de fattige Producenter, men ogsaa for den talrige Klasse Flodskippere og disses Medhjælpere, af hvilke de første i Almindelighed selv indkøber Kartofflerne og bringer dem til Hamborg og Altona.» Desuden gjordes det gældende af Københavns Grosserer-Societets-Komité, at der ved et Forbud «vilde ske et Indgreb i de Fordele, som Producenterne og de, som i den Anledning havde affattet Kontrakter i Henhold til den bestaaende Lovgivning, have kunnet vente sig, medens et saadant Forbud ogsaa i høj Grad vilde svække den Tillid, som hidtil har fundet Sted med Hensyn til Udførsel af Landets Produkter, hvilken Tillid denne Handel, Landets allervigtigste, saa meget mere behøver ifølge den Maade, hvorpaa den for en stor Del foregaar, nemlig ved Salg paa udenlandske Pladser til Afskibning herfra.»

Heller ikke paa andre Punkter fandt man Anledning til at skride ind. Kollegiet slutter sin Forestilling med den Bemærkning, at det «efter det saaledes udviklede, og da de indre Foranstaltninger, som Købstad og Landkommuner ved stigende Priser paa Levnetsmidler maatte finde sig foranlediget til at træffe, ikke henhører under Kollegiets Kontrol eller Forretningskreds, skønnede dette ikke rettere, end

at der i Anledning af Kartoffelsygdommen ikke var Grund til at foreslaa nogen under sammes Ressort henhørende administrativ eller legislativ Foranstaltning», — hvilken Anskuelse ogsaa under 19. November vandt Kongens Bifald. —

Det blev saaledes hverken i Kraft af Regeringsforanstaltninger eller sygdomshelbredende Midler, Landmændene overvandt de ødelæggende Angreb paa Kartoffelavlens og de bitre Følger heraf. Møjsommelig sled man sig igennem de følgende tre, fire Aar. Og da de var gaaet, begyndte Kartofflerne at klare sig selv mod de smaa blege Fjender, og de førnævnte modstandsdygtige Slægter stod dem bi. — Men de nybegyndende Sogneforstandere havde bestaaet en lille Eksamen, og Guvernøren paa Fyen havde vundet mangt et trofast Hjerte blandt de fattige Fynboer.

Bidrag til Jungshoved Slots Bygningshistorie.

Af

C. E. A. Schøller.

I Præstø Amt i Jungshoved Sogns sydvestlige Hjørne findes Voldstedet af det gamle Slot af samme Navn liggende tæt ud til Stranden mellem denne og den Vig af samme, der skjærer sig ind og skiller Sognet fra Nabosognet Allerslev. Voldstedet, der er c. 150 Fod langt og bredt, har paa Grund af sin ringe Udstrækning kun kunnet give Plads for det egentlige Slot, hvorimod Ladegaardens Bygninger, Slottets Have m. m. fandtes paa den anden Side af Slotsgraven tæt op til den c. 200 Fod fra Slottet beliggende Jungshoved Kirke; end ikke til Kongens og Lehnsmandens Rideheste, som næsten altid fandtes opstaldede indenfor Slottenes Grave, har der her været Plads. De Bygningsrester, som i Traps Danmark II, S. 939 omtales at være fundne omkring Kirken, og som formenes at hidrøre fra en By, der tidligere har ligget her, hidrøre sikkert fra Slottets Ladegaard.

Til Slottets ældste Historie kjendes intet udover enkelte Høveds- og Lehnsmands Navne, end mindre til Slottets Bygninger; fra det syttende Aarhundrede har Repholtz i sin Beskrivelse af Baroniet Stampenborg, der udkom 1820, meddelt enkelte Oplysninger i saa Henseende, men der kan endnu af bevarede Lehnsregnskaber, Synsforretninger og lignende Kilder fremdrages saa mange Oplysninger, at man

kan følge Slottets Skjæbne gennem hele det 17de Aarhundrede indtil dets endelige og fuldkomne Nedrivning. Det er disse Kilder, som i det følgende skal gjengives i Uddrag, hist og her noget forkortede.

8. Mai 1601 overleverede Henrik Lykke til Overgaard og Detlev Holck til Høigaard efter kongelig Befaling Jungshoved Lehn samt Slottet med Inventarium til den nye Lehnsmand Sivert Grubbe; for den fratrædende Lehnsmand Christoffer Walkendorff mødte dennes Foged Jørgen Stygge.

Inventariet bestod af: 3 Bolster Dyner med blaa Render, 3 Bolster vævede Hoveddyner med blaa Render, 2 gamle Sardugs¹ Dundyner, 2 gl. Hampe Dyner med blaa Render, 2 gl. Hampe Hoveddyner med blaa Render, 1 gl. graa Vadmel's Dyne, 1 gl. grov blaa rendet Dyne, 1 gl. syet Bænkedyne, 2 gl. flamske Bænkedyner, 3 gl. Ryer², 3 gl. opslidte Sperlagen³ af blaat Machai⁴, en Kappe dertil, 5 gl. Sperlagen af rødt Arrasch⁵, en Kappe dertil, 4 gl. Messing Lysestager, 2 Jern Lysestager, 2 gl. Tin Kander paa 4 Potter, 3 Tin Fade, 8 Tin Talerkener, 1 Kedel paa en Fjerding, 1 do. paa en Otting, 7 do. paa en halv Spand, 1 Kobbergryde paa $\frac{1}{2}$ Spand, 2 gl. Bradspid, 2 Bradbukke, 5 Td. 6 Skp. Mel, 3 Tdr. Malt, 18 Tdr. Byg, 1 Bryggerpande paa 7 Tdr., 1 gl. Bryggerkar paa 20 Tdr., 1 gl. do. paa 18 Tdr., 1 gl. Pibekar⁶ paa 9 Tdr., 1 Deigtrug, 1 Trefod.

I Kjældereren fandtes: 4 gl. Pibekar at sætte Mad i, $1\frac{1}{2}$ Lest Øltønder, 2 Ølfade paa 3 Tdr., 1 Pram paa 3 Lest, en gl. Kran at bukke Pæle ned med, 1 gl. ubrugeligt Brandjern.

Af levende Kvæg forefandtes: 4 Stude paa 4 Aar, 3 do. paa 3 Aar, 1 Studling paa 2 Aar, 1 Kvie paa 2 Aar, 1 et Aars Studekalv, 2 et Aars Kviekalve, 34 Faar og 24 Lam.

¹ Sardug = et halvt linnet, halvt uldent Tøi. ² Ry = uldent Tæppe.

³ Sperlagen = Sengeomhæng. ⁴ Makei = et Slags uldent Tøi. ⁵ Arrask = uldent Tøi fra Arras. ⁶ Pibekar = overskaaret Vinfad.

Til Slutning hedder det: «Och som Hoyb: Kongl: Maytts: Befallning oss vider tillhollthe att beseigte Bygningerne, saa er enn part Husene paa Slottet muret emellom stenger och enn part leerslagenn, och er bøgfelddig paa thagh och enn part paa lofft, och er Brøggerset mögit bøgfeldig, saa thend ville hielpis meth thett første, hellers thett er befrøctendis thend meth thett første falder i graffuenn. Findis i Ladegardenn 5 Huse, som ere leerslagenn och tecket medt straatagh. Deriblandt ehr thuende som ehrre gandsche bøgfelddig, thenndt enne enn Lade, som ehr satt Støtter till och enn Staldt, som ehr bøgfelddig paa Thag. Ydermere tilhollthe Hands Maytts Befallning at beseigte Schouffene, saa haffuer vi haft alle Schouffogderne hertill Slottet liggendes for os, huilche met opragte Finger vedt højeste Helgenns Ledt haffuer sorrit och bekient for os udi for^{bt} Christoffer Walckendorffs thidt icke att uerre hugget aff Schouffene mere enn huis som er hugget till Kgl: Maytts: behoff her till Bønderne till Hiultømmer, Bygning och Ildebrand och thett ey thill Upligt i nogen Maade».

Sandsynligvis som Følge af denne Besigtigelse udgik der samme Aar Befaling til Sivert Grubbe om at anvende 200 Rdr. af Lehnets Indtægter paa Slottets Bygninger «paa det at Husene der kunde holdes ved Magt»; af det af ham for Philipi Jacobi 1601 — s. Dag 1602 aflagte Regnskab kan følgende Udgiftsposter mærkes:

Søren Snedker i Stavreby¹ fik blandt andet Betaling for følgende Arbeide:

Paa det «nørre Huus». For at ophugge og lægge af nyt igjen et Loft over Borgestuen og Svendekamret. For 3 Vindusbuer til Fruerstuen. For en Trappe og Svale til

¹ Det er mærkeligt at se Lehnsmanden bruge Landsbyhaandværkere, hvad der strider mod Koldinghusrecessen 1558 § 55, og ganske frimodigt at indberette det, uden at der bliver gjort Antegnelser til hans Regnskab derover.

Stuen over Borgestuen og et Skur over Trappen. For 2 Vinduskarme og Buer i et lidet Kammer over Kælders-halsen. Et Loft at lægge over et Hysken¹ og et Skillerum mellem dette og Salen. Paa det østre Hus: For en Trappe og Svale samt et Stykke Loft i den ene Ende over Brøggerset.

Til dette Arbeide medgik 42 Dages Arbeide for 2 Personer à 7 β paa Lehnsmændens Kost. Desuden fik han efter Accord Betaling for at nedbryde og atter opføre en Gavl paa det nordre Huses vestre Ende, for en ny Gavl paa det østre Huses søndre Ende samt for at opklæde en Gavl og gjøre et Skydevindue paa den vestre Ende af det søndre Hus.

Niels Jensen, Tømrermester i Vimose, faar Betaling for Fodstykker til Brøggerset og Køkkenet. Han fik 6 β pr. Dag paa Lehnsmændens Kost.

Jacob Kleinsmed i Vordingborg fik Betaling for at be-slaa forskellige Vindusbuer, for Laase, Nøgler og Vindusjern.

Peter Muremester i Vimose murede under 10 Kviste paa den ny Øxenlade, som «sal: Christoffer Walckendorff² satte paa Slottet». Han omstrøg og flikkede paa alle tre Huse paa Slottet ligesom indvendig paa de forskellige Kamre. Han fik 10 β pr. Dag paa Lehnsmændens Kost.

Lauritz Fønbo i Vimose tækkede alle Ladegaardens Huse, hvor Behov gjordes, særlig den lange Stald, som var «slet thaglams»³. Han oppebar kun 4 β pr. Dag.

Peter Glarmester i Vordingborg indsatte i Slottets for-skjellige Værelser og Kamre 2449 Ruder à $\frac{2}{3}$ β pr. Stk.; Vinduerne ses at have været af meget forskellig Størrelse; i «Peter Oxes⁴ Stue» indsættes saaledes et nyt Vindue med 55 Ruder, i Karnapkamret et paa 54, et andet paa 51 Ruder, i «Røstkamret» et paa 34, i «forstuen, som man gaar udi Understuen» 2 Vinduer paa ialt 97 Ruder, i Understuen

¹ Hysken = Retirade. ² Christoffer Walckendorf, Lehnsmænd 1597—1601. ³ taglam = brøstfældig paa Tag. ⁴ Peder Oxe, Lehnsmænd 1571—74.

2 à 59 Ruder, i Borgestuen 2 paa ialt 137 Ruder o. s. v. Her nævnes ogsaa Børge Trolles¹ Kammer og hans Læsekammer. Ialt fik Glarmesteren for Ruder og deres Indsættelse 27¹/₂ Rdlr. 1¹/₂ mk. 2 Alb. foruden Kost hos Lehnsmanden i 44 Dage. Til Vinduerne medgik 2500 Søm og 77 Vindusbeslag.

Til Saugdeler, som man fik hos Fogden paa Bækkeskov Mauritz Kotte og Borgemester i Præstø Niels Kræmmer à 5 Mark pr. Tylt, samt Loftsøm, Dørsøm, Vragling² og Klinkejern medgik 50 Dal.

Til 400 Mursten samt 2¹/₂ Lest Kalk 7 Dal.

Lehnsmanden fik 8 β om Dagen i Kostpenge for de forskellige Haandværkere, ialt 23 Dal. ¹/₂ mk.

Christen Pottemager i Snesere opsatte 3 Kakkellovne af hans egne Potter, den ene i Borgestuen, en i Mælkestuen og en i Fadeburstuen³.

Morten Kedelbøder i Mern bødede nogle Inventarie Kedler og Oluf Suann i Smidstrup fik Betaling for Baaden «man farrer offuer met», som han tjærede og drev, samt for 3 Husgavle paa Slottet at tjære.

Ialt medgik til Slottets Bygninger at forbedre 176¹/₂ Dl. 2 β .

At det kun var de allernødvendigste Reparationsarbejder, der vare iværksatte, ses, da Sivert-Grubbe allerede næste Aar fratraadte Lehnet; ved det Syn, der 27. Mai 1602 afholdtes over Slottet af de samme Synsmænd som Aaret forud, og hvorved Knud Rud til Vedbygaard tiltraadte, beskrives nemlig Bygningerne næsten ordret som dengang, kun udelades Bemærkningen om Brøggersets Bygfældighed. Inventariet var ogsaa det samme, kun var tilkommen en Jern Kakkellovn.

¹ Børge Trolle, Lehnsmand 1539—71. ² Vragling = stort Søm.

³ Af Regnskabet 1602—03 ses, at der da paa Fruerstuen blev opsat en Jernkakkellovn med Fod og Jerndør. Næste Aar blev samme Ovn forbedret med en Overdel af «jernfarve Steen, Kakkelpotter og Kobbertud»

Lignende Overleveringsforretninger er bevarede fra 1605, 1612 og 1616, hvor Bygningerne beskrives paa næsten samme Maade som 1601. 1616¹ var Tilstanden helt elendig og Bygningsbeskrivelsen, da Peter Basse til Sørup og Axel Urne til Aarsmark 4. Mai overleverede Leinet for Fru Else Grubbe, afg. Jochim Bülow's til Palle Rosenkrantz, lyder: «En Part Huse paa Slottet er muret mellem Stænger og en Part lerslages og er bygfældig, besynderlig de to Huse paa Borgegaarden, som er to Loft høie, baade inden og uden gjøres fornøden med det første at forbedres, saafremt de ikke skal falde neder; det tredie Hus, som er et Loft høit, er ganske bygfældigt for Tag og Ler og Forstykkerne slet bortraadnet. Udi Ladegaarden findes den store Lade ved Magt holden, uden hvis som kan fattes paa Taget og Ler, hvilke Bønderne med det første skal forhjælpe at forfærdige. Kongl: Maytts: Stald der sammesteds er vel ved Magt holden foruden hvis som kan fattes paa Krybber og «Bonndtiller».²

Noget efter 1616 maa der være iværksat ret anseelige Bygningsforetagender paa Slottet; Tiden kan ei angives, da Synsforretninger og tildels Regnskaber mangle for de følgende Aar indtil 1646³. I dette Tidsrum er der nemlig bleven opført en grundmuret Bygning, der indeholdt Værelser til Kongens Brug, op til den vestre Ende af det gamle nordre Hus. I Synsforretningen af 3. Juni 1646, da Slottet fra Frederik Reedtz overleveredes til Ove Gedde og i en

¹ Vordingborg, Jungshoved m. m. Kvittansiarum Bilag.

² Bundtilje = Bundsfjæl.

³ Af Regnskabet 1642—44 sees, at der da blev anskaffet 8 Senge-steder i Pernel med dreiede Stolper og Himmel à 2 Rdr. og 8 uden Himmel à 1 Rdr., forfærdiget til Kongen og Prinsen, naar de laa om Natten paa Jungshoved. 4. August 1641 ankom Prinsen med Prinsessen og Dronningen af Sverrig paa Svanejagt til Slottet. 1644 blev der lagt 320 Favne Stenbro paa Slotspladsen.

lignende af 28. April 1649¹, da det fra Gedde gik over til Jørgen Kaas, fremtræder altsaa Slottet i en ny Skikkelse. Da den sidste er den fyldigste og bedste, gjengives denne:

Belangende Jungshoved Bygning saa befandtes den som efterfølger.

Udi det nye Huus.

1. Paa Kgl: Maytts: Gemak er Skorsten med Jern oven og nedon om Foden, nok 8 røde formalede Vindueskarme, udi hver Karm 4 Vinduer, de nederste med Hængsler og Beslag at oplukke, samt fuldkommen Tverjern over alle Vinduerne.

To Døre, rød anstrøgen, med Pernel udi, den ene Dør ud ad Svalen med Hængsler og Laas fore med Nøgle og tvende Trykkere dertil, den anden Dør til Kammeret med Haandfang, Klinke og Klinkefald samt en Krog og Mane² derfor.

En Lem af Salen neder udi Skolen med Hængsler, Haspe og Mane for, omkring samme Lem et rødt Sprinkelværk³ af Træ.

Fem Stykker formalet Friser fandtes paa den nørre Side, Gulvet lagt af glasseret Astrag⁴, som med Bjælker under Skorstensfoden er hjulpen, saavidt muligt. Loftet rødt og gult og Bjælkerne samt 2 nye Underslag grøn formalet.

2. Paa det Kammer dernæst hos i samme Hus, kaldet Kongens Sengekammer. To Vinduskarme, udi hver 4 Vinduer med des Tilbehør, de to nederste med Hængsler og Beslag at oplukke.

Gammelt rødt Klæde paa Væggene, ved 13 Alen; dertil med 3 Stykker smalt rødt Klæde, ved 4 Alen, under Vinduerne.

Et Afskur af Deller med Friser om, rødt formalet, til et hemmeligt Gemak, færdigt med 2 Døre og Hængsler til at slutte med 2 Jernkroge; i det hemmelige Gemak er et Vindue.

¹ Herrisvad Klosters Kvittansiarumbilag og Inventarielister 1634—56. At de findes her, hidrører fra, at Ove Gedde samtidig var Lensmand paa Herrisvad og paa Jungshoved.

² Ma[r]ne = Ring. ³ Sprinkelværk = Gitter. ⁴ Astrag = Gulvfliser.

En Dør af samme Kammers ad Gangen med Hængsler og Laas for med Nøgle til, og er Gulvet lagt med Astrag. En Skorsten med Jern oven og om Foden.

3. Udi samme nye Hus under høibemeldte Kongl: Maytts: Gemak, derudi fandtes:

Paa den vestre Ende en Stue, som nu er Skolen, derudi en Skorsten fuldfærdig og 6 Vinduskarme, udi hver Karm 6 Vinduer, hvoraf er 6 med Hængsler og Beslag at oplukkes, og en Trappe op i Kongens Sal. Nok en Dør til Svalen med Laas og Nøgle og en Dør til et lønligt Gemak med Krog og Krampe for, derudi er et færdigt Vindue. Gulvet udi samme Stue er lagt med Astrag; udenfor denne Stue er en Gang ad Gaarden, derudi en Vinduskarm med 3 Vinduer.

4. Udi samme Gang er et lidet Kammers med Skorsten og en Vinduskarm med 6 Vinduer udi, de 3 nederste med Kroge og Beslag til at oplukke. En rød Frise paa den nørre Side ved Skorstenen, en Dør til et hemmelig Gemak med Hængsler og Beslag samt et Vindue deri. En Dør af samme Kammers ud til Gangen med Hængsler, Laas og Nøgle dertil. En Trappe af samme Gang ud til Gaarden.
5. Nok dernæst hos. En Svale af Gaarden med Trappe op og derindenfor et Kammers, derudi 3 Vindueskarme med 16 Vinduer udi, 4 deraf med Buer, Hængsler og Beslag at oplukke, derudi en Skorsten. For samme Kammers en Dør med Hængsel, Laas og Nøgle.

Dernæst befandtes det gamle Hus dernæst op til som følger¹.

1. Fruerstuén. Oven paa. Derudi 9 Vinduskarme, grønt formalede, udi hver Karm 4 Vinduer, de 14 nederste med Hængsler og Beslag til at oplukke, og for de 6 Vinduskarme er Fjællelemmer med Hængsler og Jern Skodder paa at kan tillukkes.

To halve Døre udi et Pernel, grønne formalede, til at stige igjennem til en Seng i Sengekamret, med Hængsler og et Skod for.

To Døre for 2 Skabe; et grønt formalet Pernel med 2 Laase for og Nøglen til.

¹ 1646 hedder det: Det gamle Hus, som er ved den østre Ende til fornævnte nye Hus.

Ellers er der 6 grønne formalede Døre med Pernelværk om, nemlig: Stuedøren med en stor lukket Laas¹ for med Nøgle og to Trykkere til. En Dør ind til Karnapkamret med en Indlaas for og Nøgle til. Og to Døre paa den søndre Side med Indlaas for og Nøgler dertil, og en Dør ad Gangen med Haandfang, Klinke og Klinkefald, alle med Hængsler, Stabler og des Tilbehør. Den 6te Dør gaar ind til Gangen og Kammers efter.

Loftet grønt formaleet over Stuen og et Stykke Pernelværk over Stuedøren samt Friser omkring Væggene og imellem Vinduerne grønt formalede². Og en fuldstændig Skorsten. Gulvet lagt med Astrag.

Af samme Stue paa den vestre Side og en pernellet Dør grøn formaleet med Haandfang, Trykker, Klinke og Klinkefald og en Kastekrog og Mane dertil; derindenfor en liden Gang, derfor en Dør med Hængsler og en Laas og Nøgle dertil ud mod Gangen og en Dør til Kammerset, som er næst op til Kongens Sengekammer med Hængsler, Hasp og Mane derfor, samt en tilmuret Skorsten og to enkelte Vinduer, det ene til fornævnte Gang og et til den nordre Side, med Beslag paa.

2. Det Kammers i samme Hus, som næst op til Kongens Sengekammer. Derudi tre Vinduskarme med 16 gamle dog fuldfærdige Vinduer udi, alle med Tverjern forbedret, de 5 nederste med Hængsler og Beslag at oplukke. En Dør ud til den yderste Gang med Hængsler, Laas og Nøgle samt rødt Pernelværk paa de 2 Sider, en Dør deraf til et hemmeligt Gemak med Hængsler og en lukket Laas og Nøgle dertil.

Udi den yderste Gang for begge fornævnte Huse befindes 3 Vinduskarme og udi hver 4 Vinduer med Tverjern og des Behør, de 6 nederste med Hængsler og Beslag at kan oplukkes.

¹ Vistnok en Slags Smæklaas.

² 1646 tilføies: En Kælderhals i Pernel med et Skab, Dør, Hængsel og Laas fore samt en liden Slagskænkeskive med tilhørende Jern og Hængsel, saavelsom til Kælderen med des Hængsel, Laas og Nøgle. Et langt Skab til en anden Kælder i fornævnte Stue, grønt formaleet, derpaa en Lem med Laas og Hængsel fore og en fuldfærdig Skorsten, som vil hjælpes, at den kan drage Røgen med al Slags Vind.

3. Et Karnap paa den nørre Side af forskrevne Stue med 4 Vinduskarme, udi hver 4 Vinduer, de 8 nederste med Buer, de 4 med Beslag at kan oplades, alle forfærdiget¹. En ny Skorsten derudi, gjort med Jern udi, Døren er med Hængsler og Laas for og Nøgle dertil.

En Vindeltrappe op til Huset med et lidet Spir tækt med Skiffersten², og findes paa samme Trappe 7 Vinduer med Kroge og Hængsler at kan oplukkes og med Tverjern forbedret.

En Dør med Hængsler til et lidet Kammers i Taarnet med Deller afskudt.

En Dør med Hængsler, Laas og Nøgle efter Hovednøglen til Loftet.

En Dør neden for Trappen ad Gaarden med Hængsler, Haandfang og des Tilbehør.

4. Den nederste Fruerstue. Derudi befandtes 5 Vinduskarme, derudi 26 Vinduer og deriblandt 2 med Hængsler og Beslag at oplukke. Døren for samme Stue grøn formalet, derfor en lukket Laas med Nøgle og 2 Trykkere. Gulvet lagt med Astrag, samt en Skorsten med Træspjeld udi, derhos en stor Jern Vindovn med Jerndør, Jerntud, Skruer og des Tilbehør: Nok findes en grøn formalet Kælderhals med 2 Døre paa med Hængsler, Laase og Nøgler, den ene lukket op, den anden aaben efter Hovednøglen, hvor man nedgaar udi tvende Kældere af Stuen af 2 Trapper; paa den ene Side af samme Kælderhals er en Skænkeskive med Hængsler og en Jernfod derunder. Nok findes røde formalede Friser omkring samme Stue og 19¹/₄ Alen røde Gardiner for Vinduerne af Kron Rask³ med indsyet Messing Maner og dobbelt Hyssing at hænge dem paa, samt 69 Alen rødt Klæde omkring Væggene med Maatter under. Loftet grønt formalet og Bjælkerne og Underslag derunder rødt formalede.
5. Findes derhos et Sengekammer, der for en Dør i Pernel grøn formalet, med Haandfang, Klinke og Klinkefald,

¹ 1646 hedder det: De største Vinduer vil og hjælpes hver med et Tverjern for Vindens Skyld, om det skal have Bistand.

² 1646: En Vindeltrappe udi Spiret som man op og neder gaar til forgedakte Huse.

³ Rask = uldent Tøi.

derudi en ny Skorsten med Jern oppe udi og Træspjeld udi, og en Vinduskarm med 2 Vinduer udi, det ene med Hængsler og Beslag at kan oplukkes, med $7\frac{1}{2}$ Kvarter grønne Gardiner for af Kron Rask for Vinduerne og Maner udi med Snore til. En Dør af samme Kammers til et hemmeligt Gemak, derfor Haandfald, Klinke og Klinkefald, deri et Vindue med Hængsler og Beslag at oplukke.

6. En Karnap af samme Fruerstue derhos paa den nordre Side, der for en pernellet grøn formalet Dør med Hængsler, Laas og Nøgle efter Hovednøglen, derudi 4 Vinduskarme med 12 Vinduer udi, deraf de 4 med Hængsler og Beslag at oplades; 4 Gardiner for Vinduerne af $11\frac{1}{2}$ Alen blaat Kron Rask med Maner udi og Snore til. Gulvet lagt med Astrag og Klinker. Ellers er der udi en ny Skorsten med Jern oppe og Træspjeld udi og muret af Kælderen.
7. Drengenes Kammers uden for Stuedøren, rødt formalet, med en Laas for og Nøgle efter Hovednøglen. En Vinduskarm med 2 Vinduer udi¹.

Under forberørte Huse er 4 Kældere.

Vinkælderen under Karnappet med Dør for, Nøgle og Laas efter Hovednøglen, derudi Karm med et Vindue udi. En Dør ind ad Lensmandens egen Kælder med

¹ De under 4, 5, 6 og 7 beskrevne Lokalteter maa være indrettede fra 1646—49. I Synsforretningen af 1646 beskrives de nemlig saaledes:

Udi et lidet Kammers under fornævnte Hus befandtes en Karm med 6 Vinduer udi og en Skorsten, nok en Dør til Ugangen med Hængsel og Laas for, samt en Dør ud til et lønligt Gemak.

Udi Borgestuen under forberørte Hus er en Vinduskarm med 6 Vinduer udi samt tvende, hvorudi var 10 Vinduer, af hvilke var 4 færdige med Hængsler og Kroge, item en Dør foruden Laas og en Skorsten.

En Stue i den nordre Ende under forskrevne Hus, befandtes 4 Vindueskarme, udi enhver 6 gamle Vinduer, hvorpaa fattes nogle Ruder, en Dør med Hængsel foruden Laas. Gulvet lagt med Astrag, med en Skorsten, er færdig nok. Et Karnap derhos paa den nordre Side, derudi tvende Vinduer, 4 var tilstede ufærdige, de andre fire slet borte, samt Gulvet, som haver været lagt med Astrag, er Halvparten af Stenene borte; er gammelt, vil hjælpes. Ved samme Stue er et Kalkhus med en Dør for uden Laas.

Hængsler og Laas for, med Nøgle dertil efter Hovednøglen. Nok en Dør derud af til Kælderhalsen med Hængsler, lukket Laas og Nøgle til efter Hovednøglen. Derudi et Vindushul med Krydsjern udi.

Nok findes 2 andre Kældere med Døre for samt Hængsler og 2 Laase for med Nøgler, og er den ene en lukket Laas, og findes samt udi fornævnte Kældere 4 Vindues Buer med Krydsjern udi og Lemme for.

Nok en muret Kælderhals med Dør og Hængsler for, dertil en Trappe med Skur over af gamle Deler.

For det tredie befandtes et stort Hus, som strækker sig til forskrevne Hus i Længden fra nord til sønder.

I den nordre Ende af samme Hus er Udgang neden udi af den nederste Fruerstue, derfor en grøn formalet Dør med Klinke, Haandfang og Klinkefald; af samme Gang en rød formalet Dør ud til Dreierkammeret med Hængsler, Laas og Nøgle efter Hovednøglen. Derudi en Vinduskarm med 3 Vinduer udi, det ene med Hængsler og Beslag at oplukkes. Nok af fornævnte Gang en Dør ind udi Ammestuen, derfor en Klinke, Haandfang, Hængsler og Klinkefald; derhos et hemmeligt Gemak med en Dør for og Hængsler, Klinke og Klinkefald dertil. Udi Ammestuen er en Karm med 2 Vinduer udi, en Jern Vindovn med Døre, Tud og des Tilbehør.

Dernæst hos udi forskrevne Hus et Køkken; deri findes 3 Vinduskarme med 5 Vinduer udi, nok 2 Skorstene med Jern for udi, 2 Retterbænke¹; en Dør derfor med Hængsler, Laas og Nøgle. En Postei Ovn.

Et lidet Kammers derhos i samme Hus næst op til Køkkenet, derudi 2 Vinduer og en Dør derfor med Hængsler og Laas til, som bruges til Ved Kammer.

Paa den søndre Ende under samme Hus er Brøggeret, hvorudi findes en god Skorsten, 3 Bagerovne inden og uden Huset, 2 halve Døre med Hængsler, Klinke og Klinkefald, Laas og Nøgle dertil. En Dør ud til Volden, dertil Hængsler, Krog og Mane, en Luge paa Væggen og ud ad Volden til med Hængsler og Krog for. Nok

¹ Retterbænk = Køkkenbord.

findes et Afskur af Fjælle, derfor en Dør og deri 2 Vinduer og en Køllehals derop igjennem af Brøggeriset.

Oven i samme Hus paa den nordere Ende til den øverste Fruerstue er et Sengekammer med 2 Vinduskarme, udi dennem 3 Vinduer, samt med Hængsler og Beslag at kan oplukkes, samt en Dør med Laas og Nøgle ud til Gangen. Nok en Dør med Laas for af Stuen, som tilfor er skreven, til et Fjællekammer med et lidet Vindue at oplukke, med et Slagbord derudi med Hængsler og Hylder, derunder nogle Afskur af Fjælle til Sand og andet.

Næste Kammers sønden til, derudi befindes 2 Vinduskarme, i den ene er 2 Vinduer og i den anden et, alle med Hængsler og Beslag til at oplukkes, samt en Skorsten med et Jern for under og et om Foden, derhos et hemmeligt Gemak med 2 Døre for med Hængsler og des Tilbehør. I det hemmelige Gemak et Vindue at oplukke med Beslag. To smaa Mellem Kammerser med Fjælle Afskud. Uden for disse fornævnte Kammerser er en Gang, derudi 2 Vinduskarme, udi hvert to Vinduer med Hængsler og Kroge at oplukkes. Paa den søndre Ende af samme Gang er en Dør med en lukket Laas og Nøgle dertil.

Næste Kammers der sønden for i samme Hus befindes en Vinduskarm med 2 Vinduer udi, den ene med Hængsler og Beslag at oplukkes. En Skorsten udi samme Kammers, en Dør til et lønligt Gemak med Hængsler og Krog. Nok en Dør for samme Kammers med Hængsler, Laas og Nøgle til efter Hovednøglen.

Udi det femte Kammers udi samme Hus befandtes en Vinduskarm med 2 Vinduer udi, hvoraf et med Hængsler og Beslag kan oplukkes. Køllehalsen gaar derop igjennem, og 2 Døre derpaa med Hængsler. En Dør for samme Kammers med en stor Laas for med Nøgle og anden Tilbehør efter Hovednøglen. Derhos et mørkt Skillerum af Deler afskilt med en Dør og Hængsler for til Udgangen.

Derhos et Kammers, derudi en Vinduskarm med 2 Vinduer udi, begge med Hængsler og Kroge at oplukkes. Døren derfor med Hængsler, Laas og Nøgle for efter Hovednøglen.

Det sønderste Kammers udi samme Hus, deri findes 4 Vinduskarme, hvorudi er 5 Vinduer, alle med Hængsler

og Kroge at kan oplukkes. En Dør med Laas og Nøgle efter Hovednøglen.

Udenfor disse Kammerser er en Gang, derudi 3 Vinduskarme med 6 færdige Vinduer udi, der for en Dør med Hængsler og Krog; derudenfor en Svale af samme Gang og en Trappe deraf neder udi Gaarden, lagt med Tagsten over Vinduerne og Laasene alle fuldfærdige.

Det fjerde Hus¹ paa den søndre Side er muret imellem Stolper, des Bygning og Indretning som følger:

Befandtes udi Ladefogdens Kammers, som er paa den vestre Ende 5 Vinduskarme med 7 Vinduer udi, deraf 4 at oplukke, med Hængsler og Beslag. En Skorsten derudi med en Jernplade ind i et lille Kammers, som er afskilt derfra med Deler; derfra en Dør med Nøgle og Laas for, samt en ny Skive med Skuffe under, desligeste for det yderste Kammers i Dør med Hængsler, en lukket Laas og Nøgle dertil; en Skive.

Borgestuen dernæst hos, derudi 2 Vinduskarme med 2 Vinduer udi, nok en Skorsten med et Træspjeld, en Jern Vindovn med Jerndør for indmuret imellem Borgestuen og Vaskerhuset.

I Vaskerhuset findes 3 Vinduskarme med 5 Vinduer udi, 2 af dennem med Hængsler og Beslag at oplukkes. Derudi en Skorsten med et Træspjeld; Laas, Hængsler og Nøgle for Døren efter Hovednøglen. Nok en Dør deraf ind i Melkekamret med Hængsler, Laas og Nøgle for efter Hovednøglen, deri 2 Vinduskarme med 2 Vinduer udi, begge til at oplukke, med Beslag og Hængsler. Hylder gjort om Væggene at sætte Bøtterne paa.

Nok derhos ad Gaarden et lidet Skillerum til Hønsehus og en Sti til Svin med Trug hos og der for en gammel Dør med Hængsler og Kroge for.

Lofterne paa alle fornævnte Huse er ved Magt holden, paa det andet Loft er gjort en Kølle og med to Trapper fra Brøggerset, dertil er to Lemme med Hængsler og Stabler og Jern i Køllen, samt Skorsten velforfærdiget og ved Magt holden.

¹ 1646 kaldes det «det fjerde og lange Hus». Denne Bygnings Indretning ses at være forandret fra 1646 af, da Borgestuen ikke fandtes her, men i den gamle nordre Bygning.

Løst Inventarium er overleveret som følger:

En Brøggerpande af Kobber, som længe haver været brugt, indmuret udi Brøggeret, af Storlighed paa 7 Tønder. Et nyt Kar i samme Hus. Et Deigtrug og et Tappetrug staaende i Jorden. To dobbelte Skiver af Fyr med Jernhængsler at kan udslaas, det ene i nederste Fruerstue, det andet paa Kongens Sal. Sex andre Skiver. Sex hele Bænke og to Stykker, de sex i Borgestuen og en i Fruerstuen. En gammel Bolster Dyne og en Hoveddyne. To fuldstændige Bradbukke med et Bradspid. To Jern Lysestager. To Salttrug i Kælderen.

End er i Hr. Ove Geddes Tid forbedret foruden med Kakkellovne, Laase og hvis tilforn indført er, som efterfølger.

I Kongens Sengekammer et nyt Bord og en Seng med Ege Stolper og Ege Himmel over. I Skolen forbedret med en Bænk og et Bord. I Snedkerkamret 2 Sengesteder, sammenslagne af Fjælle. I øverste Fruerstue en ny Bænk og et nyt Bord. I Prinsens Sengekammer en ny Seng med Stabler, et nyt Bord. I det øverste Karnap en ny Skive. I den nederste Fruerstue en ny Ege Skive med lukket Fod og svarrede¹ Stolper. To stakkede² og en ny dobbelt Bænk til Svendebordet. I Sengekamret en ny Seng med Stabler, en Skive med Skuffer under. I Karnapkamret en ny Skive, i Ammestuen to nye Senge, en ny Skive.

Ladegaarden og dens Bygning.

1. Da fandtes en Stald, tækket med Sten, bygget med Bindingsværk, 22 Fag lang, derudi trende Rum og i dennem samtlig 33 Spiltoug, 3 Døre med sin Behøring. Derhos et Vognhus med 2 ny dobbelte Porte for med Hængsler, Stabler, og kan lukkes med en Hængelaas.
2. Kornladen af Bindingsværk, muret med Sten imellem Tavler³, 24 Fag, tækket med Sten, derfor tvende Porte med Hængsler, Stabler og al anden des Behøring, en paa hver Ende, og paa Siden 2 halve Døre med Hængsler, Haspe og Maner med en Taskelaas⁴ for.

¹ svarret = dreiet. ² stakket = kort. ³ Tavle = Murstykke mellem Tømmer. ⁴ Taskelaas = Hængelaas.

3. En Øxenstald af Bindingsværk med Lervægge, tækket med Straatag, er nu støttet og forbedret, med tvende ny Porte, en paa hver Ende, med Hængsler, Stabler, Haspe og Maner; paa Siderne af samme Stald to Døre med Hængsler, Stabler, Krog og Maner.
4. Et lidet Smedehus, tækket med Sten, med Lervægge mellem Stolper, derudi en Skorsten; Loft over Smedien med løse Fjælle samt tvende halve Døre derfor med Hængsler, den nederste med Klinke og Klinkefald, den øverste med en stor Laas efter Hovednøglen.

To halve Porte for Ladegaarden med Hængsler, Stabler, Haspe og Maner, og en Laage derhos med Hængsler, Klinke og Klinkefald paa begge Sider. Et Stykke Plankeværk og paa den ene Side en ny Port for Urtehaven med Hængsler, Klinke og Klinkefald og en Hasp og Mane derfor med en Hængelaas. Nok for Abildhaven en ny Port med Hængsler, Stabler, Mane og at hænge en Laas for. To nye Hundehuse for Vindebroen; ellers er der et Plankeværk for Vindebroen i Borgegaarden¹, vel ved Magt, der for en ny Port og en lille Laage derpaa med hvis dertil hører.

Belangende Sæden da berettes at være saadet udi Slottets Mark 27 Tdr. Rug, 69 Tdr. Byg, 24 Tdr. Havre, 1 Td. Ærter.

Skoven have vi ladet besigtige og befindes efter 8 Mands Grandskning noksom tilbørligen fredet og intet derudi at være hugget uden hvis til Kongl: Maytt: og Husbehov samt til Bøndernes Bygning, Hjultømmer og Ildebrand kunde fornødent gøres.

Ellers er Brøer og Bygningen paa Slottet allevegne hjulpen, saavelsom Vinduer og Skorstene reparerede, hvor brøstfældigt var, saa Lensmanden kan sig nu dermed behjælpe.

Og haver forbemeldte Hr. Ove Gedde under sin Haand ladet levere med Lenet en ren Gjenpart af den forseglede Jordebog, som Hr. Frederik Reedtz hannem med Lenet overleveret haver.

¹ 1646 hedder det: Broen og «Taagbrøgen» (Vindebroen) for Gaarden er ganske forraadnet paa Træværket.

At saaledes leveret og annammet er, have vi tvende enslydende Gjenparter til hver af dennem overleveret og med vore Hænder og Signeter bekræftet.

Actum Jungshoved d. 28. Aprilis 1649.

Sivert Urne.

Rønnov Bille.

I den Synsforretning, der afholdtes paa Slottet 16. Mai 1651 i Anledning af Lehnets Overgang fra Jørgen Kaas til Niels Banner, siges der, at Bygningerne fandtes nogenledes tilbørlige at være ved Magt undtagen Øxenhuset, som staar paa Fald «och er effuentyrligt om hereffter derudj Noget kan staldes». Paa Væggene i Slottets Stue hang 69 Al. og paa Kongens Sengkammer et Stykke rødt Klæde og paa forskellige Steder 32 Al. Kron Rask for Vinduerne. Omtrent i samme Stand fandtes Slottet 24. April 1654, i hvilket Aar Jørgen Reedtz blev Lehnsmand; da fandtes Bygningerne i Borggaarden ved Magt, ligeledes Ladegaarden undtagen Fæhuset, som var ganske brøstfældigt og «staar paa faldende Fod», saa det maa nedtages og igjen af nyt opbygges. Det samme gjaldt Smedien. Banner havde i sin Tid ladet sætte Trælemme oven omkring Slottets Vinduer, og ladet hænge rødt Klæde paa alle Vægge i Kongens Sal og blaat Klæde i Kongens Sengekammer.

I Krigen, hvor det sydlige Sjælland og særlig Egnen om Jungshoved led meget, gik det ogsaa haardt ud over Slottets Bygninger. Af nedenfor aftrykte Syn, som den Kommission, der 13. Decemb. 1660 af Kongen var anordnet til at besigtige Kongens Slotte i Sjælland, 19. Marts 1661 lad afholde over Jungshoved, ses Bygningernes elendige Tilstand.¹

Anno 1661 dend 19. Martij haffuer unterschreffne fiere Mænd aff Staffuerby werret tiltagen aff Fuldmegtigen Anderß Niellßen och udj de goede Herrers Commissariers

¹ Kommissionen 18/13 1660 til i Sjællands Stift at besigtige Kongens Slotte, Klostre, Gaarde in. m.

Neruerelße oß begiffuet och besichtiget huiß Brøstfeldighed som kunde findeß paa Jungshoffuet Slott. Och er befunden som efterfølger.

Borregaardens Brøstfeldighed.

Winduffuer, Winduffues Buer med Jern och deß Beßlag sampt alt huiß dertill behørig kunde werre, er fornøden — 160 Winduffuer. Och findes i Støcher Winduffues Carne — 12. Dørre med Laaße, Hengßler och deß tillbehørige, som ere bortte och endelig behøffues — 56. Murene ere gandsche brøstfeldig och huiß Muur-Anchere, som paa Huußene schulle werre, ere gandsche bortte, och endelig fornøden giordeß at repareris. Alle Schorsteens Anchere paa Slottet ere bortte. Huiß Jernuerch som paa Spirridt haffuer werridt ere och gandsche bortte. Lofft paa atschiellege Steder fatteß. Schiellerom saa mange, som waare giortte aff Deller, ere Meestepartten bortte. Paa Gemacherne och Cammerserne fatteß Gull Steen ungefehr — 2000, Muursteen — 4000. Thagsteen paa alle Huußene i Borregaarden, som er flux brøstfeldig — 4000. Huiß Blye, som waar paa Spiren saa och det, som laa udi Renderne, er gandsche bortte och will endelig uden Huußens Ruin med foerderligste repareris. Lechter och Somb fattes en stoer Partie ochsaa paa Thagene i Borregaarden. Behøffues Kalch till Huußene i Borregaarden en stoer Andeell. Windebroen for Borregaarden er meget brøstfeldig och Lencherne i Windebroen med Bolter, Tapper, Panderne¹ och ald anden Jernuerch ere gandsche bortte.

Udi Ladegaarden findis brøstfeldigt.

Korn Laden er meget brøstfeldigt paa Thag och paa atschellig Steder paa Muuruerch, Foedstøcher fattes under 8 Weggerom ud til Gaden². Fattes Porte for begge Enderne med deß tilhørige Hengßler for Laden. Gafflerne ere ochsaa brøstfeldigt och well giordes fornøden at

¹ Pande. Kalkar har Pandebjælke som den Bjælke i Møllen, hvori Panden ligger nedsunken, som Drevet gaar i. Her betegner det vel de Axelleier, hvori Tappene til Vindebroen hvile.

² Veien.

forbedres. Kalch till samme Lade findeß en stoer Andeel fornøden, efftersom i alle Maader derpaa er stoer Brøstfeldighed.

Staldhuußet befindes brøstfeldigt paa Thag och Muur saa och fattes 4 Dørre. Woegen Schuret er gandsche brøstfeldig saa nær som Tømmeret er temmelig wed macht.

Smedehuußet gandsche øde och ruinerit.

Øxen Stalden, som er 30 Bindinger Huuß, huilchet er gandsche ruinerit, och huiß Tømmer endnu findes paa Steden bestaaendes, er forderffuet och gammelt. Och kand ey til saadant et Huuß igien were tienlig, men will endelig aff nye oppbygges.

Fatteß thuende Portte med tilbehørige Hengßler for Frugt och Urte Haffuen.

Indkresningen fra Gaden och i Ladegaarden er Porten med en Loge samt Hengßler och deß Tilbehørig derhoß bortte, och well fornøden endeligen for Gaardens Løche at forbruge.

Att dette saaledes aff os underschreffne er siuffnet och befindeß brøstfeldigt som forschreffuet staar winder wi med worres seduanlig Hender och Karmercher.

Actum Jungßhoffuet ut supra.

Hans Anderßen. Søren Kristenßen.

Hans Boeßen. Boe Hanßen.

Effterschreffne Inventarium findis nuomstunder
aff de Suensche efterladt:

Befindeß udi et Cammers med Gemacht 1 gammel Senghe Sted; udi Riidefoegdens Cammer 1 gammel Schiffue. Findesß nogle Støcher aff Senghesteder paa Cammerserne ubrugelig. Udi Brøggerset findeß et Degentrug och et Tappetrug. Endnu et brugelig Øllkar.

Efter den Tid har det egentlige Slot henligget som en Ruin, der mere og mere forfaldt, medens Ladegaardens Bygninger paa Grund af de tilhørende Jorder er bleven reparerede. Da 1660 Lehnsinstitutionen, hvorunder Lehnsmanden drev Slottets Avling, hævedes, blev her som andetsteds Slottets Tilliggende forpagtet ud. Da Kongen 7. Febr. 1665 skjødede Jungshoved med Gods til Grev Christoffer

Parsberg for 32374 Rdlr., sattes alle Slottets Bygninger til 650 Rdlr. Denne mageskiftede atter 20. Septb. 1671 Jungshoved mod Torbenfeldt til Prins Jørgen, hvem det laa bekvemt, da han Aaret forud havde faaet det tilstødende Vordingborg Amt til Livgeding. Prinsen synes at have nedbrudt Resterne af Slottet og at have tænkt paa at reise Slottet paa ny og i den Hensigt at have samlet forskjellige Materialer, men atter at have opgivet det, da han 1683 reiste til England, fra hvilken Tid af hans Eiendomme her i Landet bestyredes af hans Kæmmerer, Geheimeraad Chr. Siegfried Plessen.

1714 overtages Jungshoved af Kongen, i hvilken Anledning der 19. Novbr. 1714 udgik Befaling til Amtmand Giese og Renteskriver Clausen om at syne Slottet med Ladegaard og Gods. Dette skete 11. Decbr. s. A.¹ Med Hensyn til Bygningerne og disses nærmeste Omgivelser hedder det i dette Syn:

Derhos befandtes ved Gaarden følgende Materialier, bestemte til en ny Bygning i Stedet for det gamle nedfaldne Slot. 180 Stk.: tilhugne Kampesten, 85 Stk.: 20 á 24 Al. Fyrretømmer, forstørste Delen forraadnet udvortes, 45 Stk.: 15 á 18 Al. do., ligeledes forraadnet, 720 Fyrrebrædder, deraf nogle fordærvede.

Bygningerne:

1. Jungshoved gamle Slot er ganske nedbrudt og ei videre paa Stedet end som Broen over Graven og Vindebroen.
2. Et nyt Anno 1707 opbygget Hus paa 23 Fag i en Længde af muret Tavleværk med Stentag, hvori Forpagteren har sine Værelser, ligeledes Ridefogden. Det ligger i Nord og Syd.
3. Et nyt Bryggerhus ud til Stranden paa 8 Fag af Bindingsværk, tækket med Tagsten.
4. Et nyt af Egetømmer og Planker bygget Svinesti ud til Stranden.

¹ Commissionen af 19/11 1714 til at syne Jungshoved Gaard og Gods, som Kongen agter at tage i Possession. Sml.: Repholtz, Baroniet Stampenborg, S. 103.

5. Kornladen staar i Nord, med Enderne i Øst og Vest. 26 Fag Bindingsværk. Den søndre Side tækket med Sten, den nordre med Straa.
6. Kostalden paa 33 Fag, staar i Øst, med Enderne i Syd og Nord. Lervægge med Straatag. 56 Baase til 112 Høveder.
7. Et Hus paa 23 Fag med Lervægge og Straatag, bruges til Hestestald. Tømmeret forraadnet ud til Stranden og maa fornyes.
8. Et Tinghus for Jungshoved Birk, nyt bygget 1714 strax udenfor Ladegaarden paa 6 Fag med Lervægge og Straatag med 2 Rækker Tagsten forneden. Deri 3 Kamre med et langt Fyrrebord og to Bænke.

Haven ligger udenfor Kornladen, indhegnet med Risgerde. Heri Æble- Pære- og Kirsebærtrær.

Den nærliggende Jungshoved Kirke beskrives saaledes: Kirken vel vedligeholdt. Ringmuren om Kirkegaarden med en Port, 3 Luger med Lænker, Bom og Pæl, saa og en Jernrist for Lugen ind til Slotsgaarden, vel ved Magt. Af Ornamenten 1 ny Alterdug og do. Messesærk, en Messehagel af rødt Fløiel, halv slidt, med Sølv Kniplings Kors paa. En forslidt Alterbog. En gl. Salmebog til Degnen. To Kalke med Diske af Sølv, den ene stor og ny forgyldt inden i, den mindre gammel. En lille Sølvæske til Oblater. To Messing Stager. I Sakristiet fandtes en gl. Kiste til Altertøiet og 2 firkantede Trætavler. Over Korets Hvælvning et Træ Krusifix. Et Messingbækken til Funten. To Malmklokker.

Men heller ikke Ladegaardens tildels nye Bygninger fik Lov til at staa ret længe. Ifølge Resolution af 29. Juni 1717, falden paa Brigadér Haüssers Forslag, blev alle Bygningerne paa Jungshoved nedbrudt, og alt brugeligt deraf anvendt til Staldene og Barakkerne til Rytterne «som dette Aar opførtes i Vordingborg, hvorimod alle Jungshoved og det underliggende Oremandsgaard Marker blev udlagt til Høslet og Græskobler for Rytterhestene»¹

¹ Topografisk Saml., Præstø Amt, Rentek. Relat. og Resol. Prot. 4/6—31/12 1707, S. 269.

Et engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593.

Ved

W. R. Prior,
London.

Forfatteren til nedenstaaende Rejsebeskrivelse om hans Ophold i Danmark og til forskellige Udtalelser om Landets Sæder og Skikke, Geografi m. m., er en af Shakespearetidsalderens mest berejste Englændere, Fynes Moryson (1566—1629). Han var Søn af Parlamentsmedlemmet for Lincoln, og efter endt Studietid i Cambridge og Oxford besluttede han at skaffe sig Kundskaber og Verdenserfaringer ved lange Rejser. Morysons ti Aars «travell» gennem tolv Lande — Tyskland, Bøhmerland, Schweitz, Holland, Danmark, Polen, Italien, Tyrkiet (og Palæstina), Frankrig, England, Skotland og Irland — begyndte i 1591, da han var 25 Aar gammel. Resultatet blev et Værk, som han brugte 10—11 Aar om at udarbejde, og som nu foreligger i en moderne Udgave.¹ Han beretter nøje om, hvad han foretog sig, saa af Seværdigheder, — baade Konger, Byer, Slotte og Samlinger — samt spiste og drak i de forskellige Lande. Det var paa hans første Rejse, at Moryson naaede til København fra Lybæk, men efter nogle faa Dages Ophold sejlede han fra Helsingør til Danzig. — Hvad han beretter fra Selvsyn, rummer færre Fejl end de øvrige Meddelelser, der bærer tydelige Spor af ukritisk Gen-

¹ An Itinerary, written by Fynes Moryson, Gent. First in the Latine tongue and then translated by him into English, London 1617, Fol. (første Afsnit S. 1—295, andet S. 1—301, tredje S. 1—292). En ny Udgave er udkommen 1907—1908 i Glasgow i fire Oktavbind.

givelse af andres Oplysninger. Øresund anbringes saaledes saavel i Danmark som i Norge, og baade Nordsøen og Østersøen kaldes for «German Ocean». Forfatteren inddelte sit Værk i den egentlige Rejsebeskrivelse, Hofferhold, Sæder og Skikke, Klædedragt, Hær- og Lovvæsen, Statsindtægter, Handel osv. i de forskellige Lande. — Den egentlige Rejsebeskrivelse, som følger her, findes i første Del af Udgaven fra 1907—08, S. 120—127.

I Lybæk gik jeg ombord i et Skib for at sejle til Danmark ved den baltiske Sø, saaledes kaldet, fordi den indesluttet af Land ligesom af et Bælte. Dette Hav har meget lidt eller slet ingen Ebbe og Flod, efter at det har passeret ind gennem Danmarksstrædet, der er mere end 24 Mil langt. Dette Hav gaar til Kysterne af Prøjsen [Prussen], Moskov [Muscow] og Sverige [Suetia] og synes for lille til at kunne blive sat ret i Bevægelse, ofte fryser det til Is, fra Kysten langt ud i Vandet, men een Gang sat i Bevægelse af Vinden, er dets Bølger dog ganske høje. Vandet her er slet ikke saa salt som andetsteds, saa at Skibene synker dybere ned i det — idetmindste tre Hane-fjed dybere — end i Nordsøen [German Ocean], hvad tydeligt fremgaar af de hvide Skibssider over Vandlinjen, naar de kommer fra denne Sø og naar til det nævnte Hav. Sligt vil ikke synes underligt for nogen, der har set et Æg komme i Saltvand, hvorledes det saa svømmer ovenpaa og holdes oppe af Saltvandet. Skipperen paa den lybske Skude solgte mig Øl for 4 Skilling lybsk, for hvilket Ty-skerne og Danskerne, der drak langt rigeligere, kun betalte en Skilling mere; enhver havde sine egne Levnedsmidler med. For Overfarten betalte jeg 24 Sk. lybsk og gav fire til Søfolkene. Fra Lybæk regner man 24 Mil til Falsterbo [Falsterboaden] og derfra syv Mil til København [Coppen-

hagen], Købmændenes Havn. Vi havde paa venstre Haand mod Syd en lille Ø, kaldet Møen [Munde], og jeg tror, det var den tredje August, vi landede ved Dragør [Drakesholme] en Mil fra København, hvorhen jeg naaede tilvogns gennem nogle Græsgange og bare Kornmarker; og nær Byen passerede jeg over Havnen fra en Ø til en anden. I Vognleje betalte jeg tre Sk. l.

Paa Østsiden af Byen, hvor vi kom ind i den, ligger Kongens Slot, hvor Hoffet særlig opholder sig om Vinteren. Paa denne Kant ligger Byen ved Vandet, og her er Havnen; paa Nordsiden er Søen ligeledes kun lidt fjærnet fra Byen. Da jeg gik gennem Porten undersøgte Soldatervagten mig meget nøje, og den menige Befolkning raabte efter mig paa barbarisk Vis, ret som om den aldrig før havde set en Fremmed. Mellem den var der mange Søfolk, der i Almindelighed er mere ubehøvede ved saadanne Lejligheder som i al Samtale. Byen er rundagtig af Form, og hverken i den eller i Kongens Slot saa jeg noget smukt eller glimrende. Slottet er bygget i en Firkant af Kvadersten. Byen er opført af Tømmer og Ler, har en respektabel Torveplads og er forholdsvis godt befæstet. Her betalte jeg for tre Maaltider og Morgenmad otte Sk. l. og lige saa meget for Øl. Kongen opholdt sig da i Roskilde [Roschild], hvorfra han kort efter agtede sig til Hertugdømmet Holsten [Holst], hvor han havde sat Adelen Stævne i Flensborg [Flansburge] for dèr at modtage dens Hylding, da den i Kraft af gamle Privilegier havde nægtet at hylde ham i Danmark.¹

Derfor rejste jeg fire Mil i fire Timer gennem et vildt og bakket (!) Landskab til Roskilde, kaldt efter Kongens Kilde; jeg og en Rejsefælle betalte tyve Sk. l. for vor Vogn. Skønt det var i August Maaned blæste der en

¹ Se om Landdagen i Flensborg den 31. August 1593 Danm.'s Riges Hist. IV, S. 32—34.

kraftig Vind fra Nord og fra Søen, saa jeg blev meget kold, som om det havde været Vinter. Roskilde har en Biskop, og skønt den ikke har Volde, har den Bynavn, men den fortjener kun at regnes mellem smukke og behagelige Landsbyer. Her viser man en Hvæssesten, som Kong Albrecht af Sverige sendte til Danmarks Dronning Margrete [Margaret] for at vise hende sin Foragt som Kvinde, idet han som Haan bød hende at hvæsse sine Sværd paa den; men denne Dronning tog nævnte Konge tilfange i Krigen og holdt ham i Fængsel til hans Død¹. Her betalte jeg syv danske Skilling for min Aftensmad. I Kirkens Kor er der et Monument af sorte og hvide Sten for denne Dronning Margaret og hendes Datter², og de Danske ærer denne Dronning saa højt, at de her viser den Dragt, hun plejede at bære.³ I denne Kirke findes Kongebegravelserne, af hvilke en, rejst af Frederik [II] for sin Fader Christian [III], er af sort Marmor og Alabast, kunstfærdigt udskåret med hans Statue knælende foran et Krucifix, rundt omkring hænger der 16 sorte Flag og et rødt.

Efter at have set Kongen og Hofmændene vendte min Rejsefælle og jeg næste Dag tilbage til København, og hver af os betalte for Vognen ti Sk. l., og her betalte jeg seks Sk. l. for Aftensmad og tre for Øl.

Derfra rejste jeg tilsøs, fire Mil i fem Timer, til Helsingør [Elsinure], og Rejsen kostede mig otte Sk. l. og for Aftensmad otte Sk. dansk. Og fordi jeg maatte tage tilbage dertil for at tage Skib til Dantzic [Dantzke], rejste jeg næste Morgen tre Mil i fire Timer gennem Høje med Korn, men noget bare, og Bøgeskove til Frederiksborg. Da jeg kun havde en Ledsager med mig betalte vi for Vognen lige til København hver 22 Sk. l. Der har Kongen et Palads og en lille indhegnet Park, hvor der imellem

¹ Kong Albrecht sad kun fangen 1389—95, han døde i Mecklenburg 1412.

² Dronning Margrete havde kun Sønnen Oluf, som blev begravet i Sorø.

³ Se herom ovfr. III S. 410—11, hvor Dragten er afbildet.

andre udenlandske Dyr holdtes nogle Daadyr, overførte hertil fra England i Elisabets 24de Regeringsaar [1582]. Min Middagsmad kostede mig fire Sk. d. og Øllet ligesaa meget.

Om Eftermiddagen rejste vi fem Mil i sex Timer gennem nøgne Kornmarker og Lunde med Bøg og Hassel-nødder til København, og undervejs saa vi et Kors til Minde om en Fragtmand, der havde drukket for meget, saa han kørte for hurtigt, væltede Vognen paa en Bakkeskrænt og knækkede Halsen. Fragtmændene har et bestemt Sted i København, hvor de har en Stald til deres Heste om Natten for to Sk. d., men de indkøber selv Hø og Havre. Og næste Dag ved Middagstid maa de drage hjem, selv om de vender tilbage uden nogen, naar der ikke findes Rejsende.

Derfra lejede jeg selv og en Ledsager en Vogn for tolv Sk. l. hver til Helsingør, en fem Mil i fem Timer med mange Omveje langs Kysten. Helsingør er en tarvelig Landsby, men meget besøgt af Søfolk paa Grund af det smalle Farvand, kaldet Sundet, hvor Kongen af Danmark har lagt saa stor Told paa Skibe og Varer, der kommer fra Østersøen [the Balticke] eller skal til den, at denne ene Indtægt overgaar alle Kongerigets andre Indtægtskilder. I denne Landsby ligger der et stærkt Slot kaldet Kronborg [Croneburg] ved Munden af Strædet, og ligeoverfor paa den anden Side af det smalle Farvand ligger i Kongeriget Norge [!] et andet Slot ved Navn Helsenborg [Elsburg]. Disse Slotte bevogter Sundet, saa at intet Skib kan passere ud eller ind i Østersøen [the Baltick Sea] uden først at have betalt Tolden. Man siger, der findes en anden Passage mellem to Øer — (hele Kongeriget Danmark bestaar af smaa Øer), men den er forbudt under Straf af alle Varernes Konfiskering. Og der berettes, at tre Fartøjer sejlede gennem Strædet i en tæt Taage uden at betale noget, men da Kongens Ministre erfarede dette, blev alle deres Varer

konfiskerede, da Skibene vendte tilbage. Paa Grund af de Danskes nøjeregnende og mistænksomme Naturel lykkedes det mig kun med stor Vanskelighed — jeg tog en Købmandsdragt paa og betalte mere for Adgangen end Sagen var værd — at komme ind paa Kronborg. Dette Slot er bygget i en Firkant og har kun en Port paa Østsiden, der vender mod Strædet. Ovenover denne Port ligger et Kammer, som Kongen bruger til at spise i, og to Kamre, hvor Kongen og Dronningen ligger hver for sig. Under Slottets Fæstningsværker findes Hestestalde og nogle Rum for lignende Formaal. Paa Sydsiden mod Østersøen [the Baltick Sea] findes den største Red for Skibe. Og paa denne Side er Fængslet og ovenover dette et kort Galleri. Paa Vestsiden mod Landsbyen ligger Slotskirken, og ovenover denne et meget skønt Galleri, hvori Kongen plejede at give Gæstebud ved højtidelige Lejligheder. Paa Nord-siden vender Udsigten dels mod Øen dels mod det smalle Farvand, der strækker sig 24 Mil til det tyske Hav [German Ocean]. Da en stor Mængde Skibe passerer denne Vej i mægtige Flaader, hundrede eller flere i Følge, er det en Fornøjelse at se paa for Alle, men mest for Kongen, der her ser en saadan Mængde Skibe, af hvilke ikke et eneste passerer uden i nogen Grad at have forøget hans Skatkammer. Til denne Side ligger to Værelser, der have baaret Navnet Kongen af Skotlands Kamre, lige siden Hs. Majestæt logerede der, da han friede til og ægtede sin Dronning.¹ Tapeterne her var af rødt Klæde og Stolene

¹ Den 20. August 1589 viedes Kristian IV's Søster Prinsesse Anna paa Kronborg til Jarlen George Keith som Stedfortræder for hans Herre den skotske Konge Jacob VI. Da Bryllupsflaaden, der skulde bringe hende til Skotland, af Storm blev forslaaet til Norge, kom Jacob VI til Norge for at hjemføre sin Brud, og Brudeparret tilbragte Vinteren 1589—90 i Danmark; han og hans unge Dronning fik herved Lejlighed til den 19. April 1590 at være tilstede paa Kronborg, da Dronning Annas Søster Elisabeth holdt Bryllup med Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Wolfenbüttel.

betrukne med samme Tøj, men der blev sagt, at det værdifulde Bohave var gemt hen i Kongens Fraværelse. Reden [the Haven] kan rumme et stort Antal Skibe, den har Kronborg Slot paa sin Nordside, Helsingborg Slot mod Øst, Sjælland [Zealand], Kongerigets Hovedø mod Vest og Øen Hveen [Wheen] mod Syd.

Fra denne Ø gaar imod Nord det lange Stræde eller smalle Hav, der fører ind til Nordsøen [the German Ocean]. Hveen er en Mil lang og knap fuldt saa bred med kun en Lund paa samme. Dette ensomme Sted gav Kong Frederik [II], Faderen til den nu regerende Christian [IV], Adelsmanden Tyge [Tugo] Brahe til Opholdsted, og denne, der var en berømt Astronom, boede her for sig selv paa denne Tid; det sagdes, at han havde noget Kirkegods til Underhold, og at han levede ugift, men at han havde en Frille, med hvem han havde mange Børn. Grunden, hvorfor han levede paa den Vis, formodedes at være følgende: hans Næse var bleven hugget af i en Strid, da han studerede ved et tysk Universitet, og han troede, at han derfor var ude af Stand til at kunne ægte nogen adelig Dame af hans egen Stand. Man sagde ogsaa, at de Adelige respekterede ham mindre for denne Levevis og ikke regnede hans Sønner som adelige. Kong Frederik gav tillige denne lærde Herre som en frivillig Gave mange og meget skønne astronomiske Instrumenter, og da han boede paa en smuk Ø, hvor ingen anden end hans Familie opholdt sig, havde denne Studiernes Mand her Alt, hvad han kunde ønske sig. Foruden de omtalte Instrumenter ejede denne adelige Herre et meget skønt Bibliotek, fuldt af udmærkede Bøger, og et tilsvarende fortrinligt Laboratorium. Desuden havde han ikke langt fra sit Hus en lille rund Bygning af stor Skønhed, hvori han foretog sine Forskninger, Taget paa den kunde borttages efter Behag, saa at han liggende med Ansigtet opad ved Nattetid fuldt kunde studere Stjærnerne eller en enkelt af dem. I dette lille Hus var alle de berømte Astronomer

afbildede og følgende Vers stod under Billederne af dem. [Billederne viste Thinocharès, Hipparchus, Ptolemæus, Albategnus, Kong Alphonsus, Copernicus og Tyge Brahe selv; de latinske Vers meddeles baade paa Latin og i engelsk Oversættelse.¹]

Mange Instrumenter, som han selv har opfundet, har han opstillet her, og han har højtidelig dediceret Huset til Eftertiden med indstændig Bøn om, at den ikke vil nedrive dette Mindesmærke.²

De Danske tror, at denne Ø Hveen har saa stor Betydning, at de har en intetsigende Krønike om, at en engelsk Konge skal for dens Besiddelse have budt saa meget Skarlagensklæde, som kunde bedække den, og saa endnu en Rosenoble i Hjørnerne af hvert enkelt Stykke Klæde. Andre beretter i en lige saa betydningsløs Fabel, at Øen en Gang blev solgt til en Købmand, som de saa gjorde Nar af, da han kom for at tage den i Besiddelse, idet de bad ham om at bortfjerne den Jord, han havde købt. Den store Toldindtægt, der aftvinges i dette Stræde, har givet Anledning til disse og lignende Fabler. Og i Sandhed, hvis enten Kongen af Sverige [Suetia] eller den frie By Lybæk ejede denne Ø og havde befæstet den, kunde de let beherske Passagen og tage, hvad der maatte lyste dem, fra de Købmænd, der passerer denne Vej, og maaske erobre de tilstødende Landsdele. Men Øens Besiddelse vilde være ganske unyttig for enhver Fyrste, hvis Landomraade laa borte fra Sundet, da Adgangen til det er forhindret ved de ovenfor nævnte to stærke Borge. Men for at jeg ikke skal være saa tosset som de [nævnte Fabelfortællere], vender jeg tilbage til mit Emne.

Først maa jeg dog have Lov til at omtale, at der

¹ Versene findes hos P. Resen: *Inscriptiones Hafnienses una cum inscriptionibus . . . Uraniburgicis et Stellaburgicis*. Hafniæ, 1768, S. 342—43. Tyge Brahe omtaler ogsaa andensteds de sex nævnte Astronomer med Berømmelse, se *Danske Magazin*, II, 1746, S. 229.

² Resen: *Inscript. Hafn.*, 1768, S. 341.

ligger en By ikke langt derfra i Kongeriget Norge [1], som kaldes London [d. e. Lund i Skaane] ligesom den vigtigste By i England. Søndag den 26. August i Aaret 1593 afsejlede jeg i et engelsk Skib til Prøjsen.

Herefter følger, spredt paa forskjellige Steder i Forfatterens Værk, endnu en Del Oplysninger om Danmark. De gjengives nedenfor, saaledes at der foran hvert Stykke angives, hvor det findes i Udgaven fra 1907—08.

III, S. 455: Da jeg rejste hurtigt gennem Danmark og ikke kendte Sproget, kunde jeg ikke opfange noget Ord-
sprog hos dem, og jeg har heller ikke haft Held til at træffe noget dansk Ordsprog hos nogen bekendt Forfatter.

III, S. 471: De Danske bruge ganske de samme Vogne som de flamske; naar en Mand er alene eller har nogle, faa eller flere, Rejsefæller, maa han hyre Vognen for 4 Mil (d. e. en kort Dagsrejse) for 20 eller 24 l. Sk. eller saa omtrent. De Rejsende pleje ikke at ride. Kuskene bekoste selv deres Forplejning og Hestenes Foder. I Almindelighed betalte jeg for mine egne Maaltider 6 l. Sk. for Kosten og 3 for Øl, nogle Steder 4 Sk. l. (d. e. 8 Sk. d.) for begge Dele tilsammen. Endelig skal jeg nævne, at jeg blev befordret i en Baad 4 Mil langs Kysten for 8 Sk. l.

III, S. 491—92: I Kongeriget Danmark er der kun een By med Volde om, kaldt Kopenhagen, i hvilken — ganske som i de andre smaa Byer, Købstæder og Landsbyer — Borgernes Huse for største Delen er af Træ, Ler og Kalk, sjældent af Kvadersten. Kongens Slot der er bygget af Kvadersten, men er uden nogen Pragt. Hans andet Slot i Elsenure [Helsingør] er bygget stateligt af Kvadersten og tillige stærkt befæstet for at kunne beherske den ene Side af det smalle Farvand, hvor der kræves en stor Afgift af alle de Skibe, der gaar ind eller ud af Sundet.

IV, S. 63—66: [Efter at have angivet Danmarks og Norges Længde- og Bredegrader, siger Forfatteren, at «Kongeriget Danmark deles i sex Dele, Finmarken, Norge,

Gothia [Gotland], Scandia [Skaane], Seland [Sjælland] og Jutland [Jylland], » hvorpaa han giver nogle faa Oplysninger om disse Rigets sex Bestanddele. Her medtages kun, hvad han siger om de to sidste]. Øen Seland (hvorfra man mener, at Zeelænderne i Holland er kommen) er forskønnet med Byen Copenhagen [København], d. e. Købmændenes Havn. Her holder Kongen sit Hof, og her findes et Universitet. Paa denne Ø ligger ligeledes den stærke Fæstning Cronenburg [Kronborg], bygget i Landsbyen Elsenar [Helsingør], samt Byen Roschild, saaledes kaldet efter en Kilde; her er et Bispesæde, og her ligger Kongerne begravede. Mellem Slottet Cronenburg paa Seland og Slottet Helsenburg i Scandia ligger det berømte Stræde, kaldet «Der Soundt», ad hvilket Skibene naar ind i Østersøen, og hvor de paa Vejen fra Dantzke og Righa, ladet med værdifulde Varer, betaler store Afgifter til Kongen af Danmark; det gjør de forøvrigt baade ved Ind- og Udsejlingen af dette Stræde.

Jutland, der i det tyske Sprog betyder et godt Land, er den nordlige Del af det cimbriske Chersonesus d. e. Halvø, hvorfra Cimbrerne kom, der paaførte Romerne Krig. Og dette Jutland med ovennævnte Seland er det egentlige Danmark, da de andre Dele er særlige Egne, som til forskellige Tider er bleven knyttede til denne Krone. De vigtigste Byer i Jutland er Aalborg [Aleburg], Nykjøbing [Nicopia] og Viburg. Den øvrige Del af den cimbriske Halvø indeholder Hertugdømmet Holst, almindeligvis kaldet Holstein, som i gamle Dage var en Del af Sachsen, men de danske tvang det ofte til at betale Skat og tilsidst — omtrent Aar 1465 — undertvang de det helt. En Del af dette Hertugdømme, der ligger ved det britiske Hav [Vesterhavet] mellem det lille Vandløb Ejderen [Idera] og Floden Elben [Elve], kaldet Ditmarsken [Ditmarcia], alt sammen Marskland, saa at man ved at nedbryde visse Dæmninger kan oversvømme hele Landet; ved den Styrke,

hvorved Indbyggerne har holdt deres Fjender ude, bevarede de længe en simpel eller landlig Frihed, men tilsidst drog i vor Tid Frederik [II], Kongen af Danmark, Fordel af en stærk Frost i disse Marskegne, angreb dem pludselig, undertvang dem og forenede dette Land med det omtalte Hertugdømme Holst.

De vigtigste Byer i dette Hertugdømme er Flensburg, Slesvick (hvor Hertugerne i gamle Dage holdt Hof), beliggende ved Søen mod Øst med Gottorp og Meldorp i Ditmarsken ved Havet mod Vest. Paa Grænserne af Holsten ligger de smukke fri Rigestæder Lübeck og Hamburg, mod hvis Frihed Hertugerne af Holst var store og nære Fjender, da de gjorde Krav paa, at Byerne var anlagt paa deres Territorium, af hvilken Grund de danske Konger, da de var komne i Besiddelse af dette Hertugdømme, blev stærkt mistænkte af disse Byer; og jo større deres Magt bliver, desmere frygter de dem. Nogle regner Ørkenøerne [the ilands Orcades] delvis til Danmark, idet de sige, at deres Beboere tale det gotiske Sprog. Men Historien vidner, at skønt de i gammel Tid tilhørte de Danske, har de nu i lang Tid været underkastet Kongeriget Skotland.

Da Danmark ligger nær den arktiske Polarkreds, maa Landet nødvendigvis være udsat for stærk Kulde, endskønt den taagede Luft fremkaldt af de mange Øer i nogen Grad mildner dens Strængthed.

Paa Grund af Klimaet kan man ikke vente, at der skal gro Frugter der, som kun modnes ved Solvarme. De har Korn nok til eget Forbrug, men dog bringes meget deraf (som af alle andre Fornødenheder) til dem fra Dantzck og alle andre Steder paa Grund af Købmændenes hyppige Kommen til Sundet, som de nyder godt af i Henseende til rimelige Priser og helt uden Møje.

IV, S. 214—15. Jeg saa Kongen af Danmark, da han havde tilbagelagt en Dagsrejse paa sin Tur til Holsten

[Holsatia]¹, i daglig Tale kaldt Holst; han bar en løs Trøje af sort Fløjl, sparsomt pyntet med Guldkniplinger, og i Byen havde han en stor bred bræmmet Filthat paa med Bræmmerne tildels opfæstede, men i Vognen en simpel Brunsviger-Hat, som den bruges i Neder-Tyskland, han havde en stor Guldkæde hængende under den ene Arm saa langt nede, saa at den var viklet om han Bælte. Naar han gik ud, bar han sit Sværd paa Skuldren med Spidsen i sin Haand og Fæstet hængende ned bag ham [!]. Hans vigtigste Hofmænd og hans yngre Broder² var alle klædt i noget engelsk Klæde, som de kaldte for Kentisk Klæde, men vi for «Motley» [spraglet Dragt], men det var langt smukkere end det, som vi laver Vadsække af, og var specielt lavet for dem til en Pris af omtr. to Daler per Alen. De bar Guldkæder saa korte, at de ikke naaede længer ned end til den sjette eller syvende Knap paa deres Trøjer, men Leddene var store, og de havde en Gulddtablet hængende ved dem. De bar deres Sværd, som Kongen gjorde det, med Fæstet hængende over Skulderen, og de havde Dag-gerter med tunge Sølvskeder ganske som de, der bruges i Sachsen. Kongens Garde gik i vide Benklæder med Puffer og af forskellig Farve ligesom Schweitzernes. I Almindelighed er de Danske paaklædte som Tyskerne og særlig som Sachserne, uforanderligt og beskedent, og de afskyr i den Grad fremmede Moder, at den nylig afdøde Fader til Kongen skal have givet de fremmede Klæder, som nogle Adelsmænd lige var kommen hjem med fra Udlandet, til den uærlige Bøddel, for at Tøjet kunde komme i Foragt hos Adelstanden. Adelige Ungmøer gaar med bart Hoved og har Haaret indflettet og smykket med Perlerækker; de gifte Adelsdamer har Hovedet dækket med

¹ Se ovfr. S. 47 Kristian IV var paa denne Tid henved 16 $\frac{1}{2}$ Aar gammel.

² Kristian IV havde to yngre Brødre Ulrik (f. 1578) og Hans (f. 1583).

en fin Linnedhue, og paa Panden har de en fransk Skygge af Fløjl til Beskyttelse mod Solen, ganske som vore adelige Damer i gamle Dage havde optaget det efter de franske; de kaldte dem for «Bonegraces», men de er nu ganske ude af Brug hos os; de smykker endvidere deres Hoved med Guldborter. Baade gifte og ugifte Kvinder, saavel af adelig som af lavere Stand, bærer deres Halskraver, ikke nedfaldende men stive, sammen med den øverste Del af deres ydre Fløjlsklædning, dertil bærer de korte Skørter, og udenfor Huset bruger de den tyske Skik at bære Kapper. De bærer ogsaa en Guldkæde formet som en Brystplade og sølvforgylde Bælter.

De Danske udvexler en stor Mængde tørret og saltet Fisk og andre ringe Handelsvarer for de nødvendige Genstande til at klæde dem i og føde dem med. Da de ligesom Tyskerne er sparsommelige og nøjsomme paa begge disse Omraader, skaffer de sig nogen Velstand ved denne tarvelige Næringsvej. Og da de for største Delen lever af tørrede Fisk, Flæsk og saltet Kød og ikke bruger meget af fersk Kød som Kalve- og Lammekød, driver de store Oxe- og Kalveflokkene ud af Holst til Nederlandene. Sluttelig kan det bemærkes, at da de ikke har andre egne Handelsvarer til Udførsel, og da de Købmænd, der passerer Østersøen og nødvendigvis maa lande i Helsingør [Elsenar], bringer dem alle nødvendige Sager fra Udlandet og ligeledes køber af dem saadanne Varer, de kan undvære, saa foretager deres Købmænd, skønt de danske Skibe i Sejl- og Lasteevne er nærved de engelske, alligevel sjældent andre Rejser end til Øerne nordpaa for at hente Fisk. Hvad deres Kost angaar ligner de meget Tyskerne og særligt de nærboende Sachser. Deres Lækkerier er Flæsk og Saltmad, men Menigmand lever meget af forskellige Slags Tørfisk, noget en Fremmed vel kan se ved første Øjekast paa Grund af deres magre og indtørrede Ansigter; de lever ligeledes af meget sort, tungt og vindigt [?] Brød.

Jeg saa ingen Kroer i København, Helsingør eller Roskilde, men Enkelte har Bevilling til at holde aaben Bod til Vinsalg, hvor det fælles Bord til dette Brug altid er dækket med en Dug. Rejsende maa skaffe sig Kost og Logis hos en Borger, og i deres Huse vil de finde honet Væsen, jævnt beskeden Kost, samt rene Senge og Lagner. Tilsidst endnu det, at de Danske om muligt overgaar deres Naboer Sachserne i overvættes Drikkeri.

Smaastykker.

Smaa Bidrag til dansk Medicinalhistorie.

Af

J. W. S. Johnsson.

I. Kvaksalveri 1638.

Nr. 188, 8° i Ny kongelig Samling i det kongelige Bibliotek udgøres af en Mængde smaa Hefter — *van Deurs Samlinger* — fyldte med Udskrifter af Dokumenter, Tingbøger, Retsprotokoller og lignende, alt til Belysning af Helsingørs Historie. Prof. *H. Weitemyer* skylder jeg Tak for at have henledet min Opmærksomhed paa følgende Kvaksalverisag, der er optaget i Afskrift efter Raadstuebogen under Datum 12. Juli 1638:

— «Rasmus Underfoged cit. Jørgen Statius Skolapper og hans Hustru til Vidnesbyrd at paahøre. Fremkom Bodil Pedersdatter, vandt ved en Ed og spredte Fingre efter Loven, at hun havde set gennem en Revne paa Jørgen Skolappers Dør, at hans Kvinde havde haft en Nøgle paa hendes Finger, og hendes Datter, som blev druknet, holdt Nøglen paa denne hendes Finger og stak Nøglen udi en Bog, men hvad de læste eller brugte med Bogen og Nøglen, det ved hun ikke. Og at mange gode Folks Tyende, saa og Mænd og Kvinder havde løbet til Jørgens Kvinde i hendes Hus, mens hun ikke ved, hvad deres Ærinde og Bestilling havde været hos hende.

Ane Lauridsdatter vandt ved sin Ed efter Loven, at hun havde set, at baade Piger og Dreng, Mænd og Kvinder haver løbet til Jørgen Statius hans Kvinde, at hun skulde vise dem igjen, hvad som var bleven borte for dem, og hun lovede dem at forskaffe det igjen, mens om de bekom det igjen, ved

hun ikke, og da var hun i Huset der og saa, de gav hende Penge derfor, og at Jørgen Stadius Datter, som blev druknet, havde sagt til hende udi hendes Stue, og Bodil Kjeldsdatter havde det ogsaa hørt, at hendes Moder havde en Tudse svøbt udi en hvid Klud, den brugte hun at indgive Piger, at de ikke skulde faa Børn. Og blev Bodil her tilspurgt om denne Tudse, da svarede hun, at hun kunde slet ikke ihukomme, men hun kunde ikke nægte, at hun jo havde kunnet hørt det.

Anna Bendtsdatter, som og havde været til Huse hos Jørgen Stadius, vandt ved en Ed efter Loven, at hun havde hørt, at Jørgen Stadius havde haft en Bog og brugt St. Hanses Evangelium om Christi Daab udi Jordans Flod heraf, det Evangelium at omvende Vand til Vin i Cana Galilea og stak (Nøglen nu) i Bogen, og Datteren og hun holdt Nøglen i Bogen, hver paa sin Finger, og sagde Kvinden og Datteren disse Ord: «Saa sandt og saa sandelig som St. Hans døbte Christus i Jordans Flod og Gud omvendte Vand til Vin i Cana Galilea, og mens hvad derefter skete og hvad de derefter udrettede, ved hun ikke og saa adskillige Folk ofte gaa derind til Kvinden.

Liisbeth Anders Nienborgs vandt ved en Ed efter Loven, at nu forgangen Vinter, da havde hun stickende i hendes Hals og hende blev raadet at sende Bud efter Jørgen Stadius Kvinde, og der hun kom til hende, da begyndte Else at se udi hendes Hals og fornam, at Drøbelen var falden¹, og hun begjærede en Pind den med at optage, og signede hende over Ansigtet og over Hovedet og jagede udi hendes Hals, og derefter var det meget argere med hende, end det var tilforn. Saa sendte Liisbeth Bud efter Else, at hun skulde komme til hende igjen, og klagede sig, hvorledes hun havde faren med hende og begærede, at hun skulde ikkun betale hende vel og fordrede af hende 1 Rd., og at hun skulde forskaffe hende 3 Kar, en af Kirkegaarden, en af Bakken og en af et rindendes Vand og saa meget Voks af et Alterlys og nogle hvide Klude. Deraf vilde hun gøre to smaa Børn. Det kunde hun ikke fly hende, og lod Else bære 3 Sten hen til Lisbeths, som vare gloende hede, og kaste dem udi en Spand Vand, og hendes liden Pige bar dem ind udi en Otting, og de laa i Ottingen om Natten, og om anden Dagen kom Else did og kastede dem i Vandet, og hun spurgte Else, hvi hun kunde ikke faa

¹ Gammeldags Udtryk for *angina*, der medfører Svulst af Drøbelen, hvorved denne kommer til at se større og længere ud end normalt.

bedre igjen, da svarede Else, maaske det ikke er saa gjort, at I kan saa hastig faa bedre, og at hun kunde se paa Stenene, at hun var forgjort, og der Lisbeth fornam, at hun omgikkes med saadant vilde hun siden den Tid intet at have med hende at bestille, men truede hende, hun vilde sige det til M. Peder.

Og var Jørgen Statius til Vedermaal og disse Vidner paahørte og svarede, at han gaar ud af hans Hus fra Morgen til Aften, han ved intet deraf at sige». —

I dette Aktstykke er der hentydet til flere forskellige magiske Fremgangsmaader og Kure, men de fleste vil være vel kendte, beskrevne som de er mange Gange. Mere Interesse forekommer det mig, at den Amulet har, som Jørgen Statius Kone gav de unge Piger. Midlets Formaal er klart nok — omend der kunde være mere nærliggende Veje at gaa for de paa-gældende — men Anvendelsesmetoden kan der være megen Tvivl om. Det er næppe sandsynligt, at Tusden er bleven indgivet, d. v. s. spist som Medikament, langt rimeligere er det, at den er bleven hængt om Halsen paa de unge Piger, der vilde undgaa visse ubehagelige Følger af et noget for lystigt Liv, med andre Ord, det drejer sig her om en Amulet, der skulde forhindre et muligt indtrædende Svangerskab.

Næsten to trekvart Aarhundreder er henrundne, siden denne Notits blev nedskrevet, og dog er det en uendelig kort Tid i Sammenligning med det Tidsrum, i hvilket Frøer og Tudser, der i den antike Tid i det væsentlige ansaas for at være det samme, har været anvendte i Lægekunsten i Forhold til Svangerskab og Fødsel. For vor Tid synes der ikke at være nogen Forbindelse, men denne træder senere frem, naar man ved, at man i mere end to Tusinde Aar har forestillet sig Livmoderen som et firbenet krybende Dyr, der bevægede sig rundt i det kvindelige Legeme vandrende fra Sted til Sted. Oprindelig var man ledet ind paa denne Opfattelse ved, at man havde lagt Mærke til, at Livmoderen kunde indtage forskellige Stillinger i Legemet, kunde være bøjet bagover og forover eller kunde synke ned, ja endog falde helt frem. Denne anatomisk-patologiske Viden var allerede de græske Lægers Eje. *Soranus*¹, der virkede som Læge i Rom under Trajan og Hadrian (98—138 e. C.) bestred denne Anskuelse, men overbeviste neppe mange, i ethvert Tilfælde ikke blandt det læge Folk. Teorien

¹ *M. Neuburger*: Geschichte der Medizin I, p. 343.

var en Gang Allemands Eje, og den er vedblevet at leve videre blandt Folket helt ned til vor Tid. Den har været udbredt blandt alle Folkeslag, ogsaa blandt de nordiske, og den kan neppe udtrykkes tydeligere, end det sker i en Optegnelse fra Folkemunde, som *E. T. Kristensen*¹ har. Den lyder: *Morsygen blev betragtet som et Dyr, der sidder fast mod Ryggen. Naar man har megen Sorg, da løsner dette Dyr et Ben og kratter ned, og jo mere Sorg, man har, des flere Ben løsner Dyret. Dette Dyr kan man ogsaa kaste op.*

Andre Minder om denne Teori end dem, som den mundtlige Tradition kan fremvise, har man dog ogsaa. Fra Gravfund i Frankrig og de tysktalende Lande, stammende fra Romertiden, kender man Fremstillinger af tudselignende Dyr, nedlagte hos Kvinder. Disse maa vel snarest tydes som Amuletter, brugte af saadanne, som led af Uterinsygdomme eller som ønskede at beskytte sig mod dem. Endnu den Dag i Dag ofrer den katolske Almue i Sydtykland og Østrig, Smaadyr af Jærnblik, Sølv eller Voks, Dyr, der efter deres Udseende henleder Tanken paa Tudsens, og som repræsenterer Livmoderen. Ogsaa i Konstantinopel kendes saadanne, men det har ikke været mig muligt at faa oplyst, om de bruges af Muselmændene eller af de græsk-katolske Folkeslag.

Det staar nu tilbage at undersøge, hvorfor Folketroen netop vælger Tudsens til Symbol i dette Tilfælde. Sammenfatter man det folkloristiske Materiale², viser det sig, at Tudsens er et Sjøledyr, den er en af de mange Skikkelser, i hvilken Sjælen formummer sig. Derfor tillægger Folketroen Tudsens en Mængde Egenskaber, baade menneskelige og overnaturlige, ganske som man finder det hos Vætter og Nisser. Det mystiske ved Dyret er iøjnefaldende. Den bor i Kælderen og vogter Huset (paa Sicilien kaldes den *donna di casa* = Husfruen) eller i Gravene paa Kirkegaarden. Den kommer frem, naar Mørket falder paa, eller naar Uvejret er drevet over, og den optræder i størst Antal paa de Tider af Aaret, da de overnaturlige Væsener har deres Sværmetider (Allesjælesdag, Jævndøgn, Fruerdagene etc.). Tudsens Egenskaber, belyste gennem Folkeeventyrene, er meget forskellige. Snart piner og plager den Menneskene, fremkalder Mareridt eller suger Blod

¹ *E. T. Kristensen*: Danske Sagn IV, p. 599. Nr. 1972.

² Det efterfølgende er baseret paa den udførlige Fremstilling i *Höfler*: *Die volksmedizinische Organotherapie und ihr Verhältnis zum Kullopfers* 1908.

ud af de sovende. Andre Gange sætter den sig fast under Menneskets Tunge (Ranula). Den kan varsle Dødsfald, men den kan ogsaa være et Lykkebud. Den ruger over Skatte, gengælder ydet Hjælp i rigt Maal, den indlader sig i Forbund med Mennesket, hvis Hjælp den paakalder, naar den skal føde. Trolddom hviler over den. Besværges denne, skabes Tudsens om til en vidunderlig skøn Jomfru eller en Prinsesse.

I Folkemedicinen er Tudsens et Fetischdyr. Dræber man et saadant, lever Sjælen videre og kan udfolde sine Egenskaber, længe efter at Dyret selv er dødt. Saaledes gaar det ogsaa Tudsens. I dens Hjærne findes en Sten — Tudse eller Frøstenen — som man forskafter sig ved at slaa Dyret ihjæl — helst ved at skære Halsen over paa det med en indviet Sølv-mønt — og grave det ned i en Myretue. Der bliver det liggende, saa længe til at Myrerne har ædt alt Kødets bort. Af Hjærneskallen udtager man saa Frøstenen, der har de Egenskaber, der egentlig tilhørte Dyrets Sjæl, og som virker som en overmaade kraftig Amulet. Slaar man Tudsens op paa en Dør, eller lader man den indtørre i Solen, til den dør, gaar det ligesaadan. Dyret er ikke «afsjalet», og Egenskaberne er ikke forsvundne. Tudsens opfattes almindeligt som giftig, hvad den bliver ved sin Evne til at trække Gift til sig. Samme Evne begrundes dens Virkning som Modgift og som Amulet, hvad enten denne dannes af Dyret i sin Helhed, Frøstenen eller blot af en enkelt lille Knogle. Samme Begrundelse har Frølegs Anvendelse til Omslag ved «giftige» \circ : betændte Saar.

Det er den dæmonistiske Tro, der møder os her. Sygdom opstod ved Dæmoners Indvirkning paa det menneskelige Legeme. For de sygelige Tilstande — og blandt disse maa Svangerskabet regnes — der havde deres Sæde i Livmoderen, symboliseredes Dæmonen ved en Tudse, et Dyr, der netop havde den væsentligste Egenskab, man tillagde Organet, Evnen til langsomt at bevæge sig fra Sted til Sted.

II. En Jægeramulet.

Hver Gang «Medicinsk-historisk Museum» har haft Lejlighed til at træde i Forhold til Publikum, har den umiddelbare Følge været, at en Mængde Gaver er strømmet ind. Saaledes var det ogsaa i Efteraaret 1911, da den foreløbige Ordning og Opstilling af det indsamlede blev gjort tilgængelig for Giverne.

De Gaver, der kom ind ved den Lejlighed, var meget betydelige og værdifulde, men Bestyrelsens lønlige Ønske, at en eller anden vilde skænke noget, der havde Forbindelse med dansk Folkemedicin, syntes ikke at skulle gaa i Opfyldelse. Samlingerne forøgedes daglig, men alle Gaverne hørte mere eller mindre ind under den videnskabelige Lægekunst.

Da kom der en Dag en kurios Ting — en Rævetunge, indsyet i en lille Lærredspose — og med den fulgte der et Brev fra Indsenderen, Hr. stud. med. *Gregers Jensen*. Af dette Brev anføres: «Den i Lærred indsyede Rævetunge stammer fra Vedbygaard ved Ruds-Vedby, hvor min Fader i 1904 eller 1905 fik den forærende som et virksomt Middel mod Gigt. Den ædle Giver (afd. Forpagter *la Cour* paa Vedbygaard) har rimeligvis selv præpareret den; han nærede en urokkelig Tro til dens Egenskaber og havde som ivrig Jæger ret let Adgang til dette mærkværdige Lægemiddel. Saavidt jeg ved, gik han altid med en saadan magisk Rævetunge i Baglommen. Om der knytter sig nærmere Omstændigheder til Tilvejebringelsen af Tungen, om Ræven skal være i Besiddelse af visse Kvalifikationer, om den maaske skal lade sit Liv paa en bestemt Aarstid eller Dag, det ved jeg ikke»

Efter dette skulde vi jo staa overfor en Amulet mod Gigt, en Sygdom, som Folkemedicinen beskæftiger sig meget med. Sygdommen opfattes som dæmonistisk, og Midlerne er Tusindtals, da Gigtens Art kan være yderst forskellig; der kan være 77 forskellige Slags. Det er klart, at mod en saa vekslende Sygdom maa hele Armamentariet rykke i Marken, og vi ser da ogsaa, at Helgener paakaldes (St. Andreas, St. Kilian, St. Barbara og specielt Vindyrkningens Patron, St. Urban), foruden Signen, Manen og Besværgen, og en Mængde mere eller mindre medicinske Kure.

Hvad nu Amuletter mod Gigt angaar, saa kendes ikke saa særlig mange. Internationale er de tre Kastanier, som ogsaa kendes og bruges rundt om i vort Land. Gigtringene, der kan købes den Dag i Dag, er direkte Efterkommere af Ringe, man i tidligere Tid smedede af Ligkistesøm eller af Sølvmønter, der var tiggede sammen, og for hvilke man ikke havde sagt Tak. Andre Amuletter var røde Baand, der bandtes om de smertende Led, hvorefter man blæste paa dem og gned dem med Haanden. Hvorvidt disse røde Baand har været i Brug her i Landet, ved jeg ikke. Gigtknuder, knyttede med en hvid Uldtraad om Ankelen for Gigt i Knæet, har jeg ofte

set i Brug her i København. Underligt nok har man i højere Kredse her i Byen henyttet Uldbaand af sort og hvid Farve, strikkede i et bestemt Mønster og bundne om Høfterne som Middel mod Lændegigt. Baandene importeredes fra Rusland.

Gaar vi over til Mineralriget i videste Forstand belærer *Fühner*¹ os om, at Rav allerede i Stenalderen brugtes som Amulet mod Gigt. I Bayern anvendes en Ammonit og herhjemme af og til et Stykke Svovl.

Hvad Dyrene angaar, saa er en Mængde forskellige satte i Forbindelse med Sygdommen. Katteskindet kender alle. Desuden optræder Faaret, Vædderen, Musen, Væselen, Hunden, Hønen, Gribben, Uglen, Regnormen, Hugormen og en Mængde andre, blandt hvilke det Dyr, vi her skal beskæftige os med, ogsaa findes, Ræven.

At Ræven maatte spille en Rolle, var næsten givet; Sygdommen skyldtes onde Aanders skadelige Indvirkning, og Folkeæventyr og Folketro belærer os om, i hvilken Grad Ræven kan optræde som Repræsentant for Hekse og andre overnaturlige Væsener, eller som Markaand. Det vilde nu føre for vidt at gaa ind paa alle de Anvendelser, Ræven og Dele af den har fundet i Medicinen. Det syttende Aarhundredes Apoteker førte følgende Ting: 1. Fedtet, 2. Lungerne, 3. Leveren, 4. Galden, 5. Milten, 6. Bælgen, 7. Blodet, 8. hele Ræven og 9. dens Ekskrementer, saa man vil forstaa, at der kunde laves mange Medikamenter af den. Tungen førtes ikke som Droge, men *Schröder* anfører: «Die Zungen henges man an zur Gesichtschärfung. Wenn man selbe im Merten aus einem Lebenden / oder kürzlich getödtten Fuchse schneidet / tröcknet / und wenn man sie gebrauchen will / in Wein *maceriret*, warm auf die Wunden leget / so ziehet sie alles / auch aus den tieffgelegten Theilen heraus.»

I nær Sammenhæng med dette staar, at man i Bosnien den Dag i Dag anvender Rævehovedet som blodstansende Middel.

Ræven har imidlertid ogsaa fundet Anvendelse som Gigtmiddel. *Höfler* anfører efter *Jühling*: *Die Thiere in der deutschen Volksmedizin* følgende Recept: «Für das Gicht: Nim einen fuxkopff vnnd seud ihn «wie einen Kalbskopff vnnd thue ihn darnach auff vnnd nim das Hirn herausz und streich es auff einen schnitten broth vnnd nim galgant vurtz vnnd schabs

¹ Cit. efter O. v. Howorka og A. Kronfeld; Vergl. Volksmedizin.

aber vnnd stosz sie klein vnnd sehe es darauff vnnd gieb es dem Krancken zu essen vnnd hilffts einmal nit, so thus noch einmal, so hilffts.» Her er det Rævehjernen, der anvendes, men Tungen omtales ikke. Tungen vilde ogsaa folkemedicinsk set regnes med til Aandedrætsorganerne, da den vilde følge med, naar man tog Lunger og Strube ud. Men Rævelunge bruges mod Lungesygdomme¹.

Tungens Anvendelse for at faa et skarpt Syn, omtales hos *Marcellus Empiricus* (VIII, 129), der ogsaa anvender den som Amulet. Denne Anvendelse som Droge er meget nøje knyttet til Jægerens Tro og Meninger, hvad der vilde være let at vise ved yderligere at gennemgaa de ovenfor nævnte Præparater fra Apotekerne. Det, der bliver tilbage, er da, at Rævetungen anvendtes som Amulet mod Saar og til Blodstansning og til at faa et skarpt Syn. Om der ved Saar har været tænkt paa Bid af vilde Dyr eller Vaadeskud, vilde et større folkloristisk Materiale maaske kunne oplyse.

I Student Jensens Brev er antydnet, at Ræven, for at kunne bruges som Amulet, maaske skulde have visse Egenskaber, dræbes paa bestemt Tid eller lignende. Analoge Forhold kendes mange Steder fra i Folkemedicinen. Hjorten, som jo leverede et Utal af Droger, skulde dræbes mellem to Fruerdage, en Periode, der falder sammen med Brunsttiden. *Schröder* giver, for Rævens Vedkommende, de nødvendige Oplysninger i den ovenanførte Recept. Den skulde dræbes i Marts, altsaa i det gryende Foraar, da alt vaagner til fornyet Liv. Ja, jeg skriver dræbes, hvad der ikke er ganske rigtigt. Ser man Opskrifterne for Tilberedelsen af Ræveolje efter, faar man et tydeligt Indtryk af den tragiske Skæbne, der ventede Mikkell. Man skulde nemlig: «einen Fuchs nehmen, der wohl bey Leibe / und mittelmässiges Alters und ist am besten / wenn man ihn noch halb lebendig in das Wasser und Oel zum kochen werffen kan.»

Amuletter kan være Rester af fordums Tids Anskuelse og de kan være en nyere Tids Dannelser. Der opstaar da det Spørgsmaal, fra hvor gammel Tid stammer Anvendelsen af Rævens Tunge som Amulet. Derom lader der sig intet

¹ Rævekød som Gigtmiddel omtales hos *Höfler: Organotherapie bei Gallo-Kelten und Germanen*, Janus 1912. p. 15.

bestemt sige, men Sandsynligheden er for at den gaar langt tilbage. Oldtiden saa paa Ræven som paa et Dyr, der var i nær Forbindelse med de overnaturlige Magter. De ægyptiske Præster — jeg benytter atter her Höflers Oplysninger — klædte sig i Rævebælg for at blive Guddommen lig, og de thrakiske Mænader tog Ræveskind paa og benyttede Hovederne af Ræve som Hovedpynt ved Offringsfesterne. Men om selve Amuletten findes ingen Oplysninger.

M. Höfler: Die volksmedizinische Organotherapie und ihr Verhältnis zum Kultopfer Berlin, 1908.

J. Schröders vollständige und nützliche Apotheke oder Trefflich versehener Medicin-Chymischer, höchst kostbarer Artzney-Schatz. Franckfurt und Leipzig, 1693.

Gæstgivergaarden «Holland» i Lyngby.

Af

Kommunelæge **Johan Lemche.**

I *Kr. Nyrop's* «Sprogets vilde Skud» (Kbh. 1882) Side 49 staar: «Man vil ikke blive overrasket, naar man erfarer, at «Navnet paa Kroen i Kongens Lyngby i Virkeligheden er en «Fordrejelse af «Hold'an».» —

Jeg tror, vor udmærkede Sproggransker, naar han har læst nedenstaaende, vil give mig Ret i, at han for en Gangs Skyld er kommen paa Vildspor, og at Navnet «Holland» maa anses for ældre og mere berettiget end «Hold'an».

I en Panteobligation af 9. Dec. 1752 (læst 18. Dec. 1752) fra *Friderica Sophia* og *Sophia Amalie Dysseldorph* til Hr. *Peter Suhr* paa 600 Rdl. til 5⁰/₁₀₀ pantsætter *Sophie Amalie Dysseldorph* «mit paa Præstegaardens Grund tilhørende Huus, hvor «udi Vi nu boer med tilhørende Stald og Ladehuus tilligemed «den imellem Dronninge Vadet og S^r. Kiers Bygning [Hollands] «beliggende, mig tilhørende Ejendoms Hauge Plads Degne-«Grunden kaldet — — —». Den her omtalte Hr. *Kier* var Kromand i den nævnte Kro «Holland». Og saaledes kaldes Kroen stadig i de følgende Aar i alle de Dokumenter, der har staaet til min Raadighed, medens jeg ikke en eneste Gang har truffet Navnet «Hold'an» i det 18de Aarhundrede.

Følgende Dokumenter beviser dette: D. 10. Okt. 1755 (læst 19. Januar 1756) udstæder de i forrige Panteobl. nævnte 2 Damer

Panteobl. til Brygger *Jochum Friderich Buuss* paa 200 Rdl. mod 1ste Prior i «Sex smaa Huuse, der af de 2de er assureret i «dend Sællandske Brandkassa dend 18. Decembr. 1753 for Capital 300 Rdl. — — — og dertil liggende Grunde beliggende «i een Qvadrat Linie imellem Konge-Veyen og Lande Veyen, «saavelsom og imellem Kroen Holland og Kircken lige «over for Geheime-Conferentz Raad *Demercieres* Gaard og «Hauge — — —».

Den 18. Dec. 1756 (læst 20. Dec. 1756) udstæder *Andreas Jørgensen Kiær* Panteobl. til Wartous Hospital paa 7000 Rdl. til 5 % mod 1ste Prior. i «Holland kaldet med dertil hørende Bygninger, samt en Lystgaard ligeoverfor — — —». Herefter følger Beskriv. af Ejendommen.

Endvidere følgende Uddrag af et pikant Dokument af 5. Januar 1757 (læst 10. Jan. 1757). En Søn af Fogeden, Christen Christensen, der ejede den store Gaard, senere Ulrikkenborg kaldet, som dengang laa Øst for Lyngby Kirke, tilstaar, at han «*Christen Christensen*, nu værende hos min Fader *Christen Christensen* Foged her i Kongens Lyngbye sidstl. 3. Juule Dags «Morgen tiilig dend 27de December 1756, uden allermindste «dertil hafte Aarsag eller viidende Anledning og Føye høyst «utilbørlig saavel imod *Lars Olsen Bagers* Trolovede Hustrue «*Anna Maria Jacobs Daatter* som og imod hannem Self mig «haver beteed, saaleedes at ieg berørt tiid udi Kroen Holland «for de der tilstædeværende uden og inden Byes Giester «dennem paa Ære, gode Nafn og Rygte haver blameret og «omtalt med disse Ord, nemlig: at bem^{te} *Lars Olsen Bagers* «Troelovede Hustrue var en Gammel Hoff-Hore, thi om «hun det icke hafde været, hafde hand ellers ikke faaet «hende — — —».

Den 3. Marts 1763 (l. 19. Marts 1764) var der Auktion over «Holland» i *Andreas Kiærs* Fallitbo, hvor Amtsforvalter «*Malthe Bruun* købte den for 3900 Rd. — Kiær ejede tilsidst «ogsaa «Store Kro», som samtidig solgtes ved Auktion.

Endog saa sent som 3. April 1792 (læst 20. August 1792), da «*Hans Nielsen*, Eier af det saakaldede Lottenborg Huus «paa Sorgenfrie Grund» sælger 333^{1/2} □ Al. Haugeplads af den ham ifg. Fæstebrev eller Skøde af 11. Juni 1787 tilslaaede Ejendom til Kammerjunker *E. H. v. Biilow*, staar, at det paa-gældende Stykke grænser mod Vest «til det Halland tilhørende Vænge». Halland er aabenbart en Skrivefejl for Holland.

Som sagt: Navnet «Holdan» har jeg ikke truffet paa i

det 18. Aarhundrede. Det er sandsynligvis opstaaet ved en folkelig Udlægning af Navnet: «Holland».

Spørger man nu, hvorfra da Navnet «Holland» kan stamme, saa er Forklaringen næppe vanskelig:

I en Panteobligation af 11. Juni 1741 (læst 26. Juni 1741), som *Christine Margretha Dysseldorph* afg. Admiral *Johan Anthon von Paulsens* efterladte Enke udstæder til *Friderich von Raben* paa 6000 Rdl. til 5°%, giver hun ham 1ste Prioritets Panteret i «Een mig tilhørende og ved høyeste Rættes allernaadigste «Dom af 20. July 1735 tildømte i Kongens Lyngbye — — — «beliggende gaard Rustenborg kaldet — — — samt det mig «tilhørende Kroe i Lyngbye beliggende, Hollænder Kroet «kaldet, som nu af *Christen Synderskov* beboes — — —».

Et andet Sted mindes jeg at have fundet omtalt Hollænderens Kro, uden at jeg dog nu er i Stand til at erindre hvor.

At den her omtalte Hollænder Kro kun kan have været den senere «Holland», fremgaar formentlig af den Kendsgerning, at der kun har været to Kroer dengang i Lyngby, og at den anden til Sorgenfri hørende allerede i et Dokument fra 18. Dec. 1719 kaldes «den store Kro» i Lyngby, hvilket Navn den bevarede til sidst i det 19de Aarhundrede. Iøvrigt kan man endnu ofte høre Navnene «Store Kro» og «Holland» i daglig Tale Mand og Mand imellem, ligesom den fra Gæstgivergaarden bortsolgte «Hollandsmark» og derpaa byggede Arbejderbolig: «Hollandshuset» endnu er talende Vidnesbyrd for det oprindelige Navn.

Men Navnet Hollænder Kroen stammer sandsynligvis fra den Tid, da Kroen hørte til Ejendommen Rustenborg eller, som denne ogsaa i tidligere Dokumenter kaldes, Rostenborg. (Ordet «Rost» er formentlig hollandsk og betyder det samme, som det tyske «Rast»). Det passer ogsaa godt med, at den første Ejer af Ejendommen Rustenborg, da den omkring Aar 1700 udskiltes fra «den store Gaard bag Kirken», som Kongen d. 15. Sept 1696 udstædte Brev paa til Hofjunker *Friederich Veyberg*, var en Hollænder ved Navn *Hans Voskam*¹, senere Justitsraad, og gift med *Anna Margrethe Veyberg*, Søster til ovennævnte Hofjunker. Formentlig er Kroen derved kommet til at høre med til Rustenborg, thi den nævnes sammen med denne i senere Dokumenter som havende fælles Ejer med denne. Efter Justitsraadinde *Voskams* Død ejedes Rustenborg

¹) Voscamp.

af Hr. «*Dom Herre Christian Voskam*», en Søn af *Hans Voskam*. *Christian Voskam* var gift med *Christine Margrethe Dyseldorph*, men de havde næppe nogen ham overlevende Børn, thi i en Kvitteing af 30 Dec. 1739 (læst 11. April 1740) giver *Christian Voskams* Søster, *Charlotta Fridericia*, Herr Etats Raad *Christian von Stockens*, som sin «sal. Moders og Broders eeniste «arving, hermed tilkiende, at Sr. *Jochum Gevert*¹ — — — «fuldkommen haver fornøyet mig for een af hannem til min sl. Moder frue *Anna Margretha von Wyberg*, sal. Justits Raad *Hans Voskams*, udgivne Panteobligation» paa 250 Rdl.

Efter *Christian Voskams* Død blev hans Enke gift med Viceadmiral *Johan Anthon von Poulsen* (se den ovenfor omtalte Panteobl. af 11. Juni 1741.)

Medens den i denne Obligation omtalte Retstrætte stod paa, maa Kroen sandsynligvis have været taget i Besiddelse af *Christian Voskams* Søster og Svoger, Justitsraad *Christian von Stücken*, hvilket formentlig fremgaar af følgende Erklæring af 30. Okt. 1733 (læst 2. Nov. 1733):

«Da vii underskrefne *Thomas Elbusch*, *Ellen Elbusch*, og «*Nicolai Geertsen* [undertegnet: Nicolay Gørtz], boende udi «Kongens Lyngbye, i tvende Hrr Justitz Raad *Christian von Stücken* tilhørende Huuse, vare indkomne udi dend bem^{te} Justitz Raad ligeledes tilhørende Kroe sammestetz, nestafvigte d. 12. Octobr. er det tildraget sig, at vii uden nogen der til «given Aarsag, deels i Druckkenskab, deels i Hastighed og «Overiilelse, haver beegned Kroemandens *Christen Sønderschows* «Hustroe, *Magdelene Christine Calson*, og hendes tieneste Pige «*Anne Dorthe von der Lith* meget utilborlig, saa vel i ord som «gierning, saa at vii for saadan voris forøvede efter loven meget «haardelig kunde blive anseet og multered, om Sagen imod «os ved Retten blev forfulgt.» Sagen forligtes mod, at hver af dem betalte 2 Mark danske til de fattiges Bøsse i Lyngby.

Det synes heraf at fremgaa, at Kroen «Holdan» først har været kaldet «Hollænderens Kro» eller «Hollænder Kroet», senere «Holland», og at Folkevittigheden her har taget fat og først efter Aar 1800 eller deromkring har døbt den om til «Holdan». —

¹) Jochum Gevert, tidligere Bager i København, ejede da Lyngby Mølle, som han d. 8. Dec. 1739 skødede til Chr. VI, hvorefter han købte Ejendom i Gjentofte By.

Historiske Oplysninger om Kjærum Sogn.

Af

John M. Møller,

fhv. Sognepræst.

Kjærum Sogn, som ligger i Baag Herred og Odense Amt, udgjør ca. 3122 Tdr. Land og har ca. 336 Tdr. Hartk. I Følge Matrikelen af 1664 var Sognets Hartk. 381—4—2— (men da regnedes ogsaa Kaals Mølle og Strandmøllen i Assens — med hver 16 Tdr. 7 Skpr. Hartk. — til Kjærum Sogn), i Følge Matrikelen af 1688 . . . 355—7—3—2. Folketallet, som i Aaret 1660 — de fattige dog udeladte — udgjorde 133¹⁾, var:

1787.....	699	1860.....	1278
1801.....	754	1880.....	1151
1820.....	856	1890.....	1288
1830.....	929	1901.....	1435 ²⁾
1840.....	1001	1906.....	1492
1850.....	1108	^{1/2} 1911.....	1469

¹⁾ Joh. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerark. 1877, S. 164.

²⁾ ^{1/1} 1895 blev en Del af det opløste Assens Landdistrikt — oprettet som et selvstændigt Distrikt ^{10/9} 1864 — lagt til Kjærum Sogn, som saaledes forøgedes med ca. 132 Tdr. Land, ca. 16 Tdr. Hartk. og med noget over 100 Mennesker.

Der er nu i Kjærum Sogn 62 Gaarde — 44 Selvejergaarde og 18 Arvefæstegaarde — af Huse findes 265. I Aaret 1664 var her 47 Gaarde og 23 Huse; af Gaardmændene havde da kun 3 nogen Part i deres Gaarde; 1583 ejede Kronen 22 af Gaardene¹). I en Fortegnelse af $\frac{30}{8}$ 1658²) nævnes kun én af Sognets Gaarde som øde; men i en Indberetning efter Svenskekrigen hedder det om Hagenskov Len, hvortil Kjærum Sogn hørte: «Dette Lens forarmede Bønder er saaledes komne i Armod, eftersom de saa meget havde været plaget, fornemlig af Fjenden, at deres Armod er fast ikke at beskrive.» I en anden Beretning hedder det, at «mange udi den forgangne Sommer af Hunger ere omkomne»³). 1664 vare i Kjærum Sogn 9 Gaarde og 7 Huse øde (∴ ubeboede eller med Besiddere, som ikke formaaede at bringe Udsæd i deres Jord). Ca. 100 Aar senere saa' det ogsaa trangt ud paa denne Egn, idet her i flere Aar — som paa mange andre Steder — rasede en ondartet Kvægsyge, saa der døde en Mængde Kreaturer⁴). I Aarene 1762 og 1765—66 var det særlig galt i Baag Herred. I Aaret 1765 døde der — i Følge Indberetning fra Stiftamtmand Juel — paa hele Fyn ca. 10,000 Kreaturer af Kvægpesten; kun ganske faa af de Dyr, som bleve angrebne, gjennemgik Sygdommen. Aarets Afgrøde var desuden kun maadelig, og Kornet steg derfor til en høj Pris. Ogsaa senere var der Kvægsyge. Men i Begyndelsen af det 19de Aarh. hedder det dog om Frederiksgave Gods, hvortil en stor Del af Kjærum Sogn hørte, at det «anses for det mest formuende. Det er ikke ualmindeligt paa dette Gods, at en Fæste-

¹) Erik Hardenberg, Hagenskøvs Jordebog (Manusk. 22 i Odense Katedralskoles Bogs.).

²) Rigsark. (Vejled. Arkivreg. I, 172).

³) Fynske Saml. X, 19.

⁴) L. c. IV, 290 ff. Ved. Simonsen, Hagenskov, S. 98 f.

bonde har 2000 til 3000 Rdl. paa Rente¹⁾). Ogsaa mange havde det sikkert smaat; men saa kom Rapsdyrkingen i Gang og blev en god Hjælp. I Sommeren 1838 avledes der — i Følge Pastor Blædels Optegnelse — i Kjærum Sogn 1147 Tdr. Raps, og den laveste Pris pr. Td. var 10 Rbd.; den følgende Sommer, da Prisen var lavere, avledes her Raps for 9000 Rbd. Alligevel saa' det galt ud for mange i Begyndelsen af Aaret 1847. Efter at der Aaret i Forvejen fra Fyns Stift var udført 160,000 Tdr. Korn mere end i 1845, kostede Rug 13 Rbd., Byg 10 Rbd. pr. Td., og af Kjærum Sogns Beboere vare i Februar 1847 ikke mindre end 83 Familier i en saadan Forfatning, at de for at faa det fornødne Fødekornd indtil næste Høst kunde trænge til at faa Korn til nedsat Pris (8 Rbd. for Rug, 6 Rbd. for Byg), for det halve af den nedsatte Pris, eller helt gratis. Der behøvedes dertil mindst 86 Tdr. Rug og 47 Tdr. 3 Skpr. Byg, og Sognets Forstanderskab fik ogsaa det fornødne skaffet til Veje.

Rapsens Tid er for længe siden forbi; men Sukkerroerne, som siden kom til denne Egn, trives godt endnu. Der gaar — foruden den almindelige Jernbane — 2 Roebaner igjennem Sognet.

At det frugtbare og smukt beliggende Kjærum Sogn ogsaa var beboet i Oldtiden, derom vidnede de ikke faa Gravhøje, som tidligere fandtes her²⁾). Nu er der kun en eneste Høj tilbage; men der findes dog Spor af flere Høje, og enkeltes Navne kjendes endnu, idet Marker ere opkaldte efter dem.

Byer, Gaarde og Huse.

Kjærum. Byen, som har givet Sognet Navn, kaldes allerede 1583 Kierum, men skrives ellers meget forskjelligt :

¹⁾ Begtrup, Agerdyrkingens Tilstand III, 48.

²⁾ D. Atl. VI, 655.

Kerntindorp (1392), Kærhngedorp (1393), Kernethorp (1394), Kerndorp (1419), Kierndorp (1433), Kerndropp (1445), Kierndrup (1458), Kerndrop (1524), Kerndrup (1536), Kierndrop (1589). I det 18. og 19. Aarh. kaldes Byen stundom Kjærumgaarde. O. Nielsen¹⁾ mener, at Navnet kommer af Ordet kjærn = et lille Vandsted, en Sig i Marken, der om Sommeren bliver tør. Vedel Simonsen²⁾ skriver, at Kjærum har Navn af «Kér ∘: et Sump og Morads, idet dette Ord i Dativ plural. hedder Kerum, og man svarede den, der spurgte hvor man gik hen, at man gik at Kérum ∘: til den sumpige og moradsige Egn.» Begge disse Tydninger gaa jo ud paa, at Navnet hidrører fra den lave og sagtens i gammel Tid noget sumpige Beliggenhed — Emil Madsen³⁾ mener noget lignende — og det forholder sig sagtens ogsaa saaledes, saa Navnet ikke skal afledes af Mandsnavnet Ker⁴⁾. — 1529 var Anders Hendrichsen af Kierndrupgaard Kirkevæрге. 1583 var der 2 Gaarde i Kjærum; de hørte begge under Hagenskov og gave lige meget i Afgift; den ene beboedes af Rasmus Ibsen, den anden af Hans Ibsen. Senere kjøbte Jørgen Brahe begge Gaarde, fik Skjøde paa den ene af Kronen 1639⁵⁾, paa den anden af Anders Bille 1655⁶⁾, og de nævnes 1664 som hørende under Brahesborg, hver med 12 Tdr. Hartk. 1688 laa kun den ene Gaard — med Hartk. 12—6—2—»— under Brahesborg, den anden — med Hartk. 12—5—2—2— tilhørte Holger Rosenkrantz; men 1693 skjødede han Gaarden til Marcus Gjõe paa

¹⁾ Blandinger I, 236.

²⁾ Bidrag til Kiærum Sogns Hist. (Manusk. i Nationalmuseets Ark.).

³⁾ Stednavnene paa Fyen . . . S. 39. (Manusk. Ny kgl. Sml. Fol. 405 b — i det kgl. Bibliothek).

⁴⁾ Jvf. Steenstrup, Indledende Studier . . . (Vidensk. Selsk. Skr. VII, 296. 319 f.). Hist. Tidsskr. 6 R. VI, 363.

⁵⁾ L. Laursen, Kronens Skjøder.

⁶⁾ Fynske Saml. X, 322.

Brahesborg. Begge Gaarde vare saa Fæste derunder, indtil de i Aaret 1829 af de daværende Fæstere bleve kjøbt til Ejendom. 1831 solgtes flere Parceller fra den ene Gaard, og der kom saaledes flere Beboere i Kjærum, ogsaa nogle paa Marken og i Bankerne. — 1664 var der i Kjærum 2 Husmænd, Indsiddere med lidt «Kaaljord»; 1774 var her 3 Huse. I gammel Tid vare Gaardene sammenbyggede og laa omtrent lige over for, hvor nu den mindste Gaard ligger; men $\frac{2}{1}$ 1753 bleve de, som hver bestod af ca. 100 Fag Hus, pludselig lagte i Aske ved en Ildebrand, som begyndte ved en Slippe i et Kornhus. En Kattuntrykkers Hus, som laa tæt ved, brændte ogsaa tilige med en stor Del Trykkeredskaber, en malet ny Vogn, Seletøj af Ruslæder til 3de Heste, m. m. Alle tre Beboere, som forhen stode sig godt, bleve saaledes satte i ynkværdig Tilstand og trængende til Hjælp.¹⁾ Den ene Gaard blev saa bygget ovre paa den anden Side af Vejen; den anden, som først blev bygget paa den gamle Plads, flyttedes 1849.

Udskiftningen af Jorderne fandt Sted 1805. Af Marker kunne — bl. a. efter Markbogen (af 1682) og efter et Kort (af 1810), begge i Matrikelsarkivet — nævnes: Svinekjær, Vrange Struens Skift, Donsbjerg Dild, Patrom Skift, Sergeant-Agre, Byssens Krog, Stenks Agre, Hermens Land, Tørvelandet, Kirketoft, Kjærumdam, Klokkehøj²⁾, Søbjerg, Fælles Bjerger.

Melby, Meylbye (1571), Medelby (1599), Meylby (1682), betyder Byen, som ligger imellem — vel sagtens Assens og muligvis Kjærum eller maaske snarere Nordby.

¹⁾ Tingbogen.

²⁾ Naar der i Thieles Folkesagn (I, 212) fortælles, at den ene af 3 Klokker, som vare ophængte i Assens Kirke og fore ud af Taarnet, foer ud over Byens østre Port, saa ligger det nær at antage, at Sagnet har tilføjet: og faldt ned paa Klokkehøj ved Kjærum.

1664 var her 7 G. (2 hørte under Brahesborg, 3 under Hagenskov, 1 tilhørte Hospitalet i Odense, 1 Præsteembedet), 1688 7 G. og 2 H. Hospitalet, som havde faaet sin Gaard 1626, solgte den 1765, og 1793 udstykkedes den i 5 Parceller. — Den Gaard, som tilhørte Præsteembedet, havde tidligere været Præstegaard. I Jordebogen af 1572¹⁾ nævnes af Breve paa «Annex Prestegaard» bl. a.: Et Papirs Sognevidne af 1539, lydende, at «salig her Anders Hendrichsøn Kircheuerge beuistidtt, at thenn gord y Kalslund,²⁾ som Morten Hansenn nu iboer, haffuer aldrig anderstedtz legit end till Melby prestegaard med al sin redtzell och herlighed» — —. Et Sognevidne af 1550: — «en iord, kallis Kirchens holm, haffuer altidt werriit brugt aff thennom som bode y Melby prestegaard» — —. 2 Magelagsbreve af 1564 om «noget iord Poel Bang borgemester haffuer aff prestegaarden och prestegorden aff hannom igen.» Præsteembedets aarlige Indtægt af Annexgaarden i Melby var 3 Ørtug Byg og 1 Otting Smør, af Gaarden i Kaslund 4 Ørtug Byg og 1 Otting Smør. I Provstebogen (af 1667) hedder det: «^{29/3} 1581 fik Hr. Jens Hansen et Tingsvidne paa, at i 50 Aar og mere, saa længe Vidnerne kunde mindes, havde de, som havde beboet og brugt de Gaarde, som Hans Pedersen i Melby og Morten Hansen i Kalslund nu udiboer, givet deres Landgilde m. m. til dem, som havde været rette Sognepræster og havt Kierendrop Kirke.»

Begge Gaarde solgtes ved Auction ^{5/2} 1787. Gaarden i Melby — med Hartk. 8—»—3—»— kjøbtes af Grev Rantzau til Brahesborg for 2000 Rdl. Dens hele Korn- og Kvægtiende var dog Salget uvedkommende og blev ved mindelig Forening 1853 fastsat til 17 Tdr. Byg aarlig.

¹⁾ Jvf. Kirkehist. Saml. 5. R. I, 544 f. De ældste danske Arkivreg. V, 994 ff.

²⁾ ∴: Kaslund, Barløse Sogn.

Gaarden i Kaslund (med Hartk. 8—5—3—2) solgtes for 2500 Rdl. — Gaarden Matr. No. 6 brændte ca. 1814, idet der gik Ild i Hør, som tørredes i Ovnen. — Af Marker kunne bl. a. efter Markbogen — paa et Kort af 1792 i Matrikelsarkivet findes ingen Navne paa Marker — nævnes følgende: Kapelsmark, Topsvængen, Klingebjerg, Ackre (Achers, Aszhers) Have, Høje Stene¹⁾, Magogs (Magags) Høj, Grisekjær, Kudebusk, Bukkekjær, Iglekjær, Kjølmeskjær, Sandhøjs Skift, Slethøjs Dild, Ruene Dild, Ruerne ved Højstensdel²⁾, Radestensdel, Myrehøjsdel, Refsens Bæk, Kilshøjs Agre, Fiskekjærs Skift, Kalvekjærdsdel. — Paa Dungsbjerg (i Markbogen af 1682 «Donsbierrig») ved Melby skal der have staaet et Slag imellem Kongen i Kongensgaard (ved Aborre) og — — —?!

Nordby, Nørby (1539), Naarby (1658), Naarup (1688). 1664 var her 6 G. og 2 jordløse H., den ene G. og det ene H. kaldes øde. Det hele laa under Brahesborg (1648 fik Jørgen Brahe af Kronen 2 G. i «Naarby»). 1688 var her 6 G. og 4 H., det ene H. beboet af Enevold Natmand («Racher»). 1583 hørte flere af Gaardene under Hagenskov. Det var vel ogsaa 4 G. i vort Nordby, som Jomfru Anne Nielsdt. havde i Forlening af Kronen fra 1522—27, og som vare blevne inddragne efter Poul Laxmands Død 1502, men bleve tilbagegivne hans Børn 1527³⁾. Det «Nørby», hvor Johan Brockenhuus havde «Tjenere», som 1532 efter hans Mening bleve beskattede med Urette af Fogeden Ratenow paa Hagenskov, var vel ogsaa Nordby, Kjærum Sogn⁴⁾.

^{1/4} 1539 blev afsagt Dom i en Sag mellem Jep Jensen

¹⁾ Et Hus paa Melby Mark hedder Højstenshus.

²⁾ Dild og Del formodentlig = Diil, som i Molbechs Dialect-Lexi kon forklares saaledes: «Et Agerskifte; eller alle de Agre, som pløjes paa een Led, i een Retning.»

³⁾ Fr. I's Registr.

⁴⁾ L. c.

i «Nørby» og Christen Pedersen, som ejede Norbygaard, der beboedes af førstnævnte. Jep Jensen klagede over, at den anden med Urette vilde forhøje Afgiften af Gaarden. Ejeren forklarede, at Jep Jensen i nogle Aar havde svaret 8 Orte Korn aarlig — som Gaardens Skyld var, da C. P. fik den i Magelæg af Eiler Bryske til Dallund — men efter at Ejeren havde pantsat Gaarden til Borgmester Niels Jude i Assens, «dylde for^{ne} Jep Jensen thend ene orte korn hos seg.» Siden indløste Ejeren Gaarden og blev da dømt til at betale Borgmesteren det resterende Korn, fordrede nu Erstatning derfor af Fæsteren. Denne blev af Kongen dømt til at betale samme, «och ther som hand befinder seg besverit her efther, at thend skyld skal være hannom for svar paaset, tha maa hand besørge seg for en anden gord och gifve en tilbørlig förløf och se seg om en anden boelig¹⁾». Jep Jensen, som allerede 1519 boede i Nordby, foretrak formodentlig at blive, hvor han var. 1548 ejede Johan Friis til Hesselager Nordbygaard²⁾ wtj Kerndrup sogn, og da beboedes den af Laurits Jepsen, maaske en Søn af Jep Jensen. Den omtalte Gaard var vist den, som — nok i Aaret 1778 — blev delt i to. Jens Henningsen, som havde Gaarden, sad smaat i det, alle hans Kreaturer døde af Kvægpest, og han tænkte paa at frasige sig Gaarden; men hans Hustru holdt imod, og det blev saa af Herskabet ordnet saaledes, at den blev delt. Paa denne Maade fremkom Gaarden Lerbjerg. Paa samme Tid udflyttedes en anden Gaard, som laa Ø. for Gaarden Matr. No. 4; den fik Navnet Salskov. Herskabet byggede de 3 Huse (Stuehus, Staldlade og Kornlade) hvert

¹⁾ D. Kancellireg. 1535—1550, 85 f.

²⁾ Ovennævnte Christen Pedersen — en Søstersøn af Biskop Jens Andersen (Beldenak) — var Domprovst i Viborg, men boede nok i Odense, da han døde (1545). Af hans Arvinger købte Kansler Johan Friis bl. a. Nordbygaard. Jvf. Fynske Saml. IV, 65 f. Kirkeh. Saml. 3. R. V, 186 f. Aktstykker, udg. af Fyns Stifts litt. Selskab, II, 163.

Sted; det 4de Hus byggede Fæsteren selv. — Fæsteren købte 1853 Lerbjerg til Ejendom; da kunde Jorden under Brahesborg kjøbes for 800 Rbd. pr. Td. Hartk.; men Arvefæsterne skulde give 900 Rbd., hvad nogle syntes var ubilligt, da de havde givet 500 Rbd. for at faa Arvefæste. Gaarden Matr. No. 5 blev først kjøbt til Ejendom; men da den — som dengang laa noget Ø. for Gaarden Matr. No. 4 og som denne S. for Vejen — saa brændte, vilde Ejeren igjen have været Fæster; men en anden Gmd. i Byen fraaadede dette og hjalp ham at samle «Brandstød». Denne sidste købte sin egen Gaard 1851, og han købte en G., som laa S. derfor, og som han «brækkede af» 1867, efter at han Aaret før havde faaet Bevilling til at sammenlægge begge Gaarde. Disse sammenlagte Gaarde kaldes nu Nordbygaard. — Gaarden Matr. No. 8, formentlig en Del af den gamle Nordbygaard, blev kjøbt til Ejendom 1851.

Fra Nordby er der over den friske Nordby Sø en ejendommelig Udsigt til karakteristiske Bakker og til Kjærum Kirke. I Danske Atlas (VI, 655) fortælles, at denne Sø er «fiskerig paa Gieder og Aborre», og dette passer endnu. Morville¹⁾, som kalder den Kjærumgaard Sø, opgiver dens Areal til 13 Tdr. Land; men efter Opmaalingen 1777 angives det at være over 14 Tdr. Om Sølhelten Søren Norby har sejlet paa Nordby Sø, er vel ikke sikkert; men det antages dog, at hans Fader, som maaske hed Anders Pedersen, har boet i Nordby og efter denne By optaget Norby-Navnet, ja, der menes, at to adelige Slægter af Navnet Norby: Uggerslev-Slægten (med Bjelken) og Skovgaarde-Slægten (med Stubben) efter vor By have antaget Norby-Navnet, først Uggerslev-Slægten midt i det 15. Aarh., siden Skovgaarde-Slægten, et halvt Aarh. senere²⁾.

¹⁾ Geograph. og geometr. Beregning over Fyen (Ny Saml. af d. kgl. danske Vidensk. Selsk. Skrift. IV).

²⁾ Se A. Thiset, De to Norby-Slægters Herkomst (D. Magaz. 5. R. VI, 1 ff.).

Sikkert er det i alt Fald, at «Norbyer» have ejet Gaarde i vort Nordby. Jacob Norby mageskiftede 1548 en Gaard her med en Gaard i Blastrup¹⁾, og Oluf Norby til Skovsgaarde ejede 1630 en Gaard i Nordby²⁾.

Ebberup (kommer af Mandsnavnet Ebbe; betyder altsaa Ebbes By), Ebdorpp (1425), Ebedroppe (1553). 1664 var her — Terpegaard medregnet — 14 G. og 9 H. (de 2 G. og 3 H. øde), 1688 16 G. og 10 H. 1658 hørte 11 G. under Hagenskov. — 1425 gav Fru Mette, Scelli (?) Laasses Efterleve, til Hovedsmand Ricman van der Lancken paa Hagenskov Skjøde paa en Hovedgaard i Ebdorpp med en Landbostavn³⁾. — 1515 blev Jens Drud i Ebberup, der havde unddraget Lensmanden en Del af hans Rettighed, af Eske Bille nødt til paany at «age Hø om Høsten, give Gæsteri, føde Fornød, give Kongeskat og alt andet, som andre menige Kronens Bønder der i Byen skylde⁴⁾».

I Grevefejdens Tid var der stort Røre paa denne Egn. Hagenskov Slot blev 1534 overrasket og indtaget af Bonden Hans Lunde og «flere hans skjændige Selskab»⁵⁾. Denne Hans Lunde, som kaldes «Tjener» til Slottet⁶⁾ — vil nok sige: var Fæster under Hagenskov — var i Følge en gammel Tradition fra Holegaarden eller fra Terpegaarden i Ebberup. Han kaldes ogsaa blot Hans Nielsen eller Holemanden, var vel saa fra Holegaarden, og Terpemanden har sagtens været med i hans «Selskab». En Tradition gaar ud paa, at Hans Lunde lærte Belejrerne at afskjære Vandet, som fra den senere saakaldte Carolinekilde lededes ind til Slottet; i Følge en anden Tradition lærte han dem at kjende et grundt Sted og en med en Rad Stene belagt

¹⁾ De ældste d. Arkivreg. V, 254. — Blastrup 3: Blangstrup.

²⁾ Hd. Domb. 1630, 358.

³⁾ Erslev, Repertorium III, 349.

⁴⁾ Møllerup & Meidell, Bille-Ætens Hist. I, 364.

⁵⁾ Nic. Cragii Annales Christiani Tertii p. 59.

⁶⁾ Hvitfeld, Chr. III's Hist. Jvf. Pal.-Müller, Grevens Fejde I, 248.

Gang, hvorpaa man over Gravene, uden at hidse Vindebroen ned, kunde hente Vand fra Kilden, og hvorpaa nu Fjenden ogsaa kom over Gravene til Slottet. Det følgende Aar blev ved Kongens Ankomst til Egnen Hans Lunde parteret og lagt paa 4 Stejler udenfor Slottets (Ladegaards) Port; Stedet kaldes endnu Stejlebjerg¹⁾. Kort før var der bleven kjæmpet ved et andet Bjerg i Nærheden; Fredagen den 11. Juni 1535 stod Slaget ved Øxnebjerg, hvor Joh. Rantzau efter 1½ Times Kamp vandt en glimrende Sejr. Nogle have ment, at Slaget stod i Ebberup Banker, Kjærum Sogn, andre, at det stod i Gamtofte Sogn, atter andre, at det var i Søby Sogn; men den almindelige Mening er vist, at det har staaet paa Grænsen af alle 3 Sogne. — Mange Aar senere henrettedes en anden Ebberup-Gaardmand, som ogsaa var «Tjener» til Frederiksgave. Han, som hed Hans Rasmussen og var en dygtig Bonde og en kjærlig Familiefader, var kommen i Trætte og Proces med en Skræder, Jørgen Larsen Bruun, angaaende en Pose, som blev vurderet til 2 Skilling. Om Morgenen den 7. Juli 1796 overfaldt Hans Rasmussen med en Tollekniv denne sin Nabo og bibragte ham mange Stik. Skræderen led meget og døde den 11. Juli, efter at være bleven berettet af Pastor Steenvinkel, paa hvis Opfordring til at tilgive Morderen han skal have givet det Svar: «Jeg tilgiver ham for Gud; men han skal lide sin Straf her i Verden.» Gaardmanden angrede sin Brøde og bad om mildest mulige Dom, hans Forstands fulde Brug var han, da han gjorde Gjerningen, ikke raadig over. Ved Underrettens Dom den 26. Aug. blev Hans Rasmussen dømt til at knibes med gloende Tænger udenfor Huset i Ebberup, hvor Mordet var begaaet, og atter 3 Gange paa Vejen til Retterstedet

¹⁾ Ved. Simonsen, Hagenskov, S. 38 ff. Samme, Grevens Feide, S. 24. 77.

og endelig ogsaa paa Retterstedet. Dernæst skulde hans højre Haand ham levende afhugges, og siden Hovedet, alt med Øxe, Kroppen derefter stejles, og Hovedet med Haanden sættes paa en Stage . . .¹⁾ Ved Overrettens Dom den 26. Octbr. formildedes Straffen noget; Morderen skulde dog miste sin Hals og hans Hoved sættes paa en Stage . . . Denne Dom blev for saa vidt stadfæstet af Højesteret den 19. December 1796, og Henrettelsen fandt Sted paa en af bemeldte Gaardmands Marker. «d. 2. Martij [1797] ledsagede ieg Gaardmand Hans Rasmussen af Ebberup til Døden, som blev halshugget og Hoved paa Stage for et i Vrede begangen Mord paa en Skræder med 21 Kniv Stik», hedder det i Søby Kirkebog. Pastor Hempel, som skrev saaledes, tilføjede: C. D: i a I C. r. Jeg formoder, at dette skal være Latin og betyde paa Dansk: Retfærdiggjort for Gud, forløst af Jesus Kristus.

Adskillige af Gaardene i Ebberup have særegne Navne. Den Gaard, som nu kaldes Drudgaard — efter Familien Drud, som i mange Aar, i alt Fald fra 1641 til 1863, har beboet den — kaldtes i gammel Tid Uglekjærgaard efter et lille Kjær, som findes derved. 1553 gav en Borger i Malmø ved Borgmester Poul Bang af Assens «beskeen mandt Christoffer Nilssen y Ebedroppe» Skjøde paa Lod og Part i den af denne beboede Bondeggaard, «wglekers gaardh». Bemeldte Christoffer Nielsen, som en Tid var Tingskriver, ligger begravet i Kjærum Kirke, og skal siden blive nærmere omtalt. Hans Gaard hørte — i alt Fald senere — under Frederiksgave, og der kan efter en Optegnelse af N. Ryberg — dat. 22. Septbr. 1777 — gives Besked om det aarlige Hoveri, som maatte gjøres deraf (naar der «fradrogenes $\frac{1}{4}$ for den havende Hus Ejendom»):

¹⁾ Jvf. Assens Amtsavis for 3., 4. og 5. Maj 1898, hvor Lærer A. Jensen — f. i Saltofte ^{26/5} 1837, † i Odense ^{24/1} 1911 — har givet en Fremstilling af Sagen.

22 Spænddage, iberegnet 10 Dage med Plov, og 84 Gangdage, deraf ugentlig:

1) I Gaardens Pløjetid 2 Pløjedage, 2 Spænddage med Harve eller Vogn, samt 2 Gangdage. — 2) I Hø- og Kornhøsttiden 3 Spænddage og 6 Gangdage. — 3) I Gjødningens Udagningstid 3 Spænddage og 3 Gangdage. — 4) I den øvrige Tid 2 Spænddage og 2 Gangdage, indtil det aarlige Antal vorder aftjent.

Gaardens Hartk. var 9 Tdr. 3 Skpr. — Rasmus Simonsen Drud købte den 1837 til Ejendom for 1700 Rdl. Sølv. — Den Gaard, som ligger S. for Drudgaard, kaldtes nok tidligere Tuegaard, maaske efter en Tue, som har besiddet den; i det 17. Aarh. beboedes den af en Anders Tuesen. Holmegaard i Ebberup har formodentlig — ligesom Holegaard — Navn af Beliggenheden; i Kirkebogen tales der 1712 om en Kone «i Holmen», og dette Udtryk kan endnu høres.

«Den kgl. Kasse som Ejer af Frederiksgave» begyndte 1827 Søgmaal imod Gaardmændene Lars Andersen (Tuegaard), Simon Drud (Drudgaard) og Jeppe Holms Enke (Holmegaard), desuden imod 2 Mænd af Voldtofte og 1 af Blangstrup; de mentes at have forset sig ved uden Udvisning at hugge i de deres Gaarde underliggende Skovlodder og forlangtes mulkterede for ulovlig Skovhugst samt idømte Procesomkostninger. Søgmaal mod Jeppe Holms Enke frafaldtes dog forinden Sagens Optagelse; hun havde ikke Raad til at føre Proces, gik ind under almindeligt Fæste og fik lidt Erstatning for at afstaa Husejendomsretten. De indstævnte paastode, at de vare Ejere af deres iboende Gaarde med underliggende Jorder og i Kraft heraf som Selvejrbønder berettigede til at hugge uden Udvisning af Frederiksgaves Ejer, der alene ejede Herligheden. Citanten indrømmede, at indstævnte ejede Bygningerne, men ansaa dem som Fæstere af Jorderne. Der afsagdes Dom paa Baag Herreds Ting ^{14/9} 1827: . . . Ugle-

kjærgaards Beboere have i Tidem fra 1553 til 1701 ikke havt andre Adkomster end de producerede Skjøder; men efter al Sandsynlighed har dens Beboere desuagtet svaret Afgift til Kronen som Herlighedsejer, og denne Rettighed er gaaet over til Frederiksgaves Ejer, da Afhændelsen fra Kronen foregik. Ved Uglekjærgaard er det samme Tilfældet som med Lars Andersens Gaard, idet den i den ældste Jordebog opregnes blandt Fæstegaardene og i de senere har Vedtegning om Husejendom. Ligeledes have Beboerne modtaget Husbondholdsbreve, og under Skifterne ere alene Bygningerne angivne som Beboernes Ejendom; men de have derhos alle, fra R. S. Drud at regne, vedbørlige Skjøder eller anden Adkomst. Beboerne have saaledes baade gamle og nye Skjøder, de have hugget uden Udvisning, og den ene Gaard har i sin Tid været pantsat af Christoffer Nielsen. Dette i Forening med de Oplysninger, som forøvrigt kan hentes af Dokumenterne, giver ej Anledning til at antage, at de oprindeligt have været Fæstere af Jorderne; selve Husbondholdsbrevene vidne ogsaa herimod, thi de benævne ej Gaarden som Fæstemmen som Bondeejendomsgaard og indeholde desuden ikke de Bestemmelser som Fæstebreve i Almindelighed . . . Gaardene maa henregnes til de saakaldte jordegne Gaarde; Lars Andersen og Simon Rasmussen Drud have følgelig Underejendomsret over Gaardene med Tilliggende, hvori- mod Frederiksgaves Ejer maa betragtes som Herlighedsejer; de bør for Tiltale i denne Sag fri at være. Sagen blev af Kammeradvokaten indanket for Overretten, som ved Dom af $\frac{9}{8}$ 1829 frikjendte de indstævnte. Ogsaa ved Højesterets Dom af $\frac{31}{10}$ 1832 bleve de frikjendte. Under Sagens Gang havde de en Deputation hos Kongen, som gav det diplomatiske Svar: «Have I Ret, saa skulle I ogsaa faa Ret!» — Jeppe Holms Enke havde, som sagt, ikke Raad til at føre Proces; ogsaa senere var der fattige Kaar i Holmegaard; der fortælles om hendes Sønnestøtter Peder

og Lars Jørgensen, at de en Tid kun havde hver én Skjorte, som maatte vaskes om Aftenen, naar de skulde paa Hoveriarbejde den næste Dag, og at de i Fællesskab kun havde én ordentlig Trøje, saa naar den ene af dem var i Byen, maatte den anden holde sig hjemme. Disse to Brødre fik i Fællesskab Gaarden. Da Peder døde ugift 1887, blev Lars Enejer deraf. Men han, som ogsaa levede ugift, blev svagelig, solgte Holmegaard 1890 og byggede sig en Bolig ved Ebberup Station, hvor han døde $2\frac{1}{6}$ 1893. Han har stiftet et Legat: «Gaardejer Lars Jørgensens Legat for Trængende i Kjærum Sogn» (Fundats $2\frac{7}{9}$ 1893, kgl. konf. $2\frac{4}{5}$ 1894). Legatkapitalen udgjør 5000 Kr., og Renten skal uddeles til 5 eller 6 værdige Trængende.

Holegaard. 1583 nævnes Per Laursen i Holenn som en af de Gaardmænd, der hørte under Hagenskov; hans Afgift var 1 Pund¹⁾ Rug, 2 Pund Byg, 1 Fjerding Smør, Penge 1 Mark 5 β 1 Alb., Gjesteri 2 Daler. 1707 siges Rasmus Hoelemand, hvis Hartk. var 5—3—2—2, at svare i Landgilde 12 Slette March, $\frac{1}{2}$ fœnød, $12\frac{1}{3}$ ₤ Smør, 1 ₤ 5 β 1 alb. Gmd. Simon Nielsen i Holen, som blev begr. $\frac{8}{12}$ 1786, 61 Aar gl., «fik sit Banesaar af en Sten, som sprængt med Krudt fløj ham i Hovedet»²⁾.

Hofman (Bang) skriver: «Bønderne i Baag Herred prise den bortrejste Forpagter Hildebrandt³⁾ paa Frederiksgave, fordi han opmuntrede dem til at dyrke Raps, hegne og brakke. En Bonde kom til ham for at laane Penge. Hildebrandt var villig hertil paa den Betingelse, at han

¹⁾ Et Pund = 2 Ørte, 1 Ørte Rug var 10 Skpr., 1 Ørte Byg 12, 1 Ørte Havre 20.

²⁾ Kirkebogen. — Den ældste Kirkebog begynder 1686.

³⁾ Stiftede 1841 som Forpagter af Neuvorwez og Culpin i det Lauenborgske et Legat paa 225 Rhd. til Trængende i Sønderby og Dreslette Sogne (havde ogsaa været Forpagter af Flenstofte).

vilde bestemme, hvorledes Bonden skulde drive sin Jord. Bonden gik ind herpaa og maatte saa, skjønt han tillige med sine Bymænd havde meget imod Rapsdyrken, begynde hermed, og hans Naboer trøstede ham med de Ord: «Har Tydskeren faaet dig til at dyrke denne Banqverotsurt, da er det først ude med dig.» Men Aaret var heldigt og gav en god Afgrøde og en høj Rapspris, og Hildebrandt paatog sig at forhandle Bondens første Rapshest, der beløb sig til over 100 Tønder. En Dag, da Hovlauget var forsamlet paa Frederiksgave, betalte Hildebrandt Bonden Beløbet af hans solgte Raps med 1300 Rbd. i de andre Bønders Paasyn. Dette havde en magisk Kraft¹⁾. Den omtalte Bonde var Simon Nielsen af Holegaard, † 1889, 85 Aar gl.

Nissestenten. Holegaard og Holmegaard i Ebberup havde i gamle Dage hver sin Nisse, der som andre Nisser bl. a. sørgede for at fodre Kreaturerne om Natten. Nissen paa Holmegaard var imidlertid sparsommelig og holdt mest at tage af Holegaards Kornhæs, hvorfor Holegaardsnissen tog sig for at passe paa. En Nat kom Holmegaardsnissen som sædvanlig for at stjæle af Holegaardshæsset, men var saa forsigtig at se efter den anden Nisse, og da han intet Sted saa ham, gik han ind under Hæsset for at bære det hele bort paa én Gang. Han fik ogsaa baaret det helt hen til Stenten i Hegnet imellem de to Gaarde; men da han traadte op paa Stenten, vaagnede Holegaardsnissen, som havde ligget og sovet ovenpaa Hæsset, ved at Hæsset løftedes, og i en Fart var han nede og standsede Flytningen. De to Nabonisser strede nu en drabelig Strid indtil Morgengry, da maatte de jo begge vige for Dagslyset; men Hæsset stod ved Stenten som et Vidnesbyrd om Nissens Tyvefærd, og Stenten hed siden den Tid Nissestenten. — Stenten sidder maaske endnu i Hegnet;

¹⁾ Odense Amt, S. 144 f.

men Hegnet er nu fyldt op, da Stien mellen de to Gaarde er nedlagt og Stenten altsaa til ingen Nytte. For ca. 30 Aar siden fandtes Stenten endnu, tilføjede min Hjemmelsmand¹⁾.

Terpegaard, Tarupgrdt. (1583), Tarupgaard (1664), Taarpegaard (1688), Terpegaard (1765). Terp er det samme som Torp, og Gaardens Navn antyder saaledes, at den er en Udflyttergaard²⁾. 1583 hørte Gaarden under Hagenskov, og Per Anndersen, som beboede den, svarede 2 R Byg og 1 Daler i Gjæsteri. 1664 havde den 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk. og laa ligeledes til Hagenskov. Da Kongen 1667 skjænkede N. Banner Hagenskov Gaard og Gods, fik Banner ogsaa Terpegaard; men da hans Enke 1670 gjorde Opbud, fik Jørgen Urne til Sanderumgaard Skjøde paa Terpegaard, som snart efter gik over til Otto Powisch, og af ham blev afstaaet til Kongen. Den blev 1670 Ryttergods, og dens Hartk., som da var 6—»—3—2, blev senere reduceret til 4—7—»—». 1685 var Fæsteren af Terpegaard kommen i Restance: «Vil efterladis og der foruden nyde Frihed til 11. Febr. 1686, om han ved Magt skal blive.» En menig Rytter havde Ophold i Gaarden, hvis Bygning i Aaret 1696 udgjorde 68 Fag. 1710 søgte General Dewitz Kongen om at faa Relutionsrettighed til Frederiksgave Gaard og Gods, som han havde kjøbt af Fru Mette Kuhle, og han ønskede i dette Kjøb at forundes Ryttergaarden Terpegaard. Det sidste kunde ikke tilstaaes, da det vilde foraarsage Forandring i Krigsjordbogen. Dewitz fik kun Lov til at mageskifte Jord med Bonden³⁾. 11. Maj 1711 approberede Kongen dog allige-

¹⁾ En lignende Historie om Nisserne i Akkerup og Filstrup findes i «Folkelæsning for den danske Almue», No. 2. Udg. af Th. Hansen (Odense 1852).

²⁾ Danske Saml. 2. R. II, 42.

³⁾ Rigsark.: Arkivreg. II, 119 og 36 ff. (Krigs- og Portions-Jordbøger).

vel, at Ryttergaarden Terpegaard for 700 Rdl. maatte afstaaes til Generallieutenant Dewitz, da samme Gaards Jorder laa i Frederiksgave Enemærker og forarsagede Dewitz stor Ufrihed og Fortræd. Der skulde saa kjøbes en anden Gaard, hvor Rytteren igjen kunde anbringes. Gaarden, som blev tilskjødet Dewitz $15/6$ 1711, kom i mange Aar til at høre under Frederiksgave; den solgtes af Staten 1855. Flere af de tidligere Beboere i Terpegaard fik ikke Børn, nogle mene til Straf for, at «Terpemanden» 1534 var med til at indtage Hagenskov! 1910 blev Gaarden afbrændt af en Malersvend, som tillige stak Ild i Holegaard, hvis Ud-huse nedbrændte, og i Gaarden Matr. No. 18, som dog undgik Ødelæggelse.

Ravnekjærgaard, som nylig er delt, kaldes saaledes efter et Kjær ved Gaarden. «Raffnekeer» i «Boghæret» tilhørte 1533 Dalum Kloster¹⁾. 1688 hørte Gaarden — med Hartk. 8—5—»—2 — under Frederiksgave.

Korporalgaarden. 1695 $18/6$ skjødede Claus Büsing paa Sjælland til Assessor Hans Knudsen til Sandagergaard bl. a. Lod og Part i en Gaard i Ebberup, beboet af Korporal Meier, Hartk. 6—1—1—». $15/7$ s. A. skjødede H. Knudsen bl. a. nævnte Gaard til Herman Meier, Kornet «under det høyloft. Gamsche fyenske National Regiment til Hest». 1696 stævnedes Jørgen Andersen i Ebberup Korporal Meier s. St., fordi han havde sat ham fra en Gaard i Ebberup — fæstet af Jørgen Andersen 1685 — og frataget ham Vogn, Plov, Harve, Heste m. m. Korporal Conrad Meier mødte i Retten paa sin Husbonde Kornet Meier i Blangstrup hans Vegne og søgte at forsvare sig²⁾. Bemeldte Conrad Meier var en Søn af nævnte Kornet Herman Meier († i Blangstrup 1711) og Hustru Anne Cathrine († s. St. 1710); han, som var født i Ribe,

¹⁾ Fynske Saml. IV, 312.

²⁾ Tingbogen.

døde i Ebberup 1744, 89 Aar gl. Efter sin Fader fik han Turup Mølle, som Faderen havde kjøbt 1695, og som Korporalen solgte 1744, endvidere fik han i Ebberup den Gaard, som har Navn efter ham, men som nu er langt mindre end den var i tidligere Tid. Korporal Meier var gift med Johanne Cathrine Andersdatter Bruun, som var Enke efter en Søren Basse, med hvem hun havde 2 Børn: Henrich Christian Sørensen Basse og Kirsten Sørensdatter Basse. ¹²/₁₂ 1743 blev der — for at disses fædrene Arv (1040 Rdl. 5 fl 13 β) kunde blive deponeret hos Stedets Øvrighed og for at en anden Fordring kunde blive betalt — holdt Tvangsauktion over Korporal Meiers Ejendom, Gaarden i Ebberup (med Hartk. 12—»—»—1), hvortil der laa 4 Huse. Gaarden blev for 960 Rdl. kjøbt af Korporal Meiers 4 Svigersønner; den ene, Anders Nielsen, boede allerede i Gaarden som Fæster. Han skulde, saalænge Conrad Meier og Hustru levede, ikke svare anden Afgift end at give dem deres Levnets Ophold og Husværelse der i Gaarden efter hans Fæstebrevs Indhold. Gaarden blev saa snart udstykket, og adskillige kom da til at eje «Korporaljord». Ved Registreringen efter Korporal Meier 1744 nævnes bl. a.:

- 1 gl. brun Klædes Kjortel med Messingknapper... 3 fl ,
- 1 Par røde Klædes Buxer... 1 Rdl.,
- 1 Messingkaarde med Gehæng... 2 fl ,
- 1 gl. Kaarde med Sølvfæste, bortgivet af den afdøde, men blev angivet af Værdi til Indtægt... 3 Rdl.,
- ligesaa et Sølvhæger paa Fod... 3 Rdl. 3 fl .

Korporal Meier fik 2 Sønner, der døde som smaa, og 4 Døtre. Fra den yngste af disse, Anne Margrethe, stamme de senere Ejere af Korporalgaarden. Om den ene Datters Daab hedder det i Kirkebogen: «1694 Dom: 8 p. Trinit.: Hafde Velædle Hr. Corporal Conrad Mejer af Ebberup under Ritmester Keyes Compagni En Daatter til Daaben Nom: Helvig-Sophie, Som Velædle Hr. Cornet

Mejers Kirriste Fru Anna Cathrina frembar. Comp.: Lieutenant Kaas, Trompeter Johan Hartvig, Cornet Herman Mejer, Anna Hirtznack.»

I Korporalgaarden findes Papirer, hvoraf det fremgaar, at Conrad Meier ²⁷/₅ 1703 i Lejren ved Wyhuyn (i Holland) af en Kapitajn, Greve v. Erbach blev hvervet til i 2 Aar at tjene ved dennes Kompagni af den kgl. danske Livgarde til Fods, og at han — «den hæderlige og mandige», som han kaldes paa Tysk — i Lejren ved Est (Este i Østrigsk Italien?) af Oberst Lattorff fik Afskedspas ¹¹/₆ 1705 efter at have tjent i 2 Aar som Musketer ved den kgl. Livgarde til Fods, sidst ved sl. Kapitajn Wibes Kompagni. I samme Gaard fandtes for nogle Aar siden et defekt Exemplar af Gustav Vasas Bibel fra 1541; den blev af Ejeren skjænket til Stiftsbiblioteket i Odense¹⁾.

Om Gaarden Matr. No. 18 i Ebberup kan her meddeles følgende: Den laa tidligere længere nede mod Vejen og tæt op til den Gaard, som nu ligger S. derfor. 1664 var den ¹/₃ Gaard med 5 Skpr. Hartk. Den beboedes ca. 1644 af Niels Hansen, som gav aarlig 3 Ørte Byg til Kjærum Kirke og kaldes «Kierckens tienner». I Matrikelen af 1664 nævnes som Beboer Hans Storm. 1667 gav Kongen Niels Banner Skjøde bl. a. paa Hans Stormb i Ebberup; 1670 fik Jørgen Urne til Sanderumgaard Skjøde bl. a. paa samme («giffuer sit landgilde til Kirchen och herligheden — 10 Skpr. aure — til Frederiksgave»). I Matrikelen af 1688 siges Ejendommen at have 5—1—3—2 Hartk. og at høre til «Ampstuen», idet der tilføjes: «Nog til Kirchen 3 Ørte Bjug». Gaarden var da Ryttergaard og beboedes af Hans Nielsen Storm. Senere beboedes den af Jørgen Christophersen og hørte — i alt Fald fra 1728 — helt til Kirken: «giver sin Landgilde til Vin og Brød for Kjærum

¹⁾ Se O. Johnsens Katalog S. 19. Jvf. Kirkeh. Saml. 5. R. I. 333. Assens Avis for 1900, No. 19 («Gammelt Krigsbytte»).

Kirke, som Sognepræsten i Assens oppebærer, imod han Kirken dermed forsiuner, ellers svarer bmt. Bonde derforuden aarlig Penge 9 Sldr.» 1783 ^{10/12} skjødede N. Læssøe Gaarden til Jørgen Laursen, en Søn af den hidtilværende Fæster. Kjøbesummen var 800 Rdl. «Saa bliver og han og efterkommende fornævnte Bondegaards Ejere tillige herved paalagt pligtig under dette Skjødes Fortabelse som hidtil aarlig til Martini Dag at yde og levere til Sognepræsten i Assens for Brød og Vin til Kierum Kirke og Menighed 4 Tdr. 4 Skpr. Byg.» En Dattersøn af Jørgen Laursen var Jørgen Hansen, der døde som Ejer af Gaarden ^{25/12} 1891. Efter ham og hans Enke — † ^{20/6} 1908 — blev der efter deres Bestemmelse oprettet et Legat ^{12/12} 1908 (kgl. konf. ^{9/8} 1909). Legatets Navn er «Gaardejer Jørgen Hansens og Hustrus Birthe Christensens Legat for Trængende i Kjærum Sogn.» Legatkapitalen er 4000 Kr.; Renten deraf uddeles 2 Gange aarlig, Halvdelen til en Konfirmand og den anden Halvdel til 2 værdige Trængende.

Udskiftningen af Ebberup og Nordby Marker foretoges i Aaret 1777¹⁾. Fra Ebberup udflyttedes — formentlig 1778 -- 4 Gaarde:

Flædekjær. Laa tidligere S. for Gaarden Matr. No. 15. — Betydningen af Navnet «maa langt snarere søges i Artsordet Flod . . . end i den gammeldanske Betegnelse «Flede», «Flæde» for Rør og Siv.» (Emil Madsen, Stednavnene paa Fyen . . . S. 23).

3 Gaarde i Ebberup Banker:

Truelsemosegaard. Laa tidligere imellem Drudgaard og Tuegaard.

Stenkildegaard eller Søhøjgaard. Blev bygget paa

¹⁾ 2 Kort af dette Aar i Sogneraadets Arkiv. I Korporalgaarden findes «Beregning over Ebberup og Naarbye tilliggende Eng og Tørveskier.»

«Ødegaardsjord», som brugtes af Herskabet paa Frederiksgave, og som Ryberg gav i Livsfæste til Jens Pedersen, der tjente hos ham. J. Pedersen kunde ikke lide Navnet Søhøjgaard. I Marken S. for denne Gaard var der 3 Gravhøje; de 2 ere sløjfede i den nuværende Ejers Tid, den 3die lod han ligge, da hans gamle Svigermoder — † 1880, 80 Aar gl. — gjerne derfra vilde se over til Frederiksgave, hvor hun havde tjent.

Grøftbjerggaard. Laa tidligere i Ebberup, hvor der nu er Have til Gaarden Matr. No. 18, 5: paa Hjørnet ud til Vejen. Den er Arvefæste under Skovgaarde og blev 1900 delt i 2 Gaarde.

Af Navne paa Marker m. m. til Nordby og Ebberup kunne her — bl. a. efter Markbogen og efter et Kort af 1777 i Matrikelsarkivet — nævnes følgende: Lerbjergs Hul. Fladtoft (Flagetofte). Stenland (Stenlang). Tuekjær. Ingeshøj. Madkjær. Topshøj. Sunde Stene (Sone Stene). Kottes (Koltes, Rottes) Krog. Piledæmning. Smedetoft. Fledekjær. Salskov. Skjermosbjerg. Paattentorne. Skjermosrald. Klokkehøj. Kjærumdam. Barmose. Aasterdal (Osterdal). Stegs- (Stiels-) Land. Kirkebjerg. Søstykker. Sækkemad. Plovskjær. Ardal (Ærdal, Erdal). Langelykke. Gypen. Hestekjær. Pugemose Krog. Svends Helde. Egekjærshøj. Pilekjær. Lille Braage-Mad. Store Braage-Mad. Barnehøj. Koldings Tofte. Kragemosehutter. Kragemosehøj. Gjedekjærshole. Gaaelen. Eneborg (Eigne Borig). Jokumsvad. Grimshøj. Bomandsholm (Bomoseholm). Bomosehøj. Tingskifte. Tingmark. Tinggyde¹⁾. Præstehole. Langhøjsskifte²⁾ (Launshøjsskifte). Langevejs-

¹⁾ Disse sidste Navne minde om, at der i gammel Tid blev holdt Ting derude — der siges i Nærheden af et Hus, som endnu kaldes Tingledhus.

²⁾ Her fandtes tidligere «Lusehøj» (Gravkammer med stor Overligger).

Agre. Diskesie. Mantheholme. Refskov. Krag Eigs Del. Hau Land. Bles- (Bleis-) Blegmose. Døgtemus. Svinds- (Svins-) mose. Skadeshøj. Fiskebæk. Østre Fiskebæk. Horsvaldgyde. Den dybe Gyde. Ormeskift. Kokagre. Nap (b) skift. Gangmose. Spyrnrose (Spydemous). Søndermose. Stenkeele (kæle, kiæle) ∴ Stenkilde. Sio- (Soe-, Søe-) høj. Markeskjel. Langbjerg. Løgtmose. Skandal (Skarendal). Strandbjerg. Trollemose. Grøftbjergmose. Rodvælt (Ruveldt, Roeveldt, Rodeuellt). Rodvæltshøj. Leideleds¹⁾ Krog. Tudse- (Tusses) Krog.

1589 nævnes Rodvelt Skoff²⁾, men ikke Ebberup Skov, saa det første Navn har vel været en Betegnelse for hele Skoven deromkring. — Der fortælles, at der i Rodvælt Skov — vist efter Svenskekrigen — i et hult Træ blev fundet Skelettet af en Soldat; «hule Træer brugtes ofte i den svenske Feide til at skjule sig i». (Ved. Simonsen, Rugaard, 2. 2. 58).

I Matr. No. 4 ved Nordby fandtes Skinderhøj. En Del af Matr. No. 8 i Nordby kaldes Nordby Lykke (1777). Her har været en Langdysse mod N. og 4 Gravhøje mod S., langs med Vejen (ses paa Udskiftningskortene). Kaldes i Markbogen (1682) Stenhøje. I den østlige Ende af en Mark, som hører til Matr. No. 8 i Ebberup, fandtes Mangø (Maeøye); kaldes nu Mæø, men mest blot «Højen». Navnet er maaske en fynsk Sammendragning af «Mangehøje». Paa denne Plads, som er i Nærheden af foran nævnte Begravelsesplads paa Nordby Mark, har der været flere hedenske Begravelser. Masser af Kampesten ere bortførte derfra. Der var sidst 3 Kamre med store Sidesten og vældige Overliggere. Tidligere var der ogsaa Grundvolden — af Kampesten — til en Bygning, nogle have ment til et Slot, andre til Kirken, som man begyndte

¹⁾ Lei(d) = hvilende, udyrket Jord.

²⁾ Jac. Madsens Visitatsb. v. Crone, S. 334.

at bygge der (?). Flere Urner og Stensager bleve fundne. — I Nationalmuseet findes (som No. 6711) en Stenøxe — med firkantet Bane — fra Nordby og (som No. 26160) en flad — med Prydelser forsynet — Bronzekniv, funden i en Urne paa Ebberup Mark.

Saltofte. Navnet kommer formodentlig af Mandsnavnet Sali¹⁾ og af Ordet toft (= aaben Plads, Byggeplads²⁾). Sal-skov er sagtens opkaldt efter samme Sali. 1589 nævnes «Saltofte Skoff»³⁾).

I Saltofte var 1664 16 G. og 6 H.; de 5 G. kaldes øde, og om alle Husene hedder det, at de vare øde og afbrudte. 7 G. hørte under Hagenskov, 3 under Brahesborg, 3 vare Provstijenerne, 1 tilhørte Præstekaldet, 1 Assens Skole, 1 hørte under Skovgaarde. 4 af de øde G. og 1 af de øde H. hørte under Hagenskov (3: tilhørte Kronen). 1661 hedder det om Provstiets Gods i Saltofte: 1 G. øde, 1 G. ganske afbrudt og øde, 1 G. forarmet og tildels nedbrudt.⁴⁾ 1688 var her 16 G. og 7 H. (de 2 H. øde), 1774 16 G. og 20 H. 1777 hørte 8 G. under Frederiksgave, 4 under Brahesborg, 2 under Krængerup, 1 tilhørte Præstekaldet, 1 var Ejendom.

1491 vidnede 8 gamle Dannemænd paa Kierendrup Sognestevne, at «ald den stund dem kand lengst mindis, siden Erich Andersen och hans hederlige hustru Kirstine Erichz salige gaffue den gaard, som Lauridtz Michelsenn nu i boer, till Sctj. Laurentj kierche och presten ibidem, da haffuer hand verit quit och frj til presten och kierchen.» Denne Gaard laa i Saltofte, og det er om den, det i Kjærum Kirkes Regnskabsbog hedder saaledes: «Lauridtz Persen i Saltofte giffuer aarlig 1 ørtte biug af sit bolig, som

¹⁾ Jvf. O. Nielsen, Olddanske Personnavne, S. 79.

²⁾ Nord. Tidsskr. f. Oldk. II, 80.

³⁾ Jac. Madsens Visitatsb. S. 334.

⁴⁾ Fynske Samling. III, 299.

dog med rette maa schee hør til kircken». I et Papirshaandskrift, som nu findes i Rigsarkivet, hedder det om samme Gaard: «Christian Andersen y Saltofte gifuer aarlig I ørte byg aff sit bolig, som dog med Rette (moske) hør alt til Kirken». — «En gaard y Saltofte, som skyld II ørte byg huertt aar och IIII høns, som er giffuen til kircken och presten, och gifuis ickon I ørte aff»¹⁾. ^{18/13} 1549 fik Borgemester Poul Bang i Assens Livsbrev paa et Bol i Saltofte, som Jep Kyølling iboer, dog skulde han give den sædvanlige Landgilde til Assens og Kerum Kirker²⁾. ^{14/11} 1564 fik samme Borgmester Gavebrev paa . . . 1 Kirkejord, kaldet Kyllingsmaal, paa Saltofte Mark udenfor Assens mod aarlig af Kirkejorden at give 1 Ørtug Byg til Assens Kirke og 1 Pd. Byg til Kerndrup Kirke³⁾. I Kjærum Kirkes Regnskabsbog hedder det: «Pauell Bang, borgemester vdj Assens, haffr dett bolig, som kaldis Kyllings bolig, som nu er affbrodt, vdj brug, som hannem er vnd aff Kongl. Mayt., og gifuer af jorden aarlig III ørte biug.»

Jens Svendsen i Saltofte havde af Kong Hans faaet Lov til at have en Aalegaard ved Saltofte Strand mod derfor at give 2 Øxne. Herredsfoged Hans Andersen i Bukkerup, som paa Kongens Vegne skulde oppebære Ydelsen, tvang imidlertid Jens til i disse Øxnes Sted at levere 2 Køer og 4 Mk.; men Herredsfogden blev anklaget for flere Misligheder, dømt til Døden og hængt 1519⁴⁾.

1558 afsagde Kongen og Rigsraadet Dom angaaende en Gaard i Saltofte. Karinne Eylers i Belling(e) klagede over, at en Gaard i Saltofte, som hendes Fader Niels

¹⁾ Kirkehist. Saml 5. R. I, 153 ff. De ældste danske Arkivregistr. V, 1002 ff.

²⁾ Danske Kancellireg. S. 433. Jvf. D. Magaz. 4. R. V, 56.

³⁾ Laursen, Kronens Skøder S. 101.

⁴⁾ Fynske Saml. VIII, 108. Møllerup & Meidell, Bille-Ættens Hist. I, 373. Richardt & Becker, Danske Herregaarde: Frederiksgave.

Krødt havde kjøbt, formentlig med Urette var frakommen hende og hendes Søkende, idet Eiler Rønnow, Lensmanden paa Hagenskov, havde sat en anden Bonde paa Gaarden. Lensmanden svarede, at «thenn same Gaardt uti Saltofte, forⁿe Niels Krødt paabode, then forsadtt handt och lodt thenn aldelis falde uti Hull, och thertill mett sadt hanndt innde mett sit Lanndgille och kunde thet icke udgiffve och vor saa forarmitt, at hanndt kunde same Gaardt icke besidde, menn sagde seg thenn sielff aff inndenn Thinge»; en anden Mand, som Lensmanden lod faa Gaarden, havde opbygget den og stedse siden «gjordtt vor och Kronnenns Skiepe theraff fuldt». Rønnow fremlagde to Tingsvidner fra Bog Herreds Ting. I det ene — fra 1555 — skildrede 7 Synsmænd Gaarden saaledes: «Stofflennenn aft thet gamle Yffvestedtt Hus, then vor nedbrot och Themeret borte, saa nertill et Thre eller II laa paa Steditt; thenn øster Lade vor got Themmer uti och Vende-Vegge och Tag paa same Lade; then vester Lade i same Gaardt, hun dude slett innthet, och saa the icke i same Gaardt annthenn Korn, Foder, Qveg eller nogen Bohaffe, ther nogenn Mandt kunde holle nogenn Gaardt eller Bollige vedt Magtt mett» . . . I det andet Tingsvidne — fra 1556 — hedder det, at «samme Gaardt er mögitt forsiidett och ille mettfarit, saa der vor hverckenn Tag eller Vegge, ther noger Mandt kunde skiulle Foder eller Kornn unnder, och Stoffvenn och Kleffvenn (3: Spisekammer) the ere nederbrott och Themeret thet er borte och forkomett» . . . Dommen gik ud paa, at Lensmanden ikke havde gjort Niels Krødt Uret, og at den Mand, som havde opbygget Gaarden, maatte beholde den¹⁾.

Hovgaarden. 1664 kaldes den største Gaard i Saltofte — med Hartk. 13—4—»—» — «Hoffgaarden». Den laa til Hagenskov og kaldes øde. 1688 var Gaardens Hartk.

¹⁾ Kolderup-Rosenvinge, Gl. danske Domme II, 214 ff.

12—4—3—2. Senere blev den delt i 2 Gaarde; 1707 var den delt saaledes. Den ene af disse Gaarde kaldes endnu Hovgaarden. «De Gaarde, som hedde Hovgaarde, have ikke noget med det hedenske Hov at gjøre, da de betyde de gamle Adelsgaarde, der fandtes omkring i Byerne og hverken har Navn af, at der gjordes Hoveri (Hove) til dem af Bønderne, eller egentlig betyde Hovedgaarde, men hedde saaledes, fordi de beboedes af Adelsmænd, der ligesom Kongen førte Hof (Hov), hvis Tjenere hed Hovmænd og Hovdreng, der indbyrdes vare Hovbrødre»¹⁾. Disse Gaarde «gaa som Herregaarde langt tilbage i Middelalderen, men have i Henseende til oprindeligt Jordareal ikke været nær saa store som Herregaarde siden vare, og mange af dem gik allerede tidlig tilbage til at være Bøndergaarde»²⁾. Gaarden Matr. No. 16 blev ¹⁸/₁ 1639 af Jørgen Brahe til Hvedholm ved Mageskifte for en Gaard i Lundager afstaaet til Assens Skole. Da Assens Latinscole blev nedlagt, blev Gaarden lagt til Nyborg Latinscole; men ved Auction i Odense ²²/₃ 1763 lod Rektor Mag. Hans Svane i Nyborg den sælge; den købtes af Møller Elias Petersen i Kaals Mølle for 500 Rdl. Af de senere Ejere skulle nævnes: Hans Dinsen, som døde her ⁷/₁₀ 1855, Godsforvalter L. P. Mørch; som fik Skjøde paa Gaarden ¹⁴/₃ 1857, og Skolelærer H. P. Petersen, som fik Skjøde paa den ¹⁵/₄ 1866 og solgte den 1877. H. Dinsen var født i Haderslev ²⁰/₁₀ 1781, blev Lærer ved Ludvigsminde Skole, opgav 1817 dette Embede for at overtage Bispisningen ved Trolleborg Seminarium; senere var han Ejer af Gaarden Yndeval i Haagerup, og 1830 købte han — for 12000 Rdl. — Barløsegaard, hvor hans Hustru Cathrine, f. Fischer, døde ¹⁸/₄ 1838, 54 Aar gl. 1848—49 var H. Dinsen Medlem af den grundlovgivende Rigsforsaml. (valgt — i Assens — af Odense

¹⁾ O. Nielsen, Blandinger I, 272 f.

²⁾ Samme, Hjerm og Ginding Herred, S. 138.

Amts 4de Valgdistrikt). Han stillede sig atter ved Folketingsvalget i Assens $\frac{4}{8}$ 1852, men blev ikke valgt; fik kun 157 Stemmer (Prokurator Ettrup, som valgtes, fik 217, en Gmd. af Nakke 156 og Kateket Gløerfeldt 28). 1851 skrev Dinsen en Sang til de hjemvendte Krigsmænd; det 1ste af Sangens 7 Vers lyder saaledes:

Velkommen, I Helte, fra blodige Færd,
 Til Fader, til Moder, til Pige;
 Thi Fjenden, den stolte, ham standsed jert Sværd,
 Og frelst har I Dannemarks Rige.
 ∴ Velkommen, hver Mand,
 Til elskte Land,
 Hvad enten I strede paa Land eller Strand. ∴

Denne Sang¹⁾ blev sunget med Begejstring ved Krigerfester: i Saltofte $\frac{28}{3}$, i Kjærumgaard — hos Sognefoged Carl Jensen — $\frac{5}{3}$, i Ebberup $\frac{7}{3}$ og maaske i Nordby $\frac{9}{3}$. Dinsen, som var Retsvidne, skrev flere Artikler i «Vestfynske Avis». — Der findes intet Portræt af ham.

Gaarden Matr. No. 17 tilhørte 1664 Præstekaldet, som $\frac{14}{8}$ 1648 havde faaet den af Jørgen Brahe i Mageskifte for en Gaard i Aborre. Dens Hartk. var 5—5—1—1, og der svaredes deraf: «Biug 3 ørter, føenød 1, Eridtzpenge 1 $\frac{1}{2}$ 5 β 1 alb., Gjesteri 3 $\frac{1}{2}$, Rug 2 Tdr., Biug 2 Tdr., Blandkorn 1 Td., Aure 1 Td. 7 Skpr., Boghvede 2 Skpr.» Der tilføjes: «Aufler Høe = 1 Læs.» Gaarden, som 1688 havde 4—4—3—1 Hartk., blev ved Auktion $\frac{5}{2}$ 1787 solgt for 1510 Rdl. til en Søn af den tidligere Fæster. Den ejedes i nogle Aar af Lærer emer. N. Rasmussen.

Gaarden Matr. No. 10 brændte $\frac{18}{3}$ 1774; næsten intet af Indboet blev reddet²⁾. Beboeren fik kun Stuehuset opbygget efter Branden; rømte siden bort fra Kone og Børn. Gaarden, som hørte under Brahesborg, fæstedes senere af

¹⁾ Trykt i Vestfynske Avis for $\frac{2}{3}$ 1851.

²⁾ Odense Adr. Cont. Efterretn. 1774, No. 21.

en Møllerkarl paa nævnte Herregaard; han vilde været af med den igjen, da han havde givet sine Penge ud for Fæstet og ikke kunde se sit Udkomme, men Greven afviste ham. Den kjøbtes til Ejendom 1833; 1854 fraskiltes en Gaard, som kom til at ligge i Nærheden af Thorøhuse.

Gaarden Matr. Nr. 15 var af Beboeren bleven kjøbt til Arvefæste (under Frederikslund), men udstykkedes.

Follesledgaard, som ved Assens Landdistrikts Opløsning kom til at høre til Kjærum Sogn, er ingen gammel Gaard. I Nærheden af, hvor Gaarden nu ligger, ved «Tuukjær», laa der 1784 et Hus, som hed «Follesledhuset». Der fandtes i Nærheden en Fold, og der var, da Landevejen fra Assens dengang gik der forbi, et Led, som Manden i Huset skulde passe, derfra skal Navnet stamme. Ved forskjellige Indkjøb af Jord blev dette Hus senere til en Gaard, som undertiden efter en af Ejerne kaldes Bogaard — ogsaa paa Generalstabens Kort kaldes den saaledes — men dens Navn er Follesledgaard¹⁾.

Jorddelingen i Saltofte blev vedtaget ^{29/9} 1777. Efter Markbogen og efter et Kort af 1776 (i Matrikelsarkivet) samt efter Beskrivelse og Kort, som findes i Gaarden Matr. No. 11, meddeles her en Fortegnelse over Markerne:

Lundemarken: Brunskjær, Pukjær, Bøsseknog, Vaadagre, Lange Hesle, Stakkede Hesle, Majsrose (Maeszmose)-Agre, Smale Hesle, Kulsjord, Kasmose-Høj, Langelunds-Agre, Lundshøj, Nordlunde, Långrude, Skovagrene, Fladekjær eller Ved Fladeled, Barnehøj, Engen i Kasmosen.

Vængemarken: Fladekjær eller Fladeled (Flageled), Korsfra, Storkerede, Svelle Rye (Svelle Ryk, Suegle Røg), Knavshøj (Knabbishøj), Tofteagrene, Iglekjær, Store Mærmark (Meyelmark), Norsdal, Skovmaal, Skansen²⁾, Stensnau

¹⁾ I 3. Udg. af Trap kaldes den fejlagtig Follestedgd.

²⁾ Paa Generalstabens Kort nævnes «Batteribanke». I Nærheden er der fundet Granatstumper. «Chr. 4. havde allerede i Anledning af de Kejsersliges Indfald forsynet den venstre Kant af Fyen med Skanser og Batte-

(Stens Naufs Skift), Toftemaal, Stakket Mærmark (Meigetmark), Gammelgaard, Foerdal, Kobbeltbjerg (Naaultbjerg), Gaasefod, Stenrenden.

Skovhaverne kaldes efter Mændenes Navne; som No. 9 nævnes dog «Haven, Hovgaards Mose kaldet».

Kilde(Kelle)marken: Toftekjær, Knuds Tofte, Iglekjær, Tverstykkerne, Buskernes Stykker, Alshøj (Alleshøj), Lille Stenes, Store Stenes, Gravnshøj (Gravnhøj), Langemaal, Ulkemaal, Kell(e)agrene, Aadevas (Oitewos), Store Dybdal, Hellehutterne, Langtyr (Lange Tyen), Lille Dybdal, Dune-mose, Stakket Stenløse Skift, Snabishøj, Rommelhøj, Lille Axelmose, Store do., Bag Hovgaarden, Gademose-Agre, Maalene i Hovgaards Mose. — Byens Tofter.

I Kasmose fandtes 1835 — ved en stor Sten — et Broncespyd med indslaaede og indgravede Zirater, Fragment af et lignende, samt en Paalstav af ualmindelig Størrelse¹⁾. (No. 3484—85 i Nationalmuseet).

Thorø.

Navnet maa afledes af Kvindenavnet Thora eller af Mandsnavnet Thori²⁾. Øens Areal opgives — efter et Kort fra 1780 — til 116 Tdr. Land³⁾, paa et Kort fra 1810 — i Matrikelsark. — til ca. 107 Tdr. 2 Skpr.; i Aaret 1904 hedder det: «Arealet er ca. 107 Tdr. Land, 25 Tdr. Land gode muldede Jorder, 30 Tdr. Land middelgod Jord, Resten af ringere Beskaffenhed»⁴⁾.

Thorø nævnes ca. 1231⁵⁾; den havde da Daadyr og

rier . . . Da Svenskekrigen udbrod 1657, bleve alle fyenske Forskansninger udbedrede og istandsatte» (Fra Svenskekrigen, Uddrag af Ved. Simonsens efterl. Optegn. Ved H. Rasmussen. S. 40).

¹⁾ Nord. Tidsskr. for Oldk. (1836), III, 315.

²⁾ O. Nielsen, Blandinger I, 174. 260.

³⁾ Ny Samling af det kgl. danske Videnskabers Selskabs Skrifter IV.

⁴⁾ Assens Avis No. 244.

⁵⁾ Valdemar II's Jordebog. Jvf. Blandinger fra Sorø VI, 20.

var nok ubeboet. 1590 var der ogsaa Daadyr paa Øen, thi der sendtes da (¹⁶/₈) kgl. Skrivelse til Laurits Brockenhuus om at lade slaa eller skyde 3 Stykker Daavildt paa Thorøe og levere dem til afd. Fru Birgitte Rønnov til Lykesholms Arvinger, da Kongen havde skjænket dem Vildtet til Fru Birgittes Begravelse¹).

I gammel Tid var der Skov paa Thorø; en lille Rest deraf ses endnu, og der er nylig foretaget Plantning derovre. 1780 var her en Sø («Thorø Sø»), som indtog 8 Tdr. Land; og her var ogsaa for en Del Aar siden en lille Bæk, ved hvilken der fangedes Ørreder; men i Stedet for Søen er der nu kun et mindre Kjær (Vesterkjær), og af Bækken er der kun svage Spor. I gamle Dage var der Lensmænd over Thorø; Lenet var ikke stort og var vel heller ikke særligt fedt; men der var nok alligevel Rift derom. Den første Lensmand, som kjendes, var «Bernt persszøn» (Berild Pedersen), som var Borgmester i Assens og døde 1514. Han fik 1513 Kvittring for $\frac{1}{2}$ Td. Smør, som var hans Afgift af Øen til Kongen²). 1514 fik han Kvittring for 5 Mark, som han i bemeldte Aar betalte i Stedet for at levere Smør³).

1513 havde Provst Hans Hansen i Assens faaet kgl. Brev paa, at han, naar Berild Pedersen døde, maatte blive Lensmand over Thorø for den sædvanlige Afgift⁴). 1523 fik Mester Wllgang Utenhof, Frederik I's Kansler, Livsbrev paa «Thorø» og paa den Gaard, som ligger paa samme Ø, med Skov, Mark, Eng, Ager, «fortthe, fellit, vott och tiwrtt och aallegaardt», mod aarlig at givè deraf den halve Tønde Smør, som plejer at afgaa til Nyborg Slot⁵). 1525 fik Mester Peder Bernidsszen Livsbrev paa Øen mod samme

¹) Cancell. Brevb.

²) Saml. til den danske Hist. II, 2, 2.

³) L. c. II, 2, 14.

⁴) Saml. t. den danske Hist. II, 2, 2.

⁵) Fr. I's Registr.

Afgift¹⁾. 1531 fik Hans Bernedssen Livsbrev paa Thorø; han skulde aarlig paa Hagenskov levere $\frac{1}{2}$ Td. Smør, og han skulde «holde den gaard paa Øøen wiid heffdt och magt och bøndher ther paa boor wiid log, skall och rett. Skall hand icke och forhugge eller forhugge lade then skoffue paa øøen er till vpligtte vdj noger maade»²⁾.

1583 laa «Thurøø» under Hagenskov; aarlig Afgift $\frac{1}{2}$ Td. Smør og $\frac{1}{2}$ Td. Aal. 1664 havde Thorø 8 Tdr. Hartkorn og laa ligeledes under Hagenskov, 3: tilhørte Kronen. 1667 fik Niels Banner af Kongen Hagenskov Gaard og Gods, fik saaledes ogsaa Thorø. 1670 fik Jørgen Urne til Sanderumgaard — da Niels Banners Enke havde gjort Opbud — Skjøde paa Øen; Fæsteren svarede da aarlig $\frac{1}{2}$ Td. Smør og 1 Td. Aal. Men Otto Powisch til Saltø fik snart Øen, og han afstod den $\frac{3}{4}$ 1672 for andet Gods til Kronen, som allerede $\frac{18}{3}$ 1673 skjødede den til Tolder Christian Hansen i Assens — da var Afgiften kun $\frac{1}{2}$ Td. Smør og $\frac{1}{2}$ Td. Aal. I Matrikelen af 1688 angives Øens Hartk. til 8—5—3—³⁾, og der tilføjes: «øde, bruges af Borgemesteren selv», 3: af Borgmester Christian Hansen i Assens, der nævnes som Ejer; men han døde $\frac{23}{2}$ 1684, saa det maa være Borgmesterinden, som 1688 brugte Øen⁴⁾. Hun solgte denne $\frac{27}{2}$ 1693 til Landsdommer Peder Luxdorff «med en nu øde og ubesat Bondeggaard . . . og 6 Huse paa Fyens Land tvertover for Thorø». $\frac{17}{6}$ 1702 skjødede Luxdorffs Enke samme Gods til Generalmajor Gersdorff til Bramstrup m. m., Kjøbesummen var 900 Rdl. Senere tilhørte

¹⁾ Fr. I's Registr.

²⁾ Fynske Saml. I. 240.

³⁾ Senere nedsat til 8—2—1—2 $\frac{1}{4}$.

⁴⁾ Vedel Simonsen anfører (Hagenskov, S. 84) Thorø som hørende under Frederiksgave i Følge Matrikelen af 1688; men den Matrikel, han ved Amtsforvalterens Velvillie (se l. c. S. 83) gjorde Uddrag af — den findes nu i Landsarkivet i Odense — viser, hvorledes Forholdene vare ca. 1740—50!

Øen Steen Jørgensen, som $14/5$ 1728 skjødede den til Sr. Jørgen Christensen paa Hindsgavl; Fæsteren svarede da aarlig for Landgilde og Hovning 45 Sldr., og der var 8 smaa Fiskerhuse paa Saltofte Strand; hvert Hus svarede aarlig 3 Sldr. 1743 ejede Major Dewitz paa Frederiksgave Thorø — havde formodentlig kjøbt den 1740 — og Øen vedblev saa at høre under nævnte Gaard, indtil denne 1854 blev solgt af Staten, som vedblev at eje Thorø. $28/2$ 1905 lod Staten holde Auktion over Øen. Det højeste Bud var 15,600 Kr., men blev ikke approberet. $14/3$ s. A. holdtes der atter Auktion. Fabrikant Jeppe Lauridsen, Hejlsminde, blev højstbydende med 21,550 Kr. Dette Bud blev approberet. — Thorø har flere Gange været udsat for Ødelæggelse. «Den 20. Febr. sidstleden» — hedder det fra Assens den 2. Martii 1776 — «om Eftermiddagen Kl. imellem 3 og 4, var paa den liden Øe Thorøe, ongefær en halv Miil herfra, en meget stor Bemærkelse af et Jordskiælv; Beboeren der paa Øen hørde først en Lyd som af Torden, og da han gik ud for at se, hvad det var, fornam han, at Jorden rystede meget stærk, og blev da var, at paa den Søndre Side af Øen skiød Isen, som var 3 Qvarter tyk, lige op i Veiret over Klinten eller Strand-Bakken, som er 6 til 7 Alen høi fra Strandbreeden og op, og stod endda Iisen paa Kanten 7 til 8 Alen høit over Klinten, lige op i Veiret, indtil den faldt plat om paa Jorden, hvor den nu ligger i Breeden fra 4 til 10 Faune og i Længden henved 300 Faune. Ved denne elendige Hendelse blev Beboeren tillige med sin Kone, Tieneste Karl og Pige, samt Børn, sadt i en stoer Forskrækkelse, da ingen af dem kunde forestille sig andet end heele Øens Undergang, især Konen, som er Frugtsommelig, fik en meget stærk Alteration, som hun maaske seent vil forvinde. Denne forskrækelige Rystelse varede, efter deres Gisning, 5 à 6 Minuter, i hvilken Tid al den Mængde Iis, som er mange Tusinde Læs, blev skudt eller førdt op paa Landet, og er dette og en be-

klagelig Hendelse for Beboeren: at det Agerland, som med Iis er bedækket, er af den beste Korn Jord paa heele Øen.»¹⁾

Den daværende Fæster, Niels Hansen (Thorø), stod sig godt, men han forlod Øen paa Grund af den Forskrækelse, hans Hustru havde faaet ved den omtalte Begivenhed, og blev den første Beboer paa Lerbjerg (se S. 78). En senere Fæster paa Thorø var saa fattig, at der kun fandtes en Tyr paa Gaarden; han byttede saa Stilling med en Husmand i Sønderby. Denne Husmand samlede Penge paa Thorø, idet han støttedes godt af sin Kone²⁾, der var dygtig til at fiske. En Datter blev gift med en Sømand fra Assens; han blev Fæster paa Thorø; men det gik tilbage for dem. En Søn af dette Ægtepar, Jørgen Jensen, overtog Fæstet; der var da 150 gl. Dalers Gjæld til Herskabet, for hvilken Sum han fik Fæstet. Den aarlige Afgift var 26 Rdl. I Jørgen Jensens Tid led Øen gjentagne Gange betydelig Skade. ^{23/1} 1852 hedder det: »Ogsaa her i Assens Omegn har Stormen de sidste Stormdage anrettet megen Skade. Saaledes ved Klitterne, paa Sønderby Bjerge og Saltofte Marker; men især har Øen Thorø Søndagen den 11. ds., da Vinden var sydlig og der tillige var Højvande, lidt betydelig Skade. Græsningen er begravet under store Grus- og Tang-Masser, mange Favne Stengjerde ere ganske nedskyllede, og paa hele Øens sydlige Side er ikke alene flere Favne af hele Strækningen styrtede i Havet, men Bølgerne have med Voldsomhed kastet store Vandmasser over de 8 à 10 Alen høje Klitter og bortskyllet den bedste Jord af Overfladen, saa Rugplanterne ligge løse paa Stedet.»³⁾ Ved Stormfloden ^{13/11} 1872 foraarsagedes ogsaa betydelige

¹⁾ Odense Adr. Cont. Efterr. 1776. Nr. 10. Jvf. Assens Avis. 1904. Nr. 252.

²⁾ † ^{10/10} 1808 af Blodgang, begr. den følg. Dag «efter Ordre uden Følge og Ceremoni» (Kirkebogen).

³⁾ Vestfyenske Avis. 1852. Nr. 13.

Ødelæggelser; Vandet gik op til og ind i Haven, flere Træer i denne gik siden ud, og Marken led Skade; Hartkornet, som i Følge Matrikelen af 1844 var 5—3—1— $\frac{1}{4}$, og som senere var bleven nedsat til 5—»—»— $2\frac{3}{4}$, blev derfor nu nedsat til 4—7—1— $2\frac{1}{2}$. Jørgen Jensen ægtede 1832 Kirsten Jensdatter, en Datter af Fisker Jens Pedersen¹⁾. Hun, som var født i Thorøhuse 1812 og døde paa Thorø 1904, sad efter Mandens Død (1865) med Fæstet. Hun var en dygtig og forstandig Kvinde, som det var en Glæde at besøge i den gamle Gaard; hun kunde fortælle adskilligt fra de henrundne Dage, og hun kunde tilsidst fortælle om det allerbedste, om, at hun var bleven saa glad ved sin Frelser, ved «den kjære Herre Jesus»²⁾.

Thorøhuse.

- 1693 . . . 6 Huse (vare da nylig byggede, jfr. S. 102).
 1702 . . . 6 —
 1728 . . . 8 —
 1765 nævnes 8 Husmænd.
 1774 . . . 7 Huse.
 1778 . . . 11 jordløse Huse.
 $\frac{1}{2}$ 1801 . . . 20 Familier, ialt 82 Mennesker.
 1802 . . . 18 Huse, «Fiskerhuse; nogle af dem have
 købt lidet Ejendomsjord til en Koes Græs-

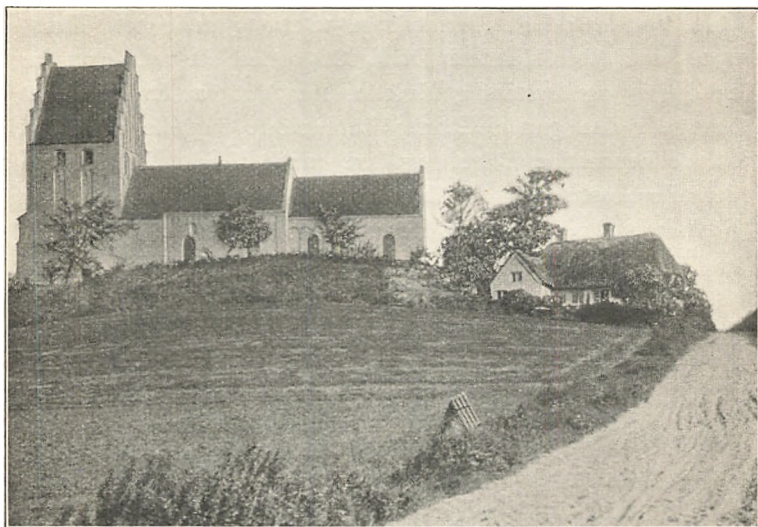
¹⁾ Andenaprilshelt; fik paa sin Diamantbryllupsdag $\frac{30}{10}$ 1861 overrakt Dannebrogstegnet; † $\frac{18}{6}$ 1865, efterladende 55 Efterkommere. I «Assens og Omegns Aarbog», ved S. H. K(lausen), sættes ham følg. Minde:
 Længe om paa Livets Hav / har din travle Snekke gyngt;
 mens omkring din Vandringsstav / Blomst og Tidsel sig har slynget;
 men saavel i Storm og Stille / har du brugt dit Ror og Snille
 og din Snekke sikkert styret / over Bølgen efter Fyret:
 Haabets i det fjærne Land / — derfor Mindeblomsten smiler
 over Graven, hvor du hviler / som en ægte Hædersmand.

²⁾ S. Beck har i «De gamles Julebog», 1909, S. 18 ff. givet en Skildring af «Den gamle Thorøkone».

ning; de fleste høre under Frederiksgave Gods, 7 ere Selvejere»¹⁾).

1805 . . . 28 Familier, «som alene ved Fiskeri ernære dem ret godt»²⁾).

¹/₂ 1911 . . . 1 Gaard og 83 Huse, ialt 324 Mennesker.

Kjærum Kirke.

Kirken (Sct. Laurentii)³⁾.

Kjærum Kirke⁴⁾, som ligger højt og ses vidt omkring, navnlig fra Søsiden, bestaar nu af Skib, Kor, Taarn og Vaabenhus. Den er 48 Al. 7 Tom. lang, Koret er 13 Al.

¹⁾ Begtrup: Agerdyrkningsens Tilstand I, 240.

²⁾ Samme Bog III, 160.

³⁾ Laurentius, som var Diakon og Skatmester i Rom, led Martyr-døden 258, idet han blev lagt paa en Jernrist og levende stegt over en langsom Kulild. Hans Dag (o: Dødsdag) er den 10. August. Mange Kirker ere indviiede til ham; jvf. Ellen Jørgensen, Helgendyrkelsen i Danmark, S. 143 f.

⁴⁾ Indberetn. af Erik Schjødte 1886, I. V. Petersen 1890, Matthiesen og Jørgen Olrik 1897 (Nationalmuseets Arkiv).

3 Tom. langt, 8 Al. 7 Tom. bredt, Taarnets Højde er 35 Al. 3 Tom. Den ældste Del af Kirken, Skibet — i alt Fald en Del deraf — og den vestlige Del af Koret — det oprindelige Kor — er fra den romanske Tid og opført af Tufsten. Skibet har udvendig paa begge Sider en Buefrise, der bæres af Pilastre. Paa Koret findes paa hver Side 3 høje, rundbuede, oprindelige Blindinger med Pilastre, og indvendig er paa hver Side 2 tvedelte Blindinger med Konsoller. Taarnet og den østlige Del af Koret er opført af Munkesten og stammer vist fra det 15. Aarh. Muligvis er den vestre Del af Skibets Sidemure Underdelen af et Taarn, sagtens Kirkens første Taarn, som har været fæstningsagtigt og maaske er blevet ødelagt i Fejdetid, og det nuværende Vesttaarn er saa blevet bygget foran og i Tilslutning til Underdelen heraf. Samtidig med, at det ældste Taarn blev ødelagt — maaske ved en Bestormelse — er det muligvis ogsaa gaaet ud over Skibet, som saa er blevet en Del fornyet.¹⁾ Det nuværende Vaabenhus, som afløste et ældre, blev opført, da Kirken i 1891—94 blev restaureret. I Vaabenhuset ses Levninger af den gamle Norddør, og til hver Side derfor en rundbuget Blinding; paa Skibets Sydside ses den gamle tilsvarende Dør²⁾; ogsaa de oprindelige Vinduer bleve fremdragne ved Restaurationen. — Der findes i Kirken 7 Hvælvinger: 1 i Taarnet, 3 i Skibet (den vestligste i det oprindelige Taarn) og 3 i Koret (den vestligste i det oprindelige Kor). I Skibet og i Koret ere Hvælvingerne, sagtens samtidig med at de bleve indbyggede, blevne dekorerede bl. a. med smukke, slyngede Ornamentter i lys- og mørkgule samt røde Farver, og den nederste Del af Væggene er bleven malet som Draperier. Spor af disse

1) J. Helms, Tufstenskirket, S. 108 f.

2) Oprindelig var der to Døre paa Kirkerne, en mod Nord for Kvindene og en mod Syd for Mændene. I Kjærum har Mændenes Dør dog nok været mod N. og Kvindernes mod S.; Vaabenhuset blev i Reglen bygget for Mandfolkens Dør.

Kalkmalerier kom til Syne 1886¹⁾); men de vare vanskelige at restaurere, og der ses nu kun Spor af en Rytter paa

Kjærum Kirkes Indre.

den nordlige Side af Skibet og paa Hvælvingen over Prædikestolen et Skjold med et Bomærke. Omkring dette Skjold er der smukke Ornamenter med Englehoveder osv. Neden-

¹⁾ Formodentlig foranlediget ved, at Kirken kort før var bleven forsynet med Kakkellovne.

under er et slynget Baand, hvori staar: Christofer Nielsen 1571¹⁾. Denne Mand, som boede i Ebberup (se S. 82), har formodentlig været Kirkeværge og ladet Kirken male. Den Egetræsramme, som har ligget paa hans Grav, findes nu fastgjort paa den øverste Stol i Koret — for 20 Aar siden laa den i Kordøren. Paa denne Ramme findes udskaaet (med lutter store Bogstaver): Anno : Domini : 1573 : Alle : Helgens : Dage (!) D(øde) : Erlig : Mand : Christofer : Nelsøn : V : E : H : S : G H (o: udi Ebberup, hvis Sjæl Gud have!).²⁾ — Paa den med smukt Snitværk forsynede Prædikestol findes der i 4 Fyldinger Relieffer af de 4 Evangelister — med disses Symboler: Engel, Løve, Oxe og Ørn. Under Matthæus's Billede staar: Math. 6 [Vers 33]: Qværite primvm regnvm dei & ivstitiam eivs & hæc omnia adiiicientur vobis. Under Marcus's Billede: Marc. 13 [Vers 31]: Cælvn & terra transibvnt mea avtem verba non transibvnt. Anno 1616. — Under Lucas's Billede: Luc. 11 [Vers 28]: Beati qvi avdivnt verbvbm dei & cvstodivnt illvndt. M.P.A.S.S.P. (o: Mag. Poul Andersen, Sognepræst). — Under Johannes's Billede: Johan. 8 [Vers 47—]: Qvi ex deo est verba dei avdit. P. S. oc I. B. M. K. V. (K. V. = Kirkeværger). — Over Prædikestolen en med denne omtr. samtidig Himmel, forsynet med en udskaaen Due, som blev skjænket til Kirken 1893. — Paa Nordsiden af det gamle Kor hænger et stort Krucifix fra ca. Aar 1500; paa Hjørnerne de fire Evangelisters Symboler. Døbefonten, som findes i Korets Nordside, smuk, er af Granit og forsynet med Løvnværks-slyngninger paa den runde Kume og med 4 Dyrerelieffer i Fodens Felter. Den er fra den romanske Tid, og der ses Spor af, at der har været Laag derover. Paa Døbefadet — med en Fremstilling af Bebudelsen — staar I. P. T. — L. H. D. og et Bomærke, men intet Aarstal; det stammer formodent-

¹⁾ Jvf. Magnus Petersen, Kalkmalerier, S. 64.

²⁾ Jvf. Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 620 ff.

lig fra Begynd. af det 16. Aarh. Altertavlen, som stammer fra ca. Aar 1595, er udskaaet i Egetræ, har 2 Søjler med korinthiske Kapitæler og beslaglignende Ornament, forneden 2 runde Medailloner med Keruber, og paa hver Side udskaaet I H S¹). Den er forsynet med 2 Malerier; foroven Jesu Daab, forneden Nadveren; begge malede af P. Møller²) 1893. Under Nadverbilledet staar — fra ældre Tid —: Saa elskede Gud Verden etc., ved Siden af Nadverbilledet — som kom til at erstatte et ældre do. — findes nu Indstiftelsesordene; 2 Billeder (Kristus med Korset og Moses med Lovens Tavler), som fandtes ved Siden af det gamle Alterbillede, staa nu i Skibet. 2 Alterstager af Malm, smukt profilerede, fra ca. Aar 1589. En syvarmet Lysestage, skjænket til Kirken 1906. Over Alteret et Orgel; skjænket 1843 af daværende Kirkeejer Gmd. Mads Hansen i Mullerød. En Metallysekrone bekostedes 1906 af Kirkeejerne, og s. A. anskaffede Menigheden Lamper. Alterkalken og Berettelseskalken ere begge gothiske; den første formodentlig ældst. Paa begges Knude (nodus) staar: Jesus; paa den første stavet «ihesus», paa den sidste »ihesus». Alterkalkens Fod er prydet med et lille Krucifix med Maria og Johannes under. Paa Berettelseskalkens Fod staar: I. S. B. E. C. S. | O. I. E. P. F. D. En smuk Sølvæske til Kirkebrød. Paa Laaget staar: Anno 1720 / Er denne Esche gifven / Till Kierrum Kierche / af Steen Jørgensen³) og Agenete Cathrine / Marttensdatter. — Paa Siden: O min kiere Herre Jesus Christ gjør dig Een Reen Seng / i mitt Brøst og Huille dig i mit Hiertte Schrin att ieg aldrig / Forglemer Welgierning din⁴).

¹) o: Jesus (L. Dietrichson, Den kirkelige Kunstarkæologi, S. 152).

²) † i Kolding 1910.

³) Kirkeejer; g. ²⁴/₃ 1706 m. Agnete Cathrine Mortensdt., som døde i Provstigaarden i Assens ⁶/₆ 1722. Jvf. Assens Avis, 1900, No. 191.

⁴) Et Vers af Psalmen «Fra Himmelen højt komme vi nu her.»

- I Korets Nordvæg sidder et gammelt Skab af Egetræ.
 — En Klinkpung fra 1841, med Sølvring og Sølvklokke.
 I Skibet a) ved Kvindesiden:

Hædersminde for de faldne Krigere af Kjærum Sogn.

Hans Jørgensen¹⁾ af Ebberup,
 faldt i Slaget ved Slesvig den 23. April 1848.
 Christen Rasmussen²⁾ af Kjærum-Lade,
 faldt i Slaget ved Isted den 25. Juli 1850.
 Hans Andersen³⁾ af Ebberup,
 faldt i Slaget ved Midsunde, den 12. Septbr. 1850.

For Danmarks Folk og Konge troe de stred,
 Og de har Krav paa herligt Eftermæle.
 De gik med Sang i Døden for vor Fred,
 Gud lønne dem og glæde deres Sjæle.

B. S. Ingemann.

b) Ved Mandssiden:

Hædersminde for afdøde Krigere af Kjærum Sogn.

Jørgen Hansen⁴⁾ af Saltofte,
 død d. 25. Marts 1849 paa Felthospit. paa Augustenborg.
 Jens Pedersen⁵⁾ af Ebberup,
 død sammest. d. 12. April 1849.
 Anders Jensen⁶⁾ af Nordby,
 død d. 7. Novbr. 1850 paa Felthospitalet i Flensborg.

Paa helligt Sted skal Eders Navne staae,
 I mindes skal i vore Bønner;
 Gud lader gamle Danmark ei forgaae,
 Mens danske Mødre føde tappre Sønner.

B. S. Ingemann.

¹⁾ Dragon (6. Dragonreg. 1. 55). Faldt ved Husby, da Ritmester Würtzen gjorde sit Indhug (Cohen, Krigen 1848, S. 15 f., jvf. S. 107).

²⁾ Infanterist (3. Forstærkningsbat. 2. Comp. No. 219). Blev truffen af omtrent den sidste Kugle fra Tydskerne.

³⁾ Underjæger (3. Jægerc. 1. 251). Saaret 12. Septbr., † i Slesvig 18. Septbr.

⁴⁾ Infanterist. Nævnes ikke af Cohen.

⁵⁾ Underjæger (3. Jægerc. 1. 31), † af Apoplexi.

⁶⁾ Dragon (6. Dragonreg. 2. 35), † af Typhus.

Disse Mindetavler, som bleve bekostede af Sognets Beboere, indviedes af Pastor Blædel en Søndag i Efteraaret 1851. Ingemanns Mindevers, som her er delt i 2, saa at det ene passer m. H. t. faldne og det andet m. H. t. dem, som døde af Sygdom, findes paa de fleste i Kirkerne dengang ophængte Mindetavler¹⁾.

Over Indgangen findes i en Nische inde i Kirken en romansk Løve af Kridtsten. Denne Løve skal vel forestille Kristus, Løven af Juda (Aab. 5, 5), og ikke Djævelen, den brølende Løve (1. Pet. 5, 8); den har maaske oprindelig staaet paa et Stativ i Kirken og muligvis i den første Kirke — af Træ — sagtens fra det 11. Aarh. — Nischen paa Korbuens nordre Murpille har formentlig været anvendt til Opstilling af en med et her staaende Alter sammenhørende Billedgruppe²⁾.

Udvendig i Korets Sydmur sidder en romansk Ligsten med Korsstav. Ved Vestsiden af Taarnet ligger en anden romansk Ligsten med et ligearmet Kors ovenpaa og med Timeglas paa den ene Sideflade og smaa Kors paa den anden. I Taarnet 2 gode Malmklokker. Paa den lille — med Diameter 1 Al. 2 Tom. — staar: Støbt af I. C. & H. Gamst, Kjøbenhavn, Anno 1834. Paa den store — med Diameter 1 Al. 13 Tom. —: Støbt af H. Gamst & H. C. Lund, Kjøbenhavn, Anno 1849.

Kirkegaarden, som flere Gange er udvidet, blev 1909 udvidet med 2 Skpr. Land og udgjør nu ca. 16,500 □ Al. Paa Kirkegaarden fandt Graveren tidligere i Aarenes Løb adskillige gamle Mønter, saaledes ogsaa en Sølv mønt fra Tiden 1319—1332³⁾ og en anden, som nok er præget i Slesvig By under Knud VI eller Valdemar Seier. Den sidste

¹⁾ Cohen, Supplement til Krigen 48—49—50, S. 17.

²⁾ J. Helms, Tufstenskirker, S. 108. Jvf. L. Dietrichson, Den kirkelige Kunstarkæologi, S. 87.

³⁾ Findes som — 526 — i Mansfeld-Büllners Afbildninger af Danske Mønter.

blev 1904 skjænket til den kgl. Møntsamling; en saadan Mønt fandtes ikke tidligere i Samlingen og var derfor særdeles velkommen.

En muret middelalderlig Kirkegaardsport med en mindre Dør ved Siden. I Nærheden af Porten findes mod Nord et Hus, hvis 3 Sider ere Murværk fra Middelalderen, medens den søndre Side er af nyere Oprindelse. Dette Hus er den nordre Ende af den gamle Kirkelade¹⁾, som strakte sig hen til den nuværende Indgang til Kirken, og hvis vestre Side stod i Forbindelse med Kirkeporten. Af denne vestre Side og af Ladens sydlige Ende — med nogle Huller, hvorigjennem Tiendekornet sagtens i sin Tid blev indført — var der endnu 1884 nogle Rester; men de forsvandt saa, da Hegnene blev omsatte.

Vi skulle nu høre noget nærmere om Kjærum Kirkes Historie og begynde da med Sagn. Da der skulde bygges en Kirke i Kjærum Sogn, begyndte man at bygge paa Mø. Men det gik her — som mange andre Steder! — Trolde brøde ned om Natten, hvad der byggedes op om Dagen. Man fedede saa 2 Stude med Nøddekjærner og sød Mælk, bandt dem sammen og drev dem ud om Aftenen, og hvor man fandt dem liggende om Morgenens, der skulde Kirken bygges. Studene fandtes liggende paa Bjerget, hvor Kjærum Kirke saa blev bygget og endnu ligger! At Beboerne i Ebberup og Nordby have ønsket at faa Kirke og Kirkegaard paa deres gamle Begravelsesplads (se S. 93), er rimeligt; men Gejstligheden og Beboerne i den vestlige Del af Sognet — sikkert ogsaa Manden i Kjæ-

¹⁾ Recessen af 1536 bestemte, at Bønderne skulde føre Tienden i Kjærven til Kirkeladen. Der skulde den saa skiftes i 3 Parter (til Kongen, Kirken og Præsten). 1572 befalede Kongen, at Tienden fremtidig skulde leveres til dem, der havde den i Fæste. Kirkeladerne synes derefter at have været benyttede som Kroer. Dette blev forbudt ved Recessen 1643 1—4—80, der befalede dem udlejede til Kirkens Fordel eller, naar denne var ringe, nedbrudte og solgte (C. Christensen, Agrarhist. Studier I, 273 f.).

rumgaard — have nok været enige om, at Kirken burde ligge nærmere ved Assens, og saa blev den — maaske ved Hjælp af «Politik» og sagtens ved kgl. Understøttelse — bygget paa en Plads, hvor der maaske før var et Afgudstempel, hvor der i alt Fald fandtes Begravelsesplads¹⁾. Nord for Kirken har der været en Høj, i hvilken der nok fandtes Oldsager, og syd for Kirken var der nedlagt sjældne Oldsager, som siden skulle omtales.

Om en Begivenhed, som skal være sket ca. 1750, men som dog sikkert for en Del maa henføres til «Sagntiden», fortælles der saaledes: En jydsk Pottemand havde engang ladet sin Vogn, forspændt med en hvid og en sort Hest, staa paa Vejen ved Kjærum Kirke, medens han var inde i et af Husene for at falbyde sine Varer. En Skoledreng fra Langelykke — Skolen laa dengang ved Kirken — saa' Kjoretøjet, og han, som maa have været en Spasmager, fik saa travlt med at tjære den hvide Hest af den under Vognen hængende Tjærekande. Da Jyden kom ud og saa', at han saaledes havde faaet 2 sorte Heste, blev han, som rimeligt var, vred og gik løs paa «Maleren», som saa, efterfulgt af Pottemanden, flygtede op i Kirketaarnet og sprang ud af et af Lydhullerne. Jyden saa' med Forfærdelse ud, tænkende, at Drengen laa knust nede paa Kirkegaarden; men han fik da at se, at Fyren løb ude «i Morten Hansens Tofte», o: paa Marken V. for Kirken. Drengen skal have hedt Hans, blev siden Fader til Anders Hansen, hvis Datter var Kirsten Andersdatter, som var Moder til Maren Hansdatter, der døde i Thorøhuse 1910!

En «historisk» Begivenhed er følgende: En Pige, som gik til Konfirmationsforberedelse, var gaaet op i Kirketaarnet for at hjælpe til med at kime. Da hun vilde lukke Laagen op deroppe, faldt hun imidlertid ud af Taarnet,

¹⁾ Jvf. Jensen, Kirchl. Statistik des Herzogthums Schleswig I, 82. Ved. Simonsen, Elvedgaard I, 27.

først ned paa Ringehustaget og siden ned paa Jorden. Hun laa da lidt paa den frosne Jord uden at give Livstegn fra sig; men saa sagde Find, en af Konfirmanderne, som be-
 tragtede hende oppe fra Taarnet: «Hun er levende, hun rører sig!» — Find havde Ret, Ane kom virkelig til sig selv, og det viste sig, at hun blot var bleven skrabet lidt paa det ene Knæ; men der var gaaet Hul paa hendes Kjoleærme (som Søsteren gjorde i Stand, medens Ane laa i Sengen, da Forældrene ikke maatte faa Begivenheden at videl). Vejret tog under hendes Klæder og holdt hende i nogen Maade oppe, saa Nedfarten blev forholdsvis lempelig. Men Ane ønskede ikke at faa sin Luftsejlad omtalt i Avisen! Pastor Hornsyld spurgte en Dag Konfirmanderne, hvem af dem der var stærkest. «I tænke vel», sagde han, «at det er Find; men jeg mener, at det maa være Ane; hun faldt ned fra Taarnet og kom godt fra det, det havde Find nok ikke kunnet gjøre!» Men da Præsten saa spurgte, om han maatte sætte Begivenheden i Avisen, gav Ane sig til at græde, og han trøstede hende da med, at han heller ikke vilde gjøre det. Bemeldte Ane blev døbt 1801 og konfirmeret ved Paaske 1815.

Kjærum Kirke maa i Slutningen af det 14de og i 1ste Halvdel af det 15de Aarhundrede have været i trængende Omstændigheder — og tillige havt indflydelsesrige Fortalere — thi der er til den udstedt flere Afladsbreve end maaske til nogen anden Landsbykirke, nemlig 6 — af følgende Datoer: 1392 ³⁰/₆, 1393 ²⁹/₆, 1394 ¹⁰/₈, 1419 ¹⁴/₅, 1433 ²⁴/₅ og 1445 ¹³/₉¹).

Det første Brev lyder saaledes — i Oversættelse fra Latin —: Niels, af den guddommelige Barmhjertighed Biskop af Roskilde, Jacob af Viborg, Svend af Børglum, Peder af Aarhus, Bjørn (Bero) af Åbo, Thetze af Odense og Eskild

¹) Kr. Erslev, Repertorium: 3862, 3906, 3943, 5770, 6618, 7541. Jvf. III, p. 838. IV, p. 106. Kirkehist. Saml. 5. R. I, 151 ff.

af Ribe, af samme Naade Biskopper, sende alle Kristi troende, til hvem nærværende Brev kommer, Hilsen og bestandig Kjærlighed i Herren. Da Menneskene altid ere tilbøjelige til det onde, tilstaaes der dem af Guds uudsigelige Barmhertighed mange Midler, hvorved de igjen kunne rejse sig af Synden. Idet vi altsaa ønske, at den salige Laurentius's Kirke i Kjærum (Kerntindorp) i Odense Stift maa blive besøgt med passende Hædersbevisninger og maa af Kristi troende uafbrudt blive æret, derfor for alle, som af Hjertet angre og tilstaa deres Synder, naar de andægtig høre Messer eller andre Gudtjenester sammesteds, eller ere tilstede ved Gudstjenester, eller give til nævnte Kirke Klæder, Bøger, Kalke eller andet, eller sørge for, at saadant gives, eller fromt bede til Gud for de troendes Sjæle, for vor og for hele den danske Kirkes og disse Landes Herrers Lykke og Sundhed, eller følge Herrens Legeme eller den hellige Olie, naar samme bæres til og fra syge, — saa ofte som de andægtigen gjøre det foranførte eller noget af foranførte, lige saa ofte giver hver enkelt af os udaf den almægtige Guds Naade og byggende paa hans salige Apostle Peters og Paulus's Autoritet, saa vidt vi kunne med Gud, dersom Stiftets Præster ikke ere derimod, — dem barmhertigt i Herren 40 Dages Aflad fra de dem paalagte Straffe. Givet i Vordingborg 1392 Dagen efter de salige Peters og Paulus's Dag. — Brevet af 1393 blev udstedt i Assens af Broder Jacob, Biskop af Konstanz og Vikar for Biskop Thetze af Odense. Det indeholder først en Hilsen til alle Kristi troende, som besøge den salige Laurentius's Kirke i Kjærum (Kærhngedorp), og Ønsket om, at de maa skue vor Herres Jesu Aasyn i Herlighed. Derefter hedder det i Brevet: «Fordi vi paa Apostlenes Vis altid holde fast ved, at de bedste Naadegaver maa uddeles, derfor er det, at vi, gudfrygtig bøjende os for eders oprigtige Sind, føje eder og opfylde eders Begjæringer.» Der gives saa Aflad til alle, som række en hjælpende Haand til nævnte Kirkes

Bygningsfond, give Kalke, Bøger og Prydelser, eller med Andagt besøge Kirken paa Hovedfesterne Paaske, Pintse og Jul, paa Johannes Evangelists, Johannes Døberens og de vigtigste Martyrers Dage, nemlig Stephanus's, Laurentius's, Vincentius's, Dionysius's, Fabianus's og Sebastianus's, og paa den salige Nicolajs og den salige Martins Fester, og paa M. Magdalenes og den salige Katrines Dage, ligesom ogsaa paa Alle Helgens, Alle Engles og Alle Sjæles Fester — eller følge Kristi Legeme eller den hellige Olie, naar samme bringes til syge, eller foran Krucifixet med bøjede Knæ andægtig læse 5 Fadervor og Ave Maria til Ære for de 5 Kristi Vunder, eller, naar Aftenklokken lyder, bede Ave Maria for Kirkens Fred, ligeledes med bøjede Knæ, eller, idet de gaa Kirkegaarden rundt, bede 1 Fadervor og Ave Maria for de afdøde.

Brevet af 1394 er udstedt i Helsingborg af Jacob, Ærkebiskop i Lund, og 9 Biskopper. Det indeholder først en Hilsen i Herren til alle Kristi troende, som se eller læse Brevet. Derefter hedder det: «Vi tro at vise Gud en from og taknemmelig Lydighed, saa ofte som vi tilskynde hans troende til fromme Gjerninger. Derfor ønske vi, at der skal bevises den salige Laurentius's Kirke i Kjærum (Kernethorp) i Odense Stift skyldig Ære og Højagtelse.» Der gives saa Aflad til alle, «som af Hjertet angre og tilstaa deres Synder, naar de gaa til nævnte Kirke for at holde Andagt og for at bede, i den høre Messer og andre Gudstjenester, følge Herrens Legeme og den hellige Olie, naar samme bringes til og fra syge, gaa Kirkegaarden rundt med Bøn for de døde, overvære dødes Begravelse samme-steds, eller bidrage til at forbedre Kirkens Bygning og Udsmykning, eller, naar Aftenklokken lyder, paa den romerske Kirkes Vis 3 Gange med bøjede Knæ fremsige Engelens Hilsen¹⁾, eller fromt bede til Gud for vor og for vore Menigheders Held og Lykke.»

¹⁾ Luc. 1, 28.

Det Afladsbrev, som 1419 blev tildelt Kjærum (Kerndorp) Kirke af Biskop Severinus, som var Vikar for Biskop Johannes i Odense, findes nok ikke mere; men der berettes, at nævnte Severinus den 14. Maj, som var 4. S. e. Paaske, indviede den istandsatte Kirke.

Brevet af 1433 er udstedt i Svendborg af 6 Biskopper og begynder med «en stadig Hilsen i Herren» til alle Kristi troende, til hvis Kundskab Brevet kommer. Derefter hedder det: «Vi tro at yde Gud en from og taknemmelig Lydig-
hed, saa ofte som vi tilskynde hans troende til fromme Gjerninger.» Biskopperne ønske derfor, at der skal bevises Sognekirken i Kjærum (Kærndorp) i Odense Stift skyldig Højagtelse og Ære, og de give Aflad til alle, «som af Hjertet angre og tilstaa deres Synder, naar de for at holde Andagt, bede eller gaa Pilegrimsgang besøge nævnte Kirke, sammesteds høre Messer eller anden Gudstjeneste, følge Herrens Legeme eller den sidste Olie, naar samme bringes til og fra syge, overvære dødes Begravelse, gaa dens Kirkegaard rundt med Bøn for de døde, som dér og paa ethvert Sted hvile i Kristus, eller række hjælpende Haand til Bygningens Bevarelse eller til Forbedring af hvilkensomhelst af dens Prydelser, eller som, naar Aftenklokken lyder, paa den romerske Kirkes Vis med bøjede Knæ fromt hilse den salige Jomfru Maria.» Der tilføjes, at Afladen ogsaa gjælder dem, «som oprigtigen bede til Gud for vore Menigheders og den hele Kristenheds lykkelige Tilstand.» Derpaa slutter Brevet paa samme Maade som Brevet af 1392.

Brevet af 1445 er udstedt i Kjøbenhavn af Tue, Ærkebiskop i Lund, og 8 Biskopper. Det indeholder først en stadig Hilsen i Herren til alle Kristi troende, til hvis Kundskab Brevet kommer. Derefter hedder det: «Vi mene at yde Gud en from og taknemmelig Lydig-
hed, saa ofte som vi tilskynde hans troende til fromme Gjerninger. Vi ønske derfor, at der skal bevises den til den hellige Martyr Laurentius indviede Sognekirke i Kjærum (Kerndropp) paa

Fyn skyldig Højagtelse og Ære, og at den uafbrudt skal hædres af Kristi troende.» Der gives saa Afлад til alle, som af Hjertet angre og tilstaa deres Synder, naar de for at holde Andagt, bede eller gaa Pilegrimsgang og især paa Festen for dens Værnehelgen og paa Festen for dens Indvielse besøge nævnte Kirke, høre, højtideligholde eller foranstalte højtideligholdt Messer, Prædikener eller andre Gudstjenester sammesteds, gaa dens Kirkegaard rundt med Bøn for de afdøde, overvære dødes Begravelse sammesteds eller følge Herrens Legeme eller den sidste Olive, naar samme bæres til og fra syge. Der gives ogsaa Afлад til dem, «som give eller foraarsage givet noget til nævnte Kirkes Bygning eller Alter, eller i deres Testamenter som Kristi troende til Forbedring af Prydelserne give, legere eller foraarsage legeret noget, eller som, naar Aftenklokken lyder, paa den romerske Kirkes Vis 3 Gange fremsige Engelenes Hilsen og oprigtigen bede til Gud for vor og for vore Menigheders og hele Kristenhedens sunde Tilstand.»

1524—26 gaves som Landehjælp af Kjærum (Kern-drop) Kirke xxj march. Kirken maa da have været ret velhavende, af Assens Kirke gaves kun 16 Mark, og kun Gamtofte af Herredets Kirker gav mere end Kjærum, nemlig 28 Mark¹⁾.

1589 ¹⁴/₁₀ visiterede Biskop Jacob Madsen i Kjærum; i sin Visitatsbog skrev han: Decimantes (Tiendeydere) 39; Kerkens Part (3: Kirketienden) 1 Lest. — — Her. Jens, Prousten oc Sognepræst i Asnes, var met mig. Ætas eius (hans Alder) 44 Aar. Capellanen meste Parten officier (udfører Tjenesten) der. Ego habuj concionem ad populum (jeg prædikede). Sacellanus Medelfardæ intererat nuptiis (Kapellanen var til Bryllup i Middelfart). Diaconus ex schola (Degn af Skolen). 7 Ort. Testimonium bonum (godt Vid-

¹⁾ D. Magaz. 4. R. II, 50.

nesbyrd). Templum (Kirken) paa et høyt Berg fra Byen, tornet, met Bly alt vden Tornet oc lidet paa Norderside met Tegel¹⁾. Huellinger 3 offuer Choret oc 4 vnder Kirken oc Tornet. Haffuer veret et Spir paa Enden. Malet inden vdj. Tafflen Chrj crucifixio med Billeder; paa Fløyeler Aposteler. 2 ny Meszing Stager. 2 smuke Cloker. Prædikestolen Synderside. Fonten tuert offuer Nørside. Kirkeladen nederfallen offuen paa. Kirkegords Mur Camp, muret offuen paa oc tagt met Tegel, Holsten. — —

1595 ²⁸/₅ visiterede han igjen. Provsten var nærværende. Faa tilstede. — — «En herlig ny Taffle med Catechismj Lerdom; 2 Stytter for paa; ingen Billeder, ingen Huelling; koster ved 100 Dr.» (fortalte Præsten). Præsten, Kapellanen og begge Degne (nemlig 2 Drengene fra Skolen) fik det bedste Vidnesbyrd.

I en Indberetning, som Provst Sass afgav — vist i Aaret 1665 — hedder det om Kjærum Kirke: «Kirchens brøstfeldighed er megit stor, i synderlighed paa træverchet inden i taarnet, hvorudi klocherne henger, huilchet dersom det iche itide bliffuer repareret, da er at befrycte, at klocherne med velningernis ruin nedringis. — Kirchemuren er allevegne meget ruineret, iligemaade mangler ochsaa i kirchepoort och en loge for risten» — —²⁾.

Af en Indberetning³⁾, som Sognepræst L. Bertelsen indsendte ²⁴/₃ 1755, fremgaar følgende: Der var ogsaa dengang 2 Klokker i Kjærum Kirke, en større og en mindre. Paa den første stod: Anno Domini 1576 Blet dene Kloke stopet til Kierundrup Kirke Bej Michel Dibler. Paa den anden: M. Povel Andersen Pastor vdi Assens og Provst vdi Bogherret | Envold Poulsen | Peder Jørgensen Kirke-

¹⁾ Siden Restaurationen 1891—94 er Kirken fuldstændig tækket med Teglsten.

²⁾ Landsark. i Odense (Bispeark., gl. Registr. No. 210, Stiftets alm. Br.). Med Hensyn til Risten se Danske Studier 1904. S. 126 f.

³⁾ Kallske Manuscripts. 377 4to i det kgl. Bibliothek.

verger | Soli Deo Gløria 1627. Paa Døbefonten stod Matth. 28, 19 og Marc. 16, 16 samt Aarstallet 1640 og Navnet N. A. S., over Kordøren Navnet Peder Jensen og Aarstallet 1575. I Indberetningen nævnes endvidere bl. a. en Messingoblatæske. Paa denne Æske, som nu findes i Odense Museum, staar: Anno 1652 er denne Eske bekostet . til Kierom Kirke . der . M . Niels . Sas . vaar Sogne . Prest . oc Hans . Han : sen . oc . Rasmus . Drud . Kirkeverger¹⁾).

I Aaret 1790 blev der klaget over, at Folkemængden i Kjærum Sogn var saaledes tiltaget, at der i Kirken ikke mere var fornøden Stolestadeplads. Kirketiendeejeren — Assessor Læsøes Enke — indrettede saa et Pulpitur for Sognets unge Mandkjøn for derved at vinde fornøden Plads i Kirken til Gaard- og Husmænd etc. Der blev derefter af Præsten og Herredsfogeden, efter at Sognemændene og Kirkeejeren vare indvarslede, affattet «en Stolestadesligning eller Kirketokning», der kom til at lyde saaledes: De med No. 1 til 7 betegnede Stole paa Mandssiden, der ere smaa og adskilte fra de øvrige ved Prædikestolen, skulle være for Husmændskonerne. I de med No. 7 til 24 paa samme Side betegnede Stole skulle største Lodsejere have de forreste Pladser eller saakaldte Gangstader, og de ringere Lodsejere derimod, i Forhold til enhvers Hartkorn, de indere Pladser. Stolene No. 24 til 34, som er den nederste, skulle være for Husmændene. Med Stolestadernes Inddeling paa Fruentimmersiden skulle iagttages samme Forhold, saa at Lodejernes Hustruer skulde tage Plads i Stolene paa denne Side med Hensyn til de Pladser, som ere tildelte deres Mænd i hine; saaledes komme og Gaardmændskonerne først, dernæst Husmændskonerne og tilsidst Tjenestepigerne; dog skulle de 2de nederste Stole paa denne Side være for Tjenestekarlene. — Christian VII bemyndigede ^{25/1} 1793 Stiftamtmanden og Biskoppen til at approbere Inddelingen

¹⁾ Jvf. Assens Avis. 1900. No. 191 («Fra ældre Tid»).

og til at anse de modtvillige for hver Gang de, efter at Approbationen var sket, maatte ville bemægtige sig en urigtig Plads i Kirken, med en Mulkt af 8 β til Sognets fattige, hvilken Mulkt kunde inddrives, ligesom andre Bøder, ved Exekution af Herredsfogeden efter Forordn. af 6. Decbr. 1743. Kongen tilføjede: «Og ville Vi endvidere have befalet, at den samme Regel skal iagttages paa Pulpituret som ved Stolene i Kirken, saaledes at Fæsteren af høieste Hartkorn tager for een sin Søn eller Tienstekarl første Plads paa Pulpituret, samt den næsthøieste derefter, og saa fremdeles.»¹⁾ — —

1822 klagedes der over, at nogle Husmænd ikke vilde rette sig efter den foretagne Inddeling af Stolestaderne. Stiftsøvrigheden resolverede: Husmændene henvises til at rette sig efter den af Kirkeejeren i sin Tid foretagne Inddeling.

Det omtalte Pulpiturs Dødsdom blev afsagt 1880, da den fung. Provst (Colding fra Kjøng) skrev saaledes i Synsprotokollen: «Pulpituret, som formørker og mispryder Kirken og desuden ikke bruges og ikke behøves, bør nedtages.»

1837 blev Kirkegaarden planeret, og der foretoges Omdeling af Gravstederne. 19 Beboere af Melby, Saltofte og Thorøhuse besværede sig over, at de derved vare blevne udelukkede fra Kirkegaardens Brug, under Paaskud af, at nogle af dem tillige brugte af de saakaldte Assens ufrie Jorder. De havde fra Arilds Tid havt Del i Kjærum Kirkegaard, ligesom de havde søgt Kjærum Kirke og i andre Henseender været henregnede under Kjærum Sogn, og de ansaa sig ikke tjente med at henvises til Assens Kirkegaard. De ansøgte derfor om, at det maatte tillades, at et Stykke Jord af omtr. 1 Skp. Lands Størrelse af Præstekaldets til Kirkegaarden stødende Embedsjord overensstem-

¹⁾ Faber, Fyenske Rescripter fra 1791 til 1802, p. 23.

mende med Sognepræstens Tilbud maatte afgives for at inkorporeres under Kjærum Kirkegaard til Afbenyttelse for dem og deres Familier; de vare villige til at erlægge herfor en aarlig Betaling af omtr. 6 til 8 β hver. Kancelliet resolverede, at disse fattige Husmænd ikke burde bebyrdes med særegne Omkostninger for at opnaa det naturlige og billige Ønske at kunne jordes der, hvor deres Fædre hvilede.

1843 ^{10/12} holdt Biskop Faber Visitats i Kjærum Kirke, som da paany indviedes. Den var nemlig af Ejeren, Mads Hansen, bleven indvendig aldeles ny restaureret, forsynet med nyt Altermaleri, Alterklæde, en smuk Lysekroner etc. etc., ogsaa var skjænket af ham et nyt til Kirkens Størrelse meget passende Orgel.

I Følge Skriv. fra Kultusministeriet af ^{30/10} 1849 skulde Kjærum Kirke stilles til Krigsministeriets Brug til Oplægelse af Krudt og Ammunition. Allerede ^{29/12} 1849 var Kirken saaledes belagt, og den vedblev i ca. 2 Aar at være det. Under Belæggelsen vare Stolene m. m. flyttede ud. Gudstjenesten holdtes i Sønderby Kirke hveranden Søndag; de ^{2/3} af Beboerne, som hellere vilde og lettere kunde søge Assens Kirke, henvistes til denne.

Kirkens Tiende og Ejendomme.

I Kjærum Kirkeregnskabsbog¹⁾ for 1644—1675 findes Fortegnelse²⁾ over a) Kirkens Breve (10), b) Kirkens «tjerner», c) Kirkens Landgilde og d) Kirkens Jorder. Nogle af Brevene angaa den Gaard, som et Ægtepar i Saltofte skjænkede til Kjærum Kirke og Præst (se S. 94). 5 Breve angaa en Eng, Krogs Eng, som en Mand ved Navn Esborn Friis gav til Kjærum Kirke «for (c) til Bod for) sin og

¹⁾ Denne «Kirkebog» findes i Landsark. i Odense (Bispeark. No. 635).

²⁾ Trykt i Kirkehist. Saml 5. R. I, 153 ff. Jvf. De ældste danske Arkivregistr. V, 1004 ff.

sine forældris siæle». Om denne Eng, som laa ved Turup Kirke, hedder det, at den «er itt stug¹⁾ och ligger vdj ingen mands maall». Den kaldtes ogsaa «Brode²⁾ eng». 1470 var den for $\frac{1}{2}$ Ørte Byg aarlig lejet ud til «Werner Berthelsen, vebner till Skouffsgaarde», tidligere til Borgmester Andersen i Assens; senere havde «Mester Niels Saxtz» (Sass) den i Leje for samme Afgift. — I Brev handler om en Ager, «som vender paa den vey, som løber till Raffne kiær, att den hør till Kierndrup kiercke.» Nogle af Kirkens Jorder hørte til «det bolig i Ebberup, som kaldis Laantott». Der nævnes ved Beskrivelsen deraf: Per Kimer . . , Udmouse . . , stackit sties lenge . . . En Mand i Melby svarede 4 β aarlig af et Stykke Jord, «som Bendtz Tyggisen och Gregers Bull giffuer till kierchen, som ligger synden store Konehøy» I det S. 95 nævnte Papirhaandskrift hedder det: «Epter den gamle kirkebog er kirken — i Kjærum — frakommen ett bygge y Abor, hed Hønneborg, och ligger thre styker jord till, thett første y skeel, III skpr. land, løber synd och nør, Knud Persen po then øster och Rasmus Mickelsen wester, thet anditt ligger po Helskoff ager, er VII skr. land, løber øster och wester, then westre ende wend po Helskoff, thet tridie stycke ligger y Blomtrebool, er III skr. land, løber synd och nør, then nørre ende wender paa gerditt, skylder III β aarlig. II jorder y assens liggend som Jep wirkmeister paaboed, skyld XIII β , er och frakommen.» Kirkens Inventarium beskrives — l. c. — saaledes: En kalck og disk forgyltt weier —. Then danske Bibell. Gradual. Alterbog. Ordinantz. Passional. m. Hansis Psalmebog. pvus Cathechismus Luth. En liden skreffuin papirs Jordbog. II liuse stage paa alteritt. II messehagle, I grøn og I rød

¹⁾ σ : Stuv; i Følge Kalkars Ordbog = Jordstykke (udenfor Fællesjorden).

²⁾ σ : et Skovstykke, som er afbrændt til Opdyrkning (Nord. Tidsskr. for Oldk. II, 79).

fløj. II messesercke. Ett skønt fløjels alterklæde. En skøn Jernbunden kiste. Et lilt Jernbundet skrin til kirkens breffue. End II store kornbinge aff Deeler, then ene er hos appellonne y Ebbp (o: Ebberup), then andhen hos Her peder pastor, huer meth . . . laas och lucker. Blandt Kirkens Inventar nævnes 1644 «I stor Jern Binde Kiste» og «I lidet jernbundet Skrin til Kirkens Breve».

1664 udgjorde Kirketienden --- med 32 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk. — 6 pund rugh, 5 pund biug, 1 R aure. Sognemændene havde Tienden i Fæste¹⁾. Men Provst Sass skrev i sin Indberetning (se S. 120): «Denne tiende for de mange øde och nedbrutte gaardes schyld i sognet kand iche mere alt sammen om aaret nu som tilforne bliffue ydet.» Han tilføjede: «Herforuden giffuer Niels Hansøn i Eperup aarlig aff I bolig 3 Ørte biug for vin och brød²⁾. Noch haffuer Kirchen aff nogle smal jorder en ringe indkomst» — —

^{1/8} 1696 skjødede Christian V til Stiftamtmand Diderich Schult Jus patronatus til «Kierum Kirke med dessen tiender og Landgilde til arf og Ejendomb, dog saaledes, at os Elskelig Jomfrue Sophia Friis³⁾ efter Voris allern. resolution af ^{23/10} 1694 beholder Kierum Kirchetiende i fæste hendes Lifstid.» — — Efter Jomfru Friis's Død bortfæstes Tienden af Schult eller hans Arvinger.

^{28/2} 1701 skjødede Schult til Sr. Joachim Leegaard, residerende paa Provstigaarden ved Assens, Jus patronatus til Kierrum Kirke, Tiende og Landgilde.

^{23/4} 1707 købte Steen Jørgensen i Provstigaarden paa

¹⁾ 1644 var Tienden forpagtet af Niels Hansen i Hole(n), Mads Hansen i Nordby, Simon Andersen i Melby og Rasmus Drud i Ebberup (Kirke-regnskabsbogen).

²⁾ 1644 hedder det: Provst M. Sass har paataget sig at forskaffe Brød og Vin til Kirken, hvorfor ham er bevilget at bekomme af Niels Hansen i Ebberup III orte Biug (L. c.). Se S. 90—91.

³⁾ Se om hende Fynske Saml. VI, 234. X, 55.

Auktion efter Leegaard Kjærum Kirke og Tiende m. m. for 2835 Rdl. Han fik Skjøde $\frac{24}{6}$ s. A.

$\frac{14}{5}$ 1728 skjødede Steen Jørgensen fra Frederiksgave til Sr. Jørgen Christensen, resid. paa Hindsgavl, bl. a. Kjærum Kirke . . . Jørgen Christophersen i Ebberup (5—1—3—2) . . . Kirkeladen, som beboes af Laurs Hansen . . .

$\frac{11}{6}$ 1740 skjødede Forpagter Jørgen Christensen paa Hindsgavl til Assessor, Herredsfoged Niels Læssøe: a) Kjærum Kirke (Hartk. 32 Tdr. 4 Skpr.), b) en Kirkelade ved Kirken, beboet af Lauritz Hansen, hidtil svaret aarlig 2 Rdl., c) den Grund og Ejendom, som tilhører Kirken, — — — d) en Bondegaard i Ebberup (5—1—3—2), e) et Stykke Engbund, beliggende i Blangstrup Vænge, Kirkeengen kaldet . . .

$\frac{2}{3}$ 1795 købte Kjøbmand Jørgen Christian Dreyer i Assens paa Auktion efter Assessorinde Læssøe Kjærum Kirke for 7,140 Rdl.; fik Skjøde $\frac{18}{12}$ s. A. Da var Kirkeengen bortsolgt; det hedder nemlig: «Af bortsolgte Eng ved Turup Kirke svares intet.»

$\frac{30}{8}$ 1824 købte Grev Christian Ahlefeldt Laurvig til Lundsgaard paa Auktion efter Dreyer Kirken for 5,600 Rdl. og fik Auktions skjøde $\frac{31}{8}$ s. A., men samme Dag gav han Forpagter Christian Mørch paa Lundsgaard Skjøde derpaa.

$\frac{15}{9}$ 1842 fik Gmd. Mads Hansen i Mullerød efter Mørchs Død Auktions skjøde paa Kjærum Kirke, og hans Enke, Ane Rasmusdatter, gav $\frac{10}{11}$ 1860 Skjøde derpaa til Hans Hansen Østerby i Melby, Hans Madsen og Niels Henningsen i Mullerød. H. H. Østerbys Enke skænkede $\frac{23}{2}$ 1893 sin Part til Sønnen Mads Hansen Østerby. Hans Madsen skjødede $\frac{21}{12}$ 1894 sin Part til Jens Jensen, som $\frac{29}{12}$ 1902 gav Mageskifteskjøde til Erik Madsen Storm. Niels Henningsens Enke, Maren Madsen, ægtede 1873 Hans Andersen Balle.

Kongetiende.

¹²/₂ 1564 Forleningsbrev for Borgemester Poul Bang Assens paa Kronens Part af Tienden af Kerndrup Sogn uden Afgift¹⁾.

³¹/₁ 1586 do. for Christen Knudsen, kgl. Sekretær²⁾.

1664 var Tienden (6 R Rug, 5¹/₂ R Byg, 1 R Havre, Hartk. 34 Tdr.) bortfæstet til velb. Falch Brahe³⁾.

¹⁹/₃ 1667 fik Niels Banner til Rødkilde bl. a. Kronens Andel af Korntienden af . . . Kierumb Sogn (imod Erstatning til Odense Skoles Konrektor⁴⁾).

¹⁷/₈ 1669 fik Borgmester paa Christianshavn Jacob Madsens Enke og Arvinger Kronens Andel af Korntienden af Kierumb Sogn⁵⁾.

²⁰/₄ 1691 fik Christian Banner til Frederiksgave Skjøde af Thomas Ifversen til Oregaard.

¹²/₆ 1695 fik Hr. Bertel Ludvigsen i Assens Skjøde af Fru Mette von der Kula, og han fik ¹⁶/₁ 1719 Reluitions-skjøde af Kongen.

¹⁷/₆ 1776 fik Grev Rantzau til Brahesborg Skjøde af Krigsraad U. C. Bertelsen.

⁵/₁ 1813 fik Jacob Clausen Bang, Jæger paa Brahesborg, Skjøde af Grev Rantzau. Kjøbesum: 12000 Rdl.

²²/₁₂ 1829 fik Brasch paa Mathildelund Skjøde af J. Bang, som da var Skovrider i Smeirup.

Brasch's Enke, Mathilde Wilhelmine, f. Hansen, ægtede van Helsdingen, som døde først. Efter hendes Død gik Tienden ved Skjøde af ³¹/₁₂ 1878 over til 5 Arvinger, af hvilke den ene, Direktør G. A. Hagemann, 1895 fik de

¹⁾ Kancell. Brevb.

²⁾ L. c.

³⁾ Matrikelen.

⁴⁾ Kancell. Brevb.

⁵⁾ Kancell. Brevb.

andres Parter og $\frac{30}{11}$ s. A. skjødede hele Tienden til det grevelige Schimmelmanske Fideikommis.

Præster.

(1458). Hermand¹⁾. I et paa «Bogherridtzting» 1458 udstedt Tingsvidne hed det, «att hr. Hermand, prest till Kierndrup kiercke, met kierckeueger haffuer beuist inden tinge, att den eng, Madtz Andersen, borgemester i Assens, hagde, som ligger ved Turup kiercke, hun hører met all rette till Kierndrup kiercke, som och staar indschreffuen i messebogen²⁾.

1514 var Kerndorp og Gangtofte forenet med Assens under én Præst³⁾. Præst var vist

Anders Olsen, Bispens Officialis in spiritualibus⁴⁾ i Baag Herred; nævnes 1506—34; kaldes 1506 Sognepræst i Assens (Ved. Simonsen, Odense, 2, 1, 100). Han var en ivrig Jæger, thi 1515 tilskrev Christian II Lensmanden Eske Bilde paa Hagenskov: «Vid, at vi have erfaret, at den Bispens Officialis i Assens skal strippe alle de Marker over deromkring med sine Hunde og optage alle de Harer, der ere; bede vi dig og ville, at du underviser ham, at han saadant Stripperi overgiver, og hvis han det ikke siden gjøre vil, at du da tager Hundene fra hans Dreng og giver ham Hug, hvor du ham fornemme kan»⁵⁾. Præsteembedet overlod Hr. Olsen ca. 1523 til

Mag. Peder Berilsen, som 1525 blev Præpositus og s. A. overdrog Assens og Kjærum Kirker til sin Broder Niels

¹⁾ I Slutningen af det 14. Aarh. var der i Kbhvn. en Borger, som hed Hermanus Kernerndorp (Kærrendorp, Kerrendorp, Kerendhorp, Kernendorp). Se O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomater, I, 93. 101 f. 126. 129 f.

²⁾ Kirkehist. Saml. 5. R. I, 154.

³⁾ Fynske Saml. I, 213 f. Aktstykker, S. 136 f.

⁴⁾ Officialen svarer nærmest til vor Tids Provst, medens Middelalderens Provst (Præpositus) snarest maa betegnes som Kirkeinspektør (Kirkehist. Saml. 4. R. V, 145).

⁵⁾ D. Magaz. VI, 214.

Berilsen¹⁾. Han lod nok sit Præsteembede besørge af andre, først af Jacob Albretson (1525) og siden af den for Reformationens Indførelse virksomme Christen Clausen Schrock. Allerede 1531 var Hr. N. Berilsen Foged paa en Gaard i Vallen (Halland), og i Novbr. 1536 afstod han Assens Sognekirke til Hans Svendsen og Kerndrup Kirke til

Niels Friis²⁾. Denne Mand, som var en Søn af Eggert Friis (vistnok af Hesselagerfriserne), blev siden — i alt Fald fra 1544 — Vikarius i Roskilde Domkirke og døde som Kantor i Roskilde Domkapitel ^{6/1} 1557³⁾. Det er vel et Spørgsmaal, om han selv har besørget Præstetjenesten i Kjærum, han har muligvis lejet en anden dertil, maaske den Mand, som blev hans Eftermand:

Jens Nielsen. Han afstod 1549 Kjærum til Sognepræsten i Assens. I et Brev af nævnte Aar fra Eiler Rønnow, Kongens Befalingsmand i Næsbyhoved Len, hedder det, at efterdi der i Følge kgl. Skrivelse skal være en Annexkirke til hver Sognekirke i Kjøbstæderne, og de ingen Annex have til Assens Sognekirke, siden «Kierndroppe fraa kom Oc efftherthij ad her Jens Nielszen som sogneprest wor till Kierndroppe haffuer weluilligen igen oplatt same Kierndroppe sognen for Her Christiern Schytte sogne prest vdj Aszens Oc Sognemendene och vdj samme sognen haffue giffuet theres mynde ther tiill oc beuilgett oc annamet for^{ne} Her Christiern tiill theres retthe sogne prest oc kierndroppe ad were en anexe tiill asens sogne kircke Tha haffuer ieg nu paa Kon. M^{ts} wegne fulbyrdtt oc samtycktt for^{ne} kierndroppe kircke ad were her effther en rett anexe tiill aszens sogne kircke y alle maade Oc thennom theris sogne prest y aszens ad giøre theres rentte oc ret-

¹⁾ Fynske Saml. I, 237.

²⁾ L. c. I, 242.

³⁾ L. c. VIII, 399 f.

tighett som the her tiil haffue giortt theres rette sogne prest»¹⁾).

Borgmester Poul Bang i Assens havde agiteret godt for at faa Kjærum lagt til Assens, han skrev nemlig selv — vist i Aaret 1571 —: «Anno 1546 drog ieg thitt och offthe baade thyll Kong. May. och thyll Eyller Rønnou och mester Jørgenn superinthendent och flyde Kerrom kirke thyll enn euig (!) anex thyll wor bykircke paa thet wor sogne prest kunde haffue synn erlig wnderholding then ene effther thenn andenn»²⁾. Det var i Anledning af, at han ønskede Gamtofte Degneembede til sin Søn, at Borgmesteren saaledes mindede om en af sine gamle «Welgjeringer»! Kongen besatte da ogsaa ^{12/9} 1571 det nævnte Embede med Hans Bang, Borgmesterens Søn³⁾.

Sognepræster for Assens—Kjærum.

(1549). Christen Schytte. † ca. 1555.

1555. Peder Jensen Kempe. † ^{4/4} 1577. Han oprettede 1555 en Kontrakt med Kapellan Vogell: Hr. Jens Vogell og de følgende Kapellaner i Assens skulle prædike om Søndagen til Førsttjeneste og ligeledes om Tirsdagen og Fredagen, Søndagsprædiken til Aftensang skulle Præsten og Kapellanen forliges om efter hvers Tid og Lejlighed. Hr. Jens og Efterkommere skulle, naar behov gjøres, hjælpe Sognepræsten ved Skriftemaal og med at besøge syge i Assens og paa Baagø. Hr. Jens og Efterkommere skulle derfor beholde den rette Kapellanløn af Assens, ogsaa Kornpenge, som en anden Kapellan før ham har havt, undtagen 3 Mark, som blev afkortet af den Løn, som Sognepræsten skal give Kapellanen af Helligkorsvikarie. Hr. Jens Foull (!) og Efterkommere skulle gjøre Tjeneste i Kjærum (Kiern-

¹⁾ Aktstykker, S. 138 f.

²⁾ D. Magaz. 4. R. VI, 101.

³⁾ Fynske Saml. III, 281. Not. 1

drop) og besøge syge, og derfor skal der af Sognepræsten gives 24 Mark; endvidere skal Kapellanen have, hvad der falder inden Kirkedøren i Kjærum: Offer og Kirkegang, «disligeste Jorde Pendg. och Byer (3: Bier) och ij (2) Lam oc den beste Tiende-Griis af Midzommers Tind», ellers skal Sognepræsten selv beholde al den anden Tiende og Sjælegave, som falder af Kjærum Sogn, og ligeledes Landgilde og Herligheden af den Gaard i Kalslund og i Melby. Ligeledes skulle alle Sognepræster herefter holde Kapellanen en Vogn eller en Hest om Vinteren til Sogns og om Sommeren, naar hastig Sognebud kommer, og ikke ellers uden hvis de selv indbyrdes kunne enes og forliges anderledes om Hest eller Vogn om Sommeren — — —¹⁾. Fra Hr. Kempes Tid findes Beretning om Præsteembedet i Jordebogen af 1572. Se S. 76.

1577. Jens Hansen. Provst 1585. † 1615.

1615. Mag. Hans Michelsen. Samme Aar Provst, Præst ved Christiansborg Slotskirke og tillige Professor. 1616 Dr. theol. og Biskop over Fyns Stift. † 1651.

1615. Mag. Poul Andersen. Provst s. A. † 1641.

1641. Mag. Niels Madsen Sass. Provst s. A. † 1665.

1665. Bertel Ludvigsen. Provst 1675. † 1719. I Provstebogen (1667) hedder det om Kjærum Sogn: «47 Decimantes. Men der er af dem nogle slet øde och nogle heel forarmede, saa tiendenn, som nu bekommes, er mod den, som till forne oppebaares, meget lieden och snart tald. — — Sognefolket i Kierum schouer for Presten, hvornaar hand det begierer, och vdfører giødning, naar den tied er, huilcket aff arrilds tied her hafter weret wiisz och schich. — — Kierndrop sognemend weyrer sig at giffue tiende af bier.» ^{29/4} 1690 afgav Hr. Ludvigsen Beretning om Embedet: «— — I Kierum . . heele gaarde, thredingsgaarde og husmænd 47. Men der ere nogle af dem øde og jorden

¹⁾ T. Melbye, Forsøg til en fyensk Præstehistorie, S. 72 ff.

deele till andre. — — Af sognemændene i Kiærum be-
kommes ei Paaskerente, ey heller tiende af hør, hamp eller
bier. Bogvedtienden nød præsten før allene, men nu for-
kortis præsten de to deele, dend ene af borgm. Thomas
Iversøn¹⁾ og dend anden af sognemændene selv, som uden
nogen foregaaende dom der paa sig dend tilholder, og end
kand præsten intet bekomme af dend tredie deel hos de
fleeste af dem.»

1719. Ludvig Bertelsen. 1716 Faderen adjungeret. †
1766.

1767. Cosmus Christiansen Ramus. † 1782.

1782. Professor Peter Christian Olsen Steenvinkel.
† 1799.

1800. Dr. theol. Carl Christian Laurentius Birch.
† 1808.

1808. Jens Hornsyld, entl. 1820, † 1840.

1821. Dr. theol. Johannes Clausen. † samme Aar
uden at tiltræde.

1821. Amtsprovst Johan Nicolai Tilemann. † 1828.

1828. Konsistorialassessor Verner Ludvig Blædel, entl.
1859, † 1862.

1859. Mathias Christian Schaldemose. † 1885.

1885 ^{31/12}. Ole Carl Ipsen. † i Kjøbenhavn ^{4/2} 1897.

Sognekapellaner for Assens—Kjærum.

N. N. Se S. 130.

(1555). Jens Fogell (Vogel, Fugl). Først Hører i As-
sens; blev formodentlig ca. 1560 Sognepræst i Jordløse-H.

(1570). Niels Nielsen. † 1588 (?).

1587. Søren Pedersen. † ^{3/11} 1602. Først Rektor i
Assens.

¹⁾ Ejede Kjærum Sogns Kongetiende (se S. 127); Ejer af Oregaard
1687—1694.

(1610). Oluf Stephansen. Formodentlig af Verringe og siden Kapellan dersteds.

(1622). Otto Frandtzen. † 1632.

1632. Hans Boesen Arnou, 1635 Præst i Sandager-H.

1635. Gregers Pedersen Elysin, 1645 Sognepræst i Flemløse, 1665 Provst.

1645. Jørgen Marcussen. † 1682. Havde flere Kapellaner, den sidste blev hans Efterfølger.

1683. Salomon Jacobsen Hirtznach. † 1696. Han afgav ^{28/4} 1690 Beretning om Embedet: » — — Offer til de 3 store høytider. Første dagen til froprædiken i $\frac{1}{2}$ eller høyt 24 β . Anden dagen til høymesse en snees slettedaler, som offtere tager af, end som de voxer paa. — — Capelanens waaning og boligsted, som er beliggendis næst vesten fra sogne-præstens residentze, tvert over fra kirchen, sønden fra kirchegaards-muren; og sønden fra samme capelanie waanings lade-huus ligger der til lige saa bredt et have rum til kaal og madurter, strechendis sig lige i sønder til mølledammets wand.» — — Blandt Markerne nævnes: «— — Een ager sønden Pibs høy. Een ager bag Steilebierg med store steene paa. Een ager, kaldis Gøglis huul. Een ager sønden retterstædet i capels march. Een ager norden retterstædet. Tvende agre udi Hierte steens skift. — — Noch een liden toffte jord liggendis sønden for Kierum kirchegaards muur. Noch tre stycher jorde sønden for bemelte tofftejord udi kirchemarchen. — — Inventarium til capelanie vaaningen er et lidet fire-kantet eege bord, som er giort til at træchis ud i lengden saa meget som en allen langt, men er nu gammelt og brøstfældigt. Noch tu aabne fyrbenche omkring ved samme bord.» — Blandt Indtægterne nævnes: «for kirchetiennistis forretning udj sogne-præstens annex Kierrum penge ti rix daler. Der til hvad offer og jordepenge, som kunde falde der samme steds. Noch tu lam og en tiende griis, som og schulle givis capelanen ud af dend aarlige midtsommers tiende, som falder udj bemelte

annex.» Blandt en Mængde «Gravamina» (Besværligheder) nævnes: «Baagøes indbyggere offerer iche ofver een slet march dansche alle sammen udj eet heelt aar, der dog capelanen maa være i parat til deris tienniste, naar som heldst han paaæschis. — — Er mangelen saa storr paa høe og foer, at capelanen har hverchen plov eller bæste, hverchen vogn eller heste at age til annexetz tienniste med, men ofte maa leje eller og gaa did hen. — — Capelanietz vaaning er meget brøstfældig . . . enddog jeg dagligen lader af mine ringe fattige middele anvendis derpaa. — — Bietinden, som kan falde (i Kjærum), er vel ogsaa Capelanen for dum tillagt, men nu falder ingen.» Han slutter saaledes: «Og saa som jeg nu her med hafver rigtig specificerit og skriftlig testeret min sandhed, som jeg kand vere gestændig, saa forblifver jeg og hermed i dend allerunderdanigste devotion og lydighed, som jeg min aller naadigste herre og Konge og kongelig arfve huus allerunderdanigst pligtig og schyldig er, som er: en troe, lydig og ydmyg undersaatte og forbedre, indtil min siæl qvitere mit legeme.»

1696. Peder Knudsen Bellinge. † 1721.

1721. Peder Juul. † 1748. Havde 2 personelle Kapellaner, først Christian Henrik Pedersen Winther (som var bleven Rektor i Assens ^{11/10} 1721, men som, da Latinskolen blev nedlagt, blev adjungeret Juul ^{25/9} 1739), siden sin egen Søn Niels Sass Juul.

1748. Hans Hansen v. Wowern, entl. 1774, † 1776.

1774. Thor Melbye, 1795 Sognepræst i Middelfart-K, † 1829.

1775. Niels Christopher Juel, Sognepræst i Bedsted-T. 1809, † 1838.

Kapellaniet blev ved Juels Forflyttelse nedlagt efter Rescr. ^{30/9} 1803. Der blev saa oprettet et Embede som ordineret Kateket i Assens; nedlagt ved kgl. Resolut. ^{28/4} 1882.

Præsteembedet i Kjærum.

1549 fik Borgmester Poul Bang — som vi hørte — Kjærum Kirke gjort til en «evig» Annex til Assens Kirke; men denne «Evighed» blev dog kun paa ca. 336 Aar. I Aaret 1853 afgav Sognepræst Blædel «Befalet Forslag til en Adskillelse af Assens og Kjærum Sognekald.» Han var idelig og idelig, fortæller han, — sagtens af Beboere i Kjærum Sogn — bleven opfordret til at fremkomme med Forslag i saa Henseende. I sit meget grundige Forslag meddeler han, at en Præsteembedet tilhørende Jordlod ved Kjærum Kirke egnede sig til en smuk Byggeplads for den nye Præstebolig, og da Sognepræsten i Kjærum ikke burde savne Jordtillæg, havde man allerede indledt de foreløbige Skridt til at skaffe ham dette, ved at benytte den Omstændighed, at afd. Fæstegaardmand i Ebberup Morten Hansens Gaard under Frederiksgave Gods var bleven fæsteledig og derved Mulighed opnaaet til herfra at erholde 3 Parceller, langt fraliggende Gaardens andre Jorder, men derimod tæt ved Kjærum Kirke, nemlig Jordlodden No. 3, omtr. 12 Tdr. Land, af Hartk. 1—1—3—, som kunde faaes til Ejendom for 1920 Rbd. Men Blædel indsaa ikke, hvorledes der, hvis der efter hans Afgang strax skulde udnævnes en Sognepræst for Kjærum, kunde faaes de fornødne Pengemidler til Indkjøb af Jord og til Præsteboligens Opførelse, med mindre Staten vilde skjænke disse hertil eller i det mindste moderere Kjøbesummen for Embedsjorden. Han foreslog ellers, at det forenede Sognekald Assens-K. bortgaves til én Mand med Forpligtelse at afstaa Kjærum Sogn, naar den fornødne Kapital var oplagt. Den paatænkte Deling anbefalede han som hensigtsmæssig og gavnlig. — Efter meget Skriveri — «til ingen Nytte», tilføjede Blædel — blev Resultatet, at den omtalte Jordlod ikke kunde faaes. Men Blædels grundige Forslag gjorde sikkert Nytte; hans Eftermand, Schaldemose, blev kaldet

paa den Betingelse, at han, naar Formandspensionen ophørte, skulde afstaa Halvdelen af Indtægterne af Kjærum Sogn, og hvis det maatte forlanges, skulde han afstaa Kjærum Sogn, naar Halvdelen af Kaldets Indtægter paa anden Maade kunde godtgjøres. Schaldemose begyndte dog allerede Aaret efter sin Kaldelse at arbejde for, at der, naar Pensionen til Blædel faldt bort, for Kjærum blev udnævnt en Sognepræst, som fik Bolig i Assens og dér tillige skulde være et Slags Kateket eller Kapellan, saa vilde «de store Vanskeligheder, som møde ved aldeles at adskille to Sogne, der længe have været forenede, undgaaes, der blev ej Spørgsmaal om Opsamling af Kapital, som — uden at tale om, at mange Kapitaler forsvinde sporløst og gaa efter Historiens Vidnesbyrd i Reglen alle i Løbet af længere Tid tabte — vil vække Uvillie i begge Sogne, fordi de bidragydende vide, at de have ingen Nytte deraf, og det bliver uvist, om deres Efterkommere faa nogen. — — At Præsten i Kjærum vedblivende kom til at bo i Assens, er i mine Øjne ingen Hindring mod dette Forslag; thi for største Parten af Kjærum Sogn, der paa Grund af sin Beliggenhed aldrig kan faa en for Beboerne bekvem liggende Præstebolig, kan han ikke bo bekvemmere end i Assens, hvortil alle Beboerne ofte have Ærende — —» I Aaret 1862 afgav Schaldemose, som ikke havde Held med sit Forslag, Erklæring over et Andragende fra nogle Beboere af Kjærum Sogn. Han skjønnede ikke, at der for Tiden var Midler tilstede til at skaffe Kjærum Sogn nogen Præstegaard og til at lønne en selvstændig Præst. Skulde der i den nærmeste Fremtid tænkes paa Forandring, maatte — mener han — Kjærum annekteres til Sønderby, «der ligger ved Midten af Kjærum Sogn, medens Assens ligger for Enden», eller Kjærum Præst maatte tillige være Kateket eller Kapellan i Assens. Kultusministeriet resolverede ²⁶/₆ 1862: Da der ikke for Øjeblikket haves de fornødne Midler til, at Kjærum Sogn kan blive adskilt fra Assens og

oprettet til et eget Pastorat, vil det indtil videre have sit Forblivende ved de i Resol. af 26. Aug. 1859 anordnede Foranstaltninger til Forberedelse af Kjærum Sogns Adskillelse fra Assens Sognekald. I Juli 1868 fremsatte Pastor Schaldemose det Forslag, at der fra Januar 1869 blev ansat en residerende Kapellan med Tilladelse til at maatte tage Bolig i Assens eller Kjærum; «naar det gamle gejstlige Forhold, som bestod i Begyndelsen af det 19de Aarh., blev gjenoprettet, vilde den præstelige Gjerning i begge Sogne kunne røgtes fuldkommen tilfredsstillende!» Men ogsaa nogle af Kjærum Sogns Beboere vare virksomme — som i sin Tid Borgmester Bang! — og kort Tid efter, at Pastor Schaldemose var afgaaet ved Døden, blev der af Biskoppen indstillet til Ministeriet, at der oprettedes et Kapellani p. l. for Assens og et særskilt Sognekald for Kjærum. Ministeriet bifaldt Indstillingen, og ved kgl. Resol. af ³¹/₁₂ 1885 bestemtes: Kjærum Sogn adskilles fra Assens Sognekald, og til Naadensaarets Udløb, den 26de Juni 1886, beskikkes en særegen Sognepræst for samme; fra samme Tid oprettes et Kapellani p. l. for Assens. — — Af det i Henh. til Rescr. af 26. Aug. 1859 for Assens og Kjærum Sogne opsamlede Oplagsfond tillægges Assens Sognekald 15000 Kr., Kjærum Sognekald 20000 Kr. og det eventuelle Kapellani p. l. i Assens 60000 Kr. — — Sognepræst Ipsen blev kaldet med Forpligtelse til i Naadensaaret at bestride Kjærum Sognekald i Forbindelse med den for Assens—Kjærum Menigheder beskikkede Kap. p. p. Da Naadensaaret imidlertid udløb, uden at nogen Præst blev kaldet til Kjærum, overdrog Biskoppen ²⁵/₆ 1886 til bemeldte Kapellan (Lützhøft) paa eget Ansvar som kst. Sognepræst at bestride Kjærum Sognekald.

Præstebolig.

Kjærum Præstebolig blev — heldigvis — bygget paa den Jordlod, som den forstandige Pastor Blædel havde udset dertil. 18de April 1887 bifaldt Ministeriet Biskoppens Indstilling om, at et hidtil samlede Sognekald for Assens—Kjærum Menigheder tilhørende Fæstested paa ca. 2 Tdr. Land maatte erhverves for Kjærum Sognekald ved at Fæsterskens Ret med Hensyn til det afkjøbtes hende for et Vederlag af 500 Kr. og desuden 20 Kr. aarlig, saa længe hun levede. 29de s. M. oprettedes Kontrakt imellem Pastor Lützhøft og Jens Rasmussens Enke om sidstnævntes Afstaaelse af Fæstet, og 28de Juni s. A. blev Grundstenen til den nye Bolig lagt, idet der i det nordøstlige Hjørne af Stuehuset blev indmuret en Blyæske, i hvilken foruden nogle Mønter var nedlagt en Skrivelse, indeholdende Skriftstedet Matth. 7, 24—25 og forskjellige Oplysninger. Præstegaarden blev saa bygget færdig samme Aar. Om Præsteembedets Jordlod (Matr. Nr. 8) kan her meddeles følgende:

Indsieder Jens Rasmussen af Kjærum opførte ca. 1834 paa egen Bekostning et Hus paa Lodden, som han fik i Fæste for sin og Hustruens Livstid. Der skulde i Huset — som laa i Nærheden af, hvor Præsteboligen blev bygget — findes et Aftrædelsesværelse for Præsten og Plads til hans Heste og Vogn i dertil indrettet Stald og Vognskur. — Bemeldte Fæster gjorde 1850 ved Mergelgravning interessante Fund i Jordlodden, idet han først fandt en smuk Bronce vase — Hanken dog afbrudt —, flere Brudstykker af et Metalspejl, begge Dele af romersk Arbejde, samt Broncebeslag til to smaa Drikkehorn, — og senere: Brudstykker af en Broncekasserolle, et større og et mindre Kar af brændt Ler, og desuden i Nærheden af Mergel-

graven Stykker af et Jernbidsel¹). (Nationalmus. 11110—12 og 11240—43).

Den omtalte Mergelgrav fandtes i det nordøstlige Hjørne af Jordlodden, dog ikke helt oppe ved Kirkegaardsmuren, men noget nede i Marken og ikke ret langt fra Vejen, og der siges, at der ikke fandtes Spor af Begravelse, hvor Fundet blev gjort, saa Sagerne formodentlig ere nedlagte som Offer til Guderne.

I Markbogen — fra 1682 — hedder det saaledes: «Hr. Jørgen Marchusen Cappelan i Asszens Een liden Tofft Sønden Kirchen (i Kjærum) huiler vdj 2 aar, och brugis 2 aar, Samme Tofft berettis at lige til Kierum Kirche — — God aur iord, af Leer sand og lidet muld Naar forskr Tofft huiler kand græszis der udj ofuer alt, fæshøvde aarligen — $\frac{1}{8}$ Støche Norden i samme Tofft nogle faa smaa tornpurrer. Engbonden i samme Tofft er taxerit til Ghøe (o: godt Hø) — 2 L(æs)». Denne Beskrivelse gjælder Præsteembedets Jordlod, ialt Fald den største Del deraf. I sin Beretning 1690 (se S. 133) nævner Kapellan Hirtznach da ogsaa som hørende til Kapellanembedet «een liden toffte jord liggendis sønden for Kierum kirchegaards muur». Men Jordlodden tilhørte nok egentlig Sognepræsteembedet; Degnen Jens Kamp, som senere fik den i Brug, skrev saaledes: «Til Kierum Degnekald er ingen Jord tillagt uden de 14 Skpr. Sædeland, som Sognepræsten har overdraget Capellanen imod at spiise Degnen, som af Rector for Assens Latinskole blev beskikket til at forrette Tienesten for sig som tillige var Degn til Kierum Menighed.» Jens Kamp, som vel havde faaet Jorden for at

¹) Antiquar. Tidsskr. 1850, S. 115 f.

«spise» (o: bespise) sig selv, mente altsaa, at Kapellanerne tidligere havde havt den for at bespise Degnen; men oprindelig fik Kapellanen maaske Jorden for at befordre sig selv til Hest fra Assens til Kjærum om Sommeren — saaledes indberettede da Pastor Steenvinkel 1791. Baade Dr. Birch og Pastor Hornsyld skreve senere, at Jordlodden tilhørte Sognekaldet, og Pastor Blædel mente det samme. At den i ældgammel Tid «har ligget til Kirken», er muligt — maaske ogsaa sandsynligt — men følger dog ikke af, at den, som ligger tæt ved Kirken, er bleven kaldt «Kirkeengen». — Den omhandlede Lod, som blev opmaalt 1841, blev indført i Matrikelen af 1844 med Hartk. »—1—1—1³/₄. Præsten i Assens kaldes i nævnte Matrikel «Bruger», hvorimod Nordby, Ebberup og Kjærumgaardes Lodsejere kaldes «Ejer», og der fortælles i en Anmærkning, at Lodden «ved Udskiftningen er udlagt til Græsning for Sognepræsten i hans Embedstid!» I «Journal for Matriculeringsarbejdet» hedder det: «Denne . . . Lod er egentlig (!) ikke Præste Embedet tilhørende, men ved Udskiftningen af Nordbye, Ebberup og Kierumgaard udlagt til Græsning for Præstens Hester — imedens Tiennesten varer!» — — I Panteregisteret kaldes Ejendommen saa «Fælleslod for Lodsejerne i Nordby, Ebberup og Kjærumgaard!» Men der bemærkes dog, at den «benyttes af Præsten»!

Sognepræster i Kjærum.

Hans Henrik Holten Lützhøft, f. i Lendemark Præstegaard, Bylderup Sogn, ¹/₁ 1857, Kap. p. p. Assens — K. ²⁵/₁₁ 1881, kst. Sognepr. for Kjærum Menighed ²⁵/₆ 1886, virkelig Sognæpr. for samme Menighed ⁶/₈ 1887, Sognepr. for Sct. Pouls Menighed i Kbhvn. ¹⁹/₁₀ 1891, (Gr. Fr. 5.), (R. ²¹/₁₂ 1900), ³/₂ 1904 Stiftspr. o. Fyns Stift, Provst

for Odense Kjøbstad og Sognepr. ved Sct. Knuds Kirke i Odense.

John Madsen Møller, f. i Vejgaard, Vorbasse Sogn, $^{25}/_{11}$ 1847, Kap. p. p. Vemminghus $^{18}/_{11}$ 1878, Sognepr. for Brylle Menighed $^{19}/_{8}$ 1880, for Kjærum Menighed $^{12}/_{1}$ 1892, entl. fra $^{31}/_{3}$ 1911.

Mads Marius Madsen Tvenge, f. i Rastrup, Marslev Sogn, $^{1}/_{3}$ 1874, Kap. p. p. Slaglille — B. $^{16}/_{8}$ 1900, Kaldskap. for Humble Menighed $^{28}/_{11}$ 1905, Sognepræst for Kjærum Menighed $^{18}/_{7}$ 1911.

Degne, Skoler og Lærere.¹⁾

$^{12}/_{3}$ 1538 fik Jost Jespersszenn Brev paa «degenndommet til Kerndrup» Kirke²⁾. Om denne Mand har boet i Kjærum, og om han selv har besørget Degnetjenesten, lader sig vel ikke afgjøre. Men senere blev i mange Aar Degnetjenesten i Kjærum besørget af «Løbedegne» fra Assens Latinskole. I Kirkeordinantsen — af 1539 — hedder det: «Landtz Sogner, som ligge noget neer Kiøbstederne, skulle tage seg sogne degner aff Scholerne, oc lade dennom faa den wonlige rente for een hielp at studere med. Dog de Sogne degne, som nu bo y samme sogne, de beholde dennom y deris tiid. Kjærum laa jo «noget neer» Assens; 1573 hedder det: «Kerndrop sognedegen — gaar y Assens skole», og 1589 var her da ogsaa en «Degn fra Skolen», vil sige en Skolediscipel; 1595 besørgetes Degnetjenesten af «to Drengene fra Skolen».

Senere lagde Biskoppen «Kierndrup Degne Renthe» til de to Hørere i Assens³⁾, og disse, som udførte Degne-

¹⁾ Jvf. «Lidt om Degne og Skoleholdere i Kjærum Sogn» (Assens Avis. 1900. No. 35 ff.).

²⁾ Fr. I.'s Registr.

³⁾ Biskop Jac. Madsens Visitatsb. v. Crone, S. 330.

tjenesten i andre Sogne, have saa ladet Tjenesten i Kjærum besørge ved andre, sagtens ved en eller flere Disciple fra Skolen. 1667 hedder det: «Degnens til Kierndrop, som er en Assens schoelis discipell, hans løn er aff huer heel och half gaard 2 skpr. biug, af huer thredingsgaard 1 skp. byg, af huer huszmand 1 skp. haufre. Af midsommers tienden niuder hard halff med de fattige saavelsom och aff byrden, og till paaske niuder hand aff huer heelgaard 20 β, af huer halffgaard 10 β och af huer hus 5 β. Offer til brølluper och med børn, som døbis, giffuis hannom ochsaa. Degneboelig er der ingen. Klagemaal: Degnen i Kierum faar icke offer till de tre store høytider jul, paaske och pindzedag. Aff 3 gaarde i Ebberup gaffuis til forne till degnen 2 skpr. biug, mens nu giffues ickun 1 skp. biug». ¹⁾ — Biskop Kingo bevilgede Rektoren ved Assens Latinskole Indkomsten af Kjærum Sogn ²⁾, og Rektoren maatte saa selv eller ved en anden besørge Degnetjenesten; da Latinskolen i Assens blev nedlagt 1739, var der i Kjærum en Substitut for Rektoren. Denne Substitut som boede i Kjærum, hed

Tycho Knabe. Han blev 20de Mai 1740 kaldet til at være Sogne- og Sædedegn ved Kjærum Menighed. Hans Virksomhed som Sædedegn blev dog ikke lang, han døde 1741 (blev begr. 1. S. i Adv.). Hans Enke, Mette Svendsdatter, døde i Assens 1751. Skifte efter ham og Hustruen findes i gejstl. Skifteprotokol.

Da Biskop Rasmus ^{24/9} 1734 visiterede i Assens, hvor en Del fra Annexet Kjærum og var tilstede, fandtes Ungdommen «temmelig vel oplyst», og der var da ingen Skole i Kjærum; men her er saa snart kommen en saadan. Forordn. af ^{23/1} 1739 paabød alle Degne under Embedsfortabelse Sommer og Vinter at holde dansk Skole og

¹⁾ Provstebogen (i Landsark. i Odense).

²⁾ Hejberg, Thomas Kingo, S. 129.

overdrog det til Stiftsøvrigheden at sørge for, at Skoler anlagdes og Skoleholdere beskikkedes overalt, hvor det maatte være gjørligt. Ved Pl. af ²⁸/₄ 1740 blev det overladt til Proprietærerne «efter Øvrighedens Tykke selv at foreslaa, hvor og hvormange Skoler paa hvert Gods behøves, og selv at bestemme og lignede dertil udfordrede Bekostninger.» I Aaret 1741 skulde alt være færdigt. Degnen Knabe har muligvis i sin sidste Tid havt et Skolelokale og holdt ordentlig Skole, vil sige: undervist i Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Degnene havde tidligere kun givet Religionsundervisning og ikke dertil havt Brug for noget Skolelokale, da Undervisningen i mange Aar kun foregik før eller efter Gudstjenesten i Kirken og senere tillige bestod i, at Sognets Ungdom samledes en Gang ugentlig i en af Gaardene efter Omgang for at opfriske Børnelærdommen. Knabes Eftermand var:

Peder Hansen Bonchefloed, «hæderlig Studiosus», som 2den April 1742 blev kaldet til at være Sogndegn og Skoleholder for Kjærum Menighed. Han skulde aarlig betale 5 Rdl. til Nyborg Skole og 4 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$ til Degneenken. Bonchefloed, som udtrykkelig blev kaldet til at være Skoleholder, havde Bolig og sikkert ogsaa Skolelokale ved Kjærum Kirke; Huset bestod af 6 Fag, som af hans Eftermand forøgedes med 2 Fag, ligesom denne ogsaa byggede et Udhus. Bonchefloed, som blev Student fra Odense Skole 1739, blev ²²/₁₀ 1748 kaldet til Sogndegn og Skoleholder for Rønninge Menighed. Han ægtede ¹⁶/₇ 1756 Anne Sophie Dinesdatter, som døde 1767, selv døde han 1769. «Han var en ypperlig Sanger og en duelig og utrættelig Skolelærer». ¹⁾

Jens Christiansen Kamp, som var Studiosus, blev ¹⁹/₁₁

¹⁾ Bendz, Efterretn. om Rønninge og Rolfsted Menigheder, S. 35 f.

1748 kaldet til Degn og Skoleholder for Kjærum Menighed; tidligere var han Skoleholder i Stige, Lumby Sogn. Han ægtede 1) $\frac{9}{2}$ 1746 i Sct. Knuds Kirke i Odense Catharina Hansdatter Klingenberg, † 1762; 2) Hedevig Frederikke Buch. Med den 1ste Hustru havde han 8 Børn, med den sidste 10! Kamp døde som Degn i Kjærum $\frac{10}{1}$ 1807, 82 Aar gl., havde saaledes været Degn her i 59 Aar. Ved Biskop Ramus's Visitats i Assens 1765 fandtes Annexets Ungdom «maadelig oplyst»; men senere gik det Jens Kamp bedre ved de mange Visitatser, han maatte møde til. Vi hørte om de 14 Skpr. Sædeland, han havde som Degn; han havde desuden — fortæller han samtidig — som Skolejord $4\frac{1}{2}$ Td. Sædeland; men denne Jord var gruset og meget sandig, og der gik en alfar Vej derigjennem. Ved hans Død bestod hans Besætning af 3 Køer, 1 Kvie og 4 Faar, og han efterlod sig da ogsaa nogle Bøger. Til Deling mellem Enken og Børnene blev der ialt 813 Rdl. 3 fl .

Niels Rasmussen blev $\frac{24}{5}$ 1807 kaldet til Degn og Skolelærer for Kjærum Menighed. Han var født i Sandholts Lyndelse 1779 og var en Søn af Ladefoged Rasmus Hansen paa Sandholt. Niels Rasmussen var i $7\frac{1}{2}$ Aar Tjener paa Sandholt hos Nobel v. Nørager, derefter nød han i 3 Aar Undervisning paa «Det fyenske Seminarium» (Trolleborg), hvorfra han blev dimitteret 1805 med Karakteren «God». Siden var han Huslærer paa Brahesborg for Kunstmaler og Hollænder Rafns Søn, den senere berømte Sprogmand og Oldgransker Carl Christian Rafn (f. paa Brahesborg $\frac{16}{1}$ 1795). Degnen Rasmussen, som $\frac{13}{11}$ 1807 i Kjøng Kirke ægtede Anna Barbara Sophie Rasmusdatter, en Gaardmandsdatter fra Glamsbjerg, havde de første Aar sin Bolig og Skole ved Kjærum Kirke; men 1810 flyttede han til Saltofte. Sognets Skolevæsen var nemlig Aaret før blevet omordnet, idet Sognet blev inddelt i Saltofte og Ebberup Skoledistrikter, hvilken Inddeling

blev approberet af Kancelliet $\frac{3}{1}$ 1809. Skolen ved Kjærum Kirke blev, da Rasmussen flyttede til Saltofte, først lejet ud; men $\frac{21}{3}$ 1811 holdtes der Auktion over den, og da det gjorte Bud ikke blev approberet, holdtes der atter Auktion $\frac{21}{5}$ 1812; den solgtes da til Gmd. Jens Andersen af Kjærumgaard for 650 Rdl. paa den Betingelse, at der bestandig skulde være et Værelse parat, hvori Præsten, naar han kom til Kirken, kunde tage ind for at omklæde sig. 1865 brændte Huset, som da bestod af 18 Fag og var beboet af 3 Familier. S. A. købte Fattigvæsenet den Grund, hvorpaa disses sammenbyggede Hus havde ligget, og opførte derpaa et grundmuret Hus, hvori der indrettedes 1) Bolig for den ene Familie, 2) Sprøjtehus og 3) et Værelse til Benyttelse for Kirkegangskoner og Børn, som føres til Daaben. — Der havde dog baade i Saltofte og Ebberup været holdt Skole, før den nævnte Distriktsinddeling fandt Sted. Da Biskop Bloch $\frac{4}{6}$ 1789 havde visiteret i Kjærum Kirke, skrev han i sin Visitatsbog bl. a.: «Skoleholder Søren Jensen i Saltofte (catechiserede ret godt) og Skoleholder Werner Petersen af Ebberup (catechis. nogenledes) ere begge (mig uafvidende) af Capellanen Hr. Melbye indsatte som constituerede af Conferentsraad Ryberg.» Den myndige Biskop var nok saaledes ikke tilfreds med, at der ikke var taget tilstrækkeligt Hensyn til ham; men Skoleholderne vare konstituerede og indsatte, og kasere dem kunde han ikke. Ryberg havde Aaret før ladet bygge Skole i Saltofte, Bogstaverne C. R. og Aarstallet 1788, som endnu findes over Døren, minde derom. Skolen i Saltofte var tillige en Spindeskole, og Skoleholderens Hustru — Anne Kirstine Borre — var Spindelærerinde. Assessor (senere Etatsraad) Rybergs Frue interesserede sig meget for Spindeskolen, besøgte den flittig og gav stundom Præmier til de flinkeste Piger. Søren Jensen blev 1805 forflyttet til Voldtofte, hvor han døde som Kirkesanger og Skolelærer 1829, 66 Aar gl. Efter Jensen var

der en forhenværende Underofficer, Bisted, Skoleholder i Saltofte. Han, som især lærte Børnene Høflighed og militærisk Holdning, gik omkring og fik Kosten hos Beboerne, men laa i Skolen. «Der er ikke til at være i Skolen om Natten for Tummel», sagde han; Aaret efter (1808) kom ogsaa — Spaniolerne og havde Lazaret i Skolen! 1810 flyttede saa Degnen Rasmussen til Saltofte. Han blev entlediget $^{24}/_{12}$ 1844 og døde $^{19}/_{1}$ 1846 i den Gaard, han havde kjøbt (se S. 98).

Hans Peter Petersen, som en Tid havde været Hjælpe-lærer hos Rasmussen og siden blev gift med hans Datter, blev $^{24}/_{1}$ 1845 kaldet til Skolelærer i Saltofte og Organist ved Kjærum Kirke. Han blev entl. $^{1}/_{10}$ 1885 og døde i Næsby $^{28}/_{1}$ 1887.

Peter Hansen Madsen, som en Tid havde været Hjælpe-lærer hos Petersen, blev $^{14}/_{12}$ 1885 kaldet til Skole-lærer i Saltofte. — I Aaret 1889 blev der oprettet et Andenlærerembede ved Saltofte og Ebberup Skoler; i først-nævnte By blev der bygget et nyt Skolehus med Bolig til Andenlæreren, og i Ebberup blev der indrettet et Skole-lokale til Brug for Andenlæreren. I Aaret 1900 skete der atter Forandring med Sognets Skolevæsen; der blev da bygget 2 nye Skoler, en i Kjærum¹⁾ og en i Thorøhuse; den gamle Skole i Saltofte blev solgt og Andenlærerens Skole brækket ned. Lærer Madsen, som i Aaret 1889 var bleven Førstelærer, flyttede saa i Aaret 1900 til Kjærum. Han tog Afsked 1905.

Lars Pedersen, som nu er Førstelærer i Kjærum, blev kaldet 1905. Han er tillige Organist.

Den forannævnte Verner Petersen, der døde som Skoleholder i Ebberup 1802, 69 Aar gl., havde været Vagtmester. Efter at have faaet sin Afsked som saadan, bosatte han sig

¹⁾ Egentlig paa Nordby Mark. Ogsaa Kjærum Mølle — opført 1887 — ligger paa Nordby Mark.

i Ebberup, lejede et lille Hus og oprettede en Privatskole, med hvilken det dog især i Begyndelsen gik noget trent. De fleste sendte deres Børn til Degneskolen ved Kjærum Kirke, da Undervisningen der var gratis. Men Konferentsraad Ryberg havde Interesse for Petersens Virksomhed; naar han kom til Ebberup, saa' han tit ind i Skolen. En Sommerdag kom han derind og fandt, at Skolen den Dag var besøgt af 11 Børn — et om Sommeren stort Antal; han lovede da, at han vilde bygge en ny Skole, hvor Petersen tillige kunde bo med sin Familie. Den følgende Sommer (1788) blev Skolen saa bygget, og med Glæde forlod Petersen de smaa Stuer, han hidtil havde havt, og flyttede ind i den nye, efter Datidens Forhold rummelige Skolebygning. Om de Skoler, Ryberg lod opbygge i Saltofte og Ebberup, hedder det: «Foruden Skoleholderens fornødne Værelser findes i hvert Skolehus to Stuer, en for Børnene at læse, skrive og regne i, og en, hvori Pigerne lære at spinde. Stuerne ere sunde, rummelige; der er højt til Loftet, og der er anbragt Ventilatorer i Vindverne. Skoleholderlønningen er foruden den fri Bopæl og Ildebrændsel omtr. 60 Rdl. om Aaret». Der tilføjes, at Ryberg for at faa dygtige Lærere til Skolerne har ladet to unge Mennesker oplære ved Seminariet i Kiel¹⁾. Den ene af disse var sikkert Søren Jensen, som blev Skoleholder i Saltofte; om den anden var den ikke saa unge forhenværende Underofficer Verner Petersen, er vel et Spørgsmaal. — V. Petersens Enke døde 1820, 73 Aar gl., som «Pensionær og Almissem.» Efter Petersens Død bleve Børnene fra Ebberup nok henviste til Degneskolen; men nogle fik Undervisning hos Skræder Hans Valentin Hvalsøe i Ebberup. I Aaret 1808 blev der ogsaa i Ebberup — som i Saltofte — indrettet Lazaret for Spaniolerne; begge Skolerne vare

¹⁾ Lahde og Nyerup, Ryberg, S. 36.

da ubesatte af Lærere, og Agent Ryberg vilde ikke holde dem tilbage, naar de kunde komme til almindelig Nytte; Skoledirektionen bemærkede dog, at de 2 Skolebygninger ikke længere kunde overlades til Lazaret, end til en særdeles nødvendig forbedret Skoleindretning i Kjærum Sogn fandt Sted. Det var Regimentet «la Princessa»s syge, som laa i disse Hospitaler; i Ebberup Skole var der 20 à 24 Senge. Der var ansat en Hospitalsforstander; Forvalter Andersen paa Brahesborg ansøgte $\frac{23}{6}$ 1808 om at blive fri for at være det og anbefalede Rafn sammesteds til Posten.

Mads Petersen, dimitteret fra Trolleborg 1808, blev 1809 ansat som Skolelærer i Ebberup, hvor han døde $\frac{3}{6}$ 1856. Han var født i Hajstrup, Øsby Sogn, 1787. Blev Dannebrogsmænd $\frac{2}{12}$ 1850. I mange Aar Kirkesanger.

Carl Christian Schmidt, f. i Davinde $\frac{29}{8}$ 1829; Lærer i Akkerup $\frac{23}{7}$ 1851, i Ebberup $\frac{14}{8}$ 1856; Dbm. $\frac{26}{5}$ 1892; entl. $\frac{1}{1}$ 1900, † $\frac{24}{2}$ 1911. Han var i mange Aar Kirkesanger. — Den nuværende Skole i Ebberup blev bygget 1860; den tidligere Skole laa S. for Gaarden Matr. No. 15.

Johannes Fenger Schmidt, en Søn af forannævnte C. C. Schmidt, blev 1900 Førstelærer i Ebberup og er tillige Kirkesanger.

Andenlærere ved Saltofte (Kjærum) og Ebberup Skoler.

Lars Larsen . . . 1889—95.

Johannes Fenger Schmidt . . . 1895—1900.

Gustav Petersen . . . 1900—1903.

Lars Pedersen . . . 1903—1905 (blev da Førstelærer).
Axel Bjerg . . . 1905—1908.
Jens Peter Madsen . . . 1908—1910.
Johannes Alfred Poulsen . . . 1911.

Enelærere i Thorøhuse.

Peter Larsen . . . 1901—1904.
Jens Peder Rasmus Jensen Lyngø . . . 1904.

Efterskrift.

I Følge Langebeks Kort i S. R. D. (VII) er det Kyarbü, der i Valdemar II's Jordebog nævnes som Kongens Gods, = Kjærum, og Suhm giver ingen Begrundelse af sin Bemærkning om, at det er = Kjærby i Asperup Sogn. I Registret til S. R. D. antydes, at Suhms Mening «maaske» er rigtig. Dr. O. Nielsen havde tidligere i sin Udgave af Jordebogen skrevet (S. 110), at «Kyarbü, som nævnes mellem Hæsleakær og Munkæboth», er formodentlig Over Kjærby i Drigstrup Sogn eller Vester Kjærby i Agedrup Sogn! Men Byerne nævnes ingenlunde altid i Orden efter Beliggenheden, og der er formentlig intet, som taler for, at nogen af de nævnte Kjærby'er har været kgl. Gods, hvorimod det er sandsynligt, at Kjærum, som 1583 laa under Hagenskov, tidligere har tilhørt Kongen. Det bliver saa ogsaa let forstaaeligt, at Kirken, som vel blev bygget af Kongen, kom til at ligge i Kjærum. — Om Kirkens ældste Taarn (en «Kjærne»? jvf. S. 107) kan have bidraget til, at Navnet Kjærby senere blev til Kernetorp . . ., henstilles til Overvejelse.

Jørgen Christensen

en lægekyndig fynsk bonde fra det 18de århundrede.

Af

K. Carøe.

I sommeren 1911 fik medicinsk-historisk musæum gennem dr. *P. Sørensen* i Morud tilsendt fra husmand *E. B. Nielsen* på Skovsbymark ved Skalbjærg en skreven bog i kvart, der viste sig at være en sygejournal, ført fra begyndelsen af 1773 til omtrent midten af firserne; dens forfatter var tydeligt nok en lægmand, der dog såvel ved sin gode skrift som ved sin forholdsvis gode retskrivning og sin gennemgående rigtige benyttelse af en del latinske sygdoms- og medikamentbetegnelser og enkelte tyske udtryk syntes at stå over bondestanden.

Det galdt nu om muligt at finde ud af, hvem der var forfatteren, og det lykkedes også ved den fortrinlige og ihærdige hjælp og interesse, som husmand *Nielsen* både da og senere har vist i denne sag og for medicinsk-historisk musæum overhovedet.

Da han havde købt bogen af en mand på egnen, der senere var taget til Kalifornien, skrev han straks uopfordret til denne mand og fik hurtigt til svar, at bogen var købt i 1868 på auktion efter «*Jørgen Førgensen*, den sidste ætling af den gamle Korsebjærgslægt, hvoraf en af

hans forfædre var en meget klog mand, som det i gamle dage hed sig; han var også doktor og kurerede på folk, og iblandt de bøger, som jeg fik, var der en temlig stor dagbog, hvori han havde opskrevet alle dem, han kurerede på, samt hvad syge de havde haft, og hvad han tog i betaling».

Hermed var gåden løst; forfatteren var den fremragende fynske bonde *Jørgen Christensen*, og ved arkivar *Wad's* gode hjælp er det lykkedes at påvise de medicinske skrifter, som *Jørgen Christensen* anvendte, naar han gav sig af med at kurere.

I landsarkivet i Odense findes nemlig den ved hans død foretagne skifteforretning og vedlagt denne hans testamente, underskrevet med en smuk og fast håndskrift, der ganske falder sammen med dagbogens, samt en fortegnelse over hans efterladte bøger.

Det er denne fortegnelse, der navnlig har betydning; den viser, hvor oplyst og interesseret denne dygtige fynske bonde har været, der havde samlet sig et bibliotek på over 200 bind, som han efterlod til sin sønnesøn, der skulde overtage gården, med det udtrykkelige ønske at bøgerne skulde forblive ved denne og i slægten. Det ser ud til, at hans ønske er blevet holdt i ære, og at den bogsamling, som han efterlod 1789, først blev splittet ved den sidste ætlings død 1868.

Jørgen Christensen har haft en hædersplads i den danske litteratur, lige siden *Ove Malling* i 1777 i «Store og gode Handlinger» nævnte ham blandt de «vindskibelige bønder», og en mere indgående skildring har *Rugaard* givet af ham i «Fremragende danske Bønder». Han var c. 24 år, da han 1731 fik Korsebjærggård i Ubberup sogn tæt ved Odense i fæste og med den også til hustru den forrige fæsters 37årige enke *Maren Rasmusdatter* samt en 15årig stif søn. Med stor dygtighed bragte han den forfaldne gård på fode, og 1746 formædede han at erhverve

den som selvejendom. Hvad han udrettede, kan læses hos *Rugaard*; det bedste bevis for, hvor meget det var, er vel, at *Jørgen Christensen* var den første danske bonde, som det kgl. landhusholdningsselskab 1771, to år efter dets indstiftelse, optog som korresponderende medlem, og samtidigt besluttede det, at lade hans flid offentlig bekendtgøre, at tilkende ham et stort sølvbæger med indskrift, at tilstå ham selskabets store sølvmedaille og at skænke ham et vel indbundet eksemplar af *Bomare's* naturhistorie i 8 bind for hans store lyst til læsning. Og hertil føjede senere det kgl. landvæsenkollegium en guldmedaille. Ligesom bøgerne bestemte *Jørgen Christensen*, at disse tre æresgaver skulde blive i slægten og ved gaarden. Hvor er de nu?

I den indstilling, som kapellan *J. K. Trojel* i Vissenbjerg 1770 efter landhusholdningsselskabets opfordring stillede dette om *Jørgen Christensen's* fortjenester¹⁾, siger han til sidst om ham, at han førte et ordentligt og stille liv og var en meget vittig (kundskabsrig) og fornuftig mand, der ved blot øvelse og læsning havde forhvervet sig en sådan kundskab om urter, som man aldrig skulde formode hos en mand af hans stand; urternes medicinske kraft og brug var ham så bekendt, at han i mange tilfælde vidste at give gode og uskyldige husråd. Og i nogle «Økonomiske Breve», som i 1774 optoges i «Odense Adresse Kontors Efterretninger» og vistnok skyldes *Trojel*, hedder det om *Jørgen Christensen*: «Han er tillige botanikus eller blomsterkender og ved at nævne alle urter i hans marker med navn, ja ved og, hvortil de i lægekunsten er nyttige». Herredsfoged *Mylius*, der ganske havde tiltrådt *Trojel's* indstilling, føjede til: «Endlig blev jeg med forundring var i *Jørgen Christensen's* hus en liden bogsamling af adskillige bøger, teologiske, medicinske, endog filosofiske og

¹⁾ Magazin for patriotiske Skribentere 1771 nr. 11—12.

juridiske, såvel i det tyske som danske sprog, hvoraf manden sagde, at han i arbejdsledige timer havde fornøjelse at læse udi; hvilket meriterer desto større ære, som bøgernes læsning i bondestanden ellers er usædvanligt». Ligeledes fremhæves det i «Store og gode Handlinger», at end ikke urterne, som vokser på hans grund, har gået hans opmærksomhed forbi; blandt adskillige gode danske og tyske bøger, som han har samlet sig til fornøjelse og tidsfor driv, har han og forskaffet sig nogle, hvoraf han kunde lære at kende sådanne urters kræfter og nytte. Og i det eftermæle, som «Odense Adresse Kontors Efterretninger» gav ham ved hans død i 1789, står der: «Han hjalp mange, endog uden betaling, med en besynderlig lykke med sine ved læsning sig selv erhvervede indsigter i lægekunsten. Han havde allerede for 16 år siden foranstaltet forberedelser til sin død, idet han stadigt havde sin ligkiste stående hos sig og derfor lod forfærdige en vogn, hvorpå han vilde køres til graven, så han daglig havde sin død for øje».

Så længe var det dog ikke siden; i dagbogen står i Februar 1778: «*Rostrup* fik lidt spirit., gjorde afregning for tømmeret, han havde fået; jeg betalte fjæle til min ligkiste».

Elleve år efter, da *Jørgen Christensen*, 81 år gammel, 27. Juni 1789 endte sit virksomme liv, var han en ensom mand; i 1774 døde hans hustru, i 1787 hans sidste søn, som han 1776 havde overdraget Korsebjærggård; tilbage var kun sønnesønnen *Jørgen Christian Olsen*. Har denne 8årige dreng (døbt 22. April 1781) virkelig selv skrevet og udregnet den *Cramer's* regnebog, som nu findes i universitetsbibliotekets manuskriptsamling, må han have været ikke alene et meget fremmeligt og velbegavet, men også et meget vel oplært barn; det er dog lidet rimeligt, at han har kunnet gøre det uden kyndig hjælp; men som voksen

mand slægtede han i hvert fald i meget bedstefaderen på og fortsatte hans gerning som dygtig landmand.

Blandt de forskellige bøger, som husmand *Nielsen* har skænket medicinsk-historisk musæum, fandtes nemlig også en skreven bog med 232 kvartsider og et ret kunstfærdigt udført titelblad «*Christian Cramers* Regnebog, beregnet og sammenskrevet af *Jørgen Christian Olsen*. Korseberg. Den 28de December A^o 1770». Det er virkelig *Cramer's* regnebog, hvis første halvdel (indtil rentes regning) er afskrevet, og alle eksemplerne er udregnede med deri foretagne rettelser, alt skrevet med en smuk og tydelig håndskrift, der ikke har noget barnligt ved sig; skulde det monstro ikke være bedstefaderen, der i sin alderdom har undervist sønnesønnen? Med giverens indvilligelse blev denne bog overladt til universitetsbiblioteket, hvor den rettere havde sin plads. I medicinsk-historisk musæum bevares derimod følgende bøger, som har tilhørt *Jørgen Christensen* og findes på hans fortegnelse: 1) *Tissot*: Anleitung für das Landvolk in Absicht auf seine Gesundheit (tysk oversættelse ved *Hirzel*), Zürich 1767, 2) Der wohl unterwiesene Apotheker, Anleitung zur Apotheker-Kunst, Arnstadt und Leipzig 1735, 3) Immerwährender Hauss- und Land-Wirttschaffts-Calender, Nürnberg 1740 (på hvis indvendige sider af bindet og smudsbladene er skrevet forskellige kuriøse recepter og husråd, navnlig mod kvægsygdomme), 4) 1ste bind af Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, København 1757. Den første bog er ved arkivar *Wad's* velvillige hjælp erhvervet til musæet, de tre sidste bøger er gaver fra husmand *Nielsen*.

Sygejournalen er som tidligere sagt en bog i kvart med papbind og læderryg; den har nu 102 beskrevne blade, men den har tidligere haft flere, da det hist og her kan ses, at der har været revet blade ud af den; til gengæld er der enkelte steder, navnlig henimod slutningen, indhæftet en del blade af et andet slags papir; det ser

ud, som om *Jørgen Christensen* efterhånden er bleven sparsommelig med papiret; i begyndelsen er der ofte ret store mellemrum mellem optegnelserne, vistnok for at kunne føje senere bemærkninger til, hvilket kan ses at have fundet sted; efterhånden bliver skriften mere og mere sammentrængt og optegnelserne langt mere kortfattede, så at hver ny konsultation til sidst kun fylder 1 eller 2 linjer.

Den egentlige journal begynder øverst på tredje side: «1773 Paaske Dag (11. April) fick en Skræder fra Render Sp.form. til sin Søns Øye; hafde og fået forhen»; hvad år den ophører, lader sig ikke bestemt afgøre, men henimod slutningen nævnes nogle gange «konsistorialrådets» datter og pige som konsulterende, og her kan næppe være tale om andre end pastor *Grüner* i Vissenbjærg, der blev konsistorialråd i Marts 1783; meget tyder på, at journalen er ført, så længe som *Jørgen Christensen* overhovedet gav sig af med at give råd. Af og til gøres der adskillelse mellem årene ved en overskrift: «Nytårsdag 1777», «I Jesu navn begyndelse 1778», og i dette år er der en nogenlunde gennemført datering indtil 8. September, medens der ellers kun hist og her er anført datoer: «I Guds navn begyndelse 1779», og for sidste gang: «1781. I Guds navn, Gud give lykke og velsignelse».

Antallet af konsultationer årligt kan anslås til c. 200, men da der ofte er givet råd og lægemidler til flere patienter ved hver konsultation, som jævnligt fandt sted ved udsendt mellemmand eller brev, bliver antallet af behandlede ikke så lidt større, og i ikke så få tilfælde fik derfor patienterne «skreven råd».

Hvad der forbavser, er den færdighed, hvormed *Jørgen Christensen* manøvrerer med latinske navne på sygdomme og lægemidler, der i reglen er rigtigt skrevne, men at komme nærmere ind herpå og på principperne for hans behandling, vilde kun være af interesse for lægekyndige læsere; til hans yndlingsmidler hører «giftplaster» mod

«gift», d. v. s. betændelse, især i hænderne, myrespiritus, regnormeolje og navnlig et dekokt af filago, museurt, som han anvendte mod forskellige udvortes og indvortes skader; i farmakopeerne fra den tid findes det ikke, men det er et gammelt middel; af *Simon Paulli's* «Danske Urtebog» fra 1648 ser man, at destillatet af denne urt i ældre tid blev anvendt mod kræft, og dersom denne urt bliver søden (kogt) i sur vin og dette afsød drukket, da stopper det ikke alene dysenteri eller blodgang, men også kvindernes tid, når de er alt for strenge — og «Dansk Urtebog» er netop den første danske medicinske bog, som findes på *Jørgen Christensen's* bogfortegnelse.

De fleste af de andre midler, som *Jørgen Christensen* anvendte, er derimod ret godt kendte, om end mange af dem nu er ude af brug, og rimeligvis har han selv dyrket eller indsamlet de fleste af de urter, som han brugte, og det var mange; kun om hans yndlingsmiddel «giftplaster» lader det sig vanskeligt sige, hvad det har været for et plaster; derimod har et andet af ham meget anvendt «lægeplaster» vistnok været emplastrum sticticum, det tyske Heilplaster.

Til to af hans andre yndlingsmidler havde han ligesom til museurtdekoktet råstoffet i sin nærhed; myrespiritus, spiritus formicarum, tilberedtes af friske myrer, der blev overhældte med spiritus, henstillede i nogle dage, og udtrækket derefter destilleret; regnormeolje, oleum lumbricorum, var et biprodukt ved destillation af tørrede regnorme til fremstilling af spiritus lumbricorum volatilis. Der blev da heller ikke sparet på disse midler: «Her var nogle, havde været her før, fik en pottefuld formicularis».

Af sygdomme er det navnlig «gift» og «rosen», som han omtaler; derindunder går vistnok alle betændelser og hudlidelser; selvfølgelig nævner han også mange andre lidelser, mest ved deres danske navne, men han bruger

også tyske, dog sjældent, og han går ikke af vejen for latinske som angina, colica, epilepsia, herpes, febris hectica; og skal han rigtig imponere en karl fra et embedsmandshjem, føjer han med et lunt smil til: «Jeg skrev lidt latin iblandt.»

Med stor omhu passer *Jørgen Christensen* på sine flasker — glas var jo dengang ikke så billig en vare som nu — og han optegner omhyggeligt, når han udleverer noget i flaske, og om han får den igen, navnlig når det er en «krystalflaske».

Jørgen Christensen's ry strakte sig over hele Fyen¹⁾; fra alle egne, ikke blot fra landet, men også fra byerne, søgte man til ham; og det var ikke alene almuen, der viste ham tiltro; fra herregårdene, præstegårdene og de højere stænder, selv fra biskoppens hus blev han søgt, ja, henimod journalens slutning står endog anført: «Prof. v. Westen's sønner fik plaster og spirit. flaske»; faderen var den bekendte dr. med. og apoteker *P. v. Westen* i Odense, hvis fader, apoteker *J. C. v. Westen*, i øvrigt i 1732 havde stået fadder til *Jørgen Christensen's* ældste datter sammen med forskellige andre honoratiores. Særligt synes han at være blevet søgt fra landsdommer, etatsråd *Baar's* hus, Lille Hesbjerg, svigerfader til *P. v. Westen*; hans hustru

¹⁾ Det må erindres, at i 1773, da sygejournalen begynder, var der kun een læge på Fyen, landfysikus J. Eichel i Odense (1753—1804), thi apoteker, prof. P. v. Westen, der var dr. med., gav sig ikke af med at praktisere; af eksaminerede kirurger var da: i Odense D. Tiedtke (1755—1792), V. C. Brohm (1757—1784) og J. F. Ortmann (1766—1789), i Svendborg J. N. Mürer (1773—1824), i Nyborg C. C. Rathsack (1763—1818) og i Fåborg C. Hempel (1766—1806); af disse havde kun Hempel tillige den medicinske tillægseksamen, som kirurger kunde underkaste sig. Desuden har sikkert de ved de forskellige garnisoner ansatte feltskærer og hist og her ueksaminerede kirurger, det vil sige barbersvende, praktiseret uden bevilling, således i Hårby ved Assens, hvor tre kirurger Mansfeld praktiserede efter hinanden i tidsrummet 1733—1789.

søgte flere gange hans råd, og ved en sådan lejlighed gav hun ham en del små flasker.

Den store mængde gudelige bøger, som findes på *Førgen Christensen's* fortegnelse — i alt 60 — viser, at han har været en alvorligt troende mand, og det fremgår også af de ord, hvormed han ofte slutter sine optegnelser i journalen: «Gud er alting bekendt», «Gud hjælpe vel», «Gud råde lykken», «Hvad der bliver af ved Gud», «Hjælp vel af Guds tilladelse», «Gud ved, hvor det skal gå», «Om det gør noget, ved Gud», eller en sjælden gang «Gottweiss». Og det er rimeligvis denne stærke tro og hans åbne, ærlige sindelag, der bringer ham til at se skeptisk på præstestandens mindre gode elementer. Med de fleste af de omboende præster har han vist stået på en god fod, han søges i alt fald jævnligt fra præstegårdene; i nabo-præsten *J. K. Trojel* havde han en fuldtro ven, derom vidner ikke alene dennes stærkt rosende indstilling til landhusholdningsselskabet, men også den tidligere omtalte oversættelse af *Tissot's* lægebog, i hvilken *Trojel* 6. Okt. 1770 har skrevet denne tilegnelse: «Den vittige og meget vindskibelige Mand *Førgen Christensen* i Kaarsebjerg bliver denne Bog til eet Venskabs og Høiyagtelses Tegn foræret af een Ven». Med sin egen sognepræst, *Volf Godske Holm*, har han sikkert sympatiseret, de havde begge samme interesser for bøger og havedyrkning og var begge udgåede fra folkets brede lag, *Holm* havde oprindeligt været købmandskarl; men med dennes søn, *Knud Tommerup Holm*, der 1761 efterfulgte faderen, har han næppe stået sig godt, thi det må vel være ham, han sigter til: «*Hans Lausen* hilsede mig fra *Mads Hansen Top*, jeg skulde hjælpe ham, han havde hugget sig i foden, og der Gliewasser ging; jeg bad ham hilse *Mads* og sige, at min præst havde dømt mig fra forstanden»; og der synes også at ligge en skjult bebrejdelse i disse ord: «*Førgen Hansen* med sin

svigersøster, havde en bedrøvelig hånd af gift, havde tjent i Allested præstegård, var bleven forsømt i skamfuld måde; jeg har kostet meget derpå».

Ejendommeligst kommer denne stemning frem i en af de længste optegnelser i journalen, der tillige i højere grad end nogen anden bærer vidne om *Førgen Christensen's* varme og medfølelse hjerte: «To små piger, en 13 år bar den svage 15 års på sin ryg; den svage lå på gulvet i jammerlig tilstand, havde stor skade i begge fødder ved anklen med hævelse og mange huller på; hun græd meget, vilde jeg skulde hjælpe hende, som jeg ej kunde; jeg gav dem 2 skilling og bad dem, at de vilde lade deres præst se det, for at se, om der er endnu noget godt at vente ved præster, blandt hvilke nogle er ukristelige; jeg underviste den friske noget, som straks bør bruges; svarer præsten vel, vil vi efter Guds tilladelse bruge mere; nu prøves herrens tjener».

Det er i det hele ingenlunde noget ensformigt eller kedeligt arbejde at læse sygejournalens 200 sider igennem; der er så mange små bemærkninger, der både morer og rører, som når han om en pige, «der ikke havde sin tid, var hoven i livet,» tilføjer «Gud ved det,» og jo mere man fordyber sig i den, desto smukkere et billede får man af *Førgen Christensen*, ikke alene som lægekyndig, men navnlig som menneske, en beskeden mand, der ofte taler om, hvor lidt han ved, og hvor ubegribelig mangan en lidelse er for ham; der i reglen ærligt siger sin mening, når han finder tilstanden alvorlig eller lidelsen forsømt; der trøster, når han kan og aldrig ses at forlange noget for sin ulejlighed, men nok vil have udgiften dækket for de givne medikamenter; ofte får han dog mindre, end hvad de selv har kostet ham, og ikke sjældent giver han dem gratis.

Men lad ham selv tale:

En husmand¹⁾ med sin datter, havde ikke sin tid, fik adskillig råd, men det er i sig selv vanskeligt.

En pige havde som en gevækst på en hånd, stor og farlig; Gud ved, hvor det vil gå.

Morten Olsen læste jeg længe for; han havde som en gevækst i næsen; jeg skrev derom, hvad jeg kunde finde; gjorde anvisning til en, som havde større forstand deri end jeg; flyede ham flaske med noget i at smøre med, et plaster til en finger.

Christen Sorensen's datter havde en skade på venstre arm, jeg frygtede for samme; mandens kone sagde, hendes mand var slaget med den store ende af et gevær, han lå syg, fik at helbredes med; om det er os tilladt, det ved Gud.

Smeden havde en søn, havde skåret sig på en skærekniv, sin pegefinger fra knoen i hånden og ud igennem det midterste led ind i det yderste; kniven havde rejst sig i midterledet i inderste side, og er ingen styrke ved fingeren mer at kalde, som man kunde binde huden sammen; hvad der bliver af, ved Gud.

Hans Jensen havde længe været hos feltskær, så meget affalden, så ikke jeg kunde kende ham; jeg rådede ham så meget, som jeg kunde med det gode; jeg frygter, at det var for længe tøvet; Gud råde lykken.

Laus Hansen havde indvortes skade ved og svinding på hemmeligt lem; jeg spildte mest $\frac{1}{2}$ dag på ham.

For en pige, var tungsindig, som ikke fik sin kæreste; jeg skrev længe, flyede nogle slags urter.

Henrik Møller for sin kone, havde brud og værk i et lår, haft feltskær fra Kertemind og Odense; var her siden, fik spir., kunde være 3 mark værd, og plaster.

En mand med sin gamle blinde fader, jeg mener det var en stær, jeg kunde ikke hjælpe.

Anders Greisen var tungsindig, havde 3 mænd med sig, den ene havde hugget sit ben, fik rad. torment. (potentilrod), lidt plaster, fik det smurt; jeg skrev og læste længe for dem, som jeg ej tog noget for.

En skalkagtig mand, havde svage øjne, sagde sig at være

¹⁾ Opholdsstedet, der så godt som altid anføres, er her og i det følgende udeladt, og hist og her er der foretaget enkelte uvæsentlige forkortelser.

morbroder til den Peder med det svage lår, fik lagt trækplaster bag ørene, fik spirit. til sig og Peder; betalte intet.

Mads Jensen's datter havde svage øjne og hævelse i ansigtet; gav mig 1 rdl., om jeg kunde hjælpe, hvis ikke skal han have sine penge igen.

En murermesterdatter fra Middelfart, var meget elendig, fik flaske med spir., gav 24 sk., vil intet hjælpe, lovede jeg pengene igen.

Jens Rasmussen's kone havde en stor hævelse i en hånd og svag uden og inden; svart ubegribelig for mig.

Niels Madsen med sin kone, hun havde gift i en hånd, var her nogle gange, der er gået op i armen, de har fået giftplaster, lægeplaster, formic. spirit.; Gud ved hvordan. De søgte væveren i Vigerslev, det blev hendes død.

Morten Lausen med sin datter, havde hul på en hæl, som kom mig ulægelig for, tillige svinding i benet; jeg var nogle timer om at granske og skrive; fik så plaster og spirit.; kunde være det værd, han gav mig, 2 mark.

Hans Jensen for sin kone, havde brud og værk i ben og arme, fik spirit., kunde være 22 sk. værd, gav 1 mark, fik uden betaling at trække hul med.

Christen Kudsk, hans kone er svag af brud og værk i lårlæd, havde været 3 uger, var så stærkt, at kræfterne var forgået, at de måtte hjælpe hende at komme til at ligge på en anden side i sengen, havde nylig været i barselseng, fik til råd, hvad jeg vidste; Gud ske lov lykkedes vel; kom 4. Januar 1778 og gav mig 2 mark; det kostede mig mere, som jeg skikkede med til hende.

Hans Pedersen med sin datter, havde skade i fødder og hænder, for mig ubegribelig, lignede Aussatz, Gud ved, fik at smøre med.

Møllerens kone havde længe været svag og søgt lægerne, nu havde hun stærk brud som riven i hovedet, kunde intet fortære, dog havde hun opkastelse, så maven var ganske urigtig; jeg tænker, det bliver hendes død; jeg gav enfoldig råd, flyede lidt med at tage få dråber ind af og smøre lidt på hovedet og at bruge rad. acores (kalmusrod), som blev skikket med.

Jens Hansen havde en søn, som havde hul på et lår, var gammel skade, havde været her før for nogle år siden, da jeg uden betaling gjorde bekest, har nu siden forsømt det;

fik lidt plaster, råd at bruge mælk af en rød ko, gav mig en skæppe ærter.

Laus Hansen med sin kone, havde en stærk rygpine, jeg rådede at bruge valrav, bukkeblad, rad. bardan. (burrerod), hun fik plaster og trækplaster. Betalte det, hun for nogle år forhen havde fået.

Søren Lausen havde udslåelse ved munden, fik plaster, flaske med lidet dog god smørelse; af årsag han skulde giftes med (det) første.

En pige fik for hovedpine herba verbenæ, fik trækplaster lagt bag ørene, spurgte råd for sin søster, havde hvide flod, jeg læste meget over men skrev ikkun lidet; jeg har frygt, lovede at skrive mere, om jeg blev anmodet.

Hans Pedersen, jeg lærte ham at tilrede oleum lumbric. at smøre med, jeg rådede ham at bruge rad. bardan. i sin drik og at lægge canis (?) over, når der blev trukket hul ved albuen, som var bleven kroget af brud og værk.

En fattig mand for sin kone, havde modersygd, havde været længe svag, jeg gravede kalmusrod op til ham, gav ham den undervisning, jeg vidste, jeg tænkte det var vanskeligt.

Rasmus Lausen for sin kone, havde bulnelse eller hårde knuder i sine bryster, fik lidt at smøre med, lægeplaster, råd at røge med sem. lini (hørfør), at gnides med linurt, koge majsmør med betulamel (birkemel).

Hans Nielsen for sin stiftatter, havde ved juletid sunket en nøddeskal, nu nylig (10. Marts 1778) opkastet den og nu ganske øm for brystet, fik rad. symphyt. med mere råd.

En fattig mand for sin kone, var svag på nogle måder, jeg skrev meget for ham, fik intet derfor, var beskænket.

Bent Andersen med sin datter, havde krop i halsen, havde været her engang før, var bleven bedre, nu igen med stor hævelse; jeg skrev og sagde alt det, jeg vidste af mine tyske bøger, *Hans Jacobsen* læste med tillige.

Peder Jørgensen var meget svag på mange måder, jeg skrev meget for ham, men svagheden havde mange hensigter, som jeg ej ganske kunde begribe.

Hennings' søn havde hugget pegefingern slet af ved hånden, det hængte ved med huden, lidet, havde og hugget i den lange finger, det blev forbundet med skinner; Gud ved, om det over forstand kan hjælpes.

Mathias Johansen i Svendborg havde for mig at skønne

en svindsot, som nøje (næppe?) står til at hjælpe, han havde og et hul i en kæbe inden i munden, som han havde skadet med tænderne; siden havde feltskær taget fire tænder ud og kan ej læge munden; det ser og besværligt ud, så vi vide ikke til råd; jeg har skrevet ham for på mange måder.

Mads Jørgensen med sin kone, lå i vognen, kunde ikke røre et arm, et ben ved samme side, som rørelse. Kom et år efter med fornøjelse.

Vores højærværdighed hr. biskops karl med to af hans piger, en havde, ved hun havde skuret ål, fået som gift i en hånd og arm, fik urter til bad til armen, råd at bruge korbendikt vand at tage ind og bruge kalmusrod, en canis(?) at lægge på hånden; den anden fik skreven råd for at befordre tiderne, at lades før ny på rosenåren, at laksere, at bruge valrav, fik elixir propriè. Paracelsi; fik Hellene rad. (enularod), rad. cores (kalmusrod).

Peder Madsen bedrog mig, fik plaster og smørelse, doctum, giftplaster til en finger, var gift i; da fingeren var i bedre stand, gik han sin egen gang.

En kone havde en stor gevækst forpå oven over det venstre bryst, havde varet 18 år, nu urolig, der gik blå streger over, jeg tog det an for at være krebs (kræft); *Niels Jensen* i Vejrup vilde skære det af og kurere det i fem dage; jeg sagde til konen, jeg vilde give ham 100 daler, når han fik det i stand, så jeg tror, konen lod fare.

Peder Hansen med en søn, var svag indvortes, var hård under brystbenene, jeg tænkte, det var miltsyge; jeg rådede, hvad jeg vidste.

En karl havde gammel hoste, jeg sinkede snart en halv dag at skrive og læse for ham; fik ikke noget derfor.

Jørgen Fisker var ganske upasselig af langvarig sygdom, som man ej kunde begribe alle egenskaber deri; jeg skrev meget for ham i gode tanker, der er vel en svindsot i følge.

Laus Nielsen med et pige barn, havde fået skade i et ben i småkopper, nu var rosen i samme; fik lidt plaster, råd at bruge rob sambuci (hylde saft), mælk af en rød ko, at bruge sacch. saturn. (bly sukker).

Rasmus Hansen med sin kone, havde ikke kunnet gå i 4 år, var nu ved Guds hjælp kommet til at gå, fik nu lagt trækplaster ved anklen, fik skreven råd at laksere, at bruge elixir f. B. (febrile?), fik en flaske med spir., gav for begge gange 3 mark.

Christopher Jørgensen med sin kone, synderlig svaghed, brud og værk i hænderne, i en ankel, svinding i en arm; jeg rådede de fattige folk uden betaling alt, hvad jeg vidste.

Laus Jacobsen's datter var tungsindig, jeg skrev efter Barmhjertig Samaritan (*Elias Beynon's* bekendte lægebog, der findes i flere danske udgaver fra 1677 lige til vor tid).

Af dette udpluk af dagbogen vil man få et ganske godt indtryk af, hvorledes *Jørgen Christensen* behandlede sine patienter, hvor åbent han udtalte sig, hvor forsigtig han kunde være, og hvor selvkritisk han var. Det vil derfor også være ubilligt slet og ret at kalde ham kvaksalver thi han skiller sig netop derved fra sådanne, at de altid har en afgjort mening om, hvad der fejler patienten, og hvad der lige så ufejlbart kan hjælpe, i reglen nogle ganske få midler, der anvendes i flæng mod alle lidelser. *Jørgen Christensen* derimod råder over et utal af midler, og der er næppe tvivl om, at han i overensstemmelse med sine mange danske og tyske lægebøger har anvendt dem med grundig overvejelse; men at udfinde principperne for hans behandling har ligget uden for dette formål, og det vilde sikkert også være forbundet med så stort et arbejde, at det næppe vilde have svaret til udbyttet.

De fleste af sine medikamenter har *Jørgen Christensen* sikkert selv tilberedt af urter, som han har samlet eller dyrket, og der er gået mange pletter spiritus og olje til, som slet ikke har kostet ham så lidt, og rimeligvis også en del fedt til «smørelse»; det er da også en stadigt tilbagevendende bemærkning: «Gjorde mig temmelig bekost», «Var mere værd», når han enten slet intet fik eller mindre end værdien af det leverede. Det ser nærmest ud, som om han i reglen ikke har fordret noget bestemt, men taget mod, hvad der gaves, og det var meget forskelligt både i penge og varer; det veksler i penge fra 4 skilling til 10 mark eller en bankseddel; og hvad varer angår, tog han, hvad der blev budt: en skæppe byg, en skæppe

ærter, gedder og aborrer, et knippe ål, mjød og voks, en pot brændevin, en pot akvavit, eller når han havde behandlet en så fin mand som krigsråd *Wedel*, to potter rinskvin; men hans gode hjerte fornægtede sig heller ikke her, thi ret hyppigt anfører han: «Jeg tog intet — gav mig lidet — lovede betaling — betalte ikke — betalte det, hun for nogle år havde fået — var 10 sk. værd, betalte siden — fik uden betaling at trække hul med — vil intet hjælpe, lovede jeg pengene igen».

I sammenligning med *Jørgen Christensen's* dygtige og ihærdige virken som praktisk landbruger, der vakte fortjent opmærksomhed på en tid, da bondestanden i reglen lod alt gå ved det gamle, er hans medicinske virken kun lidet kendt, den efterlod sig jo ikke så synlige vidnesbyrd, som hans træplantning, hegnsætning, markforbedring, gårdbygning, m. m. Nu, da et tilfælde har givet lejlighed til at lære den ret nøje at kende, er det ejendommeligt at se, i hvor høj grad den har samme præg som hele hans øvrige virken; gennem læsning og selverfaring erhverver han sig efterhånden en række kundskaber og midler, der vel ikke bundes i grundig viden; og hvor ofte denne mangler ham i vanskelige tilfælde, lægger han ikke skjul på; man kan ikke andet end i disse udtalelser se den alvorlige og ærlige mands trang til over for sig selv — og måske eftertiden — at fæste til papiret sine tvivl, om han nu virkelig udrettede noget ved sin behandling eller blot bragte de lidende en trøst ved at give dem af sine midler, og man mærker hans glæde, når han senere har kunnet føje til, at «det lykkedes godt», «det hjalp vel» eller at patienten «kom et år efter med fornøjelse».

Og han tog sig ikke sit hverv let; jævnligt siger han, at han brugte timer eller halve dage til at sætte sig rigtigt ind i sagen, og man kan af hans beskrivelser se, at

han også foretog ganske grundige undersøgelser; hyppigst hedder det dog: «Jeg læste meget», og dertil har han da brugt sin medicinske bogsamling, der omfattede 35 bind, hvortil kom 5 bind dyrlægevidenskab, både danske og tyske bøger.

Hvad han overhovedet ejede af bøger, fremgår af den følgende fortegnelse, som desværre er optaget af en mand, der ganske har manglet kundskaber til at affatte en sådan fortegnelse og anføre en titel rigtigt; men i al sin ubehjælpssomhed giver den dog et tydeligt billede af den store kundskabstrang hos denne jævne fynske bonde, som i sit lange liv havde samlet sig c. 60 gudelige bøger, c. 40 medicinske, c. 10 historiske, c. 45 landøkonomiske og c. 40 af forskelligt praktisk indhold, men ejendommeligt nok kun en eneste skønlitterær: Peder Paars.

Optegnelse

Paa de Bøger Som fantes i Korsebjerg.

Speciel anført in folio.	In quarto.
Nr. 1. Tysk Bibel 1730.	11. Oeconomische Magazin.
2. Deutsche Apotech. Strasburg 1602.	8. tomē. 1757.
3. Tysk urte Bog uden titel.	12. Haus vater Baum und Kü- chen Garten.
4. Luther tyske bibel. Wittenberg.	Osnabrück 1687.
5. Lutheri tyske Postil til Wittenberg 1555.	13. Erklärung der kleine Cate- chismi.
6. Krauterbuch. Bassis 1687.	Leipzig.
7. Johan Hieronim Krau- terbuch. Erfurt 1733.	14. Naschous Religions Artik- ler. Khn. 1697.
8. De hellig Propheters og Apostlers Reiser.	15. Ein ewigwarende Calender. Khn. 1648.
Kiøbenhavn 1608.	16. Haus und Landwirschafft Calender.
9. Feier Tage Neue und alte Calender.	Nyrnberg 1740.
10. Ligprädichen uden titel.	17. En skreven Læge Bog uden Titel.

<p>18. Staats Calender. 1770.
Altona.</p> <p>19. Salomons Høysang paa vers.
1740.</p> <p>20. Staat Calender. 1779.</p> <p>21. De 7 Christord paa Korset.</p> <p>22. Capitels Taxt fra 1660 til
1783.</p> <p>23. Verdens siunlige tings Be-
tragting. Khn. 1718.</p> <p>24. Dansk urtebog. Khn. 1648.</p> <p>25. Johan Vogte Skatckaemer.
Leipzig 1746.</p> <p>26. Skoelers Gramatica. 1726.</p> <p>27. Det danske Bibliotek.
K. 1725.</p> <p>28. Bibellys. Khn. 1740.</p> <p>29. Livets ord i Dødens stund.
Khn. 1776.</p> <p>30. Nicolai Heldaaeri.
Khn. 1634.</p> <p>31. Abhandlung eller Menni-
skelige Krankheiten.
Leipzig. 1735.</p> <p>32. Den Ausburgische Confe-
sion. 1618.</p> <p>33. Ullfelds Liv og Levnet.
1746.</p> <p>34. Jesu Pines Historie. 1607.</p> <p>35. Verdens første uger 6 dages
gierning. Kbh. 1661.</p> <p>36. Ligprædiken over Magreta
Erichsdatter.</p> <p>37. Catalogos paa Fobian Adler
i Odensee hans Meubler.
1779.</p> <p>38. Apotecker Taxt.</p> <p>39. Einleüdung zu der Land-
wirdschaft.
Berlin und Glogau 1759.</p> <p>40. Kong Christian 5tes dan-
ske Lov.</p> | <p>41. Grifenfelds Liv og Levnet.
1745.</p> <p>42. Tids Register over det Nye
Testamentes Kirche Histo-
rie. 1724.</p> <p>43. Forklaring over Josuas Aa-
benbaring. Khn. 1627.</p> <p>44. Register paa Forordninger
fra 1711.</p> <p>45. Store og gode Handler.
Khn. 1777.</p> <p>46. Johan August. Medisinische
Handbuch. 1770.</p> <p>47. De Bedendes Aandelig
Kiæde. 1737.</p> <p>48. Haus Vater und Haus Mut-
ter.
Frankfurt und Leipzig 1714.</p> <p>49. Den gandske Bibel 4 tomme.
Kiøb. 1646.</p> <p>50. Feldlazareth. Berlin 1763.</p> <p>51. Fattigmands Huus Bog.
1650.</p> <p>52. Henrich Smitz Læge Bog.
1650.</p> <p>53. Johan Hybners Fragen. 1709.</p> <p>54. Dito. 1706.</p> <p>55. Niels Michelsens Aalborgs
Lægebog. Kbh. 1640.</p> <p>56. Geographia uden titel.</p> <p>57. Haus Reise und Feld Apo-
teque. Leipzig. 1715.</p> <p>58. Trost der armen Haus Mittel.
Nürnberg. 1726.</p> <p>59. Bechers Kluge Haus vater
und verständige Haus mut-
ter. Leipzig. 1738.</p> <p>60. Jagd Lust.
Frankfurt und Leipzig 1711.</p> <p>61. Cuur af alle det Menniske-
lige Legeme paakommende
Sygdomme. Khn. 1755.</p> |
|---|--|

62. Nye strenge paa Davids Harpe. Khn. 1699. 63. Peder v. Havens Theologie. Khn. 1756. 64. Midisinsche gerisene Spiegel uden titel. 65. Thier Reich. Arnstadt und Leipzig. 1728. 66. Pillegrems Fremgang. Khn. 1722. 67. Dorthe Engelbrets Sang offer uden titel. 68. Agerdyrkingens Katkismus. Khn. 1780. 69. Luthers Sande Christedom. Kbhvn. 1632. 70. Natur wissenschaft. Zürich 1743. 71. Gesundheits Sorge. Altona. 1740. 72. Apotequer Kunst. Arnstadt und Leipzig. 1735. 73. Nye Jordemoder Skoele. Khn. 1735. 74. Christus den Korsfæste. 1748. 75. Natur wissenschaft, i Theil. 1743. 76. Spørsmal Bog sammen- dragen af den Hellige skrift. Skreven. 77. Caspers Skrocters Haus verwalter. Frankfurt und Leipzig. 1719. 78. Barmherziger Samaritan. Nyrnberg. 1738. 79. Danske Magazin. 6 tommer. 1745. 80. Jødiske Historie. Khn. 2 tome. 1746. 81. Anleitung für das Land- volk. Zürich. 1767.	82. Epilepsie oder fallenden Sucht. Berlin. 1771. 83. Sørgetale over greven af Bernsdorf. 1772. 84. Forsøg med adskillige. Khn. 1771. 85. Den 3die part af det gl. testaments Bøger. Khn. 1646. 86. Christian dend 4 danske Bibel. Khn. 1647. 87. Henrich Smits tavle. Khn. 1560. 88. Tegl Brenderie ved Lands byerne. Khn. 1772. 89. Den almindelige Natur Hi- storie. 8 tomme. 90. Winter Kranckheiten. Franchfurt und Leipzig. 91. Martini Lutheri Glauben und guten wercken. Jena 1725. 92. Naadens Aandelige Mar- kestid. Khn. 1699. 93. Ein und dreisig Krigs fra- gen zu alten Stetin. 1630. 94. Wunderbare Kräfte der Natur. Rotenburg an der F. 1776. 95. Urter og Røeders Tøring. Odensse 1783. 96. En god bonde. Khn. 1722. 97. Forordning om oppebørsel i Dannemarch. 1700. 98. Dansk oversættelse af 41 udvalte Tyske Psalmer. Khn. 1742. 99. Peder Paars Nye Vise. 100. Den Grædende og Poeni- terende David.

101. Johan Fuchsens Rosz Artzt.
Leipzig 1733.
102. Afmindelses og Taksigelses tale over Frøcken Juliana Helena.
Odense. 1784.
103. Gotlib Suchers Anleitung zum gesundheit der geistes. 1768.
104. Danemarkes og Norges Staat fra 1770 til 1771.
105. Een Theologiske perle.
Khn.
106. Michael Saxes Aandelig spørgsmaals bog.
Khn. 1737.
107. Johan Arndts 4 Bøger om den Sande Christendom.
Khn. 1690.
108. Der Neu unterwiesine Chirurgus.
Arstat und Leipzig. 1732.
109. Søren Mathisen. Regnebog. Khn.
110. Een Nytig Heste bog.
Skreven.
111. Henrich Smits Læge Bog.
112. Een Huus Postil uden titel.
113. Kirchen Calender. 1625.
Wittenberg.
114. Priis Materier og Præmier som det Kongelig danske Landhusholdnings Selskab udsetter for aaret 1770.
- 115—130. Dito. 1772—1782.
131. Kræbs Cuur ohne Schnit.
Ulm. 1744.
132. Von den Krancheiten reicher Persohnen.
Frankfurt und Leipzig. 1770.
133. Bøndergaarders Størelse.
Kiøbenhavn. 1771.
134. Almuen Lærere, 5 st. 1785.
135. Huff, Rück og Lenden w.
Arnstadt. 1746.
136. Jesus Som den ene igienfund og Kostelige Perle.
Khn. 1775.
137. Kartofflers Avl og Brug.
K. 1772.
138. John Norcross I.evnet og trekker. K. 1759.
139. Vandledningner fra Ager og Moser. Khn. 1772.
140. Bibliske Lust Gartlein.
Leipzig.
141. Vandledningner fra Ager og Moser. K. 1772.
142. Tre taler om ævigheden.
K. 1772.
143. Versuchen von den wirkung der Guten Engel.
Wolfenbütel. 1747.
144. Tancker og forsøg om Ager og Eng. K. 1759.
145. Om Humle Avlen. K. 1769.
146. Dito. Odense 1773.
147. Teglbrennerie ved Landsbyen. Kiø. 1772.
148. Kartofflers Avl og Brug.
K. 1772.
149. Simon en Sand Christen i Liv og Død.
150. Landhusholdningens Selskabs Medlemmer 1771.
151. Brandtwein Brenner und das i Becken Frauenziemer.
Leipzig.
152. Über den landbau in Angln.
Flensburg. 1766.
153. Et vidnesbyrd om den rigtige Sandhed. K. 1761.

154. Gespräche zwischen einen Prædiger und einen Landmand.
Flensburg. 1763.
155. Forelagt val imellem Livet og Døden. Khn. 1763.
156. Einladungs Skrift von den Theologischen Hasse.
Nyrnberg. 1749.
157. Georg Tychoholm. Medicinæ.
158. Erorterung der frage den Sonne stillestehn.
Jena. 1731.
159. Det lidet Barn Jesum.
Kiøb. 1762.
160. Gedanken über di Zauberey. 1703.
161. Rosz Artzeneyen.
Leipzig und Franckfurt. 1697.
162. Von weibern und geburten der Kindern.
163. Fortegnelse paa Bøger.
Odensse. 1773.
164. Prædikener ved Peder v. Halsen.
165. Chakterenes Pedantschen Gotes gelehrten.
Leipzig. 1747.
166. Rosz Buchlein. Schleitz.
167. Von den Krankheiten der Zähne und deren Cuur.
168. Om ildebranden i Kiøb. 1728.
169. Staats Calender 1764.
170. Diskourser om Menniskets siæl. Khn.
171. Lodberg forklaring over Catechismus. 1724.
172. Tree smaa Bøger tilhørende Johan Arndt Sande Christendom. Khn. 1724.
173. Afhandling om Bondestanden. Odensse 1787.
174. Wirkungen der guten Engel. Wolfenbütel. 1744.
175. En gl. dansk Bog uden titel.
176. Catalogos over Bøger. 1780.
177. Arnold Möllers Rechenbuch. Lübeck. 1687.
178. Medisiniske Chymischs Handbuchlein.
Leipzig. 1734.
179. Kochbuchlein ohne titel.
180. Livsens vei oven til.
181. Barmhiertige Samaritan.
Kiøbenhavn. 1682.
182. Heutige verkehrter Staats laut Natur Censur med Luus. Nørnberg. 1678.
183. Sara Begrædelse gl. uden titel.
184. Gramatica paa Latin og dansk uden titel.
185. Catalogos over Sal. Biskob Ramus Bøgger. 1779.
186. Von der Zauberey. 1703.
187. Hofportefeuille aar 1785.
Dito. 1786.
188. Nogle Astrographiske anmærkninger. Khvn. 1726.
189. Afhandling om Bier.
Kh. 1778.
190. Bibelske Skatkiste.
191. Een gammel dansk Bog uden titel.
192. Tyske Florus uden titel.

Det foranførte er en rigtig Optegnelse på de Bøger, som befantes i Korseberg, og som afg. *Jørgen Christensen* efter Tæstamentets Indhold har bortskiænket til hans Sønne Søn *Jørgen Christian Olesen* eller hans yngre Broder, som forbliver under mit Opsyn, og jeg er mine Myndlinge ansvarlig til; det bekræftes herved under min Haand.

Odense den 26de October 1789.

Jørgen Christensen.

Det boskab og klæder samt huggetøj, som fandtes efter afgangne *H: Jørgen Christensen* i Korseberg, er som følger:

1 hængeskab.	1 par skindbukser med dito.
1 hjørneskab.	1 skindtrøje med dito.
1 chatol med skænk.	1 vadmelstrøje med sorte pletter.
1 egeklædekiste. Derudi:	1 par messing lysestager
1 blakket klædekjortel.	1 par skindbukser.
1 blakket vadmels dito.	1 par lærreds bukser.
1 blågrå dito.	12 skjorter.
1 blakket vadmels vest med metalknapper.	1 hat og kaproneke.
1 blågrå dito med dito knapper.	1 rød hue.
1 hvid vadmels dito med dito.	2 par skindhandsker.
1 dyreskinds dito med dito.	3 par strømper.
1 væderskinds dito med dito.	1 par støvler og 1 par sko.
1 skindtrøje med messingknapper.	1 par uldhandsker.
	2 ternede tørklæder.

Derefter fortegnelse over en ret stor mængde huggetøj og skæretøj.

Klokkespillet i København af 1736.

Af

Angul Hammerich.

I det sidst udkomne Hefte af det i Amsterdam udgivne «Tijdschrift der vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis» (Deel IX, 3e Stuk, Pag. 154--156) findes under de af Dr. *D. F. Scheurleer* samlede «Bouwsteenene» til nederlandsk Musikhistorie et Dokument, der har Interesse for os. Det omhandler nemlig det Klokkespil, som, oprindeligt anbragt i St. Nicolai Kirketaarn i København, senere blev flyttet til Vor Frue Kirketaarn og gjorde Tjeneste dér lige indtil Taarnets og Kirkens Fald under Englændernes Bombardement 1807.

Det er tidligere antaget, at dette «Vor Frue Sangværk», som det almindeligvis kaldtes, var «forfærdiget»¹⁾ af den Mand, som 1736 fik kgl. Privilegium paa det, nemlig Organist Breitendich ved St. Nicolai Kirke. Det viser sig imidlertid nu, at dette Klokkespil ikke er blevet til her i Landet, men, hvad man nok kunde have Formodning om, i Klokkespillenes egentlige Hjemland, Nederlandene. For Notarius publicus i Amsterdam blev nemlig i Aaret 1736 indgaaet Kontrakt med «Kobberhandler» *Johannes Smit* om Levering af et Klokkespil paa 36 Klokker til København. Det er denne Kontrakt, som nu er draget frem af Dr. Scheurleer i det nævnte hollandske Tidsskrift. Kontrakten lyder saaledes i dansk Oversættelse (velvilligst ved Generalmajor P. N. Nieuwenhuis):

¹⁾ Carl Bruun: «Kjøbenhavn» II, 663.

«I Herrens Navn. Amen.

Idag den 13' Februar Aar 1736 komparerede for mig *Arnout Roermond*, Notarius publicus i Amsterdam, ansat ved Hollands Hofret, og nedennævnte Vidner: Hr. *Lucas Fabritius*, Købmand hersteds, forsynet med Fuldmagt og skriftlig Ordre fra de Herrer *Frederick Christian Breitendick* samt *Cornelius Schoemaker*, bosatte i København, paa den ene Side og Hr. *Johannes Smit*, Kopperhandler hersteds, paa den anden Side; Komparenterne var mig Notarius bekendte, og de erklærede og bevidnede at have indgaaet og sluttet med hinanden efterfølgende Kontrakt og Akkord om Støbningen og Leveringen af et Klokkespil fra g til \bar{g}^1) ialt 36 Klokke, hvoraf den største skal veje circa 1580 \mathbb{B} , og det hele Værk skal komme til at veje circa 8667 \mathbb{B} , foruden Kneblerne, der i Vægt skulle andrage c. 300 \mathbb{B} , og alt saadant ifølge en derom af den første Komparent til den anden Komparent allerede opgiven Specifikation paa nedenstaaende Maade og Betingelser:

1.

Han, den anden Komparent, paatager sig og forpligter sig til, ligesom han gør det herved, at forfærdige samme Klokkespil ifølge den af ham den første Komparent allerede ihændigede førnævnte Specifikation og at begynde dermed med det allerførste og at vedblive dermed, for at samme 7 à 8 Maaneder efter denne Dato, eller saa meget tidligere, som det er gørligt, skal kunne afleveres i god Stand til den første Komparents Ordre.

2.

Og gaar anden Komparent ind paa at lade Klokkerne støbe af allerbedste Materiale, for at de kunne give en kraftig, tydelig og ren Tone.

¹⁾ I denne Angivelse maa der være en Feil. 36 Klokke, kromatisk stemte, giver 3 Oktaver, men det her angivne Toneomfang, $g - \bar{g}$, omfatter kun 2 Oktaver. Rimeligvis skal der staa: $g - \underline{\underline{g}}$.

3.

At Klokkerne skulle være afstemte i Tonerne saa rent som muligt, saa at der ved Eftersynet Intet skal være at udsætte.

4.

I det Tilfælde at imod Forventning ved Eftersynet en eller anden Klokke ikke skulde findes god, saaledes at Tonen maatte være utydelig, ubesteint eller have en eller anden Mangel eller Fejl, gaar den anden Komparent ind paa i saa Fald at levere en anden og bedre uden videre Godtgørelse istedetfor.

5.

At Versene og Ordene i det Sprog og med de Bogstaver, som er angivne i den ovenfor nævnte Specifikation, skal støbes og anbringes af den anden Komparent, saaledes som det udførligt er fastsat i den nævnte Specifikation.

6.

At samme Klokkespil, forfærdiget som foran beskrevet og godkendt af den anden Komparents egne Folk eller Arbejdere, for hans egen Risiko uden Omkostninger og ubeskadiget skal leveres om Bord paa det Skib, som den første Komparent har at angive eller anvise til den anden Komparent, dog med Undtagelse af Udførselstolden, som den første Komparent selv maa bære og betale.

7.

Til Gengæld forpligter, lover og binder den første Komparent i sin nævnte Egenskab sig til at fyldestgøre den anden Komparent for nævnte Klokkespil med dertil hørende Knebler ved en Betaling af: 22 Styvere¹⁾ Courant

¹⁾ á 5 Cents.

pr. Pund for Klokkerne og 7 Styvere Courant pr. Pund for Jernkneblerne. Og skal han ved Underskriften heraf give den anden Komparent paa Haanden en Sum af 5000 Gylden Hollandsk Courant og afgøre den resterende Del eller de andre Penge af hele Summen, hvortil Værket i sin Helhed løber op, til anden Komparent og betale ham paa den Dag, da selve Klokkespillet, som ovenfor angivet, skal være leveret af ham om Bord.

Denne Kontrakt er afsluttet paa foranstaaende Kon-ditioner og Stipulationer, og til Sikkerhed for dens Op-fyldelse stille Kontrahenterne: den første Komparent sine fornævnte Principalers Personer og Gods og anden Komparent sin egen Person og Gods ifølge Retten.

Saaledes sket i Amsterdam i Overværelse af *Dirk van Hoeelum* og *Jan Rappard* som Vidner.

Lucas Fabritius.

Fohs. Smit.

D. van Hoeelum.
f. Rappard.

A. v. Roermond,
Notarius, »

De danske Kontrahenter nævnes i Kontrakten som Frederick Christian Breitendick og Cornelius Schoemaeker. Af dem var den førstnævnte Hovedmanden. *Fr. Chr. Breitendich* (1702—1775) var Organist ved St. Nicolai Kirke, senere (1741) tillige Hoforganist og som saadan Organist ved Slotskirken i det nyopbyggede Christiansborg, med hvilke Stillinger han siden 1746 forbandt den som «Hofviolon» (Cembalist i det kgl. Kapel) og Lærer for de kongelige Prinsesser. Ved hans Elev, Prinsesse Louises Bryllup med Prins Carl af Hessen 1746 havde han den Ære at dirigere Musikken ved Hoffet. Breitendich var i det hele en dygtig Mand i sit Fag, livligt interesseret for Musiklivets Fremme i den danske Hovedstad. I Carl August Thielos pudsig, men for Datidens Musikforhold meget op-

lysende Bog «Tanker og Regler fra Grunden af om Musikken» (1746) nævnes Breitendich som en Mand, der med Rette fortjener Navn og Berømmelse af en retskaffen øvet Organist saavel i Theoria som Praxin, hvis Behagelighed og overmaade Færdighed paa Orgel og Claveer er af Enhver at forundre. I det af de Fornemme protegerede «Musikalske Selskab» i Brygger Fughls Gaard i Raadhusstræde blev Breitendich senere ved sin musikalske Dygtighed et meget paaskønnet Medlem. Ogsaa som Forfatter optraadte han. Vigtig er hans «Fuldstændig Choral-Bog, som indeholder alle gamle, saavelsom nye Melodier af den nye Kirke-Psalme-Bog» (Kbhvn. 1764), her i Landet den første Koralbog, indrettet til Ledsagelse af Orgel. Dertil kom to mindre Skrifter til Popularisering af Musikens Kunst: «Et lidet Forsøg paa hvorvidt det er mueligt, ved Hjælp af dette og et Clavicordium at kunde (sic) lære sig selv at synge en Choral efter Noder» samt «Kort og eenfoldig Undervisning, hvorledes man selv kan lære sig at sette Harmonien tilsammen efter de over Noderne satte Tall eller Ziffere» (begge Skrifter Kbhvn. 1766).

Paa den Tid, fra hvilken Klokkespillet stammer, var Breitendich endnu en yngre Mand, der maatte være betænkt paa at formere sine smaa Indkomster som Organist ved St. Nicolai. Han fik da den Idé at skaffe København et nyt Klokkespil i Stedet for det ved den store Ildebrand nogle Aar forinden (1728) ødelagte Klokkespil i Helligaandskirkens Taarn. Dette Klokkespil var i Slutningen af Christian IV' Regering indrettet af Henrik Vestrinck fra Campen og nød, som det synes af en Udtalelse af Holberg (se nedenfor), en vis Popularitet, men har næppe udmærket sig, efter Udtalelserne i nedenstaaende Ansøgning at dømme. Paa Frederiksborg Slot var der vel et, ligeledes under Christian IV (1621) opstillet Klokkespil, men dette var saa langt borte. Hvad om Breitendich nu kunde faa Lov til at indrette et nyt og tidssvarende Klokkespil i Taarnet paa

hans egen Kirke, St. Nicolai, og faa kgl. Privilegium paa at oppebære de Indtægter, som hans Opvartning med Klokkespil til extraordinære Bryllupper eller Begravelser kunde afkaste? Det var en Ting, som efter de indhøstede Erfaringer fra det tidligere Klokkespil sikkert kunde betale sig. I den Anledning indgik han 1735 til Kongen, Christian VI, med følgende Ansøgning (Rigsarkivet):

«Stormächtigste Monarch
Allernaadigste Arve Herre og Konge.

Dend over maade store mildhed og Naade, Deres Kongl. May^t beviiser eenhver der nermer sig Deres May^s Trohne, giver mig dend forsickring, at Deres Kongl. May^t denne min allerunderdanigste Memorial med lige Kongl. Naade anseer. Det vilde efter mine ringe Tancker icke til liden fornøyelse Geraade Deres Kongl. May^t med det gandske Høy Kongl. Hoff, Ja dend Kongl. Residentze Stad vilde og der ved bekomme et særdeles Lustre, om der paa St. Nicolai Kircke Taarn blev forferdiget et Complet Klocke Spill paa saadan maade som det til den Haag eller Amsterdam sig befinder. Dersom nu Eders Kongl. May^t aller naadigst vilde forleene mig med et 20 Aars Previlegium, at alle som til extra ordinaire tider lader Brude folck Copulere eller Lig begrave, og dis Aarsage maa søge Allernaadigste Tilladelse, skulde for 1 Times opvartning med samme Klocke Spill betale mig 4 Rdl., saa er byder jeg mig paa egen bekostning at indrette et fuldkommen Klocke Spill, bestaaende af 35 Klocker, hvoraf den Største skulde være i Diameter 3 fod 10 Tommer og veye 1163 R og ellers Indretningen at være paa saadan Maade, at samme Klocke Spill skulde være heele Staden til stor Ziraht og fornøyelse, og naar da de 20 Aar vare forbi, skulde samme Klocke Spill uden ringeste betaling være hiemfalden til Kircken. Allernaadigste Konge, det for seeniste Ulückelige Ildebrand paa Hellig Geistes Kircke Taarn währende Klocke

Spill war af saadan schlett indretning og Klockerne baade saa faa og smaa, at inted med naagen Grace der paa Kunde Præsteres, hvor af dog for hver Times opvartning 8 Rdl. maatte betahles. Da nu dette skulde blive et af de Completteste, og arbeidet i mod det forrige meere end dobbelt, blev for dette dog ickuns halvt saa meget betalt som for det forrige. Saa Kunde det ey heller Deres May^{ts} Under Saatter til naagen besynderlig last geraade, allerheldst naar de om Kostninger, som til schlige Begravelser eller Copulationer, der skeer paa extraordinaire tider, regnes hver for sig til sammen, oven meldte 4 Rdl. icke der af udgiøre een 20^{decl}. Og ieg forsickrer allerunderdanigst, at ieg icke gjør denne Proposition i henseende til den store Gevinst, ieg derved agtede at have, siden det er lät at slutte, at naar saa vell Renterne som og naaget af Capitalen hver Aar af mig skulde betales, der da Kuns vilde blive Lidet til overs for min Möye og umage, mens i henseende at ieg ickuns haver lidet at leve af om Aaret og ieg Kunde vendte her af at faa en liden Hielp til livets Ophold, det og uden dis var een Ziraht for den heele bye, ia end mere, at og mange til andacht der ved blev opmuntred, naar de hørte de skønne og Aandelige Psalmer med fuldkommen og Complette Harmonie derpaa at udføres, saa for moder ieg Deres Kongl. May^t i ald Naade an seer dette mit aller underdanigste forschlag, i for ventning af een Naadig bönhörelse lever ieg i aller dybeste Soumission.

Deres Kongl. May^{ts}

Kiøbenhavn
d. 27. September 1735.

Allerunderdanigste Tro arve undersaat
og aller ringeste Tienere

Friderich Christian Breitendich.»

Breitendich havde Held med sit Andragende. Det blev mødt med usædvanlig Velvillie fra allerhøjeste Steder og fremmet særdeles hurtigt. Inden der var gaaet en Uge forelaa der kgl. Resolution (3. Oktb. 1735) om, at Københavns Magistrat skulde høres i Sagen, og allerede 2 Dage efter (5. Oktb.) afgaves dennes Betænkning, der gik ud paa en Anbefaling af Andragendet (Rigsarkivet). Der henvises til, at Anbringelsen af et Klokkespil «formodentlig har været deres intention, som fordums tiid har bekostet Taarnet», da dets Bygning er indrettet dertil og det kunde være til stor Nytte for Kirken. Man finder et Privilegium paa 20 Aar og en Takst paa 4 Rdl. rimelig og billig, dog at denne Afgift kun skulde erlægges af dem, der frivilligt begærede Klokkespillets Medvirken ved Bryllup eller Begravelse. Endvidere bør Supplikanten bekoste Udgifterne ved Installationen af Klokkespillet samt dets Vedligeholdelse i de 20 Aar, han har Privilegiet. Det anbefales endelig, at Klokkespillet dagligt lader sig høre for Publikum.

Man skred derefter til at lade Fagfolk, to Murmestre og to Tømmermestre, undersøge Taarnet, om det kunde bære Vægten af Klokker og Klokkestol. I Mellemtiden var man bleven enig om, at Klokkerne skulde være lidt større end foreslaaet, idet Vægten af de 35 Klokker, oprindelig beregnet til 21 Skippund, nu efter kgl. Resolution blev bestemt til at skulle udgøre 28 Skippund (à 320 Pund altsaa ialt 8960 Pund). Efter Undersøgelsen af Taarnets Bæreevne afgav Bygningskommissionen, bestaaende af Brigadier, Generalbygmester Häusser, Kancelliraad Ramus og Brigadier, Generalbygmester Banner Matthisen, sin Betænkning 5. Decb. 1735. Herefter skulde Klokkespillet anbringes i «det ottekantede Rum» ved Vægtergangen. Den samlede Vægt bliver Klokkespillets 28 Skp. samt Klokkestolen med tilhørende Indretning, 30 Skp., tilsammen 58 Skippund, altsaa 18,560 Pund, hvilken Vægt Taarnet kunde bære, naar visse Foranstaltninger udførtes. Den største

Klokke burde dog ikke veje mere end 1100—1200 Pund, da Aabningerne i Taarnet ikke var saa brede, at en Klokke af større Diameter end 4 Fod kunde komme derigennem.

Sagen var nu saa langt fremme, at den maatte «finansieres». Det var i denne Anledning, at Breitendich fik sin Svoger, *Cornelius Schumacher*, «Taxadeur» ved Toldboden, med i Sagen og indsendte Andragende om, at denne Mand maatte medoptages som Privilegiehaver, fremdeles at Privilegiet skulde gælde 30 Aar, og Betalingen forhøjes til 6 Rdl. Timen.

Allerede 7. Januar 1736 fik de to, Breitendich og Schumacher, ved kgl. Resolution Privilegiet (Rigsarkivet), i alt væsentlig paa de Betingelser, de havde ønsket. Privilegiet skulde gælde i 30 Aar. Taksten var 6 Rdl. for 1 Times Klokkespil for dem, der med kgl. Bevilling lade deres Lig begrave enten om Morgenens eller om Aftenen eller og lade sig kopulere i Huset og forlange at ville have Klokkesangværket for sig. De, som det ikke forlange, skal alligevel uden Forskel være pligtige at betale 2 Rdl. Dernæst bevilges, at de til Sangværket hørende Dele maa indføres toldfrit. Til «Publici Fornøjelse» skal Sangværket spille alle Dage 1 Tiime om Dagen. Efter 30 Aars Forløb skal Klokkespillet uden noget Vederlag og Betaling være Kirken hjemfaldet.

Som vi har set, blev Kontrakten om Klokkespillets Levering indgaaet i Amsterdam kun en Maaned efter Privilegiet var givet. Klokkernes Antal var forøget med 1, nemlig til ialt 36 Klokker. Efter hvad der fremgaar af Klokkernes Toneomfang, kan Klokkerne ikke have været særdeles store. Den største Klokke er i Breitendichs første Ansøgning angivet til en Vægt af 1163 Pund med en Diameter af 3 Fod 10 Tommer, hvilke Forhold i det hele svarer til en Klokke med Tonen g, den dybeste i dette Klokkespil. Ellers er Totalsummen af Vægten for de 36 Klokker — omtrent 9000 Pund — ikke overvældende. Klokkespil fra

andre Steder fremviser ganske andre store Tal. Saaledes de af det 17. Aarh.'s store Klokkestøbere, Franz og Peter Hemony, i Zütphen forfærdigede Klokkespil, et i Utrecht med 25 Klokker 11,000 Pund, et andet af samme Størrelse i Deventer 14,000 Pund, et tredie i Amsterdam med kun 20 Klokker endog 35,000 Pund¹). Paa den anden Side maa det erindres, at Klokkespillet i København var fremkommet ikke ad offentlig Vej, men ved en Privatmands Initiativ, altsaa under meget beskednere Forhold end hine store, mønstergyldige Værker. Og én Fordel besad det deri, at det kun bestod af mindre Klokker: Chancen for Renheden blev større. Efter de Udtalelser, man har om Klokkespillet fra den Tid, det gjorde Tjeneste i København, har der i denne Henseende heller ikke været Anledning til Klage over det.

Den Mand, der i Kontrakten i Amsterdam optræder som Kontrahent ved Leveringen af Klokkespillet, *Johannes Smit*, er saa vidt vides ikke bekendt. Muligt ogsaa, at han kun var Leverandør, ikke Fabrikant. I Amsterdam virkede henad denne Tid forøvrigt *Jan Albert de Grave*, bekendt for sine Klokkespil (især det til Reformert Kirke i Berlin, 35 Klokker).

Kun et Aarstid efter Kontraktens Indgaaelse var Klokkespillet opstillet og i Gang paa St. Nicolai Taarn i København. Ved Reskript af 5. April 1737 til Magistraten fastsættes de nærmere Bestemmelser ved Brugen af det²). Klokkespillet skal spille hver Dag Kl. 12—1, undtagen i «Dimmelugen» (den stille Uge) og den fjerde Fredag efter Paaske (Bods- og Bededagen) samt d. 23. Oktober, hvor ingen Sangklokker maa bruges. Mandag, Tirsdag, Onsdag og Torsdag maa verdslige Stykker spilles, Fredag, Lørdag,

¹) H. Böckeler: «Beiträge zur Glockenkunde» Aachen 1882 Pag. 64.

²) *Thaarup*: Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere. Kbhvn. 1797.

Søndag og andre Helligdage skal derimod spilles de Salmer, der synges i St. Nicolai. Fra Fastelavns Søndag hele Fasten igennem spilles alleneste aandelige Sange. Ved andre Lejligheder, naar der spilles for Penge, bruges de Melodier, som begæres, men enten geistlige eller verdslige, ikke begge Dele i samme Time.

Saaledes gik det i tre Aar. Ved Kancelliskrivelse 4. Decb. 1740 til Magistraten bestemtes det da, at Sangværket kun de 6 Sommermaaneder, fra Maj til Oktober, skal spille som ovenfor anført. I Vinterhalvaaret fra November til April skal det alene spille 2 Gange om Ugen, nemlig Søndag (Salmer) og Onsdag (verdslig Musik). medens Spil for Private i dette Halvaar indskrænkes fra 1 Time til $\frac{1}{2}$ Time mod samme Betaling som før nævnt.

Af hvad der derefter skete, tør man slutte sig til, at Klokkespillet paa St. Nicolai havde sat sig fast i Stadens gode Omdømme og regnedes med blandt dens «Zirater». Det var i de Aar, da man havde genopbygget Stadens Hovedkirke, Vor Frue, efter Branden 1728 og nu netop var i Færd med at smykke Taarnet med det af Gehejmeraad Vincenz Lcrche «inventerede» himmelhøje, elegante Spir, som nu i vore Dage atter er blevet saa aktuelt. Til yderligere Pryd og Glans for dette Taarn bestemtes det ved Reskript af 5. April 1743 til Universitetet, at Klokkespillet fra St. Nicolai skulde flyttes til Vor Frue Kirke. Privilegiehaverne Breitendich og Schumacher fik den paa Klokkespillet hvilende Gæld af 6000 Rdl. betalt, og af et senere Reskript (17. Jan. 1746 til Universitetet) ses det, at de dertil oppebar Indkomsterne af Klokkespillet indtil Udgangen af 1745.

Efter den Tid tilfaldt Indkomsterne af Klokkespillet Vor Frue Kirke. Taksterne var de samme som tidligere, dog at Personer af de fem første Rangklasser skulde betale 4 Rdl. Timen, selv om de ikke havde forlangt Klokkespil til Begravelser eller Bryllupper. Det bestemtes derhos,

at der herefter maa spilles saa længe og saa mange fulde Timer, som der hver Gang forlanges og betales for, «men Værket maa ikke misbruges til Gæstebude, Lysteren eller andre verdslige Haandteringer, dog maa til Bryllupper spilles verdslige Melodier» (Privilegium 5. Febr. 1746).

Om Klokkespillet har vi Udtalelser af en samtidig notabel Personlighed, *Ludvig Holberg*. Han havde Ret til at tale med her, da han fra sine mange udenlandske Rejser, særlig fra dem til Nederlandene og til England, havde godt Kendskab til disse Instrumenter og altsaa kunde drage Sammenligninger. Desuden var han stadig Tilhører af dets Præstationer, da han boede lige op ad det i sin Embedsbolig som Professor ved Universitetet (paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, den nuværende Provstebolig). I sine Epistler kommer Holberg to Gange ind paa dette Emne, med meget forskelligt Resultat, den ene Gang i høj Grad anerkendende, den anden Gang saa temmelig galhovedet over al den Allarm, som Klokkerne forvoldte.

Epistel Nr. 96, som bringer en boglærd Undersøgelse «om Etymologien af det Ord Campana eller Klokke», slutter han med at prise Vor Frue Klokkespil som et af de bedste af sin Art og tage det i Forsvar imod den offentlige Mening, idet han skriver: «Det Sangverk, som for nogle Aar siden er anlagt udi Kiøbenhavn, er et af de fuldkomneste udi Europa. At Indbyggerne udi Almindelighed finde mindre Behag derudi, end udi det gamle, som for Ildebranden var udi Hellig Geistes Taarn, er ikke Sangverkets Skyld, men saadant maa alleene tilskrives de flestes slette Øren».

I en senere Epistel, Nr. 291, er han derimod kommet paa Kant med sin klokkespillende Nabo, der forstyrrer ham i hans Studier. «Forgangen Torsdag, skriver han, blev begravet en Mand, om hvis Salighed Almuen her i Naboe-lauguet ingen Tvivl bær, efterdi Sang-Klokkerne ginge for ham udi fulde 4te Timer, lige fra 2 til 6 Slet. Du vil sige,

at jeg skriver dette for Skiæmt, ney: Jeg skriver det heller udi Vrede: Thi en saa langvarig Kimen kand nok bringe en studerende Person udaf Humeur, endskiønt han er mindre delicat end jeg er.» Han slutter med at henstille, «om denne Kimen kunde ikke saaledes blive modereret, at Klokkerne en halv Time alleene skulde spille for Folk af Borger-Stand, og en fuld Time for Adelen eller Characteriserede Personer: Dog saaledes, at Kirken og Organisten derved ingen Afgang leed.»

Ved Skæbnens Ironi blev Holberg efter sin Død selv et Offer for det Klokkespil, han «udi Vrede» havde beklaget sig over. Ved kgl. Reskript 1. Febr. 1754 blev det nemlig bestemt, at ved Holbergs Bisættelse «Sang-Klokkerne lade sig høre 2de Timer over den ellers tilladte Tid».

Gabriel Voigtländer.

Af

Viggo Holm.

I den ældste skolebog for Nykøbing p. F.s katedral-skole findes i regnskabet over disciplenes indtægter ved sang til jordefærd følgende to regnskabsposter:

1639 ³/₈: Gabriel Trometers Barn 4 Rdl.

1643 ²⁶/₁: Gabriel Trompeter 24 ~~fl.~~

De fleste vil formodentlig undres over, hvad grund der vel kan være til at fæste opmærksomheden ved et par så ubetydelige optegnelser. En trompetblæser ved navn Gabriel, der kaldes både trommeter og trompeter, mister et barn og dør selv o. 3¹/₂ år efter — hvad mærkeligt er der ved det! Og dog er det så, at disse to poster, tilstrækkelige som regnskabsnoteringer, men ellers tilsyneladende blottede for enhver interesse, i ret høj grad fortjener opmærksomhed.

Skriveformerne *trommeter* og *trompeter* kan begge forsvares, for de brugtes i den tid i flæng, indtil den sidste benævnelse omsider gik af med sejren; men de betød den gang noget andet og mere end en almindelig spillemand, der kunde blæse lidt på trompet. Trompeterne indtog den øverste rang blandt musikerne. De færdedes i fyrsternes nærhed og gjorde ved højtidelige lejligheder tjeneste ved

hove, når der særlig skulde udfoldes pomp og pragt; de ledsagede gesandtskaber og de øverste befalingsmænd i hær og flåde, ja man betroede dem stundom vigtige hverv som sendemænd¹⁾.

Dernæst må der i foreliggende tilfælde lægges mærke til den ualmindelig høje betaling, der er givet til skolens sangkor, en udgift der ikkun udgjorde en ringe del af datidens store begravelsesomkostninger. Taxten var i regelen 7 R for «hel skole», når alle klokker ringedes; begæredes forsang (man kan træffe «to tyske forsange»), gaves almindelig et tillæg af $\frac{1}{2}$ rigsd. Men her ofredes på en tid, da pengeværdien var adskillige gange større end nu til dags, et dobbelt så stort beløb som almindelig gaves af velstillede borgere og hoffunktionærer. Dette må udelukke enhver tanke om, at talen her kan dreje sig om en almindelig privatiserende musiker; en sådan havde så vist knap råd til at betale for «halv skole».

Tanken ledes da ganske naturligt hen på en mand, der må have gjort tjeneste på Nykøbing slot, hvor den udvalgte prins Christian holdt hof, og hvor han, som den store musikelsker han var, underholdt et helt lille kapel af udvalgte tonekunstnere. En sådan mand var *Gabriel Voigtländer*, hof- og felttrompeter samt musikus hos prinsen. Hans lønningskår har sandsynligvis stået på højde med de bedst aflagte hofembedsmænds, thi som trompeter stod han i højeste lønningsklasse, og han har næppe uden et klækkeligt tillæg forpligtet sig til som musikus (o: sanger) at opvarte ved de almindelige musikalske underholdninger, hvad trompeterne til dagligt brug ikke indlød sig på, og hvad der da heller ikke krævedes af dem.

¹⁾ Der kan vel findes tilfælde, hvor f. ex. en skibstrompeter har fået bevilling til at opvarte med musik ude i landet, men så måtte han finde sig i at regnes mellem *instrumentister*, der ligesom *musici* (o: sangere) stod et trin lavere på rangstigen.

Men Voigtländer var ingen almindelig «musicus». Han digtede selv de viser, han foredrog, ikke til selvkomponerede melodier, men til sådanne som han efter sin egen opgivelse havde valgt af forskellige landes komponister, dem han synes at have haft et omfattende kendskab til. Kendere giver ham det vidnesbyrd, at han foretog dette melodivalg med stort mesterskab. Viserne sprudler af livsfriskhed og kåde løjer, men strejfer lovlig meget ind på det dristige for ikke at sige det uartige. En anset musikhistoriker mener, at Voigtländer utvivlsomt var blandt de sangere, som efter en udlændings beretning om de pragtfulde festligheder ved prinsens bryllup i København «under taflet kom hen til den bordende, hvor de fyrstelige personer havde plads, og sang komiske viser, der fik salen til at ryste af latter, og hvis satirers og vittigheders beskaffenhed man kunde gætte sig til af damernes rødmen»¹⁾.

Har han været til stede ved denne lejlighed, må det have været med orlov fra rådet i Lybek, for 1633 træffes han som rathstropeter i denne stad²⁾, en stilling han vel har beklædt, indtil han 1639 kom til prinsen på Nykøbing slot.

En mand, hvem slige egenskaber tillægges, måtte særlig være i stand til at vinde yndest hos den letlevende fyrste, ved hvis bordglæder Voigtländer med sin lut vist nødvendig turde mangle.

Vi finder da også, at prinsen levende interesserede sig for, at Voigtländers digte kunde bevares for eftertiden, idet han, som det meddeles, støttede ham med 100 rigsd. til udgivelsen af sangene, hvoraf en samling udkom, der bærer følgende titel:

¹⁾ V. C. Ravn, Musikforeningens Festskrift I s. 14.

²⁾ Allgemeine Deutsche Biographie, artikel *Voigtländer*.

Erster Theil

Allerhand Oden vund Lieder

welche auf allerley, als Italianische, Frantzösische, Englische, vnd anderer Teutschen guten Componisten, Melodien vnd Arieen gerichtet, Hohen vnd Nieder Stands Personen zu sonderlicher Ergetzlichkeit, in vornehmen Conubiis¹⁾ vnd Zusammenkunfften bey Clavi Cimbalen, Lauten, Tiorben²⁾, Pandorn³⁾, Violon di Gamba ganz bequentlich zu gebrauchten vnd zu singen,

Gestellet vnd in Truck gegeben

Durch

Gabrieln Voigtländer Ihrer Hoch-Princklicher Durchleuchtigkeit zu Dennemarc vnd Norwegen etc. wolbestelkten Hoff-Feld Trommetern vnd Musico.

Sofra⁴⁾

Gedruckt auff der Königl. Adelichen Academy
von
Henrich Krusen, bestalten Buchdrucker daselbst

Im Jahr
M. DC. XLII.

¹⁾ Gæstebud.

²⁾ Af Teorbe, en slags lut («baslut»).

³⁾ Mon der ikke skulde have stået Tanborn? og mon V. ikke har brugt benævnelsen Pandor[a] for Tanbura? — en lut med lille lydkasse og lang hals, der allerede i oldtiden brugtes i østerlandene. En forandring som Tanbor til Pandor er det i alt fald let at finde sidestykker til i almindeligt ordforråd. — Selvfølgelig mener han ikke et orkester, sammensat af disse instrumenter, men at ethvert af dem egnen sig til ledsagelse af sangene.

⁴⁾ c: Sorø.

Bogen, hvoraf et exemplar opbevares i København (det kgl. bibliotek), er på 112 sider foruden titel, dedikation, fortale og aftryk af special-privilegiet; og i folio. De allerfleste af sangene er forsynede med melodier (diskant og bas); ved nogle få henvises til kendte melodier.

Voigtländer har åbenbart selv haft fornemmelse af, at han ved affattelsen af sine elskovsviser havde vovet sig så vidt, at han stod i fare for at vække forargelse. Han søger da på forhånd at forsvare sig, men forsvaret former sig nærmest som en dårlig undskyldning. Han beder om, at man tænksomt vil gennemlæse, hvad han har skrevet, lægge mærke til, hvad han tilsigter, dømme ham mildt og ikke udlægge alt til det onde, hvad han har givet i høvisk ikklædt spøg; man må betænke, at alvor og gammen godt kan enes, hvad der giver sangen et godt sving (eine gute Art). I vor tid behøvede han bare at istemme løsenet *l'art pour l'art!*

Hans spøg er nu heller ikke altid helt «høfflich verblümt», som han selv udtrykker sig; men — skønt det langt fra er en fyldestgørende undskyldning for ham — må man dog erindre, at enhver bebrejdelse mod ham for uhøvisk visedigtning tillige rummer en anklage mod hans højfornemme tilhørere, som jo lod til at more sig kostelig ved hans sang. Han fremholder selv, at hans mål er at more, underholde. Tiden og tonen ved hoffet var nu engang ikke anderledes. Der omtales i almindelighed kun, at hans bog var tilegnet den udvalgte prins, og man synes at glemme, at den virkelig også var tilegnet selve kongen og dennes svigerdatter, prins Christians hustru, prinsesse Magdalena Sybilla. Lad være at fader og søn just ikke var dydshelte, så måtte dog prinsessen siges at være rigets mest højtstående dame på den tid, og man har altså ikke fundet Voigtländers viser mere anstødelige, end at de også kunde tilegnes hende, hvad der næppe turde ske uden forud indhentet tilladelse.

Men hvad man således satte pris på ved hove, rynkede man ikke næse ad på gaden, og Voigtländer siger selv, at han vilde more både høje og *lave*. Han kunde da også rose sig af, at hans viser var meget eftertragtede, og at der fra alle sider var stor rift om hver enkelt af dem (männiglich viel Anlauffens vmb ein einzige). Gav han en god ven noget, af hvad han havde skrevet, kom det snart ud mellem folk, og bogtrykkere og bogførere var ikke sene med til egen fordel at lade det komme i trykken uden så meget som at nævne hans navn.

I forordet til læseren meddeler han endvidere, at allerede for flere år tilbage var han fra folk i alle samfundslag, deriblandt lærde poeter, bleven opfordret til at udgive sine sange i trykken, men han havde aldrig dristet sig dertil, da han syntes, at der fra fornemme digteres hånd forelå en tilstrækkelig mængde skrifter og sange, der langt overgik hans. Nu var der imidlertid kommet vigtige grunde, som han ikke nærmere kunde omtale, men som havde bevirket, at han ikke længer kunde undslå sig¹⁾. Men man maatte ellers ikke tro, at han selv tillagde sangene syn-derlig værd.

Efter disse ytringer af klædelig beskedenhed stiger hans selvfølelse i næsten betænkelig grad. Han minder om, at fyrstelige, grevelige, adelige, lærde og andre kvalificerede folk med fornøjelse har lyttet til hans sange, som de har foretrukket for andres (ingen at foragte). Og vil nogen udsætte noget derpå, skal en sådan vide, at vel sagtens klogere folk, end slig en Zoilus²⁾ mon være, forlængst har fældet dommen over hans arbejde; for slige skumlere har han ikke skrevet. Skulde der på sine steder findes det, der efter reglerne for versebygningen falder

¹⁾ Muligvis sigter han her til en bestemt opfordring fra prinsen, der jo, som nævnt, støttede udgivelsen. I kongens privilegium af ¹⁰/₁ 1642 siges, at dette er givet efter prinsens «intercession».

²⁾ Den græske taler Zoilus var kendt for sin ondsksfulde dadlelyst.

noget tungt (etwas rauch), må man tro ham på hans ord, at han er mand for at ændre og bedre det, hvad han dog ikke har nået at få gjort på grund af indtrædende sygdom. Men han trøster sig med, at han hos berømte poeter har mærket sig en god del feil, som han for sit vedkommende vilde have betænkt sig på at lade blive stående. Selv havde han aldrig studeret eller lært versekunst; han nedskrev, hvad der af naturen faldt ham ind. Og da man hidtil havde været så forhippet på at få fat i hans viser, vilde han nu se, hvad man skøttede derom, når han lod et helt hundrede komme ud. Hvis dette første hundrede vandt bifald, var det hans agt, om han beholdt liv og helbred, at lade et andet hundrede følge; men det skulde være af en anden slags.

Rigtignok omtaler han, at han har udeladt adskilligt, som forhen har været trykt og således almindelig kendt, og at han har foretaget en del ændringer ved andre kendte viser, men det er dog et spørgsmål, om han har stået aldeles frit ved det trufne udvalg. Prinsen har sikkerlig krævet medtaget, hvad *han* satte særlig pris på, og har næppe været synderlig nøjeregnende med spørgsmålet om det sømmelige. Sluttelig befalede han sig til læserens gunst og læseren — — i den Allerhøjstes varetægt. Denne sidste vending kommer noget overraskende, men må dog næppe ses som udslag af letfærdig blasfemi. Det var jo dengang en ofte brugt slutning på en alvorlig skrivelse, og manden har åbenbart for alvor næret den tro, at han havde et ikke ringe kald at følge.

Jeg har så udførlig refereret indholdet af hans ord til læseren, da det forekommer mig, at han herigennem uforbeholdent har givet sig selv, og fordi han, der er bleven så forskelligt bedømt, har et vist krav på selv at blive hørt.

Det kunde siges at ligge nær at jævnføre Voigtländer med Sveriges *Bellman*, men man kommer snart paa det rene med, at han uhjælpelig må ligge under ved en sådan

sammenstilling. Imidlertid vilde det vel på den anden side være lovlig overlegent bare simpelthen at betegne ham som rimer. Ved sin folkelig naive behandling af de begrænsede æmner, han tumler med, åbenbarer han dog en undertiden forbløffende evne til ved drastiske indfald at give sit tema en rigdom af variationer, hvis komiske kraft dog skulde synes stor nok til, at man ikke uden videre skulde kunne frakende ham digterbegavelse. Han omtales som hørende til den venetianske musikskole, hvis hovedmand var *Giovanni Gabrieli*, hos hvem flere unge, musikbegavede danske ved Christian IV's hjælp fik en lang og grundig uddannelse.

To af de melodier, han har brugt, er anførte i prof. Hammerichs «Musiken ved Christian IV's Hof» tilligemed de tilsvarende overskrifter. Ligesom Bellman forsynede han nemlig sine viser med sådanne. Det turde være tilstrækkeligt til at antyde indholdet af sangene at anføre disse overskrifter: «Dieser ist verliebt vnd weiss doch nicht was jhm schadet» — og: «Manche brend vor Lieb, tarfs aber vmb vieler Vrsachen nicht offenbaren.»

Det må betragtes som et stort uheld for bedømmelsen af Voigtländers sange i Danmark, at henved en snes af dem i dansk oversættelse optoges i en visesamling, der fra 1648 begyndte at udkomme under navn af «Astreæ siungekor»¹⁾ (1—3 snes). Oversætteren, den foretagsomme *Søren Terkelsen*, der trængte til at slå mønt, forstod helt vel, at Voigtländers viser vilde gøre lykke, og da denne var død, kunde han vel nok gøre et forsvarligt indgreb i hans privilegium. Han efterlignede denne ved på forhånd at imødegå mulige indvendinger mod den frie skrivemåde ved at gøre gældende, at forargelse lige så vel

¹⁾ Man mener, at Kingos «Aandelige siungekor» har fået sit navn i modsætning til dette udbredte *verdslige* sjungekor, af hvis melodiforråd Kingo udvalgte en del melodier, som han med dygtighed afpassede til sine salmer.

kunde skyldes læsernes mindre rene fantasi, som den kunde lægges digteren til last; men under enhver omstændighed mente han, at oversætteren måtte siges at være helt sagesløs. Dette tager han nu højlig fejl i — særlig i foreliggende tilfælde. Det er så langt fra, at han har afdæmpet Voigtländers skrivemåde, at der kan findes uangribelige steder hos denne, som Terkelsen har «oversat» på en fæl plump måde.

Men jeg må atter vende tilbage til det omtalte skole-regnskab for at gøre opmærksom på endnu een ting: *Voigtländer er kommen til Danmark som gift mand*, for det fremgår jo af skolebogen, at han har fristet den tunge sorg at miste et barn kort efter sin ankomst til Nykøbing. Atter her er der føje til at opholde sig ved det til skolen ydede beløb: 4 rdl. Jeg tør næsten påstå, at man kan lede hele den gamle skolebog igennem uden at træffe et tilfælde, hvor skolens part ved en *barnebegravelse* har været så stor. Skulde størrelsen af denne frivillig ydede kendelse tyde på forfængelighed, brovteri? Der er jo dog også den udvej at tænke sig, at han dybt nedbøjet af sorg har ment, at intet måtte spares, når hans barn skulde sænkes ned i den nys betrædte, fremmede jord.

Hidtil er intet oplyst om hans fødsel, herkomst, udvikling og død¹⁾. Den sidste del af mangelen mener jeg nu er afhjulpen ved oplysningen i skolebogen, om ikke med juridisk sikkerhed, så dog således, at der næppe kan ventes meddelelser, der tilintetgør antagelsen. Denne må siges at være yderligere bestyrket derved, at den bebudede fortsættelse af «Oden vnd Lieder» udeblev. Måske er han bukket under for et nyt anfald af den sygdom, han omtaler, da han den 16. maj 1642 skrev sin fortale. At han

¹⁾ Ifølge Allgemeine Deutsche Biographie, hvis artikel om V. forøvrig lider af unøjagtighed. Således meddeles, at V. forsynede melodierne i «Oden vnd Lieder» med becifret bas, — der findes ikke spor af cifre.

i skolebogen end ikke nævnes med sit fulde navn afkræfter intet. Dengang var det jo almindeligt kun at nævne fornavn og stilling¹⁾).

Det har været let nok, når den givne kilde kan godkendes, at bestemme tiden og stedet for Voigtländers død. Ulige vanskeligere vil vist opgaven falde, når det gælder om at få rede på hans fødsel og herkomst. Selv om vedkommende kirkebog er i behold, er det måske ikke gjort med at fare side op og side ned for at finde fornavnet Gabriel mellem de døbte. Dette kan han senere have optaget, og det er ingenlunde udelukket, at han er døbt med et helt andet fornavn. Exemppler af den art kan træffes, og man må regne dermed som en mulighed.

Den glade sanger fra Lybek nåede ikke at få flere af sine arbejder udgivne. Efter al sandsynlighed er hans røst forstummet for bestandig en vinterdag i begyndelsen af 1643. Han har fået en stadselig begravelse, er bleven højlig savnet og — snart glemt. En ubetydelig optegnelse i en gammel skolebog om «Gabriel trompeter» vil måske for bestandig være den eneste skriftlige beretning om hans død. Han regnes dog af mange, ikke mindst i sit fædreland, blandt den tyske renæssancedigtning forårsbebudere.

¹⁾ Et nærliggende eksempel giver skolebogen i følgende notits: «1636 ⁸/₂: Ambrosi[us] fiolist 4 rdl.» Her kan ingen anden menes end prinsens violist *Ambrosius Götze*, om hvem det er oplyst (Hammerich, Mus. v. Chr. IV's Hof s. 214), at han døde ⁵/₂ 1636. Han er altså død og begravet i Nykøbing.

Skiftebrevet efter Jens Hvass til Fodslette og hustru Sophie Urne.

Et fund i Bergens museums bibliotek.

Meddelt ved

Aagaat Daae.

I Bergens museums bibliotek er manuskriptsamlingens nr. 147 en liden bog i 8° med 116 beskrevne blade; indholdet er væsentlig gode raad og vink, saavel af lægevidenskabelig som husholderisk art. Haandskriften er meget forskjellig, der maa saaledes have været flere om arbeidet, og indholdet er saare mangeartet, de mange raad synes at være indført uden orden eller plan. Bogen var indbundet i et solid stykke skind, der var tilklippet for at passe til dens format, ved nærmere eftersyn fandt man, at skindet var beskrevet og indeholdt skiftebrevet efter *Jens Hvass til Fodslette* og *Sophie Urne* mellem børnene *Melchior Hvass* og *Flores Jakobsen* paa sin hustru *Kirsten Jensdatters* vegne; de sidste linier er ved beskæringen tapt, men desuagtet maa dette skiftebrev have nogen interesse, da det jo daterer sig fra ca. 1575. Skiftebrevet er nu indordnet paa sin kronologiske plads i Bergens museums diplomsamling og M. S. 147 maa for fremtiden nøie sig med et mindre ærværdig Bind.

Haandskriftet begynder med: «En Aandelig Spørraalsbog Sammen Dragen aff den Hellige Bibelsche Skriff jeg nu har paa Begyndte at skriffue Grinderlefs Closter den

10 Aprilis 1661» og er et Uddrag af *Mikael Saxes* bekjendte bog af samme navn, der, oversat af den lærde lektor i Oslo *Halvard Gunnarsson* første gang blev trykt i Rostock 1607; under det populære navn «Præstepinen» vandt den bog en stor og taknemlig læsekreds, blev flere gange optrykt, da den blev læst ligemeget «til opbyggelse som morskab». Dette uddrag optager 16 blade og der- under staar: «Actum Grindlerlefs Closter 11 May 1661» og et navn, der kan læses som «Madtz erichsen egen haandt». Haandskriftet fortsætter derefter med 100 pag. blade 1—124; flere blade er borte, saaledes alle mellem 27—58, og denne del er forsynet med et omhyggelig udarbejdet register, der afslutter det hele; denne del er forsynet med forskellige overskrifter som: Nogen adskillige Konster, Leegebog [d. e. Lægebog] m. fl., uden dog at disse har været spor til hinder for, at de mest forskellige ting er indført lige efter hverandre. Nogle prøver kan anføres:

[Blad 2.] St. Jacobs Dag.

De gamle forfedere haffuer fligtig giffuet Agt paa At naar trej Søndag for St Jacobs dag haffuer veret klare, da haffuer de forhaabet et got korn aar der om haffuer de disse Vers[!] giort: Der som Solen skiner klar Same dag da venter de en streng Och kold Vinter, Men Regner det da skulle det betyde en Mild Vinter och om det Regner og Solen skiner tillige, da skulle det betyde liden fruct. Alt Saadant maa Mand Allenne stille i gudtz haand, om denne tid schynder storchen Sig fra oss, Men Andre fugle her efter flyver bort i September. Om denne tid er det bequommelig unge haanner at Capone. Nu haffuer her efter fische lege I det fersche Vand.

Om St. Oluffs Dag.

Huo som begierer at haffue Vinter Kaal Hand Saa om Aftenen for St. Oluffs dag Kolfrøe, hvilchet han da Om dend tid Kand optage och Sett.

Augusti.

Brød som Nu Bages Udj denne Maanit och forgangen Maanit Bages bliffuer gjerne Mulle, derfor schal Mand lege

lidet Saldt i Surdeyen, [saa] Mullenis Brødet icke. 3 Dage før St. Lauridtz dag och 3 dage effter Saar de Nye Roug paa Gulland.

Capone.

Naar en haanne ehr Caponit, Noget der effter Aulis en steen I Hans løffuer Alectorum, och Naar den er Aulet i den, da dricher de iche meere, och huilchen Mennische, som Samme steen kand faae och Vil den udj Sinn Mund Beere, da schal hand icke Thørste.

[Blad 15.] Leegebog.

For schab, klaa oc Store Perter alt liffuet offuer Thag Al Salted Suinister, terpentin . . . udj Marscherende Vand, hvert tou lod, Smaa Polvertzeret Snag 1 quintin. Meng det blandt huer Andre der med smør de Saare lemer, kinder, Allebeue, føder, schulder, hoffter eller huor det var, vel varmt gnie det vel ind, det heller old schab och klaa om der var ind brede pleter.

[Blad 22.] Ett god Roed Plaster.

Som Sl. her Mogens Seested¹⁾ Altid brugte schal Saaledes beredet Som følger och kaldes Rosenplaster: Linollie 1 schaal pund, Vildt vox $\frac{1}{2}$ schaal pund, Therpentin 8 lod. Disse 3 Species schal Slaaes i et Bechen och Sette det paa ilden. Lad det saa staae nogen stund Paa glørne, tag det Saa aff igien och lad bliffue koldt igien. Slaa Saa disse effterskreffne Species deri: Valmue 8 lod, Rød boles 6 lod. Disse Species Røres vel til Samen i et bechen med en Morter Kølle ind til det bliffuer kol. Saa er plasteret ferdig, kom det saa i en Kroche.

[Blad 60.]

«Salig Fru Margrethe Langis²⁾ driche Smørelse at bruge om Morgenen Fastendis i nageth gaat varmt øl [forskjellige urter, blomster og blade plukkes paa bestemte aarstider og haves i en tønde, hvorefter der hældes øl paa, senere kom-

¹⁾ Mogens Sehested 1598—1657 herre til Holmgaard m. fl. var lensmand paa Kjøbenhavns slot.

²⁾ Muligvis den lærde fru M. L., datter af Erik Lange til Engesholm, gift med Jens Kaas og Knud Brahe, død 1622 og ligger begravet i Nørlund kirke med begge sine mænd.

mes en masse rare ting deri og efter at være underkastet forskellige processer er noget udmærket til udvortes brug, det meste til indvortes brug].

For ligtorn og vorter tag en Sudder som gaar i Vandet och brend til pulver i en ny Potte och I en offuer vell til Klinnet och stod det gandsche Smaate och tag siden Roesen Odlie och varme i en tin kar, tag siden bom uld och dyp udi den ollie och dyp udi for^{ne} pulver och lig paa, det Hielpper u-fortøffued.»

Paa blad 69 læses: «It got raad for skørbug, som doctor Christen Schytte¹⁾ utgaf . . .» Paa blad 79 staar øverst paa siden med rableskrift udenfor teksten: «1695 Diederich Matzen» og paa blad 98 under teksten: «M. E. S.»

[Blad 118.]

Juledag.

Haffuer de gamle Acted oc Sagt:/ Om Juledag i Nyet Mone kome/ daa faar vi et got Aar os til fromme/ Jo Nermer den Nymaane io bedre det Aar/ io nermer afnammet io Vere det gaar.

[Blad 123.]

Pigernis attraa.

Aff lemmer trej min helle krop/ bestaar och icke meere/ Min fod, Min Maffue och hoffuet top/ behøffuer icke fleere./ Naar Jeg Saa heel och hulden ehr/ Mig pigerne begiære./ Vil nogen topen Mig afscher/ bedrøffuels er paa fære./ Om foden mig afkorted var/ Jeg derfor ey er stille/ Men Snarer farer med fuglen Snaar/ Mig gieter piger lille.

Med disse prøver paa haandskriftets indhold faar det vel være nok; raad for, naar øllet vil surne, findes flere gange, om tænder løsner i munden, om tandgaarden er bullen, raad for den hemmelige syge, raad for floris, om hugormebid m. m. m. findes der ogsaa.

Dermed gaar jeg over til skiftebrevet; hvorledes skal man kunne forklare dets vandring fra Langeland til Jylland og der ca. 100 aar efter blive betragtet som saa lidet værdifuldt, at det simpelthen klippes istykker for at bruges som bind?

¹⁾ Christen Schytte var provindsmedicus i Viborg, født 1587, død 1656.

Hvem *Jens Hvass* er, har man god rede paa¹⁾; han tilhørte den gamle adelsslægt, der nedstammede fra *Lauritz Hvas*, der nævnes 1335; selv om forbindelsen ikke synes klar, er vaabnet det samme saavel for den linie, der bevislig nedstammer fra *Lauritz Hvas*, som den saakaldte Langelandslinie, til hvilken denne *Jens Hvas* hørte. *Langelands-Hvasserne* er ikke talrige og eksisterer kun i tre led; *Markvard Hvass*, der eiede gaard i Fodslette sogn, har vistnok først ved sit giftermaal med *Maren Fensdatter* (Hvedeax), hvis farfader var landsdommer paa Langeland og eiede Skovgaard, faaet fast fod paa Langeland. Deres ældste søn var *Jens Hvass*, der forøvrig ikke er synderlig sympatisk; hans hovedinteresse synes at være at øge sit gods, ligegyldig for paa hvilken maade dette skeede; engang var han endog beskyldt for at have fremlagt i retten forfalskede papirer under en af sine mange processer, en beskyldning, der dog ikke blev bevist. Han var gift med *Sophie Urne*, datter af *Just Urne*²⁾ til Harritlevsgaard, og døde som en gammel mand ca. 1575, i hvert fald før 1580, da slægten repræsenteres af sønnen. *Jens Hvass* og *Sophie Urne* efterlod to børn, en søn og en datter. Sønnen *Melchior Hvass* til Fodslette beholdt fædrengaarden, men eiede desuden Hjortholm, hvilken han bebyggede herskabelig; han døde som sidste mand af sin linie 1608 og blev begravet i Fodslette kirke, til hvis kor han forøvrig havde foræret et tralværk og hvor hans: «Døde corpus hel og holden som en Tør Bergesfisk var at se». Han var gift med sit søskendebarn *Abel Akeleye* og havde kun et barn, *Sophie*, der var gift med *Hans Oldeland* til Trellerup; hun døde barnløs.

¹⁾ F. Hvass: Samlinger af meddelelser om personer og familien af navnet Hvas, væsentlig bind 4.

²⁾ Den Just Urne, der ved kongevalget ^o/; 1536 uopfordret ilede saa hurtig afsted, at han naaede daværende hertug Kristian før det officielle sendebud, der blev afsendt samme dag, valget fandt sted.

Datteren *Kirsten* var gift med *Flores Jacobsen*, der i 1588 eiede Pæregaard paa Langeland; han var en uægte søn af den bekjendte biskop *Foakim Rønnow*, og hans moder, der levede og døde som nonne i Maribo kloster, var datter af den myndige rigsraad *Ove Lunge*, herre til Tirsbek. *Foakim Rønnows* forbindelse med jomfru *Lunge* maa vel falde før hans forlovelse med *Birgitte Gøie*, saa *Flores* er født ca. 1525—30. *Kirsten Fensdatter* er vistnok tidlig bleven enke og havde kun datteren *Anne Floresdatter*, der blev gift med *Hans Pors*, hvis slægt stammede fra Mors, men som efter sin mor, *Inger Spend*, havde arvet gaarden Nørlund i Sallinge sogn, Viborg amt i Jylland. Did førte vel *Hans Pors* sin frue, og der er deres eneste barn, sønnen *Erik*, født. Der var nu kun lidet, der holdt *Kirsten Hvass* tilbage paa Langeland; hendes slægt var død, og det synes derfor kun naturligt, at hun sagde sit fødested farvel og reiste til sin datter i Jylland. Paa Nørlund levede hun sine sidste leveaar og i Grinderslev kirke, hvor gaarden Nørlund havde familiegravsted, blev hun begravet. I sin tid blev ogsaa hendes datter og svigersøn der begravet; desuden hænger der en fane til minde om slægtens sidste, *Erik Pors*, der døde 1645 og blev begravet i Kolding kirke. Han døde barnløs, og hans enke ægtede *Folmer Rosenkrantz*, der solgte gaarden Nørlund til *Valdemar Lykke*, hvis slægt i nogle generationer havde eiet nabogaarden Grinderslev kloster.

Valdemar Lykke blev gift i 1642 med *Sophie Reedtz* og døde som en forholdsvis ung mand i 1657 og efterlod fire døtre, hans eneste søn var død tidligere. *Sophie Reedtz* holdt det store jordegods samlet i henved 30 aar lige til 1684, da hun som en gammel kvinde overlod hovedgaarden Grinderslev kloster til datteren og solgte Nørlund. Hun var altsaa eieren af begge gaarde, da *Madtz Erichsen* paabegyndte haandskriftet i Grinderslev kloster, og til bind tog man saa det gamle skiftebrev, der nu ikke

længer havde interesse for nogen; *Jens Hvass* og *Sophie Urnes* børn, børnebørn og børnebørns børn var jo forlængst død og borte. Men til bind kunde det jo bruges, solid var det, og naar man beklippede det, var det jo passende i alle dele.

Skiftebrevet, der meddeles nedenfor, er ikke let at læse, skriften er meget afbleget og paa sine steder helt ulæselig; i Riksarkivet, hvor det er afskrevet, reserverer man sig ogsaa, idet derfra udtales «at tydingen ingenlunde paa alle punkter bør udgis for mere end gjetning».

Hvem *Madtz Erichsen* og *Diederich Madsen* er, er ikke let at sige; heller ikke fortæller haandskriftet noget om, i hvis hænder det har været, eller hvilke veie det har vandret, siden hin vaardag det blev paabegyndt i Grinderslev kloster til det ca. 200 aar efter havnede i Bergens Museums bibliotek og fik nr. 147 i dets manuskriptsamling.

Skiftebrevet.

Wij wnderschrefne *Melkier Huas* till Foslethe gaardt och *Flores Jacobszenn* paa Skinnerupgaardt sin høstru Erlig och welbyrdig fruw *Kirsten Jens Huas dother* gjør for alle witherliigth och kiendis meth thethe wortt Obnne breff, att wij wdj dag haffuer wdj den hellige Treffoldigheths naffuenn sediitt offuer enn wenlig och kierlig søskinde skiffthe om huis Jordegodtz och Egendom, bow och boufee, Rørendes och wrørendes, som wij haffde tilsammen, att skiffthe effter wor salligh afgangne fader och moder Erlig och welbyrdig mandt *Jens Huas* till Fosletthegordt og Erlig och welbyrdig fru *Soffia Wrne*, huis siell Gud haffue. Tha tilffald meg for^{ne} *Melkier Huas* først thethe effther^{ne} gaardt och godtz, som er liggendes wdj Fywnen och Sundsherith wdj Egensze szogenn och by, *Peder Greger-szenn* wdj boer och skyller aarligenn iij orthug byg, j fiering

smør, xxx skieper huede, ij m $\frac{1}{2}$ penghe, fønnødt ij gies, j lam, iiij høns. Item en gaardt paa Langhelandtt wdj Nøerherritt ij Nestebølle kaldis Peregord, som *Rasmus Fenszønn* wdj boer och skyller aarligen iiij ørtug byg, j otting smør, j m $\frac{1}{2}$ penghe, fønned j lam, ij gies, iiij høns Item *Fep Christenszens* bollig, som skyller x skiper byg, de vj skiper fick ieg effther mijn sallige moder och de iiij skiper aff den anden partt, min søsther haffde derij tilfforne aff voris sallige fader, och skal for^{ne} bolliiger al-tiid følge *Melckor Huas*. Ytem den Eiendtt skall ieg for^{ne} *Flores Jacobszen* haffue paa for^{ne} mijn høstruis vegne till mijn Anparth thisze effther^{ne} gorde och godtz her effther stander, som er først en gord wdj Fijenn wdj Sundtz her-rith wdj Egensze sogenn wdj Skoustop som *Max Hanszenn* wdj boer och skyller aarligen iiij ørtug byg, j lam, j gaas, ij høns, wdj Kogttued en bollig som *Henrich Lawritzen* wdj boer och skyller aarlighen ij ørtug byg, xij sz. Item paa Lanngland wdj Sønderherrith wdj Magleby sogn och by en gaardt *Maartthen Høe* wdj boer, skyller aar-ligenn j ørtug byg. Item wdj *Fep Christenszens* bollig ij Helsznid j m $\frac{1}{2}$ ij skiper byg. Disse for^{ne} gorde och godtz och herlighedsz tilligelsze, som er ager, eng, skow, marck fiske wand och fegang fretthe och fellith intheth wndertagen wdj nogen maade, efftersom os er tilskifftt Emellum, huer for sin Anparth skulle haffue, nyde, brughe och beholle til Euindelig Egendom meth wore arffuinghe arffuendis och Egendis Skullendis, som for^{ne} staar, och der gøre wij huer Andre paa begie sziider en euig hellig fasth och wigenkallendis affkald for Os och woris arffuinghe, fasth och wbrødelig hollis skall till euig tiidtt, bode for Jordegodtz, guld, sølff, penghe, bow och bouffee, rørendis och wrørendis inthet wndertagen wdj nogen maade, som os war tilfallen effther fader och moder, och tacker wij huer andre for godt frende skiffthe, och dersom saa skier, thet Gud forbyde, att nogen aff for^{ne} gaarde eller deris Rette

tilligelsze bleff os fra wunden anthen med landzlow
kierckielow eller wdj noger Dom eller Retthergang, tha
beplygtther [wij oss alle for een och een for alle meth
thette woris] obnne breff huer for sin Anparth under vj
wgers dag der nesth effther kommendis att holle huer
andre [skadesløs.
att woris salig fader och moder som os kand tilfalde tha
skulle wij
samme nedem for thette breff.

Efterskrift. Det s. 196 fra blad 2 gjengivne om St. Jacobs- og St. Olufs dag er hentet fra Jens Lauritzen Wolff's Diarium sive Calendarium (Kbhvn. 1648) s. 156 og 157. I St. Jacobs dag er helt udeladt de latinske Vers: «Implentur variis frumentis horea quando est / Aer Jacobi lucidus antediem», ligesom stykkets sidste ord: «ende». I St. Olufs dag skulde slutningen lyde: «saa hafver hand deraf Planter til S. Mickels dag, hvilcke hand da til Vinterkaal om den Tid kand optage oc sette.» Stykket med overskriften «Augusti» er taget fra samme bog s. 267.

Bøger og Begivenheder 1911.

Ligesom Aarsoversigten med Begyndelsen af Tidsskriftets fjerde Bind kom til at fremtræde i større og mere omfattende Form, saaledes vil ogsaa den her meddelte Oversigt, den første i «Fra Arkiv og Museum»s femte Bind, i nogen Grad afvige fra sine Forgængere. Aarsagen hertil er, at Redaktionen fra Nationalmuseets anden Afdeling har modtaget et kærkomment Tilsagn om en kort Oversigt over Museets Virksomhed i dette Aar, og det er derfor en Selvfølge, at de mange Begivenheder, hvori dette Museum har haft Del, ikke kan nævnes i den vanlige topografiske Orden. Kun de allervigtigste er fremhævede i det følgende, medens Flertallet maa forbeholdes Museets særlige Redegørelse. Iøvrigt har Meddelelserne bevaret den siden 1908 fastslaaede Form, og det maa haabes, at de stadig, trods Mangler og Ufuldstændigheder, vil blive modtagne med Velvilje som et nyttigt Hjælpe middel for den historisk-topografiske Forskning.

Almindeligt.

I Dage 9-11/6 afholdt *Dansk historisk Fællesforening* sit første Møde. Kolding var valgt til Mødested, og efter at Repræsentanterne havde drøftet Foreningens Anliggender og valgt ny Bestyrelse (Formand Professor Hans Olrik), holdtes paa Koldinghus en Række offentlig tilgængelige Foredrag, af Jørgen Olrik og Chr. Axel Jensen om Bøndergaardens Bygningsskik, af Rigsarkivar V. A. Secher om Avisers Opbevaring, af Landsarkivar G. Hornemann om Indretning af Handels- og Industriarkiver, af Mag. Brøndum-Nielsen om Indsamling af Stednavne og af Overretssagfører Poul Hennings om Ministerial-Tidendens Udnævnelseslister. Senere fulgte andre Foredrag og en Ud-

flugt til Skamlingsbanken, hvori ogsaa de gæstfri Koldingværter deltog. En Redegørelse for Mødet og for Foreningens Virksomhed er udgivet August 1912; ved den efter P. Hennings Foredrag vedtagne Resolution er der opnaaet, at Statstidende forsynes med et Personalregister.

Kulturhistorie.

Sprog. — Af de lokalhistoriske Tidsskrifter indeholder kun Bornholmske Samlinger VI sproglige Bidrag (Viser i Bornholmsk Mundart). Sproghistoriske Afhandlinger maa ellers som sædvanligt søges i Danske Studier samt i Arkiv for nordisk Filologi, hvis Bind XXVIII indeholder en trist Nekrolog over den unge Filolog Anders Pedersen, † ²⁹/₁₀ 1911, samt dennes sidste Arbejde (Dansk og urnordisk Akcentuering). — Af V. Bennikes og M. Kristensens Kort over de danske Folkemaal er udkommet 9de Hæfte¹. — Se nedenf. under Topografi.

Samfundsforhold og Folklore. — Medens Alexander Bugge har udgivet et Værk om Rolv Krake, og medens Arkivar Weibull i Lund har udsendt sine «Kritiske undersøkingar i Nordens historia omkring år 1000», et Arbejde, som bringer meget nyt og ejendommeligt, men som ogsaa har mødt Antikritik², er Oldtidens og Middelalderens Historie fra dansk Side væsentlig kun bleven beriget ved gode Oversættelser af Kildeskrifter. Jørgen Olrik har udsendt Indledningsbindet til sin Fordanskning af Saksens Danesaga (Fra Dan til Ingeld), og Doct. Ellen Jørgensen har i Selskabet for Kildeskrifters Oversættelse foretaget et «Udvalg af Kilder» om Valdemar Atterdag, hvoriblandt en Oversættelse af den fyldige og topografisk interessante sjællandske Krønike. Nyt topografisk Materiale bringer Kildeudgaven af «De ældste danske Arkivregistraturer», hvis femte Bind nu er udkommet, efter at fjerde Bind var sluttet 1885.

Af anden historisk Litteratur har Aaret kun bragt lidet. Bortset fra Generalstabens Værk om den store nordiske Krig, hvis fjerde Bind behandler Kampene med Magnus Stenbock

¹ Sml. Bennike i Fejlbergs Festskrift: Oversigt over de danske Landskabsmaal, fremstillet i «Nøgler».

² Sml. Finnur Jonssons Protest mod Svolderslagets Forlæggelse til Øresund: Historisk Tidsskr. Række 8, Bind 3.

1712—13, og bortset fra Artikler i Historisk Tidsskrift, Kirkehistoriske Samlinger og andetsteds har de selvstændige Værker næsten alle personalhistorisk eller litteraturhistorisk Præg. Fremhæves kan Thyra Sehesteds Bog om Rigsmarsken Steen Maltesen Sehested, Erindringer fra 1848—50 af Jacob Th. Ræder og Erindringer fra 1864 af F. F. Hansen og H. J. Holbøll¹. Erik Henriksen skriver om «Mændene fra 1848», P. Lauritsen fortsætter sit værdifulde Skrift «Da Sønderjylland vaagnede» med andet Bind og P. Andræ sit Arbejde om C. G. Andræ med tredje Bind. Doct. Bobé har besørget en ny, smuk og omhyggelig Udgave (illustreret) af Ewalds Levned og Meninger, og Memoirer og Breve Bind XV indeholder Knud Lyne Rahbeks Ungdomserindringer. Robert Neiendam har udgivet «Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder» (skarpt, men sikkert rigtigt kritiseret af Carl S. Petersen og Eiler Nystrom i Historisk Tidsskrift R. VIII, B. III), Knud Bokkenheuser har behandlet «Det kgl. Theaters sidste Blaataarnsfange», og Holm Hansen har skrevet en Selvbiografi, «Hvad jeg oplevede».

Endvidere kan nævnes Bind XIV af Memoirer og Breve, som bringer Pastor Prips jævnt og hyggeligt fortalte Ungdomserindringer (det fattige Barndomshjem i Fredericia, Lærervirksomhed i Sønderjylland før 1864, Studentertid i København), og Nationaltidendes illustrerede Julehæfte «Mit Hjem», der indeholder en Række korte, men i flere Tilfælde interessante Barndomserindringer af nulevende Kvinder og Mænd.

Naar hertil føjes Afhandlinger i Personalhistorisk Tidsskrift (f. Ex. om Ivar Hvitfeld og om Jens Baggesens Slægt), Stamtavler i Adelsaarbogen og i Arkiv for Genealogi og Heraldik (Familierne Boje, Terndrup) samt flere selvstændigt udkomne Slægttavler (Bojesen, den slesvigske Slægt Colstrup, Kirurgslægten Lange samt et Slægtregister over Familien Sanggaard, Buntsen, Koch og Jürgensen m. fl.) faar man et næsten overvældende Indtryk af den personalhistoriske Litteraturs Frødighed. Og i Virkeligheden er denne endnu større, thi til de allerede nævnte kan føjes flere Arbejder, som skal omtales i

¹ Krigshistoriske Bidrag findes i Samlinger til jydsk Historie og Topografi (Slaget ved Nørre Sundby og Helm Wrangels Indfald i Nørrejylland 1644) samt i Amtstidsskrifterne for Thisted (Slavekrigen), Aarhus Stift (Fra Trearskrigen), Vejle (Erindringer fra Fredericia 1849, Minder fra 1864, Peder Buhl, Tre Mænd i Svenskekrigen) og Ribe (Stiftamt Grev Spønnecks Tilfangetagelse i Ribe 1848).

det følgende, og af de lokale Tidsskrifters Indhold har maaske det overvejende Flertal et personalhistorisk Præg¹.

Af kirkehistorisk Litteratur maa udenfor Kirkehist. Samlinger og Amtstidsskrifterne fremhæves en Opsats af P. Lindbæk om Helligaandsklosteret i Malmø (Hist. tidsskrift for Skåneland IV).

Af medicinsk-historisk Litteratur kan her nævnes Prof. E. Ingerslevs Skildring af Fødselsstiftelsen i Amaliegade (Tidsskrift for Jordemødre, Januarhæfte), en Afhandling af J. Johnsson, indeholdende kuriøse Aktstykker vedrørende Kirurger af Navnet Theiste (Ugeskrift for Læger) samt Aug. Fjelstrups Bog om Dr. Peter Payngk, Kong Christian IV's Hofkemiker, et Værk, der ganske sønderlemmes af Anmeldere i den medicinske Presse. Historiske Arbejder, der berører Lægens praktiske Gærning, er V. Lassen: Arkana og Kvaksalveri (Ugeskrift for Læger), som indeholder kuriøse og mærkelige Oplysninger om Forhold ude i Landet, og K. K. K. Lundsgaards lille Artikel i Hospitalstidende om Tobiashelbredelsen.

Aarets største Begivenhed i folkloristisk interesserede Kredse blev H. F. Fejlbergs 80-aarige Fødselsdag ⁶/₈, der fejredes ved Udgivelsen af et voluminøst Festskrift. Nordiske Sprog- og Folkemindeforskere bringer heri deres Hyldest og Hilsen til den udmærkede jydsk Folklorist, og Bogen indeholder en mægtig Fylde af Afhandlinger, som skyldes Videnskabsmænd fra hele Skandinavien og indeholder baade sprog- og litteraturhistorisk, religionshistorisk og folkloristisk Stof; i

¹ Af Amtstidsskrifternes Indhold kan her nævnes Bidrag om *Landbrug og Bønder* i Frederiksborg Amt (Bondefrigørelsen i Nordsjælland), Skive 1910 (Gamle Breve, Fra gamle Dage (om Bygninger og Avl)), Skive 1911 (Ane Gjedde og Per Svensk Randers Amt (Tipoldefaders Fæstebrev), Aarhus Stift (Paa Jagt efter Brændevinstøj), Hardsyssel (Lemvigegnens sidste Brændevinstøj)).

Søfart og Fiskeri: Thisted Amt 1910 (Lidt om Skibsfarten og Handelen i gamle Dage i Thy og Vester Hanherred), Hardsyssel (Den synske Fisker Kristen Møllerup).

Adel: Skive (Under Kvindevælde, Fru Anne Lykke og Magdalene Banner), Hardsyssel (Brev fra Jens Holgersen Ulfstand 1521).

Præste- og Degnehistorie: Frederiksborg Amt (Zwergius, Sognepræst i Slangerup), Thisted Amt (Degne i 18de Aarh.), Skive (Overfald paa en Præst 1645, En værre Præst), Randers Amt (Præster i Kolindsund), Vejle Amt (Jørgen Gad i Herslev), Ribe Amt (Jens Schiørring i Hodde, Minder fra Biskop Hertz Tid), Hardsyssel (En Lærebogsstrid i Hammerum H. 1736, Stubberkloster, Klage over Søndagshandel i Holstebro 1712, Af Bording Kirkebog 1764).

det følgende skal fremhæves enkelte Arbejder af særlig topografisk Interesse. — «Danmarks Folkeminder» har som Nr. 7 blandt sine Skrifter udgivet Thorkild Gravlund: Dansk Folkekarakter, et for denne ejendommelige Forfatter typisk Arbejde, der søger at udfinde Karakterforskellen mellem Sjællændere og Jyder uden dog at glemme deres fælles Danskhed.

²⁴/₁₁ 1910 døde Historikeren, Underbibliotekar S. Gjellerup, Forfatter af Bogen om Biskop J. D. Jersin m. m., og 1911 — foruden Arkivsekretær Gerhard L. Grove, hvem vort Tidsskrift skylder saa meget, og hvem det allerede har mindedes paa særlig Maade — ²⁶/₁ Oberstlieutenant Thyge Søgaard, ivrig Medarbejder af Nationalmuseets første Afd., ikke mindst i dets Fredlysningsarbejde, og Medudgiver af «Danske Vider og Vedtægter», ⁴/₂ Gehejmelegationsraad, Doct. jur. Peder A. F. S. Vedel, Forfatter af politisk-historiske Arbejder, og ³⁰/₁₁ Personalhistorikeren, Overretssagfører Vilh. Richter.

Normandiet fejrede 1911 Tusindaarsfest for Rollos Erbring.

Forhistorisk Arkæologi. — Det statelige Juellinge-Fund fra den romerske Jernalder har faaet en lige saa statelig Publikation i «Nordiske Fortidsminder», hvis andet Binds første Hæfte det ganske fylder; til Direktør Sophus Müllers arkæologiske Redegørelse er føjet Bille Grams mikroskopiske Undersøgelse af Gravkarrenes Indhold, der er bestemt som en gæret Drik, brygget af Byg, Porse og syrlige Bær. — I Oldskriftselskabets anden Publikation, Aarbøger for nord. Oldkyndighed, skriver Museumsinspektør Neergaard 1910 om Høje med mange Grave, mens Aargangen 1911 bringer Prof. H. A. Nielsens «Yderligere Bidrag til Danmarks Stenalderfolks Antropologi» og en fyldig og lærerig Afhandling af Direktør Müller, «Vendsyssel-Studier», der bygger paa Nationalmuseets Undersøgelser for de senere Aar, og som dels behandler Oldtidsbebyggelsens Forhold til Sted og Natur, dels Sten- og Bronzealderens Mindesmærker og Fund¹. I Fejlbergs Festskrift skriver Museumsinspektør Blinkenberg om Tordenvaabnet i danske Oldtids-

¹ Ved Oldskriftselskabets Møder ³¹/₁ og ⁷/₂ skildrede Nationalmuseets Mænd Gravmindernes Udvikling i Sten- og Bronzealder, ¹⁴/₁₁ behandlede Inspektør Neergaard en Bronzealders Boplads ved Voldtofte, ¹²/₁₂ talte Assistent Kjær om et anatomisk Fund. Sml. Referater i Nationaltidende og Berling. Tid.

fund, i Holbæk Amts Aarvog Museumsass. H. Kjær om Mindesmærker og Fund fra Stenalderen, især i Uby Sogn (Arts Herred).

I Thisted Amts Aarvog 1910 meddelte Frk. A. Zangenberg sine arkæologiske Memoirer; hendes Oldsagsamling, der for en stor Del stammer fra Vendsyssel, er skænket til Museet i Thisted. I Hardsyssel Aarvog V skrev Kr. Larsen Vestergaard om Stenalderhavets Udbredelse og efterladte Spor i Hardsyssel.

Historisk Arkæologi, Arkitektur og Mindesmærker. — Ogsaa paa dette Omraade har Aaret frembragt en rig Litteratur. Hvad Middelalderen angaar, har den svenske Forsker H. Frølen udgivet et stort Værk om «Nordens befæsta Rundkyrkar», hvori ogsaa Danmarks Rundkirker er udførligt omtalte, og i Aarbøger for nord. Oldkyndighed har Museumsassistent Chr. Axel Jensen skrevet om jyske Alterstolper, en ejendommelig Form for tømrede Alteropstillinger (Ciborier) fra 13de Aarh.¹ For de senere Aarhundreders Vedkommende er Værket om «Snedkere og Billedsnidere» vore Læsere tilstrækkeligt kendt, og det skal her blot nævnes, at det overalt er bleven omtalt med Anerkendelse², og at det dog paa et enkelt Punkt har faaet en interessant Berigtigelse, idet det er lykkedes Magister O. Andrup (i Aarb. f. nord. Oldkynd.) at tyde de Talmonogrammer, som hyppigt forekommer paa Sager fra det 16de Aarh. Videre har Jørgen Orlrik i Anledning af Københavns Guldsmedlavs Jubilæumsudstilling udgivet en Afhandling om «Dansk Guldmedekunst fra Renæssancen til vore Dage» (Særtryk af Tidsskrift for Industri), hvori der fremdrages adskillige hidtil upaaagtede Pragtstykker, og som desuden instruktivt viser Hovedtrækkene af Haandværkets Stiludvikling³. Et Pragtværk er Kunstindustri-

¹ I Oldtidskriftselskabet 7/8 talte samme om katolsk Kirkeinventars Behandling efter Reformationen; 4/4 holdt Doct. Otto Rydbeck Foredrag om Lunds Domkirkes ældre Historie, Doct. Fr. Beckett om nogle indførte middelalderlige Kunstværker, Museumsdirektør Mackeprang om en hidtil upaaagtet Gruppe Teglstenskirker (i Vendsyssel).

² Sml. Anmeldelser i Tiden 20/6, Berling. Tidende 23/8 (Fr. Beckett), København 28/8 (Fr. Poulsen), Politiken 2/1 1912, Snedkermestrenes Medlemsblad 22/7. Paa Grundlag af Bogen er dens Æmne behandlet af G. Brøchner i en Artikel i The Studio, Vol. 53 (15. Aug. 1911). Sml. S. 217.

³ Sml. IV, s. 477. — Orlriks tidligere udkomne Værk om «Drikkehorn og Sølvtoj» er anmeldt af V. Wanscher i Tidsskrift for Industri.

museets «Tønderske Kniplinger», med en Indledning af Direktør Emil Hannover, hvori der redegøres for Industriens Historie fra Christian 4's Tid til dens Forfald i det 19de Aarh. Et andet smukt kunstindustrielt Værk er J. W. Frohnes efterladte Arbejde «Danske Fajancer», der er udsendt af den afdøde Samlers Søstre, og som mest indeholder Arkivmeddelelser om Fabrikernes Historie samt Billeder af deres Produkter. Ikke mindre rigt udstyret er Arthur Hayden: «Royal Copenhagen Porcelain», en Bog, som utvivlsomt vil bidrage til at sprede den kgl. Porcellænsfabriks Ry baade for de gamle og for de nye Frembringelsers Vedkommende, men hvis Detaljer næppe udmærker sig ved fuld Paalidelighed, og som tilmed ikke kan kaldes opmærksom overfor danske Forgængere som C. Nyrop og Karl Madsen (sml. E. Hannover i Politikens Kronic ^{25/10}).

I Fejlbergs Festskrift har Direktør Bernhard Olsen skrevet om karvesnittede Kærestegaver, og i Athenische Mittheilungen har Doct. Blinkenberg i en lille Afhandling (Epinetron und Webstuhl) forsvaret den i Nationalmuseet opbevarede færøiske Væv mod von Kimakowicz-Winicke, som i et Skrift «Spinn- und Webwerkzeuge» (Würzburg 1910) ganske uberettiget har stemplet dette fuldt autentiske Stykke som «ein sinnloses Phantasiegebilde» uden at vide, at tilsvarende Væve findes i Dansk Folkemuseum og i en Række norske Samlinger.

Kunstakademiets Arkitekturskoler «Forening af 3. Decbr. 1892», hvis Opmaalingsblade jævnligt har været omtalte i disse Aarsoversigter, har begyndt Udgivelsen af et større Værk «Gamle Bygninger paa Landet». Det er først og fremmest at betragte som et Led i Kampen mod moderne, smagløst Byggeri paa Landet, men det indsamlede Stof har baade kunst- og kulturhistorisk Interesse. Det udkomne Hæfte meddelede ikke paa Titelbladet, at det udelukkende indeholder Exempler fra Sønderjylland, det frisiske Rother Hauberg og Murstensbygninger fra Tønderegnet, især fra Møgeltønder, og man maa haabe, at der snart følger en Fortsættelse, saaledes at Kongerigets Bøndergaarde kommer til Behandling. Burde ikke de grundmurede vestjyske Gaarde blive de unge Arkitekters næste Opgave?

Striden om Frue Kirke Spir har ikke blot fremkaldt et historisk Arbejde om Spiret, men ogsaa fornyet Studiet af C. F. Hansens Arkitektur. I Architekten XIII skriver Carl Petersen om «Udstillingen af C. F. Hansens Arbejder Februar

1911», og i Tidsskrift for Industri behandler C. M. Smidt udførligere «Arkitekten C. F. Hansen og hans Bygninger». Begge Arbejder, som foreligger i Særtryk, fremdrager nye, hidtil upublicerede Originaltegninger og lærer os Respekt for Hansens Kunst, der langt fra har været tilstrækkelig paaskønnet.

Walter Kornick: Dänische Baukunst. Særtryk af Neu-deutsche Bauzeitung (sml. Architekten XIII, S. 79).

Museer. — ¹/₇ døde fhv. Museumsdirektør C. F. Herbst, 93 Aar gammel, Oldnordisk Museums Leder i Aarene fra Worsaaes Død 1885 til Museumsadministrationens Nyordning 1892, Direktør for Rosenborg og Møntsamlingen til 1898 og numismatisk Forfatter.

Nationalmuseets anden Afd. har udsendt en længe og haardt savnet Vejledning over den danske Samlings historiske Del, og Dansk Folkemuseum har til sin Frilandsafdeling erhvervet en Sulelade fra Krarup Møllegaard i Salling (sml. Skive Folkeblad ²³/₅) samt et sønderjydsk Bulhus fra Flovt ved Haderslev. — «Riget» bragte ¹¹/₁ et Forslag om at flytte Nationalmuseet til Kronborg.

Medicinsk-historisk Museum aabnede første Gang sine Lokaler i Frederiks Hospital ²²/₁₀.

Kunstindustrimuseets Aarsberetning for 1911 begynder med at meddele, at det med Forsæt vil søge at gøre Aaret til et stille Aar. Dog har Museet erhvervet mange gode Stykker, især af udenlandsk Kunstindustri, samt enkelte danske Sølv-arbejder og Møbler fra 18.—19. Aarh. Den Windingske Billedsamling er overgaaet til det kgl. Bibliothek.

Paa Auktionen efter Bernhard Hirschsprung i Januar blev et lille Skyttebæger fra Stege¹ solgt til en norsk Privatsamler for 2260 Kr.

1911 aabnedes den Hirschsprungske Malerisamling, som Heinrich Hirschsprung 1902 skænkede den danske Stat. Samtidigt udkom et udførligt, af Direktør Hannover skrevet Katalog².

Arkiver og Bibliotheker. — ⁶/₁₀ døde Underbibliothekar ved det kgl. Bibl. Doct. phil. Axel Anthon Bjørnbo, kun 37 Aar gammel, kendt ved sine Forskninger til Geografiens Historie og ved sin ivrige Bibliotheksvirksomhed.

¹ Sml. Olriks nysnævnte Bog Fig. 30.

² Sml. Karl Madsen i Tilskuerens Augusthæfte.

A. A. Bjørnbo: Statens Bogkøb (Bibliotheksskrifter I). — E. Fog: En Bibliotheksreform. — Katalog over det kgl. Bibliotheks Haandskrifter III, 1 omhandler Danmarks Historie indtil Enevælden. — I Bogvennen gengives en Række danske Exlibris.

Topografi.

«Danske Studier» bringer en Række Afhandlinger om Stednavne. Marius Kristensen og Axel Olrik giver en Oversigt over Stednavnesagens praktiske og videnskabelige Betydning og fortæller om de Opgaver, der foreligger for det af Kultusministeriet ^{13/10} 1910 nedsatte Udvalg, dels at katalogisere gamle Navneformer, dels at samle de nye, stedlige Udtaleformer, saa at der paa dette Grundlag kan fastslaaes Regler, og saa at der kan gøres Ende paa den Vilkaarlighed, som nu gør sig gældende f. Ex. i Jernbanaandbøgernes og Postadressebogens Stednavne, og som stundom kan forvolde adskillig Ulejlighed. Hertil kommer en Opsats om det jydsk «Godrum», interessante Afhandlinger om normanniske Sted- og Personnavne samt en Anmeldelse af Prof. Stenstrups «Indledende Studier». — Ogsaa Festskriftet til Fejlberg behandler Stednavnepørgsmaal¹.

København. — Til Minde om 250-Aarsdagen for 24. Juni 1661 har Københavns Kommunalbestyrelse paa ny ladet udgive de Privilegier, som Hovedstaden modtog af Frederik 3., mens den svenske Kirkes Indvielse har fremkaldt et Festskrift af Niels Widner: «Svenskarne i Køpenham. Bidrag til deras Historia. Fästschrift ved Gustafkyrkans invigning», og Hundredaarsdagen for Brygger J. C. Jacobsens Fødsel i Brolæggerstræde Nr. 5 fejredes ^{2/9}, bl. a. ved Carlsbergfondens Udgivelse af en Biografi ved Professor C. Nyrop², et Festskrift, der bygger paa et stort og omhyggeligt samlet Kildestof, og ved en Oversigt over de Bidrag, Fondet har ydet dansk Videnskab. Betydning for Hovedstadens Historie har endvidere en stor Part af den ovenfor nævnte personalhistoriske Litteratur, ikke mindst Værkerne om Skuespil og Skuespillere, hvortil kan føjes de i Personalhist. Tidsk. R. VI B. II trykte Barndomserin-

¹ Fornvännen: Gøinge Härads Gårdsnamn.

² Sml. Tidsskrift for Industri.

dringer fra Frederik VI's Tid af Carl Winsløw og af Danserinden Lucile Grahn.

Histor. Meddelelser om København indeholder bl. a. Fortsættelse af Rigsarkivar Sechers Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie samt Artikler om Oldermændens Kiste og Skydeselskabets Tintallerkener. H. Weitemeyer efterlyser en Samling forsvundne Kort (Forarbejder til Matrikelkort c. 1750), Oberst Madsen skriver om Tøjhuset og dets Bygninger, Villads Christensen om forsvundne Gadenavne, og Kaptejn Ramsing gør Rede for, hvad det underjordiske København kan fortælle om Holmene og Refshalen, ligesom han forklarer de to nye Gadenavne Sjæleboderne og Lønporten (sml. IV, 481).

¹⁴/₁₃ nedlagdes Grundstenen til den genrejste Frihedsstøtte (sml. Architekten XIV).

Striden om Brygger Jacobsens Spir til Frue Taarn har fortsat sig i Løbet af 1911. Mod en Række yngre Arkitekter har Københavns Forskønnelsesforening agiteret for Spiret¹. Den tidligere af Kultusministeriet nedsatte Kommission, som ikke kunde enes om fælles Indstilling, men delte sig i et Flertal mod og et Mindretal for Spiret, afgav ²/₁₂ 1910 en Betænkning, der senere kom til at foreligge som særlig Bog, og ¹²/₁₂ naaede Sagen til Forhandling i Folketinget. Megen Betydning har Arkitekt Fr. Levys «Bidrag til Fruekirkes Spirs Historie», der paaviser, at Spiret ikke skyldes Thurah, men at Grundtrækkene er bestemte ved en Tegning af Overceremonimester Vincentz Lerche, og at det idethele ikke var saa fint og smagfuldt, som man hidtil har tænkt sig.

I Architekten XIII skriver V. Wanscher om «Tegninger til Frederikskirken, der tilskrives Jardin, og Jardins autentiske Projekt». Ældre nord. Architectur 5. Række 3. Samling bringer Opmaaling af Helligaandskapellet før Istandsættelsen, Foreningen af ³/₁₂ 92, der nu udgiver sine Blade i nyt Udstyr og forsyner Billederne med historisk Tekst, af Griffenfelds Kapel ved Helligaandskirken, samt af Ejendommen Vandkunsten 8 (bygget 1802—7), og Architekten XIII af et 1905 nedrevet Landsted i Frederiksberg Allé (paa Hj. af Alhambrevej), der tilskrives C. F. Hansen.

I Bladet København findes ¹¹/₁ Meddelelser om Fund af

¹ Sml. Architekten XIII, S. 241, 248, 261, 416, 425, 434. — Yngre Arkitekters energiske Protest mod Spiret, S. 388.

et gammelt Skibsvrag ved Grundgravning i Torvegade 2, ¹⁷/₇ om Holmens Kirkes Ligkapel.

Foreningen til Københavns Forskønnelse har begyndt et nyt Tidsskrift, «Forskønnelsen», der bl. a. behandler Kirkegaardenes gamle Gravmonumenter.

Frederiksborg Amt. — Gerhard Hornemann: *Frederiksværks Historie i Omrids* (Særtryk af Festskrift i Anledning af Frederiksværks og Omegns Sparekasses 75-aarige Bestaaen) indeholder en god, illustreret Oversigt over Byens Historie. — Kirkehist. Saml. R. 5 B. 5 bringer Referater af Møder i *Helsingør* og *Skibby*, Amtstidsskriftet bl. a. Afhandlinger om den forsvundne Kulsvierby *Truestrup* i Gribskov og om Frederiksværks-egnen for 200 Aar siden (især om Arresøens Afløb). — En af Turistforeningen for Tisvilde og Omegn udgivet Vejleder indeholder en enkelt ny Oplysning om et Vers paa Kildeblokken. — Helsingborgs Museums Aarsberetning for 1909 omtaler de af Museet erhvervede Kanoner fra «Leoparden» og en Kranbjælke fra «Morgenstjernen», svenske Skibe, der begge sank i Øresund 1658.

Københavns Amt. — Et smukt og omhyggeligt Arbejde er Ejler Nystrøm's *Søllerød Sogn* i Fortid og Nutid, med mange Billeder og Oplysninger vedrørende Sognets Landsteder i Søllerød, Vedbæk og Skodsborg og større Bygninger som Frydenlund og Dronninggaard. — V. Paludan-Nielsen: *Bagsværd* og Omegn. —

I September undersøgte de gamle Pillegrave i *Roskilde* Domkirkes Kor; og om de Forholdsregler, som er trufne ved Ordningen af de nye kgl. Gravkældere i Domkirken (bl. a. Overflytninger af Adelskister til Vor Frue K.), skriver Etatsraad Hiort-Lorenzen i Kirkehist. Saml. R. 5 B. 6. Om Ordningen af Torvet i Roskilde, hvor Huskarréen foran Domkirken blev nedrevet 1908, er der noget for silde ført en Diskussion i *Architecten* XIII. — *Køge* Museum indviedes ³⁰/₆ i sit nye og gode Hjem det gamle «Spindehus»¹, og desuden har Museet udgivet «Beskrivelse og Katalog» (ved Redaktionssekretær N.

¹ Sml. Claudi-Hansen: Hedeboostue og Stevnsstue (*Østsjællands Avis* ⁹/₄), der slaar til Lyd for en Stevnsstue i Museet. ¹⁰/₄ protesterer en Stevnsbo, der vil beholde Sagerne paa Stevns.

P. Nielsen), et paaskønnelsesværdigt Forsøg paa at byde de besøgende en trykt Vejledning, der burde efterlignes af mange andre Provinsmuseer, hvor man altfor ofte savner Oplysninger om Indholdet.

«Kongsgaarden» i Lejre, en malerisk og typisk sjællandsk Bondegaard fra 18de Aarh., vil indtil videre blive bevaret i sin gamle Skikkelse, idet Ejeren, Lensgreve Holstein-Ledreborg, har stillet sig imødekommende overfor Anmodninger om dens Bevaring (Nationaltid. ²²/₉). — Mellem Foreningen af ⁵/₁₂ 1892's Blade findes Tegning af en Empire-dør fra *Ousted Kro*.

Holbæk Amt. — Etatsraad Bestle har ved Gavebrev skænket Nationalmuseet Lindegaarden ved *Kallundborg Kirke*, der takket være denne storslaaede Gave altid vil være sikret. — Amtsaarbogen indeholder en Fortsættelse af O. Lunds morsomme kallundborgske Erindringer, en Gengivelse af *Holbæk Stadsret* og Meddelelser om Præstegaarde i *Nykøbing*. — Oldskriftselskabets Sommerudflugt ¹⁸/₆ gik til *Højby Sogn*, hvor Arkivar Thiset talte paa Næsseholm, Figurmaler Eigil Rothe i Kirken, og til *Sjællands Odde*, hvor Prof. Holm holdt Foredrag i Kirken, Dr. Sophus Müller ved Jættestuen ved Stenstrup. — I Aarb. for nordisk Oldkynd. skriver H. C. Boer om Herverarsaga, en Kilde til Samsøs Oldtidshistorie.

Soro Amt. — I September, da to Drenge morede sig med at grave i Bager O. Hansens Have i *Terslev*, fandt de den meget omtalte, store Danefæskat, som strax derefter udstilledes paa Nationalmuseet, det største og mærkeligste Sølvfund fra Vikingetiden, der hidtil er fremdraget herhjemme. — I *Soro*, hvor der har været afholdt en historisk Udstilling, er der om Fraterbrønden i den gamle Klostersgaard rejst et Brøndhus efter Tegning af Professor M. Nyrop.

Præstø Amt. — Albert Repholtz: «Thorvaldsen og *Nysø*» er et stateligt Værk, som skildrer den store Billedhuggers Ophold og Arbejder paa Herregaarden ved Nysø. — Ældre nordisk Architectur (5. R. 3. Sml.) bringer Billed af Apostelgaarden i *Nestved* før dennes Istandsættelse samt Opmaaling af en Stubmølle tæt ved Byen, Architekten XIII en udmærket Redegørelse for *Højerup Kirke* og dens Forhold til Klinten. — I Personalhist. Tidsskr. (6. R. 2. B.) fortælles om Herredsfoged Peder Nielsen Gad og hans Epitafium i *Gjørlev Kirke*.

Bornholm. — Bornholmske Samlinger VI bringer foruden bornholmske Viser Afhandlinger om Vildt og Jagtret og om Frederik VII's Besøg paa Kristiansø 1851. M. K. Zartmann skriver underholdende om Bornholms Historie fra Hedenold til Kristendom (historiske Begivenheder, hedenske Gravpladser og kristne Kirker, desværre med Optagelse af urimelige tyske Forklaringer af Rundkirkernes Form). Museumsinspektør P. Hauberg gør Rede for Lilleborg og dens endnu ikke helt afsluttede Udgravning.

I Bodilsker Kirke er fundet en Runesten (sml. S. 230).

Lolland-Falster. — Om *Kippinge* Kirkes Spir, der er bleven fornyet i dets gamle Form, skriver Architekten XIII, og i *Ældre nord. Architectur R. 5 Sml. 3* findes Opmaalinger af den hidtil upaaagtede, middelalderlige Klokkestabel ved *Birket* Kirke, som Arkitekt Mogens Clemmensen har Æren af at have opdaget.

Fyen. — I *Nyborg* har Interessen for Byens historiske Mindesmærker i de sidste Aar været meget levende. Der er stiftet en Museumsforening, Turistforeningen har ved Skolebestyrer Ernst Petersen udgivet en Fører «Bogen om Nyborg»¹, Sognepræsten, Pastor Th. Løgstrup har sørget for «Oplysning for Besøgende i Nyborg Kirke», hvori bl. a. omtales Kirkens store Renæssancefont, som atter er erhvævet tilbage fra Nationalmuseet, og skriver i Architekten XIV om den gamle Præstegaard, hvis Istandsættelse nu er fuldendt, idet ogsaa Sydsiden saa vidt muligt er restaureret.

Om S. Nikolaj Kirke i *Svendborg*, hvor der er afholdt kirkehistorisk Møde (Kirkehist. Saml. R. 5. B. 5.) skriver V. Lorenzen en arkitekturhistorisk Afhandling i *Svendborg Amtsaarvog*, hvilket Tidsskrift desuden bringer historiske Oplysninger om *Sandholts* Fortid (efter et Manuskript af afdøde Lærer Jørgensen-Kistrup, hvis Levned skildres) samt Sagn og Historier om Herremændene paa *Krumstrup* i Slutn. af 18de Aarh.

Som tredje Bind af Fyens historiske Herregaarde har M. Mackeprang og William Norvin udgivet *Holckenhavn*, et smukt Arbejde, der baade fortæller Ejernes Personalhistorie og for

¹ Mærkeligt nok antydes det heri, at den store Sal i Nyborg Slot skulde stamme fra Erik Klippings Tid, — skønt hele denne Længe er bygget af Kristian 3.!

første Gang gør fuldstændigt Rede for Gaardens interessante Bygningshistorie fra Jakob Ulfelds Tid til det i de sidste Aar genrejste Hovedspir, fører de afgørende Beviser for, at Slotskapellet's rige Billedskærerarbejder skyldes Hans Dreyer fra Eckernførde og fremdrager et interessant Inventar fra 1663. Det maa beklages, at det smukke Foretagende ikke kan føres videre, thi mellem vor stundom noget ukultiverede topografiske Litteratur virker dets tre Bind fornemt og fint. Hermed skal dog ikke være sagt noget nedsættende om et Værk som Vilh. Lüttkens «Bidrag til *Langlands Historie*», der nu foreligger afsluttet; tværtimod er det en Pryd for dansk topografisk Forskning, og dets Forfatter har forstaaet at spænde over de mangeartede Omraader, hvorpaa han kommer ind, og at forme en smuk og fængslende Fremstilling (sml. Lauritsens agrarhistoriske Bemærkninger i Hist. Tidsskrift R. 8, B. 3). — T. M. Michelsen: Oplysninger om Øen *Thuro*. — I Foreningen af 3. Dcbr.'s Blade findes udførlige Opmaalinger af Apoteket i *Ærøskøbing*, og i Kirkehist. Saml. (R. 6, B. 1) Oplysninger om Svenskernes Ødelæggelser i *Sorup*.

Jylland. — Thyge J. Søgaard: Tilstande i Jylland under og efter Krigen 1657—59 (Historisk Tidsskrift R. 8, B. 3).

Hjørring og Thisted Amter. — Vendsyssel Folk og Land III indeholder udelukkende «Optegnelser 1694 af Borgmester i *Sæby* Christen Lauritsen Rhuus», et især for Klosterkirkens Inventar indholdsrigt Manuskript, der opbevares i Sæby Præstegaard og nu for første Gang udgives i Trykken, desværre med foruroligende mange Misforstaaelser og Trykfejl. — I Politikens Kronik ^{5/1} skriver A. C. Andersen om *Læsø*, og i Foreningen af 3. Dcbr.'s Blade findes Opmaalinger af Krudttaarnet i *Frederikshavn*.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi publicerer en Række *Præsteindberetninger fra Aalborg Stift* 1638 (R. 4, B. 1) for Vendsyssel, Hanherrederne og Mors. —

I Hist. Aarb. for Thisted Amt 1910 findes bl. a. Afhandlinger om Skibsfart paa Limfjorden og om Fru Anne Søb, 1911 om Peder Nielsen Mollerup til *Vestervig*, om *Vesløsgaard* og om den 1910 fundne Runesten i *Hurup*, hvis Indskrift læses: «Thormod rejste dette Gravminde efter . . . sin Broder, en god Dreng».

C. V. B. Hansen: Træplantningens Historie i Thisted Amt.

Aalborg Amt. — I Ældre nord. Architectur (R. 5, B. 3) findes Opmaaling af det 1909 nedrevne Poul Pops Hus i *Aalborg*, i Personalhist. Tidskr. (R. 6, B. 2) Gengivelser af Portrætter paa *Birkelse* og af det fra Blenstrup Kirke stammende Epitafiemaleri af Jørgen Urne, nu paa *Lindcnborg*.

Viborg Amt. — Paa Finansloven 1911 --12 opføres 12000 Kr. som første Del af en treaarig Bevilling til Joachim Skovgaards Dekoration af Loftet i *Viborg Domkirke*. — Saml. til jydsk Hist. og Top. (R. 4, B. 1) bringer Meddelelser fra P. D. Bruuns Familiearkiv (*Asmild*, med topografiske Oplysninger om Vejen mellem A. og Viborg), Aarhus Stifts Aarb. en Artikel om *Vellef Sogn*, Aarvog for Skive og Omegn, der skylder Forfatteren Jeppe Aakjær nogle af sine mest underholdende Bidrag, i Aargangen 1910 Opsatser om det nyoprettede *Museum i Skive* samt om Boligskik og Agerbrug paa Skiveegnen, 1911 om Indskrifter i *Harre Herreds Kirke*, om *Daubjergs Brand 1791*, om «Kirke og Herremand» (Kirkers elendige Tilstand 1728) og om *Vium Tinghøj*.

I. P. Wammen: *Karup*, dens Helligkilde og dens Kirke. (Andet Oplag).

Randers Amt. — «Fra Randers Amt» fyldes væsentlig af en Afhandling af Baron H. Berner Schilden Holsten om Dronning Anna Sophie paa *Clausholm*, der giver mange gode Oplysninger om Gaarden og dens Udstyr paa Frederik 4.'s Tid. — I Randers, ud for en Ejendom paa Hjørnet af Kirkegade og Vestre Kirkestræde, hvor der er fundet Rester af Byens ældste Fæstningsmur, har Arkitekt F. Uldall i Fortovet ladet nedlægge Mærkesten til Erindring om Fundet. (Randers Amtsavis ^{20/4}).

Aarhus Amt. — I. Hoffmeyers «Blade af Aarhus Bys Historie» er nu sluttet med andet Bind, medens P. Holm har skrevet en usædvanlig fyldig og paalidelig Vejledning for Besøgende i Aarhus Domkirke, der er udgivet af Kirkens Værg og sælges til Fordel for dens Udsmykning. — Paa Finansloven bevilges 10,000 Kr. til Komiteen for Bevarelsen af den gamle Borgmestergaard, saaledes at denne fra Landsudstillingen 1909 kendte Bygning nu er sikret. — I Aarhus Stifts Aarvog findes Afhandlinger om Jægergaarden i Aarhus, om Aarhusfamilier (Blichfeld) og om Aarhus Hospitaal, og med meget magre Be-

viser forsvarer J. Malling Existensen af en Frue Kirke i *Horsens*. — Claus Cortsens Gaard i Horsens er solgt til Nedbrydning, og det er endnu et aabent Spørgsmaal, om den smukke Gaard ikke vil blive jævnet med Jorden. — Det historiske Amtssamfund har købt en Grund i *Øm*, hvor der er Haab om at finde Rester af det gamle Kloster.

Vejle Amt. — Hugo Matthiessen: *Fredericia* skildrer Byens Historie fra det første Skanseanlæg og Nygrundlæggelsen til 1760. Den paa en Gang solide og underholdende Bog, der giver os meget malende Billeder af det fredericianske Samfunds brogede og tvivlsomme Existenser, er et nyt Exempel paa, hvor meget en fagskolet Historiker kan bringe ud af et lokalhistorisk Æmne, og det maa haabes, at Forfatteren senere faar Lejlighed til at fortsætte sin Fødebys Historie, hvortil han før har ydet Bidrag. Et Løfte herom ligger maaske deri, at han i *Vejle Amts Aarbog* gengiver en Tale af Hans de Hoffmann, holdt ved hans Tiltrædelse som Fredericias Præsident 1760.¹ *Aarbogen* indeholder desuden Artikler om «*Vejle røde Kor*» og to *Koldingborg*mestres; Pastor H. Kau skriver udførligt og grundigt om Herregaarden *Refstrup* i Gadbjerg Sogn, Hugo Matthiessen om Nationalmuseets 2. Afdelings Virksomhed i *Vejle Amt 1908—11*. I *Aarhus Stifts Aarb.* findes en Opsats om *Bjerre Herreds Fortid*, i *Danske Studier* en Notits om *Brusk* og *Tørrild* Herreders Navne i Valdemars Jordebog, i *Fejlbergs Festschrift* en Redegørelse for en Undersøgelse af Korskilde i *Erritso*.

I. O. Brandorff: *Sprede Optegnelser af Kolding borgerlige Skydeselskabs Historie gennem 125 Aar*. — P. Eliassen: *Skamlingsbanke*. Kort historisk Fremstilling, — *Snoghøj* i Fortid og Nutid (Redaktionen af *Middelfart Avis*).

Paa Finansloven 1911—12 bevilgedes 10,000 Kr., fordelt paa tre Aar, til en delvis Istandsættelse af *Koldinghus' Vestfløj*.

Ringkøbing og Ribe Amter. — I *Hardsyssels Aarbog* skildrer Storgaard-Petersen de engelske Linjeskibes Stranding paa Vestkysten 1811, Palle Fløe to Ejendomsprocesser (Helsingør i Oddum, Gyris), og Villads Christensen skriver udførligt om *Stubberklosters* Historie. I *Danske Studier* behandler Axel Orlík Stednavne i *Sevel* Sogn, der belyses ved de topografiske For-

¹ Sml. de ovenfor S. 206 nævnte Erindringer af Pastor Prip.

hold og gamle Vejlinjer og forklares i Sammenhæng med en Oldtidshelligdom (Hellesø, Harghille), og i Fejlbergs Festskrift forklarer en svensk Forsker Stednavnet *Dejbjerg* (kendt fra de store Vognfund) som Dødebjerg. — Ældre nordisk Architectur bringer Opmaalinger af Stolestader i *Hee* Kirke og Tegning af *Ribe* Domkirkes gamle Spir (før Istandsættelsen). I Ribe Amtsaarbog findes Artikler om *Jandrup* og *Billum* Sogne, om Smugleriet ved *Kongeaen* og Fortsættelse af Erindringerne fra Biskop Hertz' Tid, især om Kongebesøget i Ribe 1824. I Samlinger til jydsk H. og T. (R. 6, B. 1) meddeler Professor Weittemeyer Præsteberetninger om *Manø* for 150 Aar siden, og i Sønderjydske Aarbøger lignende Beretninger fra den tidligere sønderjydske Del af Ribe Stift.

Nationalmuseets anden Afdeling.

Virksomhed i Finansaaret $1\frac{1}{4}$ 1911— $1\frac{1}{4}$ 1912.

I det følgende skal her for første Gang gøres et Forsøg paa at give en kort Skildring af et enkelt Aars Arbejder i Nationalmuseets anden Afdeling. Grundtrækkene af Afdelingens Opgave vil sikkert være kendte for mange af Læserne gennem den 1908 udgivne Redegørelse for dens Virksomhed siden Museumsadministrationens Omordning i 1892, og hvad der nu meddeles, behøver da ingen videre Fortale, saa meget mere som det skildrede Tidsrum har været et almindeligt, roligt Arbejdsaar, der selv i en kort Oversigt kan give os en Række typiske Exempler paa, hvad der henhører under Afdelingens Virkefelter.

I.

Kun paa et enkelt Punkt frembyder Aaret, noget extraordinært, idet det er lykkedes at fuldende og udgive den længe forberedte «*Vejledning for Besøgende*» i den danske Samlings historiske Del. Siden det sidste Oplag af Fælleskataloget for Oldnordisk Museum, der udkom 1891, blev forældet, har en saadan Fører været savnet. Men de stadigt

fortsatte, store Omordningsarbejder, som har strakt sig over en lang Aarrække, umuliggjorde dets Fuldendelse, og først nu, da disse i alt væsentlig er afsluttede, har man kunnet erstatte de haandskrevne Etiketter med en trykt og illustreret Vejleder, der i Form og Udstyr er afpasset efter den tilsvarende Vejledning, som Museets første Afdeling allerede tidligere har udgivet.

Heldigvis er det ikke noget usædvanligt, at Samlingen i Aarets Løb har modtaget værdifulde Forøgelser, idet der baade ved Køb, ved Danefæfund og ved Gaver er erhvervet interessante Stykker. Men som særligt glædeligt maa det fremhæves, at Museet har modtaget talrige *Gaver*¹. Hofjærgermester Jørgen Bruun til Stenalt har saaledes skænket en tidligt middelalderligt Karmsten, udhugget som en Søjle, der foroven ender i et skægget Mandshoved, samt en dertil svarende Tympanon (Døroverligger) med to Evangelisttegn²; begge Stykker, der er gode Prøver paa vore jydske-romanske Stenhuggerarbejder, stammer oprindeligt fra en Portal paa Torslev Kirke, men har i lange Tider staaet i Herregaarden Kokkedals Have. Teglværksejer H. Larsen, Ladby, har givet en ejendommelig, ufuldendt Kumme til en romansk Granitdøbefont, der viser Stenhuggerens tekniske Fremgangsmaade, Enkefru Petersen, Stege, en Font, som stod i en Have i Stege, og Muremester Fischer Nielsen i Randers en saakaldet «Lydpotte», der har været indmuret i Hørning Kirkes Mur³; man har troet, at saadanne smaa Kar kunde forbedre Lydforholdene i Kirken. Af mindre, middelalderlige Genstande har Museet som Gaver modtaget en Pavebulle af Bly fra Pave Innocens IV (1243—54), fundet paa Sportspladsen i Sorø og skænket af Student Bach, en Dambrik af Ben, for mange Aar siden fundet i Gottrupvænget ved Roskilde og nu skænket af Professor J. Kornerup, en gotisk Jærnspeare, funden ved Buderupholm og givet af Tegner Viggo Afzelius, samt en Øxe og andre Jærnsager, skænkede af Hofjærgermester H. Castenschiold, Overgaard. Men heller ikke Renæssanceafdelingen er glemt af Giverne, og som en særlig værdifuld Gave kan her fremhæves to Par Malmlysestager samt et kobberdrevet Fad med en staaende Løve fra

¹ Jvfr. Berlingske Tidende 8/8 1912.

² Jvfr. Afbildninger: Løffler: Danmarks romanske Kirkebygninger Fig. 15 og Fig. 83.

³ Mackeprang: Aarb. for nord. Oldkynd. 1905, S. 50.

Tiden ved Aar 1700, der alle som Arvestykker har tilhørt en Bondeslægt i Ballerup, og er skænkede af Kommunalærerinde, Frk. A. Larsen. Hofjægermester H. Castenschiold har overladt Museet en Vinduesramme fra Overgaard. Tobaksfabrikant Thostrup, Ejer af Raadmand Jens Jensens Gaard paa Storegade i Randers (1643), har afgivet tre Knægte fra Gaardens ombyggede Stueetage og Tømmermester O. Nielsen i Køge har fra Ejendommen Vestergade 16 (1644) indleveret et Par Knægte, som maatte fornyes, da Façaden for et Par Aar siden restaureredes og fredlystes. Endelig har Proprietær C. F. Lund, Aldersro, skænket to Krudthorn fra Island, det ene af norsk Bondearbejde med det kendte Billedskærernavn MAS MASSØN, Kaptajn C. Hermansen to Øreklapper til en Stormhue, Pastorinde M. Bergsø en Skabsgesims og Kunstmaler Svend Hammershøj en Samling Skaar, der i sin Tid er fundne i Københavns Raadhus' Grund. Den Suite af yngre Signeter, som fra tidligere Tid findes i Museet, er bleven forøget med et lille Signet med Kong Christian 7's Navn og Titel, givet af Bibliotekskustode H. Mortensen.

Af *Danfæfund*, som jo er en af Museets vigtigste Forølgelseskilder, har Aaret bragt tre middelalderlige. Ejendommeligst er et Fund fra Ribe Østermark, en uglaseret Lerpotte, som indeholdt Sølvbarrer og sammenbøjede Stykker af Sølvskeer, der efter Modtagelsen i Museet er blevne rettede ud og viser sig at være de ældste middelalderlige Skeer, der hidtil er fundne i Danmark¹, samt 1257 overvejende engelske Sølvmønter fra Tiden før 1250. Skatten er rimeligvis nedgravet 1247, medens Erik Plovpenning og Abel kæmpede om Ribe. I Nykøbing F., i en Kælder i Brogade, er fundet en søndret gotisk Ske, fire sølvforgylde Hægter i Form af Liljer og en lignende Hægte med Nürnbergs Vaaben, alt sammen med Guld- og Sølvmønter fra Tiden ved 1350, og i Vordingborg, ved Grundgravning under en Ejendom paa Byens Hovedgade, er der fremdraget en hvid, rhinsk Stentøjsstob af almindelig sentmiddelalderlig Form, fyldt med hanseatiske Mønter fra Tiden c. 1350—1400. — Fra Renæssancetiden stammer syv Sølvskeer, fundne af en Ledvogters Datter i Brynet af et Overdrev i Tjustrup Sogn, hvor de var stukne i Jorden med Bladene opad, fremdeles en Guldfigerring med fire Smaragder om en Al-

¹ Typen kendes fra Sverige (jvfr. Hildebrand: Sveriges Medeltid II, fig. 188).

mandin, fundet paa Hvidovre Mark, og en glat Guldfigerring, fundet paa Vandkunsten i København. De to sidste Stykker er sikkert tilfældigt tabte, mens Sølvskæerne maa være gemte i Krigstid.

Ved *Køb* er erhvervet en romansk Granitligsten med versificeret Majuskellindskrift: «Jure cum dñs (o: dominus) fortis, dissolvet vincula mortis», funden som Trappetrin i et Hus i Nørager (Sønderhald H., Randers A.), en firkantet Granitstøbe med tærningformet, reliefsmykket Kapitæl, vistnok et Vievandskar af en hidtil ukendt Form, der nu laa i en Bondegaard i Røgen Sogn, brugt paa lignende Maade som Nøragerstenen, samt en firkantet Sten med ulæselige middelalderlige Runer, oprindeligt eller senere formet til Underligger for en Kværnsten, kun 16 Cm. i Diameter, fundet i en Gaard i St. Darum og indsendt af Ribemuseet. Et særligt værdifuldt Indkøb er et romansk Alterkrucifix af Bronze, hvis Forside foruden Frelserens Skikkelse er smykket med fire ovaltslebne Bjergkrystaller, og paa hvis Bagside der er graveret Gudslammet og de fire Evangelisttegn; dette smukke Stykke, der fandtes i Veterslev ved Ringsted, vides tidligere at have været paa Slagelseegnen, hvor det i Aarevis har ligget i et Huggehus! En anden værdifuld Forøgelse er to fra Kunstindustrimuseet tilbyttede Skakbrikker af Hvalrostand, den ene en bereden Bisp, den anden en Rytter i Krigerdragt fra Tiden 1250—1300; særligt den sidste er et sjældent Stykke, og begges Materiale tyder paa, at begge Brikker er af hjemligt Arbejde; de vides da ogsaa at have været paa den fynske Herregaard Rønningesøgaard. En tredje og meget kærkommen Erhvervelse er to store, til en Krucifixgruppe hørende Egetræsfigurer, Maria og Johannes, hvis flagrende Klædebon og stærkt maniererede Stillinger gør det utvivlsomt, at de er skaarne i Claus Bergs Odenseværksted, vort Lands største og berømteste sentgotiske Billedskærervirksomhed, der hidtil ikke har været repræsenteret i Nationalmuseet. Af mindre middelalderlige Genstande kan fremhæves et Pilgrimstegn af Bly med Billed af de hellige tre Konger, fundet ved Gravning i Ribe og sandsynligvis hjembragt c. 1300 fra S. Maria in Capitol i Köln¹, fremdeles et Par af de almindeligere Pilgrimsmærker, nemlig to Ibskaller, fundne ved Skjerne Sø paa Falster i en Pestkirkegaard fra Tiden

¹ Nationalmuseet har hidtil kun ejet et enkelt blystøbt Pilgrimstegn, fra Karup ved Viborg.

omkring 1250, en lille graveret Metalplade, forestillende Gud Fader (eller Abraham), der i et Klæde modtager en lille nøgen Sjæl, og stammende fra en flandersk Gravplade af samme Art som Kong Erik Menveds i Ringsted¹. Jordfund fra Roskilde er et sentgotisk Signet med Navnet Powel Weghe, og i det hele har Museet modtaget adskillige tilfældigt opgravede Genstande baade fra Middelalderen og fra Renæssancetiden. Særligt er Afdelingen for de københavnske Jordfund, hvis Smaasager i al deres tilsyneladende Ubetydelighed fortæller saa meget om vore Forfædres dagligdags Liv, blevet forøget med et ganske interessant Fund fra Læderstræde Nr. 6, hvor Museet under Grundgravningsarbejderne mødte den største Imødekommenhed hos Grundens Ejer, Laanebanken, og fik god Hjælp hos Arbejdsformand Chr. Hansen, saa at det lykkedes at fremdrage et samlet Fund af Metalsager og Lerskaar, der alle var nedkastede i en i det 17de Aarh. lukket Brønd. Af andre Smaagenstande fra Renæssancetiden er bl. a. erhvervet en Sølvske med det københavnske Borgernavn Hans Brant (c. 1650), et Stentøjskrus med Morten Luthers Billede (c. 1700), et Par Pudevaar med Hvidsøm og smaa, rimeligvis tønderiske Kniplinger, der skal have tilhørt de russiske Prinsesser i Horsens, men sikkert stammer fra en noget ældre Tid (c. 1650—1700), et jydsk Glasmaleri med det Brunsvig-Lüneburgske Vaaben, rimeligvis fra Dronning Sofie Amalies Tid, samt Brudstykker af en Præstestol fra Stagstrup Kirke i Thy, et Gitterrelief med en naiv Fremstilling af Adam og Eva ved Kundskabens Træ. Af større Renæssancemøbler er købt et ejendommeligt, højt og smalt Skab fra Ærø med Relieffer i Flensborgbilledskæreren Henrik Ringerinks Maner (c. 1600—20), en vestjydsk Kiste med Rudeværksfyldinger og Balustersøjler (c. 1575) og en fra Skive stammende stor Kiste med indbrændte Billeder af italiensk Arbejde, en hidtil savnet Repræsentant for en Art Kister, der nævnes ret jævnlgt i Dokumenter fra Frederik 2's og Christian 4's Tid og stundom siges at komme fra Kandia paa Kreta². Endelig har Museet fra Nyborg Kirke modtaget et lille Epitafium med Malerier og Indskrifter, i sin Tid opsat til Minde over to Smaasønner af

¹ Stykket kan ikke bestemt paavises at have hørt til nogen af de forsvundne danske Gravplader, men hvad der kan oplyses om dets Historie, tyder paa, at det stammer fra Danmark.

² Sml. Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere, S. 23.

Lensmanden Axel Viffert († 1571 og 1577). Tavlen hang i Taarnet, hvor den var udsat for Ødelæggelse, og da Kirken ønskede sin gamle, i Nationalmuseet opbevarede Døbefont tilbage, foretoges med Kultusministeriets Sanktion et Mageskifte, som var heldigt baade for Kirken og for Museet. Det sidste vandt herved et typisk Exempel paa Renæssancetidens Epitafiekunst, som hidtil ikke har været repræsenteret i dets Samlinger.

En Forøgelse af særegen Art er en Suite Montrer med almindelige, danske og i Danmark gængse udenlandske *Mønter*, udvalgte af Møntsamlingens Dubletter og anbragte paa flere Steder i Museumssalene. Hensigten med dem er at vise, at ogsaa Mønterne er Oldsager, der tilmed paa en let forstaelig og tydelig Maade erindrer den almindelige Besøgende om Samlingens kronologiske Ordning og om den danske Kongerække, og det har allerede vist sig, at de i saa Henseende gør deres Nytte.

Efter en i de allersidste Aar gennemført Skik bliver de vigtigere Forøgelser regelmæssigt udstillede i en særlig Montre, før de indordnes paa deres Pladser i Samlingen, saaledes at den stadige Besøger altid kan følge Museets Væxt. Men rigtignok maa her, som overalt, hvor der er Tale om Museets indre Forhold, tilføjes den ominøse Sætning: Forsaavidt Pladsen tillader det. Den kroniske Pladsmangel gør det til et Kunststykke at anbringe de nye Sager paa deres rette Sted, og stundom viser Forsøgene sig til syvende og sidst forgæves. Jaar maa Granitskulpturerne vente til bedre Tider, mens det er lykkedes at opstille de vigtigste af Møblerne. Desuden er der fra Magasinet fremdraget et ejendommeligt Stykke, et «Cylinderperspektiv», som stammer fra Kunstkammeret, og som Kong Frederik 3. 1656 købte hos Kontrafejer Gert Ditmer i Hamborg for 150 Rdl.¹ Det forestiller Kongen og Dronning Sofie Amalie, men malet paa en saadan Maade, at Portræterne kun kan ses som Spejlbilleder i en midt paa Billedfladen opstillet Spejlcylinder, der nu atter efter forskellige Forsøg er bleven anbragt paa det snurrige Maleri. Hidtil magasinerede Sager er ogsaa fremdragne i et nyordnet Montreskab med kirkelige Smaagenstande fra Renæssancetiden samt i Skabe med nordiske Primstave, og endvidere er bl. a. Nordbofundene fra Grønland gennemgaaede og nyordnede.

¹ Sml. Bering-Liisberg: Kunstkammeret, S. 131, der dog ikke har kunnet vide, at Stykket endnu eksisterede paa Nationalmuseet.

Andre Arbejder i selve Museet vilde det føre for vidt at omtale, men dets *Bog- og Billedsamling* kan ikke forbigaa. Museets Haandbibliothek er, bortset fra Oldskriftselskabets store aarlige Tidsskriftgave og en Række andre Tidsskriftpublikationer, forøget med 110 Bind, og dets antikvarisk-topografiske Billedsamling, (tilgængelig for Besøgende i Afdelingens Kontortid Kl. 12—4), har haft en Tilvæxt af 2040 Blade, for en stor Del Fotografier. Af disse sidste er c. 416 købte af Fotograf Kr. Hude, Roskilde, hvis betydelige Virksomhed Museet selvfølgelig stadigt støtter, 540 optagne af Museets Embedsmænd under deres Arbejder ude i Landet. Naar Billedsamlingens Forøgelse har været større end sædvanligt, skyldes det den Omstændighed at Arkitekt, Etatsraad, Professor H. Storck har skænket det en stor Række Opmaalingsblade og Tegninger, udførte under hans mange Restaureringsarbejder, og at den store og betydningsfulde Gave, der holdes som en særskilt Afdeling af Arkivet, nu er ordnet og registreret. Ogsaa fra mange andre Sider har Bog- og Billedsamlingen modtaget Gaver, ikke mindst fra Arkitekter.

Billeder er skænkede af Arkitekterne C. M. Bech, Mogens Clemmensen, H. Glahn, F. C. C. Hansen, Kielsgaard, S. Risom, H. Paludan (Opmaalinger af Aalborg gamle Posthus), Wählin (en Samling skaanske Fotografier) af Kæmner Brandorff, Kolding, samt af Lensgreve Danneskjold-Samsøe, Forfatter A. Fjølstrup, Tømrer E. Hansen (Svendborg), Sparekasseassistent Kjellerup, Kunstmaler Kai Lange, Kunstmaler Mielcke, Direktør Bernhard Olsen, Skolebestyrer H. Rasmussen (Odense), Malermester Robert Rasmussen, Boghandler Reitzel, Pastor Wagner. — Kommissionen for Grønlands geologiske og geografiske Undersøgelse har skænket en Række af Mogens Clemmensen udførte Opmaalingstegninger, særligt af Kirkeruinen i Kakortok. — Boggaver er modtagne af B. S. Bendixen (Bergen), Gerda Cederblom, J. V. Christensen (Ringsted), Mogens Clemmensen, Prof. Angul Hammerich, Provincialkonservator R. Haupt, Translatør P. Holm (Aarhus), Læge J. V. S. Johnsson, Intendent G. Isou Karlin (Lund), Cand. mag. V. Lorensen, E. M. Nørregaard, Sognepræst Th. Løgstrup (Nyborg), Arkitekt F. Uldall (Randers), samt fra Kgl. Bibliothek, Folkemindesamlingen, Folkeoplysningsselskabet og Foreningen af 3. Decbr. 1892. — Ogsaa de fleste af Museets egne Embedsmænd har skænket Bøger eller Billeder.

II.

Det er en velkendt Sag, at Museets Arbejde ikke begrænses af Bygningens snævre Mure, men nok saa meget er

rettet udad som indad, idet anden Afdeling i det Hele fører Tilsyn med Landets historiske Mindesmærker.

I dette landsomfattende Arbejdsfelt er det tilstræbt at fremme de systematiske Herredsundersøgelser, og saadan Undersøgelserækker er fuldendte i Falster Nørre Herred (ved M. Mackeprang og Arkitekt Chr. Borch) og paabegyndte, men ikke endeligt afsluttede i Skovby Herred paa Fyen (ved Chr. Axel Jensen og Mogens Clemmensen) samt i Hammer Herred (ved Hugo Matthiessen og Museets Arkitekt C. M. Smidt). Men det er dog gaaet som hidtil i de senere Aar; de spredte Undersøgelser, Forholdene uafviselig kræver, er saa talrige, at de lægger Beslag paa en stor Del af Museets Arbejdskraft.

Kirkebygninger og Kirkeruiner. — Heldigvis er der i Aarets Løb ikke nedrevet nogen gammel Kirke, men i Anledning af Tiendeafløsningspørgsmaal har Museet undersøgt Kirkeladen i *Svallerup* ved Kallundborg, som senere er bleven fredlyst, og efter en Brand Kirkeladen i *Mogenstrup* i Næstved, der forhaabentlig ogsaa kan bevares.

Endvidere har forskellige Kirkeruiner krævet en Del Arbejde. Ved en Gravning, som bekostedes af den antikvariske Samling i *Ribe*, men hvor Arbejdet lededes og Opmaalingen besørgedes af Nationalmuseet, afdækkedes Fundamenterne af Byens gamle *Klemenskirke* ved S. Laurentiigade, en efter enkelte arkitektoniske Brudstykker at dømme pyntelig romansk Tufstenskirke, vistnok oprindelig udstyret med et Taarn, der dog senere er ombygget med Munkesten, og indeholdende enkelte Begravelser uden større Interesse. Det var den stedlige Turistforenings Hensigt at planere Pladsen, som den havde købt, og efter Nationalmuseets Raad at markere Ruinens Form i et Anlæg (de lave Murrester kunde ikke taale den barske vestjydske Luft), men Ribe Byraad har desværre nægtet at yde Bidrag hertil og at overtage Vedligeholdelsen af Stedet. Mens andre jydske Kirkeruiner Klattrup, Ulv og Farre forefandtes i ganske ødelagt Stand, lod heller ikke den interessante *Oplev* Kirkeruin nord for Mariager Fjord sig bevare, og man maatte nøjes med en fuldstændig Udgravning og Opmaaling. Trods Fundamenternes delvise Ødelæggelse viste det sig herved, at det oprindelige Kirkegulv har ligget et Par Trin dybere end det omgivende Jordsmon, og at der langs Undersiden af Skibets Granitmure (indadtil Kvadre, indadtil raa Sten) stod Bænke af Limstenskvadre, murede efter Vægfladens Pudsnings — et Forhold, som tidligere kun er iagttaget i bornholmske Kirker,

og som giver os et værdifuldt Fingerpeg om Siddepladsernes oprindelige Indretning i vore gamle Kirker¹.

Runesten. — I Forbindelse med Kirkebygningerne maa nævnes, at der ved Restaureringen af Bodilsker Kirke paa Bornholm, som ledes af Professor Bidstrup, fandtes en Runesten, liggende som Grundsten i Skibets Nordmur. Dens Længde er 310 Cm., hvoraf dog en god Meter maa have været jorddækket Fod; den er korsmærket, og den meget tydelige Indskrift lyder: «Asbiarn lit rita stain iftir Butirdu kunu sina, kud litin ant i». Den 1900 fundne Aarhussten er med ministeriel Tilladelse flyttet fra Frue Kirke til Aarhusmuseets Runesal, og den 1910 fundne Hurupsten har Nationalmuseet faaet opstillet ved Kirkens Vaabenhus. Ved Randbøl har Stud. polyt. Hjalmar Rasmussen (ifølge Meddelelse fra Cand. mag. Orulf) fundet et Runestensbrudstykke, som endnu ikke er nøjere undersøgt.

Borgruiner og Voldsteder. — Museets Arbejde paa dette Omraade har været koncentreret paa større Mindesmærker. Især er der arbejdet paa den nyligt erhvervede *Kallundborg* Bybefæstning, hvortil der raades over en ekstraordinær Bevilgning, samt paa *Hammershus*, og fremdeles er de 1906 begyndte Gravninger paa *Boringholm* fortsatte. Hertil kommer dog ogsaa mindre Undersøgelser; rent bortset fra en Del blotte Besigtigelser er der saaledes paa Næsseholm i Ods Herred fremgravet det indre af en Taarnruin, paa den nærliggende «*Borrebakke*», har man ved Prøvegravninger afdækket et Stykke af Borgens Spærremur, ved *Hunesø* paa Møen er der gravet i et Voldsted, og paa et formodet Voldsted i *Egebæksvang* er der afdækket Murværk af yngre Bygninger. Et ejendommeliggere Fund var Levningerne af Frederik den andens «*Frydensborg*» ved Hillerød, hvis svage Fundamenter vel ikke lod sig bevare, men som viste, at dette Lysthus har været bygget som en Miniaturefterligning af en Herregaard fra Renæssance-tiden.

Herregaarde, Købstadhuse, Bøndergaarde. — Paa *Vocrgaard* i Vendsyssel har Museet efter Opfordring af Godsejer P. Scavenius undersøgt Fundamenterne af en Udbygning paa Nordsiden af Gaardens ældste Fløj samt Ladebygninger, paa

¹ Professor J. Kornerup har givet Museet Meddelelse om Levninger af Budolfi Kirke i Roskilde (sml. Roskilde Tidende 26. 20/s 1912), men de stedlige Forhold umuliggjorde videre Undersøgelser.

Lindenberg har det foretaget en mindre Gravning i en Løngang eller rettere en meget anseelig Kloak, som fra en af Karnapperne har ført ud til Borggraven lige ved den gamle Vindebros Plads, og paa *Overgaard* har Museet med den største Imødekommenhed fra Ejeren, Hofjægermester H. Castenschiolds Side haft Lejlighed til i Samarbejde med Arkitekt Mogens Clemmensen at følge den gennemgribende og omhyggelige Istandsættelse af Jørgen Lykkes anseelige Bygning, hvorved Gaardens udviklede Bygningshistorie er bleven klart udredet. Paa *Holckenhavn* er der undersøgt et lille Fund af kalkmalede Dekorationer.

I *Købstæderne* har Arbejderne særligt været «underjordiske». Det gælder saaledes en Opmaaling af en under Sparekassen i Niels Hemmingsensgade, København, funden middelalderlig Kælder, en Rest af Helligaandsklosterets Udbygninger, som hidtil har været ukendt, men som nu opdagedes ved de af Sparekassen foretagne Ombygninger; det gælder en mindre Undersøgelse af middelalderlige Kældermure i Roskilde Algade, Levninger af Byens gamle Raadhus, og det gælder endelig Iagttagelser vedr. et Fund af Randers Fæstningsmure (Hj. af Kirkegade og V. Kirkestræde), hvorom Arkitekt F. Uldall har givet Redegørelse til Nationalmuseet. I Randers er Storegade Nr. 13 den saakaldte «Niels Ebbesens Gaard», rettere Raadmand Jens Jensens Gaard fra 1643, delvis opmaalt, før Stueetagen ombyggedes med Butiksruder, — et Foretagende, som maa beklages, men som dog udførtes nogenlunde skaansomt. I et Tilfælde som dette har Museet arbejdet Haand i Haand med «Foreningen til gamle Bygningers Bevaring», og i Fællesskab har begge Parter optaget en Fortegnelse over gamle Privatbygninger og Borgerhuse i Nestved, ligesom de i 1910 gennemgik Helsingør¹.

Ogsaa enkelte *Bøndergaarde* har Museet undersøgt, deriblandt en Gaard med Stuehus fra 1662 i Glud ved Horsens Fjord, som skulde nedrives, men som en stedlig Forening med Maler Søren Knudsen i Spidsen har ladet genopbygge andetsteds i Landsbyen og agter at indrette til et lille Museum. Fremdeles kan nævnes et Sulehus i Bysted (Salling), «Kongsgaarden» i Lejre og enkelte Bygninger i Hollænderbyen, som er fotograferede eller maalte. Ogsaa i Nordby paa Samsø er det fotograferet samtidigt med, at Museet efter Opfordring besig-

¹ Sml. Gammel dansk Bygningsskulptur III—IV.

tigede Byens ejendommelige gamle Brønde og anbefalede deres Bevaring, og i denne Sammenhæng maa det endelig erindres, at man har beskæftiget sig med Tomten af den forsvundne Kulsvierby Trustrup i Gribskov (Fra Frederiksborg Amt, 1911).

Forhandlinger og Fredlysninger. — Saavidt det lader sig gøre med de forhaandenværende Arbejdskræfter, søger Museet at følge alle Begivenheder ude i Landet, og takket være velvillig Hjælp fra mange Sider lykkes dette vel nogenlunde. Til de nys opregnede Undersøgelser maa endnu føjes, at Museet har forhandlet om paatænkte Restaureringer af Holbæk Sortebrødrekloster og af Stiftsprovstegaarden i Viborg, om det gamle Færgestræde i Helsingør, om Bevaringen af Kirkeladen ved Voldum, om en paatænkt Udvidelse af Karup Kirke, om de kasserede Milepæle, af hvilke de betydeligste nu efter Museets Forslag bliver bevarede paa deres gamle Pladser, samt om forskellige andre Sager. Kun faa af disse Spørgsmaal har fundet deres endelige Afgørelse i det skildrede Tidsrum, men i andre Tilfælde er der opnaaet *Fredlysninger*. Fredlyst ved tinglæste Deklarationer er følgende Monumenter:

Helene Grav ved Tisvilde, Rester af et Gravkammer fra Stenalderen med omgivende lav Jordvold. Skænket til Fredlysning af Aktieselskabet Tisvilde, ved Overretssagfører F. Grüner.

Middelalderlig Ruin paa Præstegaardsjorden i Asnæs Sogn (Odsherred), Fundamenter af en firkantet, $6\frac{1}{2}$ Meter bred og $11\frac{1}{4}$ Meter lang Bygning, opført af huggen Granit. Fredlyst af Præsteembedet.

Kapelruinen i Gudhjem, efter aarelange Forhandlinger købt til Fredlysning af Gudhjem Kirke.

Det saakaldte «Kloster» i Horne Præstegaard paa Fyen, en middelalderlig Bygning; af Præsteembedet overdraget til Museet som et det tilhørende fredet Mindesmærke.

Voldstedet «Ridebanen» i Lyby Sogn, Salling. Lav Ringvold paa c. 35 Meters Diameter. Skænket til Fredlysning af Gaardejer Jens Espersen Jensen.

Stubber Kloster i Sevel Sogn, Ginding Herred, Ringkøbing Amt, en $16\frac{1}{2}$ Meter lang, $7\frac{3}{4}$ M. bred, middelalderlig hvælvet Kælder samt en Del af den omgivende Klostertomt. Skænket til Fredlysning af Godsejer A. Stalhut, Stubbergaard¹.

Og sidst, men ikke mindst, har Nationalmuseet iaar mod-

¹ Klosterruinen tiltrænger i høj Grad Istandsættelse.

taget en storslaaet Gave, idet *Etatsraad Bestle*, hvis levende Interesse for vore arkitektoniske Monumenter er vel kendt, har skænket det *Lindegaarden i Kallundborg* ved Gavebrev af 22/2 1911, kvit og frit, uden nogen Behæftelser. I Aarets Løb er alle Ejendommens administrative Forhold ordnede, og da den er udlejet dels til Privatmænd, dels til Kallundborg Museum, vil den ikke kræve Extraudgifter, men vil selv kunne bære Vedligeholdelser og Istandsættelser.

Efterhaanden som Tallet af de fredlyste Ruiner og Bygninger voxer, kræver de stundom Vedligeholdelse, Reparationer og Udbedringer, og det har derfor megen Betydning for Nationalmuseets Stilling overfor fredlyste Monumenter, at de Bevillinger, som tidligere gaves til hver enkelt af de større Slotsruiner som Hammershus og Vordingborg, paa Finansloven 1911—12 er samlede under eet og forhøjede med 650 Kr. til 3500 Kr., saa at de nu kan bruges, hvor der er mest Trang, og saa at der af Bevillingen kan bekostes mindre Istandsættelser af andre fredlyste Smaaruiner og Bygninger som Stenhusene i Kallundborg, Korsørtaarnet, Stege Mølleport, Rutsker Klokketaarn, Skagenstaarnet og Buderup Kirke.

Kalkmalerier og Kirkeinventar. — Ogsaa paa dette Omraade, der i det følgende vil blive forholdsvis udførligt omtalt, er den økonomiske Stilling forbedret, idet den aarlige Bevilling til Undersøgelser og Istandsættelser, som Museet administrerer for Kultusministeriet, er forhøjet fra 10500 til 12900 Kr. Herved er det opnaaet, at Museet har kunnet sikre sine to dygtigste Medarbejdere, Figurmaler Egil Rothe og Maler Niels Termansen, og selv om de udførte Arbejders Tal næppe kan ventes at ville stige i højere Grad, vil man bedre end før kunne vaage over deres Kvalitet og stadigt udføre dem grundigere og bedre. Thi paa dette Felt gælder det i aller højeste Grad, at det bedste ikke kan være for godt, og selv om Idealet maa være baade det bedste og det mest mulige, maa man dog hellere yde faa og gode end mange og mindre omhyggelige Arbejder.

Hvad Kalkmalerier angaar, har man koncentreret sig om enkelte, ret store Arbejder. Foruden en Rensning og Udbedring af Kalkmalerierne i *Højby Kirke* (Odsherred), der var medtagne af Kakkellovnsrøg, er der særligt arbejdet i Saltum og i Jetsmark, begge i Vendsyssel. I *Jetsmark* er der restaureret en meget ejendommelig Kordekoration, ifølge Indskrift udført 1474 «in tempore venerabilis domini nicolai laurencii».

Paa en samtidig opbygget Altervæg er der her omkring et murfast Monstransskab med Jerngitter malet fire Helgener, Bisp Tomas af Canterbury, Laurentius, en Biskop, hvis Navn er tabt, og Apostelen Andreas; derover ses Dommedag, og paa Korhvælvets Slutsten findes den daværende Børglumbisps Vaaben (Skaktavl-Friis), i dens Kapper Evangelistmærkerne, David, Jakob, Moses og fire Kirkefædre samt paa Nordvæggen Rester af en ældre Billedcyklus fra Tiden ved 1300. Til Billederne fra 1474 slutter sig en rimeligvis lidt yngre Serie i Skibets Hvælvinger. Disse sidste skulde, ialfald for en Tid, henstaa urestaurerede, men en betydelig Pengegave fra en for Kirken meget interesseret Mand, Kaptajn J. Hedegaard, muliggjorde en fuldstændig Istandsættelse, og ligesom Korpartiets Malerier er de nu meget forsigtigt udbedrede; for at den meget ejendommelige Udsmykning kunde komme til sin Ret, er Kirkens Renæssancetavle flyttet, og selve Kalkmalerierne tjener nu som Alterbillede, mens Alterkalken opbevares i det gamle Monstransskab, synlig gennem Gitterdøren. I *Saltum* er restaureret en rig og usædvanlig fin Dekoration fra den allersidste katolske Tid, rimeligvis malet under Kristian 2; paa Væggen ses en «Jesse Rod» (Jesus Stamtræ) og paa Hvælvingen derover sentgotiske Ranker med smaa groteske Figurer¹. Billederne har særlig Interesse, fordi de for en Del aldrig har været overkalkede. Begge disse store Arbejder er udførte af Eigil Rothe der samtidigt har eksperimenteret med Farvefotografier og optaget en Række Farvebilleder baade før, under og efter Rensning og Istandsættelse. I *Søndbjerg* Kirke (Thy) har Niels Termansen istandsat en Kordekoration fra den ældre Renæssancetid, en Række af musicerende Engle, omgivne af Akanthusranker; efter en delvis ødelagt Indskrift under Korbuen er Billederne malede paa Sognepræst Hans Lydersens Tid 1559—92. Af et Aarstal var desværre kun de to første Cifre bevarede.

Kalkmalerier er undersøgte i: + Værløse (Smørum Herred), romansk Stil; Olsker (Bornholm), 14. Aarhundrede; + Grædsted (Holbo Herred), sentgotisk; + Oppesundby (Lyngse Frederiksborg H.) sentgotisk; Mogenstrup (Hammer H.) sentgotisk; Brarup og Nørre Alslev (Falster), begge sentgotiske. Af disse vil de med + mærkede, som ikke har større Interesse, igen blive

¹ Det fortjener at fremhæves, at ogsaa en Forankringsbjælke under Hvælvingen er dekoreret.

overkalkede, medens de andre agtes restaurerede; dog vil Malerierne i Brarup og Olsker blive staaende uden yderligere Istandsættelse.

Hvad Kirkeinventaret angaar, er der af middelalderlige Snitværker istandsat et Krucifix i Vrejlev Klosterkirke (Vendssyssel), fra den allerseneste katolske Tid; den fint udførte Figur, der tydeligt er paavirket af Sydtyskeren Veit Stos' Kunst, behøvede næsten kun at renses; skønt Malingen næppe er mer end et Par Hundrede Aar gammel, var den saa frisk og smuk, at det vilde have været ganske urimeligt at erstatte den med en usikker Rekonstruktion af de ældste Farver. Paa selve det spinkle Korstræ genopmaledes derimod den oprindelige Staffering (Lyseblaat, Sølv og Zinnober), og af dets Snitværk suppleredes de viltre «Krabbeblade», forsaavidt dette kunde gøres med fuldstændig Sikkerhed¹.

Blandt det restaurerede Kirkeinventar fra Renæssancetiden er et Alterbordspanel i *Svinninge* Kirke ved Holbæk det ældste Stykke, fra de sidste Aartier i 1500'erne. Bevaret under Alterklædet havde det i alt væsentlig undgaet senere Opmaalinger, men det havde lidt en Del ved Afskalning. Det tilhører en for Nordvestsjælland ejendommelig Gruppe; for Enderne har det Paneler med Foldeværk, paa Forsiden Renæssancepilastre og Bueportaler, hvori tre velbevarede Malerier, i Midten Kristus paa Korset, til Siderne de to gammeltestamentlige Paralleller, Isaks Ofring og Kobberslangen. Paa Rammeværket efterlignes odret Træ, brunt og lysegult, hvortil Malerierne staar med lyse, lette Farver, ret skarpt og naivt tegnede. I Behandlingen minder de meget om Billederne paa et ligeledes iaar restaureret Epitafium i *Holbæk* Kirke, der vistnok er udgaet fra samme Malerværksted. Dette Stykke, som Borgermester Jakob Villumsen lod opsætte 1594, havde i den gamle, nu nedrevne Kirke haft sin Plads i en Arkadebue mellem Hovedskib og nordre Sideskib, og det er derfor — højt usædvanligt — malet og skaaret paa begge Sider; Vingerne har baade fortil og bagtil Kasetteornamenter, og begge Malerier viser Kristus paa Korset, omgivet af gule og røde Skyer, svævende Engle samt knælende Portrætfigurer, men til den ene Side ses kun Borgermesteren og hans Hustru, til den

¹ Hvor absolut Sikkerhed ikke kunde naas, foretrak man at lade Stumperne sidde uden moderne Tilføjelser, hvad der er langt forsvarligere end Forsøg paa at «tildigte» Ornamenter.

anden Side alle hans 19 Børn, knælende paa Række og Gled. Epitafiet henstod paa Kirkeloftet, og her fandtes der foruden andre Ting, som der senere vil blive draget Omsorg for, et Indskriftstykke fra et Epitaf over Borgermester Hans Christensen, † 1645. Dets elegante Bruskværkskartouche har særlig Interesse som et af de ældste sjællandske Arbejder af Billedsnideren Lorents Jørgensen, og da det paa Grund af den bløde Træsart var stærkt udsat for Ødelæggelse, ligesom Farverne og den malede Indskrift skallede, blev Stykket ligeledes restaureret og genanbragt i Kirken, hvor det til samme Epitafium hørende Portrætbilled allerede længe har været ophængt¹.

Mindre Interesse har Istandsættelser af fire jydsk Prædikestole, hvis Restauratorer ikke paa alle Punkter har kunnet tilfredsstille Nationalmuseets Krav, i *Sindal* (Vennebjerg H.), med udskaarne Adelsvaaben fra Tiden mellem 1580—98, *Ugilt* (Vennebjerg H.), skaaret 1608, staferet 1635, *Bjergby* (Vennebjerg H.), med Adelsvaaben henvisende til Oddens Ejere c. 1600, men næsten uden oprindelige Farver, og *Lynby* (Sønder H., Randers A.) c. 1600.

Hvor meget Arbejde en grundig Istandsættelse af en Altertavles Træværk ofte kræver, viser den c. 1600 skaarne Renæssancetavle i *Odby* paa Thyholm, hvis rige Farver dog næppe er ældre end c. 1700. Raad og rustne Jernsøm havde ødelagt Tavlen i saa høj Grad, at Trædelene fuldstændigt maatte skilles for at samles igen paa solidere Maade, bl. a. med udelukkende Brug af Messingskruer. Et ganske lignende besværligt Arbejde frembød Prædikestolen i *Sevel* Kirke ved Vinderup, hvor dog Farveundersøgelsen gav et meget heldigt og smukt Resultat. I de overmalede Felter lykkedes det at fremdrage Adelsvaaben henvisende til Kjeld Juel til Stubbergaard, † 1606, og hans Hustru Christence, hvis Forældre ligeledes begge var Juel'er, saa at Stjernen over de tre Strømme forekommer i ikke mindre end tre af de fire Anevaaben. Skjoldene tegner sig paa gule og røde, frit og fint malede Tøjmønstre, medens Søjler og andet Snitværk kun er delvis staferet, saa at Egetræet gør sig gældende ved Siden af Forgyldning, Lasurer og Farver. Stolens Lydhimmel og Underbygning er omdannet i 18de Aarhundrede, og de dengang til-

¹ Sml. Chr. Axel Jensen: *Snedkere og Billedsnidere*, S. 103. — Intet af de restaurerede Stykker er nævnt i E. F. S. Lund: *Danske malede Portrætter*.

føjede Rokokoornamenter fjærnedes ikke; man har valgt at stryge dem med en neutral, mørkebrun Farve, og uden at blive for iøjnefaldende kan de saaledes endnu fortælle om Stolens Historie gennem Tiderne.

Foruden disse Arbejder, hvoraf Vrejlevkorset er udført af Eigil Rothe, de andre af Maler Niels Termansen, er en Række Istandsættelser, som Kirkerne selv har bekostet, tilsete og kontrollerede af Museet. Skønt det maa siges, at selv de bedste af disse Arbejder i Teknik og Omhu ikke har naaet fuldt paa Højde med Rothes og Termansens Restaureringer, maa det paa den anden Side erindres, at de gennemgaaende har været billigere, og under alle Omstændigheder har man dog vundet, at der ogsaa i disse Tilfælde foreligger Redegørelser for, hvad der er iagttaget under Istandsættelsen, og hvorledes Arbejdet i det hele er foregaaet, Notitser, som vil faa deres Betydning for Fremtidens Studium. Rækken af tilsete Istandsættelser er følgende:

Pedersborg (Alsted H.) Prædikestol, Snedkerarbejde med Stjerner og andre Indlægninger af forskelligfarvet Træ c. 1600, som dog er overmalet med Evangelistbilleder og Ornamentik ved en Stafering 1694 (sml. Danske Atlas VI, 323). Istandsæt af Kunstmaler Ole Søndergaard, Roskilde. — *Bjergager* (Hads H.). Altertavle, skaaret af en af Mikkel van Grønningens Lærlinge, stafferet 1625. Istandsæt af P. Rahbek, men næppe korrekt. — *Gylling* (Hads H.) Altertavle, skaaret 1638 af Peder Jensen Kolding¹, samtidigt stafferet og med oprindeligt Midtbilled. Istandsæt af P. Rahbek, i Hovedsagen korrekt. — *Hormested* (Horns H.) Prædikestol, skaaret 1592, men næppe stafferet før 1692. — *Serritslev* (Børglum H.) Prædikestol, skaaret 1626, beslægtet med Niels Ibsens Snedkerarbejder² og stafferet næsten samtidigt af den Jacob Tamsen Maler i Hjørring, hvis Signatur findes paa Stolen, og hvis Navn første Gang er fundet ved Museets Restaureringer i Vrejlev og Hjørring de nærmest foregaaende Aar. — *Hæstrup* (Børglum H.) Prædikestol, skaaret 1624, typisk Arbejde af Niels Ibsen, men først stafferet efter 1684, idet de i Felterne malede Vaaben henviser til Wulf Unger til Hæstrup og hans anden Hustru. — *Rakkeby* (Børglum H.) Prædikestol, Snedkerarbejde af Niels Ibsen og stafferet 1625 af Jacob Tamsen. — De fire sidst-

¹ Sml. Snedkere og Billedsnidere S. 87.

² Samme Bog S. 74.

nævnte vendsysselske Prædikestole er omhyggeligt istandsatte af Maler P. Simonsen, Hjørring.

Af selve Kontoen er endelig, foruden en talrig Række Inventarundersøgelser, bekostet Rensning og Opstilling af fire Stolestadegavle i *Gadbjerg* Kirke ved Vejle (Adelsvaaben: Herman og Maren Juel til Refstrup, c. 1600), Ligkisteplader i *Sevel* (Vaaben og Indskrift over Maren Juel til Hanberg, † 1624) og i *Rolse* (Vognsøn-Vaaben, c. 1675) samt Rensning og Sikring af en Wiedewelt'sk Mindestøtte fra 1785 over Niels Rybergs Hustru Margrete Dorothea Otte, paa *Dreslette* Kirkegaard (Fyen). En større Plan om Restaurering af Monumenter paa Assistents Kirkegaard i København — udarbejdet under Museets aarlige Tilsyn med hjemfaldne Gravsteder — er ikke bleven gennemført, idet Vedligeholdelsen ventes at ville blive overtaget af andre Institutioner.

Af *Kirkeklokker*, hvis Omstøbning altid skal indberettes til Museet, er omstøbt en tidligt middelalderlig skriftløs Klokke i Ødsted (Uldall: Kirkeklokker, S. 8) og en lignende, sentgotisk i Vester Velling (Uldall, S. 133), en Klokke i Nexø fra 1701 med versificeret Indskrift, støbt af D. H. Gradener og S. Torkuhl, samt en ganske interesseløs Klokke i Tørring. En paatænkt Omstøbning af Odense Vor Frue Kirkes Stormklokke (1599, støbt af Mikkell Vestfal, med Arild Hvitfeldts Vaaben) er efter Museets Forslag stillet i Bero.

Smaastykker.

De nedenfor trykte Ansøgninger ligge begge mellem Danske Kancellis henlagte Sager for Aaret 1724. Den første er fra Materialforvalteren paa Holmen F. H. Müller, om hvem der tidligere her i Tidsskriftet er givet nogle Oplysninger (se ovfr. IV, S. 95-96), han er Fader til Porcellænsfabrikens Stifter. Den anden er fra Fajancefabriken i Store Kongensgade, der var bleven oprettet kort før. Fabrikens Privilegium af 21. December 1722 er aftrykt bl. A. i J. W. Frohne's Danske Fajancer, 1911, S. 146-49, jfr. S. 9-46. Begge Ansøgningerne ere rettede til Storkansleren Greve Ulrik Adolf Holstein († 1737). C. N.

I.

Hochgebohrner Graff und Grosz Cantzler.

Höchstgebietender und gnädigster Herr!

Die grosze Noht zwinget mich Euer hoch Gräffliche Excellence hiedurch zu importuniren und unterthänigst vorzutragen, wie ich in eine an Ihro Mayestät meinem allergnädigstem König gerichtete und an dem Herrn Ober-Secretaire und Conferentz[Rath] Rustgaard¹ überreichte allerunterthänigste Suplique sub dato 17de hujus gantz demühetigst und allerunterthänigst angehalten: dasz höchstgedachte Ihro Königliche Mayestät ein moratorium, umb für meiner Creditoren Angriff gesichert zu seyn, mir allergnädigst geben möchten, und solches in allergnädigster Erwegung meiner 9 bis 10jährigen Mund-Schencks Dienste, als wobey ich alle das meinige zugesetzt habe; imgleichen, weiln gleich nach Absterben der höchstseligen Königin das höchst-

¹ Fr. Rostgaard († 1745) var Oversekretær i danske Kancelli 1721-25.

preizliche Cammer-Collegium meine gehabte Gage eingezogen, dadurch alle Subsistence mir entnommen und ich folglich gezwungen worden zur nohtdürfftigen Unterhaltung auff meine wenige Meublen, Bücher etc. Gelder zu leihen und sehr schwere Interesse zu bezahlen, bisz dasz Ihrö Königliche Mayestät nach eigenen hohen Gefallen zum Material-Verwalter auf dem Holm allergnädigst mich gezetzet haben, da ich dann gegen Verschreibung meiner gantzen Haabeligkeit und Gage zwar einige Gelder auff Deposito bekommen können, allein weiln ich nach Abzug der benötigten Ausgaben nicht mehr als 110 Rthl. in königlichen authorisirten Zetteln und 19 Rthl. baares Geldt jährlich zu leben übrig behalte, so kan ich unmöglich auf meine Schulden wieder etwas abtragen, worzu auch noch gekommen, dasz der liebe Gott mit einer langwierigen und neun mohnächtlichen Kranckheit von Scorbut und Wassersucht mich heimgesuchet, welche zu curiren mich gezwungen hat, dasz ich drey Ärtzte halten und zugleich grozze Umkosten machen müszen, bisz ich endlich so tief in Schulden bin versuncket worden, dasz ich weder Capital noch Interesse bezahlen kan noch zu subsistiren vermag, wie ich solches weitläufftiger in obangeregte allerunterthänigste Suplicque nicht allein aus- und angeführet habe, sondern ich kan auch zugleich den Herrn Baron Peter nebst Ihrö Mayestät des Königs Camner-Page Monsieur von Woyda (alz welche mich bey Hofe gekandt auch meinen jetzigen Zustandt annoch kennen) hier melden, dasz dasjenige, was ich zum Grund meines allerunterthänigsten Gesuches gestellet, der Wahrheit gemäsz sey; weshalb ich dann auch gehoffet, dasz der hochwohlgebohrne Herr Ober Secretaire und Conferentz Raht Rustgaard meine allerunterthänigste Bitte würde vorgestellet haben; Allein da hochgedachter Herr Ober Secretaire mir geantwortet: dasz weiln bey mehrerwehnten meiner allerunterthänigsten Suplicque keine Attestata von Feuer- oder See-Schaden beygelegt wären, so könnte Er ohne Euer Hoch Gräfliche Excellence gnädigsten Befehl keine allerunterthänigste Vorstellung davon thun. Derohalben gelanget an Euer Hoch Gräfliche Excellence mein unterthänigstes Bitten: Sie geruhen Dero angebohrnen hohen und Weltbekandten Clemence gemäsz als auch aus hoher Compassion Sich meiner gnädigst zu erbarmen und hoherwehnten Herrn Ober Secretaire Rustgaard dahin zu vermögen, dasz derselbe, weiln Periculum in Mora hiebey ist, und ich nicht durch verschwenden, spielen oder durch andere

Liederlichkeiten sondern durch Einziehung meiner Gage, besonders aber durch schwere Kranckheiten in Armuth gerahten bin, welches (meiner einfältigen Meinung nach) ebenfalls eine Straffe Gottes und umb so viel mehr penible ist, indehm solche lange wahren und nebst die Mittel auch alle Kräfte, wie bey mir geschehen, rauben kan, eine baldige Vorstellung aus meiner offtangeregten allerunterthänigsten Suplicque machen und ich dadurch ein allergnädigstes Moratorium erlangen möge. Hierumb flehe ich gantz unterthänigst und verharre zugleich in tieffester Soumission.

Euer Hoch Gräffliche Excellence
meines höchstgebietenden und gnädigsten Herrn
unterthänigster Diener
Frantz Henr. Müller.

Copenhagen den 26 Januarii A°. 1724.

Ansøgeren opnaaede efter en anden Ansøgning af 16. Februar 1724 et Moratorium paa tre Aar, der senere blev forlænget paa atter tre Aar (se Sjæll. aabne Breve 10. Marts 1724 Nr. 75 og 14. Februar 1727 Nr. 65).

2.

Deris Höy Grefvelige Excellence
Høybaarne Hærrer Greve og Store Cantzeler
Naadige Hærrer.

Som Deris Höygrevelige Excellence ey alleene Naadigst har forhiulpet os underteignede til de af Hans May^t os allernaadigst forundte privilegier [af 21. December 1722] paa det her i Staden oprettede Porcelain Steentöys Fabrique, men Deris Höygrevelige Excellence endog stedse desforuden har ladet deris Höye Protection over samme fabrique fremdelis hvile, hvilket ogsaa af oz til vores sidste time med hiertets inderste tacknemmelighed maa erkienes, saa Efftersom een af bemelte fabriques Dreyesvenne, som vj fra Nyrnberg nyeligen hafde ladet forskrive og tillige med Keysepenge og fortering har Kostet os imod 50 Rd^r, har vildet engagere sig under militaire Etaten, men af os udi andledning af Hanz Kongl. May^t allernaadigst meddelte privilegier fra indskrivelsen udj General Commissariatet er bleven afverget og forhindret, og vj

siden af Höy Edle og Velb^e Hr. Ober Secretaire Rostgaard har maattet fornemme, at velbaarne Hr. Obrist Schack, under hvis allernaadigst anbetroede Regiment bemelte Dreyer Svend har vildet engagere sig, ved Een sin allerunderdanigst indgifne Memorial skal have besverget sig over, at vj bemelte Dreyersvend fra indskrivelsen haver forhindret og derpaa hannem her paa Stadens Raadhuus ladet arrestere; Saa bönfalde vj underdanigst til deris Höy Grevelige Excellence, at deris Höygrevelige Excellence Naadigst fremdeelis vilde holde sin Haand over fornefnte fabrique og tillade, at berörte velbaarne Hr. Oberste Schacks allerunderdanigst indgifne Memorial maatte remitteres til vores allerunderdanigste Erklæring, da vj skal give deris Höygrevelige Excellence saa omstendelig og udførlig forklaring om denne Sags Beskaffenhed og rette sammenheng, at deris Höygrevelige Excellence self naadigst skal kunde finde med hvad störste aarsag og föye vj har haft til at afverge, det berörte Dreyersvend ey udj General Commissariatet er bleven indskreven og derefter siden af os bleven arresteret forventende deris Höygrevelige Excellence naadige assistance for os som med underdanigst veneration lever.

Deris Höygrevelige Excellence og Naadige Herres
underdanigste Tienere

N. Burmester. H. J. Kirksteen. P. Wartberg.
R. Æreboe. Jens Lassen.

Kiöbenhafn den 22. Sept. 1724.

Udenpaa staar: A son Excellence Monseigneur le Conte de Holstein Conte de Holsteinbourg & Trolholm, Chevalier de l'ordre de l'Elephant et Grand Chancellier et Grand Baillif de Flensburg de sa Majeste Le Roi de Danemarck.

Et lille Bidrag til Belysning af Fattigforsørgelsens Indretning paa Landet i Slutningen af det 16 Aarhundrede.

Af

Chr. Thorsen.

Den 19. Juni 1582 udsendte Kong Frederik den 2den et aabent Brev¹⁾, hvorved Kongen — der har bragt i Erfaring, at der overalt i Riget findes mange Betlere, og at det i Recessen og senere Forordninger fastslaaede Paabud om, at hvert Sogn skal føde sine egne Betlere, ikke kan overholdes, væsentligst fordi flere Sogne have saa mange, at de ikke uden stor Besværing for Almuen kunne underholdes dér — giver N. N. Fuldmagt til med det første at rejse omkring i N. Stift for at undersøge Forholdene og træffe Bestemmelse om, hvorledes det bedst kan ordnes med Betlerne ved, hvor et Sogn ikke kan underholde sine, at lægge 2 à 3 Sogne sammen, der saa i Fællesskab skal underholde deres Betlere, og sende Besked til Cancelliet, for at Kongen kan udstede Breve derefter.

For Lolland-Falsters Vedkommende var det Steen Brahe til Knudstrup, Hack Ulfstand til Hikkeberg og Henning Gøye til Kielstrup, der fik den nævnte Fuldmagt, og i én i Landsarkivet i København opbevaret Herredsbog 1616—

¹⁾ jfr. Kancelliets Brevbøger 1580—83 Side 501.

1725 for Musse Herreds Provsti er for nævnte Herreds Vedkommende indført Resultaterne af deres Undersøgelser over, hvor mange Decimanter og hvor mange Betlere der var i Herredets Sogne omkring 1582; endvidere findes der indført den af de tre nævnte Herrer i den omhandlede Anledning afgivne Betænkning, hvori det bl. a. foreslaas, at Betlerne skal forsynes med Tegn, hvoraf det kunde ses, til hvilke Sogne de hørte, og hvor de altsaa havde Ret til at betle. Det vilde selvfølgelig være af stor Interesse, om man for hele Landet havde Oplysninger, der svarede til de her omtalte for Musse Herred; havde man tilsvarende Data for Landsdelene Sjælland, Fyn og Jylland, vilde man være i Stand til at danne sig sig et godt Skøn over Fattigvæsenets Ordning og Velstandsforholdene i det hele taget paa Landet i Slutningen af det 16 Aarh. Jeg har imidlertid ved Forespørgsler i Landsarkiverne i Viborg og Odense faaet bekræftet, at der ikke i disse Arkiver findes Arkivalier, der knytter sig til Kongebrevet af 19. Juni 1582. I Rigsarkivet har jeg ogsaa forgæves eftersøgt saadanne Arkivalia; der synes saaledes desværre ikke at være bevaret Optegnelser om de her omhandlede Forhold for andre Herreder end netop for Musse Herred. Skønt det altsaa er for et meget lille Landomraade, at der foreligger Oplysninger om Resultaterne af Undersøgelsen i 1582, har jeg dog ment, at det kunde have sin Interesse at offentliggøre disse Oplysninger, der saa vidt vides ikke tidligere har været trykte; i det hele taget har jeg ikke i Literaturen kunnet finde noget om, at der for nogen af Landsdelenes Vedkommende har været kendt Resultater af de udsendte Kommissioners Undersøgelser.

I den foran nævnte Herredsbog hedder det, efter en længere Indledning, hvor det kgl. aabne Brev og Anledningen til Kommissionens Udsendelse omtales: «Først haver vi ladet flittigen formedelst hver Provst og Præst udi hvert

Herred optagen paa klare Register hver Betler ved Navn som ere Guds Almisse værd, hvilket Register findes hos hver Provst og Præst udi Herred, og desligest et Register at antvordis hver kong. Majestæts Stiftslensmand. Dernæst haver vi klarligen optegnet hvor mange Decimanter, som ere udi hver Sogn, og saa siden overvejet med Provsterne og Præsterne udi hvert Herred og nogen af de bedste Sognemænd udi hvert Sogn og saa rettet os efter højbemeldte kong. Maj's. Brev og lagt somme Sogner sammen, og saa en Sogn for sig, efter Lejligheden og siden tilset udi hver Sogn gode Dannemænd at være Forstandere for de fattige som skulle have flittig og god Opsyn, at de fattige fanger tilbørligt Underholdning til Mad og Øl, desligeste at dersom dennem fattes Sko og Klæder, da skal det tages af de fattiges Blok dertil, og dersom det kan ikke tilrække, da skal Almuen udi samme Sogne skyde sammen af hvis dem Gud givet haver, at de fattige ikke lide Hunger eller Nød for Klæder: Og derhos befalet samme Forstandere, at dersom nogen af Almuen, som Guds Almisse formaar at udgive, ikke vil findes lydige det med de fattige at meddele og ikke vil raades Bod paa formedelst Forstandernes Paamindelse, det skulle de give Lensmanden tilkjende, og han da dermed vil have et kristeligt Indseende. Desligeste at hvor som der er blinde eller vanføre Mennesker, som ikke kunne gaa, de skulle føres med Vogne omkring udi Sognen til hver By eller Gaard, som gammel Sædvane haver været og ikke videre end udi de samme Sogner, som de ere indskrevne udi. Ere og alle slig Betlere givne synderlig Tegn at hænge paa Brystene, som 2 eller 3 Bogstaver af hver Sognekirkes Navn, saa man derpaa kan forfare hvilke Sogne de fattige hør og bør at være udi. Sammeledes efterdi der findes megen Uskikkelighed med samme Betlere og Klage haver været for os, at hvor der staar paa nogen Landsby Bryllup eller Barsel, da forsamles der ikke af ét Herred men af flere saa mange

Stoddere og Betlere, at hvem, som slig Værtskab gør, bliver dermed meget besværet, da er det for godt anset, at hvilken Mand som gør slig Værtskab, da behøver han ikke at give flere Almisser end dem, som ere udi samme Sogner og haver Tegn.»

Efter denne velskrevne Beretning, der giver et interessant kulturhistorisk Tidsbillede af visse Forhold i Slutningen af det 16 Aarh., følger saa en Liste over Soggenes Decimantantal, over Betlerantallet i de samme Sogne, over de Tegn, hvormed Betlerne skulde være forsynede, for at man altid kunde være paa det rene med, hvor de hørte hjemme, samt endelig over Navnene for de for hvert Sogn indsatte Fattigforstandere, der skulde vaage over, at Bestemmelserne vedrørende Fattigvæsenet overholdtes. Listen ser — med Udeladelsen af Fattigforstandernes Navne, der formentlig er uden Interesse — ud som vist Side 245.

Med Hensyn til det for hele Musse Herred konstaterede Decimantantal bemærkes det, at det stemmer ret godt overens med det, man ad anden Vej kan fastlaa — bl. a. gennem nogle gamle af Herredsprovsterne i 1568 affattede Registre over Ejendomsforholdene paa Landet; af disse Registre er i hvert Fald det for Musse Herred bevaret og kendt. Da Decimantantallet altsaa kan betragtes som værende ret paalideligt, tør man ogsaa nok gaa ud fra, at det opgivne Tal paa Betlere stemmer med de virkelige Forhold; i hvert Fald har det næppe været mindre end opgivet, da næppe nogen har ladet sig indskrive som Tiggere uden virkelig at være trængende, og da man heller ikke kan antage, at Kommissionen har indskrevet Folk som Betlere uden først at have udøvet Kritik overfor Spørgsmaalet om deres Trang; det var jo selvfølgelig af lokal Interesse at faa Betleriet begrænset, og det var jo ogsaa tildels netop med dette Formaal for Øje, at Kommissionen var udsendt (jfr. det kgl. aabne Brev). Man kan derfor sikkert gaa ud fra, at der snarest har været flere

Loquene	Decimant antallet	Botanus Antal	Botan- us Tegn
Huseby Løge	67	18	(H)
Vaabested "	47	8	(W)
Bygestofte "	23	2	(S)
Laxkøbing "	50	7	(L)
Taars "	50	14	(T)
Vigsnæs "	20	12	(V)
Majhølle "	72	10	(T)
Rasted "	60	25	(O)
Shoreby "	180	21	(B)
Kettinge "	85	20	(K)
Kyrted "	45	12	(W)
Herritslev "	52	9	(H)
Bregninge "	24	5	(R)
Døllefielde "	18	2	(D)
Misse "	20	1	(S)
Øster-Ulslev "	30	5	(V)
Godsted "	20	3	(G)
Vester-Ulslev "	60	10	(S)
Skemninge "	50	7	(M)
Fielde "	22	3	(X)
Falt:	995	194	

end færre Betlere end opgivet; desuagtet er Betlernes samlede Antal i Musse Herred ca. 20 pCt. af Decimantantallet sammesteds. Man forbavsnes over det store Antal Betlere — der gives jo endog Sogne, hvor Betlernes Antal er op mod eller for et enkelt Vedkommende endog over Halvdelen af Decimanternes — og har Forholdene i Slutningen af det 16 Aarh. været saaledes paa det fede Lolland, — man tør nok fra Musse Herred slutte til hele Lolland — hvordan maa de saa ikke have været f. Eks. i Jyllands magre Egne? Nu maa man ganske vist formode, at der i det angivne Betlertal er medregnet saa vel Kvinder som Børn, saaledes at Antallet af fattige *Familier* bliver betydeligt mindre end Antallet af Tiggere, medens Decimantantallet derimod formentlig kun angiver Antallet af bosiddende d. v. s. jordbrugende Bønder uden Angivelse af, hvor mange Kvinder og Børn der var afhængige af dem. Sog- nenes Folketal kan med andre Ord ikke konstateres, og følgelig kan man heller ikke faa noget korrekt Begreb om, hvor stor en Del af Befolkningen Betlerne udgjorde, men de meddelte Tal synes i hvert Fald at tyde paa, at ogsaa *relativt* har Antallet af fattige været stort.

En Danmarksbeskrivelse i Skæmtevisiform.

Ved

Biblioteksassistent **R. Paulli.**

Under en for «Det danske Sprog- og Litteratur-Selskab» foretaget Registrering af danske Vise-Tryk stødte jeg i et, Kgl. Biblioteket i Stockholm tilhørende Samlingsbind af saadanne paa en Vise, der synes værd at offentliggøres, da intet Tryk af den hidtil har været kendt, men kun en, ganske vist ældre Afskrift af et saadant, optaget i Vibeke Bilds Visehaandskrift fra 1646¹⁾ (nedenfor betegnet som: Hs.).

Titelen er: «Skemptlig Lystighed, hvor med Tjden fordrifvis uden Længsel, alle dem til Villie udi Trykken forfærdiget, som her til Lyst haffve. Med den *Melodie*: Ich bin ein Mauß, in meinem Hauß. [Et Træsnit, forestillende et Skib. Herunder en Røsgen.] Preutet [!] i Kiøbenhavn, Aar 1672.» 4 Blade uden Signatur og Paginering. Trykt med Cicero-Fraktur.

Teksten meddeles bogstavret, men Tegnsætningen er Udgiverens egen, da der i Visen, der er trykt prosaisk, næsten kun er anvendt Kommaer til Linjedeling. Det ejendommelige tredobbelte Omkvæd «Harpen klinger vel»,

¹⁾ Thotts Saml, 2° Nr. 778, fol. 279 verso.

«Vinen gaar vel til», «Du est en arm Træl» er her kun trykt i første og sidste Vers, men udeladt i V. 2—39, hvor det er gentaget i Originalen; som det vil ses, modificeres Omkvædets sidste Linje i V. 40.

R Ycted følger Mand til Dør,
 Harpen klinger vel,
 Hvor mand sig i Verden rør,
 Vinen gaar vel til,
 Elsk' ey Last oc Lyder,
 Beflitte dig paa Dyder,
 Du est en arm Træl.

2. Alle Folk i dette Lag
 Holde mig ¹⁾ det i fordrag,
 At jeg nu Lystig qvæder
 De Danske Folkis Sæder.
3. Ingen Mand fortænker mig,
 At jeg monn' beskrifve slig,
 Ingens Ær' vil jeg anrøre,
 Men Lystighed fremføre.
4. Jylland du est ²⁾ en skøn zirat,
 Endog de kalde dig Jydebat ³⁾,
 En Gante maa den være,
 der sig self ey mon' Ære.

¹⁾ Hs. har: sig.

²⁾ Hs. har: varst.

³⁾ «en Jyde, som nylig er kommen hjemmefra». Moth (efter Kalkar).
 Denne Forklaring af Ordet tilfredsstiller ikke ganske her.

5. Laß' oc A, oc du Brår lill',
Vi pl[e]yet ¹⁾ os at gaa til Gild',
Hummel-Øll oc Ru-Brød
Der aff er mangel Jyde Død.

6. Det Land er stor Ær' værd,
Fir' Biscops-Døme Der i er
Oc anden Herlighed meere,
Som Jyderne ofver regiere.

7. I samme Land er' mange Øer,
Hvor findis baad' Øx'n oc Kiør,
Vendsyssel har ikke lige
Med sine Køller ²⁾ oc Pjge.

8. Nib' actis ey ved et straa,
Siden Silden løb der fra,
Dansk Øll kand der ey due,
Uteed ³⁾ vild' det udsue.

9. Gøll, Lessøe oc Mors ved Tye
Ligger all i verster ⁴⁾ Søe,
Hvem kand udsig' der's Effne,
De Æder det de maa refne.

10. Jyders Natur er ypperlig,
Fordi de monn' forsøge sig,
Jyder, Skotter oc Rytter ⁵⁾
Til alle Land de flytter.

¹⁾ rettet efter Hs.

²⁾ Hs. har: Kyller, if. Feilberg «flok, skare af dyr, msker».

³⁾ «utøj, skadelige dyr» (Kalkar). «Rotter og Mus» (Molbech).

⁴⁾ Hs. har: vester.

⁵⁾ Her tænkes vel paa Datidens internationale Lejetropper.

11. Far vel du erlige Jydebat,
Du laaner dog gierne hus om Nat,
Gud vil dig det betale,
Ham vill' vi dig befale.
12. Fyen det er et Biscops-Døme,
Stor Ær' det Land hør at sømme,
Det Folk veed vel at¹⁾ prikke,
De maa ey meget Drikke.
13. Thi deris Natur er underlig,
Med Grød de pleye at fylde sig,
I hvor de sig begifve,
Grød maa alt med dem blifve.
14. Dé elske Grød offver Rinisk Guld²⁾,
Med Grød de fylde deris Skrut' fuld,
De altid ynsk oc bede,
At Grød maa Plage hede³⁾.
15. Far vel Fynbo til Liff [oc]⁴⁾ Siæl,
Gud giffv' din Grød bekommer dig vel,
Den, Grød hafver at fortære,
Kand Hunger ey forfære.
16. Samsing kommer med Merke sit,
Kokassen gaar ham ikke qvit,
Hand veed den artig at prikke,
Der ved syer⁵⁾ hand sit⁶⁾ Drikke⁷⁾.

¹⁾ Hs. har: til.

²⁾ = Rhinske Gylden, en almindelig Guldmøntbetegnelse.

³⁾ Meningen er vel: «at Plage maa være lige saa behagelig som Grød.»

⁴⁾ tilføjet efter Hs.

⁵⁾ = sier.

⁶⁾ Hs. har: sin.

⁷⁾ Meningen med dette Vers forstaas ved Moths Forklaring (if. Kalkar af Ordet «Prikkel . . .»: «en Samsing (af foragt, fordi de brænder tørrede Kokasser)»; sidste Linje er dog ikke ganske klar.

17. Siælland, Siælland kom her frem,
Du bør at bære prisen hiem,
Du est det Land for alle,
Der mig monn' bedst befalde.
18. Det undrer mig mand sige tør,
At Siøllands-Far heder Lukke-Dør,
Hand har jo mact oc tykke
Sin egen Dør at Lukke¹⁾.
19. Der er' vel de der Pladrer meer',
Som kalde ham Siøllands-Far Kreng'-Mær²⁾,
Vil hand det Nafn ey høre,
Saa lad'r en anden det giøre.
20. Far vel goede Siøllands-far,
Du est dog ikke hver Mands Nar,
Thi den som dig vil kiemme³⁾,
Hand skal besøge dig hiemme.
21. Endog du est Subtilig oc Skøn,
En Omflaat⁴⁾ actis som en bøn⁵⁾,
Kiøbenhavn kand dig oc ey ære,
Om du en Gant' monn' være.
22. Hollendern' uden for Kiøbenhavn
Af deñem gaar saa vide savn⁶⁾,
De ere hvide oc smukke,
Med Melk de Tørsten slukke.

¹⁾ Ved Lapsus af Skriveren er Hs.s Tekst i dette Vers ganske bedærvet.

²⁾ «et spotord om sælandske bønder, fordi de selv flå deres døde heste» Moth (efter Kalkar).

³⁾ Hs. har: klemme.

⁴⁾ kan dels betyde «skarn», dels «urenligt, usædeligt menneske» (Kalkar).

⁵⁾ = Bønne.

⁶⁾ = Sagn.

23. Laaland, Falster oc Arrøe¹⁾
Ligge oc i salten Søe,
Mand veed dem oc at Neffne,
Gud Naade hver sin Skefne.
24. Erter er' god i Hungers Nød,
Laaliken tag'r dem tit for Brød,
Du maatt' dem til takke tage,
Bag' dig af dennem en Kage.
25. Bogøe er it lidet Land,
Hvor paa er' men²⁾ fyrretyfv' Mand,
Raadiur³⁾ har de at vise,
Kund dog ey Kiødet prijse.
26. Møen kommer oc her hos,
De maa oc haffve lidet Roes,
De er' Tryg i Farer,
Klinten Møenboen bevarer.
27. Skaaning'-Land er i stor Flor,
Det gjør de Katt' i Skoffven gaar,
Dog, maatte Musene raade,
Det skuld' ey Kattene baade.
28. Giøngen hand har lært at skyda
Oc de Svenska Svenna bryda,
Hand kand baade Feyll' ⁴⁾ oc Dantze ⁵⁾
oc Gretta sin bag fantze ⁶⁾.

¹⁾ = Ærø.

²⁾ = kun.

³⁾ Hs. har: Daa diur.

⁴⁾ «spille på violin» (Kalkar).

⁵⁾ Om Gjøngedansen se: S. Bring (præs.), P. Lovén (resp.): Diss. de Gothungia. Lond. Goth. 1745. pag. 25. § XI.

⁶⁾ kan baade betyde «beføle» og «udstyre, pynte» (Kalkar). Linjen i det hele noget uklar.

29. Blegings-far er verk'lig¹⁾ Folk,
De tieñe²⁾ best til Herre Tolk,
Dog de kand artig liufve,
De hader ingen Tyfve.
30. Hallands-far er strax der ved,
De gjør oc ikke megen forted,
Stor Frost det Folk maa lide,
For de af Skof ey vide.
31. Mit udi det Øster Haff
It lidet Land der sigis af,
Bornholm de det monn' kalde,
Det kand ikk' all' befalde.
32. Der er en meget Usund Luct,
Der mod³⁾ tiener Brendevijn smuct,
hvo det ey til sig kand tage,
Did tør hand aldrig drage.
33. Borringholms Brendevijn
Gjør oc smukke fæde Svijn,
Derfor' lad hver men⁴⁾ drikke
Brendevijn efter sit tykke.
34. Handelen paa samme Land
Driffvis fort af hver Kiøbmand,
Gamle Kiør de Købe,
De kand ey fra dem løbe.

¹⁾ kan forstaas paa mange Maader: «virksom, snild, morsom, sælsom
utilfreds, gnaven» (Kalkår).

²⁾ Hs. har: thientte.

³⁾ Hs. har: med.

⁴⁾ = kun.

35. Ach du Borringholm far vel,
Brug din Salfve med god skel,
Thi ingen dig Mißunder,
Hvor af du vorder Sunder.
36. Gulland er et streg der fra,
Det Folk monn' med Tier¹⁾) omgaa,
Derfor' er de saa hvide
som Raffn' om Sommers Tide.
37. Mændene paa samme Land
de drikk' heller Vin end Vand,
Der's Qvinder tør du ey bede,
De er dog altid bereede.
38. Heller vild' jeg paa Ertholm boe
End dragis med en sulten Soe,
Der altid lyster at tage
Mod hver Mands Ost oc Kage.
39. Der er omkring dett' lille Land
It meget runt oc Fiskefuld Vand,
At Fisken i Tønden²⁾) blifver sure,
Det kand vel Fiskern giøre.
40. Det Ønsker den der Visen giord',
Harpen klinger vel,
at vi saa drikke ved dette bord,
Vinen gaar vel til,
Det kand skee Gud til ære,
Hver andens Venner være,
Det kunde gaa os vel.

¹⁾) = Tjære.

²⁾) Hs. har: Tønder.

Hvem Forfatteren til denne Vise er, vides ikke. Af V. 4 kunde man maaske drage den Slutning, at han har været Jyde, mens V. 17 kunde tyde paa Sjællænderen. Men i hvert Fald har han haft et ret omfattende, om ikke videre grundigt Kendskab til de forskellige danske Provinsers særlige Ejendommeligheder, og tillige ser man enkelte Steder (V. 5 og 28) Tilløb til Dialektkolorit. Det kunde jo endelig ogsaa tænkes, at Visen var opstaaet ved Samarbejde af flere Personer, der hver havde meddelt karakteristiske Træk fra sin Landsdel.

Til Dateringen af Visen tjener V. 8, hvor det siges at Silden er løbet fra Nibe; andetstedsfra¹⁾ ved vi nemlig, at omkring Aar 1600 «i 7 Aar var gandske ingen Sildefangst i Iimfiorden eller ved Niibe». Visens Affattelsestid kan vel derfor sættes til Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

Det skal ikke nægtes, at der i den her udgivne Vise endnu findes nogle Steder i Teksten, hvor Meningen ikke er ganske klar. Til Løsningen af saadanne Vanskeligheder vil muligvis Specialforskere paa Historiotopografiens og Dialekternes Omraade kunne give Oplysning.

¹⁾ Samlinger til jydsk Hist. og Top. X. 1884—85. S. 95.

Stodderkongen.

Et Blad af Tiggervæsenets Historie.

Ved

Hugo Matthiessen.

•Stafkarla Konning hafver fattighe
undersåter i konunga styrilse. •¹⁾

Som et mægtigt, alt overskyggende Træ løftede Tiggeriet sig over Middelalderens Fattigpleje, indviet, ja formelig sat i System af den katholske Kirke, bredte det sig mere og mere; thi Tiggerne havde deres betydningsfulde Mission, idet de fremmede Sjælens Frelse, saa vist som Vejen til Gud gik gennem Almisse og gode Gerninger og de tryglende Stoddere gav Menneskenes Børn en kærkommen Lejlighed til at gøre godt og sikre sig Part i Himmeriges Salighed.

Følgen af dette Syn paa Tiggeriet var naturligvis, at det — hvor mange milde, velgørende Stiftelser der end blomstrede frem under Kirkens Førerskab — greb i den Grad om sig, at man allerede inden Middelalderens Udgang maatte sætte Skranker derfor.

Christjern den Andens Lovgivning indvarslede i saa Henseende nye, banebrydende Principper for den højst fornødne Organisation af Trygleriet, som efter Reformationen, da den katholske Kirke, som havde iværksat og

¹⁾ Peder Syv: Danske Ord-Sprog II B. (1688), 308.

baaret det mægtige Godgørenhedsværk, sank i Ruiner, først og fremmest blev Maalet for Fattigplejen.

Det blev nu de verdslige Myndigheder, som tog Sagen i Haand.

For blot saa nogenlunde at holde Uvæsenet indenfor rimelige Grænser, blev det uundgaaeligt at sætte et afgørende Skel mellem raske, arbejdsduelige Mennesker og syge, vanføre og gamle Stakler, som ej kunde tjene Brødet; thi Fattigdom gav ikke alle Adkomst til Almisse, og Retten til Tiggeri forbeholdes derfor udelukkende disse sidste — «eftersom Sædvane været haver.» Derimod hed det 1536 i Christian den Tredjes københavnske Reces, at — «intet karsk eller ført Menneske, som ikke er bekrænket med nogen Guds Plage eller Sygdom, tilstedes at trygle eller betle Guds Almisse her udi Riget under deres Livs- straf.»

I den følgende Lovgivning fastholdtes denne Skillelinje stadig, selvom Straffen mildnedes saaledes, at de raske Tryglere slap med Udpiskning af Staden, ligesom Tilfældet var i de engelske Købstæder, hvor arbejdsføre Tiggere skulde bindes bag til en Vogn og trækkes ud gennem Byen, medens Piskeslagene haglede ned over dem, til Blodet sprang ¹⁾. Og endelig aabnede de under Frederik den Anden og Christian den Fjerde oprettede Tugthuse Muligheder for en mere effektiv Bekæmpelse af Landstrygeruvæsenet, som havde udviklet sig til en sand Landeplage ²⁾.

Et vigtigt Skridt mod mere ordnede Tilstande var det bestemt udtalte Paabud om, at Øvrigheden selv skulde bestemme, hvem der indenfor Jurisdiktionens, Købstadens, Herredets eller Sognets Grænser maatte bejle til Godtfolks

¹⁾ Aarvog for dansk Kulturhistorie 1897, Side 93.

²⁾ En Oversigt over Fattigvæsenets Historie er givet af M. H. Nielsen i Aarvog for dansk Kulturhist. 1895, S. 67—90; 1897, S. 69—124. Om Kampen mod Landstryger-Uvæsenet: Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark (Kbhv. 1872).

Godgørenhed, idet al Almissenyden forbeholdtes en sluttet Kreds af indregistrerede fattige, husarme og elendige Skabninger, som i Kraft af Alderdom, Sygdom og Vanførhed var udelukkede fra at tjene til Livets Ophold og derfor henviste til Næstens Barmhjærtighed.

I disse første, faglende Forsøg dæmrede allerede Tanken om, at hver Kommune havde Forpligtelse til først og fremmest at sørge for sine egne.

Som et ydre Kendetegn skulde de anerkendte Tiggere af Øvrigheden — enten Borgemester og Raad eller senere Fattigbestyrelsen — udpyntes med et særligt Mærke, et Metalskilt, som synligt skulde bæres paa Brystet, saa at alle og enhver, som havde Lyst til at være gavmild, kunde se, om den tryglende nu ogsaa var et af Byens egne rette, indrullerede «Almissehoveder».

Muligvis har dette «*Bysens Tegn*» allerede været i Brug i Middelalderen, i hvert Fald indskærpede Christjernen den Anden, at Tiggerne skulde forsynes med «et synderligt Stadstegn, som de skulde bære aabenbare paa deris Klæder»,¹⁾ og fra da af genfindes Bestemmelsen Gang paa Gang i Tiggerforordningerne²⁾.

I Aaret 1548 paalagdes det Borgemestre og Raad i alle Købstæder at sørge for at «give de fattige Folk Tegen paa Brystet, som for Sygdom og Alderdom er forarsaget og nødtørftige at tigge og bede deres Brød dér i deres By». ³⁾ «Ingen fattige Folk skal maa gange og tigge i Aalborg uden de, som haver Lov og haver Byens Tegn

¹⁾ Gejstlige Lov, Art. 112; Verdsl. Lov, Art. 88: «et besønderligt Stadstegen, som de skulde bære aabenbare paa deres Bryst.» (Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Love IV 55, 117).

²⁾ Se foruden ovenfor citerede Kilder: Reces 1537, Art. 16 (Kold. Rosenvinge IV 181); Kolding-Reces 1558, 13. Dec., Art. 62 (Secher: Corpus constitut. Dan. I 43); Reces 1643, 27. Febr., II—21—31 (Secher a. St. V 319): «et synderligt merke oc kiendetegen.»

³⁾ Kongebrev 9. Maj 1548 (H. F. Rørdam: Danske Kirkelove I 281).

paa deris Klæder», hed det i 1562 i Aalborg¹⁾, og jævnsides en lignende Bestemmelse fastslog Frederik den Anden i sin store Tiggerforordning af 1587, at Stodderne ude paa Landet skulde bære — «Tegen, som bindis for deres Bryst med 3 eller 4 Bogstave af Sognekirkens Navn og med slig Forskel, at det deraf kan kendes, udi hvilke Sogne de have hjemme.»²⁾

«Bysens Tegn», dette af Samfundets Stedbørn saa eftertragede Klenodie, som aabnede Adgang til Godtfolks Godgørenhed, var i Almindelighed af Messing eller «hvidt Blik», og anskaffedes oprindeligt for Kæmnerkassens Regning.

«Givet Harmand Guldsmed for nogen Tegn at gøre til fattige Folk, 15 Mark» — hedder det saaledes 1590—91 i Aalborg, og 1599: — «et Pund Messing for 24 Skilling, som kom til Tegn til de fattige. Givet 3 Mark for 48 Tegn at sla, som kom til Raadhuset.»³⁾

Ogsaa i Ribe var de af Messing. 1596 anskaffede denne By f. Eks. 110 Stykker til «Stakkarle, som ganger om By», og to Aar senere yderligere 83. Senere fornyedes Tegnene oftere, 1629 gjordes der saaledes 180 Stk. af «hvidt Blik», og 1647 bekostede man ikke mindre end 200 nye Tegn.⁴⁾

Efterhaanden maatte dog Fattigkassen overtage denne Udgiftspost,⁵⁾ der — som det fremgaar af nysnævnte Reg-

¹⁾ Samlinger til jydsk Historie og Topogr. II 160; jfr. Seidelin: Diplomatar. Flensborgense II 846.

²⁾ Tiggerforordn. 1587 (Secher a. St. II 499 f., 504). [jfr. ovfr. S. 241 fig.].

³⁾ Aalborg Bygmesterregnskab for Budolfi Sogn 1590—91, 1599—1600 (Landsark. i Viborg).

⁴⁾ Kinch: Ribe Bys Historie II 789.

⁵⁾ Hillerød Fattigprotokol 1697: «Ladet gjøre 40 Messing Tegn hos Gregorius Guldsmed, som de Self (o: Præst og Byfoged) til de Fattige haver uddeelt, hvilke de ansaae at være Byens Arme, for hvert Tegn betalt 6 Skill., er 2 Rdr. 3 M.» (Fra Frederiksborg Amt. Aarbog 1906, Side 102).

skabsnotitser — ikke var helt ubetydelig efter Datidens Vilkaar, hvad der uden Tvivl hang sammen med, at Skiltene blev prægede med paagældende Købstads Vaabenmærke. Blystøbte Tegn kendtes dog ogsaa¹⁾, og paa Nationalmuseet gemmes der to saadanne, utvivlsomt Tigger-tegn, det ene prydet med Helsingørs Skib, det andet med Københavns 3 Taarne, og begge gennemborede af Huller til Paasyning eller Fastbinden paa Klæderne²⁾.

Denne Ordensdekoration mindede uhyggeligt om det Stadsmærke, løsslupne Forbrydere brændemærkedes med, men medens dette sidste sad forsvarlig fast i Huden og tilhørte Bæreren for Livstid³⁾, kunde «Bysens Tegn», som den Løsørengstand det var, naturligvis konfiskeres og bortdeles til andre mere værdige, og naar Ihænderhaveren døde, blev det som offentlig Ejendom sprættet af hans Pjalter og heftet paa Efterfølgeren, som indtog den afdødes Plads i Stoddertoget⁴⁾. Fedtede, snavsede og fyldte med Smitstof vandrede disse solide Tegn fra den ene lurvede Stakkel til den anden og har sikkert bidraget deres til at brede Pest og anden Farsot, der naturligvis rasede dobbelt glubende blandt Tryglernes ynkelige Skarer.

I Aalborgs Kæmnerregnskaber for 1602 oprulles der saaledes et gruppvækkende Billede af Pestens voldsomme Hærgen, langt over Tusinde Mennesker blev revne bort, og døde Stoddere og Almisselemmer fandtes paa Gader og i Stræder, i Udhuse, tomme Boder, bag Bislag og lignende Steder, hvor de ulykkelige som saarede Dyr var krøbet hen for at dø i Fred⁵⁾.

¹⁾ Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie II 51.

²⁾ Mus. Nr. 19765, bærer Aarstal 1649, fundet i Helsingørs Havn 1861; Mus. Nr. D 6929, fundet ved Grundgravning i Christian IX's Gade. Bærer Aarstal 1605 og Bogstaverne I. C.

³⁾ Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl (1910), S. 64 f., 84.

⁴⁾ Tiggerforordn. 1587 (Secher: Corpus const. Dan. II 500).

⁵⁾ Aalborg Bygmesterregnskab for Budolfi Sogn 1602. (Viborg Landsark.)

Som Mellemed mellem disse med «Bysens Tegn» dekorerede Tiggere, Stodderhobens privilegerede Adelsstand, og Samfundet har *Stodderkongen* sin Plads, og denne besynderlige Fremtoning, om hvilken man i Grunden ved saa lidet, er af saare gammel Oprindelse, idet allerede Saxo omtaler ham.

Da Kong Frode den Frøkne — hedder det — erfarede, at Smaakongen Thore fejdede paa hans Land i hans Fravær, drog han med en Følgesvend forklædt og med Sværdene i hule Stokke til dennes Gaard, hvor han udgav sig for at have været Stodderkonge — *rex egentium* — hos Kong Sivard. Hirdmændene hyldede ham da i Spøg med Kongenavn, men han tog dem paa Ordet, sagde, hvem han var, og vakte derved Raadvildhed og Splid blandt Thores Mænd, af hvilke nogle følte sig bundne ved det nys givne Trokabsløfte, andre ikke, og under dette Virvar lykkedes det ham at besejre sin Fjende ¹).

Dette mærkelige Træk synes i hvert Fald at vise, at Stodderkongen har existeret paa Saxos Tid ²), men Eksemplet staar fuldstændig ene, og først mange Aarhundreder senere genfinder man Navnet.

Alt synes dog at tyde paa, at Stodderkonge-Institutionen er groet frem af Tiggernes egen Hob, Sammenslutning var jo Middelalderens Løsen, selv Tyve og Skøger dannede Lav, saa intet var rimeligere, end at Sværmen af bosiddende, indfødte Stoddere sluttede sig sammen om visse fælles Love og en Fører, som kunde gaa i Spidsen for Almissegangen, sørge for at alle fik noget og holde fremmede Snyltegæster af Vejen. Og da Samfundets egne Interesser i saa Henseende faldt nøje i Traad med Tiggernes, var det den naturligste Sag af Verden, at disses egne Tillidsmænd til en vis Grad traadte i Embedsforhold

¹) Saxo, liber VII (Müller et Velschow, p. 373).

²) *Notae uberiores* (1858), p. 216.

til Øvrigheden, der netop trængte til en Mand, der kunde kontrollere «Bysens Tegn».

1549 bestemte Hovedstaden sig til at indsætte «2 Fogeder af Staaderne»¹⁾, 1578 rakte Pouill Schoning sin Haand og svor sin Ed for Borgemester og Raad i Helsingør som Stodderfoged i Staden²⁾, og 1587 befalede Frederik den Anden, at der i hvert Købstadsogn skulde være én eller to Stodderfogeder³⁾. Snart efter møder man disse «Konger» rundt om i de forskellige Byer⁴⁾, der dog muligvis allerede længe forinden havde set deres Fordel i at indføre dem.

Thi i Købstædernes smaa, flittige Myretuer hørte Stodderkongen hjemme, han staar fra første Færd som Repræsentant for den samme smaaborgerlige Lokalegoisme, der slog sig til Taals med at hænge indenbys Tyve og spare Bøddelsalær ved at lade de fremmede løbe. Haabet om ved skrap Justits overfor udensogns Tiggere i hvert enkelt Distrikt at drive alle tilbage i den Baas, hvor de hørte til, maatte jo naturligvis slaa fejl, saa vist som Tusinder af Omstrippere og Landstrygere intet paaviseligt Hjemsted havde, og alt hvad man opnaaede var derfor at holde Strømmen flydende, indtil den voksede sig saa stor og truende, at Centralinstitutioner som Tugt- og Tvangshuse blev en uomgængelig Nødvendighed.

Egentlig Embedsmand i Staden var Stodderkongen dog ikke, derfor er Kilderne til hans Historie saa magre og faa; han tilhørte halvt Tiggerne, halvt det Offentlige, Udgifterne til ham af Kæmnerkassen var alle Dage — som

¹⁾ Kbhvn.s Diplomatar. VI 79.

²⁾ Danske Samlinger 2. R. VI 327 f.

³⁾ Secher: Corpus constitut. Daniæ. II 500.

⁴⁾ 1599 lod Aarent Bøsemester «Söffrin Christensen Staaderfogit fordele for Faldsmaal for 4 M. danske.» (Randers Tingbog 30. Juli 1599. Viborg Landsark.).

senere skal ses — ret tilfældige, og kun sjældent findes han indført sideordnet Byens andre lavere Tjenere.

Og Stodder var han, Stodder blev han — trods Kongenavnet.

Hvor Folkeviddet dog ramte bidende ironisk ved just at kalde denne Tiggerhøvding Konge! Han, den pjaltede, fattige Stakkel, som herskede over en Skare af Samfundets usleste, syge og skibbrudne Eksistenser, hvis Scepter var en Træstav, som skulde holde de Arme, som altfor grisk rakte efter Brød, i Tugt og Ave, og hvis Myndigheds- og Højhedsmærke var det «Bysens Tegn», han bar paa sin Vadmelskaabe!

Navnet¹⁾ synes at være meget ærværdigt — som ovenfor anført, nævner allerede Saxo det — og det var saa godt et Paafund, at det haardnakket bevarede Livskraften, skønt Myndighederne i embedsmæssigt Pedanteri naturligvis stadig søgte at faa det afløst af mere udvandede Betegnelser. Thi trods alt holdt Folket trofast fast ved det gamle, og dettes Ironi skærpedes yderligere ved i daglig Tale slet og ret at forkortes til — «Kongen»²⁾.

Og sligt et Navn rummede Udviklingsmuligheder og satte derfor Aflæggere, idet Kronens Glans fordeltes over

¹⁾ Kendes ogsaa i Sverige: «Stafkarla-kunungar» (Söderwall: «Ordbok öfver Svenska medeltids-språket,» under stafkarl).

²⁾ Saaledes i Køge (A. Petersen: *Kjøge Bys Historie*, 1888, S. 241), i Nakskov (Rhode: *Samlinger til Lolland og Falsters Historie*. Ny Udg. ved J. J. F. Friis, 1859. I 76), samt som det synes i Holbæk, hvor Grundtaksten 1682 nævner 2 Boliger i Gaden «København», beboede af Lauritz *Konge* og Seier Vangevogter (Holbæk: *Bland. Akter. Landsark. for Sjæll.*, — 1704 morede Bispen i Aalborg sig over at høre ham af en Almissekvind blive kaldt «Kongen», «en Ærestitel, nomen scil. Regium, absolute et sine limitatione usurpatum, som hun, efter gemeen Mands herpaa Steden consvetudinem loquendi, tillagde Betlerfogeden». (Bircherods *Dagbøger*, udg. af Molbech, S. 464). Ogsaa i Norge kaldes han endnu i 19. Aarh. «Kongen» (Eilert Sundt: *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*, Chria. 1850, 305 f.).

Stodderkongernes nærmeste paarørende, først og fremmest hans Kone, der i Nakskov omtales med Titel «*Staadere-dronning*»¹⁾, og Aarhus Domkirke bevilgede 1651 sin afdøde «*Staadere-Dronning*» fri Jord «for Armods Skyld»²⁾.

I Stil hermed blev naturligvis den næste Tigger i Rangfølgen udnævnt til «*Prins*», som Tilfældet var i Nakskov, hvor der 1661 uddeltes «til den nye Prinds og Kongens Quinde, hver et Par Træsko»³⁾.

Naar Stodderkongernes Tal forøgedes, var der dog — i Stedet for den betænkelige Udvej at degradere dem til Prinser med en enkelt med Kongenavn i Spidsen — den Løsning: at ophøje den ældste af dem til «*Kejser*» med Overhøjhed over de andre, der saaledes uanfægtede kunde beholde den Titel, de fra Arilds Tid havde Hævd paa. I København, hvor der efterhaanden kom mange «Konger», hører man da ogsaa om en «*Stodderkejser*»⁴⁾.

1649—50 blev saaledes en Kvinde indsat i Slutteriet «ved Kejser for de Fattige», og en Brygger og Borger i Staden maatte 1629 punge ud med en Bøde paa 12 Rigsdaler for ved Kærlingebrønd at have angrebet Ingeborg *Kejserinde* med Haardhændighed⁵⁾.

Thi Folkehumoren lod sig ikke sætte paa Smalkost, og Kejsertitlen kom vel nærmest som et kraftigt Modtræk mod de nedbrydende Benævnelser, Christian den Fjerde betjente sig af, naar han paabød Indsættelse af en øverste «*Armisfogde*», der skulde have en eller to ringere lønnede Stodderkonger — «*som hans Svende*»⁶⁾.

¹⁾ Historisk Tidsskrift 2. R. V 193.

²⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus II 190.

³⁾ Rhode: Saml. til Lolland og Falsters Historie. Ny Udg. ved J. J. F. Friis, 1859. I 76.

⁴⁾ O. Nielsen: Københavns Hist. og Beskriv. IV 26.

⁵⁾ Secher: Bidrag til Kbhavn.s Rets- og Kulturforhold under Christ. IV og Fred. III (Hist. Meddelelser om Kbhavn. I 327).

⁶⁾ Fattigordinants 10. April 1631 (Kbhavn.s Diplomat. VI 207; Secher: Corpus constitut. Dan. IV 541).

I Malmø lader det derimod til, at man er gaaet en anden Vej ved at omgive én enkelt Stodderkonge med en Kreds af Stodderrigets Ypperste, et Slags Rigsraad, dannet af «stättaregubbarne», der som Lensmænd førte Opsyn med Stadens fattige — og under Pesten 1711 fejede Skarnet af Stortorvet ¹⁾).

Ved Paavirkning fra de nordtyske Byer, hvor en «*Prakkerfoged*» varetog Stodderkonge-Embedet ²⁾), blev denne sidstes kongelige Titel dog allerede i Reformationaarhundredet stærkt faretruet, i Flensborg fik den øverste Stodderkonge saaledes 1558 Navn af «*Prakker-mester*» ³⁾), og baade i Ribe og i Kolding afløstes Kongenavnet — i hvert Fald en Tid — af det fremmede, mindre velklingende «*Prakkerfoged*» ⁴⁾).

Fordansket til «Stodderfoged» blev dette almindeligt i Regerings- og Kancellisprog og ombyttedes i det 18de Aarhundrede af det endnu mere afblegede «*Fattigfoged*» eller «*de fattiges Foged*», som søgtes almindeligt gennemført i Embedsskrivelser ⁵⁾).

Men støt og uanfægtet blev Almuen dog ved sin gamle Benævnelse, og trods alt stod Kongenavnet ved Magt i Folkemunde, saalænge Institutionen varede ved.

Stodderkongen var Tigger selv.

Ligesom sine lurvede, ynkværdige Undersaatte bar han «*Bysens Tegn*» heftet paa Brystet og havde saaledes

¹⁾ A. U. Isberg: *Bilder från det gamla Malmø* (1898), S. 198.

²⁾ Hach: *Die alte lübeckische Recht* (1839), 147; O. Beneke: *Von unehrlichen Leuten* (2. Aufl., Berlin 1889), 118.

³⁾ *Politiorde*ning 1558 (Seidelin: *Diplomatar. Flensborgense*, II 846.)

⁴⁾ Kinch: *Ribe Bys Hist.* II 788; P. Eliassen: *Kolding fra Middelalder til Nutid*, S. 311.

⁵⁾ I *Vedtægt* 1549 kaldes de «*Fogeder af Staaerne*» (Kbhavn.s *Diplomatar*, VI 79); i *Frederik II's Tiggerforordning* 1587 (Secher: *Corpus const. Dan.* II 500) «*Staaerfogeder*», en Betegnelse som senere jævn-

Ret til at tage mod Gaver af kristent Godtfolk, en Tilladelse han dog — i Tilfælde af Pligtforsømmelse eller Genstridighed — kunde sætte over Styr, saa han maatte aflevere Tegnet og aldrig mere efter denne Dag «nyde Guds Almisse i Staden» ¹⁾).

Men selvom Stodderkongen stadig privat kunde sanke sig en lille Skærv, Brød eller Sul, til Hjælp til Livets Ophold ²⁾), var han dog i Følge Frederik den Andens store Tiggerforordning af 1587 først og fremmest Fattiggassens Tjener, i hvilken Egenskab han udstyredes med en Bøsse for — som det hed — «at besøge fremmede Folk udi deres Herberge og af dennem bede Hjælp og Trøst til de fattige» ³⁾).

Det Offentlige paatog sig i den Anledning de hermed forbundne Udgifter, og 1598 noterer den ene af Aalborgs Kæmnere saaledes en Udgift paa 3 Skilling — for «Remmer udi Stodderkongernes Bøs» ⁴⁾).

De indsamlede Penge gik vel i de allerfleste Tilfælde direkte i Fattiggassen, selvom det stundom — f. Eks. i Kolding — kunde hænde, at Bøssens Indhold bevilgedes ham selv til eget Bedste ⁵⁾).

Men naar han uden videre tiltog sig Brugsret over Skillingerne og plukkede Kassen ublufærdigt, rantes han

sides «Fattigfoged» bliver almindelig. 1682 bruges Udtrykket «de fattiges Tjenere» (Kbhavn's Diplomatar VII 6); jfr. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark, S. 55.

¹⁾ Bergen Ordinants 1596, 1649 (Nicolaysen: Norsk Magazin II, 1868, Side 251, 352).

²⁾ Paa sin ugentlige Visit hos Bispen i Aalborg fik han nogle Skillinger, rimeligvis til eget Bedste (Bircherods Dagbøger, udgivne af Molbech, 464).

³⁾ Secher: Corpus constitut. Dan. II 500.

⁴⁾ Aalborg Bygmesterregnskab for Budolfi Sogn 1598—99 (Viborg Landsarkiv).

⁵⁾ P. Eliassen: Kolding, 356.

naturligvis af Straf, hvad hin Hillerød-Stodderkonge maatte sande, om hvem det 1727 hedder i Fattigregnskabet:

«Stodderfogeden plejer at faa 8 Rdr., men fordi han har været saa grov og bestjaalet Bøssen, har han ikkun bekommet 2 Rdr.»

Og da han næste Gang skulde have sig en ny Kjole, maatte han — i Stedet for Klæde til 5 Mark 8 Skil. pr. Alen — smukt tage til Takke med ringere Stof til 4 Mark Alen¹⁾.

— Den mærkelige Halvhed i Stodderkongens sociale Stilling, der stod paa Grænsen mellem en Tiggers og en Embedsmands uden fuldt ud at være nogen af Delene, lagde sig ogsaa for Dagen deri, at han i ældre Tid ikke oppebar nogen egentlig Løn, men maatte nøjes med at blive delagtig i de Uddelinger af Almisser, som en Gang om Ugen fandt Sted af de Midler, Fattigkassen raadede over.

Derved understregedes hans Samhørighed med Stodderskaren, men hans Førerstilling anerkendtes tillige, idet han først fik sin større Andel udbetalt.

Hver Fredag, naar Samfundets sultne Stedbørn af affældige og elendige Mennesker samledes til Almisseuddeling i St. Knuds Kirke i Odense, tildeltes der Stadens tvende Stodderkonger hver 1 Mark, hvis de havde vist sig nidkære og pligttopfyldende; thi havde de ikke det, mistede de Lønnen for paagældende Uge, og fremturede de i deres Forsømmelighed, skulde de have Stillingen forbrudt og unddrages al Almisse²⁾.

¹⁾ Fra Frederiksborg Amt. Aarbog 1906, S. 103. — Endnu 1783 paalægges det «Fattigfogederne» i Køge, til Hjælp til deres Uniformering, «daglig at bære i en om Livet hængende Rem en Bøsse, som de kunde præsentere Fremmede eller andre, som de mødte paa Gaden» (A. Petersen: Kjøge Bys Hist., 1888, 243).

²⁾ Fattigordn. 1633 (Mumme: Bidrag til Odense Bys Historie, 1857, Side 68, 70).

Saaledes kom Stodderkongen lidt efter lidt paa fast Appanage, idet de Ugepenge, han oppebar af Fattigkassen, fikseredes, og alt eftersom Samfundet i stigende Grad lagde Beslag paa ham som sin Tillidsmand, fæstnedes ogsaa hans økonomiske og embedsmæssige Stilling mere og mere.

De kummerlige 6 Skilling om Ugen, Viborg By afspiste ham med, steg 1709 til 1 Mark¹⁾. I Nakskov nød han ugentlig 3 Mark for sin «Opvartning»²⁾, og dette Beløb, der udgjorde 26 Rdr. om Aaret, ansaa Randers 1727 for at være et passende Minimum³⁾, medens Stodderkongen i andre Byer ofte var langt ringere aflagt.

Samtidig maatte f. Eks. de 2 Stodderkonger i Christiania nøjes med en Gage paa 10 Rdr. hver⁴⁾, og deres Embedsbroder i Hillerød nød — naar han ikke rapsede af Kassen — en Sulteløn paa 8 Rdr.⁵⁾

Muligvis har «Kongen» dog — som Tilfældet var i Bergen — haft Ret til som Krigsbytte at beholde det Gods, han kunde fratage sine Fjender, de udenbys Tiggere, «unyttige og ulovlige Folk», som havde den Frækhed at operere indenfor hans Kongeriges Grænser⁶⁾; men de usselige Smuler, han saaledes i Ny og Næ kunde erobre, vejede sikkert ikke stort, og Stodderkongen vilde helt have været ude af Stand til at hævde Værdigheden, hvis ikke det Offentlige paa flere vigtige Punkter havde staaet ham bi.

¹⁾ Ursin: Stiftsstanden Viborg, 1849, 244 f.

²⁾ J. J. F. Friis: Mindeblade om Nakskovs Fortid (1852), 115.

³⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus III 136.

⁴⁾ Ludv. Daae: Det gamle Christiania (1891), 78. — I Bergen fik de 2 Stodderkonger 1662 tilsammen 20 Rdr. (Norsk Magasin II 382).

⁵⁾ Fra Frederiksborg Amt. Aarvog 1906, S. 103.

⁶⁾ Norsk Magasin II 251; jfr. O. Nielsen: Københavns Hist. og Beskriv. IV 26 Anm. 1. — I Lybek skulde hver Tigger, som fik Tegn, svare ham en Tribut paa 6 Pfen. (Hach: Die alte lübeckische Recht, 147).

Sine Steder — det gjaldt saaledes baade Helsingør og Ribe¹⁾ — fik han en Smule Hjælp til Huslejen af Kommunens Kasse, men en langt betydeligere Rolle spillede dog hans Beklædning, som lidt efter lidt helt og holdent overtoges af det Offentlige.

Da Pouill Schoning 1578 af Borgmester og Raad i Helsingør blev indsat i Kongeværdigheden, fik han — foruden Frihed for alskins Skat og Tynge — Tilsagn om nu første Aar at faa 2 Par Sko af Staden, og det var kun under Forudsætning af, at han tjente vel, at der stilledes ham en Lønforbedring «med et Par Hoser efter Lejligheden» i Udsigt²⁾.

Dermed var Isen brudt, og efterhaanden smuglede Smaaudgifter til Stodderkongens Beklædning sig ind i Helsingørs Kæmnerregnskaber³⁾. I Ribe deltog han ikke alene i Uddelingen af Lærred til de fattige, ogsaa Byen spenderede af og til en Kjortel paa ham⁴⁾, og samtidig var man i Randers naaet saa vidt, at hele hans Garderobe anskaffedes for Byens Penge.

1598 kostede han saaledes Kæmnerkassen følgende Summer:

«Givet for 3 Alne Blaargarns Lærred til Staaderkongens Kiortel til Underfor 20 Skilling. — For 6 Alne Blaargarns Lærred til en Skiort til hannem 1 Mark 2 Skill. — Givet Peder Hatmager for en Hat til hannem, 12 Skill. — Nok givet for et Par bundet Strømper til hannem 1 Mark. — For et Par Sko 2 Mark. — Anders Therby for Staaderkongens Klædning at skære og sy 1 Mark. — Givet for 7 Alne lybsk Graa til Staader-

¹⁾ Dansk Magasin 3, R. II 203. — Kinch: Ribe Bys Hist. II 788.

²⁾ Danske Samlinger 2, R. VI 328.

³⁾ 1583 anvendes f. Eks. omtr. 13 Mark, 1584 11 Mark, 1587 lidt over 13 Mark (Dansk Magasin 3 II 203).

⁴⁾ Kinch: Ribe II, 776, 788.

kongen til Klædning 5 Mark 4 Skill. — Arbejdsløn i Mark¹⁾.

Ved at blive delagtig i Uddelingen af Fodtøj fik Stodderkongen Plads anvist jævnsides Byens lavere Tjenere, Bysvendene, Natvægterne og Bøddelen, som alle regelmæssigt oppebar et Par Sko paa Stadens Bekostning²⁾. I Bergen synes de Sko, han hver Højtid — Jul, Paaske og Pinse — fik af de fattiges Kiste, oven i Købet at have været det eneste Bidrag, det Offentlige ydede ham for hans Tjeneste³⁾, medens Udviklingen i de danske Købstæder gik med saa rivende en Hast, at Fremtidsperspektivet til «et Par Hoser efter Lejligheden» helt mistede sin lokkende Glans.

Jo mere Samfundet betragtede Stodderkongen som Embedsmand, des mere paatvingende nødvendigt blev det nemlig at sørge for, at han ikke — klædt i Pjalter og Usseldom — fuldstændig blev et Fugleskræmsel, og Udgiften til en Vadmel skjortel til ham blev derfor snart en staaende, med et eller faa Aars Mellemlum regelmæssigt tilbagevendende Post i de magre Fattiggasse eller Kæmnerregnskaber⁴⁾.

Ret nærliggende var det endvidere at gøre denne Kjole særlig afstikkende og iøjnefaldende som en Slags *Uniform*, der kunde kendetegne Stodderkongens Stilling og muligvis bidrage til at hæve ham lidt saavel i Godtfolks som i Skarnsfolks Agtelse, skyet og ildeset som han

¹⁾ Randers Kæmnerregnskaber 1598, p. 149 f., 161 (Viborg Landsark.).

²⁾ jfr. Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl (1910), 33

³⁾ Ordinants 1596 (Norsk Magasin II 251).

⁴⁾ Kall Rasmussen: Histor. topogr. Efterretn. om Musse Herred paa Laaland I (1866) 239; Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie II (1911), 53; A. Petersen: Kjøge Bys Hist. (1888), 242 f.; Uddrag af Kolding Fattigbog (Mejborgske Saml. Kaps. 33, Nationalmuseet); Fredericia Kæmnerregnskab 1709 (Viborg Landsarkiv); Indbydelsesskrift for Helsingørs Realskole 1868, S. 51.

var af alle; og de ret anselige Anstrengelser, de fattige Kommuner i Tidens Løb udfoldede for at faa ham fint udstafferet, tyder afgjort paa, at dette Hensyn har ligget Øvrigheden paa Sinde.

At udmærke Stodderkongen frem for den øvrige Tiggerhob, som lystrede hans Scepter, var jo praktisk i flere Henseender, og i Lybæk var han derfor fra 1527 iført en Kjole i Stadens Farver, rød paa den ene, hvid paa den anden Side¹⁾.

Utvivlsomt har han ogsaa herhjemme allerede tidligt været kendetegnet paa en eller anden iøjnefaldende Vis, men det er dog først i det 17. og 18. Aarhundrede, at man faar sikre Oplysninger herom.

I Kolding var han saaledes iført rød Kjole²⁾, i Aalborg lyseblaa³⁾, og i Køge offrede man allerede 1621 5 Alen rødt Klæde — à 1 Daler pr. Alen — til en Kjortel til ham⁴⁾.

Og selvom Farverne ikke alle Vegne var saa straalende, har man i det mindste viet Opslaget paa hans Kjole særlig Opmærksomhed efter de ret store Summer at dømme, man anvendte derpaa⁵⁾, og det «Bysens Tegn», han fra gammel Tid bar, var i hvert Fald i København i Christian

¹⁾ Hach: Die alte lütbeckische Recht (1839), 147.

²⁾ P. Eliassen: Kolding, S. 356.

³⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus II 115 Anm.

⁴⁾ A. Petersen: Kjøge Bys Historie, 241. I Aaret 1783 var han i samme By udstyret med «en kouleurt Vadmelkskjole, underforet med Miltum, samt en Lærreds ditto til Brug i Sommermaanederne» (smstds. 242).

⁵⁾ Medens hele Vadmelkskjolen kun kostede 5 Mark, offrede Randers 1727 4 Mark til 1 Alen «Kjersey» til Opslag (Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus III 136). I Hillerød medgik 1723 til hans Mundering følgende: «4¹/₂ Alen brunt Klæde til Kjoel, à 5 M. 8 Sk.; 1¹/₂ Al. rødt Klæde til Opslag à 6 M.; 6 Al. brunt Bay; 1 Lod Camelhaar; 2¹/₂ Dusin Messingknapper; 2 Al. Blaarlærred til Ærmefor; 1 Par Sko; Syløn for Kjolen 4 Mark», — og Fattiggassen betalte Pragten (Fra Frederiksborg Amt. Aarbog 1906, 103).

den Syvendes Tid vejet Pladsen for et Skilt paa Uniformskjolen¹⁾).

Imidlertid havde Stodderkongen dog ogsaa et andet Attribut paa sin Herskervælde, nemlig en Stok, en Stav, en Hellebard eller lignende; ligesom han senere, da Institutionen vandt Indpas ude blandt Bønderne, var væbnet med et hellebardlignende Spyd af Træ²⁾. Og 1736 kostede hans «Stok» Staden Æbeltoft 28 Skilling, næsten ligesaa meget som Vadmelsbukserne, som samtidig anskaffedes for 34³⁾).

Men Myndighedstegnet har sikkert ogsaa været beregnet til mer end blot og bar Pryd, idet det vel nok saa meget var indrettet paa at tildele genstridige og ulydige Stoddere nogle irettesættende Knubs, et Øjemed, som endnu bedre opnaaedes, naar Tiggerkongen — som det synes at have været Brug i Hovedstaden — udrustedes med Morgenstjerne⁴⁾ eller blanke Vaaben⁵⁾).

— Som det ses, gjorde Øvrigheden altsaa sit til at hæve Stodderkongen i ydre Glans og Værdighed, uden at dette dog i Virkelighed bar nogen Frugt; thi en fattig forhutlet og dybt foragtet Mand blev han — trods alt — alle sine Dage, hvor fin og flunkende end Kjolen var. Og naar han, træt af at jage og hundse sine Fjender, lagde sine Ben til Hvile, bebyrdede han yderligere Fattigkassen med Jordefærdsomkostningerne.

Uden Sang og Klang, saa karrigt og knebent som vel muligt kom han derfor i Mulde.

Da f. Eks. Christen Stodderkonge i Maribo 1636 bort-

¹⁾ Carl Bruun: København III 334.

²⁾ I Dansk Folkemuseum findes et saadant fra S. Aaby (Svendborg Amt), samt en Stok fra Baarse (Præstø Amt); jfr. «Vor Jord» (Frem) 1899—1900, Nr. 19.

³⁾ Hübertz: Aktst. vedk. Aarhus III 136 f.

⁴⁾ Holberg: Hexeri eller blind Allarm, 2. Akt 2. Sc.

⁵⁾ H. D. Lind: Nyboder og dets Beboere (1882), 122.

kaldtes fra Regeringen, kostede det Kirken $2\frac{1}{2}$ Mark til Ligkisten, 6 Skilling til Søm og $1\frac{1}{2}$ Mark til Stadens Vægttere, som grov under ham, medens den, da hans Efterfølger, som bar Navnet Thumpe Niels, 1647 gik heden, maatte punge ud med 2 Daler 12 Skilling til en Kiste ¹⁾).

Vanskeligheden for Stodderkongen i ret at faa Fodfæste maa forklares ud fra Dobbeltheden i hans Stilling, idet denne dels hvilede paa Tiggersamfundets indre, ældgamle Forfatning, dels pegede fremad mod Nutiden.

Stodderkongen var jo fra første Færd Navnet paa Tiggernes egen Mand, en Slags primus inter pares, der drog i Spidsen for Stavkarlenes Tog, værnede dem mod fremmede Konkurrenter og holdt Orden og Justits i Rækkerne. Men da Samfundet efter Reformationen greb ind for at sætte Grænser for Trygleriet, som truede med at gaa over alle Bredder, valgte man denne Stodderskarens Konge til Ordenshaandhæver, og han blev paa denne Maade halvt Tiggernes, halvt det Offentliges Tillidsmand.

Som en Høne samler Kyllingerne og nidkært skraber i Jorden for at skaffe Flokken Føde, skulde Stodderkongen vaage og værne om de fattige Stakler, som lød under hans Scepter; thi ej alene paahvilede det ham at drage Omsorg for, at ingen fremmede Fugle kom farende til og pikkede af de fattige Smuler, som tjente ham og hans til Livets Nødtørftighed, men han skulde ogsaa være Talsmand for Skaren, naar den bejlede til Godtfolks Medlidenhed, Mellemanden mellem de Almisseydende og de Almissenydende.

¹⁾ Kall Rasmussen: Histor. topograf. Efterretn. om Musse Herred I 239.

Thi langt op i den nyere Tid drog — i Følge ældgammel Sædvane — den ynkværdige Procession af «Stakkarle», værkbrudne og Krøblinge, Oldinge, Mænd, Kvinder og Børn, væbnede med Stokke og Poser, regelmæssigt visse Dage om Ugen gennem Gaderne fra Dør til Dør i vore gamle Købstæder. Og foran som Hærfører over Skaren vandrede Stodderkongen — i Regelen en ærværdig Gubbe med lange, hvide Haar og stort Skæg — væbnet med en mægtig Stok eller Stang.¹⁾

I Kolding hedder det saaledes 1639, at der af Fattiggassen uddeltes Almisser «til de, som gaa med Stodderkongen», og 1650 siges det samme Sted, at Penge ere givne — «Stodderkongen og dennem, som hannem efterfølger.»²⁾

Tiggeroptøget udgik fra Stadens Kirke, hvor dets Dagværk indledtes med Prædiken og Gudstjeneste, og det var Stodderkongens Pligt nøje at vaage over, at alle de med «Bysens Tegn» benaadede Almisselemmer punktligt gav Møde og lagde deres kristelige Sindelag for Dagen.³⁾

Derpaa satte Toget sig i Bevægelse med ham i Spidsen, vandrende fra Dør til Dør, Gade op, Gade ned, gennem den hele By, og hvor det kom frem, traadte Borgerne ud af deres Hus og gav deres Skærv, Smaaskillinger, Fødevarer eller hvad det nu kunde være, som Stodderkongen modtog og straks ligeligt fordelte mellem de graadige Undersaatte; dog saaledes, at de ugudelige Kroppe, som havde unddraget sig Gudstjenesten, blev sprungne over og ikke fik Lov at nyde Del i Almisserne, før de forbedrede sig.⁴⁾

¹⁾ Stephanus: Notæ uberiores (1645) til Saxo-Udgaven, p. 166.

²⁾ Uddrag af Kolding Fattigbog (Mejborgske Saml. Kaps. 33. Nationalmuseets Arkiv).

³⁾ Corpus statutorum Slesvicensium II (1795), S. 302; Engelstoft: Odense Bys Historie (2. Udg. 1880), 261

⁴⁾ Flensborgs Politior. 1600 (Corpus statut. Slesv. II 302; Stephanus: Notæ uberiores, 166.

Og for at Stodderkongen ikke skulde stikke Pengene i sin egen Pose eller forfordele nogen ved Uddelingen, tilraadede man i Flensborg Borgerne at lade deres Tjenesteyende holde et Øje med, at alt gik retfærdigt og upartisk til; ligesom al Almisseeuddeling skulde være forbudt, naar Stodderkongen ej var til Stede.¹⁾

Endnu 1772 fik han i Middelfart Paalæg om hver Lørdag Morgen at samle alle Stadens lovlige Tiggere og Tiggersker, unge og gamle, udenfor Skoleholderens, opstille dem i Række og derefter i Spidsen for Flokken vandre med en vis Anstand fra Dør til Dør. Og vil «en Tigger ikke fare stille og høfligt frem eller sætter sig til Modværge, da skal Stodderkongen hannem straxen mælde, at han kan vorde sat i Hullet paa Vand og Brød.»²⁾

Og samtidig drog — to Gange hver Uge — Skarer af fattige og elendige paa Tiggergang gennem Odense Bys Gader under Stodderkongens Anførsel.³⁾

Han skulde endvidere have Opsyn med Almissemernes sædelige Vandel, paase, at de viste Guds frygt og opførte sig skikkeligt, samt endelig kontrollere deres Sundhedstilstand, eller — som det 1631 udtryktes i København — bruges til «Execution, Opsøgen, Udspørgen og at forfare, hvad de, Almisse opberger, sig ellers foretager, om de sunde eller syge ere og deslige, som deres Bestilling udkræver.»⁴⁾

Ja muligvis har enkelte syge Stakler, for hvem Hospitalerne ej havde Husrum, holdt til under Stodderkongens Tag; thi hos ham i Maribo, der bar det malende Navn «Lange Jeppe med den store Strube» eller «Lange Jeppe

¹⁾ Corpus statut. Slesv. II 302.

²⁾ «Ved Lillebælt eller Middelfartsunds Historie» ved S. H. K. (Middelfart 1867), Side 43.

³⁾ Engelstoft: Odense Bys Hist., 438.

⁴⁾ Kbhavns Diplomatar. VI 207, Secher: Corpus constit. Dan. IV 541.

med den store Hage», døde der i hvert Fald 1651 et fattigt Kvindemenneske, hvem Kirken gav gratis Jord.¹⁾

Det forudsattes, at Stodderkongerne havde nøje Kendskab til deres Undersaatters Levned og Forhold i det hele, og i Frederik den Fjerdes Dage maatte de — mindst én eller to Gange om Aaret — bære de almisenydende syge og sengeliggende frem for de Kommitterede, for at disse kunde «eksaminere» dem.²⁾

Thi en grundigere Prøvelse af Almissehovedernes iøjnefaldende Skavanker og «Brækker» kunde nok gøres Behov, da fiffige Bedragere, ynkværdigt udstafferede som Krøblinge og syge, slæbte sig møjsommeligt omkring og nød dobbelt Almisse paa Grund af deres foregivne Elendighed. En som værkbruden udpyntet Dreng sattes saaledes 1649 —50 under Laas og Slaa i Raadhuskælderen i København³⁾, 1731 tog man i Frederits en Dreng, der agerede Krøbling med opbundne Ben⁴⁾, og snedige Landstrygere undsaa sig ikke for, naar alt andet glippede, at smøre sig ind med en Blanding af Sæbe og Kalk, saa Huden blev rindende og betændt, som var den «kraftæden».⁵⁾

Endelig skulde Stodderkongen bære sine fattige Undersaatters Lig til Graven paa Fattigkirkegaarden, naar den afdøde ingen nærmere parørende havde, som vilde paatage sig denne Kærlighedsgerning, og ad den Vej blev han selvskreven til at fungere som Ligbærer ogsaa ved andre Lejligheder, hvor de ærekære Liglav ikke ønskede at besmitte Fingrene.

Fattige, stakkels Pigebørn, som i Hovedstaden døde i Barselseng, blev af Stodderkongen baaret til deres Hvile-

¹⁾ Kall Rasmussen: Hist. topogr. Efterretn. om Musse Herred I 239.

²⁾ Kbhavns Diplomatar. VIII 36.

³⁾ Historiske Meddelelser om Kbhavn I. 346.

⁴⁾ Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760 (1911), 213 f.

⁵⁾ Samlinger til jydsk Hist. og Topogr. IV R. I B. 521 ff.

sted i de fattiges Jord¹⁾, og stundom maatte han med Vægterne som Lidelsesfæller betjene «uærlige» Lig, en Forretning, der var saa skyet og besmittende, at den, der gav sig af dermed, nødvendigvis maatte komme i Vanry.

Dette gjaldt blandt andet de i fordums Dage saa dybt foragtede Selvmordere, og naar alle Folk med Æresfølelse meldte sig fra, var der for Øvrigheden intet andet at gøre end at beordre Stodderkongen og Vægterne til at tage fat.

I Aaret 1741 blev saaledes i Aarhus en Præst, som formentlig havde berøvet sig selv Livet, baaret bort af Stodderkongen og Stadens 5 Vægtere, der hver for deres Umage oppebar 10 Skilling.²⁾ 1748 fik de tilmed Befaling om at lægge en henrettet Natmands Legeme i Kiste³⁾, og da Ligbærerlavet i Køge 1755 strittede imod at bortbære en Konsumtionsbetjent, som havde druknet sig selv, maatte Magistraten, efter at Liget i fjorten Dage havde henstaaet ubegravet, kommandere Stodderkongerne og Vægterne ud og lade dem — mod en Betaling af 3 Mark hver — besørge Legemet bragt i Graven. Men endda maatte Velvisherne — for at vise, at Handlingen ikke var «uærlig» — først selv lægge deres Hænder paa Kisten.⁴⁾

Muligvis har Stodderkongerne tilmed hyppigere baaret henrettede Misdæderes Lig til Jorden, i København hændte det i alle Fald af og til under Frederik den Fjerdes Regering, at man — tilskyndet af en vaagnende Humanitetsfølelse — ved Halshugninger lod Stodderkongerne drage ind i Kredsen med en tom Ligkiste og bort igen efter endt Eksekution — «alene for at holde Fangen i rolige

¹⁾ Histor. Meddel. om Kbhavn I 326 f.

²⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus III 307.

³⁾ Reskript 2. Februar 1748; jfr. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark, 102 Anm. 59.

⁴⁾ A. Petersen: Kjøge Bys Hist., 199.

Tanker, at han ikke skulde lægges paa Stejle»; hvad der dog skete alligevel bagefter.¹⁾

Det er i Egenskab af Tiggertogets Anfører, at Stodderkongen bar sit Kongenavn²⁾.

Selv Trygler, samlende Almisse i den Bøsse, han bar, varetog han sine Undersaatters Tarv og sørgede for, at Tiggeriet foregik under visse sømmelige Former, og at fremmede Landstrygere ikke uden videre overskred hans Riges Grænser og stjal Brødet ud af Munden paa Byens egne nødlidende.

Denne sidste Side af hans Virksomhed stemte imidlertid til Punkt og Prikke overens med de Ønsker, det Offentlige nærrede, da Fattigplejen jo efter Reformationen fortrinsvis formede sig som en Organisering af Tiggeriet.

Samtidig med at der opstod en privilegeret Tiggerkreds, væbnet med «Bysens Tegn» og undergivet Stodderkongens Regimente, fik denne Embedsmand vidtstrakt Myndighed til at holde Stadens Grænser fri for de ulovlige, udenbys Tiggere, som kunde falde paa at operere paa egen Haand og gaa den faste Stok af «Almissehoveder» i Bedene.

I denne Føgedgerning, som mere og mere optog Stodderkongen, saa Kongenavnet allerede i det 16de Aarhundrede mange Steder fordunkledes af Stodder- og Fattigfoged-Titelen, varetoges Samfundets Interesser bedst, og Trykket kom derfor lidt efter lidt til fortrinsvis at hvile paa denne rent politimæssige Side af hans Funktioner.

¹⁾ O. Nielsen: Kbhavns Hist. og Beskr. VI 320.

²⁾ Staderkonge = magister mendicorum, magister pauperum (Dictionarium Herlovianum, Havn. 1626). Jfr. ogsaa Stephanius' Beskrivelse af «rex egentium» (notæ uberiores, 1645. p. 166).

Saaledes løsnedes og brast da i Tidens Løb de gamle Baand, som forenede ham med Tiggernes Skare, og alt eftersom han i stigende Grad blev det Offentliges Tjener, — Embedsmand paa Gage og i Uniform — forviskedes hans oprindelige Præg — og han endte som *Gadebetjent*.

Thi den historiske Udvikling er fuld af de sælsomste Luner, idet den til Tider formaar at føre et Begreb lige over i sin Modsætning. Og naar Tiggernes Tillidsmand og Fører, Stykke for Stykke, forvandlede til den værdige Stamfader for vort moderne Gadepoliti, var det kun et Udslag af den samme Ironi, der lod Bødlerne, Repræsentanterne for Lovens strenge Ubøjelighed, rekrutteres af Galgefuglenes Kompagni og Læger og Kirurger blomstre frem af de gamle Skarpretter-Slægter.

Købstædernes rette Politibetjent var jo fra første Færd Bysvenden, men denne var dog hovedsageligt Byfogdens Tjener, og en Mængde forskelligartede Forretninger i Kommunens Tjeneste som Bud, Tingkalder, Stævningsmand, Opvarter paa Raadhuset, Slutter og deslige, lagde i den Grad Beslag paa hans Tid og Kræfter, at der ikke kunde blive Tale om egentlig Gadevagt.

Jo mere Tiggerjagt og Kontroltjeneste ved Porte, paa Torve og i Gader optog Stodderkongen, jo mere sikker og stadig en Gæst han blev overalt i Stadens Stræder, des mere naturligt blev det, at Gadetjenesten og alle de med denne forbundne Ulemper og Kvaler tilfaldt ham.

Det var nemlig i Forvejen et saare brydsomt Hverv, man havde lagt i hans Hænder, ved at overlade ham at sørge for, at Byens egne, anerkendte fattige ikke fik fremmed Konkurrence paa Halsen; thi det talløse, omstrippende Proletariat, der som Fuglesværme fartede Riget rundt, kredsede naturligvis tættest om de lokkende Byer, hvor Mulighederne var rigere og større end paa Landet.

Fuldstændig at formene udenbys Stavkarle Adgang gennem Stadens Porte lod sig dog ikke godt gøre under

dagligdags Forhold, men vel ved særlige Lejligheder, f. Eks. under de store kirkelige Højtider, hvor Bidragene til de fattige flød mere rigeligt end ellers, og hvor Faren for Tilstrømning af fremmede Tryglere derfor var større. Thi ikke alene var den private Godgørenhed naturligvis særlig levende, naar Højtiden stemte Sindet til Mildhed og Medlidenhed, men der fandt ogsaa — efter gammel Skik — hver Juledag stor Almisseuddeling til fattige husarme Sted «i Jesu Navn» foran Borgporten i de Byer, hvor en kongelig Lensmand residerede.¹⁾

Der maatte altsaa særlig passes paa ved slige Lejligheder. Og i Ribe posteredes «Prakkerfogderne» derfor paa Øvrighedens Bud og for Ekstrabetaling som Vagt i Juledagene ved Stadens Porte for at bortvise alle udenbys Tiggere, som søgte at snige sig ind.²⁾

Til Hverdag lod sligt sig dog ikke gøre; alt for snæverhjørnet og umenneskeligt vilde det have været en kold Vinteraften at formene en frysende, sulten Stakkel Adgang til Byen, Seng og et Maaltid Mad. Men dermed mente man ogsaa at have gjort sin Kristenpligt; thi Dagen efter maatte den fremmede Fugl atter lette paa Vingen, Reden var fuld nok endda, og enhver fik holde til, hvor han hørte hjemme og havde Krav paa at blive delagtig i Guds Almisse.

I Flensborg fik «Praktermesteren» saaledes i Aaret 1558 Ordre om at holde Øje med, at de udenbys Tiggere ikke mere end én Nat nød Gæstfrihed i Staden³⁾, og 1578 maatte

¹⁾ «Jule Aften den 24. Decembris er udi Jesu Navn uddelt for Porten til fattige husarme og Stakkele efter gammel Skik og Sædvane Øl og Brød, 3 Tønder Mel, 2 Tønder Malt, 1 Skæppe Humle. Er saaledes aarlige». (Koldinghus Lensregnskaber 1650. Rigsark.) — Jfr. ogsaa Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Bys Historie II 2. Side 188.

²⁾ Kinch: Ribe Bys Hist. II 788.

³⁾ Seidelin: Diplomatar. Flensborgense II 846.

Stodderkongen i Helsingør forpligtede sig til at «have godt Opsyn, at ingen fremmede Tiggere skulle stedes her i Byen mere end een Nat.»¹⁾

Stodderkongerne i hvert Sogn skulde have «grangiveligen Tilsyn, at ingen fremmede, som komme Sønden eller Norden, Østen eller Vesten, skulle tilstedes at betle her udi Byen» — hed det 1596 i Bergen — «men straks skulle samme Stodderfogeder give det Øvrigheden tilkende». Og hvis de saa gennem Fingrene med nogen, skulde de miste Bestillingen og al Adkomst til Almisse for Fremtiden.²⁾ Ligesom man i Helsingør fandt det betimeligt at true Stodderkongen med Straf «som en utro», om han indlod sig paa at tage Gunst eller Gave af nogen Tigger.³⁾

Den fremmede, hjemløse Stymper, som havde faaet Lov til at søge Tag over Hovedet Natten over i Staden, skulde Stodderkongen næste Dag lede til Byens Port og formane ham om ingensinde mere at vise sig paa hans Enemærker, og selv de Tiggere, som stod lidt højere i Rang end den øvrige, klynkende Hob, Folk som mødte med Anbefalingsbreve fra en eller anden Magistrat, brandlidte, syge, som tiggede ind til Operationen, landflygtige fra de i Trediveaarskrigen ruinerede Byer, Indsamlere til Fangers Løskøbelse af tyrkisk Slaveri eller deslige, selv de skulde, naar de havde faaet deres Almisse, straks udvises af Stodderkongen.⁴⁾

Vovede en udvist Trygler sig desuagtet ind i Staden igen for paa Trods af Lov og Vedtægt at slaa sig til Ro og drive sit Haandværk, greb man til skrappe Foranstaltninger.

¹⁾ Danske Samlinger 2 R. VI 328.

²⁾ Norsk Magasin II (1868) 251, 352.

³⁾ Danske Samlinger 2 R. VI 328.

⁴⁾ Jfr. Odense Fattigordn. 1633 (Mumme: Bidrag til Odense Bys Hist., 1857, S. 70).

Overfor føre og karske Tiggere, liderlige, pasløse Kompaner, som fuldt vel var i Stand til at tjene det daglige Brød ved ærligt Arbejde, viste man, som rimeligt var, ingen Langmodighed, men lod dem straks hudstryge og forvise eller indsende til Tvangsarbejde i Tugthuset.

Andre blev, anden Gang de lod sig se, puttede i Fangehullet paa Vand og Brød, hudflettede ved Kagen eller udstillede i Gabestokken til Spe og Spot, ja i Husum gik man tilmed saa strengt til Værks, at Tryglere, som 3dje Gang vovede sig tilbage, mistede Livet ved Hals-hugning med Sværd, efterat man dog — da Sandsynligheden talte for, at de ogsaa havde andre Synder paa Samvittigheden — for en Sikkerheds Skyld først havde underkastet dem et pinligt Forhør.¹⁾

Frederik den Anden havde befalet, at der i hvert Købstadsogn skulde findes en eller to Stodderfogeder «efter Kirkesognenes Lejlighed»²⁾; thi for en enkelt Mand vilde det være uoverkommeligt at holde selv en mindre By ren for fremmede Almisselemmer, om han end fra aarle Morgen til sildig Aften travede Gader og Gyder igennem paa alle Ledder og Kanter.

Men naturligtvis fik dette Lovbud samme Skæbne som saa mange andre i hine Tider, helt gennemført blev det ikke, og medens nogle Stæder var velforsynede med Stodderkonger — Helsingør havde 1598 ikke mindre end 4³⁾ — synes andre, selv anselige Byer i længere Tid helt at have ladet Posten ubesat, hvis f. Eks. — som Uheldet vilde i Frederits — den gamle havde følt Landstrygerinstinkterne vaagne i sig og var stukket af.⁴⁾

¹⁾ Politiorovn. 1582 (C. U. Beccau: Versuch einer urkundlichen Darstellung der Geschichte Husums, 1854, 116).

²⁾ Secher: Corpus constitut. Dan. II 500.

³⁾ M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse (1900) 132.

⁴⁾ Fredericia Kommissionen 1690; Doms- og Undersøgelssakter 1690—1780, Viborg Landsark.

Udgaet af Tiggerflokken havde Stodderkongen naturligtvis ondt ved at finde sig til Rette i en Embedsværdighed, som maatte bringe ham i en skæv Stilling til en af Siderne, og Følgen var, at han let følte sig isoleret og kom paa Kant med alle sine Omgivelser, viste «Grovhed og Opsætsighed mod Inspektørerne, Uhøflighed mod Forstanderen og grov Medfart mod de fattige Lemmer». ¹⁾ Hvorfor Kongeværdigheden i Hovedstaden synes at have været underkastet skarp Kontrol og mange Omskiftelser, idet Indehaverne i bunkevis er blevne kasserede som ubrugelige. ²⁾

Oprindelig havde Stodderkongerne jo været Oldinge af et vist ærværdigt Ydre, men i Tidens Løb foretrak man af politimæssige Hensyn fysiske kraftige Mænd med solide Næver, thi Paagribelsen af ulovlige Tryglere foregik ikke altid under de lempeligste Former, tværtimod udkæmpedes der stundom voldsomme, livsfarlige Slagsmaal, inden de fik Bugt med de genstridige, og da den «gemeene Hoben» viste en afgjort Forkærlighed for at tage Parti mod Øvrighedens Repræsentanter og lægge sig imellem til Fordel for Tiggerne, kunde det ikke undgaaes, at Anholdelsen af disse saare hyppigt gav Signalet til Pøbeloptøjer og Tumulter i stor Stil.

Fra gammel Tid nærrede Almuen nemlig dyb Ringeagt for Stodderkongen, der fattig og skyet, kun lidet hævet over sine Undersaatter ³⁾, ja tilmed ofte henvist til at maatte besørge forskellige foragtede og «uærlige» Hverv,

¹⁾ Fra Frederiksborg Amt. Aarvog 1906, S. 115.

²⁾ Kbhavns Diplomatar. VII 508.

³⁾ Se f. Eks. Skuespillet «Karrig Nidding», hvor Udtrykkene Stoder og Stodderkonge bruges i Flæng som Artigheder mod den hjemvendte Nidding (Hieron. Justesen Ranch: Danske Skuespil, udg. af Birket Smith, S. 314 f).

selv delvis regnedes blandt de «uærlige», Samfundets Udskud.¹⁾

Det er allerede fortalt, at selv saa afskyelig en Forretning som at lægge en Natmand — og oven i Købet en henrettet — i Kiste faldt i Stodderkongens Lod, og hans nære Forbindelse med den af alle ildesete, brændemærkede Bøddel og hans Knægte bidrog sikkert sit til yderligere at nedsætte ham i agtværdigt Godtfolks Øjne; thi ved at lade Synderne kagstryge og udvise af Stadens Porte assisteredes han stundom af Rettermanden²⁾ — ja i Byen Slesvig havde Stodderkonge-Værdigheden tilmed en Tid lang været forenet med Mestermands-Embedet.³⁾

Den intime Berøring med alskens Pak og Skarnsfolk, Stillingen medførte, virkede naturligvis besmittende, og naar han tilmed ofte egenhændig satte Synderne i Gabe-stokken,⁴⁾ kunde det ikke undgaaes, at han — i heldigste Tilfælde — sank overmaade dybt i Anseelse, om han end ikke stak saa fast i «Uærlighedens» Dynd som de laveste af alle lave, Rakkeren og Bøddelknægtene.⁵⁾

Men Almuen ikke blot foragtede og saa ned paa Stoddernes Konge, den hadede ham oven i Købet af et oprigtigt Hjærte, en Følelse, som maaske skyldtes en uklar moralsk Reaktion overfor det Forræderi mod sin Stand og sine Lidelsesfæller, hvorpaa Embedet byggede. Thi Stod-

¹⁾ Otto Beneke: Von unehrlichen Leuten (2 Aufl., Berlin 1889), S. 119 f.

²⁾ Beccau: Versuch einer urkundl. Darstell. d. Gesch. Husums (1854). 116.

³⁾ A. Sach: Geschichte der Stadt Schlesvig (1875), 133.

⁴⁾ F. Dyrhund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark, 123; jfr. O. Beneke anf. St. 123.

⁵⁾ Et Vidnesbyrd om, hvor lavt man takserede Stodderkongen, er et Forslag fra Magistraten i Randers 1794 om at anvende de «gifte og etablerede» af Natmændene som Stodderkonger paa Landet (Dyrhund anf. St. 139 Anm. 116).

der selv, valgt ud af den samme ynkværdige Kaste, hvis Hersker og Tugter han ophøjedes til, maatte han den ene Dag hundse og forfølge de usselige, hjemløse Staldbrodre, som forhen maaske havde været hans Venner.

Allerede 1596 ansaa man det i Bergen for fornødent at forbyde ikke alene Borgerskabet, men tilmed selve Øvrighedspersonerne — at «true, undsige eller formene» Stodderkongerne, naar de i Embedsmedfør paa deres Jagt efter ulovlige Tryglere «komme udi nogen Mands Huse at ransage efter saadant unyttigt Folk»¹⁾ — og Hadet og Uviljen mod ham synes at være vokset i Aarenes Løb.

Særlig gjaldt dette København, hvor Stodderkongens rent politimæssige Snit udviklede sig hurtigst og mest iøjnefaldende, og særlig i Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Dage kom det ofte til larmende Opløb og Sammenstød i Hovedstadens Gader.

Med det mægtige Proletariat, som yderligere øgedes paa Grund af Garnisonen, blev en stadig Stigning i Fattigfogedernes Tal nødvendig, hvis Prelleriet paa Gader og Torve blot saa nogenlunde skulde holdes i Ave, og omstreifende Lediggængere blev i Mængde indfangede og afleverede paa Børne- og Tugthuset.

Men naar Stodderkongerne saaledes for Alvor vilde gøre deres Myndighed gældende og lægge Haand paa Soldater- og Baadsmandskoner og -børn, som i Skarer løb om og tryglede Almisser af de forbigaaende, blev Militæret til Lands og til Vands Part i Sagen og vendte sig mod Stodderkongerne, saa at disse «baade med slemme Ord saavel som og undertiden med Hug og Slag uførmis.»²⁾

Forgæves søgte Kongen 1682 at sætte en Stopper for denne grove Uorden ved at forbyde Soldater «under Livs-

¹⁾ Norsk Magazin II 251.

²⁾ Københavns Diplomatar. VII 6; jfr. Rist: Fra Støvlettiden (1884).

straf» at gøre «de fattiges Tjenere» Fortræd¹⁾, Tumulterne blev ved, og seks Aar senere var Stodderfogderne nær ved at blive stenede af en Hob «gemeene Folk», da de vilde skride ind og hindre deres Stimen paa Kirkegaarden.²⁾

Under disse Forhold maatte der, hvis Stodderkongen ikke altid skulde svæve i Livsfare, gribes til mere alvorlige Forholdsregler, og 1697 fik han derfor Tilladelse til, naar det kneb, at kalde Vagten til Hjælp³⁾, ja i Frederik den Fjerdes Dage kunde han tilmed frit gøre Brug af blanke Vaaben og hugge ind paa Tumultuanterne, og hvo der i den Anledning mistede Liv og Førlighed, skulde — som det hed — «ligge paa deres Gerninger».⁴⁾

Disse kraftige Foranstaltninger synes at have skaffet Ro en Tid, men Hadet mod Stodderkongerne lod sig ikke kvæle, ufortrødent gærede det stadig blandt Masserne, og da 6 af dem i Aaret 1777 maatte vandre i Rasphuset, fordi de havde forgrebet sig paa nogle af de udenlandske Gesandters Tjenere, vakte det almindelig Glæde og Tilfredshed.⁵⁾

Endnu omkring Aar 1800 hørte det til Dagens Begivenheder i Hovedstaden at se Stodderkongerne under stort Opløb og Modstand slæbe Tiggerne til Politikammeret⁶⁾, og saalænge Embedet bestod, var dets Indehaver skyet og ildeset af Folk.⁷⁾

— I denne livsfarlige og byrdefulde Stilling som Fatigtbetjent var det politimæssige stærkt fremhævet, men hertil indskrænkede Stodderkongens Funktioner sig ingen-

¹⁾ Kbhavns Diplomatar. VII 6.

²⁾ O. Nielsen: Kbhavns Hist. og Beskriv. V 238, 250.

³⁾ Kbhavns Diplomatar. VII 511.

⁴⁾ Reskript af 16. Febr. 1714; Reskr. af 4. Marts 1718; jfr. H. D. Lind: Nyboder og dets Beboere (1882), 122.

⁵⁾ Carl Bruun: København III 574.

⁶⁾ Historisk Tidsskrift 4 R. IV 359.

⁷⁾ Historiske Meddelelser om Kbhavn I 550.

lunde, idet efterhaanden andre Hverv lagdes i hans Haand, saa at han i Virkeligheden blev Hovedstadens egentlige civile, patrouillerende Gade- og Ordensbetjent og Forløber for det moderne Gadepoliti.

Allerede 1573 paahvilede det ham i Hamborg at holde Øje med den paa Kirkegaarden legende, ubændige Ungdom og sætte de værste Spektakkelmagere i Halsjærn¹⁾. Sammen med Vægterne fungerede han som Ordenshaandhæver ved St. Dionysii Marked i Roskilde²⁾, og da Christian den Fjerde 1636 blev fornærmet over, at Folk døde omkring paa Københavns Gader, fik Magistraten Ordre om ved Vagten og Stodderkongerne at sørge for — at «saa-dan Uorden sig ikke mere tildrager». ³⁾

Ja, paa Holbergs Tid synes Stodderkongen at have været anset for den rette Gadebetjent, idet han kun i denne Egenskab omtales i Komedierne.

I «Jean de France» siger f. Eks. Arv, efter at han har set Jeronimus udpyntet med bagvendt Kjole, knappet i Ryggen:

»Jeg vilde ikke gaae saadan i en af de store Gader, om en gav mig 2 Skilling; thi Staader-Kongerne kunde tænke, at jeg var gal, og trække mig i Daare-Kisten». ⁴⁾

Da de bevæbnede Folk, som udsendes i «Hexeri eller blind Allarm» for at gribe den for Trolddom sigtede Leander, falder rædselsslagne omkuld, da en Pistol fyres af, udbryder Henrik, som iler til i sin Doctor-Kjole:

«Hvad Pokker er dette for Optøjer? Jeg kommer ud og finder Gaden bestrøet med et halvhundrede døde Staader-Konger og Morgenstjerner, som jeg

¹⁾ O. Beneke: Von unehrlichen Leuten (2. Aufl.), 118.

²⁾ Jak. Kornerup: Roskilde i gamle Dage (1892), 52.

³⁾ Kbhavns Diplomatar, V 196.

⁴⁾ 5. Akt. 2. Scene.

ved min Nærværelse vækker op igen fra de Døde og driver paa Flugten». ¹⁾)

Og som en betegnende Afslutning paa hele denne Udvikling kan anføres, at Stodderkongen — i en Arrestforvarers Embede — i 1790erne havde slaet sin Bolig op paa Rudkøbing Raadstue. ²⁾)

Som Tiggervæsenets mest typiske Repræsentant mistede Stodderkongen Fodfæste, da den privilegerede Almisesøgen efterhaanden bandlystes og Fattigplejen førtes ind i sundere, mere ordnede Tilstande.

Ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede havde Institutionen derfor i det store og hele for Købstædernes Vedkommende udspillet sin Rolle, selv om den som en Fortidslevning levede videre en lille Stund endnu. Uden Brask og Bram, ubemærket og stilfærdigt som Stodderkongen var dukket frem, forsvandt han atter fra Skuepladsen.

Men samtidig med at denne sælsomme Fremtoning, der i Aarhundreder havde hørt ind i de gamle Stæders Gadeliv, stiltiende fjernedes fra dette, slog Institutionen for Alvor Rod ude paa Landet, hvor den stod ved Magt op i Mands Minde.

Fra først af havde han jo udelukkende været knyttet til Byerne, og kun for disses Vedkommende paabød Frederik den Andens Tiggerforordning ham indført. Derimod omtales han ikke paa Landet, skønt der ogsaa her var stærk Brug for ham, idet Bønderne — takket være By-

¹⁾ 2. Akt, 2. Scene.

²⁾ Steffen Jørgensen: Efterretninger om Rudkøbing Kiøbstæd (1796), Side 157.

ernes skrappere Kontrol — maatte kæmpe med det overskydende Tal af Lediggængere, Landstrygere og rodløse Eksistenser, som Købstæderne jog paa Porten og Tugthusene ikke kunde rumme.

Pletvis har man dog maaske nok hist og her i Nødværge taget sin Tilflugt til Indsættelsen af en Stodderkonge, i Søndmøre i Norge nævnes i alle Fald en svensk Mand, Alexander, som i mange Aar holdt Egnen ren for Røvere og Tyve og sluttelig 1698 ophøjedes til dette Embede, der gik i Arv til hans Søn¹⁾; men har en saadan fartet rundt i et eller andet Sogn herhjemme, var det i hvert Tilfælde kun en enlig Fugl, thi Aarhundreder gik hen, før Sagen ret kom i Gænge.

Endelig i Christian den Sjettes Tid nødtes Sjællands Stiftøvrighed under Trykket af Tiggersværmenes Plagerier til at andrage om Indsættelse af Stodderkonger, der daglig paa Omgang skulde «spises» af Gaardmændene i de Landsbyer, de gæstede. I Skippinge Herred havde man da allerede ansat én.²⁾

1739 udgik der derfor en kongelig Ordre om, at der — saa vidt muligt i hvert Landsogn — skulde indsættes en Fattigfoged, hvortil «den stærkeste af de fattige» bedst vilde egne sig. Han skulde farte om, paagribe omstrejvende Tryglere og sætte dem i Gabestok, og for at ægge hans Embedsiver skulde der stilles ham et Gratiale paa 4 Skilling i Udsigt for hver slig Stymper, han fik Ram paa. Derimod mente man at kunne spare egentlig Lønning, da han jo var delagtig i de fattiges «Forflegning», og kun naar to eller tre Sogne slog sig sammen om en saadan Foged, kunde der tillægges ham «noget vist» af Herredskassen.³⁾

¹⁾ L. Daae: Norske Bygdesagn (2. Udg.) I 170 ff.

²⁾ Reskript af 25. Juli 1735 (Fogtman).

³⁾ Reskr. af 8. Novemb. 1739 (Fogtman); jfr. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk, S. 55.

Dermed var Begyndelsen gjort, men uden Tvivl har det dog endnu i lange Tider været sparsomt med Stodderkonger ude i Landsognene; thi 1765 jamrede f. Eks. Mølleren i Usserød over de mange Tiggere, som de Dage, der var Kur paa Hørsholm Slot, stimlede sammen om hans Kro for at fiske i rørte Vande, en Klage, som gav Anledning til, at der med Dronningens Billigelse indsattes en Stodderkonge, som skulde opsnappe Tryglerne og besørge dem afleverede til nærmeste Tugthus.¹⁾

Først da Fattigreglementet af 1803 foreskrev, at hvert Sogn skulde sørge for sine egne trængende, blev det nødvendigt at indføre mere virksom Kontrol, og Tanken om Indførelse af Stodderkonger blev nu til Alvor. Regeringen selv pegede paa denne Institution som ønskelig, Embedsmændene anbefalede den varmt²⁾, og paa Baggrund af alt dette holdt «Kongen» da omsider sit Indtog ude i Landsbyerne, af hvilke nogle vare saa forudseende at vælge en stedlig, fattig Mand med en talrig Børneflokk for paa denne Vis behændigt at afværge, at han og hans Familie kom paa Sognet.³⁾

I Skjoldelev, hvor en 20-aarig, blind Mand og hans unge Kone kom paa Fattighuset, var Bymændene ikke sene med at faa ham ophøjet til Stodderkonge. Konen tog da den blinde ved Haanden og holdt Udkig ved alle Indkørsler til Landsbyen efter udensogns Omstrefere, og saa hun en saadan, allarmede hun straks Manden, som raabende og skældende med løftet Kølle løb løs paa den formastelige, saa han hurtigst muligt tog til Flugten.⁴⁾

Stundom var Stodderkongen — eller «*Bykongen*», som

¹⁾ Christensen: Hørsholms Historie, S. 169.

²⁾ Fattigreglement for Landet 1803, § 63; Dyrlund a. St. 188 f.

³⁾ H. F. Fejlberg: Jydsk Ordbog III 582.

⁴⁾ Aarbog for dansk Kulturhistorie 1898, S. 105 f.

han kaldes i visse Egne af Jylland¹⁾ — saaledes Sognets eneste, privilegerede Tigger, hvad der i ikke ringe Grad maatte anspore hans Iver, saavist som Brødniddet var den bedste Opstrammer, og med glubende Voldsomhed væltede han sig derfor over de usselige Stympere, som dristede sig til at fægte paa hans Enemærker.²⁾

For hver udensogns Tigger, han paagreb, tjente han sine 4 Skilling Lybsk, men desuden oppebar han fast Gage — sine Steder omtrent 20 Rigsdaler Kurant — og havde Lov til at tigge selv, hvor han kom hen. Hjemmefra tog han et Tællelys med sig i Haanden, saa man kunde se, hvad han var og i hvad Ærinde han kom, en Hellebard af Træ³⁾, en Morgenstjerne eller et Spyd⁴⁾ bar han som Tegn paa sin Herskervælde, og saa vandrede han Sognet rundt fra Gaard til Gaard og samlede sin Pose fuld af Brød, Sul og Lys.⁵⁾ Ja i Norge kunde «Kongen» oven i Købet uden videre gaa ind i hver Gaard, han kom forbi, og rekvirere Føde- og Drikkevarer.⁶⁾

I Virkeligheden var han Sognets eneste Politibetjent, og mange forskelligartede Forretninger lagdes derfor over paa hans Skuldre. Hist og her førte han Opsyn med Brandvæsen og Snekastning, og om Natten paahvilede det ham at gaa omkring og passe paa, om Kreaturerne kælvende.⁷⁾

Var der Bryllup paa Egnen, havde han sin store Dag,

¹⁾ E. Tang Kristensen: Det jyske Almueliv V 208, jfr. Eilert Sundt: Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge (1850), 305 ff («Kongen» eller «Bygdevægteren»).

²⁾ O. Njelsen: Københavns Hist. og Beskr. IV 26. Anm. 1.

³⁾ H. F. Fejlberg: Dansk Bondeliv I (1890), 221 f.

⁴⁾ E. Tang Kristensen: Det jyske Almueliv V 209 f, 212, o. a. St.; «Vor Jord» (Frem) 1899—1900, Nr. 19.

⁵⁾ H. F. Fejlberg: Dansk Bondeliv I 222.

⁶⁾ Eilert Sundt: Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket, 305 f.

⁷⁾ E. Tang Kristensen anf. St. V 208 f.

travlt optaget af at holde Justits og drive de Tiggersværme paa Flugt, som fra alle Verdenhjørner kom strygende til Gildehuset, hvor Bordene bugnede af Mad og Drikke. Medens Brudeskaren drog til Kirken, stod han paa Vagt, skuldrede Hellebarden og tjente sig en Drikkeskilling ved at holde Stodderne i ærbødig Afstand¹⁾, og hjemme i Gildegaarden havde han fuldt op at gøre med at fjerne de paatrængende Tryglere. Dagen var stundom saa travl, at «Kongen» maatte være til Hest for bedre at kunne holde Eggen ryddelig²⁾.

Lurvet, snavset og foragtet var Stodderkongen for det meste. Folk morede sig over ham i Tyvkær, «den stive Stoddermand», der altid fulgtes af en Hund, hvis fornemste Forretning var at slikke hans Fade og Tallerkener rene³⁾, man vidste i de fjerneste Afkroge at fortælle et og andet pudsigt om Stodderkongernes Bedrifter, om deres indbyrdes Kampe og Strid mellem Naborigerne; thi alle Vegne vakte denne besynderlige Embedsmand Opmærksomhed, og Mindet om hans Væsen og Færden lever endnu i Folke-munde.⁴⁾

Men det blev kun et kort Spand af Aartier, han fik Lov til at føre Sceptret ude blandt Bønderne, den nye Tid fortrængte ham, og mange Steder er det vel gaaet, som det gik i Skjoldlev, hvor Sognets sidste Stodderkonge, berøvet sin Højhed, endte som almindelig Tigger.⁵⁾

Tiggeriet, hvoraf han i ældgammel Tid var opstaaet, slugte ham atter, men hvor var dette fordem saa frodige og stærke Træ nu ikke hærget og kroget af Aarhundreders stride Storme, trængt fra alle Sider, splintret og brudt, og

¹⁾ H. F. Fejlberg anf. St. I 222.

²⁾ E. Tang Kristensen anf. St. V 208, IVII 64.

³⁾ Vejle Amts Aarbøger 1906, S. 180.

⁴⁾ E. Tang Kristensen anf. St. V 206—12.

⁵⁾ Aarvog for dansk Kulturhistorie 1898, Side 106.

fattigere og fattigere Næring gav det Jordsmon, hvori Rødderne famlede efter Føde som gamle, udtærede Fingre.

I sin Kamp imod Tiggeruvæsenet havde Samfundet brudt en Gren af dets egen Marv og slaet det dermed, Stodderkonge-Institutionen havde spillet en ikke ringe Rolle i den lange, sejge Strid, og da Sejren var vis, slængte man det opslidte Vaaben haanligt i Hob med de stakkels, frønnede Stumper, som stod tilbage af den vældige Stamme.

En Dagbog fra en Rejse i Danmark i Aaret 1588.

Ved

C. Behrend.

Det nedenfor meddelte Brudstykke af en Rejsedagbog er en Oversættelse af et latinsk Haandskrift i München¹⁾. Forfatteren har som Sekretær eller i en lignende Stilling deltaget i det Gesandtskab, som Dronning Elisabeth af England i Aaret 1588 sendte til Danmark for at kondolere i Anledning af Kong Frederik den andens Død og samtidig indlede Forhandlinger med Regeringen om Sundtolden og forskellige Handelssager²⁾. Navnet paa Dagbogens Forfatter nævnes ikke direkte; men da Münchenerkataloget angiver, at Haandskriften er Josias Mercer's, og da det andet Steds fra vides³⁾, at denne besøgte Arild Hvitfeld i Tryggevelde d. 31. Juli 1588, er denne uden Tvivl Forfatteren. Jos. Mercer var en fransk Reformert og Lærd, der udgav og kommenterede flere latinske og græske Forfattere; han døde 1626. Gesandtskabets Leder var Daniel Rogers. Denne afrejste med sit Følge d. 17. Juni 1588 (gl.

¹⁾ Collectio Camerariana Vol. 33. fol. 512 f. Det er Underbibliotekar Carl S. Petersen, som er bleven opmærksom paa dette Stykke, og har meddelt mig det. Den latinske Tekst har jeg offentliggjort i Danske Magazin 6. R. I.

²⁾ Slange: Chr. IV's Historie I, p. 22.

³⁾ se H. F. Rørdam: Arild Hvitfeld (1896) p. 102.

Stil) fra London; men Modvind tvang Skibene til at vende om igen, og først den 1. Juli naaede de Skagen og den 4. Sjællands Nordkyst¹). Derpaa fortsættes:

Fra det Sted, hvor vi gik i Land, begav vi os straks til Fods til en Landsby, hvis Navn er Søborg²), som ligger en halv Mil fra Kysten; der overnattede vi. Vi saa en meget smuk Sø, hvori en Ø; fordem har der midt paa den ligget en Borg, af hvilken der endnu ses Levninger. Vi spiste en Fisk, som blev anrettet for os — de kalder den Brasen — af en saadan Fedme, som jeg ikke kan huske nogensinde at have set hos en Fisk.

D. 5. Juli kom vi til Vogns til Helsingør [«Elsingura, Elsenoer»], 2 Mil derfra, en By, der er bekendt ved den Told, som dér betales af alle Nationers Skibe, som passerer forbi fra Oceanet til Østersøen i Retning af Lübeck, Wismar, Rostock, Mecklenborg, Pommeren, Preussen, Polen, Livland og Sverrig; men herom mere senere.

D. 6. Dronningen udsendte følgende 3 Herrer, som skulde tage imod os paa offentlig Bekostning og paa Hofadelens Vegne:

H. Ramel, kgl. Hofmester, en Mand af stor Anseelse ved sin solide Lærdom, sine Kundskaber i Latin, Tysk, Fransk, Italiensk, sin Rejse over næsten hele Jorden lige til det lykkelige Arabien og sin Kendskab til hele Statsstyrelsen. Han havde været Kong Frederik II's Gesandt hos Dronning Elisabeth af England i Aaret 1586. Pommeraner³).

¹) I »Fra Arkiv og Museum«, V. Bd. 1. Hft. findes et »engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593» (altsaa fra omtrent samme Tid som denne Dagbog), hvori tildels de samme Steder beskrives.

²) Søborg var en betydelig Købstad indtil Midten af 16. Aarh., da den overfløjedes af Helsingør.

³) Henr. Ramel († 1610) var dengang Hofmester hos Chr. IV og en meget indflydelsesrig Statsmand.

Wilh. v. d. Wense, en Tysker, vistnok fra Brandenburg, en udmærket uddannet ung Mand, klog, ogsaa kendt ved store Udenlandsrejser og ved en Sendelse til Spanien og England i Kong Frederik II's Navn. Hans Opgave skulde det være at modtage og sørge for Gesandten ¹⁾).

Kaj Rantzau, en Søn af den danske Konges Statholder i Holsten, Henr. Rantzau, kyndig i Latin, Fransk, Italiensk, Tysk. —

Baron Adam v. Puttlitz, Hertug Casimirs Gesandt ²⁾, opholdt sig dengang ogsaa i Helsingør. Han kom den Dag for at besøge Gesandten.

D. 7. Efter Indbydelse begav Gesandten sig om Morgen til Slottet, ledsaget af Slotskommandanten Gert Rantzau ³⁾, en Søn af Henrik Rantzau, en Mand, der var i Besiddelse af mange udmærkede Egenskaber, og af Hertug Casimirs Gesandt. Da de traadte ind paa Slotspladsen — Slottets Navn er Kronborg — kom Fyrst Christian d 4de, Danmarks udvalgte Konge, 12 Aar gammel, og hans Broder Ulrik, Hertug af Holsten, med deres Hofmester Ramel dem imøde. Efter Fyrsterne fulgte de 4 Regeringsraader, Niels Kaas, Kongens Kansler, Admiral Peder Munk, Jørgen Rosenkrantz, Hofmester hos Dronningen, og Skatmesteren Chrf. Walkendorf. Disse fire var udvalgte for dette Aar af Rigets Raad til at styre Riget. Vi bleve saaledes førte til Kapellet, hvor vi hørte Bønner — Præsterne messede og sang paa Dansk — og en dansk Prædiken. Kapellet

¹⁾ Med «Gesandten» menes her og i det følgende: Daniel Rogers. — Hensigten med v. d. Wenses Sendelse til Spanien og England var vistnok at stifte Fred mellem disse 2 Magter.

²⁾ Adam von Podelitz el. Puttlitz var udsendt af Hertug Casimir [af Pommern?] for at underhandle om Dannelsen af et Forbund imod Papisternes Anslag.

³⁾ Gert Rantzau (1558—1627), en Broder til Kai og Frans R., var Lensmand paa Kronborg 1584—90 og ledede som saadan Ombygningen af Slottet.

er særdeles pragtfuldt; de nederste Stole bestemte for Mændene, de øverste for Kvinderne; alt, endogsaa Loftet, prydet med Guld. Den første Stol for Gesandten, dernæst for den udvalgte Konge, dernæst for Hertug Casimirs Gesandt, dernæst for Hertug Ulrik; den anden — efter 2, der stod tomme — for de fire Regeringsraader; den tredie for os, som var af fornem Æt i Gesandtens Følge; de øvrige for de adelige danske.

Efter Bønnerne fjærnede Hertug Casimirs Gesandt sig, og Gesandten blev ført til Dronningens Værelse, hvor han fremførte sit Ærinde paa Tysk, medens Fyrsten og Hertugen og dernæst Regeringsraaderne og paa den anden Side Ramel stode hos. Ramel svarede i Dronningens og Regeringsraadernes Navn paa Tysk. Vendt mod Kongen talte Gesandten derpaa til ham paa Latin og fik atter af Ramel Svar paa Latin. Derpaa blev vi førte til Slottets store Sal, hvor Gesandten, Hertug Casimirs Gesandt og de 4 Regeringsraader satte sig til Bords; vi ved det næste Bord, hvor dernæst ogsaa de fleste af Hofadelen satte sig; Gesandternes Tjenere ved det tredie. Efter Frokosten blev vi førte gennem Slottets Værelser, hvorom andet Steds; derpaa atter til Drikkegilde og derfra hjem, hvor Hertug Casimirs Gesandt deltog i Maaltidet.

D. 8. Ramel og Gert Rantzau [besøgte os?].

D. 9. Vi gik ombord i en Baad og kom til en lille Ø, Hveen, der ligger i dette Sund lidt nedenfor Kronborg, 1 Mil fra Helsingør, hvilken Ø Frederik II overlod den lærde danske Adelsmand Tycho Brahe at bruge og nyde.

Øen er fuldstændig firkantet, med høje Bredder paa alle Sider i en Omkreds af 2 tyske Mil, fra gammel Tid opdyrket og befæstet med 4 Kasteller, 1 paa hvert af Kystens Hjørner. Midt paa Øen lod Tycho en meget smuk Bygning opføre, der baade var firkantet og omgivet af en firkantet Have; denne gav han Navnet Uraniburg, et fortreffeligt og sandt Navn: thi [han opstillede] der

mange Instrumenter af solidt Metal til at iagttage Himmellegemernes Bevægelser og saa store, at Iagttagelserne paa dem kan bestemmes lige til en Sjettedel Minut¹⁾. Ved Hjælp af disse har han allerede antillet mange Observationer angaaende Himmellegemernes Stilling og Bevægelse med stor Flid og af Hensigtsmæssigheds Hensyn har han opstillet de fleste af Instrumenterne, nemlig de bedste og paalideligste, i 6—8 Krypter, som er byggede med stor Bekostning og smuk Udstyrelse (overalt er der tilføjet lærde Vers) og prægtig Udsmykning. Ifølge sine Iagttagelser med disse ordner han hele Planetsystemet anderledes, nemlig overensstemmende med hvad Øjet ser, hvorved der kræves meget færre Antagelser end efter Ptolemæus' System: der bliver ikke Brug for Epicykler, som hin maatte indføre for at bevare sit System; og paa den anden Side indlader han sig ikke paa Kopernikus' Paradox om Himlens Ubevægelighed og Jordens Bevægelse; denne sidste tumlede med alle disse store Tanker, kun hjulpet af et skrøbeligt Instrument af Træ, som jeg har set hos Tycho, til hvem det var sendt fra Freiburg i Preussen²⁾, hvor han boede; da dette ikke er massivt, kunde det ikke staa fast, og det viser sig, at Kopernikus paa Grund af dette Instrument har taget fejl i Erkendelsen af den nøjagtige Polhøjde over det Sted, hvor han boede. Det er ogsaa værd at bemærke, at Tycho ikke iagttager Stjernerne gennem Huller, som man hidtil har gjort, men gennem parallelle Sprækker³⁾, saaledes at man, naar man ser lige-

¹⁾ Da her vistnok er en Fejl i Texten, er Oversættelsen her ikke helt sikker.

²⁾ Tycho Brahe sendte en af sine Elever, Elias Olsen Morsing, til Frauenborg [ikke Freiburg], hvor Kopernikus boede, for at anstille Observationer der; herfra hjembragte denne et af Kopernikus' Instrumenter (triquetrum).

³⁾ Saaledes maa vistnok Meningen være; men der synes at være en Fejl i den latinske Tekst.

ligt gennem begge, kan være vis paa at se gennem Centrum. Angaaende Kometer er han ogsaa af den Mening, som betydelige Mænd i andre Lande baade har bemærket og billiget, at de ikke lyser i Atmosfæren, som Aristoteles mente, men ovenover Maanen¹⁾; til denne Undersøgelse er de alle bragt ved flittig Betragtning af hin mærkelige Stjerne, som viste sig nylig for faa Aar siden, hvorom Tycho ogsaa har skrevet en hel Bog, som er trykt hjemme hos ham, hvor han ogsaa har smukke Typer. Han har ogsaa mange store bekvemt ordnede Ovne til at foretage Destillationer; og omtrent lige i Bygningens Forhal et udmærket Vandspring, i hvilket Vandet drypper fra de fire Vægge gennem Vindenes²⁾ Kinder ned i en Skaal under neden og bruser op igen; en let Metalfigur af en Mand er anbragt derpaa og drejer rundt i en Kreds, medens tynde Vandstraaler gennem Hænder, Isse og andre Huller springer helt op til Loftet; ligeledes findes der nøjagtige Ure, der fremstiller Solens, Maanens og alle Stjernernes Beskrivelse og Bane, og meget smukke Malerier.

Her blev vi modtagne med al Ære, og ogsaa den næste Dag blev der holdt et langvarigt Drikkegilde. Der saa jeg Anders Sørensen Vedel, Kannik i Ribe, en lærd Mand, som har skrevet en Del, har udgivet Adam af Bremens danske Krønike³⁾ og lover en Fremstilling af de nordiske Rigers Historie.

D. 10. Sejlede vi fra Hveen og kom med Baaden sent om Natten til København efter at have passeret henved 40 kongelige Skibe, som laa fuldt udrustede i Havet, ikke langt fra Havnen.

¹⁾ Tycho Brahe behandler Spørgsmaalet om Kometerne Afstand fra Jorden i 6. Kap. af *De mundi ætherei recentioribus phænomenis liber II.*, der er trykt i *Uraniborg 1588.*

²⁾ maa vel være Figurer, der forestiller Vindene.

³⁾ Anders Sørensen Vedel udgav 1579 Adam af Bremens *Historia ecclesiastica.*

D. 11. besøgte jeg Danzay, den allerkristeligste Konges Gesandt¹⁾.

D. 12. Korfitz Grubbe²⁾. Jeg spiste til Middag hos Danzay og traf der Dr. Niels Krag, som jeg havde lært at kende i Paris³⁾. Jeg skrev til Thuillerie og sendte Segur's, Bongars', Thuillerie's, Baucynetus' og Bertholoternes Breve afsted med Smyth⁴⁾.

D. 12. Regeringsraaderne kom til Gesandten og spiste Frokost med ham. Efter Frokost gik Gesandten til Danzay. — Ramel, Gert Rantzau.

Hovedstaden i hele Danmark er «Hafnia», paa dansk Coppenhaven, af fremmede kaldt Coppenhagen, fordem bekendt ved sit Bispesæde, men dette er nu ligesom de andre i Danmark — 7 i alt — gaaet over til en Superintendent, hvem der af Kongen er anvist en bestemt Løn paa omtrent 1000 Daler. Hoffet er ret ofte der; Borgen paa en lille Ø, der ligger ligeoverfor Byen, med Udsigt over Havnen; den udmærker sig mere ved sin Ælde end ved sin Pragt. En ret anseelig Kirke helliget Jomfru Maria. Her er det eneste Universitet i Danmark, og et Kollegium indrettet af Kong Frederik II, i hvilket 100 Studenter underholdes ved kongelige Stipendier. Der er 3 Professorer i Teologi, som hver har i Løn 300 Daler og 4 Læster Korn; en i Civilret og en i Medicin, som hver har 200 Daler og 3 Læster, en i Hebraisk, en i Græsk

¹⁾ Charles de Danzay opholdt sig som Frankrigs Gesandt i Danmark imellem 1548 og 1589.

²⁾ Rimeligvis Corfitz Grubbe († 1592) ∞ Birgitte Laxmand.

³⁾ Den senere Professor og Historieskriver Niels Krag havde opholdt sig en stor Del af sin Ungdom (1570—86) i Paris og andre Steder i Udlandet.

⁴⁾ Af disse kom den lærde Jacques Bongars til Kbhvn. som fransk Gesandt efter Danzay's Død. — Jacques Segur de Pardillan var sendt til Danmark 1583—84. — Mathieu Coignet de la Thuillerie var i Danmark 1588 (sml. Slange: Chr. IV's Hist. ved Schlegel, I. p. 108).

og Matematik, en i Latin, som har 250 Daler og 3 Læster¹⁾.

D. 24. Ramel. Jeg hos Danzay.

D. 25. Arild Hvitfeld, Danmarks Riges Kansler, en højlærd Mand, stor ved sine Kundskaber i Historie og Naturvidenskaberne. Sammen med ham kom Petrus Severinus²⁾, en stor Mand, som havde været Livlæge hos Kong Frederik II, medens han levede, meget kyndig i Kemi og Naturvidenskab; han har paataget sig om kort Tid at fremstille hele Naturfilosofien, grundet paa Principer, der bevises af den hellige Skrift, hvormed Platonikerne for det meste stemmer overens, men Aristoteles Dogmer er i Strid, f. Eks. naar han gør Elementet Ild forskelligt fra Himlen, og hævder, at Torden, Regn og andre Vejrphænomener opstaar af Jordens Dampe. — Der var en af vore Ledsagere, som ønskede at vide af ham, hvorledes Kviksølv kunde uddrages af Bly. Han gav ham da et Skrift, som var saa dunkelt for det stakkels, ret ukyndige Menneske, at han intet kunde forstaa deraf; ved Slutningen af Bogen var der tilføjet en elegant Sætning, i hvilken han ganske kort paastod, at det var utilstedeligt at aabenbare alle Hemmeligheder for de uindviede. Det var en højt dannet og kyndig Mand, som jeg fik stor Beundring for.

D. 16. Dr. Skomager³⁾. D. 17. And. Sørensen Vedel.

D. 19. Jörgen, Professor i Græsk og Matematik; ogsaa lærd i Hebraisk⁴⁾.

¹⁾ I 1588 var der 2 Prof. i Medicin og foruden de nævnte Professorer desuden 1 i Retorik, 1 i Fysik, 1 i Dialektik og 2 pædagogici; men ingen særlig i Latin.

²⁾ Lægen Peter Sørensen (1542—1602) vandt ved sine Skrifter (særlig *Idea medicinæ philosophicæ* (1571) europæisk Berømmelse.

³⁾ Dr. Jørgen Skomager var ansat i det tyske Kancelli.

⁴⁾ Jørgen Dybvad († 1612) var i dette Aar Prof. i Matematik; den senere omtalte And. Lauridsen (1528—89) var Professor i Teologi.

D. 20. Efter Indbydelse besøgte jeg Biskopen [Poul Madsen]; der var den omtalte Jørgen og Anders Lauridsen, Professor i Hebraisk, og 2 andre Professorer.

Tycho Brahe. Danzay. Frans Rantzau.

D. 21. Efter Indbydelse paa København Slot, hvor følgende deltog i Maaltidet: Gesandten, de 4 Regeringsraader, 2 af Rigsraaderne, af hvilke en er Vicekonge i Norge¹⁾, Ramel og vi 3, Carduinus, Vaerheilius²⁾ og jeg. Vi blev glimrende modtagne.

D. 22. Regeringsraaderne. Petrus Seuerinus og hans Broder. Skomager.

D. 23. Vi kørte tilbage til Helsingør, hvor vi fik anvist Plads i Slottet; opredte Senge til Gesandten, os og en og anden af Tjenerne.

Elsingura, paa dansk Elsenoer, er en lille By, der ikke er lukket med Mure som næsten alle i Danmark undtagen 2, København og Hovedstaden i Skaane. Byen er, som før sagt, bekendt ved Tolden, som dér betales af de forbisejlede Skibe. Havet indsnævres nemlig der — man kalder det Øresund — i en Bredde af 1 tysk Mil imellem Skaane og Sjælland, og lige i Snævringen bøjer det saaledes, at alle Skibe nødvendigvis maa sejle forbi 3 af de 4 Sider paa Borgen, som er bygget der, hvor Strædet er smallest, thi længere ude er Havet lavere og er her mindre let at befare for tungt lastede Skibe. Staden selv havde for 20 Aar siden kun meget faa Huse; nu, da der er givet Fremmede Skattefrihed³⁾, finder man der et ret stort Antal

¹⁾ Axel Gyldenstjerne († 1603) var i 1588 bleven udnævnt til Statholder i Norge.

²⁾ Denne Peter Varheil, som var født i Brügge og blev Dr. lic. jur. i Oxford, anbefaledes af Jarlen af Leicester til den danske Regering, særlig som Lærer for den unge Konge. Denne Stilling opnaede han ikke; derimod synes han at have virket i England som diplomatisk Agent for Danmark.

³⁾ Et Kongebrev af 15/1 1577 gav Indbyggerne i Helsingør (men ikke særlig de fremmede) Skattefrihed i 20 Aar.

hollandske, engelske og skotske Kolonier. Paa det Sted, hvor Slottet nu er, var der allerede tidligere bygget et Taarn, som skulde beherske Havet, dets Navn var Krone; dette har Frederik II forandret til en stor og prægtig Fæstning og givet Stedet Navnet Kronneburg; det er firkantet, af firkantede Sten, med 4 Etager og Taget er helt af Malm. Der er 4 Taarne, af hvilke det ene er det, som havde været der tidligere; de andre er mindre. Adgangen er gennem en lang Krypt udenfor selve Fæstningsværket, og her findes Arbejdere, Stalde, Vadskerier [?] og andet nødvendigt. Foran Fæstningen er der store Kanoner udmærket fordelte og passede med Flid, mere end 100. Et stort og fast Ur, der genlyder med stærk Klang. Hallen er meget stor, og en saadan, som jeg aldrig har set i noget Palads og som der efter Sigende heller ingen findes. Den er prydet med prægtige Tapeter, paa hvilke de danske Kongers Historie og Billeder er fremstillet ned til Christian IV¹). Gert Rantzau var af Kongen sat til Leder af det Arbejde; det blev fuldført paa mindre end 6 Aar; ogsaa Lenet blev overdraget ham. Vaabenkammeret — de kalder det Arsenal — er ret smukt og velforsynet. Men det, hvorved Borgen udmærker sig mest, er Beliggenheden, som det skyldes, at Kongen efter Behag kan paalægge alle dem, som sejler fra Oceanet til Østersøen, Told, mindre for det tyske Riges Byer (dertil regnes Hollænderne og Belgierne), meget tungere for Franskmænd, Englændere, Skotter, Spaniere, Polakker og andre Udlændinge. Der er et andet Sted, hvor man kunde komme igennem, nemlig imellem Fyen og Sjælland (det kaldes «Belt», ligesom «Bælte», deraf har «det baltiske Hav» faaet Navn) og atter mellem Jylland og Fyen; men enten er det ikke saa sikkert paa Grund af Skær, eller fordi Danskerne

¹) Disse Tapeter, der var udførte 1581—84 af Hans Knieper, forestillede 111 danske Konger.

fandt det bekvemmere kun at tillade Sejladsen gennem Øresund, er Sejladsen der igennem forbudt og de, som forsøger derpaa, bliver beslaglagte med Undtagelse af dem, der har lidt Skibbrud: hvilket er bleven tilstaaet Englænderne af Kong Hans I, og selv da skal de dog betale den sædvanlige Afgift¹⁾. Skibene maa derfor sejle forbi Fæstningen Kronborg og i Forbifarten hilse med sænkede Topsejl; og dernæst betale Tolden i Byen, hvis de kommer fra Oceanet, men før, hvis de kommer fra Østersøen. Hvis en undslipper, maa man, naar man kommer til København eller andre Steder i Danmark vise, at man har betalt; ellers bliver der lagt Beslag paa vedkommende; jeg hører, at man ogsaa i Elbing i Preussen forlanger saadanne skriftlige Beviser. For hvert Skib betaales af Udlændinge en Rosenobel og desuden en Hundrededel af alle Varernes Værdi, hvilke Købmændene selv skal vurdere; hvis man mener, at de vurderer for lavt, kan man holde dem tilbage, naar den Betaling er erlagt. Der har, især fra Englændernes Side, nogle Gange været fremsat Ønske om, at man ikke skulde betale ved Ankomsten, men ved Tilbagereisen, naar Varerne var solgte, idet man tilbød at stille Sikkerhed, hvis der skulde indtræffe Skibbrud eller lignende. Det er stadig blevet nægtet. Af denne Told har den danske Konge sin sikreste Indtægt; og denne er saa stor, at ingen Fæstning i Verden har saa store Indtægter. Dette er allerede fra gammel Tid af Grunden til, at Kongens Hovedsæde er paa Sjælland, skønt Danmark ellers i Hovedsagen deles i 4 Dele: Jylland, som ligger paa den cimbriske Halvø og mod Nord har det norske Hav, mod Øst Øerne Fyen og Lolland, mod Syd Slesvigs og Holstens Hertugdømmer, som er arvelige i den Familie,

¹⁾ En Traktat af 30/1 1490 tillod Englænderne, naar Vejrforholdene vanskeliggjorde Sejladsen gennem Sundet, at sejle gennem Beltet; dog skulde de i saa Tilfælde betale samme Told som ellers i Sundet.

som de danske Konger har tilhørt i de sidste 100 Aar, og længere mod Vest det britanniske Ocean: Øen Fyen, 10 Mil i Bredden og ligesaa mange i Længden, der mod Vest har Jylland, mod Syd Øen Lolland, mod Øst Sjælland, mod Nord det norske Hav: Sjælland i en Længde af 14 Mil og en Brede af 12, som mod Vest har Fyen, hvorfra det adskilles ved det baltiske Stræde — man kalder det Belt — mod Øst Skaane [«Schonland»] mod Syd Øen Falster, mod Nord det norske Hav: Skaane, som mod Vest har Sjælland og Falster, mod Syd det baltiske Hav henimod Pommeren og Meklenborg, mod Øst Sverrig og mod Nord Norge. Skaane og Jylland er de største Dele, og af disse er efter de flestes Udsagn Skaane det smukkeste og frugtbareste. Men Sjælland har ved sin heldige Beliggenhed her ved Sundet og ved Tolden opnaaet, at Hoffets Sæde og Hovedstaden findes her; i øvrigt er Øen meget smuk og frugtbar; største Delen af Lenene (man plejer at kalde dem «Præfecturer») her har Kongen gjort til sine ved Bytte, idet han har givet andre i Skaane og Jylland i Stedet; kun ganske faa er forblevet hos de gamle Ejere; iøvrigt er det ikke Kongen tilladt at købe noget Gods i hele Danmark¹⁾. Herved ligger desuden andre Øer som Lolland, Falster og andre ganske smaa; de, som ligger mod Syd i Danmark, er nu for Tiden Dronningens Liveje.

Forbundet med Danmark er Kongeriget Norge, stort, vidtstrakt, men — som de fleste er enige om — stærkt undertrykket af Danskerne ved Trældom. Afhængigt af det er Island, som ligger i en Afstand af 400 Mil mod Vest og Nord, en Ø, der er rig paa Svovl, hvis Beboere lever i fattige Hytter, men dog, som jeg hører, hvert Aar

¹⁾ I Frederik II's Haandfæstning fandtes en Bestemmelse om, at Kongen og Kongehuset ikke maatte tilkøbe eller tilpante sig noget fri og frelse Gods i Riget.

indbringer Kongen ikke mindre end 60 tusinde Kroner. De fleste mener, at dette er Thule. Kongeriget Sverrig har tidligere været forbundet med Danmark, men efter Christian II's Tyranni og Fordrivelse fik Landet sin egen Konge fra Sverrig, Gustav Eriksen, en Fader til den nu regerende Johan, og Bedstefader til Sigismund, Konge i Polen og designeret til Konge i Sverrig. Om dansk Lov og Ret paa et andet Sted.

I Middagsmaaltidet deltog Slotskommandanten Gert Rantzau. Da vi efter Maaltidet saa ud gennem Vinduerne, sejlede der et stort Skib forbi uden at sænke Topsejlene; der blev da sendt 4 Skud imod det, saa adlød det. Dette er deres sædvanlige Fremgangsmaade imod alle. Selv Kong Frederik II sejlede aldrig forbi uden at han ogsaa lod dem sænke. Da Peregrine Willoughby¹⁾, udsendt af Englands Dronning, kom til Danmark, vilde han i Tillid til sin Ret som Gesandt ikke gøre dette. Der blev da skudt paa Skibet, hvorved 2 blev dræbt; de vidste ikke, at det var en Gesandt; og dog galdt den samme Lov ogsaa for ham.

D. 24. Regeringsraaderne og Ramel. Gesandten blev modtaget af Dronningen i Audiens og fik ved Afskeden en Guldkæde til Foræring. I vort Værelse spiste Regeringsraaderne Frokost med Gesandten og vi sammen med dem.

Hofmarskallen²⁾, en stor Mand.

Vi gik for at spise til Middag ud i en Have ved Byen, der var meget smukt indrettet. Her var desuden opført en meget smuk lille Bygning³⁾, i hvilken Kongen plejede at hvile ud fra sine tunge Bekymringer og øve sig

¹⁾ Lord Willoughby var som Gesandt i Danmark 1582 og 1585.

²⁾ Sten Malthesens Sehested.

³⁾ Fr. II lod anlægge Lystslottet Lundegaard eller Lundehave, hvor Marienlyst nu ligger.

i Bueskydning med sine Venner; til denne Bygning, der ligger ved Foden af en Høj, hører en lille Have paa Sletten; Bygningen har 2 Etager; til hvert Værelse er der Adgang gennem Højens Sider, som er udskaarne, og der er lange Trin af selve Græstørven, indtil man kommer til Toppen. For neden er der en yndig Kilde; men den allerprægtigste Kilde (Springvand) er midt paa selve Kronborg Slotsplads, sekskantet og helt af Metal; i Midten er der nogle Rør, fra hvilke Vandet strømmer ned i et lavere Bassin; paa hver af Sekskantens Sider er der opstillet en Mand af Metal med bøjet Knæ, tre med Bøsser eller Karabiner, tre andre med Pile; alle udsender de Vandstraaler. Bøsseskytterne er en Franskmand, en Tysker og en Spanier; Bueskytterne en Preusser, en Moskovit og en Tyrker.

Paa Vejen til Haven gik vi igennem en ganske lille Bygning fuld af store smukke Redskaber til at slynge Ild langt bort.

D. 25. Erik Lange ¹⁾. Niels Krag.

D. 26. Ramel. Jeg gav ham Brev til Adr. Bork.

D. 27. Vi forlod Kronborg kørende paa kongelige Vogne; der blev givet os til Ledsagere Grunnenburg, Christian, Wedel ²⁾. Vi kom til Frederiksborg, som ligger 3 Mil derfra. Denne Borg er bygget i Aaret 1563 af Kong Frederik II, og er meget smuk ved sin Beliggenhed, ved Haverne, der omgiver den rundt om, og ved en Sø, som til dels er udtørret og hvori Haverne ligesom svømmer. Bygningen selv er ikke stor, men smuk. Der er en stor Dyrehave, der udmærker sig ved mange forskellige smukke Bygninger: deriblandt en prægtig Badstue, i hvilken det ene Værelse er helt af Tin, en Fuglegaard, der er bygget

¹⁾ Erik Lange var en Ven af Tycho Brahe, hvis Søster Sofie han ægtede 1602.

²⁾ De to af disse var formodentlig Apitz v. Grünenberg og Bernt v. Wedel, der gjorde Tjeneste i Kancelliet og ved Hoffet.

med en mærkelig ny Kunst til at fange Fugle, en meget kold Krypt til at opbevare Is i -- saadanne har de ved ethvert Slot — saaledes indrettet, at de om Vinteren, naar Havet bliver til Is i den stærke Kulde, bringer store Stykker Is ned i dybe underjordiske Krypter og tildækker disse med sammenføjede Brædder, medens der over og under lægges en Mængde Avner. Medens Krypten er aaben, øser de dernæst Vand over, for at Stykkerne kan vokse sammen indbyrdes sammenknyttede af Kulden. Der lukkes derefter omhyggeligt; om Sommeren hugges saa Isen itu for at køle Vinen. I samme Dyrehave findes ogsaa en meget smuk lille kongelig Bygning ved Navn Freudenburg¹⁾ eller Glædens Hus, i hvilken der er 2 Værelser, paa hvis Vægge der er optegnet Navnene paa alle de adelige, som paa den Tid vare ved Kongens Hof, med Tilføjelse af enhvers Mærke.

I Frederiksborg blev vi ogsaa den følgende Dag, som var Søndag.

D. 28. Vi kom til Roskilde, 4 Mil derfra; forðum en stor og udstrakt Erkebispeby, men nu er den næsten helt ødelagt paa Grund af Erkebiskoppens Overmod, som havde befalet Kongen selv at vente ved Porten, indtil han fik fuldendt sin Frokost (det var nemlig dengang Skik, at han spiste Frokost, naar Byens Porte var lukkede)²⁾; nu ser den knap ud som en middelstor Landsby. Den gamle Kirke er dog bleven tilbage, en meget glimrende Bygning, i hvilken der er nogle ærværdige gamle Mindesmærker over tidligere Konger. Der hviler de danske Konger Christian III og Frederik II.

Der saa vi denne Bys og hele Danmarks store Lys,

¹⁾ Frydenborg i «den lille Dyrehave» blev nedbrudt 1667.

²⁾ eller: «lod Byens Porte lukke, naar han sp. F.» En saadan Fortælling om Bispen i Roskilde kendes vistnok ikke andetstedsfra, og beror formodentlig paa en Misforstaaelse af Dagbogens Forf. Det er antagelig Joachim Rønnow, der sigtes til.

den gode Olding Niels Hemmingsen, som i et Tidsrum af 37 Aar var Professor i København og var en lærd og ærlig Lærer i Teologi. Med stor Lærdom har han skrevet meget, som er udgivet i Danmark og andre Steder. Hans Lærergærnning blev ham frataget paa Grund af nogle vel frimodige Ytringer i hans Disputatser; det var nogle tyske Fyrster der tilskyndede Kongen dertil¹⁾. Nu gaar han i sit 76de Aar.

D. 30. passerede vi Køge [«Cheka»], der udmærker sig som en smuk og smagfuld By og har en ikke daarlig Havn; de kalder den «Keuge». Vi kom til Tryggevælde («Trichwelia»), 3 Mil fra Køge, Køge er 3 Mil fra Roskilde. Trygge er en kongelig Landgaard, der er overladt Arild Hvitfeld, Danmarks Riges Kansler, en lærd og retskaffen Mand med stor Kendskab til Oldtiden, ogsaa meget bevandret i Kemi. Hos ham saa vi Chr. Machabæus, Rektor i Sorø²⁾. Der blev vi ogsaa den følgende Dag, som var Onsdag.

D. 1. August kom vi til Vordingborg («Warenburg»), 6 Mil derfra. Borgen ligger ved Havet, hvor Øens yderste Hjørne er. Byen eller rettere Landsbyen ligger under Borgen. I Borgen, hvis Omkreds er stor og som er ret stærkt befæstet, er der en smuk Have; man bør ogsaa lægge Mærke til Taarnet, i hvilket den danske Dronning Margrethe holdt Hertug Albrecht af Meklenborg, Sveriges Konge fangen³⁾.

D. 2. sejlede vi ud paa Havet i en Baad, idet vi lod Masnedø («Maseney») til venstre, og kom til Øen Falster,

¹⁾ Niels Hemmingsen (1513—1600) var Professor i Teologi fra 1542—1579, da han blev afsat beskyldt for at hydle kalvinistiske Meninger — særlig paa Kurfyst August af Sachsens Tilskyndelse.

²⁾ Chr. Machabæus Alpinas (1541—98) var 1586—97 Forstander for Skolen i Sorø.

³⁾ Ellers nævnes Lindholm Slot i Skaane som det Sted, hvor Hertug Albrecht holdtes fangen.

som ligger 1 Mil fra Sjælland. Vi kørte straks til en Borg, 2 Mile borte, som hedder Nykøbing («Nicopin»). Der spiste vi Frokost og kørte saa til en anden 2 Mil derfra, som ligger ved Havet og hedder Geddeshoved («Gedeshouia»). Der er én Lensmand paa begge Borge, en meget venlig Mand, Niels Friis¹).

D. 3. gik vi ud paa Jagt til en ganske flad Ø, der ligger nær ved, kun adskilt ved et lavt Stræde. Der er stor Rigdom paa Harer, 3 eller 4 Hytter paa den yderste Del af Øen; Længden 1 Mil.

D. 4. gik vi ombord og efter en Sejlads paa 7 Timer for en gunstig Vind kom vi til Tysklands nærmeste Kyst, som er 7 Mil fra den Kyst paa Øen Falster, som kaldes Gedser («Gedsoer»), det er Gedernes Ø, og sejlede ind i Varnemündes Havn

¹) Niels Friis (1544—1610) var forlenet med Nykøbing F. 1586—88.

En mystisk Genstand.

Af

J. W. S. Johnsson.

Da Efteraarstormene begyndte at fare over vort Land, blæste en besynderlig Genstand ned fra Taget paa Husmand *E. B. Nielsens* Hus paa Skovsby Mark, ved Skalbjærg Station, Fyn. I de syv Aar, nævnte Husmand havde boet der, havde den ligget paa Taget, eller snarere siddet fast i det og ingen havde tænkt videre over hvad den kunde være, eller hvad den bestod af. Nu laa den paa Jorden og den viste sig at være et Stykke Knogle, der i den ene Ende var tilspidset, men i den anden var uden nogen Tildannelse. Alt i Alt lignede den en Pløk. Husmand Nielsen havde tidligere været i Forbindelse med Medicinsk-historisk Museum, og det var da naturligt for ham at sende den mystiske Genstand ind til Museet, idet han forespurgte, hvad det var, det drejede sig om, og hvad en saadan Knogle havde at betyde. Han bemærkede i et Brev af 26. Okt. 1911 «et Dyreben syntes vi ikke, at det er, og hvorledes kunde et Menneskeben komme paa Taget her? Fugl eller Fisk hører det neppe til.» Yderligere Oplysninger forelaa ikke ved Indsendelsen.

Det nedblæste Stykke Ben er en Del af et Menneskes højre Lægben (*fibula*); det er ca. 15 ctm langt og omfatter omtrent Knoglens nederste Tredjedel; Hovedet paa Pløkken dannes af den ydre Ankel (*malleolus externus*),

hvad der ses med Lethed, da den Fure, i hvilken Senerne til *musculi peronæi* ligger, er til Stede.

Ligestraks var det umuligt at give nogen Oplysning om den Avendelse, denne Knoglepløk havde haft. At den skulde sættes i Forbindelse med en eller anden Form for Overtro, var naturligt, og det var da rimeligt at antage, at Pløkken skulde tjene til Beskyttelse mod et eller andet. Implantation ∴ Indstikning af forskellige Genstande er en saare almindelig Form for Værn mod overnaturlige Væsener, onde Vætter og Hekse. Jærn og Staal satte man over Døren netop i den Hensigt at værne sig.

Der var ikke andet at gøre end at skaffe yderligere Oplysninger til Veje, for gennem dem at søge at faa den

Den nedblæste Knogle.

foreliggende Gaade løst. Oplysningerne maatte — da den Skik at sætte Knogler i Tagene syntes at være ganske ukendt — gaa ud paa at klare de nærmere Forhold ved Huset og dets tidligere Beboere. Husmand *E. B. Nielsen* og hans Hustru *Laura*, f. Schowsgaard paatog sig at afhøre Egnens Beboere og at faa de Oplysninger, der kunde skaffes, indsamlede og nedskrevne. Det er mig en kær Pligt at takke dem varmt for deres utrættelige Iver og Interesse.

Ved disse Undersøgelser blev det konstateret, at det paagældende Hus i tidligere Tid havde været beboet af en Kvinde, som almindeligt mentes at være en Heks. Hendes Navn var *Karen* og hun var gift med *Ole Snedker*; begge Personer er døde i det her omtalte Hus. Man tillagde Snedkerkonen «onde Øjne», saa at hun kunde slaa baade Mennesker og Dyr med Sygdom, blot hun saa paa dem. Erindringen om hendes Trolddomskunster er

særdeles levende den Dag i Dag der paa Egnen, hvad der ikke kan undre, da det kun drejer sig om to Generationer tilbage i Tiden. Det korte Tidsrum vil ogsaa gøre det forstaaeligt, at de rent personlige Oplysninger i denne Artikel er behandlede med nogen Diskretion. Heksen kunde malke Gaardmændenes Køer, naar hun satte 3—4 Strikkepinde i Loftet, og de fik selv ingen Mælk. Kom hun Vand i en Spand, kunde hun lave Smør.

Forskellige af de Historier, der lever i Folkemunde om hende, drejer sig om Sygdomstilfælde. Saaledes var der hos dem en lille Pige — det efterfølgende gengives nøjagtig efter de foreliggende Nedskrifter — «der var syg og hun kunde ikke staa op, da tog Heksen nogle Nelder og piskede hende med, og i det samme krøb der en stor Snog oppe i hendes Hovedgærde. Og der var en Dag en lille Dreng hos dem, og han var alene i Stuen, og da fik han fat i en tyk rød Bog (det har været Cybrianus), og han sad og læste i den, og i det samme stod der paa Gulvet en stor sort Høne med en hel Del sorte Kyllinger. Drengen blev saa bange og smed Bogen og løb, og Konen kom saa ind i det samme, og saa fik hun dem manet ind igen.» Det fortælles ogsaa, at hun kom forbi en Gang, da man var ved at braade Hør. I det samme sagde en af de til Stede værende, som fik Øje paa hende: «Der kommer den forbandede Heks», og i det samme Nu gik der Ild i Hørren.

Endvidere berettes der, at det i tidligere Tid var Skik, at følge Barnet til sit Hjemsted, naar det havde været til Daab i Kirken. Var dette gjort, gik man hver til sit, for at klæde sig om, inden man indfandt sig til Daabsgildet. En Gang, da Karen selv havde haft Barnedaab, var der blandt Gæsterne en 13—14 Aars Dreng. Han vilde ikke med, da man gik hjem til Omklædning, men blev hvor han var og lagde sig udenfor Huset under Opholdsstuens Vinduer. Da Husets Folk var blevne alene, hørte Drengen, at de

talte om, hvem af Gæsterne de vilde gøre ulykkelig, naar de nu vendte tilbage, og ved at kigge ind af Vinduet saa Drengen, at de hentede en tyk Bog med rød Skrift og læste op af den. Men hvad der yderligere skete, ved ingen, thi Drengen blev saa angst, at han løb væk.

Ogsaa i Nabosognene lever Erindringen om *Karens* Trolddomskunster. En Kone fra Andebølle Mark fortæller, at man var meget angst for Heksen, for blot hun saa paa Kvæget, blev det sygt og døde og derfor lukkede man for Stald og Hus, naar hun kom forbi.

Dette er, hvad der foreligger om Heksen. Trolddomsgaven synes at have ligget til Slægten, idet mindste foreligger der en Del Oplysninger om en anden Kvinde af samme Art og af samme Slægt. De forbigaas dog her, som det foreliggende uvedkommende; de er deponerede i Dansk Folkemindesamling sammen med alle Indberetningerne Heksepløkken vedkommende.

Hvad Huset nu angaar, saa gengives dets Ydre paa hosstaaende Billede.

Knoglen, der er stukket ind i Taget, er mærket med X. Til højre for Indgangen ligger Dagligstue, Spisestue og Køkken, der tilsammen danner et Rum; til venstre — under Knoglen — findes Sovestuen. Huset er forøvrigt en Del ombygget. Da Snedkeren boede i det, var der et Sidehus mod Syd og i NNØ var der et, ogsaa nu nedrevet Tørreskur. Væggene i det var af Tørv, efter hvad mine Hjemmelmænd meddeler; det var saa skrøbeligt og usselt, at de fjernede det helt.

Husets Indre er helt forandret. Karens Datter besøgte nemlig Stedet for 5—6 Aar siden. De tidligere «indelykke» Senge var da fjærnede, og «Stuen var meget mindre end nu og Kakkellovnen var ogsaa drejet om, saa der var ikke saa meget af det gamle, en Krog i Loftet, som hendes Forældre havde brugt til at rejse dem op i, naar de rejste dem i Sengen, den var der endnu, og der sagde hun, der

døde min Fader og Moder, men hun talte mest om Faderen»

Husmand E. B. Nielsens Hus paa Skovsby Mark ved Skalbjærg Station.

For den efterfølgende Undersøgelsesgang er det væsentligt at vide, at Heksen er død i Huset, og at det Indre

er forandret. Taget, i hvilket Pløkken sad, er ikke omtalt i de forhaandenværende Oplysninger. Ad anden Vej er det imidlertid oplyst, at det er det gamle, hvad forøvrigt Billedet ogsaa viser.

Det er ikke let at give nogen Forklaring paa, hvorfor denne Knogle er sat op paa Taget. Der er nemlig forskellige Muligheder. Ganske naturligt ledes Tanken hen paa et Værn, og der rejser sig da straks det Spørgsmaal, hvem vilde værne sig? Var det Heksen eller var det de Folk, der flyttede ind efter Heksens Død? I første Tilfælde maa der atter spørges, vilde Heksen værne sig selv eller andre? vilde hun værne sit Hus, sit Soverum eller maaske sit "Tag? Og mod hvem skulde Værnet bruges? Hvem kunde trodse hendes Kunster? Var Pløkken sat op af Heksens Efterfølgere i Huset, har Tanken sikkert været den, at værges sig mod hendes Genfærd, men i saa Tilfælde vilde der nok i Erindringen Mand og Mand imellem have levet en Beretning om, at der efter hendes Død var blevet læst og røget, og en saadan kendes der intet til der paa Egnen. Det havde da ogsaa været naturligare at sætte Knoglen op over Døren eller i Skorstenen, de to Steder, gennem hvilke man frygtede Spøgelsers og Gengangeres Indtrængen, hvorfor man værgede dem ved at sætte Flyve-røn, Bynke og andre trolddomskraftige Planter op, hvis man ikke benyttede det bedste Middel af dem alle, Staal og Jærn. Der foreligger ogsaa en Optegnelse fra Danmark, der kan benyttes som Parallel vedrørende Husets Indgangs Beskyttelse ved Hjælp af Dele af levende Væsener. *E. T. Kristensen* har nemlig (D. S. VI. 2. 866.): I ældre Tider brugte man at sætte Hareben over Dørene, for at afværge Hekseri og Troldenes Magt over Huset. Harebenene maatte vende Kløerne udad. Her er nu ikke Tale om Ben i Betydningen Knogle, men Anvendelsen bliver forstaaelig, naar man erindre, at Heksene ofte skabte sig om til Harer, og særlig ofte gik igen i Hareskik-

kelse. At Trædepuderne skulde vende udad betegner vel det afværgende, Retningen bort.

Den spærrende Indflydelse af en Menneskeknogle, anbragt i Døren, fremgaar af en Optegnelse fra Norge. Den lyder: Gak til Galgen og tag et af Tyvens mindste Ben, som Kjødet er frafalden. Læg samme Ben under Kirkedøren. Er der da Troldkvinder, medens Folkene ere i Kirken paa en Søndag, saa kan Troldkvinden ikke komme ud, førend Tyvebenet borttages.¹⁾ Hvorvidt der her er tillagt Knoglen særlige Egenskaber, fordi den stammede fra en Tyv, eller den kun har været af en Slags, man havde forholdsvis let ved at forskaffe sig, skal lades usagt. Almindeligt tillægges der jo Knogler og Legemsdele (Fingre) af Misdædere en betydelig magisk Virkning, en Virkning, de havde fælles med Knogler af Mennesker, der havde lidt en voldsom Død, men som iøvrigt var ærlige Folk. Derfor lærte ogsaa de gamle Lærebøger, at Knogler, der stammede fra Mennesker, der havde lidt en naturlig Død, ingenlunde var bedre eller nyttigere end visse Dyrs (f. Eks. Hjortens, Oksens o. a.), og Menneskefedtet, der brugtes til Indgnidning ved Nervesygdomme, Lammelser og lign., skulde netop stamme fra Forbrydere, der var stejlede efter af være knuste af Bøddelens Hjul.

De her nævnte Optegnelser viser kun, at Knogler kan hindre Hekse i at gaa igennem en Dør, men den til Museet indsendte Knogle var anbragt over Soveværelset og ikke over Døren, og en særlig Tanke maa da have været forbundet med den, men til Belysning af dette synes der ikke at foreligge trykt Materiale. For imidlertid at skaffe en Udtalelse om Spørgsmaalet fra yderst sagkyndig Side, rettede jeg en Forespørgsel til Hr. Pastor em. Dr. h. c. H. F. Fejlberg, der aabent erkendte at han aldrig havde truffet

¹⁾ A. C. Bang: Norske Hekseformularer p. 193. Nr. 358.

en saadan Knogle omtalt, samtidig tilstillede han mig en Del Noter, for hvilket jeg herved aflægger min hjærteligste og varmeste Tak, og af hvilke det fremgaar, at Troen paa Dødningebens beskyttende og lykkebringende Evne er særdeles udbredt ¹⁾).

Nu er jo langt fra al Folketro optegnet, og det var derfor naturligt at se, om ikke en Henvendelse til Landbefolkningen kunde bringe Oplysninger, der var brugelige til Forklaring. En saadan Henvendelse rettedes da ogsaa gennem «Dansk Folkemindesamling» til en meget stor Del af Provinspressen, som med stor Velvilje optog en lille Artikel endende i bestemt formulerede Spørgsmaal vedrørende «Heksepløkken». Der kom nogle Besvarelser, men kun en enkelt giver noget Fingerpeg. Den stammer fra Frk. *Lindberg*, Helsingør, og den lyder saaledes: «Naar Heksen, som havde boet i Huset, var død, og en Familie

¹⁾ *Monseur, Bulletin* III, 109, 235 Dødningeknogler — Talisman, værger jfr. *Revue d. trad. popul.* XX, 225, 10 værger mod Spøgelses. *Monseur* III, 110, lagt i Senge fordriver Væggelus. *Wigström, Folketro, Sägner*, 299, 868, 869. Dødningeben laanes, Soldat tager det med i Krig som Amulet. 870. Fisker har Fingerben i Floddet paa Garn.

Journal of Am. Folklore XIV, 178 Dødningeben Amulet (Georgia). *Fataburen* II, 159, Dødningeben under Sadel mod Forgørelse (Skaane) *Kuhn Westph. S.* II, 53, 150, Dødningefinger i Hestekrybbe bringer Lykke (Westphalen).

Am. Urquell III, 257, Dødningeben i Dueslag hindrer Duerne i at flyve bort.

Nyländska Folkseder och Bruk IV, 138, med Dødningeben drages en Fure om Have, et Sted lader man Kredsen være aaben, — Tyv ind, kan ej komme ud.

Aminson: Södermanlands äldre Kulturhistorie IV, 75: I Hus gemmer eller indborer man et Menneskeben af en vis Form med Besværgelse — volder Forhekselse.

— VIII, 121, Kors af Menneskeben lægges under Hovedpude — saa ser man Tyv i Søvn.

Wigström, Folkdiktning II, 102. To Menneskeribben bærer Vognens ene Hjulakse op: Hjulet er kastet bag i Vognen.

flyttede derind, maatte de, hvis de havde Børn, sikre disse mod at Heksen kom tilbage og forbyttede Børnene, ved at sætte 2 korslagte Ben under Taget over Sovekammeret. Det skulde være Menneske Ben, dog ikke nogen bestemt Slags Menneske; hvor vidt det foregik med nogen særlig Højtidelighed, vides ikke¹⁾. Beretningen er i flere Henseender interessant, men den forklarer ikke det foreliggende Tilfælde. Her var der kun en Knogle, tildannet med det Formaal at kunne stikkes ind et eller andet Sted. Der er ringe Sandsynlighed for, at man vilde have gjort sig den Ulejlighed at tildanne to Knogler saa omhyggeligt som den foreliggende. Der vides heller ikke, at have været to Knogler nogensinde, thi det foreliggende Ben har været iagttaget af Beboerne i mange Aar. Knoglen synes da at have været sat op af Heksen, men Grunden, hvorfor hun gjorde det, er vedblivende usikker. Maaske faar man et Fingerpeg af en Note hos *Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube* 649, i hvilken den bøhmiske Overtro meddeler, at «Sperlinge hält man ab, wenn man ein Totenbein vom Kirchhof auf das Gesimse der Scheune legt.» Pastor Dr. Feilberg, der har henledet min Opmærksomhed paa dette Sted kender intet tilsvarende i nordisk Folketro. Vidste man, at Taget var lagt i Heksens Tid eller tidligere, kunde man tænke paa et Skræmmemiddel mod Fuglene, der vilde bygge Rede i det nye Tag, thi at Spurven her skulde optræde som et Sjæle- eller Fetischdyr er lidet rimeligt, da den ellers ikke gør det i nordgermansk Folketro, omend den har spillet en forholdsvis stor Rolle paa et enkelt Omraade — Kærlighedsoffringerne.

Det staar tilbage at sige et Par Ord vedrørende Alderen af den Skik at sætte Knogler op. Det er nemlig en gammel Skik, om hviken der ogsaa rent historisk set

¹⁾ Frk. Lindberg bedes modtage en hjærtelig Tak for sine Oplysninger, der stammer fra Albæk Sogn ved Sæby.

foreligger Oplysninger. *Seligmann*¹⁾ siger saaledes, at Skikken tidligere var udbredt i England, men blev forbudt paa et Kirkekoncilium i London Aar 1075. *Hefele*²⁾ omtaler ganske vist den engelske Generalsynode, der under *Lanfranks* Forsæde blev afholdt det nævnte Aar, men han gaar ikke ind paa de enkelte Bestemmelser, som Konciliet tog. Disse finder man hos *Hardouin*³⁾, hvor der under collectio 1556 E. anføres: [Statutum est] *Ne ossa mortuorum animalium, quasi pro vitanda animalium peste, alicubi suspendantur: nec sortes vel aruspicia, seu divinationes, vel aliqua huius modi opera diaboli, ab aliquo exercentur. Haec enim omnia sacri canones prohibuerunt et eos, qui talia exercent data sententia excommuni caverunt*⁴⁾.

I England gav man altsaa dem, der satte Dyreben op, for at afværge Sygdom blandt Husdyrene, først en Advarsel og i Gentagelsestilfælde satte man dem i Band. Sygdommen mente man skyldtes onde Aanders Virksomhed.

Skikken synes internationalt udbredt, omend den paa forskellige Steder har undergaaet nogen Forandring, oftest i Retning af, at man ønskede ogsaa at beskytte sin egen Person. Araberne brugte saaledes før Islams Indførelse en Amulet af Form som en Knogle, baaret i et Baand om Halsen. Den værnede mod det onde Øje og Italienerne, som har en uendelig Mængde overtroiske Midler mod «Jettatura», bærer endnu den Dag i Dag et lille menneskeligt Skelet af Metal som Amulet. Som en Kuriositet kan anføres, at der i København for en Del Aar siden levede en Guldsmed som fabrikerede Amuletter af Guld og Sølv i Form af Knogler, Øjne o. a. til Udførsel til Sydamerikas

¹⁾ *Seligmann Der böse Blick* II p. 142.

²⁾ Car Josef von Hefele: *Conciliengeschichte* 2. Udg. V. Freiburg i Br. 1886 p. 54.

³⁾ *Hardouin: Acta Conciliorum et epistolae decretales ac constitutiones Summorum Pontificum* Paris 1714 Pars I col. 1555—1560.

⁴⁾ se ogsaa *Mansi Koncilakter* XX p. 450.

Indianerstammer. Medicinsk-historisk Museum ejer en Del Prøver paa denne kuriøse danske Industri.

Selve Skikken, at sætte Knogler ind i Tagene, som Værn mod Dæmoner synes derimod kun optegnet fra faa Steder. I Oasen Siwah anbragte man dog tidligere Laarknogler af Mennesker paa det angivne Sted og i den nævnte Hensigt ¹⁾.

I det hele synes de etnografiske Forhold vanskelige at udrede. Caraiberne gemmer deres Forældres Knogler, for ved disses Hjælp at faa Aanderne i Tale og derved at kunne værne sig mod Fjenders onde Anslag. Iøvrigt er det dog en anden Tankegang, der ligger bag de Skikke, de saakaldte «vilde» Folkeslag anvender. Ganske vist er det almindeligt, at de gemmer nedlagte Fjenders Knogler eller stiller dem op udenfor Hytterne eller graver dem ned, men den ledende Tanke er da, at de danner Trofæer for Ejeren, Sejerherren, eller at denne ønsker at have dem i Nærheden for stadig at lade sit Had gaa ud over dem. Kendt er saaledes en Beretning om en dræbt Fjende, der blev gravet ned under Hyttens Indgang, for at Ejeren daglig kunde have den Glæde at træde paa ham.

En Gennemøgning af et større etnografisk Materiale vilde maaske kunne afgrænse det Omraade, indenfor hvilket man har brugt den Skik at opsætte Knogler i Husenes Tage som Værn mod Dæmoner.

Det har altsaa ikke været muligt, at faa oplyst «Heksepløkken»s Betydning, omend det sandsynligste vel er, at den er et Skræmmemiddel for Spurve. Indsamling af større Materiale vil maaske kunne oplyse det og ethvert Bidrag i saa Henseende vil være kærkomment, naar det indsendes til Dansk Folkemindesamling, Det kongelige Bibliotek i København.

¹⁾ Seligmann I. c.

Kvindedragter paa Hedeboegnen i gamle Dage.

Af

Marie Christoffersen, Højelse.

Den Opfordring til at samle Oplysninger om gammeldags Bondedragter, som Museumsinspektør Jørgen Olrik og undertegnede udsendte i 1910 (Dansk historisk Fællesforenings Meddelelser Nr. 2, S. 32—36), kan just ikke siges at have båret rige Frugter, skønt den dog er nået til mange af de historiske Amtstidsskrifters Læsere. Direkte Svar på vore Spørgsmål er næsten helt udeblevne, og ret forgæves har vi rundt om i de lokale Tidsskrifter spejdet efter nye og fyldigere Oplysninger om Sagen. Årsagen til dette magre Resultat er ikke den, at Kendskaben om gamle Dragter og Dragtskikke allerede er uddød. Tværtimod! Men det er klart, at netop de, som sidder inde med de bedste Oplysninger, kun sjældent er i Stand til at nedskrive dem, og atter og atter har jeg på Rejser ude i Landet gjort den Erfaring, at Samtaler og mundtlige Spørgsmål ganske anderledes hurtigt og nemt skaffer Meddelelserne frem. Ad denne Vej er der også nået gode Resultater, og hvis det var muligt for et Par Museumsmænd i Løbet af få År at berejse alle Landsdele, vilde Kendskabet til Bondestandens gammeldags Dragtskikke være bevaret for Fremtiden. Som Museernes Arbejdsforhold for Tiden er, lader dette sig dog ikke gøre. Der mangler både Penge og øvede Kræfter til at løse en sådan Opgave. Selv om man fuldtud erkender, at den må og skal løses, inden det bliver for sent — og dette vil sige i Løbet af den næste halve Snes År —, må man være glad ved i ny og næ at kunne bære Sten til den kommende Bygning og stundom at kunne samle både Sager og Meddelelser. Men det

vil kunne forstås, at det under sådanne Forhold, der stundom kan stille Tålmodigheden på hårde Prøver, er en dobbelt Glæde engang ude fra Landet at modtage en fyldig og vel-skreven Skildring af en bestemt Egns Dragter.

Hvor mange nye og interessante Oplysninger en sådan Redegørelse kan bringe, og hvor meget den kan lære os, viser den efterfølgende Afhandling om Hedeboegnens Kvindedragter. Selv uden Kommentarer viser den enhver, at man ikke kender tilstrækkeligt til Hedebodragterne, fordi man ved lidt om Guldnakker eller om Hedebosyning. Der er er utallige andre Ting at lægge Mærke til, inden vi kan sige at være nået til Bunds i det Stykke Kulturhistorie, som blot en enkelt Egns Dragtskikke kan lære os.

Meddelersken, Frk. Marie Christoffersen i Højelse, har samlet og nedskrevet Oplysningerne efter min Opfordring, men senere har jeg atter og atter spurgt om Enkeltheder, og hun har hverken sparet Ulejlighed eller Rejser for at skaffe nyt Stof eller for at løse tvivlsomme Spørgsmål, så at det sikkert virkelig er lykkedes at få Rede på Hedebodragtens vevende Former i de sidste Menneskealdre, og så at der nu er lagt et godt og solidt Grundlag for Kendskabet til Hedeboqvindernes Dragtskik. Blot må det erindres, at Oplysningerne særligt er samlede i Hedeboegnens sydlige Sogne, ned ad mod Køge. — Det må håbes, at andre Kvinder ude på Landet, som tit og ofte endnu nærer Respekt for og Kærlighed til de gamle Folkedragter, vilde følge Marie Christoffersens Exempel og yde et lignende Arbejde i deres Hjemstavn. Thi til syvende og sidst er der dog ingen, der bedre end dem kan bevare og sikre vor Viden om Fortidens uddøende eller svundne Dragtskik.

Chr. Axel Jensen

I.

Til Hedeboegnens gamle Kvindedragt, således som den før Midten af forrige Aarhundrede bares i Højelse By, hørte en sort Hue med en forholdsvis lille, trekantet Nakke, udsyet med Guld, Sølv eller broget Silke. Når Nakkerne var broderede med Metal, kaldtes de «klare». Selve Huen var dækket af riflede eller mønstrede, men altid ensfarvede Silkebånd,

der bandtes i Sløjfer og dannede «Hagedusk» og «Nakkedusk». Under Huen sad et hvidt «Lin» af Lærred, der sprang omtrent

Fig. i Hedeodragt.

en Tomme frem foran Huens Forkant, og som selv kunde være kantet med Kniplinger eller Blonder. Korsklæde er derimod aldrig brugt her paa Egnen, og andre Hueformer var dengang ikke kendt. Kun til Hverdag og hjemme kunde man gå med små, sorte rundagtige Huer. Det var Regel, at Huerne ganske dækkede Håret.

Af Underklædningen kom den med Hedeboysning (Hvidsøm¹) broderede Særkekrave til Syne omkring Halsen, og ligeledes så man Særkeærmernes udsyede Linninger. Kraven var mindre hos Skovboer, større hos Hedeboer.

Selve Dragten bestod af Liv og Skørt.

Livet, om hvis vekslende Farver der senere vil blive Tale, var den såkaldte «Bindeærmetrøje». I Reglen var selve

Livet, «Bul'en» af Silketøj, Damask eller Vadmél, med «Inderøn» (Underfor) af hvidt Lærred, nedringet både på

¹) Hvidsøm kaldtes den fineste og mest åbne Syning.

Ryg og Bryst, og ved Ydersiden var den kantet med Silkebånd, der varierede i alle Regnbuens Farver. Ned foran på Brystet sad ved hver Side Sølvringe; gennem disse blev et Silkebånd snurret frem og tilbage, og øverst oppe, foran på Brystet, bundet i Sløjfe; det kaldtes et «Spring». Man kunde også i Stedet for Bånd bruge en Sølvkæde, der afsluttedes med lange, nedhængende Sølvdopper og ligeledes knyttedes i Sløjfe, men i så Tilfælde var der bundet et særligt Silkebåndsspring i Sløjfe midt over Brystet. Det tjente til at holde de forreste Spidser af et «Halstørklæde» af rødt, tærnet Drejel, som lagdes om Halsen under Særkekraven, og som enten var trekantet eller firkantet og bagtil sammensyet i Læg, så at det dannede en nedringet Firkant i Nakken, og så at ikke blot Særkekraven, men også en Firkant med Hedebosyning, som stundom fandtes i Særkeryggen, kunde ses. På Bullen var der fastsyet korte Ærmer, Halværmes, som kun nåede til Albuerne, og som var «bundne» (strikkede) af Uldgarn, ofte i forskellige Mønstre med Figurer og Fugle, og som desuden var kantede med samme Slags Silkebånd som Bullen. — Man kendte også Bindeærmetrøjer, hvor hele Trøjen ligesom Armene var bundne af Uldgarn, men over Trøjen blev der så sat en Bul, et ærmeløst Liv, der helt igennem udstyredes som den nævnte, og i det ydre var der ikke videre Forskel mellem de to Arter.

De halvkorte, godt fodfrie Skørter, var stundom af rødt, men meget hyppigere af grønt Vadmel, snart mørkegrønne, snart lysegrønne eller «savssegrønne»; både de lysegrønne og de røde kaldtes «Savsseskørter». Forneden havde nogle broget Silkekantetøj eller trykkede Fløjelskanter, andre et bredt Stykke ensfarvet Silketøj med broderede Blomster (Bondesyning); men det var vist kun de mere velstillede Kvinder, som havde Raad til at anskaffe sig så fint et Skørt. Altid var der foran i Skørtet en hvid Lærredsforbredde, som ikke nåede helt ned til Underkanten. Således sparede man på Tøjet, og

det kunde ikke ses. Thi Skørterne dækkedes næsten helt af Forklæderne, der blot ikke var slet så lange. De var stundom af Hvergarn, men hyppigere af Drejel, der vævedes særligt til dette Brug; Farven var højrød eller mørkerød, med tærnedede Mønstre i sort eller blå og hvidt mellem det røde. Forklæder og Halstørklæder passede ofte til hinanden eller var af lignende Stof. På Fødderne bares sorte «Hoser» (Ordet Strømpe brugtes ikke), samt Træsko med klare Blikkramper eller til finere Stads små sorte Sko med Sølvspænder.

Til Overtøj kendte man lidet eller intet. I Kirke gik man altid «blottet», uden Overtøj, og på Køreture og i dårligt Vejr brugte man at lægge det yderste Skørt op over Hovedet. På Markarbejde om Høsten kunde man gå i Klokkeliv og Særkeærmer, med hvidt eller blå Lærredsforklæde og på Hovedet Solklæde af kulørt Vadsketøj, syet over et firkantet Stykke Pap. Ellers brugtes Hovedtørklæder, af Vadsketøj eller Silke, som var lagt sammen i Trekant over Pap. I Begyndelsen af Århundredet kendte man en Slags Kyser af sort Silketøj, som hed Valbykyser.

Af Undertøj brugte man Klokkeliv, som var syede af Vadmél, Hvergarn eller Lærred, og som bares lige over Særken. Denne, hvis forskellige Udsyninger allerede er nævnte, kunde være en Klokkesærk, hvori Liv og Nederdel var i eet. Men man kendte også mere gammeldags Særke med det såkaldte «Opled», der ganske svarede til den øverste Del af en Særk, men stumpede midt på Livet, og hvortil der blev syet en Nederdel. Opledsstykket var gjerne af Hørlærred, Nederdelen af det billigere Blårlærred. Endelig havde man et varmt Vadmél's Underkørt.

De her beskrevne Dragter bares både af Koner og af Piger, men der var den Forskel, at Pigerne gik med højrøde Huebånd, Konerne med sorte. Også på anden Måde kunde Farverne skifte, og det gjaldt især Bindeærmetrøjen, der til Julen var blå, til Påske grøn og til Pinse højrød.

Man mente, at Farverne svarede til Årstiderne, den mørkeste Vintertid, den grønne Vår og den strålende Højsommer. — Til Begravelser brugte man mørke Klæder; på selve Begravelsesdagen var Konernes trekantede Huer helt sorte, med Nakker af sort Silketøj og med sorte, vatrede Silkebånd til Hage- og Nakkesløjfe (men hvidt Lin), og dertil bar de blåt Drejels Halstørklæde, blå Bindeærmetrøje og blåt Vadmelsskørt med blåblomstret Kantetøj på begge Dele, blåt Forklæde og på Brystet blåblomstret Silkebåndspring. Denne Sørgedragt beholdt Enkerne i Sørgsåret efter Mandens Død, og den samme Dragt brugte Konerne, når de gik til Alters, men mange af dem brugte da at tage et hvidt Forklæde på i Stedet for det blå. Pigerne havde blå Huer og sørgede ellers i de samme Farver.¹⁾ — Ved Sommergilderne, til Dansen i Loen, bar mange af Pigerne ikke Bindeærmetrøjer, men nøjedes med en rød, grøn eller blå Bul, så at Særkeærmerne, der nåede ned til Hånden, kom helt til Syne; dertil Hue, med klar Nakke og højrøde Bånd, Silkebånd, Ringe med Sølvkæde og Spring som sædvanligt og stort, hvidt Forklæde over Vadmelsskørtet. Det er klart, at man til denne Lejlighed valgte fine Særke med meget Hedeboesyning²⁾. — Til Bryllup

¹⁾ I denne Sammenhæng kan også nævnes Jordetøjet, som man gerne havde liggende tilrede i mange Aar. Når Hedebokvinderne efter Døden blev lagt i Ligkisten, var de iført sort Hue med sort Nakke og hvidt Lin af Lærred eller Kniplinger, en Jordesærk, der var så stor, at den dækkede helt ned over Fødderne, og med Ærmer så lange, at de nåede fra Skulderen til Håndledet. — Pigerne fik samme Ligdragt som Konerne, men blå Hue med blå Silketøjsnakke og blå Bånd.

²⁾ Som Exempel på en ung Piges Festdragt kan her nævnes en Konfirmationsdragt fra 1835: En lille, rød Hue med Sløjfe af røde Bånd (vatret Silke takket i Kanten), trekantet, klar Nakke af Sølv broderet som en Stjerne og hvidt Kniplingslin. Rødt Drejelshalstørklæde, rød Bindeærmetrøje med Liv (Bul) af grønt blomstret Silketøj, Sølvkæde og Spring af rød-blomstrede Silkebånd. Vævet, hvidt Lærredsforklæde i tærnet Mønster. Højrødt Vadmelsskørt, kaldet «Savsseskørt», med Silkekanter forneden. Sorte Hoser. Små sorte Sko med Sølvspænder.

bar Bruden i meget gammel Tid Bindeærmetrøje og Vadmellsskørt, men allerede før Århundredets Midte var Brude-
dragten af Købetøj fra Købstaden, sort blomstret Damask
eller sort uldent Atlask. På Hovedet bar Bruden og Brude-
pigerne «Fletter», et rundt Nakkestykke med kulørte Perler
og Silkebånd. Håret flettedes i to Fletninger, der sattes
op omkring Nakkestykket som en Krans, og selve dette
blev anbragt på en rund Valk af Tøj eller også syet fast
i Håret; Pap brugtes ikke. Stundom havde Nakkestykkerne
Bånd, der hang lidt ned i Nakken, og havde Bruden
mistet en af sine Forældre, sattes et sort Bånd ind mellem
de røde og blå, som ellers hørte til. Men det var dog
mest almindeligt at bruge dem uden Bånd; stundom kunde
de også have en Forkant med Silkebånd og Perler af
samme Slags, som den, der sad på selve Nakkestykket.

Når Hedebokvinderne var i deres Stadsdragt og gik
til Kirke, havde de deres Hovedvandsæg med dem. Mange
bar det i Lommen og tog det op, når de skulde bruge
det; andre gik med det i Hånden sammen med Salmebog
og Lommetørklæde. Hovedvandsæggene var alle af Sølv
og i mange forskellige Former, hvoraf de mest yndede
lignede et Æg med en Knop i Toppen, eller et Hjærte
med to Fugle øverst. I Fodstykket gemtes Tavleskillingen,
som skulde lægges i Kirkebøssen til de fattige, og i selve
Ægget eller Hjærtet fandtes den vellugtende Svamp.

II.

Omkring 1850 forandredes denne Dragt. Nyere Køb-
stadsmoder begyndte at trænge frem, og selve Landsby-
moden ændrede sig.

Almindelig blev nu en Slags Skørter, som kaldtes
«Rueskørter», der var lagt i lodrette Læg, så de «ruede»; de
syedes af Købetøj, rødt, blåt eller grønt Multum, og var for-

neden helt rundt kantede med blomstrede Silkebånd. Rueskørternes Farve kunde vexle ganske som Bindeærmetrøjerne, der brugtes på samme Tid, om Julen blå, om Påsken grøn og om Pinsen højrød.

Når man havde brugt dem, måtte man rulle dem på en Stok og binde Bånd om et Par Steder, for at Lægene kunde ligge pænt, til Skørtet næste Gang kom frem. Af andre Skørter, der ofte kantedes på samme Måde, havde man Drejelsskørter og Hvergarnskørter, der kaldtes «Træhvergarns-» eller «Pletskørter», fordi Hvergarnet var vævet med Blomster eller Pletter, stundom grønne på rød Bund, stundom blå på rød eller grøn Bund. Som Kjoleliv brugte man hertil «Poseærmetrøjer», hvis Ærmer altid posede og rynkede oppe ved Skuldrene og stundom var halv korte, stundom lange med snævre Underærmer; de syedes af sort eller brunt Damask, Silke eller Hvergarn, i tærnede og sribede Mønstre, og ofte var selve Livet af Hvergarn, Ærmerne af Damask; på Brystet bar man en Sløjfe af Silkebånd i samme Farve som Trøjen, og til Livbælte bar man Silkebånd med Sølvspænde. En anden, lidt ældre Form for Livet hed «Spændselstrøjen»; den var meget lig Poseærmetrøjen, men havde et fast Bælte og fast Krave om Halsen. Man kendte også «Skinkeærmer», der ikke posede så meget ved Skuldrene, og «Ridderærmer», der var snævre fra Skuldrene og ned til Albuerne, men fra Albuerne og ud til Hånden meget vide. Særkekraverne bibeholdtes ofte, men man havde nu Silkeforklæder og Silketørklæder i alle Farver, og som Livbælter brugtes Silkebånd med Sølvspænder. Også Huerne blev finere end før, thi nu brugte man de »stornakkede Huer», «Storhuer» eller «femrynkede Huer, kaldte efter deres store, runde, femrynkede Nakker, der var udsyede med Guld eller Sølv, stundom blandet med broget Silke, alt på Grundlag af Lærred, Fløjl og Papir. Ved Anskaffelsen og Udstyrelsen af disse kostbare Huer kunde de rige udmærke sig frem-

for de fattige. Prisen paa Guldnakkerne var fra 10 Daler (20 Kr.) til 30 Daler (60 Kr.); Sølvnakkerne kunde fås for 6 Daler og silkebroderede for 3 Daler. Velhavende Koner havde fire-fem Huer og brugte Sølvnakker til Helligdage og Kirkegang, Guldhuerne til større Fester. Til Begravelse og Altergang nøjedes man dog også nu med Nakker af sort Atlask, men på Huens Forkant sattes her også hyppigt Galloner af sort Silketøj, hvorpå der var broderet Blomster og Blade med sort Silke; på mange af dem var der ogsaa sorte Perlebroderier og sorte Silkesnore i forskellige Mønstre. Denne Slags sorte Huer med sorte Bånd brugtes også af Pigerne til Begravelser, og sidst i 60'erne fortrængtes ikke blot de blå, men også de højrøde Baand helt af de sorte, men de ugifte gik aldrig med Galloner, som var Konernes Forret. Thi også på de almindelige Konehuer, der nu som før havde sorte Bånd til klare Nakker, satte man langs Huens Forkant et Stykke Guld-gallon. Endelig faldt Hagesløjfen væk, og i Stedet satte man nu de helt glatte Bånd op med Knappenåle, så at der dannedes en Løkke, som Konerne bar ved højre, Pigerne ved venstre Side af Ansigtet. — De gammeldags Brudefletter forsvandt, og i Stedet brugtes en Tid Brudekranse af Tøjblomster. ¹⁾

¹⁾ Som enkelte Exempler på Dragter fra Overgangstiden kan nævnes følgende:

En Brudedragt fra 1856: Kjole af sort, uldent Atlask; lange, snævre Ærmer; langt Skørt med god Vidde; ved Halsen og ved Håndleddet ægte hvide Kniplinger. Halstørklæde af sort Silketøj med lyserød Bort. Blomstret sort Silkeforklæde med Blonde forneden. På Hovedet en Krans af Tøjblomster med brune Blade og røde og blå Blomster.

Dragt til en Tiaars Pige 1863: Kjole af kornblåt hvidstribet Hvergarn; Trøje med Brystlæg og med Ærmer, syede som Skjortæermer; Skørt med god Vidde, foroven rynket og forneden kantet med sort Fløjl. Lille rund Hue af rødt Wienersirts med lyserøde Silkebånd som Hagebånd, opsat ved venstre Side. Ved Halsen og ved Håndleddene hvide Kniplinger, om Livet blåt Silkebånd med Sølvspænde. Foran på Brystet ved Kraven rød Silkebåndssløjfe og Sølvbroche.

Af Overtøj kendte man nu tærnedede Sjaler og Kåber, der blev syede som store Slag og på Brystet hægtede sammen med et Par store Sølvhægter (runde, aflange eller i Form af Løver). Når man kørte til Barsel, Bryllupsgilde eller anden Fest, kunde man også tage et hvidt Hørlærredslagen om sig. På Hovedet kunde man over Huerne have Kyser, som kaldtes «Valbykyser», lavede af Pap og sort Tøj, oftest med Besætning (Grammaner). Ellers var de trekantede Hovedtørklæder af Silketøj, hvidt Shirting eller andet kulørt Vadsketøj; til Sorg var de dog altid sorte. Til de korte Ærmer brugte man hvide Vanter strikkede i Mønstre helt ude fra Hænderne og op på Albuerne. Men Kvinderne var i gamle Dage meget sparsommelige med deres Overtøj, og de varme Vadmels- og Hvergarnsdragter med det hjemmelavede Lærredsfoer var da også så tætte, at man godt kunde holde Varmen uden Overklæder.

III.

Både Hvergarn og Vadmél forfærdigedes overalt i Landsbyerne. Såsnart Efteråret indfandt sig med de lange «Aftensæder», tændtes Lysene i Hedeboostuerne. Da snurrede Husmoderen sin Rok, og Pigerne tog deres Karter; det var Fliden fra de lange Vinteraftener, der, når Foråret kom, skulde sendes til Farver og til Væver for atter at

En ung Piges Dragt 1861: Kjole af grønt, blåstribet Hvergarn; rigelig vidt Skørt; glat Liv med tre Silketøjsrosetter foran på Brystet og Ridderærmer; Underærmer af hvidt Bobinet med Kant af sort Fløjl og Blonde ved Hånden. Stornakket Hue med Sølvnakke og lyserøde Bånd, sat op ved venstre Side; hvidt Lin. Om Halsen en hvid Blonde. Sort Silkeforklæde.

Konedragt 1863: Kjole af brunt Damask; Trøjen syet med Ærmer som Skjortærmer og glat Liv. Sølvbroche. Hvide Kniplinger ved Hals og Hånd. Blåt Silkeforklæde med røde Striber. Stornakket Hue med Sølvnakke og sorte Silkebånd.

havne hjemme i Hedebostuerne som store Stykker Tøj, hvoraf hele Husstanden blev forsynet.

Længst tilbage farvede Kvinderne selv, og det var Reglen med Hoserne, der farvedes sorte i en Farve, som hed Blåspån. Til blåt brugte man en Farve, som hed Panserblåt, til rødt Rødkridt. Gult fik man ved at koge Skarntydeblomst, brunt ved at koge det grønne af Valnødskaal sammen med lidt Soda. De grønne Skørter opfarvedes med Blådråber, de røde med rødt «Perskum». Væveren var regelmæssig en Fagmand, der vævede Vadmel, Drejel og Hvergarn; af det sidste Stof nævnes Plethvergarn, sribet Hvergarn, tærnet Hvergarn, Træhvergarn med Mønster i Blade og Grene samt ensfarvet «slet» Hvergarn. Mærkeligt nok var heller ikke Dragtsyning alle Kvinders Sag. Tværtimod, de gamle Dragter og Rueskørterne blev syede af Mandsskræddere, der drog omkring til Gårdene og foruden deres ringe Syløn fik en «Julerente», som bestod af Brød og Flæsk. Først ved 1860 blev Sypiger almindelige. Derimod strikkede Kvinderne flittigt; ikke blot Hoserne, men også Bindeærmetrojerne med deres kunstfærdige Mønstre blev for en stor Del bundne i Hjemmene. Og endelig var Hedebokvinderne Mestre i at sy og brodere. De forstod sig på broget Bondesyning og hvid Hedeboesyning, og de sørgede ofte selv for Huer. Den vanskelige Guldtrækkerkunst var endda ret udbredt, men til at udføre de mange stilfulde Mønstre krævedes både Tid, Akkuratesse og Øvelse, og skønt mange Piger og Koner selv kunde brodere deres Nakker, var det dog oftest fingernemme Kvinder, der arbejdede som Nakkesyersker og havde ikke ringe Fortjeneste, når de kom til By.

Men der var også Ting som Kvinderne ikke selv kunde tilvirke. Silkebåndene måtte naturligvis altid købes, og de Kniplinger, som brugtes til Linene, både de kostbare og de billige, de ægte og de uægte, fik man budt til Salgs i

Hjemmene af Kniplingskræmmerne, der med deres Kramkiste i en Rem over Skulderen drog fra Sted til Sted og falbød deres Varer.

Endda er der nok tilbage af hjemlig Flid og Kunstfærdighed, som Hedebokvinderne kunde være stolte af.

Nu har de billige Købesager helt fortrængt Fortidens Hjemmearbejder, og nu er de gamle Dragter næsten helt ude af Brug, selv om Huerne endnu bruges af de ældre og ældste. Hyppigst er de slængte hen eller solgte til den første, den bedste, som gad købe dem. Men endnu føler de gamle altid en lønlig Stolthed, når de taler om disse Levninger af Sæd og Skik i deres unge Dage, eller ser den unge Slægt for Morskab pynte sig med de guldnakkede Huer, Sølvspænderne og al den anden brogede Stads.

Efterskrift. — Om den helt sorte Konehue kan endnu gives følgende Oplysning om en Skik, der blev brugt på Pigernes Bryllupsdag. Når Bruden kom hjem fra Kirke og «smed» Nakkestykket, skulde Manden give hende den sorte Hue på Hovedet, men når hun havde båret den nogle Timer, smed hun den og tog selv den guldnakkede Hue på, og denne sidste bar hun Resten af Bryllupsgildet.

Smaastykker.

**Fra Odense den 2. April 1805, H. C. Andersens
Fødselsdag.**

Ved

Christine Reimer.

Da man i 1905 holdt Hundreedaarsfest for H. C. Andersen, var det, som om Festlighederne jublede i hans Fødeby; og det havde de ogsaa gjort hundrede Aar før, da Fattigbarnet H. C. Andersen om Natten Kl. 1 fødtes i Skomagerstuen i Huset paa Hjørnet af Bangs Boder og Hans Jensens Stræde. Der holdtes ved den Tid flere Velgørenhedsfester i Byen, og den største afholdtes den 2. April. Man kan læse derom i Fyens Stiftstidende, den daværende saakaldte Hempel'ske Avis. Før Festen staar der en Meddelelse i Form af en Bekendtgørelse, men først 5. April bringer Avisen en lille Beretning om Festens Forløb.

Den 20. Marts findes følgende Opraab:

«Til Bedste for Fattigvæsenet i Odense er der indledet til Opførelse af en stor Concert i St. Knuds Kirke Tirsdagen den 2. April førstkommende. Til den Ende har man givet sig den Ære at indbyde Musici, Sangere og Sangerinder i og udenfor Odense, til at tage Partier og patriotisk medvirke til Hensigten at denne offentlige og højtidelige Handling. Udfaldet har ogsaa svaret til vor Forventning, idet de Indbudne have gunstigen bæret os med Forsikring om beredvillig Assistance. Med ikke mindre Glæde have vi modtaget Hr.

Greve af Ahlefeldts ædle Indbydelse, at hans Musik-Capel maae understøtte et Foretagende, der har een saa almeen-nyttig velgjørende Sag til Formaal. Den fortjente Musik-directeur Hr. Phanty, med de øvrige værdige Herrer Medlemmer af dette Capel, have ikke mindre besvaret vor Indbydelse til dem med den største Villighed til at bidrage. Musikeren, som den kyndige Hr. Phanty vælger og bestyrer, skal bestaae af 2de Acter, imellem hvilke Stiftsprovst Dr. Bech holder en til Festen hensigtende Tale. Man gjør i det mindste Regning paa et Orchester af nogle og 50 Instrumentister, Sangere og Sangerinder, som, efter forudgaaende Instudering og de fornødne holdte Prøver, ville virke til Dagens Festlighed. For Kirkens tilstrækkelige Oplysning, et passende Ud-vortes i det Hele og Beqvemmelighed for Tilhørerne, skal man ikke undlade at sørge paa bedste muelige Maade. Conrerten tager sin Begyndelse om Aftenen Kl. 7, og Betalingen erlægges med 1 Rd. for hver Person paa Pulpiturstolene, og med $\frac{1}{2}$ Rd. for hver Person nede paa Gulvet; dog kan Børn som er 10 Aar og derunder gaa paa een Billet. Billetterne kunde erholdes paa Concertdagen og nogle af de næst foregaaende Dage hos Farver Hr. Kellinghausen, Hr. Bogtrykker Faber og Hr. Guldsmed Theilgaard i Korsgaden. Ejerne af Pulpiturstoelene anmodes om at ville behagelig tilkjendegive 4 Dage i Forvejen til Underskrevne, om de ønske at have Plads paa deres egne Stole og til hvor mange Personer. Indgangen til Kirken aabnes denne Aften ikkun igiennem den store Kirkedør. De som kiøre til Concerten ville behage at afstige uden for Kirkegaarden, da Kiørsel paa den ikke kan, formedelst de Gaaendes Skyld, finde Sted. Til dem, som under Concerten ville gaae ud af Kirken, gives Udgangsbilletter, paa hvis Forevisning de igjen indlades. Alle fornødne Anstalter til Orden og Sikkerhed skulle blive føjede.

Odense den 19. Martii 1805.

BECH.

LINDVED¹⁾.

¹⁾ Lindved er Borgmester og Byfoged i Odense fra 1798—1816. Om Stiftsprovsten bringer Bladet senere følgende Meddelelser. D. 10. Juli: Det hedder at Odense nu mister sin yndede Stiftsprovst Hr. Bech, der skal være ansat som Biskop over Christiania Stift. Hr. Biskop Birch som Biskop over Aarhus Stift. Hr. Biskop Bloch som Biskop over Vi-

Dette Opraab findes under Avertissementer som det sidste Stykke paa det tospaltede Blads sidste Side. Det gentages Mandag den 25. Marts, hvor det staar paa sidste Sides første Spalte.

Fredag den 29. Martii 1805 staar følgende Meddelelser paa Række i Avisen, ligeledes under Avertissementer:

«Efter manges Ønske bliver et publique Bal foranstaltet paa Odense Raadstue førstkommande Onsdag den 3. April, til samme inviteres som sædvanlig alle Inden- og Udenbyes; de, som tager Billetter paa deres Navne, vilde behagelig paasee, at samme komme saadanne Personer tilgode som for Selskabet er passende. Billetter bekommes for sædvanlig Betaling 4 Mk. Stykket hos Kellinghusen paa Nørre-, Milo og H. Roulund paa Vestergade. Ballet aabnes ommeldte Aften Kl. 7.»

«Plan og Sange til Koncerten i St. Knuds Kirke, til Beste for Fattigvæsenet, den 2den April førstkommande, faas fra i Dag, hos Hr. Guldsmed P. Theilgaard i Korsgade, Hr. Farver Kellinghusen i Nørregade og Hr. Bogtrykker Faber i Overgade, hvor Billetterne nu ogsaa daglig ere at kekomme.»

(Med latinske Typer.) «Ved Koncerten i St. Knuds Kirke den 2. April, bliver ringet med Kirkens Stormklokke og kimet fra Kl. 6 til 7 om Aftenen, hvilket til Indvaanernes Efterretning herved bekjendtgjøres.»

«Da Theaterbestyrelsen har overladt Indtægterne af den *sidste* Forestilling, for i Vinter: «som gives førstkommande Mandag den 1ste April» til Fattig-Kassen, saa gjør Kommissionen sig grundet Haab om, ved denne Lejlighed at see nye Prøver paa Publikums ædle Gavmildhed mod de Trængende.

borg Stift, Hr. Pastor Keiser, Slotspræst i Christiania, som Biskop over Christianssands Stift og Hr. Dr. Bøysen i Vesterborg som Biskop over Lollands Stift. — Den 24. Juli (allernederst blandt Avertissementer): Førstkommande Søndag holder Hans Høyærværdighed, Hr. Biskop Doctor Theologiæ Bech, Afskeds Prædiken i St. Knuds Kirke. — Onsdag den 31. Juli 1805 (i Teksten): Ved H. H. Hr. Biskop Dr. *Bechs* Afskedsprædiken i St. Knuds Kirke her i Odense afvigte Søndag var propfuldt Huus, og de til Taarer bevægede Tilhørere ønskede Hans Høyærværdighed alt det Held og Velsignelse i sit nye vigtige Kald, hvortil hans Bestræbelser, saavel som hans blide oprigtige Omgang imod Alle i sin korte Embedstid her paa Stedet, har gjort ham saa værdig.

Billetterne blive at faae hos D'hrr. Forstandere Bogtrykker Faber i Overgade og Hr. Krag i Munke Mølle. Hvad man vil give over den almindelige Betaling modtages taknemmeligst. Det nye Skuespil *Mindet* bliver at faae bemeldte Aften ved Indgangen til Theatret. Commissionen for Odense Byes Fattigvæsen den 25. Marti 1805.»

Fyens Stiftstidende udgik den Gang i Kwart ca. 3 Gange om Ugen, dog ikke regelmæssig paa bestemte Dage. Aargangen 1805 ender den 31. Decbr. med Nr. 159. For Tirsdag den 2. April findes intet Nummer, næste Nr. er for Onsdag d. 3. April og derefter følger Fredag den 5. April; først i dette fremkommer Skildring af Festerne under Rubriken «Blandede Efterretninger»:

«Odense. Den i disse Aviser forhen anmeldte store Koncert, til Beste for Fattigkassen, blev den 2den April opført i St. Knuds Kirke. Musiken bestod deels af Chore og deels af obligate Stykker, saavel for Instrumenter som for Syngestemmer, componerede deels af Mozart og deels af Hr. Grev Ahlefeldt Laurvigs Capelmester Hr. Phanty, der tillige selv dirigerede Musiken. Syngepartierne blev ligesaa smukt og smagfuldt executerede ved adskillige Dilettanter, som Instrumentalmusiken isærdeleshed ved S. T. Hr. Grev Ahlefeldts Kapel fra Langeland. Det Hele lykkedes fortrinlig og vandt almindeligt Bifald. Til endeel af Sangene var Texten forfattet af Digteren Hr. Pastor I. Smith. Imellem Acterne holdtes en Tale af Stiftsprovsten Dr. Bech, som forestillede endeel af de Grundsætninger, hvorefter et vel indrettet Fattigvæsen bør bestyres og haandthæves. Forsamlingen var meget talrig og mange Udenbyes vare her i samme Anledning. Adskillige Velgjørere have desuden givet overordentligt Bidrag, saa hele Indtægten (der endnu ikke bestemt vides) formodentlig har været 5 á 600 Rd. Kirken var overalt oplyst med hvide Voxlys og saavel fra vedkommende Embedsmænds som Politiets Side var fortræffeligt sørget for at forskjønne Festen ved den bedste Orden og Opmærksomhed i alle Dele. Ved Skuespillet *Figaros Giøttemaal*, som Aftenen forud blev til almindeligt Bifald opført, var ogsaa saa fuldt Huus, at Indtægten, der ligeledes kommer Fattigkassen tilgode, overgik 200 Rd. Om

Aftenen d. 3die April blev endvidere givet Raadstuebal til Bedste for de Fattige. Samme Aften blev endnu til Slutning for denne Vinter paa Theatret opført *Ariadne paa Naxos* og Skuespillet *Mindet* og desuden var Bal i den ældste Klub.»

Den næste Avis udkom derefter Mandag den 8de April.

De soranske Arkivers Brand 1813.

Af

William Norvin.

Den ulykkelige Ildebrand, der Natten til den 11. Juni 1813 lagde Sorø Academis Hovedbygning i Aske, tilintgjorde Resterne af det fornemme Cistercienserabbedi og nær havde ødelagt en af Landets prægtigste Kirker, er en af de største af de desværre saa talrige Katastrofer, som har ramt vore historiske Skatte; saa meget sørgeligere, som det er meget vanskeligt eller helt umuligt i det enkelte at danne sig en Forestilling om, hvad der ved den Lejlighed gik tabt. Vi ved vel, at Bibliotheket med Holbergs Bogsamling og det eneste autentiske Portræt af Digteren¹⁾, at saa at sige alt, hvad der fandtes af Arkiver fra forskellige Tider, blev et Rov for Luerne, men hvilke Bøger Holberg har ejet, og hvilke der iøvrigt fandtes, hvor meget af det gamle ridderlige Academis rige Bibliothek der havde overlevet Svenskekrigen, hvor meget af Klosterets Bibliothek Tiden havde skaanet, alt det véd vi kun lidet om, og med Hensyn til Arkiverne er vi ikke meget bedre farne; kun i store Træk kan vi rekonstruere Billedet af, hvad der har været og saaledes er gaaet tabt til ubodelig Skade for Studiet af den soranske Historie og dermed ogsaa af vigtige Sider af hele Landets indre Historie.

¹⁾ Carl S. Petersen: Danske videnskabelige Bibliotheker og deres Historie, 1912, S. 79. — Gads danske Magasin, 1913, Januar, S. 248 ff.

I Middelalderen var Cistercienserklosteret i Sorø en af Nordens rigeste og mest ansete Stiftelser med vidt spredte og meget betydelige Besiddelser af Jordegods. Det er paa Forhaand givet, at der i Klosterets Brevkister har været gemt store Mængder af Dokumenter, Breve fra Paver, Biskopper og Konger, Adkomstdokumenter, Skøder, Gavebreve og mange andre Ting, hvorefter Listerne i Sorøbogen og Afskrifterne i Sorø Gavebog endnu giver nogen Forestilling¹⁾. Da Klosteret efter Reformationens Indførelse vedblev at bestaa under Bestyrelse af Abbederne, der som kongelige Lensmænd gjorde Kronen Regnskab for Godssets Forvaltning, er det gamle Klosterarkiv forbleven paa sin Plads og naturligvis i Aarenes Løb forøget; og efter at Frederik den Anden i Aaret 1586 havde oprettet en Trivialscole i Klosteret og Christian den Fierde 1623 hertil havde føjet sit Academi, har foruden Gødsbestyrelsen ogsaa disse Institutioner øget Arkivaliernes Mængde; kongelige Breve om nye Elevers Indsættelse, Matriculer og forskellige Protokoller over Undervisningen har der naturligvis været og kan tildels endnu spores²⁾.

Svenskekrigen, som gav Akademiet Dødsstødet, har vel ogsaa her som alle andre Steder, hvor dens Rædsler naaede hen, haft uhyggelige Følger for Arkiverne, men det er dog bekendt, at der efter Carl Gustavs udtrykkelige Ordre vistes nogen Skaansel, og Skolen fortsatte jo ogsaa sin Existens ind i det attende Aarhundrede; der forlyder heller intet om, at Arkiverne bortflyttedes, hverken ved Academiets Ophævelse eller da de gamle Klosterbygninger under Christian den Sjette blev nedrevne og den ny Academibygning opført til Bolig for det ridderlige Academi, som genopstod ved Holbergs testamentariske Gave. Selv

¹⁾ Script. Rer. Dan. IV. 463—531; 560—69. Erslev: Repert. IV. 61 f.

²⁾ Afskrifter og Excerpter blandt Resens Forarbejder til Danske Atlas: Cod. A. M. 361 Fol. cf. Birket-Smith: Københavns Universitets-Bibliotheks Historie før 1728, S. 71.

Maribo Klosters Arkiv, som var overført hertil, da dettes Jordegods i Aaret 1623 henlagdes til det ridderlige Academi, forblev paa Stedet, efter at Godset atter var henlagt til et andet Formaal¹⁾. Det nye Academi styredes af en Overhofmester, der under sig havde Inspektører og Forvaltere af Godset, som ved Baroniet Holberg og den Kalckreutzske Stiftelse var bleven stærkt forøget, og det er indlysende, at saavel disse Godsers Administration som Academiets Drift har frembragt betydelige Arkivmasser.

Om disse det attende Aarhundredes Arkiver faar vi nogen Underretning gennem et Dokument, som er bevaret i Skolens Arkiv fra Tiden efter dens Genoprettelse 1827, og hvori det tilsigtes at gøre Rede for, hvad der brændte af Sager, som var af praktisk Betydning. Dette Dokument har følgende Titel: «En efter den Sorøe Academies Hovedbygning den 11. Juni 1813 overgaaede Ildebrand forfattet Forklaring over de til Archivet henhørende Documenter og Brevskaber, som ved bemeldte Ildebrand bleve tilintetgjorte». Derefter staar der:

«Foruden det af Sorøe Academies Archiv, med dertil hørende Registraturer, som ved den sammes Hovedbygning den 11. Juni 1813 overgangne ulykkelige Ildebrand aldeles blev lagt i Aske og var indsluttet i trende Skabe, hvis Indhold vedhæftede trende General-Fortegnelser oplyse, er følgende deels brændt og deels forkommet, saasom *a.* Det paa Bibliotheket værende og i et Skab beroende saakaldte Academiets gamle Archiv opbrændt til ligemed selve Bibliotheket. — *b.* Alle de over Academiets Hovedgaarde og Bønderbyer afcopierede Korter, saavelsom en Deel andre Korter og Tegninger over Kirker og Skoler, Situations og Nivellations Korter, Arvefæsteskjødekorter over Tersløsegaard, Kребsehuset og et Par andre Bøndergaarde samt Kort over Academiets Plantagehauge, hvilke

¹⁾ Erslev Repert. IV. 65 f. Ældste Danske Arkivregistraturer. III. 251 ff.

deels vare beroende paa Academiets Bibliothek i en dertil indrettet firkantet stor Casse, deels vare hensatte i et Rum i et af Skabene, hvori Amts-Archivet gjemtes, hvilket alt er opbrændt. — *c.* Bortkommet eller brændt af det for Hr. Kammerherre v. Steemans Administrationstid fra 1. Jan. 1802 af, fra Ildebranden reddede Academiets Archiv, i Anledning af sammes Udflytning.»

Derefter følger en specificeret Fortegnelse over disse sidste under *c* nævnte Sager, som er Godsadministrations-sager fra Aarene 1810 og 1811, og det siges endelig, at fra Aarene 1812 og 1813 mangler alle Sager, som henhører til Litra *C*, *E* og *F* og en Del af *B* og *G—O*.

Vedhæftet er, som der staar i Indledningsordene, trede General-Fortegnelser over Academiets Arkiv, som var gemt i de tre Skabe; disse Fortegnelser er skrevet med en anden og ældre Haand, der stammer fra Tiden før Branden, er altsaa ikke Rekonstruktion efter Hukommelsen men Fortegnelser affattet til Brug og Oversigt i Kontorarbejdet, og da de giver et ganske anskueligt Billede af Arkivets Dele, meddeles de i Fuldstændighed.

Første Skab.

Geheimeraad Boylowitzes Registratur.

A. venstre Side.

1ste Rum.

No 1 til 10 Regnskaber fra 1. Maj
1682 til 1. Maj 1693.

2det Rum.

No 11 til 20 Regnskaber fra 1. Maj
1693 til 1. Maj 1700.

3die Rum.

No 21 til 31 Regnskaber fra 1. Maj
1715 til 1720. NB. Her mangle
Regnskaber fra 24. Oct. 1700 til
1. Maj 1715.

B. højre Side.

1ste Rum.

No 48 til 53 Regnskaber fra 1. Maj.
1736 til 1. Maj 1742.

2det Rum.

No 54 til 57 Regnskaber fra 1. Maj
1742 til 1. Maj 1746.

3die Rum.

No 58 til 62 Regnskaber fra 1. Maj
1746 til 1. Maj 1750.

[A. venstre Side.]

4de Rum.

N° 32 til 39 Regnskaber fra 1. Maji
1720 til 1. Maji 1728.

5te Rum.

N° 40 til 47 Regnskaber fra 1. Maji
1728 til 1. Maji 1736.

[B. højre Side.]

4de Rum.

N° 62 til 67 Regnskaber fra 1. Maji
1750 til 1. Maji 1755 og fra 1772
til 1773.

5te Rum.

Geheimeraad Beulwitz Registratur
N° 1 til 19 med tilhørende Pro-
tocoler.

C. tredie Afdeling.

paa højre Side

1ste Rum.

Continuation af Geheimeraad Beul-
witzs Registratur N° 20 til 29
med en Tingbog.

4de Rum.

Geheimeraad Juuls Registratur
Paqvetter A, B og N° 3 til 13.

2det Rum.

4 Pakker Hellestrupske gamle Pa-
pirer.

5te Rum.

N° 14 til 22 Pakker.

3die Rum.

Grev Reus Registratur N° 1 til 8
Pakker.

Ordet «Registratur», som her stadig vender tilbage, anvendtes i den ældre Tid, som endnu i Tyskland, som Betegnelse for et Embedsarkiv foruden som Titel paa en Fortegnelse over et saadant, og Geheimeraad Beulwitz's Registratur betyder saaledes Arkivet fra hans Embedstid. Nu er denne Titel for hele det første Skabs Indhold naturligvis ikke korrekt; von Beulwitz blev Amtmand over Sorø Amt og Forstander for Sorø Kloster i Aaret 1743 og beklædte kun disse Stillinger i to Aar¹⁾. At denne korte Embedstid skulde have frembragt ikke mindre end 29 Pakker,

¹⁾ Bloch: Stiftamtænd og Amtmænd i Danmark og paa Island, Side 30 ff.

medens Efterfølgeren Grev Reuss' Arkiv kun omfatter 8 Pakker, skønt hans Tid var fire Gange saa lang og han tilmed fra 1747 af var Overhofmester for det genoprettede Academi med dets betydelige Jordegods, dette ser paa Forhaand lidet sandsynligt ud. Det vil være naturligt at forklare de 29 Pakker saaledes, at de har indeholdt Skoleforstandernes Arkiv fra en længere Aarrække forud for Beulwitz's Embedstid, hvor langt tilbage lader sig naturligvis ikke sigge; rimeligvis er det Beulwitz, der har ladet Arkivet ordne og anbringe, som vor Liste viser, og det hele er da bleven regnet for hans Embedsarkiv.

I denne Retning tyder ogsaa den lange Række af Regnskaber, som Skabet har indeholdt og som gaar tilbage til 1682. Før dette Aar findes, omend ikke fuldstændigt bevarede, Sorø Klosters Jordebogs-, Kontributions- og Økonomi-Regnskaber i Rentekammerets Arkiv i Rigsarkivet som naturlig Fortsættelse af Klosterets Lensregnskaber før 1660, men ulykkeligvis er Indsendelsen til Rentekammeret ikke iværksat i den lange Aarrække, som vor Liste viser, i nøje Overensstemmelse med et Hul i den bevarede Række, der netop strækker sig over den samme Aarrække. Da Grev Reuss fratraadte Embedet som Overhofmester i 1754, indsendte han til Kancelliet Academiets Regnskaber for Tiden fra Oprettelsen til 1. Maj 1753, som endnu ikke var deciderede¹⁾, skønt Fundatsen paabød, at de hvert Aar inden en Maaned efter Afslutningen skulde indsendes reviderede af Overhofmesteren til Decision af Konseillet²⁾. Det blev nu overdraget til Landsdommer Morten Munthe at revidere disse seks Aars Regnskaber og siden, da dette var fuldført, fremdeles at besørge den aarlige Revision³⁾. Disse Aars Regnskaber er nu atter vendt tilbage til Akademiet, som Listen viser, og det samme har været Tilfældet for de føl-

¹⁾ Sæll. Tegn. 1753—54, Fol. 996, med Indlæg (1754, Nr. 296).

²⁾ Fund. 7. Juli 1747, III 12, Sæll. Reg. 1746—48, Fol. 331.

³⁾ Sæll. Tegn. 1753—54, Fol. 1299 ff.

gende to Aar indtil 1. Maj 1755; hvorfor dette er sket, kan jeg ikke oplyse, men det synes, at den beordrede Revision ikke regelmæssig har fundet Sted; i ethvert Tilfælde er Regnskaberne først senere, med lange Mellemlum, og for mange Aar ad Gangen bleven indsendt til Regeringen¹⁾, og Forholdet først helt bragt i Orden, da Academiets hele økonomiske Stilling i Aaret 1778 blev givet en Kommission til Behandling. Da Finanskollegiet i Henhold til Academiets reviderede Fundats af 29. Januar 1782 afgiver Revisionen til Rentekammeret, oversender det i Januar det følgende Aar de uindløste Kvitteringer for Kontributions og Jordebogs-Regnskaberne fra 1. Maj 1755 til 1. Maj 1779 og selve Økonomikasse-Regnskaberne fra 1. Maj 1753 til 1. Maj 1780; de seks Kvitteringer for Aarene 1755 til 1761 blev tilstillet Overhofmesteren²⁾. Det er af hele dette Forhold klart, at Regnskaberne fra 1755 af, for Økonomikasse-Regnskabernes Vedkommende fra 1753, ikke regelmæssig er indsendt. Revisionen er da foregaaet for en lang Aarrække samtidig, medens man ikke har bekymret sig om de tidligere Regnskaber, som var revideret og nu fik Lov at ligge paa Akademiet; de i Rigsarkivet bevarede Rækker begynder netop med den angivne Tid, 1753—55. Endelig maa bemærkes, at Hullet i den brændte Række fra 1700 til 1715 ikke nærmere kan forklares; der findes heller ikke i Rentekammeret noget Regnskab for disse Aar.

Den ene Tingbog, der ligger efter von Beulwitz's Arkiv, lader sig naturligvis ikke med Sikkerhed bestemme; men da den ikke kan forklares ud fra den Plads, den her har haft, maa denne vel antages at være rent tilfældig, og det ligger nær at sætte dens Tilstedeværelse i Skabet og følgende Undergang i Forbindelse med et Hul i Rækken af

¹⁾ Finanskollegiets Brevprot. 1775 Nr. 251 og 1776 p. 42, Nr. 57.

²⁾ Dokumenter angaaende Sorø Academis Regnskaber 1759—83, Rentekammerets Arkiv, Vejled. Arkivreg. II. S. 106. — Den reviderede Fundats Sæll. Reg. 1782—83, Fol. 40 ff.

de bevarede Justitsprotokoller fra Sorø By- og Birketing. Denne Række begynder med 1756 og Bindene er fortløbende nummererede, men af disse mangler Nr. 4, som har omfattet Tiden fra April 1795 til September 1804, og det er i høj Grad sandsynligt, at dette Bind, der jo ogsaa omfattede Birket, kan have været benyttet paa Academiets Kontor ved Undersøgelsen af et eller andet Godsspørgsmaal og efter Brugen være henlagt paa et tilfældigt Sted i et af Arkivskabene, hvor det siden er bleven liggende¹⁾.

Endelig er de 4 Pakker gamle Hellestrupske Papirer Arkivet fra Hellestrup, der fra 1743 udgjorde den Kalkreutzske Stiftelse, som 1751 lagdes til Academiet²⁾. De sidste to Rum i Skabet optages af Arkivet fra Carl Juels Tid, som var Aarene 1754 til 1760, og dette fortsættes over i det andet Skab, hvis Indhold den anden Fortegnelse viser:

Andet Skab.

Continuation af Geheimeraad Juuls Registratur.

<i>A.</i> venstre Side.	<i>B.</i> højre Side.
1ste Rum.	1ste Rum.
No 23 til 26 ^b .	Professorernes Registratur Paqvetter No 1 til 8 med 2 Protokoller.
2det Rum.	2det Rum.
No 27 til No 42.	Geheimeraad Reitzensteins Regi- stratur, No 1 til 10.
3die Rum.	3die Rum.
12 Stk. Copibøger og Skifteact efter Forvalter Stieren.	Den anordnede Commissions Breve samt Geheimeraad Reitzensteins Registratur No 1 ^a , b, c.

¹⁾ Efter Afleveringsdesignationen fra Sorø Byfoged og Birkedommer til Landsarkivet for Sælland.

²⁾ Hofman Fund. VII 594 ff. Sælland, Reg. 1751—52, Fol. 200 ff.

[A. venstre Side.]	[B. højre Side.]
4de Rum.	4de Rum.
Grev Danneschiolds Registratur No 2 til 20.	No 2 til 6 og fra No 1 til 4 og en Pakke No 1 ^a , b.
5te Rum.	5te Rum.
No 21 til 41 med tilhørende Copie-bøger m. v.	Protocoller, samt Professorernes Correspondence i Geheimeraad Reitzensteins Ophold i Tydskland.

Dette Skab har altsaa indeholdt Arkivet fra den sidste Del af Juels og fra Grev Frederik Danneskjold-Samsøes Tid, hvilken sidste var Overhofmester fra 1760 til 1764, og det frengaar af Antallet af Bøger og Pakker, at den betydelige Forøgelse af Godsomraadet, som skete ved Tillæget af Baroniet Holberg og den Kalkreutzske Stiftelse, har øget Administrationens Forretninger i høj Grad. Professorernes Registratur er Betegnelsen for Professorernes Embedsarkiv fra Interregnet efter Danneskjold-Samsøes Afskedigelse fra Overhofmester-Embedet. Det paalagdes nemlig Jens Kraft, den bekendte Professor i Filosofi og Mathematik, tilligemed samtlige de øvrige Professorer, indtil en ny Overhofmester blev udnævnt, at varetage de dette Embede vedkommende Forretninger, altsaa hele Academiets Administration; denne Tilstand varede dog kun et Aarstid, da Reitzenstein udnævntes til Overhofmester i Begyndelsen af 1766¹⁾ Endelig har det andet Skab indeholdt den anordnede Kommissions Breve. Denne Kommission blev nedsat 7. Januar 1778 og havde til Opgave at fremkomme med Forslag til Forbedring af Academiets fortvivlede økonomiske Stilling²⁾, men som bekendt førte de mange Aars Overvejelser trods den reviderede Fundats af 1782 ikke til noget positivt Resultat; intet kunde standse den rullende Lavine og først Stemanns overlegne administrative Dygtighed bragte atter den gamle Kloster-

¹⁾ Sæll. Tegn. 1764—66, Fol. 232 og Fol. 271.

²⁾ Sæll. Tegn. 1776—78, Fol. 631, og 1779—81, Fol. 477.

skole paa Fode. Naar her nævnes Kommissionens Breve, maa det være dens Breve til Overhofmesteren, thi selve dens Arkiv blev, da Arbejdet var endt, ifølge kongelig Befaling afleveret til Rentekammeret og findes i dettes Arkiv i Rigsarkivet; der er her ogsaa bevaret et stort Antal af Kommissionens Koncepter og Tabet af de brændte Breve lader sig saaledes erstatte¹⁾.

Endelig kommer det tredie Skab, hvis Indhold ses af den sidste Liste:

Tredie Skab.

1ste Afdeling.	2den Afdeling.
A. venstre Side.	B. højre Side.
Geheimeraad Rabens Registratur.	Professorernes Registratur.
1ste Rum.	1ste Rum.
No 1 til 25 Pakker med 2 Protocoller.	I fra 13. Apr. 1787 til 6. Apr. 1791 Paqv. 27 til No 40.
2det Rum.	2det Rum.
Professorernes Registratur 5 Paqveter og 1 Protocol og af Grev Haxthausens Registratur No 1 til 6A og 1 Protocol.	Paqv. No 41 til No 50 II fra 6. Apr. 1791 til 31. Dec. 1795. Paqv. No 1 til No 4.
3die Rum.	3die Rum.
No 6B til No 13 og 1 Protocol.	Paqv. No 5 til No 19 og af III fra 1. Jan. 1796 til 1. Apr. 1803 Paqv. No 1 til 7.
4de Rum.	4de Rum.
No 14 til No 20 inclusive.	Paqv. No 8 til 17 og Copiebog, Deliberations-Protocol samt Registratur over Pakkerne fra I No 1 til III No 17.

¹⁾ Kgl. Resol. 25. September 1782 i Pakken: Kommissionsforretning ang. Sorø Academis økonomiske Forfatning i Henh. til kgl. Reskr. ⁷/₁ 1778, Vejled. Arkivreg. II S. 106.

[A. venstre Side.]

5te Rum.

Professorernes Registratur fra 13.
Apr. 1787 til 6. Apr. 1791 No 1
til No 26.

[B. højre Side.]

5te Rum.

Godsinspektør Professor Steenstrups
Registratur Paqv. No 1 til No 12,
der angaar B. Hovedgaardene paa
Academiets Gods, lille Ladegaards
Græsnings Jorder, Plantagehaugen
og nogle Dokumenter Tienderne
vedkommende.

C. 3die Afdeling.

1ste Rum.

Professor Steenstrups Registratur.
C Bøndergodsets Jorder No 1 til 17.

4de Rum.

G Regnskabssager No 1 til 12 og
H Kirker og Skoler No 1 til 6.

2det Rum.

C Bøndergodsets Jorder No 18 til 38.

5te Rum.

I Forst-, Stutteri-, Jagt- og Fiskeri-
Sager No 1 til 7^b.

3die Rum.

C Bøndergodsets Jorder No 39 til
60 samt

K Fattige No 1 til No 14.

D No 1 til 5 NB. No 4 Genparten
af Aryefæstebreve findes i Kam-
merherre Stemanns Arkiv og

L Academiets Betjente No 1 til 9

M Kalckreutziske Stiftelse No 1.

N Adskillige Sager No 1 til 3.

E No 1 til 5

F No 1 og 2.

Carl Adolf Raben var Reitzensteins Efterfølger som Amtmand og Overhofmester fra 1781 til 1784, da han afskedigedes paa Grund af Sygdom. Til at beklæde Stillingerne efter ham kaldtes Amtmanden over Flensborg og Bredsted Amter Grev Gregers Christian Haxthausen, men da han fik Tilladelse til at vente med at tiltræde et halvt Aars Tid, fik Academiets Professorer Ordre til saalænge at bestyre Embedet som Overhofmester¹⁾, og fra denne Bestyrelse stammer det lille Professor-Arkiv i andet Rum til venstre. Grev Haxthausen forlod allerede Sorø i Aaret 1787

¹⁾ Sæll. Tegn. 1782—84, Fol. 645.

for at blive Stiftamtmand over Sællands Stift, og Academiets slette økonomiske Tilstand medførte, at ingen ny Overhofmester blev udnævnt, men de dette Embede vedkommende Forretninger overdroges til Professorerne¹⁾, hvis Arbejde med Undervisningen ikke kunde optage dem stærkt, da Elevernes Tal for hvert Aar var svundet ind og der tilsidst slet ingen var. Overhofmesterforretningerne forblev hos Professorerne indtil 1803, den 1. April, da de overdroges til Amtmanden Poul Christian Stemann, som løste den vanskelige Opgave, alle hans Forgængere forgæves havde tumlet med, bragte Academiets paa Fode og lagde Grunden til dets økonomiske Blomstring i det nittende Aarhundrede²⁾.

Foruden Professorernes Arkiv fra Tiden fra 1787 til 1803 har Skabet indeholdt Professor Steenstrups Arkiv som Godsinspecteur. Det var ogsaa et Led i Bestræbelserne for at ophjælpe den faldefærdige Institution, at det ved kongelig Ordre i Aaret 1790 blev overdraget til Professoren i Rets- og Statsvidenskab Christian Wogelius Steenstrup som Inspecteur at føre Opsyn med Academiets Godser, forestaa Udskiftningen og i det hele lede den daglige Administration³⁾. Dette Godsinspections-Arkiv har, som det ses af Listen, været ordnet i saglige Grupper, betegnede ved Bogstaver, ligesom det senere vedblev at være det, og det har sikkert omfattet Tiden fra 1790 indtil Udgangen af 1801, da Godsadministrationen, efter at Professor Steenstrup var død i December 1801, fra 1. Januar 1802 overdroges til Kammerherre Stemann⁴⁾; det fremgaar jo nemlig af Indledningsordene til de her meddelte Lister under c, at Academiets Arkiv fra Stemanns Administrations Tid i det væ-

¹⁾ Sæll. Tegn. 1785—87, Fol. 710.

²⁾ Om Stemann se Personalh. Tidsskr. 3. R. VI, 1, hvor dog hans Administration af Akademiet ikke nærmere er behandlet.

³⁾ Sæll. Tegn. 1788—90, Fol. 869 f.

⁴⁾ Rentekammerets Relat. og Resol.-Prot. 1802 N: 10.

sentlige blev reddet fra Branden, med Undtagelse af de ved Udflytningen forkomne Stykker og Dele, som der opføres.

Til Godsarkivet hørte ogsaa de i de anførte Indledningsord under *b* nævnte Kort og Tegninger, som dels opbevaredes i et af de Skabe, hvori Amtsarkivet gemtes, dels i en dertil indrettet Kasse, der stod i Bibliotheket; begge Dele brændte. Det samme galdt Academiets gamle Arkiv, som nævnes under *a*, og som ligeledes havde sin Plads i Bibliotheket. Hvad der skal forstaaes ved Academiets gamle Arkiv er ikke ganske klart; først og fremmest maa det naturligvis være Arkivet fra Christian den Fjerdes ridderlige Academi, men det er sandsynligt, at det ogsaa har omfattet Skolens Arkiv fra 1586 af og rimeligvis ogsaa Klosterets Arkiv, for saa vidt det var bevaret. Det er i ethvert Tilfælde naturligt at tænke sig, at det gamle Klosterarkiv saa vel som Maribo Klosters Arkiv har været opbevaret i Bibliotheket, blandt hvis Manuskripter en overfladisk Betragtning let kunde friste til at henhøre de gamle Dokumenter, der jo for Sorø-Arkivets Vedkommende har været af betydelig Ælde.

Betragtningen af Listerne over, hvad de tre Arkivskabe gemte, har ført til det Resultat, at Skolens og Academiets Arkiver som Helhed blev ødelagt ved Ildebranden, saa vel de Sager der var fremgaaet af Undervisningen som alt hvad der vedrørte Godsernes Administration; kun den sidste Del, Stemanns Arkiv fra 1. Januar 1802, blev reddet og deraf dog største Parten for de sidste Aar 1810 til 1813 ødelagt ved Udflytningen. Foruden det, der reddedes ved denne Udflytning selve Brandnatten, er der imidlertid bevaret enkelte Ting af Academiets Arkiv, som skylder deres Redning, at de ikke har været opbevaret paa Hovedbygningen; saaledes nogle Skoleprotokoller, Indmeldelses- og Examensprotokoller, som maa have været i en af Profes-

sorernes Værge, og en Del Godssager, som sikkert har ligget hos Forvalterne for de enkelte Distrikter¹).

Hvad der reddedes fra Hovedbygningen faar vi en Forestilling om gennem Brandforhørene, der heldigt supplerer, hvad de meddelte Lister oplyser²).

Academiets Hovedbygning, som den var opført af Christian den Sjette paa de gamle Klosterbygningers Grund, bestod af tre Fløje, der tillige med Kirken helt omsluttede og lukkede Fratergaarden, og hvoraf den sydlige stod paa den nuværende Hovedbygning Plads. Alle tre Fløje var to Etager høje foruden Tagetagen, der under det høje Mansardtag har været meget rummelig. Kammerherre Stemann havde sin Lejlighed i anden Etage i den vestre Fløj ud mod Molbechshus og tildels i den søndre ud mod Haven, hvor der laa en Række større Sale; mod Fratergaarden var der i begge disse Fløje en Række Kamre for Tyendet foruden Køkken, Fadebur, Væverstue og andre lignende Rum; inderst i Krogen ved Østfløjen havde Kontorpersonalet Boliq; disse Lokaler laa alle övenover Munkegangen, der paa alle fire Sider omgav Fratergaarden og var en Rest af de gamle Klosterbygninger. Gennem hele Etagen gik den lange Hovedgang, som skilte de to Rækker af Værelser og hvortil de to store Trapper førte op, en i Vestfløjen og en i Østfløjen. Mellem Amtmandens Lejlighed og Kirken laa en Række Værelser, der rummede Bibliotheket og Stemanns eget Kontor³). Neden under disse Lokaler i underste Etage

¹) I Skolens Arkiv i Landsarkivet findes Karakterprotokol for indtrædende Elever fra 1754—91, 2 Bind, Examinationsprotokol over afgaaende Elever 1769—92, 2 Bind, og Lektionsprotokol. 1760—78. En Protokol over Testimonier 1713—37, altsaa fra Skolens sidste Aar, er fundet i Frederiksborg lærde Skoles Arkiv, hvorhen den antagelig er bragt af en Lærer, der er flyttet dertil fra Sorø.

²) Brandretsprotokol for Sorø By 1762—1862, Fol. 122—138.

³) Afbildninger og Planer se Thurahs Danske Vitruv. II, 92 ff., hvor dog Planen over 2den Etage ikke har medtaget de smaa Kamre over

var Kontorene, hvor Personalet arbejdede, og det maa erindres, at her samtidig var Kontor for Sorø Amt og for Akademiet, hvis hele Bestyrelse jo var bleven lagt i Stemmanns Haand. Kontoret bestod af tre Stuer, hvori ogsaa Arkiverne havde deres Plads. Fordelingen og Opstillingen erfarer vi af den Forklaring, Fuldmægtig Harhoff afgav i Forhøret om det Arbejde, han, bistaaet af de andre Kontorbetjente, udførte for at redde, hvad reddes kunde¹⁾. Denne fortræffelige unge Mand havde nemlig det lige saa prisværdige som sjældne Princip, at en Kontormands første Pligt er at søge at redde Arkivet²⁾, og saasnaar han var kaldt op af sin Søvn, styrtede han straks ned i Kontoret og tog fat; han veg først Pladsen, da den overhængende Livsfare tvang ham til at redde sig ud af Vinduet, og Stemmann udtaler sig ogsaa meget anerkendende om hans raske og heltemodige Opførsel; naar alligevel saa lidet blev reddet skyldes det, at Ilden allerede havde grebet vidt om sig og vundet betydelig Styrke, inden den blev opdaget.

I den forreste Stue, man kom ind i fra Trappen, stod Amsarkivet indtil 1798 og Godsarkivet, ved hvilket sidste forstaas Godsinspektørernes Arkiv, dog ikke den Del, der hidrørte fra Professor Steenstrups Administrationstid, der jo i hvert Fald til Deels laa sammen med Academiets Arkiv, som ovenfor er omtalt. I den inderste af de tre Stuer fandtes Amsarkivet fra Stemmanns egen Embedstid, altsaa fra 1799 af, og desuden hvad Harhoff kalder Stiftsarkivet; herved maa forstaas Academiets eller rettere Overhofmestrens Arkiv, idet Ordet Stift betyder Stiftelse og er af samme

Munkegangen. Nærmere om de enkelte Lokaliteter se Overlærer Mathiesens Skildring af Branden i Sorø Skoles Aarskrift 1913.

¹⁾ Afskrift af hans Forklaring se Breve fra Fuldmægtig paa Sorø Amtskontor Conrad Harhoff til hans Ven Jacob Lund 1810—15, Soransk Tidsskrift VI, 270 ff.

²⁾ Anf. St. S. 275; Brevene 120 og 121 giver meget værdifulde Oplysninger, som er benyttet i det følgende.

Art som Betegnelsen Vallø Stift med dets Stiftsdamer, Stiftslæge o. s. v. eller andre lignende Tyskerier; ganske vist var Sorø Købstad fra 1747—87 underlagt Academiets Overhofmester og efter dette Embedes Afskaffelse Amtmanden¹⁾, og da Købstæderne jo ellers stod under Stiftamtændenes Overbestyrelse, kunde man maaske fristes til at antage, at Stiftsarkivet var Overhofmesterens Arkiv vedrørende Sorø By. Det er imidlertid ganske usandsynligt, at disse Sager skulde have udgjort et særligt Arkiv, og det kan anses for sikkert, at Stiftsarkivet netop er de tre Skabe, hvis Indhold ovenfor har beskæftiget os. Harhoff og hans Fæller begyndte, som naturligt var, deres Redningsarbejde med det midterste Lokale, som var det egentlige Arbejdsrum og hvor følgelig alle de løbende Sager laa, som i alt væsentligt reddedes. De gik derefter til den indre Stue og bar først Amtsarkivet fra Stemanns Tid ud, som alt blev reddet undtagen Sagerne fra 1812, som endnu ikke var sammenpakkede og derfor ikke i en Hast kunde samles; de tog ligeledes fat paa Stiftsarkivet men fik kun reddet nogle faa Pakker, thi netop som dette Arbejde var begyndt styrtede Loftet ned over Redningsmændene, der maatte frelse sig gennem Vinduerne. Det stemmer godt med denne Beretning, at vi virkelig har bevaret nogle enkelte Ting af Overhofmester-Arkivet fra den sidste Del af Aarhundredet, Sager, som altsaa har haft deres Plads i det tredie af vore Skabe; de er kommen ind imellem de reddede Godsarkivalier og er derfor undgaaet Affatteren af Listerne, som jo skriver, at det alt er brændt. Arbejdet med at bjærge Arkivet blev dog ikke dermed helt opgivet; de uforknytte unge Mænd gik ad Trappen atter ind i det brændende Hus og tog nu fat paa, hvad der laa i den forreste Kontorstue. Herfra reddede de Amtsarkivet fra Amtmand Scheels Embedstid, det vil sige fra 1787 til 1798, og en stor Del af det nyere

¹⁾ Bloch: Stiftamt. etc. S. 28.

Godsarkiv, hvorimod saa at sige hele Amtsarkivet fra Tiden før 1787 gik tabt. Af Godsarkivet er jo som tidligere omtalt efter Listen alt fra Stemanns Tid, fra 1. Januar 1802, bleven reddet og er endnu bevaret; desuden en Del Sager fra den sidste Del af attende Aarhundrede, medens kun ganske enkelte Ting haves fra Tiden før Baroniet Holbergs Erektion og Academiets Oprettelse. Der er ligeledes af Amtsarkivet før 1787 kun spredte Rester tilbage.¹⁾

Vil man forsøge ud fra de Oplysninger, der kan hentes af det her meddelte, at gøre Skaden op og betænke, hvorledes den muligen for en Del kan afhjælpes, saa er Resultatet sørgeligt nok. Amtsarkivets næsten fuldstændige Undergang er for hele Egnens Historie en meget følelig Ulykke, men af langt større Betydning er Tabet af selve Academiets Arkiv, Overhofmesterens Arkiv fra 1747 af, der ogsaa har indeholdt meget af Vigtighed for Sorø Bys Historie, og Skoleforstandernes Arkiv fra det gamle Academis Nedlæggelse til Skolens Ophævelse, for ikke at tale om selve det gamle Academis Arkiv, Klosterets Brevkister og alt, hvad der har vedrørt selve Undervisningen, saavel i Skolen som i Academierne, som vi saa gjerne vilde vide noget om. Dette sidste lader sig ikke nogetsteds fra erstatte, og hvad der iøvrigt kan skaffes til Udfyldning af Hullerne er lidt nok. Bedst er det Holbergske Academis Historie faren; her er Regnskaberne fra 1754 af bevaret i Rentekammerets Arkiv, hvor ogsaa den store Kommissions Akter om den økonomiske Tilstand findes, foruden andre Sager om de soranske Regnskaber og deres Revision; herom kan ogsaa nogen Oplysning hentes fra Finanskollegiets Arkiv fra 1771—84²⁾ og endelig giver de talrige Kongelige Ordre i Kancelliets Registranter mange gode Holdepunkter for Undersøgelser, hvortil maa føjes det lille Arkiv for den særskilte

¹⁾ Afleveringsdesignationer i Landsarkivet.

²⁾ Vejled. Arkivreg. III, 67 ff.

Direktion for Sorø Academi, som kun bestod fra 1782.—84.¹⁾ Brevbøgerne i Danske Kancelli er naturligvis ogsaa for Skolens og det gamle Academis Historie af stor Vigtighed til Erstatning af det tabte, saaledes de kongelige Breve om Elevers Indsættelse, Læreres og Professorers Udnævnelse o. s. v., men ogsaa Rentekammerets Arkiv indeholder flere vigtige Ting, navnlig nogle Kommissionsforretninger om Godsforhold.²⁾ Fra Tiden fra 1567 til 1660 er Lensregnskaberne, ihvorvel kun meget ufuldstændigt bevaret, en Kilde af meget stor Betydning, og det maa endelig nævnes, at de ovenfor anførte Forarbejder til Resens Atlas indeholder Afskrifter af Dele af de tabte Matrikler og andet Materiale, hvis Original er gaet tilgrunde.

Hvad Klosterets Brév-kister har gemt, er jo ogsaa paa enkelte spredte Undtagelser nær bleven et Bytte for Flammerne; de to Haandskrifter Sorøbogen og Sorø Gavebog yder vel nogen Erstatning herfor, og Pavebrevene siden 1304 er nu bleven tilgængelige efter de pavelige Kopibøger, men det er ifølge Sagens Natur ogsaa kun nogen Erstatning. Hvad vilde det ikke være værd, om Sorø Klosters gamle Breve var bevarede i oprindelig Fuldstændighed som i saa mange af dets Søsterstiftelser rundt om i Europa, og hvor smerteligt er det ikke at tænke paa, at de efter i hvert Fald for største Delen at være frelste gennem mange Tidens Vanrøgt skulde forgaa for kun 100 Aar siden. Da tænkte ingen paa at redde dem, Brandforhørene tier ganske derom, og det vilde ejheller have været muligt; de laa jo sandsynligvis i Bibliotheket, som var det første der brændte og hvor saa mange andre Skatte gik tabt, Skatte, hvis Tab er lige saa uerstatteligt som Arkivernes.

¹⁾ Vejled. Arkivreg. I, S. 134. For Tiden 1660—76 ogsaa Statskollegiets Arkiv, se J. Lindbæk: Actst. og Oplysn. til Statskollegiets Historie, Kbhvn. 1903—10.

²⁾ Vejled. Arkivreg. II, S. 106.

Det er at ønske, at Fremtiden vil bringe mere udførlige Oplysninger om Bibliothekets Indhold, end vi nu besidder, thi ogsaa det vil være af den største Interesse for vort Kendskab til den gamle Klosterskole og dens Aflæggere og til det aandelige Liv, der her i skiftende Tider har udfoldet sig.

Hans Dreyer, kgl. Majestæts Billedsnider, „Holckenhavnmesteren“.

En Ligprædiken

meddelt ved

Chr. Axel Jensen.

I sit Arbejde om «Snedkere og Billedsnidere» har Meddelelsen af den efterfølgende Ligprædiken vel søgt at gøre Rede for det prægtige Inventar i Holckenhavn Slotskapel og samtidig nævnt Navnet på dets Mester, men forsømt at opspore nøjere Efterlysninger om denne Kunstner. Da jeg ikke så nogen Udvej til at finde frem ad arkivalisk Vej, slog jeg mig til Tåls med den usikre og ufuldstændige Meddelelse i Richardt og Sechers «Danske Herregårde»; jeg tænkte dengang ikke på at søge til let tilgængelige trykte Kilder, som dog ligger lige for Hånden, og det varede da heller ikke længe, førend Museumsdirektør, Doct. M. Mackeprang henlede min Opmærksomhed på, at Hans Dreyers Navn findes nævnt i Hofmans Fundatser V 419 (1760), hvor det siges, at Prædikestolen og de panelede Vægge i Kapellet paa Holckenhavn «ere med konstig Billedhugger Arbejd, forfærdiget af en konstig Mester fra Haderslev, kaldet Hans Dreyer, som arbejdede for Fru Ellen Marsvin i Syv Aar.»

Efter at Mackeprang nu kortelig har omtalt Sagen i sit Værk om Holckenhavn (Fyenske Herregårde III), vil det sikkert have sin Interesse at stifte nøjere Bekendtskab

med den af ham nævnte, trykte Ligprædiken¹. Den er vel nok enestående i sin Slags, og den giver et såre lærerigt Indblik i en Billedsnidermesters Levnedsløb på Christian 4's og Bruskarokkens Tid.

Det er selvfølgelig ikke hele Ligprædikenen, der her skal gengives. Hvad der har Interesse for os, er kun to Afsnit. For det første Titelbladet, hvoraf man kunde nøjes med at uddrage den positive Oplysning, at kgl. Maj. velbestalter Billedsnider på Haderslevhus blev begravet i Oxenvad Kirke 7. Januar 1653, men som gengivet in Extenso og i Originalens Sprog kan tjene til Prøve på Datidens rigt blomstrende Titelblade. For det andet Bogens sidste Blade, Billedsniderens Personalia, der her oversættes efter Originalens tyske Text. Hele den egentlige Ligprædiken frembyder intetsomhelst af personalhistorisk eller kunsthistorisk Interesse, men er holdt i Datidens gængse kirkelige Vendinger. Af samme Årsag udelades det sidste af de to Æredigte, som følger umiddelbart efter Personalia; skønt det er skrevet af den gamle Mesters Søn, Præsten Petrus Dreyer, «seinem hochgeehrten Sel. H. Vettern zu letzter Ehr», er det ganske upersonligt og uden Hentydning til Faderens Kunst. Det første har vel ikke meget større Interesse, men yder dog et krast, på Kunsten spillende «Memento mori» og er i det mindste så betegnende for Datids Tankegang, at det kan fortjene at genoptrykkes.

Udførlige Kommentarer skal jeg ikke forsøge at give, men det vil næppe være overflødigt at advare mod at tage Hans Dreyers Personalia som typisk for en datidig Billedsniders Levned. Der er mellem de kendte Navne af Faget vel flere indvandrede Tyskere eller tysktalende Slesvigere — Mænd som Jørgen Ringnis i Nykøbing F., Lorentz Jørgensen i Holbæk og Hans Werner i Maribo-Sorø hører jo til denne Kategori — men der var dog også indfødte Danske,

¹) Exemplar på Kgl. Bibliothek.

som Peder Jensen Kolding og Abel Schrøder, og efter deres Værker at dømme har næppe nogen anden af de kendte «Stormestre» ført en så omflakkende Tilværelse og i så udpræget Grad arbejdet for Herregårdene som Hans Dreier. Dette Forhold bidrager sikkert til, at hans bevarede Værker ere fåtallige og vanskelige at finde. Men takket være Ligprædikenen's Oplysninger er det lykkedes at henhføre nogle hidtil usikre Arbejder til ham. Særligt gælder dette en Dørportal, som brændte ved Holstenshus' Brand for nogle År siden, men som heldigvis forinden var bleven fotograferet af Nationalmuseet. Allerede efter dette Billede var det rimeligt at henhføre Stykket til Hans Dreyer, og når man nu erfarer, at Mesteren tilbragte halvandet År hos Jørgen Schult på Finstrup, bliver al Tvivl udelukket, eftersom Finstrup er det gamle Navn på Holstenshus¹). Noget lignende, omend mindre sikkert, gælder et Skab, som nu findes i Haderslev Kredsmuseum, og som viser Hans Dreyers særegne Behandling af Bruskværket. Sandsynligvis kan også Prædikestolen i Vindinge Kirke ved Nyborg og en Figur af Johannes Døberen sammesteds henregnes til hans egenhændige Arbejder, idet Vindinge er Holckenhavns Sognekirke.

Noget væsentlig ændrer disse Småarbejder ikke i det Billede, vi på Forhånd har dannet os af hans kunstneriske Personlighed. Ligprædikenen stadfæster, at Holckenhavn-Inventaret er hans Hovedværk, når den meddeler, at han arbejdede hos Fru Ellen Marsvin på Ellensborg i 7 År, medens han på de andre Herregårde gennemgående kun arbejdede et Par Åringer. Og endelig bekræfter den min, udelukkende på Stilkriterier byggede Formodning om, at Hans Dreyer har haft den største Betydning for de efterfølgende fynske Barokmestre, især for Hans Sørensen i

¹) Jvfr. Trap 3. Udg. III 658. Jørgen Schuldt ejede Gården i Årene 1636—52.

Odense; når vi nu hører, at han den senere Del af sit Liv har arbejdet alt i alt 15½ År på fyenske Herregårde og først i sin høje Alderdom vendte tilbage til Hertugdømmet, bliver det fuldt ud forståeligt, at hans Virksomhed kun har efterladt sig svage Spor i og omkring Haderslev, hvor han trods sin Titel næppe kan have opholdt sig længe, og at den både gennem Lærlinge og ved Exemples Magt har været bestemmende for fynsk Bruskbarok.

VERA ET SOLIDA

mortis nostræ, brevitatis vitæ, & vanitatis mundi

MEDITATIO

nec non

Vera & solida adversus eas consolatio

Das ist

Eine rechtmässige und gründliche Betrachtung unser Sterblichkeit, Lebens Kürtze, und der Welt Eitelkeit,

und dann auch wieder dieselbe

Ein rechtmässiger und gründlicher Trost
genommen

aus dem 39. Psalm dess Königs und Propheten Davids

Bey Christlicher Leichbegängnis

Des Ehr- und Achtbaren, vornehmen
und Kunstreichen

Herrn Hans Dreyers,

Dero Königl. Maytt. zu Dennemarck

Norwegen etc. Weyland Wolbestalten Bildschnitzers, dess Hauses Hattersleben, da dessen verblichener Körper mit gebührenden Ceremonien in Oxenwad Kirchen den 7. Jan.

Anno 1653 in ansehnlicher Volckreicher beyder

Geistlichen und Weltlichen Versammlung

ward beygesetzt,

Auf begehren desz Ehrwürdigen und Wohlgelehrten Herrn M. Petri Dreyern, Predigers zu Oxenwad und

Jelsz, einfältiglich gehalten und zu Papier gesetzt
von Petro J. Wandal, Prediger am Worte
Gottes zu Magstrup und Jegerup¹⁾.
Rostock. Gedrucht durch Nicolaum Keyl, Univers. Buchdr.

* * *

Personalia.

Hvad vor i Gud hvilende Medbroder, M. Hans Dreyers ærlige Herkomst, kristelige Levned og salige Ende betræffer, har vi derom god Efterretning, at han er avlet og født i Eckrenförde i Holsten Anno 1572 af fornemme, Gud- og Ære-elskende Forældre. Hans S. Fader var den ærefaste, agtbare og velfornemme Peter Dreyer, Borger, Brygger og Købmand i Eckrenförde, hans S. Moder er den heden-gangne, ære- og dydrige Fru Margreta Tapen. Bedstefaderen på Faderens Side er den fordem ærefaste, agtbare og velfornemme Claus Dreyer, Borger og Købmand i Eckernförde, Bedstemoderen af fædrene Linie er den fordem ære- og dydelige Fru Abele Börns. Bedstefaderen på Moderens Side er den ærefaste, agtbare og velfornemme Claus Tape, Borger og fornem Købmand i Eckernförde; Bedstemoderen på Moderens Side var den ære- og dydrige Frue Abel Ahrens, den fordem ærefaste, storagtede og højvise Hr. Jørgen Arends, Staden Eckernfördes højfortjente Borgmester, hans ægte Datter. Af disse Gud- og Ære-elskende, ligesom og fornemme Forældre er vor S. Medbroder født, og strax efter Fødselen er han ved den hellige Daab tilført den Herre Jesu, og også flittigen opdraget i Gudsalighed. Og efter at han temmelig havde lagt Fundamenterne i Skrive-, Læse- og Regne-Kunst, er vor S. afdøde Anno 1586 efter sine kære Forældres tidlige og dødelige Afgang af de tilbageværende Blods-Venner bleven anfortroet til den kunst-

¹⁾ En Fortale på Titelbladets Bagside er underskrevet Magstrup 2. Februar. Anno 1653.

rige Billedskærer Syrachs Dyrichscen for at lære Billedskærerkunsten, hos hvem han, ifølge sit Lærebrev, berømmelig har udstået sine syv Læreår. Er derpå rejst frem og tilbage i Tyskland videre at fortsætte sin Kunst og endelig igen kommen in Patriam til Segeberg, dør nogle År lang arbejdet, i hvilke han begav sig til Lübeck og der gjorde sit Mesterstykke og gav sig i deres Billedskærer- og Snedkerlav, og til den Dag i Dag har han holdet med det lybske Amt, og dette ham som en Mester og Medbroder elsket og æret, ganske som han havde været in Loco, ligesom de udveklede Breve og hans endnu forhåndenværende Testamonia udviser. Anno 1602 har han indladt sig i et kristeligt Ægteskab med den ær- og dydelige Jomfru Catharina Kruse og med hende avlet tre Sønner; den ældste, Christian, har mange Aar været velbestalter Impensionarius paa den kongelige Hofhal 3 Mil fra Rendsburg og er sammesteds Anno 1641 i Herren salig hensovet; den mellemste, Peder kaldet, døde, da han var halvandet År gammel; den yngste, Heinrich, havde Lyst til Krigen; Anno 1637 var han Corporal til Hest i den kejsérlige Arme; efter den Tid har man ingen Tidende haft fra ham. Da hans S. Frue Anno 1614 var taget ham fra hans Side, er han Anno 1616 skredet til andet Ægteskab med den ær- og dydelige Jomfru Anna Martens¹⁾, hvis Ægteskab blev velsignet med 3 Sønner og 3 Døtre; de to Sønner hvile hos Gud, den ene Søn M. Petrus Dreyer, Præst her paa Stedet; den ældste Datter Margaretha er H. Poul Astraten's ægteskabelige Hus-Ære, og Maria H. Otto Johan Schulzen Canonici i Braunschweig, hans ægte Husfrue, og Jomfru Elena er endnu i Live.

Hvad hans Kristendom anlanger, har han forholdet sig således, at enhver af høj og lav Stand må give ham det bedste Vidnesbyrd. Formedelst hans Kunst, Flid og Op-

*) Af Fortalen fremgår, at A. M. overlevede sin Mand.

rigtighed er han bleven meget elsket af Adel og Uadel, så at hans Navn har lydt videnom, og af efterfølgende velbårne, høj- og velædle, faste, høj- og mandhafte Herrer befordret. For den kgl. H. Statholder, salig Gert Rantzow har han arbejdet paa Silkeborg i Jylland 5 År og på hans Gods Rantzow 2 År. Derefter H. Olff Rosensper på Vallø i Sjælland 2 År. Videre har højbemeldte Kgl. Statholder H. Gert Rantzow Anno 1617 kaldet ham fra Segeberg med Hustru og Børn til Hadersleben, for at han sammesteds skulde være kgl. bestalter Hofbilledsnider. Kort derefter er han befordret til H. Esche Brock på Dronnigburg og har i 18 År af og til arbejdet for ham. Derfra H. Peter Munck på Sebügård 2 År, H. Holger Rosenkrantz på Dalum 2 År, H. Heinrich Rantzow på Møgelkier i Jylland 2 År, den kgl. Statholder H. Frantz Rantzow i Copenhagen 2 År, Fr. Ellen Meerschwein i Fylen på Ellensburg 7 År, H. Jürgen Schultze på Finstrup i Fyen halvandet År, endelig H. Frantz Lücke i Fyen 3 År. Hvem kan fortælle alt, hvad for skønne Arbejder han har efterladt hos os og i vore Kirker. Vi må slutte med hans salige Ende. Fordi han var meget gammel, dog ved Arbejd og Syn (hvilke vare synderlige Guds Gaver) kunde udrette meget fremfor mange unge Mennesker, har hans hjærtekære Søn M. Petrus Dreier barnligt bedet, at han vilde komme til ham fra Fyen som fra det fremmede, og i Betragtning af sin høje Alder begive sig til Ro, og endelig omtrent for et Aar siden har han indvilget deri. Får sidste Nyårsdag i Kirken en Frost, går hjem og bliver sengeliggende, lader sig den følgende Tirsdag ved den hellige Nadver forsone med Christo, beder flittigt bl. a. de kære Julesange: Gelobet seist Du Jesu Christ etc. Von Himmel da komm ich her etc. Ach mein herzliebes Jesulein, mache Dir etc., sagde derpå alle god Nat, og udtaler med tydelig Stemme: «Herre Jesu, i Dine Hænder befaler jeg min Aand», er også derefter strax på sin Sygdoms tredje Dag, nemlig den 3. Jan., uden

Krampe i Hænder eller Fødder, i Christo Jesu, i sit 81.
Aar, saligen indsovet.

*

Nur alles Stückwerk ist, ob man gleich hoch begeistert
Mit grosser Kunst der Welt, und alles übermeistert
Die Erd' und Würmer doch erzeugen ihren Lauff
Sie fressen beydes, Werck und auch den Meister auff.
Der viele tausend Stück der Bilder hinterlassen,
Giebt seines Lebens Bild den Würmern allermassen.
Der Bilder ist hie nicht viel besser als sein Bild,
Sie führen Juncker Mors zugleich in einem Schild'.
Ihr müsset es gestehn, Herr Dreyer, daz ein besser
Bildschnitzer der musz sein, der sonder Eissen, Messer
Ein unsterbliches Bild aus Achsen bilden kan,
Hie seid ihr zwar posiert, doch werdet ihr ein Mann
Sein, der von Sünd und Todt gar sauber rein geschnitten.
Der Künstler ist ja der, der für uns hat gelitten,
und Meisters Meister ist, auch alle Meistern Ziel
(Nicht weiter musz man gehn, wer seelig werden will).
Je schöner wird das Bild, je mehr des Meisters Willen
Es unterwürffig ist, und keiner seine Grillen
Daran gesudelt hat: Drumb seelig seydt ihr nun
Weil ihr GOTT bilden last, und hasst des Teuffels Thun
Zu Trost seinem lieben alten Præceptoru M. Petro
Dreyer, mitleidenlich zufertigte dieses

von Helmstatt

Richardus von der Hard, Lüb

S. S. Theol. & Phil. Stud.

=====

Om nogle fund fra Æbelholt kloster.

Ved

L. P. Petersen.

Omtrent 6 kilometer nordvest for Hillerød i nærheden af landsbyen Tjæreby lå i forrige tider det store augustinerkloster Æbelholt; stedet, hvor klostret har ligget, er forlængst forvandlet til agerland, og kun naar klostermarken pløjes, kan man af oppløjede brudstykker af munkesten og lign. slutte sig til dets gamle plads. Ved reformationen gik klostret over til kronen og forleendes 1544 til Christopher Trundsen, mod at han skulde give abbeden anstændigt underhold af klostrets bispetiende og gøre kongen og riget tjeneste af klostret¹⁾.

En tid så det ud som om klostrets kirke skulde blive bevaret; Kristian den tredje gav nemlig 1555 befaling til, at der for at forbedre præsternes ringe indkomster skulde nedbrydes adskillige kirker og andre gøres til annekskirker²⁾.

Blandt de kirker, som skulde nedrives, var både Alsyn-derups og Tjæreby's, og menighederne i disse sogne henvises til at søge Æbelholt kirke. Menighederne i de to sogne vare selvfølgelig meget misfornøjede med, at deres kirker skulde nedrives, og 1561 fik de udvirket, at begge

¹⁾ J. B. Daugaard: Om de danske klostre i middelalderen.

²⁾ Se sammesteds.

kirker bevaredes; Alsynderup blev anneks til Tjæreby, som den er den dag i dag¹⁾.

Hermed var klostrets kirke og med den selve klostret viet til undergang. Den godspolitik, som kongerne lige fra Valdemar Atterdags tid havde drevet, kulminerede under Frederik den anden, der ved at tilbytte sig Hillerødsholm mod Skovkloster bragte den overvejende del af alt jordegods i Nordsjælland under kronen. Hillerød blev fra nu af Nordsjællands centrum, og Frederik den anden lod Hillerødsholm ombygge, hvortil han benyttede materiale fra de nu overflødige klostre; disse har således i dobbelt forstand underbygget kronen. Medens en del af Esrom kloster bevaredes, blev Æbelholt helt nedrevet og dets jorder lagte under Hillerødsholm, hvor de hovedsagentlig fandt anvendelse som stutterivange, marken omkring klostret kaldtes Æbelholtsvang, hvilket navn endnu er bevaret²⁾.

Frederik den anden benyttede dog ikke alt klostrets murværk, thi endnu ca. 200 år senere (1743) hedder det i en indberetning til amtmanden: af Æbelholt kloster findes endnu betydelige rester, hvoraf bønderne fra de omliggende sogne hente sten til skorstene og lign.³⁾

I slutningen af 18 årh. hedder det, at der kun var ringe spor tilbage af klostrets bygninger, dog kunde man i den kgl. græsvang tydelig se den plads, hvor fordem det anseelige klostres lysthave havde været⁴⁾.

I 1830erne blev en del af stutterivangene udstykkede,

¹⁾ Se sammesteds.

²⁾ En bestemt angivelse af tiden for Æbelholt klostres henlæggelse til Frederiksborg er ikke mulig, da intet aktstykke herom er bevaret. At det imidlertid maa være sket 1560, synes bl. a. at fremgå deraf, at Christopher Trundsen dette år ombyttede forleningen på Æbelholt med Tryggvælde. Kirkehistoriske saml. 4 r. I.

³⁾ E. J. Jessen: Saml. til Frbg. og Kronbg. amters beskrivelse. Kall' saml. fol. 48.

⁴⁾ Daugaard: Om de danske klostre i middelalderen.

og senere er hele egnen bebygget og opdyrket. Sydvest for klostret laa i gamle dage en betydelig sø, Æbelholtsdam, denne er forlængst forvandlet dels til agerland, dels til eng og tørvemose, kun navnet minder endnu om den.

Den parcel af Æbelholtsvang, hvorpå klostret har ligget, købtes ved udstykningen af en mand fra Hillerød, der på højedraget tæt ved klostrets gamle plads lod opføre den lille gård, som står der endnu. Gården købtes omtrent 1840 af parcellist Hans Larsen og ejes nu af dennes svigersøn Jens Nielsen. Da Hans Larsen købte gården, var det tilliggende areal endnu ikke helt opdyrket, bl. a. stod der en del gamle træer i nærheden af klostertomten; træerne, der fældedes, efterhånden som jorden toges under kultur, antoges dengang at stamme fra klostrets have; dette er dog næppe sandsynligt og kan ihvertfald nu vanskeligt konstateres, langt rimeligere er det, at de har været rester af tidligere skov. Hele denné egn har nemlig i tidligere tid været meget skovrig; 1764 angives Æbelholtsvang at bestå af flere spredte skovholme med et skovareal af 28 td. l., Kappelskov, sydvest for Æbelholtsvang havde 26 td. l. skov, der nu også er fuldstændig borte o. s. fr.¹⁾

Klostret med have har efter den nuværende ejers mening dækket over et areal af ca. 3 td. l.; mod vest har det været begrænset af den dengang betydelige Æbelholt å, og adskilligt taler for, at klostrets hovedport har vendt mod åen, bl. a. er der et stykke fra dennes østlige bred, udfor det sted hvor klostret har ligget, opgravet betydelige rester af pæle af svært egetømmer. Pælene kan have været bolværk mod åen, men kan også tænkes at have dannet fundament for en bro; — en undersøgelse af den modsatte bred ville antagelig give svar herpå.

¹⁾ Ch. Lütken: Den Langenske forstordning under Fr. V og Chr. VII.

Nogen systematisk udgravning af klostertomten er ikke foretagen, og en sådan vilde formodentlig heller ikke bringe noget videre udbytte, da klostret jo er nedbrudt og ikke ødelagt ved vold; af og til er der dog fundet nogle småting, hovedsagelig mønter¹⁾.

Ved at grave efter grus er der også enkelte gange af-dækket munkegrave med tagstillet dække, såvidt det kan oplyses ialt 5, hvoraf den første 1851; desværre har man ikke tænkt på at underrette Nationalmusæet, så opgravningen kunde foretages under kyndigt tilsyn, ja man har end ikke mærket sig stedet for fundet; når man havde fået det kvantum grus, man i øjeblikket havde brug for, bleve de formentlige munkelevninger omhyggeligt lagt ned igen og hullet kastet til. Det eneste, der har vakt findernes opmærksomhed er, at skeletterne øjensynlig vare af høje og stærktbyggede mænd og at tænderne vare bevarede på dem alle. Engang er man også ved grusgravning stødt på en massebegravelse, skeletterne lå her lagvis ovenpå hinanden tilsyneladende uden nogetsomhelst imellem og da de lå udenfor den egentlige klostertomt, antages de at hidrøre fra en af pestperioderne; der fortælles også, at der i en grav med tagstillet dække, om det var på selve klostertomten eller udenfor, kan ikke bestemt angives, er fundet 2 skeletter i samme grav, hvoraf det ene skønnedes at være af en kvinde, det andet af et spædt barn²⁾.

I den kgl. montsamling findes en del mønter, som ere fundne i og ved klostertomten; den første fandtes 1856 af Hans Larsen, den bærer henholdsvis på for- og bagsiden billederne af en konge og en biskop, de øvrige ere fundne

¹⁾ Bakkens underlag er meget grusholdig, og dette udnyttes selvfølgelig efter ejerens behov.

²⁾ Meddelt mig af klostertomtens nuværende ejer,

til forskellige tider (senest 1898) og stamme hovedsagentlig fra Kristoffer af Bajrens og Kristian den andens tid.

På Nationalmusæet findes følgende genstande, som hidrøre fra Æbelholt:

I lysemanchet af malm funden 1838, den er temmelig stor og har antagelig siddet på en lysekrone eller svær alterstage;

I fingerbøl af metal fundet 1853, det er udvendigt besat med små uregelmæssige knopper, formen er oval og efter størrelsen at dømme synes det at have været bestemt til tommelfingeren;

I meget kunstfærdigt udført brik af ben, funden 1888, desuden en profilsten, en munkesten samt brudstykker af en vandrende og en buet tagsten med nakke, alt af lys rødlig tegl.

I Skævinge præstegårds have findes en gammel kapitæl, der vistnok stammer fra Æbelholt og i Lille Lyngby præstegård findes et brudstykke af en granitsøjle, som formenes at have samme oprindelse¹⁾.

Dette var hidtil alt²⁾, hvad der officielt var tilbage af minder fra det engang så mægtige kloster; i 1912 er det imidlertid lykkedes Nationalmusæet at erhverve endnu 2 genstande, en formsten og et køllehovede, som på grund af deres sjældenhed hver for sig har krav på en nærmere beskrivelse.

Formstenen er af uslemmet ler, stærkt revnet ved brændingen, dens længde er 27,5 cm., bredde 14,5 cm. og tyk-

¹⁾ Trap: Danmark II b.

²⁾ Pontoppidan: Danske Atlas II b. anfører ganske vist, at hvor Æbelholt kloster, samt efter Hvitfeldts ord, en liden kiøbstad af samme navn haver stået, sees endnu en ligsten med opskrift:

Hic sepultus est nobilis vir Arko andræe miles, cum dilecta uxore Anna Dorothea, qvi obiire Dronningholm, orate deum pro illis. Derhos de Bilders våben med årstal 1520; men da vi ikke andetsteds har fundet en sådan ligsten omtalt, er den antagelig forlængst gået tabt.

kelse 9,5 cm.; ved første øjekast ligner den en almindelig munkesten med en fordybning i midten, ved nærmere eftersyn ser man dog snart, at fordybningen må have haft en bestemmelse og at den formentlige munkesten rimeligvis har været benyttet som støbeform.

Ved forsøg, foretaget af museets konservator, ses det, at der i formen kan støbes en figur, antagelig en apostel, munk eller helgen, der ifølge sin stil antages at stamme fra 13de århundrede. Figuren, hvis højde er ca. 25,5 cm., bredde ca. 7,5 cm. og tykkelse ca. 2,5 cm., kan tænkes at have været anvendt som relieffigur til klokker eller lign. Når og på hvilket sted af klostermarken formstenen er funden, kan ikke angives, antagelig er den ligesom mange andre genstande kommen for dagen ved pløjning og da fordybningen selvfølgelig har været fyldt med ler og jord, er den antaget for en almindelig munkesten og sammen med de øvrige sten fra marken havnet i stenhoben ved Jens Nielsens havegærde. Af Ejeren er den skænket til Nationalmuseet.

Køllehovedet er også kommen for dagen ved pløjning, altså på lignende måde som formstenen, men medens denne foreløbig upågtet gik i stendyngen, kom køllehovedet

Figur støbt i Forinstenen fra Æbelholt Kloster.

straks til ære og værdighed. Det var i foråret 1904, klostermarken var tilberedt til vårsæden og Jens Nielsen var ifærd med at bortkøre de på ageren opløjede sten; under udførelsen af dette arbejde bemærkede han, at en af stenene havde en mærkelig klang, og ved nærmere undersøgelse opdagede han da, at den formodede sten var en metalklump. Efter at jorden omhyggelig var fjærnet fra den mærkelige genstand, forsøgte Jens Niensens hustru at pudse den blank, hvilket dog heldigvis mislykkedes, jordens indvirkning gennem de forløbne århundreder har været en sådan, at metallet ikke lod sig pudse på almindelig måde. Var pudsningen lykkedes, skulde genstanden været anvendt som prydelse på et blomsterbord eller lign. Det faldt ikke Jens Nielsen ind, at Nationalmuseet kunde have krav på genstanden og derfor burde underrettes om fundet, den var jo hverken af guld eller sølv og det er en meget almindelig mening på landet, at kun genstande af disse metaller samt mønter kan fordres indsendte.

Avtoriteterne bærer vistnok en del af skylden for denne opfattelse, idet loven om danefæ som regel kun anvendes overfor fund af nævnte metaller, og menigmand får da let den tro, at loven ikke omhandler andre genstande.

Danske lov siger dog ellers tydeligt nok: guld, sølv, metal og al anden skat, som findes enten nedgravet eller forborget i jord, skov, mark, hus eller andetsteds, og ingen kender sig ved, det hører kongen alene til; plakaten af 1752 tilføjer: «skønt sligt som i Danmark findes — tilhører som danefæ kongen alene efter loven, saa bevilges dog til opmuntring for de undersætter, som noget sådant opdage, at hvo som finder gamle mønter og andet, som af nogen rarhed kan anses, skal imod at samme til rentekammeret behørig indsendes, derfor af kongens kasse nyde efter dets værd fuldkommen betaling. Iøvrigt forbliver det ved loven og forordningen, og hvis nogen fordølger det som findes,

være sig enten hvad foran meldt er eller andet, som kongen alt eller tildels tilfalder, skal han derfor være tilbørlig straf undergiven».

Hvorvidt denne lov bør anvendes bogstaveligt eller ikke, skal vi ikke her komme nærmere ind på, den lyder jo noget tungt i nutidsøren, og skulde den skrives nu, vilde den antagelig få en anden affattelse; men vi må erindre, at da loven blev til, var der ikke megen fri jord, vi kan da betragte den som en servitut, der er lagt på jorden, eller, om vi hellere vil, kalde den en rettighed, kongen har forbeholdt sig, og som i tidens løb er overgået til staten.

Som følge af at loven kun anvendes overfor fornævnte metaller, kommer fund af andre genstande i mange tilfælde ikke til Nationalmusæets kundskab; finderens beholder dem selv, hvis de da ikke kommer i handelen og sluttelig havner i en privat samling. Vi tro ikke, at køllehovedet fra Æbelholt har været udsat for at komme i urette hænder, både Jens Nielsen og hustru nærer stor pietet for alt, hvad der kan tænkes at have haft forbindelse med det gamle kloster, og selve abbed Vilhelms hellige tand kan ikke have været omhyggeligere forvaret hos munkene i sin tid, end køllehovedet var i den tid, Jens Nielsen havde det.

Det er muligt, at der, hvis loven om danefæ blev anvendt efter sin ordlyd, vilde blive indsendt ganske almindelige genstande, som Nationalmusæet ikke satte pris på, fordi det alt ejer ekspl. deraf, men der vilde sikkert også komme sjældnere ting, som nu kun tilfældigt og undertiden ad omveje kommer i musæets besiddelse.

Et køllehovede kan vel ikke mere regnes for nogen stor sjældenhed, idet der både herhjemme og i vore nabolande er fundet adskillige; Nationalmusæet ejer således nu ialt 7 og statens historiske museum i Stockholm endog 25, men der er det ejendommelige ved dem, at de alle ere forskellige både i form, størrelse og tegning; hver gang,

der findes et nyt, er det derfor ikke blot antallet, som forøges, men der tilføres os i virkeligheden helt nyt materiale til deres bedømmelse. Hvis der mellem to eller flere var stor lighed, kunde vi tænke os, at de forskellige landsdele havde haft hver sin bestemte form eller tegning, der da kunde betragtes som særkende; dette er imidlertid ikke tilfældet, og da vi ikke engang ved, om de ere fremstillede her i landet eller indførte, savne vi faktisk det elementære grundlag for bedømmelsen. De 7 køllehoveder, som findes på Nationalmusæet, ere fundne på forskellige steder i Danmark: et ved Bodilskær paa Bornholm, et i Brabæk mose, Rynkeby sogn, Odense amt, et i Rinds herred, Viborg amt, et ved Lerchenfeldt, Holbæk amt, om de to haves ingen oplysning om findested og endelig det syvende og interessanteste af dem alle ved Æbelholt, Frederiksborg amt. Mellem de to henholdsvis ved Lerchenfeldt og Æbelholt fundne er der nogen lighed både i form og tegning, de ere dog af højst forskellig størrelse, og da vi ikke ved, om de oprindelig ere fremstillede på eller andetsteds fra bragte til findestedet, tør vi ikke drage videre slutninger af denne måske tilfældige lighed.

Blandt de i Sverige fundne køllehoveder findes flere store og smukke ekpl.¹⁾, dog falder en sammenligning mellem disse og køllehovedet fra Æbelholt absolut ud til fordel for det sidste både i form, størrelse og tegning, kun i vægt overgæes det af to af de svenske; som det ses på afblnd. mangler køllehovedet et ret stort stykke forneden, alligevel vejer det 535 gr. og vilde i komplet tilstand antagelig veje ca. 600 gr., dets højde er 9 cm., største dia-

¹⁾ I Sveriges medeltid II. s. 364 er gengivet 6 køllehoveder fra musæet i Stockholm, hvoraf fig. 198, der er fundet i Skåne, vejer 715 gr., er 8,3 cm. høj og dets største diameter er 5,5 cm., fig. 199, fundet i ruinen af Ragnhildsholms slot, vejer 590 gr., er 7,8 cm. høj, største diameter 5,9 cm. — (mål og vægt stamme fra musæet i Stockholm). —

meter 6,5 cm., diameter i hullet (uden rand) 3,5 cm., randens tykkelse 0,4 cm., afstanden fra nederste rand til kanten af nederste ornament er 3,7 cm., bredden af nederste ornament med kanter varierer fra 1,9 til 2,2 cm., afstanden mellem de 3 og 3 små kugler er ligeledes variabel og bevæger sig mellem 1,2 og 2 cm., kuglernes diameter er ca. 0,9 cm. og endelig er bredden af båndet, hvorpå kuglerne ere anbragte, uregelmæssigt, og varierer mellem 2,2 og 2,5 cm. —

Spiralornamenterne er dannede ved vokstråde, en teknik, som også kendes fra middelalderlige kirkeklokker (se Uldall: Kirkeklokker).

Skønt det af målene fremgår, at hele tegningen er uregelmæssig,

er helhedsindtrykket ubetinget smukt, og tager man i betragtning tiden for dets tilblivelse, de primitive redskaber, der dengang stod til rådighed og endelig, såfremt det har været våben, formålet med dets fremstilling, kan man ikke andet end beundre det. Lægmandens første indtryk ved synet af det må dog nødvendigvis blive tvivl om, at det har været bestemt til våben, der er intetsonhelst ved det, som tyder herpå, et middelalderligt våben forestille vi os idetmindste forsynet med pigge, skarpe kanter. el. lign.,

Køllehovede fra Æbelholt Kloster.

men her er tvertimod alt omhyggeligt afrundet; når hertil kommer, at det er fundet i en klostertomt, ledes tanken let hen på de dengang brugte religiøse ceremonier, og man søger uvilkårligt efter et eller andet, hvorpå køllehovedet kan tænkes at have været anbragt. Hovedets form siger os, at det har været anbragt på et skaft eller stav, på dets nederste rand ses således endnu sømhuller; da bronze i oprindelig tilstand har stor lighed med guld, forestille vi os hovedet nyt og blankt, anbragt f. eks. på prædikestolen, alteret eller andetsteds i kirken, det er også fristende at tænke sig det anbragt som prydelse f. eks. på abbedens stav eller på en ceremonistav til brug ved kirkelige processioner ¹⁾).

Videnskaben har imidlertid fastslået, at køllehovedet er et våben; en af nutidens autoriteter på dette område, fhv. rigsantikvar Hildebrand, siger således, at der aldeles ingen tvivl er herom, han tager bestemt afstand fra den tidligere fremsatte antagelse, at de skulde stamme fra bronzealderen og henfører dem aldeles bestemt til middelalderen. Han nærer kun tvivl om, hvorvidt køllehovedet bør optages blandt stormænds våben eller ikke og henviser bl. a. til Sveriges medeltid II, fig. 98, der gengiver kapitælen på vestportalen i Dalhems kirke på Gotland; på kapitælen er afbildet en strid, og en af deltagerne i denne holder i hånden en mægtig kølle. Kapitælen antages at stamme fra 14. aarh. og beviser altså, at køllen har været benyttet som våben på den tid; dette bekræftes yderligere ved, at et af de i Sverige fundne køllehoveder ²⁾ er fundet indenfor Ragnhildholms fæstningsmur; denne fæstning blev antagelig ødelagt i det 14. årh.

¹⁾ I script. dan. tome VI findes et billede af abbed Wilhelm, der holder en korsstav i venstre hånd, stavens prydelser har stor lighed med køllehoveder.

²⁾ Afbildet i Sveriges medeltid II s. 364 fig. 199.

W. Berg¹⁾ gør opmærksom på, at ovennævnte køllehovede syntes at have været meget brugt, idet de ophøjede steder navnlig på den øverste ende ere en del slidte. Om køllens anvendelse skriver han: når man ikke havde udsigt til at vinde noget med sværdet, eller med andre ord man befandt sig overfor en modstander i rustning, hvor sværdet ikke nyttede, greb man til den ved sadelen hængende stridskølle (stridsklubban), en ganske tung metalmasse i enden af et kort træskaft, hvilket våben anvendt med behørigt eftertryk kunde knuse en hjelm eller maskerne i en ringbrynje og derved bane vej for sværdet. Vi kan hertil føje endnu et bevis; Blom²⁾ anfører nemlig: at det i begyndelsen af 14. årh. blev almindeligt for ryttere at føre en økse, stridshammer eller stridskølle ved sadlen til brug under nærkamp.

Det må således anses for tilstrækkeligt bevist, at køllen i middelalderen har været anvendt som våben, men herfra og til uden videre at henregne alle fundne køllehoveder til våben, synes dog at være et stort spring. Selve betegnelsen køllehovede forekommer os egentlig misvisende, idet ordets hårde klang leder tanken hen på våben, og betragter vi et af de mindste ekspl., der neppe er så stort som knappen på en almindelig spadserestok, kan vi dog i det højeste regne det for et ret ufarligt våben; vi forestille os i almindelighed middelalderens kampvåben som værende af en noget kraftigere art. Den svenske benævnelse «bronsklubba» o: bronzekølle lyder langt bedre, skønt den betyder det samme; alene det at ordet begynder med bronze, synes at borttage noget af den klang af våben, som klæber ved «kølle».

Det vilde være dristigt at anføre den omstændighed,

¹⁾ Bidrag til kändedom om Göteborgs og Bohusläns forminnen II b. 4. hft. s. 80 ff.

²⁾ Bidrag til den danske krigsmagts historie.

at køllehovedet er fundet i Æbelholt klosterruin som bevis for, at det ikke kan have været et våben; af klostrets historie erfarer vi nemlig, at dette idetmindste én gang har været genstand for voldeligt overfald, ligesom vi også heraf kan slutte, at det i urolige tider må have haft væbnet vagt; det har sikkert også adskillige gange huset fornemme gæster med væbnet følge, og der er således mange måder, hvorpå køllehovedet kan tænkes at være havnet i klostret. Alt dette er selvfølgelig egnet til at svække lægmands tro på en fredeligere anvendelse af køllehovedet, men helt tilintetgjort bliver denne dog først den dag, viden-skaben leverer et fuldgyldigt bevis for, at de såkaldte køllehoveder udelukkende have været anvendte som våben.

* * *

I Jens Niensens eje findes et signet, som han 1889 har fundet på klostermarken på lignende måde som formstenen og køllehovedet. Signetet er kun lille og ubetydeligt, tilmed havareret, idet øskenen eller håndtaget, hvad det nu har været, er brækket af; alligevel har det en vis interesse, idet det kan påvises, at det i det 15. årh. har tilhørt en væbner, Per Jenssøn (Hind). I rigsarkivet findes nemlig et dokument, omhandlende en markskelsag, der 1453 blev behandlet på Smørum herredsting, og på dette dokument har Per Jenssøn tilligemed flere andre af egnens gode mænd som tingsvidne sat sit segl.

Seglet, der er i voks, er endnu så velbevaret, at det tydeligt kan identificeres¹⁾. Desværre er denne ringe handling alt, hvad vi til dato ved om Per Jenssøn, det er netop tilstrækkeligt til at bevise, at det fundne signet har tilhørt ham, men oplysning om, hvorledes signetet er kommen til Æbelholt, eller hvilken forbindelse der har været mellem Per Jenssøn og klostret, få vi ikke, og vi må der-

¹⁾ Seglet er gengivet i Thiset: danske adelige sigiller H—XL—20.

for indtil videre nøjes med gisninger. Vi ved af klostrets historie, at adskillige, både kvinder og mænd, har skænket gods til klostret, andre har ønsket at blive begravede klostrets jord; måske har Per Jenssøn skænket gods til klostret, skønt hans navn ikke nævnes i gavebrevene, måske har han ønsket at blive begravet i klostrets jord, og endelig er den mulighed jo ikke udelukket, at signetet helt tilfældigt er havnet i klostret; herom få vi næppe vished, før tilfældet engang kommer os til hjælp. Men under alle omstændigheder er det meget ualmindeligt, at der er bevaret både stempel og aftryk af et middelalderligt privatsignet.

Aftryk af Signetet fra Æbelholt.

Bøger og Begivenheder 1912.

Ligesom i 1911 har Redaktionen fra Nationalmuseets anden Afdeling modtaget en samlet Redegørelse for dennes Virksomhed (se ndfr. S. 398 flg.), saaledes at Aarsoversigten har samme Form som dens nærmeste Forgænger.

Almindeligt.

Nr. 5 af *Dansk historisk Fællesforenings* Smaahæfter bringer Referat af Koldingmødet 1911, og som et Resultat af Foreningens Henvendelser foreligger «Register omfattende de i Statstidende offentliggjorte Udnævnelser m. m. 1911—12», udarbejdet af H. Hjorth Nielsen, der har vist denne Sag stor Interesse.

Kulturhistorie.

Antropologi. — Af «Meddelelser om Danmarks Antropologi er udkommet I, 4. Afd., Hæfte 7.

Sprog og Folklore. — ^{14/1} 1912 døde Filologen Hjalmar Thuren, hvis Studier overvejende gik i folkloristisk Retning, idet han var en af Dansk Folkemindesamlings bedste Støtter og særligt syslede med Dansens og Dansemelodiernes Historie; hans Hovedværk er «Folkesangen paa Færøerne»; en mindre musikhistorisk Afhandling har han publiceret i vort Tidsskrift. Hans altfor tidligt afbrudte Virksomhed mindes i «Danske Studier», som desuden indeholder en Nekrolog over den ifjor afdøde Anders Petersen.

Vald. Bennikes og Marius Kristensens fortjenstfulde Værk «Kort over danske Folkemål» er nu afsluttet, og i Danske

Studier skriver M. K. en instruktiv Artikkel om det grundlæggende Arbejde — hvis Mangler han selv skaanselsløst fremhæver — og om Principperne for Ordningen af de enkelte Kort. — Som «Danmarks Folkeminder Nr. 8» er udgivet S. Ditlevsen: Danske Ordsprog, især fra Thy. — Skive Aarbog indeholder en lille Opsats om Sallingbomaalet i Stavnsbaandstiden (Uddrag af en Præsteberetning fra 18de Aarh.).

Et godt Bidrag til Oplysning af vor Middelalderskultur er er Fru Doct. phil. Lis Jacobsens «Kvinde og Mand», et sproghistorisk Arbejde, der behandler Ordenes vekslede «Tyd», det begynder med Runestenene og ender med den yngre Middelalder, men tager intet Hensyn til Folkeviserne, som trods deres store sproghistoriske Vanskeligheder ikke burde savnes i et Værk, der behandler den historiske Udvikling af Forholdet mellem Mand og Kvinde.

Foreningen til Folkedansens Fremme har udgivet tredje Hæfte af «Beskrivelse af gamle danske Folkedanse».

Historie og Samfundsforhold. — Medens Kildeskriftselskabet har udsendt første Hæfte af «Missiver fra Kongerne Christian I's og Hans's Tid». udg. af William Christensen, har det tilendebragt det store, mangeaarige Arbejde «Fortællelse over Danmarks Breve fra Middelalderen», hvis Udgivelse er ledet af Professor Kr. Erslev; det afsluttende Hæfte indeholder et Register, som i høj Grad fremmer Værkets Brugbarhed og vil blive af største Betydning for vore topografiske Forfattere. Endvidere har Prof. Gertz sluttet sin 1908 paabegyndte Kildeudgave af danske Helgenkrøniker «Vitæ sanctorum Danorum», og fuldendt er Universitets-Jubilæums-Samfundets ny Udgave af den danske Rimkrønike (efter et Haandskrift i Stockholm, ved Holger Nielsen). Til disse videnskabelige Kildeudgaver slutter sig endelig sidste Bind af Jørgen Olriks fortjenstfulde, paa en Gang smukke og korrekte Fordanskning af Saksens Danesaga, «Fra Sigerslægten til Svend Estridsøns Død». ¹

Mellem Aarets kulturhistoriske Arbejder kan særligt fremhæves tre Fortsættelsesbind af Niels Grønbechs Værk «Vor Folkeæt i Oldtiden»; i tredje Bind behandles Hellighed og

¹ Jvfr. Anmeldelse af Karl Mortensen i Danske Studier, som sammenstiller den Olrik'ske Oversættelse med ældre og derved belyser dens gode Egenskaber.

Helligdom, i fjerde Menneskelivet og Guderne, i femte Midgaard og Menneskelivet. — Meget nyt Stof til Middelalderens litterære Kultur bringer Doct. Ellen Jørgensens Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger (Historisk Tidsskrift Række 8, Bind 4), og Prof. Angul Hammerichs «Musikmindesmærker i Middelalderen i Danmark» er et smukt, med Facsimiler udstyret Værk, hvis Tekst giver Karakteristiker af vore middelalderlige Musiktekster, deribl. den Andreas Sunesøn tillagte «Missus Gabriel de celis», samt Morten Børups Vaarsang. — Prof. P. J. Jørgensen har paabegyndt en ny Udgave af sin fortjenstfulde «Udsigt over den danske Rets historie.»

²⁸/₁₀ døde den dygtige Universitetslærer Professor J. A. Fridericia, blandt hvis Værker Danmarks Historie under Adelsvælden vel nok er det mest fremragende.

²⁰/₁₀ var Femhundredaarsdagen for Dronning Margrethes Død, der mindedes paa flere Maader; bl. a. ved Udgivelsen af en populær Bog af Johanne Skovgaard.

Aarets historiske Hovedværk er Fortsættelsen af Professor E. Holms Danmark-Norges Historie 1720—1814, to Bind, der behandler den udenrigspolitiske Historie 1800—1814.

Af krigshistoriske Afhandlinger kan nævnes Axel Liljefalk: Torstensens Indfald (Militært Tidsskrift 40, 1911) og C. G. Middelbo: Fra Værftskommissionens Arkiv (Tidsskrift for Søvæsen 82)¹.

Mellem den biografiske Litteratur maa fremhæves «Gyldenløves Lakaj» (Memoirer og Breve XVII), Selvbiografi af Mathias Skaanlund, † 1731, en Lakajtype af højere Klasse, der endte som norsk Sorenskriver, et Embede, hvis Titel han ved sin Udnævnelse end ikke kendte; og som giver gode Tidsbilleder fra Gesandtskabsliv i Nijmegen og Hofliv i København. Begyndelsen af det 18de Aarh. belyses ogsaa i V. Olsvig: Ludvig Holbergs unge Dage og i en Række i Personalhist. Tidsskr. R. 6 B. 3 publicerede, usædvanligt friske og livfulde Breve, som Poul Vendelbo Løvenørn under Feltoget 1713 skrev til

¹ I de lokale Tidsskrifter findes følgende krigshistoriske Bidrag. — Kejserkrigen. Fra Himmerland: Tilstanden i Herrederne om Aalborg 1657—60. Præstø Amt: Sydsjælland. Svendborg Amt: Sagn. — 1807—14: Aarhus Stift: Samsø. — 1848—50. Svendborg Amt: En Veteran. Thisted Amt: Fra Slavekrigen. Vejle Amt: Minder fra Snoghøj. Ribe Amt: Stiftamtmand H. C. Niensens Erindringer. Fra Slavekrigen. Foldingbroegnen. — 1864. Vendsyssel: Tyskerne i Sæby. — Aalborg Amt: Ved Lundby.

Christen Thomesen Sehested. Af senere Tidens Memoirelitteratur kan fremhæves J. T. Ræder: Barndoms- og Ungdomserindringer, Generalmajor v. Müllers efterladte Papirer «Svundne Tider», Henrik Steffen Helms Livserindringer, og en livfuld og underholdende Bog om Georg Christian Saxild (1911), men det maa betones, at de nævnte Titler kun er Eksempler, og at det er umuligt indenfor disse Rammer at give en blot nogenlunde udtømmende Oversigt over de talrige personalhistoriske Publikationer, Stamtavler og Tidsskrifter, af hvilke Personalhist. Tidsskr. Række 6 Bind 3 meddeler en nyttig Fortegnelse over dansk-norske Stamtavler fra Aaret 1911. Vejviseren for 1911 bragte en Afhandling af Professor Joh. Steenstrup om Navneskifte, og hertil slutter sig Kracks Navnebog med en lille Afhandling af Rektor Bertelsen om dansk Navneskiks Historie.

Landbrugets og Bondestandens Historie er behandlet i flere Arbejder; af J. B. Krarup og S. C. A. Tuxens «Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 til Nutiden» er udkommet sjette Bind, og V. E. Maar har skildret «Det danske Landbrugs Historie» (Forelæsninger paa Landbohøjskolen).

P. Eliassen behandler «Tobakken i Danmark» (med Optegnelser af S. W. Bruun; ej i Boghandelen). De lokale Skrifter bringer som sædvanligt mange Smaabidrag til Bondestandens Historie¹, men er ret tavse med Hensyn til de andre

¹ *Adel.* — Vendsyssel IV: Albert Bille contra Præsten Bjørn 1692. Holger Paks til Sæbygaard. — Skive: Fra det 16de Aarh. (Uddrag af Ligprædiken over Grev Günther af Barby). — Vejle: Hans Skeel til Nygaard.

Borgerstand. — Frederiksborg: En helsingørsk Færgemands Ruslandsfarter i aaben Baad (1833). Randers: Varepriser i Ebeltoft 1813. Vejle: Pengekrisen 1857.

Fiskeri. Aalborg Amt: Aalefiskeri i Limsfjorden.

Bondestand. — Frederiksborg: Fra Udskiftningstiden (Langstrup og Daglykke Byer). København: Ledøje. — Holbæk: Dagbog fra Frankrig 1817. Forskellige værdifulde Bondeerindringer fra 1840'erne (Andreas Bentzen, Lars Dinesen, Karoline Graves). Saml. til jydsk Hist. og Top. IV. 1: Clausholms Bøndergods. — Vendsyssel: Per Uhrmager i Lyngsaa, en Landsbykunstner fra 18de Aarh. — Thisted: Grandebrev fra Øsløs Sogn. — Randers: Hoverikontrakt. — Vejle: Slægt fra Børkop Mølle. Kolonien Frederikshaab. — Hardsyssel: Linde By i Asp Sogn. Hoverilister fra Ryde 1790. — Endvidere flere Skildringer af Bondestandens Deltagelse i det politiske Liv om 1848 (Holbæk: Kaptajn F. v. Buchwald til Anneberggaard. Fra Bøndernes første Kampaar. — Sorø: Lars Hækkerup. — Skive: P. Lydersen og Corsaren. — Randers: De første Stændervalg. — Aalborg Amt: Politiske Breve.)

Stænder, naar undtages Gejstligheden og Skolelærerne¹. — I Kirkehistoriske Samlinger Række V, Bind VI, der bl. a. skildrer Præsten Iver Brinck i London og ved S. Nicolai i København, fremhæver H. F. Rørdam i en Afhandling om Landsby-skolen paa Christian 6's Tid en Række Indberetninger om Skoleforholdene 1737 som et lønnende Studiefelt for den lokale Forskning. — H. Graversen: Wajsenhuspræsten Enevold Ewald og den pietistiske Bevægelse i København i det 18de Aarh.

Niels Nielsen: Matematiken i Danmark 1528—1800. Bidrag til en bibliografisk-historisk Oversigt.

Vilhelm Maar har udgivet «L'autobiographie de J. B. Winslow», en Levnedsskildring af den danske Anatom, Holbergs Samtidige, og paabegyndt Udgivelsen af en Serie «Medicinalhistoriske Smaaskrifter» (I. Finnur Jonsson: Lægekunsten i den nordiske Oldtid); Kristian Carøe har i «Studier til dansk Medicinalhistorie» samlet en Række af sine Afhandlinger, hvoraf flere tidligere er publicerede i dette Tidsskrift; J. W. S. Johnsson har foruden en Nekrolog over Jacob Julius Petersen († ²⁸/₅ 1912) skrevet om danske Børnehospitals Historie (Säuglingsfürsorge und Kinderschutz I, Berlin) og om St. Claras Øjenpulver (Ugeskrift for Læger, Nr. 37)².

Folklore: se nedenfor under Fyen og Viborg Amt³.

¹ Undtagelsesvis indeholder Amtstidsskrifterne flere gode Bidrag til Middelalderens Kirkehistorie. I Frederiksborg Aarvog skildrer H. Olrik Abbed Wilhelm af Æbelholt, i Københavns Aarvog J. Kornerup Grevinde Ingegerd af Regenstein, i Sorø Aarvog gør Gunnar Knudsen Rede for Hellig Anders i Slagelse, og i Aarhus Aarvog leverer Jørgen Olrik den første fuldstændige Oversættelse af Øm Klosters Krønike.

Frederiksborg: C. Hostrup i Frederiksborg. — Svendborg: Rudme Friskole gennem 50 Aar. — Thisted: Om de gamle Degne. Jacob Langebeks Fader. — Skive: Skoler og Degne i Fjends Herred. Fattigvæsenet paa Fuur. Præster i Lem-Vejby. — Randers: Karleby-Voldby Præstehistorie. Galten-Vissing Degnehistorie. — Aarhus Stift: To Præster i Odder (16de Aarh.). — Vejle: Esben Hansen Degn. Præstehistorie fra Jelling. — Hardsyssel: Landsbydegne 1741. Fra Landsbyskolens Barn-domstid. Præster og Degne fra Holmsland. — Ribe: Knud Lang, Sognepræst til Vilslev og Hunderup. — Saml. til jydsk H. og T. IV. 1: Lærer Poul Henriksens Selvbiografi (Flade paa Mors).

² Sammes Afhandling om en Jægeramulet her i Tidsskriftet er udkommet paa Fransk i Bulletin de la Société Française d'histoire de la médecine. — Thisted Aarvog optrykker Uddrag af en Biografi af Instrumentmager Jeppe Hansen Smith. I Vejle Aarvog skriver Carøe om Bartskeer og Kirurger i Kolding, Vejle og Fredericia.

³ Vendsyssel IV: Hexeprocesser ved Voergaards Birk 1797—1801.

Forhistorisk Arkæologi. — I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed fortsætter Museumsdirektør Sophus Müller sine interessante Vendsyssel-Studier med Afhandlinger om Jernalderen, K. Friis Johansen gør udførligt Rede for Sølvkatten fra Terslev, og Hans Kjær skildrer en Gravkiste i Over-Vindinge ved Vordingborg, hvori der fandtes et Skelet af en Stenaldermand med en Broncespydspids i Bækkenbenet. I Vejle Amts Aarbog skriver sidstnævnte om Mindesmærker og Fund i Jerlev Herred, og i det svenske «Fornvännen» behandler O. Rydbeck nye skaanske Gravfund fra Sten- og Broncealderen, medens G. Sarau i Beiheft zum Korrespondenzblatt für Anthropologie, Ethologie und Urgeschichte giver en Oversigt over Stenalderens Perioder i Europa med særligt Henblik paa de ældste danske Fund.

Mindesmærker fra Oldtiden fredlyste 1903—1908, ved Nationalmuseets første Afdeling (1910).

Historisk Arkæologi, Arkitektur og Mindesmærker. I «Aktielaget Skånske Handelsbanken»s Festskrift ²¹/₇ 1912 (Lund) skjuler sig en interessant Afhandling af Museumsintendant Karlin om de rige Middelalderfund fra Grundgravninger i Lund. I en Anmeldelse (Fataburen) udtales Ønsket om, at lignende omhyggelige Undersøgelser blev drevet i andre skandinaviske Byer, og selv om Lund med danske Erfaringer for Øje vel nok er det rigeste Findested, har dog ogsaa København ydet meget, og andre Byers Fattigdom beror sikkert for en Del paa Provinsmuseernes mangelfulde Eftersyn.

I Aarbøger for nord. Oldkyndighed har Kr. Nyrop og Sophus Larsen diskuteret Betydningen af Folkevisens Udtryk «at svøbe sit Hoved i Skind»; sidstnævnte har desuden i Oldskriftselskabet ¹⁰/₁₂ holdt Foredrag om kvindeligt Haandarbejde i Folkevisens Skildring.

O. Rydbeck har udgivet en Vejledning i Lunds Domkirke, og i «Ord och Bild» XIX skriver Kunsthistorikeren J. Roswal om «Lunds domkyrka, byggd af Italienare». Om skaanske Indflydelse paa sjællandske Kirker talte Museumsdirektør Mackeprang i Oldskriftsselskabets Møde ¹⁵/₁₉.

En tysk Dissertation af Doct.-Ingenieur Poul Hoffmann: «Nordische Cistersienserkirchen unter Berücksichtigung der Bachsteinbaukunst» (Essen-Ruhr, 1912) tager meget Hensyn til danske Bygninger, Vitskøl, Sorø, Løgumkloster m. fl.,

og indeholder adskillige gode Bemærkninger og Iagttagelser, men ogsaa mange Fejl og Uklarheder. Man mærker, at Forf. ikke behersker Stoffet som den svenske Forfatter Sigurd Curman i hans paabegyndte Værk «Cistercienserordnens bygningskonst I Kyrkoplanen» — eller som Museumsdirektør M. Mackeprang i hans korte, men klare og overskuelige lille Afhandling om vore sentmiddelalderlige Kirkelader i Architekten XIV, der iøvrigt har det praktiske Formaal at slaa til Lyd for Bevaringen af denne Gruppe Mindesmærker, som er stærkt udsatte for Vanrøgt eller Tilintetgørelse.

Smukke og betydelige arkitekturhistoriske Værker er to Arbejder af Cand. Vilh. Lorenzen¹. Det ene, der er et første Bind af et stort anlagt Værk om dansk Klosterarkitektur, behandler vore Helligaandsklostre (Aarhus, Randers, Faaborg, København) og giver en udmærket Oversigt over denne Ordens Bygningsvæsen, omend der maaske kan rejses Indvendinger mod visse Enkeltheder. Det andet har til Æmne «Rantzauske Borge og Herresæder i 16de Aarhundrede» og bringer, takket være Lensgreve Reventlows Interesse for Sagen, de første korrekte Billeder af den paa Frederikslund opbevarede Rantzauske Tavles Herregaardsbilleder; kun to af Slægtens Gaarde er kongerigske, men ved de mange Billeder af slesvigske Bygninger har Værket dog megen Interesse. V. L. skyldes endvidere en kort Tekst til det statelige Værk «Dansk Arkitektur gennem 20 Aar 1892—1912» (udgivet af Arkitektens Redaktion), der staar højt over et beslægtet Værk om «Nordiske Villaer og Hjem».

Foreningen «Maaleren», der er dannet af Bygmestre paa Landet, vil tilvejebringe Opmaalinger af gode gamle Huse og har bl. a. opmaalt Vallekilde Kirke, samt Huse i Holbæk og Omegn og i Frederiksborg Slotssogn.

Baade Arkitektur og Kunstindustri omfatter Sauermanns Alt-Schleswig-Holstein, et Billedværk uden Orden og næsten uden Tekst.

I Tidsskrift for Industri skriver Doct. Fr. Becket om nogle indførte middelalderlige Kunstværker i Danmark (Gunhildskorset i Nationalmuseet, Herlufsholmskrucifixet, Kristian 2's Altertavle og Nøddebotavlen); i Oldskriftselskabsmødet ^{20/2} talte Magister C. A. Jensen om sentgotisk Planteornamentik.

¹ V. Lorenzen har desuden skrevet om «Gammel og nyere dansk Bygningskunst» (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning).

¹⁹/₁₁ om Fonten i Fausing Kirke. Tidsskrift for Industri indeholder endvidere en lille Diskussion om Tønderske Kniplinger¹ samt Afhandlinger af Axel Heine om den tyske Glasmager I. Kunchel von Löwenstern (Rubinglas paa Rosenborg) og af Jørgen Olrik om Gamle Jærnovne, hvilket sidste Arbejde vort Selskab har kunnet udsende til sine Medlemmer som andet Hæfte af »Kultur- og Kunsthistoriske Studier«. Københavns Smedelaug fejrede sit 400 Aars-Jubilæum med en Udstilling April 1912 og med et Festskrift af R. Berg.

Den gamle norske Kunsthistoriker, Professor R. Dietrichson har udgivet en Monografi over «den norske Elfenbenskærer Magnus Berg», og E. F. S. Lund har i fjerde Bind af Danske malede Portrætter meget omstændeligt beskrevet Miniatursamlingen paa Rosenborg, medens et endnu pragtfuldere og kostbarere tysk Værk over «Bildnis-Miniatur in Skandinavien», udgivet af Ernst Lemberger, ogsaa behandler danske Miniature-Malere som Cornelius Hoyer, Jens Juel og Chr. Hornemann. — I Personalhist. Tidsskrift VI, Bind III, meddeler Doct. Bobé en Stamtavle over Kunstnerslægten Le Coffre.

Vore faste Fortidsminder og deres Værn har i Aarets Løb været behandlet paa forskellig Maade. Ikke blot har der rejst sig en Diskussion i Architekten om Museumsdirektør M. Mackeprangs Forslag til et stort Værk over Danmarks historiske Mindesmærker (jvfr. nedenfor under Nationalmuseets Redegørelse), men desuden blev Kirkesynsloven ¹⁸/₁₂ forelagt til første Behandling i Folketinget (Rigsdagstidende Sp. 2186). Desværre blev det ikke til Lov i Samlingen 1912—13, skønt der efter alt at dømme haardt tiltrænges skarpere Regler og bedre Regler², saaledes som det f. Ex. fremgaar af Frands Hansens lille Bog om «Vore Landsbykirkegaarde. Om mere rationel Orden og System i Behandlingen og Benyttelsen af disse».

Museer. — ³/₅ afholdtes i Nationalmuseet et Møde, hvori deltog Repræsentanter for de statsunderstøttede Provinsmuseer, og hvor Forholdet mellem Centralmuseet og Lokalsamlingerne

¹ I Anledning af en forfejlet Anmeldelse af Hannovers Værk.

² Jvfr. et Indlæg i Architekten XV af Arkitekt Axel Sørensen.

drøftedes. Referater af Mødet foreligger ikke, men af en Artikkelse i Aarbog for nord. Oldkynd. fremgaar, at den Opposition, der fra enkelte Sider rejstes mod Nationalmuseets traditionelle og for Museumsarbejdet utvivlsomt gavnlige Hege-
 moni, blev mere end opvejet ved Flertallets Tilslutning til den nugældende Ordning. — Det turde da under vore Forhold ogsaa være urimeligt som en Forfatter i Jydsk Maanedsskrifts Aprilhæfte at ønske et særligt jydsk Centralmuseum¹. Tværtimod synes Udviklingen at skabe flere og flere smaa Lokalsamlinger, der naturligt maa vejledes af et videnskabeligt Centralmuseum; hvor uundværligt et saadant er, viser Følgerne af Dansk Folkemuseums Stagnation under dets ulykkelige Boligforhold, som i Virkeligheden virker skadeligt over hele Landet, fordi Lokalsamlingerne ikke tilstrækkeligt lærer, hvilket Arbejdsfelt vor Bondekultur kunde frembyde for dem.

Vore allerældste Museumsforhold er behandlet i en Opsats i Danske Studier (Om Ole Worms Samlervirksomhed, Memorial paa Ostindien) samt i et Oldskriftselskabsforedrag^{20/2} af Th. Thomsen: Etnografiske Sager fra Kunstkammeret.

Dansk Folkemuseum har paa sin Frilandsafdeling i Lyngby rejst de ifjor nævnte Bygninger. Kunstindustrimuseet, hvis Aarsberetning mellem danske Forøgelse fremhæver Sølv og Porcellæn, har særligt arbejdet paa at erhverve italienske Renæssancesager; Musikhistorisk Samling, hvis Katalog er udkommet i tysk Udgave, har bl. a. som Gave modtaget P. Heises Klaver uden at have Plads til at udstille det. Selv Kunstindustrimuseet klager over Pladsmangel — medens Folkemuseet i Tavshed lider under langt værre Forhold!

Ved Siden af de gamle Museer og Fagsamlinger, blandt hvilke Dansk Skolemuseum ^{1/3} fejrede 25 Aars Jubilæum, vokser nye frem. ^{10/6} aabnedes Dansk Theatrumuseum i Vagtbygningen bag Rigsarkivet, og Tidsskrift for Industri giver et Foredrag af Fr. Riise, der slaar til Lyd for Oprettelsen af en historisk-teknisk Samling og nævner, at der som Grundlag for en saadan haves en gammel Smedje, samt Bogbinder-, Guldsmede-, Rebslager- og Bødkerværksted m. m.

¹ Politiken ^{24/12} nævner en Strid mellem Nationalmuseets første Afdeling og Skive Museum.

Arkiver og Bibliotheker. — ¹⁴/₁₁ døde Arkivar G. N. Kringelbach, Chef for Rigsarkivets anden Afdeling.

I Haandbog for Bibliothekskundskab, udgivet af Svend Dahl i et Oplag paa kun 350 Exemplarer, skriver bl. andre Doct. Ellen Jørgensen om middelalderlige Haandskrifter, Carl S. Petersen om danske videnskabelige Bibliotheker og deres Historie, Victor Madsen om Bogtrykkets Historie, Anker Kyster om Bogbind og F. Hendriksen om Reproduktion.

Topografi.

Paa Finansloven 1912—13 bevilgedes 2000 Kr. til forbedende Arbejder i det ovfr. S. 212 omtalte Stednavne-Udvalg.¹

København. — «Danmarks gamle Hovedstad» er et populært og billigt Billedværk med en kort Tekst af Doct. V. Møllerup, og trods dets mange Forgængere indeholder det dog adskilligt nyt eller lidet paaagtet Stof. — Om Frederiksberg fortælles populært, maaske endogsaa lidt for populært i en Bog af Knud Bokkenheuser («De svandt, de svandt», Bind IV). — Langt vægtigere er Raadstuearkivar, Doct. Villads Christensens «Kjøbenhavn 1840—57», der har vundet den Hvidt'ske Præmie for det bedste Skrift om Hovedstadens Udviklingshistorie opimod Kommunalloven af 1857. Bogen er en Slags Fortsættelse af Marcus Rubins bekendte Værker fra Frederik 6's Tid, men har langt snævrere Grænser, idet den udelukkende beskæftiger sig med København og væsentlig med Byforvaltningens Historie, hvoraf den, byggende paa et rigt Kildestof, giver en grundig og dygtig Skildring.

Af speciellere Litteratur kan fremhæves Fr. Olsen: Det københavnske Postvæsen 1624—1912, udgivet af Generaldirektoratet ved Etatens Indflytning i det nye Centralposthus, samt en Række Bidrag til københavnsk Teaterhistorie, dels i Personalhist. Tidsskrift VI, III (A. Gamborg, R. Montaigu, E. Capion; af Warnstedts Teaterpapirer²), dels som selvstændige Publikationer. Selskabet Dansk Teaterhistorie har udgivet «Plakater fra Theatret i Lille Grønnegade», med Ind-

¹ Ribe Amtsaaarbog giver et Uddrag af Vardepræsten Niels Svansøes Danmarksbeskrivelse fra 16de Aarh. (efter Suhms Samlinger).

² Person. Tid, bringer desuden Uddrag af den Egholmske Stægtebog.

ledning af Julius Clausen (180 Eksemplarer, ej i Boghandelen), R. Neeiendam «Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder» (Dr. Ryges Selvbibliografi, Emilie Wiehes Erindringer). — Godtfred Skjerne: H. C. Lumbye og hans Samtid. — Gammelt og nyt fra Regensen. Lidt Regenshistorie af en forhenværende Arkivar. — Ivar Schmidt: Den Kannevorforske Ejendom og Forretning.

«Historiske Meddelelser om K.» III. bringer bl. a. en aktuell Artikkel om Hovedstadens Skattevæsen 1862—1912 samt Afhandlinger om Pesten 1711—12 og om den botaniske Have ved Amalienborg; i en indgaaende og omhyggelig Undersøgelse behandler Kaptajn H. U. Ramsing Graabrødreklostret og Helligaandshuset, deres Beliggenhed og Udstrækningen af deres Grunde i Middelalderen og uddyber paa flere Punkter Lorenzens ovennævnte Helligaandsklosterhistorie.

Medens Frihedsstøttens Genrejsning nu er fuldendt og den ene af Støttens Figurer fornyet, sætter Gravemaskinen sine Tænder i den sidste Rest af Østervold; et Forslag til Voldstykkets Bevarelse (jvfr. Architekten XIV) kom i sidste Øjeblik og lod sig ikke gennemføre. Lige saa resultatløs bliver Borgerrepræsentationens i Februar afgivne Betænkning om Efterslægts Gaard paa Østergade, trods den kraftige og velbegrundede Dom over Selskabets Optræden i denne Sag. Den endeløse Kamp om Frue Kirkes Spir, der med Mellemrum har fortsat sig gennem hele Aaret, har bl. a. affødt en Diskussion om Frue Kirkes Indre (Architekten XIV), men efter at Brygger Jacobsen sammen med sine Sønner og Carlsbergfonden har garanteret det paatænkte Spirs Vedligeholdelse (jvfr. f. Eks. Politikken ²/₄), har de officielle Forhandlinger om Spirets Udseende taget deres Begyndelse; Kunstakademiet har protesteret ved at nægte at lade sig repræsentere i en Bedømmelseskomité (Akademiets Aarsberetn. XXV, S. 18).¹

I Architekten XIV skriver Carl Jacobsen om Ragnarokfrisen paa Christiansborg og dens Genfremstilling paa Glyptoteket, og samme Tidsskrift gengiver en Række smukke Fotografier af C. F. Hansens nu snart helt ombyggede Christiansborg. — Ældre nordisk Architectur (V Saml. 3—4 Række) indeholder Opmaalinger af Christian 4's Bryghus, Stokhusporten,

¹ I en af de stadigt opdukkende Diskutioner om «Hesten paa Kongens Nytorv» har bl. a. Statskonsulent J. Jensen taget Statuen i Forsvar fra et hippologisk Standpunkt (Berling. Tid. ⁸/₁₁).

Havepavillonen bag Christian 7's Palæ paa Amalienborg, Ejendommen Vandkunsten Nr. 8 samt en Dør i Toldbodgade fra 1791, medens Foreningen til Københavns Forskønnelse har udsendt et smukt Billedværk, «Gravminder fra københavnske og frederiksbegske Kirkegaarde».

Paa Kunstakademiet er i Følge dets Aarsberetning genopstillet en Træmodel til Harsdorffs Marmorkirkeprojekt.

Frederiksborg Amt. — En usædvanligt tiltalende Bybeskrivelse er Bogen om «*Helsingør*». Dens Udstyr er et Særsyn i vor topografiske Litteratur, der er Stemning over Kr. Kongstads Træsnit, og Lærer Laurits Pedersens Tekst er paa en Gang underholdende og solid; man mærker at Forf. elsker sin gamle By og har et grundigt Kendskab til dens Historie; selv Arkitekturen, der ellers i Reglen er de lokale Topograferes Stedbarn, behandles usædvanligt godt paa Grundlag af de forudgaaende Fag-Publikationer. Kun paa enkelte Punkter gribes der vistnok fejl, som f. Eks. ved de i en særlig Artikel i Architekten XIV fremsatte nye Formodninger om Karmelittersygehuseets Historie; Forf. benægter Rigtigheden af, at Herluf Trolle har bygget den mærkeligste Del af Bygningen.¹ — Foreningen af 3. Dec. 1892 publicerer en Opmaaling af det Hansen'ske Palæ i Helsingør, *Ældre nordisk Architectur* V 4. Tegninger af Herluf Trolles og Birgitte Gøjes Vaabenskjolde paa Olaikirkens Stolestader.¹ — Den smukke Renæssancebygning Stengade Nr. 76 er istandsat af Ejeren, Københavns Telefonselskab (jvfr. S. 408). — Maanedsskrift for Toldvæsen V har bragt en Artikel om Frederik 2's Tolder Sander Leyel.

Frederiksborg Amts Aarvog indeholder bl. a. en Afhandling af Prof. Hans Olrik om *Isseffjorden* og dens Kyster, og Doct. L. Bobé giver et Bidrag til Naturopfattelsens Historie, *Sangen om Havet* (F. L. Stolberg og Joh. Ewald i *Rungsted*). I Københavns Amts Aarvog skriver Prof. Kornerup om *Skibby og Selsø Kirker*.

Københavns Amt. — Foruden to større Skrifter, der behandler Minder om Dronning Margrete (se S. 455), er der i Københavns Amts Aarvog givet en historisk Skildring af Kong Frederik 2's Begravelse i *Roskilde* Domkirke, af Etatsraad Hjort-

¹ Jvfr. dette Tidsskrift III, S. 156.

Lorenzen, medens Prof. Kornerup i samme Aarvog skriver om Grevinde Ingerd af Regenstein og Roskilde Klare-Kloster, Marius Kristensen om Amtets Landsbynavne. Hertil kommer Optegnelsen om *Ledoje* Sogn, Blade af *Karlslunde* Kirkes Historie samt en Notits om *Nebbe* Slot.

Den gamle Bondegaard ved Jesuskirken i *Valby* brændte Natten mellem 1.—2. Juni, og 4. Juni ødelagde en Ildsvaade Gaardmand Dirch Dirchsens Ejendom i Taarnby paa *Amager*. Om Amagermuseets Historie eller rettere Forhistorie berettes i Politikken ^{26/3}; endnu er det ret overflødige Museum dog ikke ført ud i Livet. — I Karl Madsens Bog om Maleren Th. Philipsen er der talrige Billeder fra *Saltholmen*.

Borup-Kimmerslevs Historie behandles i I. V. Christensen: Tider og Skikkelser III (sml. Sorø Amt).

Holbæk Amt. — Historisk Aarvog for H. A. VI indeholder foruden en Række kulturhistorisk interessante Erindringer fra Bondestanden Oplysninger om en Række hidtil upaaagtede Fotografier af *Holbæk* gamle, forlængst nedrevne Kirke (ved C. A. Jensen). — *Ældre nord*, Architectur V, 3 bringer Opmaaling af en Dør fra *Faarevejle* Kirke, V, 4 af et middelalderligt Hus (nu Ligkapel) ved *Kallundborg* Kirke.

Sorø Amt. — Som Særtryk af Ringsted Folketidende udgiver Redaktør I. V. Christensen en Række Smaabøger «Tider og Skikkelser i Midtsjællands Historie». Første Bind udkom 1907, andet, hvis Titel er: «Af *Ringsted*s Saga» fulgte 1910, tredje 1912, med Oplysninger især om *Terslev* Sogn. Underholdende fortælles om Byens og Egnens Historie, med udpræget Forkærlighed for en lidt radikalt farvet Agrarhistorie. Til disse Hæfter følger sig nu en Historisk Aarvog for Sorø Amt, udgivet af et nystiftet Selskab. Bind I bringer Artikler om *Alsted*—*Fjenneslevlille* Sogne, *Sprog*¹ og Boeslunde samt en fyldig Afhandling om Hellig Anders i *Slagelse*. — Den gamle Latinskole i samme By er opmaalt i *Ældre nord*, Architectur V 4.

«Sorøansk Tidsskrift», der tidligere er udkommet i uregelmæssige Hæfter (som ikke har været nævnte i disse Over-

¹ En meget pudsig Trykfejl lader der være «retskyndige» d. v. s. retskafne Heste paa Øen!

sigter) og har givet gode Bidrag til *Sorø* Stiftelsens Historie, udsender nu sit sjette Bind som Jubilæumsskrift ved S. Samfundets 50-aarige Bestaaen. Overlærer F. C. Mathiesen skriver indgaaende om Scavenius' Stiftelse paa Sorø Torv, en Bindingsværksbygning, som Sorø Lærerkollegium med stor Pietet har bevaret fra Ødelæggelse, og som nu er istandsat med Statsbidrag.¹ Desuden indeholder Jubilæumshæftet et Tilbageblik paa Samfundets Historie, Breve fra Amtsfuldmægtig C. Harhoff til Jacob Lund 1810—15 og Meddelelser om Klosterporten (efter Løfflers Opsats i Sorø Akademis Landsbykirker).

Præstø Amt. — I Bind IV af Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring skriver V. Lorenzen om «*Næstveds* borgerlige Bygningskunst»; indgaaende behandles de mange gamle Stenhuse, der sammen med de middelalderlige Kirker sætter deres afgørende Præg paa Byen og alle burde bevares. — Til A. Repholtz Bog om Thorvaldsen og *Nysø* slutter sig nu Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen, udg. af Fru Rigmor Stampe, der giver et interessant Billede af Meesterens Liv baade paa Nysø, i København og paa Rejser — og ikke mindre af Baronessen, der søgte at skabe ham et Hjem.

Ogsaa Præstø Amt har nu stiftet et historisk Samfund,² hvis første Aarvog bl. a. bringer en omhyggelig Afhandling af Frede Bojsen om *Stege* Kirkes Bygningshistorie samt Optegnelser om *Snigaards* Voldsted og Len. — I *Ældre nord. Architectur* V, 4 findes en Opmaaling af *Elmelunde* Kirkegaardsport.³

Bornholm. — Bornholmske Samlinger VII indeholder et Foredrag af Professor M. Bidstrup om Bornholms middelalderlige Kirker, Afhandlinger om *Rønne* Latinskole, *Lilleborg* og *Hammershus*, der skildres af Museumsinspektør P. Hauberg, og Fiskerlejet Tejn, samt en Selvbiografi af Kaptajn O. E. Sonne

¹ Selv om Bygningen maaske hellere burde have været rødkalket, hvortil den ifølge Nationalmuseets Undersøgelse fra første Færd har været bestemt, og ikke helt rensat, er dog Hovedmaalet naaet.

² Impulsen hertil er udgaaet fra Stevns, og det stiftende Møde holdtes i Nestved $\frac{1}{2}$ 1912.

³ Udtog af Valløes Matrikel, ved P. Hennings: Der deutsche Herold 1911 Nr. 10.

i *Nexø*. — Foreningen af $\frac{8}{12}$ 1892 bringer en Opmaaling af Kastellet i *Rønne*, Kirkehist. Saml. V 6. Opsats om en Bededagskrænkelse i Arnage 1635 (Nylarsker Sogn).

Lolland-Falster. — I Nykøbing Falster er der agiteret ivrigt for Oprettelsen af et falstersk Museum, idet man ikke vil nøjes med Stiftsmuseet i Maribo.

Maribo Amts Landbrug gennem hundrede Aar 1809—1909. Mindeskrift i Billeder og Text 1909 (ikke i Boghandelen). — Kirkehist. Saml. V 6. bringer Smaabidrag til *Halstedklosters Historie*, Genealogisk Tidsskrift VI Optegnelser af *Sakskøbing-præsten* H. P. Tostrup. Ældre nordisk Architectur V 3—4. Tegninger af Glaslysekrone og Kalkmalerier i *Stubbekøbing Kirke*.

Fyen. — Fyens Stifts patriotiske Selskab har ved sin hundredeaarige Bestaaen 1910 udgivet et Festskrift, som skildrer Selskabets Virksomhed baade paa praktiske og videnskabelige Omraader. — Christiane Reimer fortsætter sin Bog om «Nordfyensk Bondeliv i Mands Minde» med andet Bind, der særligt behandler den ydre Kultur, Dragter, Husredskaber og i det hele den ydre Kultur, som den var i Mands Minde.

Kirkehistoriske Saml. V 6. giver Oplysninger om Vinding Herreds Præste-Enkers Kasse, der endnu opbevares i *Nyborg Præstegaard*; Foreningen af $\frac{8}{12}$ 1892 bringer Opmaaling af Korsbrødregaarden i Nyborg. Til Istandsættelse af *Svendborgs* ældste Bindingsværkshus, kaldet «Musereden», har Foreningen til gamle Bygningers Bevaring 1911 skænket et Bidrag paa 500 Kr; det tænkes indrettet til Museumsbrug.

S. Frederiksen har 1910 udgivet en Pjece om det adelige Gravkapel i *Tved Kirke*, P. Lindegaard to Bøger Historiske Meddelelser om *Eske Lund* (1909) og om *Lykkesholm*, med Stamtavle over Familien Lindegaard (1910); de er ikke i Boghandelen. Personalhist. Tidsskr. indeholder en Selvbibliografi af Godsejer Elias Møller til *Østrupgaard*, der tjente sig op fra Bondekaar, en «Rejsememorial», skreven af General C. I. de Meza som ung Officer og skildrende Besøg paa Opdragelsesanstalten Bernstorffsminde, hvor han selv havde været som Dreng, samt paa Brahetrolleborg. I Svendborg Amts Aarsbog skrives bl. a. om Magleby Nors Udtørring.

Jylland. — Stenstrup: Quelques recherches sur la riviere de Kongeaa (Oversigt over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1911).¹ I Vejle Amts Aarbog skriver Cand. mag. Jacob Alsted om *Kong Valdemars* Vej fra Skanderborg til Ribe og paaviser Resterne af en gammel Vej i Egnene Vest for Horsens.

Hjørring—Thisted Amter. — ¹/₁₀ døde Tandlæge, Justitsraad Lønborg-Friis, der siden sine Barndomsaar i Horne-Asdal nærrede en brændende Interesse for Egnens Historie og blev Skaberen af Vendsyssel historiske Museum, der under hans Ledelse voksede op til at blive en af de bedst ordnede og fyldigste danske Provinssamlinger; som Forfatter har han skrevet om «Slavekrigen 1848» og om «Vendsyssels Nationaldragter og Vendelboerne».

Alba Schwartz: *Skagen*, den svundne Tid, Bind I er en anekdotefyldt Aarbog om Skagens Kunstnerkoloni efter 1872. — Personalhist. Tidsskr. VI, 3: Stamtavle over den 1718 adlede Slægt Jespersen til Høholt.

Thisted Amts Aarbog indeholder bl. a. en Samling personalhistoriske Indskrifter fra *Hillerslev Herred* og en noget naiv Afhandling om *Tømmerby Kirke*.

Aalborg Amt. — Om Justitsraad, Overkøbmand Jakob Kjellerup og hans Virksomhed i *Aalborg* 1785—1831 har N. K. Strøyberg udgivet en anelig Bog, som bygger paa efterladte Papirer, og om Jyllands første Kridtpibefabrik (J. A. Rømer 1773 i Nørre Sundby) skriver Chr. Christensen i Saml. til Jydsk Hist. og Top. VI, 1. — Ligesom Sorø og Præstø har ogsaa Aalborg Amt begyndt Udgivelsen af en historisk Aarbog, «Fra Himmerland og Kjær Herred», hvis første Bind bl. a. bringer en Afhandling af Chr. Christensen om Tilstand paa Aalborgegnen efter Kejserkrigen, med fyldige Uddrag af Tingbøger.

Anton Gaardboe: Himmerlands Rakkere II. — I Danske Studier fremdrager Doct. Ellen Jørgensen et Sagn om Djævelen i *Vitskol Kloster* (et ældre Sidestykke til Broder Rus), i Jydsk Maanedsskrift 1911 fortæller Chr. Heilskov om *Lindenberg*.

¹ Professorens Afhandl. om Jylland og Jyderne er anmeldt i Petermans Mitteil. 1911, II, Litteratur S. 219.

Viborg Amt. — I Saml. til jydsk Hist. og Top. skriver Rektor A. Heise om *Viborg* Katedralskoles Bygningshistorie. — Om *Alheden* og Frederiks Sogn findes Opsatser i Jydsk Maa-nedsskrift 1911, om Steensen-Slægten fra *Avnsbjerg* i Personal-hist. Tidsskr. VI 3. Skive-Aarvog IV indeholder overvejende Præste- og Degnehistorie samt et Par Smaanotitser om Alter-relikvier i *Rødding* og *Krejbjerg* Kirker. I Serien «Danmarks Folkeminder» Nr. 1 har Hans Kyrre skildret *Furboerne*, en let læst og underholdende Bog, hvori det dog mærkes, at den ikke er skrevet af en «indfødt».¹

Randers Amt. — Kommunalærer Hjalmar Schmidt: «*Hobro* Ildebrande 1812—13 samt Byens Genrejsning» er en lille Pjece, hvis Fremstilling bygger paa Raadstuearkivets Akter. Foreningen af 3. Decbr. 1892 bringer en Opmaaling af *Randers* St. Mortens Kirkes Prædikestolsdør. I Samlinger til jydsk Hist. og Topografi skriver Arkitekt F. Uldall udførligt om Nørreporttaarn i Randers og Alex Rasmussen om *Klausholm* Bøndergods, medens Amtsaaarbogen indeholder en god og livlig Præstehistorie om Karleby—Voldstrup Sogne og en lille Beretning om Frederik 7's Besøg paa Gammel Estrup. — Mindeskrift over Gehejmerraadinde Christine Harboe, udg. i Anledning af Støvringgaard Klosters 150 aarige Jubilæum 1910. — Randers Amts Husholdningsselskab 1810—1910. Trykt som Manuskript 1910.

Aarhus Amt. — Som Særtryk af Arkiv for Genealogi og Heraldik er udkommet *Aarhus* Skifter I 1617—1749, der dog kun beskæftiger sig med Skifternes personalhistoriske Oplysninger. — Ældre nord. Architectur V, 4 bringer Skitsebogsblade fra Frue Kirkes Kloster i Aarhus. — Stiftsaaarbogen fyldes for største Delen af Jørgen Olriks værdifulde Oversættelse af *Øm* Klosters Krønike.

Vejle Amt. — Det gamle Bindingsværkshus fra 1589 i *Kolding* Helligkorsgade er med Bistand af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring indtil videre sikret mod Ødelæggelse. — Amtsaaarbogen fortæller bl. a. om Prins Frederiks Ophold i *Fredericia*, om Kolonien *Frederikshaab* i Randbøl Sogn og om

¹ Beskrivelsen af Kvindernes Hovedtøjer er sikkert fejlagtig!

H. F. Riegels' Minder fra *Snoghoj* 1848—49, Danske Studier bringer Notitser om nogle Stednavne i *Bjerre Herred*. — Poul Lindholm: *Starup* Sogn i Brusk Herred. Kolding 1911. — I Hatting Kirke er der mellem Brædderne af et Loft fra 1786 fundet et Skelet af et Lam (Horsens Folkeblad 17/6).

Ringkøbing Amt. — Hardsyssels Aarborg fortæller om *Linde* By i Asp Sogn, om *Hee* Kirke, Smaahistorier fra *Holmsland*, om en forsvunden Kirke ved *Fjand*, om Stolestaderne i *Gudum* 1767, om Frederik 6's Besøg i *Lenvig* 1826 og om Hornskeindustrien i *Nees* Sogn — Kirkehist. Saml. V, 6 meddeler Oplysninger om Begravelser i *Dejbjerg* Kirke.

Ribe Amt. — I *Varde* er der oprettet et Museum. Amtsaarbogen giver Oplysninger om Amtsgrænserne 1662—1912 og fortsætter Erindringerne fra Biskop Hertz' Tid, bl. a. med en Skildring af Stormflodsdagene 1825. — V. Bloch: Af *Ribe* Katedralskoles Historie gennem 700 Aar. Ribe 1910. — Kolding Omegns Landboforening, Jubilæumsskrift 1862—1912 indeholder kultur- og agrarhistoriske Afhandlinger om *Andst*, *Gjesten*, *Vejen*, *Mall* og *Føvling* Sogne, og Architecten XV bringer en Artikkel om den ejendommelige Bondebygmester Per Hollensen i *Læborg*. — Kirkehist. Saml. V 6: Til *Vorbasse* Sogns Historie 1819—26.

Færøerne. — Færøsk Landbokommisions Betænkning indeholder bl. a. en historisk Afhandling af Kaptajn Daniel Bruun, «Fra de færøske Bygder», der skildrer Gaarde og Agerbrug (ogsaa i Særtryk); som Bilag er trykt ældre Love og Bestemmelser.

E. Åkesson; Færøerne. Stockholm 1911. — Geograf. Zeitschrift XVII, Hæfte 11.

Nationalmuseets anden Afdeling.

Virksomhed i Finansaaret $\frac{1}{4}$ 1912— $\frac{1}{4}$ 1913.

I Aar ligesom i Fjor har Museets Samlinger modtaget mange værdifulde *Gaver*. Den middelalderlige Afdeling er paa denne Maade bleven forøget med en Samling Vaaben, der er fundet i den udtørrede Højby Sø (Odsherred) paa Gaarden Borrevangs Grund og nu er skænket af Proprietær Lønborg Jensen, Borrevang. Foruden en Økse og en Dolk har Museet ved denne Gave modtaget den længste middelalderlige Spydspids, der hidtil er funden her i Landet, og et smukt Jernsværd, hvis Former (skiveformet Knap og lige Parerstang) sammen med den i Klingens Blodrende staaende Indskrift: † IN † NOMINE DOMINI (i Herrens Navn) viser, at Sværdet stammer fra Tiden omkring 1300. Et andet Mosefund er skænket af Proprietær Andersen, Refstrup nær Jellinge, nemlig et af Oksehud sammensyet Skindslag, der er fundet et Par Alen dybt i en Mose under Refstrups Hovedgaard. Fra Ebelholt Klosters Tomt i Nordsjælland stammer en ejendommelig Munkesten med et fordybet Aftryk af en ungotisk Helgenfigur, som er fundet og skænket af Gaardejer Jens Nielsen, Ebelholt; det gaadefulde Stykke skyldes maaske kun en Teglbrænders Lune, men muligt er det dog, at det kan have tjent som Form for en Metalarbejder eller Klokkestøber. Et værdifuldt middelalderligt Metalarbejde er modtaget som Gave fra Frk. Augusta v. Ahrenstorff, nemlig en lille Lysestage i Form af en Hjort, der paa sin Ryg bærer en Lysepibe. Det var Museet bekendt, at en saadan Stage for 30—40 Aar siden blev fundet ved en Ombygning af Alterbordet i Øster-Hassing Kirke ved Aalborg og derfra var kommen til den Ahrenstorffske Samling paa Overgaard, men først efter flere forgæves Forsøg

lykkedes det med velvillig Støtte fra Hr. Overretssagfører A. Hvass at genfinde det lille Broncearbejde, der er uden Side-stykke i Danmark, og som derfor er en særlig velkommen Forøgelse for Nationalmuseet.

Til Renaissanceafdelingen er der som Gaver fra Etatsraadinde Kjellerups Arvinger, Hr. U. V. Kjellerup, Fru C. Tage Hansen og Fru A. Kjellerup modtaget fire Sandsten med smukt og kraftigt udhugne Masker og Hoveder, hidrørende fra de nedrevne eller ombyggede Fløje paa Visborggaard ved Hadsund og sikkert stammende fra Aarene 1575—76, da Jørgen Sefeldt byggede sin pragtfulde Gaard. Landskabsmaler Prof. H. Foss har skænket et med rød Silke udsyet Linnedtæppe, oprindeligt sikkert et Bord- eller Sengetæppe, der senere skal have været brugt som Alterklæde i Lynderup Kirke (nord for Viborg), hvorved dets forskellige Fremstillinger delvis er blevne ituklippede; alligevel ses det, at det ligesom andre datidige Tæpper har været udsyet med bibelske Scener, de fire Evangelister, Hyrdernes Tilbedelse og Christi Gang til Golgatha; i den rige Rankebord findes Christi Lidelsesredskaber, i Midten et Aarstal 164? og Ahnevaaben, der viser, at det har tilhørt Eiler Høg til Dallund paa Fyen og hans Hustru Fru Else Krabbe. Fra Frk. E. Trahn, Svendborg, er modtaget en cylindrisk Glasstang med svage Spor af Forgyltning, fundet i Walkendorfernes Gravkapel ved Skaarup Kirke Nord for Svendborg og rimeligvis stammende fra Tiden omkring 1700; fra Museumsassistent Chr. Axel Jensen et lille Englehoved af Egetræ med indstemplet Snedker-Bomærke, der kendes fra Altertavlen i Storring Kirke ved Aarhus (ca. 1630); fra Smedemester Th. Lang, København, et Fyrstaal. Fhv. Boghandler J. J. Holm har skænket et lille Sølvbæger med Navnet Flaming v. Wlefeldt og Aarstallet 1647¹). Til Museets Signetsamling har samme givet den fra Struensees Historie kendte General H. H. Eickstädt's Agatsignet, og fra Fru Fernanda Nyelund, Helsingfors, er modtaget fire Bøger bestaaende af Tavler med originale Prøvetryk af Signeter, som er stukne af Hofsignetstikker D. Jacobson i København († 1812). Endelig har Etatsraad Billenstein, Lyngby, skænket en ved Gravning i St. Strandstræde funden Landmaalerlineal af Messing fra 1657, og Museets kø-

¹) I Museet findes fra gammel Tid et Laagbæger med samme Aarstal, der har tilhørt Flaming og hans berømte Broder Corfits (Jørgen Olrik: Drikkehorn og Sølvstøj S. 74).

benhavnske Samlinger er desuden forøgede ved mindre Gaver fra Arbejdsformand Chr. Hansen og Ingeniør O. Dyrhaage.

Aarets vigtigste *Danefæfund* stammer fra Græse i Nordsjælland. I en lav Grusbanke ved Bredden af Slangerup Aa fandtes to Lerkar, hvoraf det ene rimeligvis har dækket som Laag over det andet, og som indeholdt en glat Guldfigerring, fem snoede Fingerringe af forgyldt Bronze og 874 Mønter, af hvilke de ældste stammer fra Svend Estridssøns Tid, de yngste og fleste fra Kong Niels's sidste Regeringsaar. Metallet har været indsvøbt i Lærred og en Læderpung. At saa mange af Ringene er af uædelt Metal, er karakteristisk for Datidens Guld fattigdom. Skatten er sandsynligvis nedlagt af en Købmand, der har handlet paa Slangerup, og man fristes til at formode, at dets Nedgravning skyldes Ejerens Frygt for Harald Kesjas Røvertogter paa Issefjorden. Aaret har endvidere bragt en anden Guldring fra den ældste Middelalder, en snoet Fingerring, der er fundet i en Husmandshave i Musse paa Lolland. Fra den yngre Middelalder stammer endnu to Guldfigerringe, af hvilke den ene, med graveret Christushoved og de hellige tre Kongers Navne, er funden ved Gravning i Horsens Borgergade, medens den anden, med en Crucifixgruppe i gennembrudt Arbejde, for omtrent 30 Aar siden blev funden paa Aasum Bymark (Fyen), men først nu er modtaget som Danefæ. Fra Københavns Jord stammer en Sølvring med Bomærkesignet fra Kristian 4's Tid, funden ved Nedlægning af Gasrør paa Frederikssundsvej, og en Sølvske med Aarstallet 1750.

Ved et kultusministerielt Cirkulære af 5te Marts 1896 bestemtes det, at de middelalderlige Røgelseskar rundt omkring i Landets Kirker skulde indsendes til Undersøgelse eller Opbevaring i Nationalmuseet; men skønt dette Cirkulære har gjort stor Nytte, er det dog ikke i alle Tilfælde bleven efterkommet¹⁾, og endnu kan der ude i Landet træffes Røgelseskar. Saaledes har Museet i Aar modtaget to Røgelseskar, begge fra Kirker i Støvring Herred ved Randers; det ene, fra Harridslev Kirke, viser romanske Stilformer, det andet, fra Albæk Kirke, stammer fra tidlig gotisk Tid og udmærker sig ved, at Laagets Smaagavle er smykkede med Englerelieffer²⁾. En anden Er-

¹⁾ Jfr. Nationalmuseets anden Afdeling, Virksomhed siden 1892, Side 149 f.

²⁾ Randers Museum, hvorigennem de to Stykker er komne til Nationalmuseet, har fra dette som Vederlag modtaget to tilsvarende af mere almindelige Typer.

hvervelse, der skyldes de ministerielle Cirkulærer til Værn for Kirkernes Fortidsminder, er et Stykke Klokke-metal med Aftryk af den i Nørrejylland ca. 1505—16 arbejdende Klokkestøber Sven Anderssens Signet; det er paa Museets Foranstaltning blevet udsavet af Klokken fra Gjettrup, efter at Museet i Følge Kirkeklokke-cirkulæret havde faaet Meddelelse om dennes forestaaende Omstøbning. (Sml. Uldall: Kirkeklokker S. 241). Fra Vester Tørslev Kirke (mellem Hobro og Mariager) er modtaget to Egetræsplanker, der sad upaaagtede under Kirkens nuværende Stolestader, men ligesom en tilsvarende Planke fra Gjellerup Kirke, der tidligere stedse har været forklaret paa anden Maade (Museets Vejleder Nr. 565), maaske hører til Kirkens middelalderlige Vægbenke.

Ved *Køb* er den middelalderlige kirkelige Afdeling bleven forøget med en smuk seksarmet Metallisekrone, der skal stamme fra Hvammur Kirke paa Island, og fremdeles har Museet erhvervet en Ligsten fra Tostrup Kirke i Midtsjælland, der i snart et Aarhundrede har ligget som Tærskelsten foran Merløse gamle Kro; den hører mellem de ældste i Danmark forekommende Gravsten af Gullandskalk, en Type, der hidtil ikke har været repræsenteret i Museet, og dens fordybede Majuskeldindskrift lyder

† ANNO : DO : MCCCXX : III : DIE : S̄CI : LUCE :
EWANGELISTE : SEPULTUS EST : HIC : WILLELMUS :
FILIUS : MATHEI. (I det Herrens Aar 1323 paa Sct. Lucas Evangelists Dag er her begravet Vilhelm Mathæus' Søn).

Af indkøbte middelalderlige Jordfund maa særlig fremhæves en lille Barneliggkiste og Rester af en Kvindedragt, som stammer fra Nordbokirkegaarden ved Ikigeit i Sydgrønland, hvor Træ og Tøj har holdt sig usædvanlig godt, og hvorfra Museet allerede tidligere har modtaget meget interessante Gravfund; de to Stykker er fundne i Strandbrinken udenfor Kirkeruinen, hvor Vandet havde blottet Gravene, og hvor de blev sete af nu afdøde Læge Gustav Meldorf, som har nedskrevet en udførlig Beretning om Fundet. Fra dansk Jord stammer et stort, paa Ebelholt Klosters Tomt fundet «Køllehoved» af Bronze med Spiralornamenter, der er dannede i Støbeformen af Vokstraade, saaledes som de kendes paa Kirkeklokker fra Tiden c. 1300; det er det største og aneligste Stykke af denne ret gaadefulde Art, der endnu er fremkommet heri Landet¹⁾.

¹⁾ Se ovfr. S. 366 flg.

I København er fundet en Tinkande i gotisk Form, som paa Laaget har et Aftryk af en Brakteat (Hulmønt) fra Tiden omkring 1400, og som for nogle Aar siden skal være opfisket i Kalvebodstrand. Ved Grundgravning i Neyes Ejendom, Hj. af Vimmelskaftet og Klosterstræde, fandtes i Bunden af en Træbrønd en Del Stentøjskrukker og Lerpoter samt Brudstykker af et ret anseligt Glasbæger, der alt hidrører fra Begyndelsen af det femtende Aarhundrede. I samme Grund gjordes ogsaa andre Fund, deriblandt en større Mængde Kakler fra Renæssancetiden, ligesom Museets Samling af københavnske Smaasager har faaet adskillige Forøgelse ved Grundgravninger i Holmens Kanal 7 og Løngangsstræde 31—35 (Missionshotellet), hvor der bl. a. fandtes et Skulderstykke af en Pladerustning fra Beg. af 16. Aarh.

Fra københavnsk Jord stammer rimeligvis ogsaa en Række hvid- og blaaglaserede Kakler med Nelliker og andre Blomster fra Tiden omkring 1650, fra Nordtyskland derimod en stor sortglaseret Kakel, der har en vis Interesse for os, fordi den nordtyske Haandværker har pyntet sit Arbejde med et Relief, der efter Underskriften skal forestille Dronningen af Danmark Aar 1596 — et Aar før Kristian 4 holdt sit Bryllup med Anna Katharina.

Ved Indkøb er der endvidere til Renæssanceafdelingen erhvervet en Kande af tysk Stentøj med Landsknægtrelietter (fabrikeret i Ræren eller Grenzhausen ca. 1600), et Messingfyrfad, hvilken Brugsgenstand man hidtil har savnet i Museet, et Tinfad med Rantzau-Friis Vaaben (Generaløjtnant Johan R. til Bramminge og Frydendal, † 1708 og Sofie Amalie F.), to Sølvspiseskeer, den ene af sentgotisk skaansk Form, den anden med Indskriften: SØVREN SØVRERSØN 1621, et Sølvbæger af Hamburgerarbejde med store drevne Barokranker fra Tiden henimod 1700 og efter Stemplerne rimeligvis forarbejdede af Guldsmed Poul Schultze, samt et Lommesolur, et nydeligt lille Sølvarbejde, der er signeret af en københavnsk Instrumentmager Carl von Mandern¹⁾, hvis Arbejder allerede tidligere var repræsenterede i Museet.

Af Møbler er kun erhvervet en jernbeslaaet og med mønstret sort Læder betrukken Kiste fra Frederik 3's eller

¹⁾ To Instrumentmagere af dette Navn, rimeligvis Slægtninge af den berømte Maler, levede paa Frederik 4's Tid i København; jvf. F. R. Friis: Bidrag til dansk Kunsthistorie S. 93 f.

Kristian 5's Tid, stammende fra en fynsk Herregaard, vistnok Rønninge Søgaard; hertil kommer dog enkelte udskaarne Fyldinger, f. Eks. et Par Felter af et Panel fra Randbøl Kirke ved Vejle, stammende fra Tiden c. 1575; de er paa den ene Side smykkede med Akantusværk, paa den anden Side med Foldeværk og dertil gennembrudt af Kighuller, hvorigennem knælende Kirkegængere har kunnet se op til Alteret. Disse Rester af Kirkens Stoleværk blev tilovers ved en nylig foretagne Istandsættelse. Paa lignende Maade er erhvervet enkelte andre kirkelige Inventargenstande, drejede Balustre fra Korgitteret i Slingerup, en Stok til en Klingpung med Aarstallet 1661 fra Sejerslev Kirke paa Mors, samt Prøver af Ligkiste-beslag fra det nedlagte Gravkapel i Højby Kirke ved Odense, og fra det Gersdorfske Gravkapel i Tved Kirke paa Mols. De sidstnævnte er velvilligst overladt Museet af Fru Magda Herold, f. Gersdorf.

Flertallet af de nævnte Genstande er det lykkedes at udstille i Samlingen, hvor der bl. a. ogsaa er indrettet et Par Smaamontre med Sager, som belyser gammel Overtro, og en Montre med Udvalg af hidtil magasinerede Knive og Dolke fra Renæssancetiden, ligesom en Kiste med pragtfuld Smedejernslaas fra Helsingørs Olai kirke, og Museets gamle, opretstaaende Færøvæv er bleven draget frem for Dagens Lys. Men til de største Sager har det dog været umuligt at skaffe Plads; Stykker som Ligstenen fra Merløse og den fynske Kiste maa blive i Magasinerne. Og endelig har Museet iaar gjort en Erhvervelse, som ifølge Sagens Natur ikke kan finde Plads indenfor dets Vægge. Ved en særlig Finanslovbevilling paa 2000 Kr. er det blevet muligt at købe, flytte og genopføre den sidste, nogenlunde velbevarede Bulhusbygning af østslesvigsk Type, der endnu fandtes indenfor Kongerigets Grænser, i de otte Sogne syd for Kolding, og som med sine Tavler af Egeplanker repræsenterer en Byggeskik, der tidligere sikkert har været udbredt over store Dele af Østjylland. Da den lille *Lade*, der stammer fra *Grønninghoved* ved Skamlingsbanken, efter et utydeligt Aarstal paa en Dørhammer er bygget 1605 eller snarere 1695, var det allerede med Hensyn til Alderen tvivlsomt, om den rettest hørte hjemme paa Nationalmuseet eller paa Dansk Folkemuseum, og Pladsforholdene har gjort det til en Selvfølge, at Nationalmuseet har deponeret sin Erhvervelse i Folkemuseets Frilandsafdeling i Lyngby, hvor den tilmed vil komme til at danne et naturligt Hele med et sønder-

judsk Vaaningshus af samme Type, Folkemuseet selv har erhvervet, og hvor den nu bliver genrejst — som et talende Vidnesbyrd om Samarbejdet mellem de to saa nært beslægtede Museer.

Museets *Bog- og Billedsamling* er bleven forøget paa vanlig Maade. Foruden Oldskriftselskabets aarlige Gave maa særligt fremhæves, at det kgl. Bibliothek velvilligst tillader Nationalmuseet at udtage af de aarligt indkommende Billeddubletter, hvad der har Interesse for dets Arkiv. Billedsamlingens Tilvækst har været 1505 Numre, hvoraf en meget betydelig Del er de af Museets egne Embedsmænd tagne Fotografier, medens der kun er indgaaet ret faa Billeder fra Fotograf Kr. Hude i Roskilde, hvorfor Aarets Totalsum er mindre end det foregaaendes. Henimod 200 Blade skyldes et Efterslæt af Etatsraad, Professor H. Storcks Opmaalinger, der først nu er modtagne og indordnede i den Storck'ske Samling.

Billedsamlingen er desuden forøget med Gaver fra følgende: Professor H. C. Amberg; Cand. Bäckström, Stockholm; Arkitekt Mogens Clemmensen; Arkitekt A. Colding, Nyborg (Opmaalinger af Korsbrødregarden); Landbrugskonsulent H. Faber, London; Arkitekt M. B. Fritz, Aarhus (Opmaal af Skanderborg og Kolind Kirker); Arkitekt F. C. C. Hansen, Sorø; Inspektør Holck, Frederiksborg (Fot. efter Opmaal. af Hillerød tekniske Skole, — Cand. mag. G. Knudsen (Slagelse-Fotografier); Professor J. Kornerup; Urmager Bertram Larsen; Jenø Mester; Arkitekt Axel Sørensen (Opmaal. af Hune Kirke); Arkitekt Wählin, Lund; Centralbanken, København; Forening af ³/₁₂ 1892; Vendsyssel historiske Museum; Direktøren for Grünes Gewölbe, Dresden; Museet i Cividale, Italien.

Boggaver er modtagne fra B. E. Bendixen, Bergen; Professor Bidstrup, Rønne; Museumsinspektør, Doct. Blinkenberg; Kaptajn D. Brunn; Redaktør J. V. Christensen, Ringsted; Landbrugskandidat H. Faber, London; Læge J. V. S. Johnsson; Professor J. Kornerup, Roskilde; Bibliothekskustode H. Mortensen; Museumsdirektør, Doct. Sophus Müller; Lærer Hjalmar Schmidt, Hobro; Arkitekt F. Uldall, Randers; endvidere fra Kultusministeriet, Udvalget for Folkeoplysningens Fremme, Soransk Samfund, Gyldendalske Forlag, Vitterhets- og Antikvitets-Akademiet, Stockholm; Nordiska Museet, Stockholm; Norsk Folkemuseum; Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum; Basler Kunstverein.

Fra Professor Bidstrup har Museet endvidere som Gave modtaget en Afstøbning af udslidte Runer eller runelignende Tegn, som findes paa en af de fredlyste Printzenskjöld-Stene i Rønne.

II

I de fleste nordeuropæiske Lande har man udgivet eller paabegyndt Udgivelsen af illustrerede Inventarer over vedkommende Landes Mindesmærker. I Tysklands talrige større og mindre Stater er man naaet meget vidt med disse «Bau- und Kunstdenkmäler»¹⁾, men ogsaa i Nederlandene, i Norge og Sverige har man taget fat paa saadanne Publikationer. Danmark har hidtil staaet tilbage. Vi kan ganske vist henvise til saa fortjenstfulde Værker som de store ministerielle Kirkeopmaalinger, men disse omfatter dog kun smaa Enklaver og er tilmed saa vældigt anlagte, at det vilde blive uoverkommeligt at gennemføre dem for hele Landet. Desuden er deres Plan prægede af en Tid, da man endnu ikke ret forstod Kirkeinventarets Betydning, og deres Tekst er saa kortfattet, at de trods alle deres udmærkede Egenskaber ikke helt opfylder de Krav, der nu maa stilles til en Fortegnelse over vore historiske Mindesmærker. Siden 1873 har Museet imidlertid arbejdet paa en Inventarisation, saa at mere end Halvdelen af Landets Kirker foreligger beskrevne i Museumsarkivet, og skønt Arbejdsforholdene under anden Afdeling har medført, at disse «Herredsundersøgelser» i de senere Aar ikke kunde gennemføres med fuld Kraft, har de dog aldrig været helt standsede. Det er da selvfølgelig, at man indenfor Museet længe har overvejet Mulighederne for at paabegynde Udgivelsen af et Inventarisationsværk. Men skulde vi her i Danmark tage Opgaven op, var det klart, at vort Arbejde maatte kunne staa Maal med det bedste, Udlandet har ydet. Værket bør ikke, som saa mange af de udenlandske, blive forældet i Løbet af faa Aar. Og det lader sig ikke nægte, at Tiden allerede nu er løbet fra mange af Museets ældre Herredsbeskrivelser. Den historiske Arkæologi er jo i Virkeligheden en ret ung Videnskab, og Forstaaelsen af Middelalderens og den nyere Tids Kunsthåndværk og Stilformer har, herhjemme som overalt, gjort store Fremskridt i de seneste Aartier. Det har været nødvendigt dels at udvikle Evnerne til at iagttage og beskrive, dels at fæstne og udforme Fagsproget, inden Opgaven kunde løses tilfredsstillende. Aar efter Aar har man følt, hvorledes Kræfterne steg, men man har ogsaa mærket, at der endnu manglede

¹⁾ For Slesvigs og Holstens Vedkommende foreligger forlængst «Bau- und Kunstdenkmäler» af Provincialkonservator R. Haupt.

nødvendige Forudsætninger, og først i de allerseneste Aar er man naaet saa vidt, at man mener at staa rustet til at begynde Udgivelsen af «*Danmarks historiske Mindesmærker*».

En Plan for det paatænkte Arbejde blev fremsat i «Architekten» 1912¹⁾. Den angav kun Hovedlinjerne, medens Enkelthederne naturligvis senere maa udformes og delvis alt er bleven det ved den livlige Diskussion, Forslaget fremkaldte i «Architekten» og andetsteds. Den varme Tilslutning, selve Tanken fandt, viste f. ø. tydeligt, at Museets Ønsker deltes af langt videre Krese, og at den stigende Sans for vore Fortidsminder vil gøre et saadant Værk kærkomment for mange.

Forhaabentlig vil Museet da i de nærmeste Aar eller Aartier kunne samle sin Virksomhed udadtil om denne store Opgave, men i det her behandlede Finansaar har den endnu ikke kunnet præge Arbejdet, der har fulgt de gængse Baner.

* * *

Systematiske Herredsundersøgelser er foretagne i Odense Herred (ved M. Mackeprang) samt paabegyndt i Hads Herred (ved Ass. Hugo Matthiesen) og i Nim Herred (ved Ass. Chr. Axel Jensen). Iøvrigt har Tiden været optaget af talrige større og mindre Arbejder.

Kirkebygninger og Kirkeruiner. — Paa Kultusministeriets Foranledning har Ministeriet undersøgt *Jegindo Kirke* i Thy, hvis Flytning er paatænkt, og derefter indstillet, at en Del af den gamle Granitkvaderbygning bevares. Desuden har det haft Lejlighed til at udtale sig for Bevaringen af *Bramminge* og *Bjørnsholm Kirker* og brevveksle om *Trans Kirke*, hvis Korpsti brændte i September, samt om et Ligkapel ved *Tau-lov Kirke*, om *Vigersted Kirkelade*²⁾, der vil blive fredlyst eller erhvervet af Museet, og om Hospitalet (forhen Kirkelade) i *Voldum*.

Endvidere kan nævnes, at Museet har ladet fremdrage et tilmuret Korvindue i *Stenløse Kirke* ved Odense, og at den mærkelige romanske Indskriftportal fra Hunseby Kirkes 1851 ombyggede Syddør efter Museets Anbefaling er blevet opstillet

¹⁾ Bind XIII, S. 442.

²⁾ Jvfr. M. Mackeprang: Kirkelader (Architekten XIV, S. 397 ff.).

omkring en ny Vestdør, hvor den er langt bedre beskyttet end paa sin tidligere Plads i Kirkegaardsdiget¹⁾.

En mindre Gravning er foretaget paa *Aale* Kirketomt ved Løgstør, og middelalderlige Grave er fundne dels i en hidtil ukendt Kirkeruin i *Holbæks* østlige Udkant, dels paa *Ømkloster*, hvor Aarhus Stifts historiske Selskab har købt et Grundstykke, som er stillet til Disposition for Museets Undersøgelser; andetsteds i Øm By er der desuden fundet en Tegløvn²⁾. Begge Steder vil Arbejderne blive fortsatte, og det samme gælder en ret betydelig, men ligeledes kun paabegyndt Udgravning af Kirkeruinen paa *Eskildsø* i Issefjorden, hvor det ved Gravning rundt om Apsis og Kor er fastslaaet, at Murværket overvejende er opført af Kampesten, og at det staar i Mandshøjde, langt aneligere end ventet.

En paatænkt Istandsættelse af den 1911 fredlyste Ruin af Stubberkloster har Museet desværre ikke kunnet iværksætte, da det ikke er lykkedes at tilvejebringe de nødvendige Penge-midler.

Borgruiner og Voldsteder. — Foruden fortsatte Arbejder paa *Hammershus*, paa *Kallundborg Bymure*, hvor man har fuldendt Bortkørsel af Jordfylden langs nordre Ringmur samt restaureret et firkantet Hjørnetaarn, paa *Hald*, hvor der er af-dækket en mandshøj Gang gennem østre Vold fra Gaards-pladsen ud til Søen, og paa *Boringholm*, hvor Udgravningerne nærmer sig deres Fuldendelse, er der foretaget en Række spredte Undersøgelser. Paa *Brokholm*, en lille Holm i en tør-lagt Sø i Grinderslev Sogn (Salling) er der fundet Spor af et Anlæg, som noget minder om det langt rigere Boringholm; henved 30 Pæle ordnede i fire Rækker har dannet Underbygning for et Hus, men Træværket staar desværre saa dybt, at det vanskeligt lader sig undersøge i større Udstrækning. Ved smaa Prøvegravninger paa et Voldsted i *Hegnet* Sogn (Salling) er der konstateret Rester af Murværk. Mindre Kampestens-fundamenter er fremgravne i *Vaalse* (Falster) paa Borrebakken, det middelalderlige Egenæsborg, der i de senere Aar stadigt har været under Plov og nu er saa ødelagt, at de sidst frem-

¹⁾ I *Skinnerup* i Thy har Museet faaet en romansk Ligsten ført tilbage til Kirken fra en Hestestald, og *Ørum* Kirke (ligeledes i Thy) har paa lignende Maade modtaget en Del romanske Profilkvadre.

²⁾ Fotograf af en Grav er gengivet i Hist. Aarvog for Aarhus Stift 1912, S. 122.

komne, dybtliggende Grundsten knap nok lader sig indtegne paa en Plan fra Museets Undersøgelse af Stedet i 1878. Andre Fundamenter, af en 1591 nedbrudt Lensgaard, er fremkomne efter en Brand paa Fogedgaarden i *Sørup* (Eskildstrup, Falster), og ligeledes efter en Brand er der foretaget en Udgravning i *Udby* ved Kalundborg, hvor en Ruin allerede i flere Aar har været kendt af Museet, og hvor der nu forsøgsvis er fremgravet forskellige Mure, der tyder paa et ret omfattende, middelalderligt Bygningskompleks.

Herregaarde, Købstadshuse, Bøndergaarde. — Paa *Overgaard* ved Mariager Fjord har de ifjor foretagne Undersøgelser af selve Herregaardsbygningen faaet et godt Supplement, idet Hofjærgermester H. Castenschiold har bekostet en Udgravning af Fundamenterne til Gaardens nedrevne Fløje, saaledes at disse kunde kortlægges. Paa *Lerkenfeldt*, det gamle Bonderup, der ligesom *Overgaard* er bygget af Jørgen Lykke, er der foretaget en mindre Undersøgelse i Anledning af en «Løngang», som atter her maatte reduceres til en Kloak, og paa *Visberggaard* har man tilset Udgravningen af Fodmurene til et nedrevet Hjørnetaarn af Jørgen Seefelds Bygning fra 1576.

Bortset fra Undersøgelser, som følger med københavnske Grundgravninger, og som endda er et Omraade, hvor Museet jævnlige kan nøjes med at støtte Kaptejn H. U. Ramsing i hans utrættelige Forskninger af det underjordiske København, har Museets Købstadsarbejder kun været faatallige¹⁾. Saavidt vides, er intet Købstadshus af større Betydning blevet nedrevet; tværtimod, man har haft Lejlighed til at følge Istandsættelsen af et af de mærkeligste Stenhuse fra Renæssancetiden, Ejendommen Stengade Nr. 76 i *Helsingør*²⁾. Ved den gennemgribende Restaurering af Façaden, der er bekostet af Københavns Telefonselskab og udført af Arkitekt I. Ingwersen, er Murværket rensat, Vinduerne rekonstruerede og Døren flyttet til sin oprindelige Plads, og ved Undersøgelsen blev det paavist, dels at der i Husets Indre findes middelalderlige Partier, dels at Façadens Skulpturer en Tid har haft en broget Farvestaffering, som dog ikke lod sig genfremstille.

Bondegaardsundersøgelser har indskrænket sig til enkeltvis tagne Fotografier (f. Eks. af Horslunde Præstegaard). I Tegl-

¹⁾ Stadsingeniør Bardram, Fredericia, har velvilligst givet Museet Meddelelse om Fund af Kampestensfundamenter i Fredericia Sønder vold.

²⁾ Jvfr. Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, III, S. 30.

strup Hegn ved Helsingør er der bleven besigtiget Levninger af gamle Kulmiler, i Høgenskov ved Vejle en ejendommelig, med Glasskærver fyldt Kule.

Forhandlinger og Fredlysninger. — Af Museets Korrespondance kan eksempelvis fremhæves Forhandlinger om Gamle Færgestræde i Helsingør, om Viborg Stiftsprovstegaard, om Koldinghus Vestfløj, om en Udgravning af Voldstedet Rosborg ved Vejle og om Bevaringen af Østervold i København.

Følgende Mindesmærker er i Aarets Løb fredlyste.

Ruin paa «Slotsbanke» i Øghave Skov under Stamhuset Broholm. Rektangulær Kampestensbygning, kun bevaret i faa Skifters Højde, i indre Maal c. $5\frac{3}{4} \times 8$ Meter. Østmuren har haft Yderside, men er nedbrudt; de andre Mure har udadtill været jorddækkede. Skænket til Fredlysning af Kammerherre Hannibal Sehested.

Vesløggaards Voldsted i Vesløggaards Have (Vester-Han H. Thisted A.). Den firsidede Banke er omgivet af en tildels vandfyldt Grav, som ved det sydøstlige Hjørne løber ud med en lille Vig. Paa søndre Side findes en nyere Overgang og lidt vest for denne Spor af en ældre. — Skænket til Fredlysning af Han Herreders Udstykningsforening og Gaardens nuværende Ejer, Andreas Bislev.

Sallingholm Voldsted (Aasted S. Harre Herred, Viborg A.). Den runde Banke (4 Meter høj, 23 M. i Diam.) er omgivet af en indre Grav, en Ringvold, der mod Vest udvider sig til to firkantede Forborge (17×17 Meter), og en ydre Grav, som er bevaret mod Øst og Syd.

Svallerup Kirkelade (Arts H. Holbæk A.)¹⁾. Sent middelalderlig Bygning, 7 Meter bred, $14\frac{1}{4}$ M. lang, med Mure af Munkesten i Munkeskifte. Nordgavlen, hvis Trappekamme og Blendinger ganske svarer til Kirkens Østgavl, er særdeles velbevaret, Sydgavlen er enklere. Fredlyst af Svallerup Præstembede, med Stiftsøvrighedens og Kultusministeriets Sanktion.

Desuden er der forhandlet om Museets Erhvervelse af *den Schou'ske Gaard paa Alelgade i Kallundborg*. Ejerinden af denne Bindingsværksbygning, der ligger tæt ved Kirken og umiddelbart op til en Kommunen tilhørende Gaard af samme Art, har tilbudt Ejendommen til Museet paa saa gunstige Vilkaar, at Salget i Virkeligheden maa siges at være en Gave; en interesseret Privatmand har lovet at indfri en Prioritet og

¹⁾ Architekten XIV, S. 401.

at dække de med Salget forbundne Udgifter, og Kultusministeriet har sanktioneret Erhvervelsen og samtidig bemyndiget Museet til at bringe Ejerinden, Frk. C. Schou, en Tak for den Interesse, hun har vist for Bevaringen af et værdifuldt Fortidsminde. Kun de allersidste juridiske Formaliteter staar tilbage, inden et nyt og betydningsfuldt Led kan føjes til Lindegaarden og den Kæde af fredlyste eller sikrede Bygninger, som Nationalmuseet efterhaanden har faaet lagt om Kallundborg Kirke.

Kalkmalerier. — I vore Kirker findes der foruden de romanske Freskomalerier en Mængde kalkmalede Billeder fra den seneste Middelalder, men forholdsvis sjældnere er Dekorationerne fra det 14de Aarh., der jo hos os i det hele er en fattig Tid. Det har imidlertid særlig Interesse at følge Kalkmaleriets Udvikling i Middelalderens Midte, og det er derfor heldigt, at de sidste Aars nye Fund har bragt gode Bidrag netop til Forstaaelsen af denne Periodes Kunst. — I *Nørre-Ålslev* Kirke paa Falster fik Undersøgelsen særlig Interesse, fordi der her konstateredes ikke mindre end fire Sæt middelalderlige Dekorationer. Det ældste, Apsismalerierne, som er afdækkede og restaurerede af Prof. Kornerup 1895—96, har længe været kendt, men ved fortsatte, nøjagtige Undersøgelser lykkedes det nu Figurmaler Eigil Rothe at læse to Indskrifter, der hidtil har været halvt uforstaaelige, og især at udrede en ejendommelig Dateringsindskrift: «† (Ann)o domin | i : millesimo : tre(ce)ntes | Primo : octo : bris | mo : Kl' Augusti : | II». Selv om der bliver Gaader tilbage, er det nu dog klart, at denne mærkelige Datering, det ældste Aarstal paa et dansk Kalkmaleri, tilhører Tiden lige ved 1300; rimeligvis har der oprindeligt staaet netop dette Aar, som senere er ændret til 1301, medens ogsaa Dagsangivelsen er uklart rettet. Ligeledes lykkedes det i Sammenhæng med Apsisbillederne at fremdrage en Vaabenfrise med de tre danske Løver og det holstenske Nældeblad, rimeligvis hentydende til Grev Gerhard, Erik Menveds Stedfader. Paa Grund af praktiske Forhold (Murfugtighed) kan denne Frise indtil videre desværre ikke restaureres fuldstændigt; derimod istandsattes et smukt og anseeligt Billede paa Triumfvæggen, forestillende Kristus som Verdensdommer, omgivet af tolv Apostle, fra Tiden henimod 1350. Den derefter i Tid følgende, grove Dekoration egnede sig ikke til Restaurering. Af den sidste Farveudsmykning, der maa

være malet henimod 1500, istandsattes et Billede paa Nordvæggen, forestillende en Dødedans, et hidtil ukendt Emne i danske Kirker, og hele den vestligste Hvælving med Skabelsesbilleder fra samme Tid blev bevaret urestaureret. — I to andre Kirker er der restaureret Billeder fra Tiden henimod 1400. I *Østøfte* paa Lolland Korhælvets Malerier, med en mærkelig Serie Skabelses- og Syndefaldsbilleder, to ejendommelige Scener, der sikkert forestiller Menneskets Død og Sjælens Overbringelse til Himmeriges Borg, samt Profeter og Mørkets Magter i Form af Drager; trods tommetykt moderne Puds sad Malerierne ganske fortrinligt fast, taalte at vadskes og fremtræder nu forbausende farverene og friske¹⁾. I *Birkerød* Kirke (Nordsjælland) Bygningens to ældste og midterste Hvælv, med en Række overvejende testamentlige Billeder, hvorimellem forekommer et Par Allegorier, en «Luxuria», et Lykkehjul, hvori ses en Konge og en Dødning, og to Dyr, der vil ødelægge et Træ, paa den ene Side en Vildorne, paa den anden Side en naivt fantastisk Elefant med Taarn og Krigere (Davids Psalm. 79, V. 14).²⁾

Birkerødmalerierne er signerede med et lille beskedent Bomærke, der gemmer sig ved Frelserens Haand i en Nadver-scene, men andetseds er der iaar istandsat en af de sjældent forekommende, fuldstændige Malersignaturer. Den lyder «Martinus bene fecit» og findes paa Korhælvet i *Mogenstrup* Kirke ved Nestved, der c. 1400—1450 er dekoreret med Planter, Dyr og en Fremstilling af Kristus som Verdensdommer; i samme Kirkes tilmurede Norddør er desuden istandsat et Sidealtermaleri, en Korsdragningscene.

Foruden disse Steder har Figurmaler Eigil Rothe arbejdet i Fjenneslevlille Kirke, hvor Sorø Akademi bekoster de berømte romanske Billeder konserverede. Undersøgelser er foretagne i Kildebrønde, + Faarevejle og Vrangstrup paa Sjælland, Brylle paa Fyen, + Hallund, + Hune, Vinderslev, Nødager, + Malling, Adslev, + Randbøl og Ferring i Nørrejylland. De + mærkede Fund vil atter blive overhvidtede.

*Kirkeinventar*³⁾. — Som bekendt har det udskaarne Kirke-

¹⁾ Brudstykker af en ældre Apsisdekoration bevaredes urestaurerede.

²⁾ I et sentmiddelalderligt Kapel fandtes Vaaben, Bomærker og Aars-tallet 1503.

³⁾ I Foreningen til norske Fortidsminders Bevaring, Aarsberetning 1912, har en norsk Maler, Dom. Erdmann, efter en Studierejse i Danmark skrevet om gammelt Kirkeinventar og dets Behandling og søgt at skildre

inventar saa godt som altid fra første Færd været bestemt til broget Staffering, og det er en forældet Mening, at man forbedrer Kirkeinventaret ved at borttøse al Maling og lade Træet staa «i dets naturlige Farve»; thi derved ødelægges altfor hyppigt Farvespor, som senere Tider maaske kunde ønske at undersøge og fremdrage, og Indskrifter, der kunde oplyse om Stykkernes Alder og Historie. I Tilfælde, hvor Pengemidlerne er utilstrækkelige, og hvor der ikke kan ydes Statshjælp, tilraader Museet derfor nu stedse at male over de ældre Farver uden Ætsninger. Selv Egetræsodring er at foretrække for det bare Træ, og det er kun Skade, at den fuldstændige Rensning er saa lokkende nem og billig! Atter og atter faar Museet Lejlighed til at indprente sit Standpunkt og at fremhæve, at Afrensning er en Vandalisme, som desværre har været drevet i alt for stor Maalestok og endnu ikke er ganske ukendt! Men er det en Vandalisme at rense helt, vilde det ogsaa være en Misforstaaelse at tro, at man overalt skal søge at faa den oprindelige Staffering restaureret. Staar et gammelt Snitværk med tiltalende, yngre Farver, vil det næsten altid være forkasteligt at ofre disse til Fordel for en Rekonstruktion af det oprindelige, og det er bedre at lade det beholde sin Historie, der vidner om de vekslende Slægters Arbejde i Kirken. Ud fra denne Forudsætning har Nationalmuseet iaar udbedret og konserveret den katolske, med dobbelte Rækker af Apostle og Helgenfigurer smykkede Altertavle i *Vesterø Kirke* paa Læsø, der stammer fra c. 1500 og er stafferet 1708, hvorom følgende Vers erindrer:

Til Kirckens Zirlighed er Tavlen repareret,
og derfor, uden er den ogsaa renoveret,
af kierlighed til Gud og hans Huus er den prydet
med dyrbar ecte Guld til Kircken igien ydet,
Den salig Dannemand, som Bertel Hansen hede,
og nu i Herren er hensofvet og i glæde,
og Kiersten Lauridsdatter, hans høytbedrøvet Encke,
har den Omkostning giort. Gud hende Trøsten skiencke.

Saa vel dette Vers som de samtidige og smukke Farver er bevarede, og Istandsættelsen har indskrænket sig til Ud-

danske Restaureringsmetoder. Det vilde være ganske uovekommeligt at rette alle de større og mindre Misforstaaelser, som Afhandlingen rummer, eller at fremhæve alt, hvad den undlader at nævne, skønt dette vilde have givet et ganske andet Billede af vore Metoder.

bedring og Konservering af Træ og Farver. Paa lignende Maade er ogsaa den tilsvarende Tavle i Nabokirken *Byrum* behandlet. Den er noget ældre (c. 1475), og dens Farver, der stammer fra Christian 6's Tid, maatte delvis fremdrages under en partiel Overmaling, men er bibeholdte sammen med Kongens udskaarne Navnetræk.

Fuldstændigt restaureret er derimod en 1592 skaaret Renaissance-Altartavle i *Marslev* Kirke paa Fyen. Træværket var stærkt medtaget, især af Jernsøm, og Syndernes Mangfoldighed skjultes af mange Farvelag, yderst en skæmmende Egetræsodring. Dog lykkedes det i alt væsentlig at fremdrage den oprindelige Staffering. Paa Fodstykket fandtes malede Maureskornamenter, i Topstykket Frederik 2's og Dronning Sofies Vaabenskjolde (udført mindst fire Aar efter Kongens Død!), og Undersøgelsen gav afgørende Beviser for, at Tavlen har været en «krypto-kalvinistisk» Skriftsprogtavle med Indskrifter i alle Hovedfelter, hvad den efter Istandsættelsen atter er bleven. De lidet iøjnefaldende Evangelistbilleder under Baldakingesimsen er fremdragne, men behandlede som Kalkmalerier, uden Supplering af manglende Dele. — Ligeledes fuldstændigt restaureret er den smukke, af Peder Jensen Kolding 1640 skaarne Altartavle i *Odder* Kirke¹⁾, hvor det lykkedes indtil de mindste Detaljer at genfremstille den oprindelige Farvegivning, hvis Guld og Lasering tegner sig mod brun Bund.

Foruden disse fire Hovedarbejder, der er udførte af Maler Niels Termansen, er der ydet Tilskud til Istandsættelser af to andre jyske Altartavler. Tavlen i *Lerup* er skaaret c. 1700; det ovale Midtbilled holdes af Englefigurer, som symboliserer Evigheden og Døden; Topstykkets Vaabenmærker henpeger paa, at Oberst Grabow til Bratskov og hans Hustru Øllegaard Rantzow († 1773) har ladet Tavlen opmale; iøvrigt fremdroges og gengaves de oprindelige Farver uden større Vanskeligheder. Lidt usikrere i visse Enkeltheder er Resultatet med Hensyn til Højrenæssancetavlen paa *Abro* i Horsens Fjord, hvor det dog lykkedes at genfinde Stafferingsaarstallet 1625, og hvor der under et værdiløst moderne Maleri var bevaret det oprindelige Midtfelt, med Nadverordene i gylden Frakturskrift; særlig Interesse har en i Initiallet indskreven Malersignatur, et sammentrukket IHM. Endelig er restaureret et lille Krucifix i *Høm* Kirke ved Ringsted, som har Værdi, fordi det i Følge

¹⁾ Jvfr. Chr. Axel Jensen: *Snedkere og Billedsnidere* S. 87.

sin Stil og en nu forsvunden Indskrift at dømme er skaaret 1563 og saaledes hører til de ret faa Trækrucifixer fra den første Reformationstid. Fremdeles er der, ligesom det foregaaende Aar, i en Række Tilfælde ydet Vejledning eller ført Kontrol med Arbejder, hvis Udførelse ellers helt og holdent er bekostede af Kirkerne:

Thorslunde (Smørum H.). Prædikestol fra c. 1620, istandsat af Ole Søndergaard, Roskilde. — *Slangerup* (Lyng-Frederiksborg H.). Korgitter c. 1600. Istandsats af Ole Due. — *Sigersted* (Ringsted H.). Stolestader fra 1546¹⁾ hvis bortskaarne og tidligere næsten ulæselige Indskrift nu tydedes fuldstændigere: «Item lod Aage Knudsen oc sen disse Stole gøre 1546», og hvorpaa der genopmaledes en Staffering fra 1681, med mange smukke Indskrifter og Navne. — *Olsker* (Bornholm). Tavle til Minde om Kongebesøg 1687, konserveret af Niels Termansen. — *Saltum* (Hvetbo H.). Sentkatolsk Krucifixgruppe, der nu er opstillet paa Alterbordet i Stedet for en Altertavle, Fontehimmel i Højrenæssancestil, skaaret af en Aalborgsnedker, hvis oprindelige Farver med Sikkerhed lod sig genfremstille, og Prædikestol med Otto Banners og Ingeborg Skels Vaabner, et Arbejde, der paa Grund af mange vekslende Stafferinger frembød store Vanskeligheder, alt istandsat af Maler S. P. Simonsen, Hjørring. — *Skallerup* (Vennebjerg H.). Prædikestol, skaaret 1605, der med Hensyn til Farverne frembød lignende Vanskeligheder som Saltumstolen; istandsat af samme. — *Byrum* (Læsø). Prædikestol i Renæssancestil, hvis gamle Farver er konserverede af samme. — *Lee* (Middelso H.). Altertavle og Prædikestol samt Epitaf over Herredsfoged Peter Høeg, † 1753, Inventar, hvis Historie oplyses ved følgende, paa Altertavlen genfundne Indskrift:

Guds Kierkis Prædick Stoel og gamle Altertaufle
Omvexlet blefv med nye af Fru Graf-Inde Scheel
Men Herritzfoged Høeg staffere lod hver Naufle
Der for Dem give Gud i Himlen Lod og Deel 1736

(istandsat af Ole Søndergaard). — *Ferring* (Vandfuld H.). Altertavle, stafferet 1638, men desværre ved en Istandsættelse 1833 berøvet sine historiske Indskrifter, der trods gamle Afskrifter²⁾, ikke lod sig genfremstille. Istandsats af Joh. Malling. — *Hygum*

¹⁾ Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere S. 31, Fig. 39 f.

²⁾ Jvfr. O. Nielsen: Skodborg-Vandfuld Herred S. 466

(Vandfuld). Krucifixfigur c. 1300 og Brudstykke af en Jesu-Familie-Altartavle c. 1520 (Josef, Alfæus og Maria Kleophas); konserverede af Niels Termansen.

Redegørelser er desuden modtagne fra H. Steffensen om Istandsættelse af Fonten i *Udbynedre* (c. 1650) og fra Rahbek om Istandsættelse af Altartavlen i *Skannerup* (Gjern), hvilken sidste efter en for nogle Aartier tilbage foretagen Rensning er opmalet paa Grundlag af enkelte gamle Farvespor.

For *det danske Kapel i London* har Nationalmuseet paa Foranledning af Kirkens Værge, Landbrugskonsulent H. Faber, udført Rensningen og Konserveringen af fire Træfigurer, forestillende Petrus, Paulus, Moses og Johannes Døberen. De har i sin Tid staaet paa Altartavlen i den under Christian 5 byggede Kirke og hører til de ganske faa Ting, som den danske Menighed i London har bevaret fra dens gamle Kirkehus. Sandsynligvis er de udførte af den i Flensborg fødte, men i London boende Billedhugger Cai Cibber¹⁾.

Efter Museets Opfordring har Godsejer Edv. Neergaard til Førsløv bekostet rensat og monteret en Samling Ligkisteplader, som henlaa i *Førsløv* Kirke ved Nestved, men nu er bleven en Pryd for det store Sakristi; foruden en Del Adelsvaaben findes her Indskriftplader over Rentemester Sigvord Bech, † 1623, Jochum Bech til Vandaas, † 1639, Sekretær Johan Bech til Nesbyholm, † 1644, et Par Smaabørn af samme Slægt, samt Christian Bille, † 1676 (hvis Moder var en Bech), Lave Bechs Hustru Margrete Grubbe, † 1696, dennes anden Mand Sten Hondorf, † 1687, Sønnen Frederik Hondorf, † 1694, Sognepræst Claus Castan, † 1728, og Fru Margrete Øllegaard v. Plessen, † 1782. Paa lignende Maade har Fru Bispinde Madsen til Vedbygaard bekostet Opsættelsen af en Kaarde og Ligkistebeleg, fundne i en i Aar genaabnet og undersøgt Gravhvelving under Koret i *Rudsvedby* Kirke; heribl. findes en Indskriftplade over Jomfru «Seebele» Grubbe, † 1624, samt flere Adelsvaaben (Oxe, Rud, Grubbe, Krafse).

I *Højby* Kirke ved Odense er der med Bidrag baade fra Kirken og Staten opsat en større Samling Kisteprydelser fra et nyligt nedlagt Gravkapel, med Indskrifter over Justitsraad Iver Andersøn til Hollufgaard og Ørbækklunde, † 1726, hans Hustru Margaretha Elisabeth Rosenvinge, deres Datter Friderica

¹⁾ Jvfr. H. Faber i Tilskueren 1909 og Chr. Axel Jensen i Ill. Tid. 16. Novemb. 1913.

Sophia Iwer, † 1770, hendes tre Mænd og andre Paarørende, ialt elleve Indskriftplader fra femten Kister.

Før Omstøbning er undersøgt sentmiddelalderlige Kirkeklokker fra Gjettrup i Thy (Uldall S. 241; jvfr. ovenfor S. 401) og Øster-Assels paa Mors (uden Indskrift, Uldall S. 131), der begge sprang ved Sørgeringningen over Kong Frederik 8, samt yngre Klokker fra Svaneke, med versificeret Indskrift 1701, støbt af Hinrich Gradener og Arendt Torkuhl, og fra Nøvling ved Aalborg 1856. Med den sentgotiske Kirke i Karup er der anstillet Forsøg paa Autogensvejsning, som desværre ikke i dette Tilfælde har faaet tilfredsstillende Udfald, skønt denne nye Fremgangsmaade i andre Tilfælde har vist sig formaalstjenlig.

St. Nicolai Kirke i Køge.

Bygningshistorisk Redegørelse med 5 Tegninger.

Af

S. A. Claudi-Hansen.

Køge hører til de Byer i Danmark, som bedst har bevaret et gammeldags Præg med sine talrige, morsomt udskårne Bindingsværkshuse. I så Henseende tåler den Sammenligning med Byer som Ribe og Helsingør. Fra det 16de og 17de Århundrede sidder Byen inde med ikke få Mindesmærker, og mellem dem indtager det rige Inventar i Sognekirken en fremtrædende Plads. Museumsassistent Mag. C. A. Jensen, som i dette Tidsskrifts tredje Bind har gjort Kirkens Billedskærerarbejder til Genstand for en Afhandling, dokumenterer, at Køge Kirke er dæn herhjemme, som rummer den fyldigste Samling af Renaissance- og Baroktidens kirkelige Inventar. Fra disse Tider skorter det heller ikke paa Optegnelser om Byens Historie; dærmot kender vi fra Tidsrummet før Reformationen kun nogle knappe Data, som ikke er tilstrækkelige til at give noget tydeligt Indtryk af, hvorledes Bylivet formede sig Middelalderen igennem. Og medens de førnævnte Byer har bevaret en hel Del af deres middelalderlige Bygninger, det være sig Kirker, Klostre eller Adels- og Købmandsgårde,

så ejer Køge, bortset fra et Par Bindingsværkshuse, af middelalderlig Byarkitektur kun sin Sognekirke.

Da Byen i Tiden omkring År 1300 var bleven bygget dær, hvor den nu ligger¹⁾, blev Kirken opført som dens Kærne. Den var i Begyndelsen lille nok, neppe meget større end en almindelig Landsbykirke; men den fulgte Trop med Byen og delte dens Kår, i Fredstid og i Krigstid var den Midtpunktet. Børn efter Forældre fandt Glemsel under dens Gulv; Røgelse har blandet sig med Ligstank, Kalkmalerier stridt med grønne Fugtflager, og mange Tider, både skabende og ødende, har sat sig Minder i dæn Kirke. Dærfor er den det lille Bysamfunds stensatte Historie.

*

*

I høj Grad skorter det paa skriftlige Kilder, som kan oplyse om Køge Kirkes Arkitekturhistorie og tidsfæste dens enkelte Dele; Bygningen selv er Hoveddokumentet.

St. Nicolai Kirke, som har Navn efter Søfartens Værnehelgen, den hellige Bisp fra Myra, er helt overvejende bygget af Teglsten i gotisk Stil. Den er treskibet, i Planen uden mærkbart Skel mellem Skib og Kor, og er helt igennem overhælvvet. Sideskibene, som i de to Par vestlige Fag støtter sig til det mægtige Tårn og i 7 Fag åbner sig

¹⁾ Byen lå i det 13de Århundrede noget længere vestpå ved Gammelkøge. 1288 gav Erik Mænved dem, som vilde bebygge ny Grunde ved Køge, 4 Års Skattefrihed. Dette må regnes for Nykøges Grundlæggelse. Et Håndskrift af ukendt Oprindelse (Script. rer. Dan. VI, 225) siger ganske vist, at Prins Erik, Christoffers Søn, begyndte at bygge Køge på en Grund, som hørte Sorø Kloster til. Dette skulde altså være sket om År 1320, men det er rimeligere, at Købstadsrettighederne ved den Tid overflyttedes til Strandbyen. Grunden og Halvdelen af Gammelbyen må være kommet i Klostrets Eje, mens det endnu var et Benediktinerbo (Script. rer. Dan. IV, 564).

mod Midtskibet ved spidsbuede Arkader mellem 6 Par lavstammede ottesidede Piller, slutter mod Øst i Flugt med Midtskibets Gavl. Denne brydes af et højt stavdelt Vindve, det eneste, som direkte bringer Lys i Højkirken. Hvert Fag af Sideskibene har et spidsbuget Vindve.

Vor hjemligt jordbundne Gotik var sparsommelig med Virkemidler, men et har den ikke været kneben med; Blendinger er dens Bomærke. Blendinger, som nordisk Arkitektur kender dem, ligner så lidt frankiske Katedralers Bue-spind som Hedebokonens Hvidsøm en brabantisk Knipling, men er ligefuldt Ægtebørn af Gotiken. Her i Køge er ikke alene Gavlene blandingssmykkede, men Blendinger indrammer også de Åbninger, som i Stedet for Vindver gennembyrder Højkirkens Sidemure¹).

Et udelt Saddeltag har fra første Færd dækket alle tre Skibe, saaledes som det ses paa de kobberstukne Prospekter af Byen. Først 1795 blev det delt i tre, så at Højkirkemurenes Overdel blev synlig udefra. I arkitektonisk Henseende er dette ikke så heldigt, mest fordi Murenes Aflastningsbuer, som på den østlige Side er rundbuede og på Vestdelèn spidsbuede, ret umotiveret kigger frem. Ved samme Lejlighed nedtoges en vistnok middelalderlig Tagrytter, og i Stedet for den kom kun et fornyet Fløj.

Kirken har to middelalderlige Udbygninger, et Sacristi mod Nord og et større Kapel, som kaldes det Schøllerske, mod Syd. 1867 nedbrødes et Våbenhus, som lå udfor det sydlige Sideskibs fjerde Fag fra Vest. Dets Alder konstateredes ikke; måske har A. Petersen Ret i, at det var fra 1794, men dette er dog meget tvivlsomt.

Enkelte Forfattere har forsøgt på at gengive Kirkens Bygningshistorie; første Gang var det Arkitekten Prof. Fenger, som i et Foredrag behandlede Emnet (Kirkehist.

¹) Disse Åbninger har, indtil de 1873 muredes til, åbnet sig mod Sideskibenes Tagrum.

Saml. 4. R., 5. B.). Prof. Fenger mente, at Kirken i Hovedsagen var opført 1324, og at Vestdelen, som er noget anderledes end de østlige Partier, var ældst og samtidigt med Tårnets 4 nederste Stokværk. Da Kirken ikke kunde have savnet et Kor, måtte Tårnforhallen have tjent som en midlertidig Bygning til Messens Brug, medens Koret, de 4 østlige Fag, stod under Opførelse. Tårnets øverste Stokværk måtte være opført kort før eller efter Reformationen¹⁾).

Fengers Opfattelse ligger til Grund for Kirkens Beskrivelse i «Trap», dog er Hypotesen om Tårnhallens Bestemmelse som et Vestkor opgivet, og det erkendes, at Kirken må være fra den senere Middelalder.

Løseligt og med Forbehold berører Mag. C. A. Jensen i sin instruktive Opsats om Kirkens Inventar i «Fra Arkiv og Museum»s tredje Bind Spørgsmål, som Bygningen stiller, dog ikke med Hensigten at gøre nøje Rede for dens Historie. Forfatteren formoder med Rette, «at der er brudt et ældre Korparti ned, før de fire Østfag rejstes. Hermed falder den tidligere Fremstilling af Kirkens Bygningshistorie, og der bliver ingen Grund til at formode, at Tårnet har gjort Tjeneste som Vestkor». For den Mening, «at Kirken allerede fra første Færd synes at have haft et Tårn», ligger der ny Iagttagelser til Grund, men det er uheldigt, at Forfatteren øser den ny Vin i gamle Sække, idet han fastholder, at Vestdelen er opført først. Denne Påstand står endnu uomstødt.

Om de Udbedringer, som fandt Sted i det 18de og 19de Århundrede, bringer Lærer A. Petersen i sin Bog om «Kjøge Bys Historie» de nødvendigeste Oplysninger. Men hvor det gælder Kirkens ældre Historie, kan man med

¹⁾ Vitterligt urigtig er Fengers Meddelelse, at Tagene efter 1794 var afvalmede. Derimod blev dengang nogle af Gavltakkerne nedtaget. F. har også Uret, når han mener, at Tårnet før 1871 ingen Vestdør havde.

bedste Vilje ikke tage hans Tydning for alvorlig, da den er ganske blottet for arkitektonisk Forståelse¹⁾.

De nævnte Forsøg på at udtyde Rækkefølgen i de Udvidelser, Kirken har undergået, er ikke tilfredsstillende. Bygningen selv aflægger Vidnesbyrd, der — om de forstås ret — på væsentlige Punkter ændrer Opfattelsen af den. Det vil i det følgende blive Opgaven at fremdrage disse.

Det er en Kendsgerning, at en gammel Bygning ofte er mest snaksom, hvor kun få kommer, og fra Lofter og afsides Kroge kan tidt ny Viden hentes. Dette er også Tilfældet her i Køge. Går man op over et af Sideskibenes Hvælvinger, vil man lægge Mærke til, at Tårnet er noget bredere end selve Højkirken. Tårnet har Lisener på Hjørnerne, også her på de østlige; men på Østvæggen er Rummet mellem Lisenfremspringet og Højkirkemuren udmuret i Forbandt med denne, således at Lisenen blot kendes ved en gennemgående Stødfuge. Der er ingen Tvivl om, at Tårnets Underdel er ældre end selve Kirken. Man skulde da tro, at der har stået en ældre Kirke her på Stedet, til hvilken Tårnet kan have sluttet sig. I Virkeligheden er dette også Tilfældet; der er endog bevaret Rester af denne ældre Bygning. I Hjørnerne mellem Tårnet og Højkirkemurene findes lige over Sideskibshvælvene nogle meget medtagne Stumper af dens Sidemure. De er ikke samtidige med Tårnet, hvis Murværk uden noget synligt

¹⁾ Sorgløst som med Byggeklodser tumles der med Bygningens Dele. Hist op og her ned. Først et Par romanske Klodser ved hinandens Side. Det er «en Kirke, et Bedehus eller Kapel». Så i en passende Afstand 4 Klodser ovenpå hinanden og så endnu en. Der mangler så blot et Spir, for at Tårnet kan være en Pryd for hele Køge Hønsøgaard. Men det er ikke godt, at Tårnet står alene; derfor opføres «Kirkens Midterdel i Spidsbuestil muligt med Skråtag mod Enderne». For at nyde Bygningsværket glemmer Mesteren at ombytte de første rundbuede Klodser med spidsbuede. Men nok om det!

Forbandt, og uden at Skiftehøjderne stemmer overeens med Murresterne, slutter sig til disse på en sådan Måde, at det med Sikkerhed kan afgøres, at Tårnet er den yngre Del.

På de Steder, hvor Tårnets Østmur ligger fri, spores den ældre Kirkes Tagskråninger med deres Lægteinddeling. Da den nedreves, blev hele Vestgavlen stående sammen med Tårnet. I Buen, som forbinder Tårnrummet med Kirken, ses på begge Sider et lodret Skel, hvor Tårnet er bygget op til Gavlen (se Fig. 1 og 4). Det er kun Vest for disse Skel, at Murene har regelret Skiftegang; Øst derfor har man hugget den gamle Vestgavl igennem og spækket Uregelmæssighederne ud med Mørtel. Et Trappeløb har ført skråt op gennem Gavlmuren og har mundet ud på den nedennævnte Afsats. Det blev overskåret og gjort ubrugeligt, da Tårnbuen brødes igennem, men en Rest blev dog bevaret. Også meget af Gavltrekanen forblev, inddraget i Tårnmuren, og fordi Gavlspidsen ikke nær havde Underbygningens store Tykkelse (1,70 M.), fremkom der på Murens Østside en Afsats i Højde med den gamle Kirkes Gesims.

Denne eenskibede og tårnløse Kirke, som har haft en Bredde af 11,5 Mtr. og — Koret fraregnet — en Længde af 19 Mtr., var overhælvvet. Vestmuren har bevaret Vederlag til en Hvælvingsskappe; men hvorledes dens Hvælvinger i det enkelte var, kan ikke afgøres. Derimod giver sparsomme Rester Oplysning om andre af Bygningens Detaljer.

På Længdemurenes vestlige Hjørner og formodentligt mellem hvert af Skibets (3?) Fag var der Stræbepiller med tvedelt Afdækning af hårdbrændte Tegl, hvilket bedst kan iagttages fra Tårnets nordre Tilbygning. Sokkelen var muret af Tegl med en Skråkant foroven, og 8 Mtr. over Jorden var Murene afsluttet med en Gesims, hvis Profil var en Platte båret af en kvart Rundstav.

Mange Holdepunkter for en Datering har man ikke.

Med Tydelighed viser dog de få Rester hen til en ung-gotisk Bygning. Pontoppidan (Dan. Atlas II, 361 og VI, 160) beretter, at Kirken blev bygget 1324, men hvor pålidelig hans Kilde var, kan nu ikke afgøres. Alligevel kan man godkende dette År som Kirkens omtrentlige Opførelsesår; måske betegner det Indvielsesåret.

Endnu mens den ældre Kirke stod og neppe overmåde lang Tid efter dens Fuldførelse, er de tre første Stokværk af Tårnet opført. Skiftegangen er her «polsk», hvilket vil sige, at een Løber følger een Binder. Udvendigt har Tårnet, som tidligere nævnt, Hjørnelisener, og i Sydøst findes en Trapperisalit, som nu afsluttes ved det fjerde Stokværk. Det lader sig ikke for Tiden afgøre, om Tårnmuren har haft Sokkelprofiler. Endmere at beklage er det, at man ikke kan konstatere, hvorvidt Tårnet fra gammel Tid har haft en Vestdør eller ikke¹⁾.

Tårnrummet, som nu er Forhal, er Kirkens fornemste Parti og har en ganske usædvanlig Form, idet der i dets Sidemure er udsparet Nicher af rektangulær Grundform. I Midtrummet Hjørner gror slanke Pilastre op til Støtte for Dyremasker, som er udskårne i Kridtsten, og som bærer Hvælvingens affasede Ribber. Siderummene er overdækket af spinkle Krydshvælv, hvis Ribber, som også løber ned på Konsoller, formede som Menneske- og Dyrehoveder, har tredelt, skarprygget Profil, og hvis Kapper har Isselinjer i samme vandrette Plan. Slutstenene har vistnok som ved «Tårnbuen» været diagonalstillede; Skjoldbuerne er markeret ved lidet fremspringende Bånd. Af en lignende Form, men med den Forskel i Konstruktionen, Rummets større Bredder og Dybde har gjort nødvendig, er

¹⁾ Prof. Fenger har påstået, at der før 1871 ikke fandtes nogen Dør. Dette lyder ikke rimeligt og stemmer da heller ikke med Virkeligheden, idet den nuværende Dør er fra 1866.

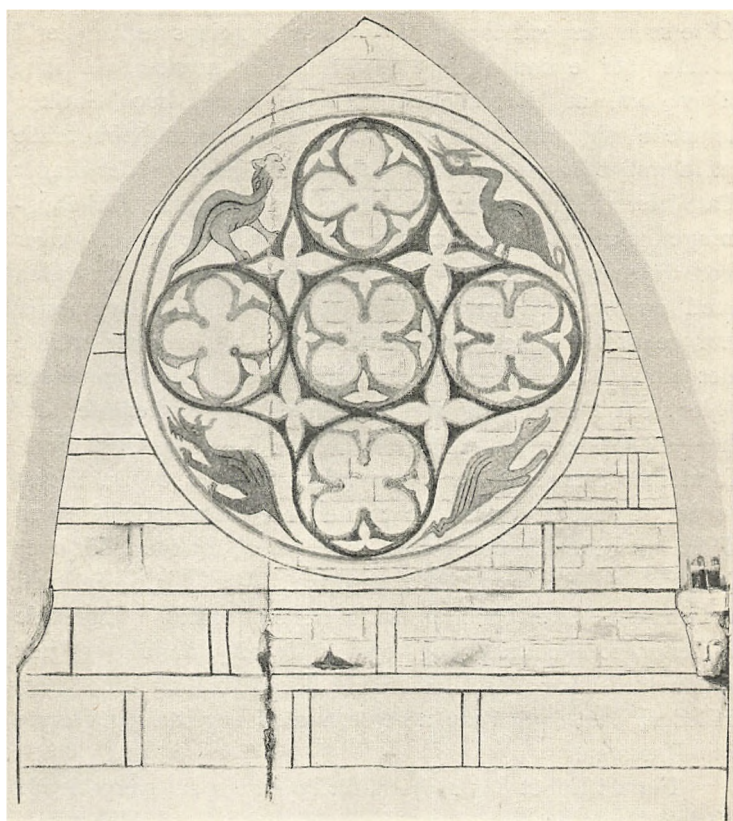
den Hvælving, som dækker Tårnbuen. Denne er nu adskilt fra Tårnhallen ved en Mur, som blev opført ved den sidste Restaurering; men fra første Færd har den været åben både mod Kirken og mod Tårnrummet. For at skjule de Uregelmæssigheder, der som før antydet fremkom ved Sammenføjningen af Tårnet og den ældre Vestgavl, blev Tårnbuens Sider overkalket, og derpå blev der med sorte Linjer trukket en Fugeinddeling, for at de skulde ligne Kvadermurværk. Under Skjoldbuerne blev der i livlige Farver malet store Rosetter, overvejende af geometrisk Art¹⁾; dog har den på Sydveggen også Fremstillinger af de for sin Tid særegne, fantasiavlede Udyr. Ribberne var prydet med røde, hvide og sorte Skråbånd, og i Kapperne stod Navnetræk, som dog ikke kan tydes nu.

Tårnrummet, der måske helt igennem var prydet med Kalkmalerier som de fundne, har fået Lys gennem tre slanke Vindver, eet på Bundveggen af hver «Korsarm». De har haft en Midtsprosse af rhombeformet Gennemsnit og må have været formede, som det er reconstrueret på Snittet. Mod det indre omfattedes Lysningen af en dyb Spidsbue, udvendigt af en Kantfals, hvis spidse Bue er muret af halve Tegl i Rulskifte og et Løberskifte af Kridtsten²⁾.

¹⁾ Ved Afdækningen, som 1910 Febr. foretoges af mig, blev det iagttaget, at der i den vaade Kalk var indridset Bueslag, før de ret kraftige Farver sattes på. Det er den samme Fremgangsmåde, som er fulgt ved nogle udvendige Kalkmalerier af samme Art på St. Mortens Kirke i Næstved. Dennes Vestgavl, som skjules af det sentmiddelalderlige Tårn, har i 3 store Kredsbindinger, samlede om en spidsbuet, haft slige malede Rosetter. Også på St. Petri Kirke i Næstved, hvis Tårn for største Delen er ældre end Skibet, findes udvendige Kalkmalerier, og tilsvarende må kunne eftervises andetsteds, omend dansk Vejrlig neppe har været skånsoomt mod dem.

²⁾ To af Vindverne har Spor af den gamle Form; de sattes ud af Tjeneste, da Tårnet fik sine Sidebygninger. Beklageligt blev det vestlige ved sidste Restaurering forandret (forkert reconstrueret).

Tårnet i Køge kan måske opfattes som Ældsteform eller i det mindste som den mest gennemførte Repræ-

10 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

S.A.C.H.

Fig. 1. Kalkmaleri i Køge Kirketårn.

sentant for en Række af sjællandske Kirketårne, hvor man ved Anbringelse af indvendige Blendinger mer eller mindre bevidst har tilstræbt det korsformede Anlæg.

Dog findes dette — bortset fra Kallundborg Kirke —

intetsteds i Danmark i en så udpræget Form, og det kræver derfor en nærmere Forklaring.

I hvilken Grad Indflydelse fra Kystlandene syd for Østersøen har sat Præg på gotiske Bygningsværker her i Landet, er endnu ikke eftervist. Der hersker vel ikke Tvivl om, at Forbindelsen med de Egne, hvor Gotiken lempede sig efter Teglens Tarv, har virket befrugtende på hjemligt Byggesæt. Men kun i få Tilfælde er der draget Paralleler mellem bestemte danske og nordtyske Kirkebygninger, skønt dette på mange Måder vilde sprede Lys over vore hjemlige Forhold. Ved at sammenholde Tårnhallen med nordtysk Arkitektur lærer man, at dens Bygmester har kendt til pommersk Teglarkitektur, og man får at vide det omtrentlige Tidspunkt for Opførelsen. I forpommerske Byer som Demmin og Anklam findes der Kirketårne, der har korsformede Anlæg ligesom det i Køge¹⁾. Også Småformernes Slægtskab er øjensynligt; blot er de på Hjemstedet så meget rigere. De pyntelige Kredsblendinger med Fyld af Brændtlersprydelse, som dær strøedes ud over Murene, evnede man ikke heroppe. Man hjalp sig med kalkmalede Efterligninger af murede Former. Lignende Malerier forekommer dog også i Nordtyskland, og just sammesteds har den illuderende Kvadermaling sine Forbilleder, dær, hvor man arbejdede med Teglsten og drømte om Brudsten.

Først i Løbet af 14de Årh. fik Pommern sin særprægede Kirkearkitektur; før den Tid havde det i så Henseende været et Lydland under Danmark og Brandenburg. Meget taler for, at Oprindelsen til de korsformede Tårnanlæg, som skulde blive særegne for pommersk Arkitektur, er at søge i Bergen Klosterkirkes brede Vesttårn; i alle Tilfælde er Anlægget af stedlig Oprindelse og har sit Fodfæste i Bagpommern, hvorfra det bredte sig ud.

¹⁾ Se «Bau- u. Kunstdenkm. d. Provinz Pommern».

Størst Lighed med Køgetårnet har en Gruppe, som repræsenteres af Bygninger i de nævnte to Byer. Kunst-historikeren Kugler tidfæster disse Tårnanlæg til Midten af 14de Århundrede¹⁾). Med større Nøjagtighed kan man ikke datere Tårnhallen i Køge; måske er den noget yngre end sine Slægtninge, og i hvert Fald må det betragtes som sandsynligt, at det er danske Håndværkere, som har bygget den. Tager man Tårnhallens få Enkeltheder med på Råd, når man ikke synderligt videre. Man kan ved deres Hjælp opspore et Par danske Slægtninge, nemlig St. Mortenskirke i Næstved samt Elmelunde Kirkes Tårn, men ingen af disse er nøjagtigt daterede, og kun så meget er sikkert, at de begge er fra det 14de Århundrede.

Der kan ikke være Tvivl om, at Tårnet skulde føres helt op efter lagt Plan. Men det kan af Murværket ses, at Arbejdet har været standset eller er gået over på andre Hænder efter Fuldførelsen af det nederste Stokværk²⁾). Der er dog ingen Grund til at formode, at Standsningen har været langvarig; ganske vist er Stenenes Lød noget forskellig i de to Stokværk, men Skiftegangen er uforandret.

Andet og tredje Stokværk er opført ud i eet. Adgangen til dem sker fra Vindeltrappen ad korte Trappeløb, som dækkes af fladbuede Kapper.

I Tårnets andet Stokværk (Fig. 2) går det korsformede Anlæg igen, men Formerne er her ikke så sirlige som Tårnhallens, og Væggene har altid været ukalkede. De tre «Arme» dækkes af Spidsbuer og har i Stedet for større Vindver fladbuede Åbninger, som udvendigt er indrammede

¹⁾ Baltische Studien VIII.

²⁾ Gennem en nu tilmuret Dør var der fra den søndre Korsarm Adgang til Vindeltrappen, som er bygget ud i SØ, og som oprindelig ikke havde nogen Adgang udefra. Spindelsøjlen er indtil Skellet mellem 1ste og 2^{det} Stokværk af Kridtsten, og Hvælvet minder om Vindet på en Prop-trækker; dærefter bliver den af Tegl ligesom nu Hvælvet, der består af enkelte Stik.

af spidsbuede Spejl. De to har haft 1 Mt. høj Brystningsmur, mens den i Vest er større og formet som en Dør¹⁾.

Stokværkets Østvæg er anderledes indrettet og har et Anlæg, som her i Landet savner Sidestykke. Ad en fladbuget Dør kommer man ind i et ejendommeligt aflangt Rum i Murtykkelsen. Det dækkes af et højtliggende Tøndehvælv og får Lys gennem fire retkantede Glugger, som sidder parvis over hinanden. Det nederste Par, som indvendigt er omgivet af spidsbuede Blendinger, har været tilgittrede. Døren, som har en svær Egetræsluger, der på Ydersiden

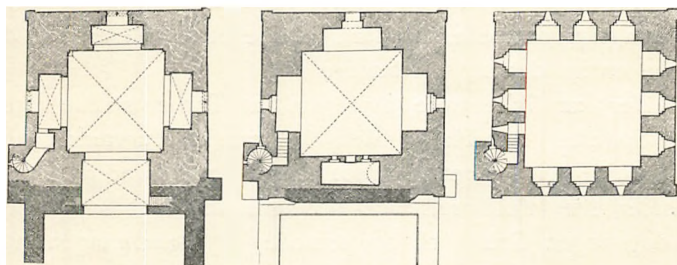

Fig. 2-4. Reconstr. Planer af Køgetårnets tre nedre Stokværk i deres Tilknytning til Gammelkirken. (Opm. Cl.-H).

har været forhudet med Metal, var oprindeligt den eneste Adgang til Rummet²⁾. Senere, da den større Kirke byggedes, blev der brudt en Dør mod Øst ud til den Afsats, som er omtalt andetsteds i denne Afhandling.

Midtrummet har en oprindelig Krydshvælvning, hvis

¹⁾ De har alle tre haft solide Egetræssluger, af hvilke den sydlige er bevaret.

²⁾ I Dørens Overdel var der indtil 1911 anbragt en Tømmerramme med en ejendommelig lille Klokke. Denne havde ingen Knebel og henføres i Almindelighed til Middelalderen (Uldall: Kirkeklokker, S. 137). Det er dog mere sandsynligt, at den har været Slagklokke i et Urværk, som 1589 fik sin Plads i det lille Rum. Den har da været «Tinkeklokke» til Brug for Ringerne. Urværkets Skive findes endnu og var anbragt over Orgelet på Skibets Vestvæg. Først 1665 blev der til Kirken anskaffet Tårnure.

profilerede Ribber støtter sig til forneden afrundede Tværkonsoller. Dets Gulv må have været jævnet ved Påfyldning af Ler og Grus over Tårnhallens Hvælvingskapper og derefter brolagt i Plan med Siderummenes Murstensgulve. Alt tyder nemlig på, at Stokværket ikke altid har ført en Pulterkammertilværelse¹⁾.

Den tredje Etage (Fig. 3), til hvilken Adgangen er ordnet nogenledes som til andet, bærer tydeligst af de tre, som har set Gammekirken, Præg af sin Bestemmelse. I Øst, Vest og Nord findes på hver Side tre fladbuede Nicher, i Syd derimod kun to, idet Trappeløbet her optager Pladsen for en tredje. Fra disse og fra Trappen åbner Skydehuller med indsnævrende Sider sig mod det fri. De tegner sig som mørke Slidser i de Limstensbånd, der afvekslende med Bælter af gullig Tegl fremhæver Stokværket i det ydre²⁾.

Skydehullerne mod Øst er tilmurede og delvis omdannede. De forudsætter den ældre Kirkes lavere Tag, thi de skjules af det nuværende. Stokværket er lavere end de to andre og har et Loft af svære Egebjælker. Gulvet har som andet Stokværks rimeligvis været planeret, og Væggene har stået med sine gullige Tegl utildækket. Kun en enkelt Niches Sider og Fladen af dens Kappe er sparsomt dækket af rødlig Puds, hvori der skødesløst er ridset Fuger.

Når vi skal forsøge at forklare dette Stokværks Betydning, kommer vi ind på et Område, som længe har været Glatis for Forskere og en Tumbleplads for Fantasi.

¹⁾ Bortset fra Bornholm er det her i Landet sjældent, at Kirketårnes andet Stokværk var overhjulvet. Det kendes dog fra det store Tårn i Ribe og fra Kirketårnene i Græsted og Præstø. Det sidstnævnte er vistnok en Efterligning af Køgetårnet.

²⁾ Limstensbåndene fortsætter sig med Mellemlum af 3—4 Skifter rød Tegl ned til Overkanten af 2det Stokværks Åbninger. Her hører Polykromien op.

For den tidligere Middelalders Vedkommende tør det vel anses for bevisligt, at man i visse østdanske Egne har forudset den Mulighed, at man ved fjendtlige Indfald måtte ty til Sognekirken og derfra eventuelt forsvare sig¹). Køges Nabosogn Herfølge har således et smukt Eksempel på et «forsvarligt» romansk Tårn, og beslægtede findes foruden flere Steder i Skåne også i Næstvedegnen og på Lolland.

Mere usikkert stiller Forholdene sig, hvad den senere Middelalders Kirker angår. Men i de urolige Tider ved Midten af det 14de Årh. synes der dog her i Landet at have været en Bevægelse oppe, der gik ud på at udnytte Kirkerne i Forsvarsøjemed. Den udgik vistnok fra Købstæderne, men hvor Eksemplet smittede fra By til Land, så Gejstligheden en Fare deri og søgte at dæmme op ved Forbud. 1342 bansætter Bisp Svend i Århus alle og enhver, som tiltvinger sig og besætter Tårne eller Kirker med bevæbnede Mænd og Bueskytter for at benytte dem som Forsvarsværk og Fæste, uden deres Kirkeøversters og Kapitelherrers Opfordring, Vilje og Samtykke²). Tre År efter beskæftigede et Kirkemøde i Helsingborg sig med de samme Forhold³). Det truer de Læg-mænd med Ban, som stik imod kirkelige Love bruger Kirker og Kirketårne til Fæste. Erkebispnen måtte senere (1376, 83, 1425) genopfriske Forbudet, og det er rimeligt, at der var god Grund dertil. Man har fra forskellig Tid Meddelelser om, at Kirker har været brugt til Opbevaringssted for Sognefolkens Våben, og 1355 udskriver Valdemar

¹) O. Blom ser dog (Årb. f. nord. Oldk. 1895) skeptisk herpå. Hele det vidtløftige Apparat af Krigsmaskiner, Forfatteren møder op med for at forsvare sin Mening, overbeviser dog ikke. Venderne eller slet og ret Fribyttene førte sikkert ikke et regelret Materiel til Belejring med sig. Afhandlingen er iøvrigt en nøgtern Mands Protest mod ukritiske Fantasier og er i høj Grad læseværdig.

²) Scrip. rer. Dan. VI, Bd., S. 438.

³) Dipl. eccl. Lund, 415.

Atterdag fra Langelands Kirker deres Blider (ballistæ ecclesiarum) for at bruge dem i Felten¹⁾. Så sent som ved Midten af 16de Århundrede havde alle de bornholmske Kirker Bøsser «baade Hagher och Kaaberstøcke», og fra Arilds Tid skal de have haft Skyts. Et er dog, at der i en Kirke gemmes Våben, et andet, at den i sin Bygning er befæstet²⁾. I Virkeligheden er der kun få monumentale Holdepunkter til en Bedømmelse af, i hvor stort et Omfang Kirker er blevne befæstede i Middelalderens tre sidste Sekler.

I det 14de Århundredes sidste Halvdel blev flere af Ejdersteds Kirker befæstede for at kunne yde Modstand mod Ditmarskernes Plyndringer. Kirken i Kotzenbüll er endnu omgivet af brede, vandfyldte Grave, og dens Tårn, som er ældre end den nuværende Kirke, har i de to øverste Stokværk forskelligt formede Skydehuller for Ildvåben. I Nabobyen Oldensworths Tårn, som nu er stærkt omdannet, var indtil 1858 8 Hagebøsser og 2 Kanoner gemt hen³⁾. De må på det nærmeste være samtidige med Kirketårnet i Kotzenbüll, som skal være bygget i den nærmeste Tid efter 1365.

Her er Talen som ved de befæstede romanske Kirker om udprægede Kyst- og Grænseværn. Anderledes stiller Sagen sig, hvor man i Landets mere centrale Egne undertagelsesvis træffer på en befæstet Kirke. I det 14de Århundrede stod Kirkerne sågodtsom alle opført, men formentligt nøjedes de i Reglen med en træbygget Klokkestabel eller et Klokketårn, således som det endnu forekommer på Lolland og i Slesvig. Det store Flertal af de grundmurede Tårne blev sikkert opført endnu senere i Middelalderen, og alene af den Grund er det forståeligt, at

¹⁾ Script. rer. Dan. VI, 529.

²⁾ I Store Magleby Kirke gemmes endnu en halvhundred Lanser fra Kystmilitærens Tid.

³⁾ Disse sidste opbevares nu på Københavns Tøjhus.

man kun undtagelsesvis træffer Spor af Forsvarsanlæg. Hist og her forekommer der på sentgotiske Kirketårne virkelig anvendelige Former for Skydehuller, men snurrigt nok er det defensive Anlæg oftest lidet konsekvent gennemført. Selv om man ikke bør overse, at Grevens Fejde har sat Dønninger, er Sagen vel nok den, at sådanne Kirketårnes Bygmestre har været fortrolige med profan Byggemåde, som Datidens Herregårde fordrede den, og — måske også uden tvingende Grund — har gentaget Enkeltheder fra disse. Således forholder det sig uden Tvivl med den eneste lille Gruppe, 3—4 Kirketårne, som kan gøre Krav på Opmærksomheden, og hvis bedste Repræsentant er Kirketårnet i Tranebjerg¹⁾.

En svensk Forsker, Prof. E. Ekhoﬀ, har ment ved flere forskellige — tilfældigt valgte — Kirketårne her i Landet at kunne påvise Spor af udvendige Trægallerier, som skulde have haft defensive Øjemed²⁾. De Eksempler, han rykker i Marken med, overbeviser ikke om hans Påstands Rigtighed. Med den har han sikkert skudt over Målet. Følgen vilde blive, at et Mangetal af vore Kirketårne havde tjent til det samme, thi Hypotesens eneste nævne-

¹⁾ I Årb. f. nord. Oldk. 1902 søger Arkitekt Å. Matthiesen at bevise, at det har været et Udenværk ved Brattingsborg. Tårnet kan dog ikke være fra det 14de Årh., men er fra første Halvdel af det 16de og har altid været et Kirketårn. — Dets nærmeste Slægtinge er Tårnene i Hjortshøj og Malling ved Århus, og disse, af hvilke det sidste desværre er meget omdannet, er igen i Slægt med Overdelen af Århus Domkirketårn (Martin Bussart!) og — fjernere — med en Række af nordjyske (sallingske) Bygninger fra det 16de Årh. Det er lidt påtværs af den udtalte Mening om disse Kirketårnes relative Forsvarøjemed, at Kirken i Malling har haft en Rundel knyttet til sin Gårdsmur. (Undersøgt af Arkitekt Uldall for Nationalmuseet). Denne er nu forsvunden. I Århuseggen findes flere usædvanligt høje Kirkegårdsmure, men ingen af dem synes at have bevaret Spor af, at de har kunnet bevæbnes, således som åbenbart et Par sjællandske (Holmstrup og Kundby) [Holb. A.] har været indrettet til.

²⁾ Se Årb. f. nord. Oldk. 1899.

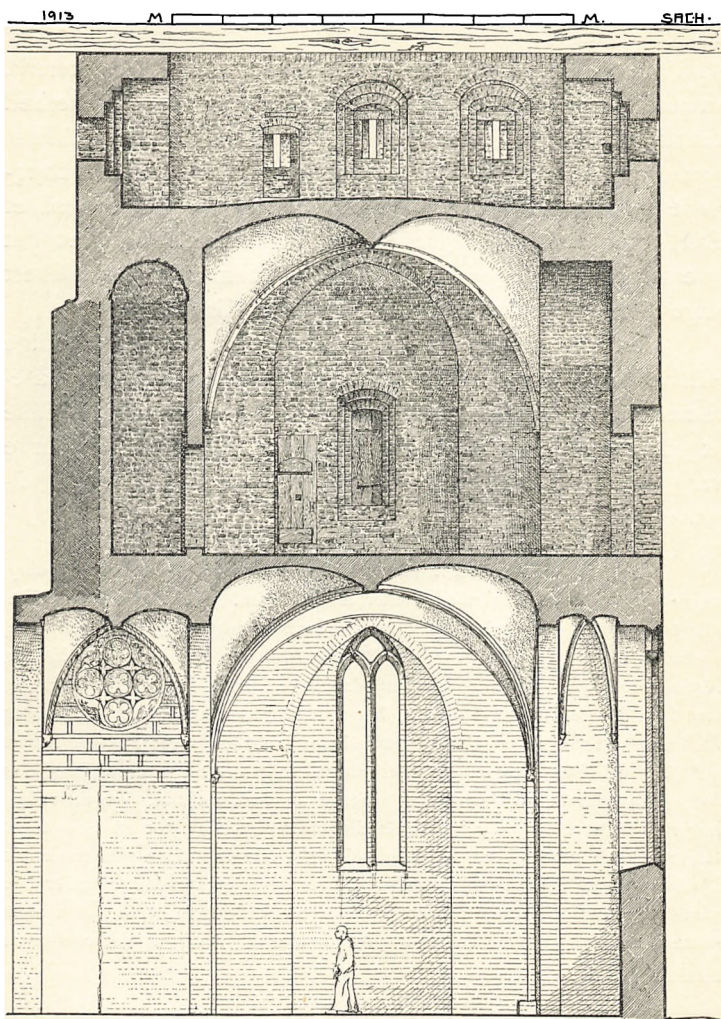

Fig. 5. Køge Kirketårn. Reconstr. Snit, Øst-Vest, gennem tre nedre Stokværk.

værdige Støttepunkt, Tilstedeværelsen af gennemgående Bjælkehuller i divergerende Retninger, er snart sagt en Regel¹⁾). Ekhoft tillægger bl. a. en Række gennemgaaende Kanaler, som her i Køgetårnet findes mellem 4de og 5te Stokværk, samme Bestemmelse. Det lader sig dog med Sikkerhed fastslå, at de er benyttede til Udliggere for det Stillads, som var nødvendigt ved Opførelsen af det senere påbyggede øverste Stokværk. Mellem 3^{dje} og 4de findes også et Sæt, men det må ligeledes ses i Sammenhæng med det øverste af de to, og en lignende Bestemmelse har sikkert slige Bomhuller haft ved de allerfleste Kirketårne.

Men Røgen stammer altid fra en Brand, og udvendige «Løbebroer» har været at finde herhjemme; bl. a. har Gåsetårnet været forsynet med et Par²⁾), og man behøver ikke at gå længere end til Køges Nabsogn, Højelse, hvis Kirke var viet Helgenen Mikael³⁾), for at se Spor af noget tilsvarende.

Tårnet i Højelse er en lavere og uhvælvet romansk Kirkes Tilbygning, og det er opført af Tegl med Bælter af Kridtsten. Der har på Vestsiden været en Dør i højt spidsbuet Spejl. Tårnhvælvingen og Tårnbuen er ej oprindelige; fra først af var der Bjælkeadskillelse mellem de to Etager. Andet Stokværk, hvortil Adgangen dannes af en udbygget Vindeltrappe, som ikke havde Dør mod det fri, har til alle Sider rundbuede (i Syd dog fladbuede) Nicher af en Form, som minder om Blendinger i Køge Kirkes Vestdel. På Bundvæggen af hver er en rektantet Skydeslidse; dog har den sydlige Niche på Vestvæggen i Stedet en fladbuet Dør, som udvendigt har et spidsbuet Spejl og i dette et diagonalstillet Leje for en Bom til et Hejseværk. Omtrent i samme Højde findes i alle fire Mure gennemgående Bjælkehuller af den omdisputerede Art. De ligger et Par Meter under den gamle Murkrone. Muren mellem dem er udvendigt ufuget, og over dem savner den Polykromi. Dette betyder imidlertid ikke, at det øverste er

¹⁾ Se Prof. Löfflers og Dr. Mackeprangs imødegående Artikel i Årb. f. nord. Oldk. 1900.

²⁾ Se Å. Matthiesens førnævnte Artikel i Årb. f. nord. Oldk. 1902.

³⁾ I Udlandet var befæstede Kirker meget ofte indviet til denne Helgen.

påbygget senere, thi mod det indre er der ingen sådan Forskel. Man nødes til at tro på et træbygget Galleri. Vindeltrappen har fortsat sig et Stykke forbi Døren til andet Stokværk; thi til den Højde, hvor det formodede Galleris Bærebjælker lå, er Spindelsøjlen af Kridtsten, dærover af Tegl. Adgangen til Løbebroen skete fra Trappen. Den må være forsvunden, da tredje Stokværk — endnu i Middelalderen — opførtes.

Her lader det sig med stor Sikkerhed afgøre, at Tårnet har været kronet af et Galleri¹⁾. Da dets Tag må have gået i eet med Tårnets, der sandsynligvis har været et Pyramidetag, har det udefra set ud som et træbygget tredje Stokværk, det som i Frankrig kaldes «hourdage»²⁾.

Forskellige Overeensstemmelser tyder på, at Højsetårnet, skønt det er yngre, ikke er opført uafhængigt af det i Køge. Dette gælder måske også Kronen. Køgetårnets fjerde Stokværk er først opført, efter at den store Kirke havde afløst den ældre eenskibede. Men Vindeltrappen fortsætter sig ikke desmindre forbi Indgangen til tredje Stokværk og har været afsluttet i Højde med dets Overkant, som indvendigt på alle fire Sider har Kantskifter. Da fjerde Stokværk byggedes, førtes Trappen op til dette, men Løbet har her en ganske anden Karakter end det ældre. Det her fremførte kunde måske forklares derved, at Forhøjelsen var påtænkt men opsat. Dog tyder alt på, at der er gået en rum Tid, før Forhøjelsen fandt Sted, omtrent hundred År, og den blev da gennemført efter en Plan, der betingedes af helt andre Faktorer. En i det mindste midlertidig Afdækning var nødvendig, for Vindeltrappen har ikke endt ud i det blå. Al Sandsynlighed

¹⁾ Noget tilsvarende ses ikke ved andre af Omegnens Kirketårne.

²⁾ I C. Enlart: Manuel d'Archéologie II findes P. 475 en Afbildning af et «clocher houredé» i Dugny. I Siebenbürgen forekommer sådanne hyppigere. En anden Form er den, hvor Løbebroen kanter sig om et Tårn med Saddeltag. Et Billed fra 1735 af Akershus (se G. Storm: Akershus) viser, at Romeriges Tårn dær har haft et sådant Galleri af Bindingsværk fra det 16de Århundredes første Halvdel. Højsetårnets Overbygning var åbenbart en Mellemform.

taler for, at Vindeltrappen har ført op til en træbygget Krone med Udhæng, men man kan ikke vente at få Beviser herfor.

Der kan under alle Omstændigheder ikke herske Tvivl om, at Køgetårnet har været befæstet, og alene derfor er det værd at regne med i et Land som vort, der har yderst få middelalderlige Fæstningsanlæg i Behold. Størst Interesse knytter sig dog til den Omstændighed, at man her ikke har med et almindeligt Bytårn, heller ikke med en befæstet Landsbykirke at gøre; men at det er en Købstadkirkes Tårn, som har været Byens Fæste.

Af befæstede Købstadkirker har vi her i Landet kun ganske enkelte og, mig bekendt, kun eet Kirketårn, som kan sammenlignes med Køgetårnet, nemlig det i Kerteminde, som er ældre end den nustående Kirkebygning, og som må stamme fra Erik af Pommerns Tid. Det store Tårn ved Ribe Domkirke, som tidligere kaldtes Liljebjerget, bærer også Spor af at have været befæstet; men som det Byens Stormklokketårn, det har været, indtager Ribetårnet alligevel en Særstilling. Det er nær i Slægt med visse nederlandske «beffrois», og der haves ingen Vidnesbyrd om, at lignende Bygninger har eksisteret andetsteds i Danmark.

Da Kirken i Middelalderen, såvidt det kan ses, har været en kongelig Patronatskirke, er der nogen Grund til at formode, at det er Kronen, som har taget Initiativet til at befæste Køgetårnet og Byen med det.

Imedens Valdemar Atterdag lidt efter lidt satte sig i Besiddelse af Pantet Sjælland, blev Køge 1342 brændt af de vigende Holsater, der tilsøs gjorde et Fremstød mod de tabte Egne. Dette har måske givet Anledning til, at Byen blev befæstet ved Opførelsen af Tårnet¹⁾. Det ser ud

¹⁾ Køge havde i Middelalderen en Ringbefæstning, men der vides intet om, når den var bygget. I Slutningen af 15de Årh. nævnes Byens

til, at Byen snart er kommen påfode igen, thi 1352 lod Kongen dær afholde Dystløb.

Tårnets Arkitektur taler ikke imod, at det er opført ved Midten af det 14de Århundrede; men Formerne i de to øverste Stokværk er alligevel for lidet udprægede til at kunne bekræfte denne Datering. Nogen Vægt kan man dog lægge på Skydeslidsernes stærkt smigede Form, som tilhører Armbrøsternes Tid. Da Hagebøsserne i Slutningen af Århundredet kom i Brug, omdannedes Skydegluggerne og blev retkantede og i så tynd Mur som muligt.

Medens Øjemedet med Skytteloftet er uomtvisteligt, frembyder det straks Vanskeligheder at få Klarhed over, hvad særligt Tårnets mellemste Stokværk har været brugt til; kun såmeget kan siges, at det lille afsides Rum har været brugt som Gemmested for et eller andet, måske for et Arkiv. Fængsel har det ikke været, thi Dørens Form (dens Låsværk) udelukker denne Antagelse. Hvad Midtrummet angår, er der Mulighed for, at det har tjent som Våbenmagasin; men dærom kan der intet siges med Bestemthed. Der findes — selv indenfor Borgarkitekturen herhjemme — ingen Bygninger, der ligner Køgetårnet; det indtager en særegen Stilling.

*

*

*

Engang i Tiden omkring 1400 blev der op til Tårnets Nordside opført et tofags Kapel, hvis Nordmur senere blev inddraget i Sideskibet. Det er ikke let at sige, hvorledes dette Kapel har set ud, om det som nu har haft Pulntag, eller om det som en Gavlbygning var bygget ud fra Tårnet. Muren, som afsluttes af en simplere Gesims end det

Plankeværk og Porte, men denne Befæstning ødelagdes under Grevens Fejde. Den istandsattes derpå af Grev Christoffer. 1585 omtales i et Skøde den gamle Bygrav Østen for Køge mellem Byens Vold og Mur. Her er Talen åbenbart om en Befæstning af middelalderlig Art.

tilstødende Sideskibs, har på Midten en Lisen, fra hvilken der udgår et Par spidsbuede Aflastningsbuer. I det 18de Århundrede, da disse to Fag blev indrettet til Begravelser, blev deres spidsbuede Vinduer erstattet med elipseformede Gitteråbninger, og til det østlige blev der brudt en fladbuget Dør igennem.

Det var ikke en Bygning med højtstræbende Spir og Buer, der stod i det femtende Århundredes første Tid. Prunkløs og støt som Byen selv, med sit svære Forsvarstårn beherskende den lille Købstads Grav og Grænse, var Kirken ret et Tidens Barn. Men i det lange Løb blev den for lille for Borgernes Behov, thi deres By var i Vækst. I de første År efter Århundredskiftet blev der opført et Gertrudskapel i Køge, der sammen med en midlertidig Bygning på St. Nicolai Kirkegård, viet Vor Frue, synes at have overtaget Hvervet som Kirke i de År, Ombygningen af Nicolai Kirke fandt Sted. Man har snart følt Trang til en ny Sognekirke, der bedre end den gamle formåede at tjene de voksende Krav, og hele Gammelkirken med Undtagelse af Tårnet blev da nedreven, og Grunden blev lagt til den, som står den Dag idag.

Og om den vil det følgende handle.

Det er nævnt, at Kirken ved en iøjnefaldende Fortanding på Høj Kirkemuren mellem det 4de og 5te Fag fra Øst skiller sig i to Afsnit, og det er kortelig omtalt, at tidligere Forfattere har anset det vestlige af disse for det ældste.

Dette er dog ganske urigtigt. Korets Mure, der i Vest står med ren Fortanding, springer et Stykke frem foran Skibets. De 4 østlige Fag er med andre Ord en Kende bredere end de 3 vestlige. For at skaffe mere holdbar Forbindelse har de sidstnævntes Mure nær Skellet fået et Knæk udadtil, eller med andre Ord, de vestlige Partier retter sig efter de ældre østlige. Hvad der således med Bestemthed lader sig afgøre fra Sideskibenes Loft, bekræftes

også nede i selve Kirken. Det fjerde Pillepar fra Øst bærer Arkadebuer fra begge Dele. På Grund af en ringe Afvigelse fra de to vestlige, en Afvigelse med Hensyn til Sokkelprofilerne, som det har fælles med de tre Par Øst for sig, kan det sluttes, at det først har været Støtte for de Buer, der kom østfra.

Man aner da allerede Gangen i Ombygningen. Det gamle Skib, som havde de tre Fags Længde, blev foreløbigt i Brug, medens man i Forlængelsen af dets Sidemure opførte det ny og større Kor¹⁾. Det var den sædvanlige Fremgangsmåde, man her brugte; men ikke mange Kirker viser med så stor Tydelighed som St. Nicolai i Køge, hvorledes der i det enkelte er gået tilværks.

Udvidelsen er begyndt med Opførelsen af de fire Fag af Sideskibenes Ydermure samt den nederste Halvdel af den østlige Gavlmur. Betragter man Kirkens Østgavl, vil man iagttage, at det store Vindue i omtrent sin halve Højde har sortglaserede Karmsten, derover gul- og brunglaserede. I den Højde, hvor Forandringen sker, løber et Skifte af små gullige Sten, som fortsætter sig på de nærmeste Sideskibsmure²⁾, hvor det bliver det foroven afsluttende. Nogle Skifter længere nede findes et lignende, der kan følges fire Fag hen på hvert Sideskibs Mur³⁾.

Mellem den nordlige Karm af det store Korvindue og

¹⁾ Sml. Stege Kirke. Opmålinger i «Tegn. af ældre nord. Arkitektur» med Tekst af Dr. Mackeprang.

²⁾ Egentlig kan det kun følges på det sydlige Sideskibs Mur. Overdelen af det nordliges synes at være muret i Sammenhæng med de tre Vestfag, som har samme Gesimsprofil. Den ældre Del af Østmuren var afsluttet med det lavere gule Skifte, som her er lagt ovenpå et Binder-skifte.

³⁾ Gesimsen er her profileret; mod Syd ophører den med det fjerde Fag, men strækker sig i Nord også over de næste tre Fag.

Såvel det anselige Østvindue som de mindre ved Siden indrammes af rektangulære Blendinger, af hvilke de i Sideskibenes Gavlvægge foroven afsluttes med en Gesims som Sidemurenes.

den omgivende Blendings Hjørne ses fra det øverste af de nævnte gule Skifter en Fortanding, som går op til Blendingsens Gesims. Hvad der ligger nord for dette Skel er opført tidligst; Rulskifter og Uregelmæssigheder syd for det kan kun skyldes Bestræbelser for at tilvejebringe Forbandt.

Det kunde billigvis antages, at den øvre nordlige Del af Gavlen opførtes samtidigt med de nedre Partier. Da den åbenbart er i een Støbning med den nordlige Høj-kirkemur, måtte i så Fald denne være bygget i Sammenhæng med Ydermurene. Der er imidlertid Forhold til Stede, som udelukker denne Mulighed. De fensidede Halvpiller, som slutter sig til Østmuren, og som var bestemt til at optage de østligste Arkadebuer, har et andet Udseende og er adskilligt smallere end Korets 4 Par fritstående Piller. Medens disse har Rundstave på Hjørnerne, savner Halvpillerne sådanne. Også de ringede Led, med hvilke den sene Teglstensgotik erstatter Kapitæler, er forskellige. Der må være en Tidsforskel i Opførelsen, selv om den kun har været lille. Halvpillerne er i Forbandt med, men har ikke samme Højde som det til da opførte Parti. Der har et kort Stykke over dem været Fortanding til Højkirkemuren.

Efter alt at dømme er det gamle Kor blevet stående, medens Ydermurene rejstes, og først da det er blevet nedrevet, har man muret de 4 Piller, som skulde bære den nordlige Højkirkemur. Denne opførtes så over profilerede Arbadebuer, men det viste sig da, at den pågældende Halvpille var for smal. Manglen blev afhjulpen derved, at Muren over den aftrappedes indefter ved tre afrundede kragstensagtige Led. Det samme skete senere ved Syd-muren. Højkirkemuren blev ført det korte Stykke mod Syd og ventede så på Forbindelse med den sydfra kommende Gavlmur.

Turen kom nu til den Mur, som i Syd skulde be-

grænse Højkirken. Den må være bleven ført op som den nordlige fra Vest mod Øst, således at forstå, at Højkirkemuren blev bygget under eet, før Gavlen blev sluttet. Formstenene er til Slut slupne op, thi samtlige Arkadebuers øverste Del er muret med delvis anderledes profilerede Sten. Højkirkemurenes fagdelte Blendinger består af to ulige brede Spidsbuer, som omslutter den fladbuede Blending, i hvilken den ligeledes fladbuede Åbning ind til Sideskibenes Tagrum ligger. På Ydersiden har Højkirkens Mure fagvis brede Rundbuer.

Det har ikke fra første Færd været Bygmesterens Hensigt at lade Sideskibenes Tage ganske skjule Højkirkemurene; vistnok har det endog været ment, at den øverste Del af de fladbuede Åbninger i disse skulde tjene som Vinduer. Fra Sideskibenes Løfter ses det nemlig, at begge de østlige Dele af Skibets Mure i deres halve Højde (regnet fra Arkadetop til Gesims) har et Sæt kvadratiske (24 cm^2) Bomhuller af ringe Dybtgående. Murværket over dem er smukt fuget i Modsætning til det underliggende, som er råt sat op og er ufuget. Man kunde tænke sig, at der i Hullerne havde siddet korte Bomme til at bære Sideskibstagenes Rygåse. Men der er andre Forhold, som tyder på, at et sådant Anlæg ret snart er opgivet.

Kirkens Østgavle er bygget op fra skrånende Sålbenke, men selv er de tarvelige med deres enkle, spidsbuede Blendinger, som til og med er spoleret, da Gavltakkerne om År 1800 blev studset bort. Storgavlen har på Midten en rektangulær Luge med profilerede Hjørner.

Alle de tre østlige Taggavle er fra deres Top og ned til Overkanten (Gesims incl.) af de tre store rektangulære Murblendinger, hvis Sål er Jordsmonnet, af en senere Støbning end de øvrige Mure, og formodentlig er de først sat op, da det stundede mod den hele Kirkebygningens Fuldførelse.

Den store Taggavl har foruden sit horisontale Skel

mod Underbygningen, et Skel, som ved den sydlige Lisen er understreget af et Kantskifte, desuden en Stødfuge mod den nordlige, som altså — i Sammenhæng med den nordlige Højkirkemur — var ført højere op end den i Syd. Derimod var Sideskibenes Gavle forberedt, idet der var anlagt fortandede Fremspring, hvor de skulde støde til Skibets Murhjørner. Disse Fortandinger har i Virkeligheden ikke nået synderligt højere op end til de før omtalte Rygåsstøtter.

Planen om at bygge Skibet op over Sideskibenes Tage stødte på de alvorligste Vanskeligheder, da de tre vestlige Fag skulde opføres, og den blev opgivet, ikke mindst fordi der blev dette fatale Knæk i Murfladen, som ikke var skønt at se. De brede rundede Blendbuer, som skulde have vist sig over Højkirkens små fladbuede Vinduer, blev efterfulgt af uregelmæssige Spidsbuer, der også var til for at lede Hvælvtrykket mere lodret ned på Pillerne, men som nu ikke desforuden skulde være «Arkitektur».

Efter at Østpartiet såvidt var ført op, alt imens Kobenene klang mod Gammelkirkens Mure, begyndte man at bygge de vestlige Fag op til Tårnet. Man lod dog, hvilket før er sagt, den ældste Vestmur, som var bygget ind i Tårnet, blive stående og opførte så udfra denne den nordlige Højkirkemur. Grunden til, at man måtte mindske Hovedskibets Bredde, er den, at man kun kunde skaffe sikkert Vederlag for den vestlige Arkade ved at gøre Indhug i den gamle Vestmurs Hjørne, og Vanskelighederne, dette afstedkom, blev yderligere forøget ved, at Østpartiets Højkirkemur var kommet til at hælde. De kunde da kun løses ved, at der blev givet den ny Murs allerøstligste Del et Knæk mod NØ. Lignende Forhold gjorde sig også gældende ved Opførelsen af den søndre Højkirkemur; dog tyede man ej til at ændre Murflugten. Buernes Profilerings stemmer i det væsentlige overeens med de nordliges; deri-

mod har Blendingsgrupperne en anden Form. Deres Led er noget mere kultiverede, og Midtblendingen er rundbuet¹⁾.

Medens Korpartiets Murblandinger er kapslede omkring de fladbuede Åbninger i Højkirkenes Mure og åbenbart har til Opgave at mindske deres Vangers Bredde, er de på Vestdelens Vægge sammensat efter et opløst Skema, således som det var almindeligt at forme Gavlblendinger i den senere Middelalder. De ranke, kantprofilerede Smalblendinger er til for at bryde de ellers tunge Flader på en pæn Måde. For Pryds Skyld er der også i de midterste, større Blendbuer lagt en ombuet, konsolbåren Hjørnestav ind, således som den findes anvendt i flere andre af Samtidens Bygninger²⁾.

Mellem Blendingsfagene stiger der fra Pillerne Væg-pilastre op til Støtte for Højkirkenes Hvælvinger, som har tredelt profilerede Ribber og retkantede Gjordbuer. Ligesom Hvælvene i det nordlige Sideskib, der har Ribbesten af trekantet Form også i Gjordbuer, er Højkirkenes alle syv opført samtidigt. Det er kun de 5 vestlige Fag af det sydlige Sideskibs 9, som har anderledes formede Hvælvrubber. Rimeligvis er de her først opført, efter at de to allervestligste Fag, som støtter sig til Tårnet, var komne til.

— Ligesom før Ombygningen Tårnhallen formodentlig tjente som et Slags Våbenhus, således blev den vel

¹⁾ På det midterste af de tre sydlige Fag har en bred Fladbue givet Adgang fra Tagrummet til et Pulpitur, som har hvilet på 5 svære Stikbjælker. Dette Anlæg er det oprindelige og har måske været beregnet på at være Plads for et Orgel. (Et Orgel omgjordes 1572 — Sml. Fra Arkiv og Museum III S. 351). Gammelkirkens Vestmur havde, som før er nævnt, et Indspring eller en Afsats. Fra det lille tidligere Arkivrum brødes en rundbuet Dør ud til denne Afsats, fra hvilken i Nord og Syd fladbuede — nu tilmurede — Døre ledte ud til Sideskibenes Tagrum.

²⁾ Sådanne Buestave findes bl. a. på Assens K. og den nedbrudte Kirke i Landskrona, som der findes en Tegning af, gengivet i «Sveriges Medeltid».

også nu Forhal. Men desuden må den større Kirke have haft flere Døre ud til Kirkegaarden, som nu på en enkelt nær — i det nordlige Sideskibs tredje Fag fra Øst — er brudt væk.

De spidsbuede Vinduer har forskelligt formede Karmprofiler, og ved den sidste Restaurering, som fandt Sted om År 1900, er der blevet indsat murede Sprossestave efter Spor, fundne i de sydøstlige Vindvers Sålbenke. Ved samme Lejlighed blev Sideskibenes Stræbepiller genopførte.

De Fag af Sideskibene, som slutter sig til Tårnets Sider er ikke opført i Sammenhæng med de øvrige Sideskibsfag. Vistnok er, som antydnet, de nordlige Fag ældre end Ombygningen, men de blev nu inddraget i Sideskibet, hvis Hvælv blev ført igennem. De to Fag mod Syd var forberedte, da Sideskibet blev bygget; thi Fortandingen, som danner Skellet, ligger kun en halv Stenlængde fra Karmen af Vinduet i Forlængelsens østlige Fag. Hvælvingerne i de 5 vestlige Sideskibsfag mod Syd er da også opført samtidig.

Fra første Færd var Tårnfagene forbundne med Kirken og har formodentligt gjort Tjeneste som Kapeller. På Væggene var der malet Billeder¹⁾ og Indskrifter, og de var udspæret med fladbuede Nicher. Under Tårnhallens sydlige Vindue blev der brudt en større fladbuget Niche ud, som formodentlig har skullet rumme et Helgenbilled.

De to vestlige Halvtagsgavle havde vistnok Døre under de brede Vinduer; men de er nu — efter 1775 — forfærdede, idet de udvendigt er blevet skalmuret, således at de har mistet det gamle Præg.²⁾

*

*

¹⁾ På Tårnrisaliten ses Spor af et farverigt, kalkmalet Billed, som har forestillet et Par Mennesker knælende ved Korsets Fod. Forneden ved den malede Ramme ses et Par Våbenskjolde. Dette Kalkmaleri er — uden først at blive undersøgt — ødelagt, da der ved sidste Restaurering blev anlagt et Varmeapparat med muret Hætte over.

²⁾ I Hofmanns Fundatser er citeret en Indskrift, som var anbragt over Indgangen til v. Ostens Begravelse i det nordlige Kapel

Da den ny Kirke var opført, blev det nødvendigt også at forhøje Tårnet, og derfor blev dettes fjerde Stokværk bygget. Det kan sluttet, at Forhøjelsen havde Gavle i Øst og Vest, således som det færdige Taarn fik; og på de to Sidemure ses endnu afrappede Friser, som blev skånet, da femte Stokværk opførtes. På de tre Sider fik Tårnforhøjelsen spidsbuede Glamhuller, som sidder parvis og mod det indre omfattes af brede Fladbuenicher. Anlægget på Østmuren er noget anderledes sammensat, idet det er formet på en Måde, som gör det afhængigt af det højere Kirketag. I Midten findes de sædvanlige Glamhuller, men ved Siderne er der et Par «Svibbuer» med Skydehuller, der dog ikke har samme Form som de i tredje Stokværk.¹⁾ At man ikke ganske har opgivet et Hensyn til Forsvar, derom vidner ikke alene disse to Skydehuller, fra hvilke Kirkens Tagflader kunde beskydes; Døren, som Vindeltrappen ender med, har nemlig i Karmene Huller til en Stængebom. Først og fremmest har dog Forhøjelsen givet Plads til en Klokkestol, som senere flyttedes højere op.²⁾

Der findes ingen skrevne Meddelelser om, hvornår St. Nicolai Kirke blev bygget større, og kun antydningvis og indirekte giver visse Data, som mest vedrører Alterstiftelser, Oplysning om, at dette må være påbegyndt i det 15de Århundredes første Halvdel. I et udateret Brev, som må hidrøre fra Tiden efter 1410³⁾, nævnes et vor Frues Kapel, som «nu bygges paa s. Niglause Kirkegård». Så-

¹⁾ I Østvæggen er der ikke Rester af nogen Gavle fra det ældre Tårn; ligeså lidt ser man noget Spor af fjerde Stokværks Gavle, som nedtoges, da femte Stokværk blev opført.

²⁾ Mag. P. Nørlund har venligt gjort mig opmærksom på, at der 1809 til Oldnordisk Museum blev indsendt en cylindrisk Blykapsel med Relikvier, som var funden i Knappen på Tårnet. Hermed menes åbenbart den Tagrytter, som indtil 1795 sad midt på Kirkens Tag, og som bar en Klokke fra 1470. Rimeligvis var Tagrytteren og dens Relikvier fra samme Tid. Reliquierne er navngivne.

³⁾ Erslevs Repertorium.

vidt det kan ses, har dette været en midlertidig Bygning, således som det kendes andre Steder fra, hvor man ikke har villet forsømme Altertjenesten, sålænge en Ombygning stod på. Omkring Midten af Århundredet synes Kirken igen tildels at være tjenlig til Cultus, idet Korets Mure ved den Tid må have været rejst.

I Aaret 1411 var Byen bleven indløst af Regeringen, og med Erik af Pommerns Tiltræden som Enekonge tog Byens Vækst til, idet dens Havneanlæg blev udbedret. Det har sikkert ikke været lang Tid, før man tog fat på at bygge sig en større Sognekirke.

Søger man ad arkitekturhistorisk Vej at tidsfæste Bygningen, da er det for det første let at se, at Impulserne til Nybygningen må være komne fra de nordtyske Egne, ligesom i sin Tid Tårnet er påvirket dærfra. Træk som det, at de ottesidede Piller er kantet med Rundstave, viser et nært Slægtskab med Mecklenburgs og Pommerns Arkitektur. Hvad Højkirkemurenes Opbygning angår, er der et udtalt Slægtskab til Stede med t. Eks. et Par pommerske Gertrudskapeller af polygonal Grundanlæg, som skal hidrøre fra 1ste Halvdel af 15de Århundrede¹⁾. I Modsætning til det 14de Aarhundredes finere accentuerede Profilformer, optræder der nu eensformigt sammensatte Ledføjninger i Ribber og Bueslag, og konkave Profiler forekommer kun sjældent. De første Vidnesbyrd om, at Sengotikens Tid er inde, kan hentes fra samtidig Arkitektur; de snildt varierede Koranlæg forenkles, Murenes Opbygning stræber hen imod Hallesystemet, og det gamle Kirkeskema står i Begreb med at omformes. Selv om her i Køge Korpartiets nøje Sammensmeltning med Skibet og dets retlinjede Afslutning kan være foranlediget af stedlige Byggeforhold, t. Eks. Gadelinjen og en vis Afhængighed af ældre Mure, er Kirkens Form dog i Pagt med

¹⁾ Kapellerne i Rügenwalde og Wolgast var Kirkegårds-Kapeller.

Tiden. I de Partier af Kirkebygningen, som sidst er blevne opførte, forekommer der meget sene Former, t. Eks. Rundbuer, og der er meget, der taler for, at det har taget temmelig lang Tid, inden Byggearbejdet var afsluttet; først i den anden Halvdel af det 15de Århundrede synes dette at være sket.

Omkring 1480 blev Gammelkøge Kirke lagt ind under Bykirken, således at der ikke længer blev gjort Tjeneste i den ¹⁾). Omtrent ved samme Tid synes Gertruds Kapellet at være blevet sammenføjet med det nyoprettede Franciscaner Kloster, og det er tænkeligt, at denne Reorganisation af Køges kirkelige Forhold var foranlediget af Sognekirkens Fuldførelse.

Den sentgotiske Kirke må ret hurtigt have fået flere Tilbygninger, og efter alt at dømme er Sacristiet ældst blandt disse. Døren, som fra Kirken fører ind til det, er spidsbuet, og dens Karme er profilerede som enkelte af Vestdelens Vinduer. Hvælvingen er ganske simpel med skarpkantede Ribber, men ellers er der ikke meget at bemærke om denne ret enkle Bygning, hvis Overdel udvendigt er muret af Limsten, og som har en aftrappet Gavl med simple Blendinger.

Af senere Dato, men endnu ganske middelalderligt er Sydkapellet, som består af to Fag, der har spidsbuede Vinduer med simpelt aftrappede Karme. Sydgavlen er ret pyntelig og har i Taggavlen i Stedet for Blendinger fligede Murfrespring med Konsoller af samme Profil som Sildeskibenes Gesims.

Døren omslutes af et Par spidsbuede Felter og har over sig en mindre Blending i Form af et Trepas ²⁾). Det

¹⁾ Kongebrev ^{29/12} 1572. Kancelliets Brevbøger.

²⁾ Denne er dog muret i nyere Tid.

indre overdækkes af to simple Krydshvælv med treleddede Skjoldbuer. Måske er denne Bygning identisk med det Lauris Rodæs Kapel, som nævnes 1476¹⁾, senere har det været brugt som Dåbskapel og til Begravelser, og nu er det Våbenhus.

Skulde der gives et Billede af Kirkens Indre, som det så ud før Kirkeændringen, måtte en Fantasi, der har Kendskab til gotisk Billedskærerarbejde fra Østersøens Kystbyer, tage Inventaret på sin Kappe. Nu findes der intet katolsk Stykke bevaret i Kirken. I en gammel Beskrivelse af Kirken nævnes blandt dens Seværdigheder «Apostlenes Billeder», som er udhugne på Kirkens Vægge²⁾. Der er Sandsynlighed for, at de ligesom det Crucifix, der indtil 1851 hang ved det nedbrudte Våbenhus, var af gotisk Arbejde, og formodentligt har de været opstillet i Højkirke-murenes åbne Buer. De er nu forsvundne. De indvendige Murflader skal fra første Færd have staaet med de røde Tegl utildækkede. At dette blot var midlertidigt, viser den skødesløse Fugning. Da Bygningen var bragt under Tag, overhvidtedes Murene og prydedes med Kalkmalerier, men af disse er kun et enkelt bevaret³⁾.

Reformationen blev herhjemme ikke tillige et Opgør med den papistiske Tids Stilformer. Dem, det tilkom at hjælpe det ny frem, var Håndværkere, som havde Del i Kirkernes katolske Udstyr, og som var vant til Sengotikens Maneer. Nu, da Kirkerne havde mistet anselige Indtægter, var der iøvrigt kun dårligt Råd til at at flotte sig; dog var Køge Kirke noget anderledes stillet end såmange andre, idet den jo var under Kongens Patronat.

I sin Afhandling om Køge Kirkes Inventar har Mag.

¹⁾ En Laurens Rode var fra 1433 Byfoged i Køge.

²⁾ Ms. i Kgl. Bibl., Thott 4° 1390, XIV —, fra omtrent 1670.

³⁾ Se Magn. Petersen: Kalkmalerier.

C. A. Jensen gjort opmærksom på, at Kirken her i Køge ved Midten af det 16de Århundrede fik en Del nyt Inventar. Byens Snedkere vedblev en Tidlang efter Reformationen med middelalderlige Håndværksmåder, og dem skyldes den sentgotiske Stolestaderække i det nordre Sideskib og Kortralværket, som på katolsk Maner har afspærret Koret fra den øvrige Kirke¹⁾. Det er helt karakteristisk at bemærke, hvor afhængig den første lutheranske Tid var af middelalderlig Kunst- og Tænkemåde; først Renaissance giver Kirkeudstyret ny Former. Her i Køge fortsatte man også med at smykke Kirkerummet med Kalkmalerier. På den ældste Kirkes sydvestre Stræbepille, som blev indlemmet i den nu nedrevne Tværmur mellem Sideskibet og Kapellet syd for Tårnet, er 1911 fremdraget Rester af en dansk Minuskelindskrift, der — efter Christian III's Bibeloversættelse — indeholdt Skriftsprogene Joh. 8:12 og 11:25.

Denne Indskrift er åbenbart samtidig med de Mure, som fra Tårnets østlige Hjørner var bygget tværs over Sideskibene, og af hvilke endnu den nordlige er bevaret. Den har en tilmuret fladbuget Dør og er prydet med Kalkmalerier, som nu er skjult af Pudsen, men som skal have forestillet en Apostel, omgivet af Bladornamenter²⁾.

Meget taler for, at der er blevet bygget endnu mere på Kirken efter Reformationen, idet Tårnet er blevet forhøjet med sit øverste Stokværk. Efter at Gavlene på det fjerde Stokværk først var nedtagne, blev dette forhøjet, før der begyndtes på Opførelsen af femte. Dettets Glamhuller er rundbuede og sidder to og to sammen, og over de to Bueslag er muret et enkelt, som nu er lukket. I det ydre sammenkobles Glamhullerne parvis af Blendbuer,

¹⁾ 1851 forsvandt fra Kirken en udskåren Dør af samme Arbejde som Stolestaderne.

²⁾ Se: Beckers Håndskrift fra c. 1850, i Kirkens Arkiv.

således at de ligner Buer med grov Staveling. Gavlene er høje og forbløffende spinkle, og for ikke at blive blæst ned, er den vestlige forankret i den underliggende sværere Del af Tårnet med en Murpille¹⁾.

På den østre Tårngavl kom noget til, som er uden Sidestykke her i Landet. Øverst på den østlige Gavl er «Lygten», fra hvilken Blus har vist de søfarende Vej til Havnen²⁾. Det er en muret Karnap, som er kraget ud ved et Par Bueslag, der fatter om Gavlens midterste Blending. Grundplanen er nærmest trapezformet, og tre høje Åbninger, der skilles ved murede Sprosser, har ladet Lampen sende flakkende Lysbundter ud mod Bugten. Halvdelen af en Møllesten dækker som et Pulttag Karnappen, og op gennem den øverste Gavltak er Røgfanget ført. Det ender i 4 Sideglugger, igennem hvilke Trækken har splittet Osen fra Fyrlampen, der hang på et Tværanker.

Indvendigt var «Lygten» kalket, og Lysningerne havde Vindjern til Ruder og til Afstivning af de to Sprosser. En fladbuet Døråbning fører fra Tårnloftet ud til den.

Der er Tradition for, at Hollænderne, som siden Grevens Fejde mer og mer tog Handelen på danske Farvande ud af Hænde på Lybeckerne og de vendiske Hansebyer, vedligeholdte Blusset i Køge. Dette er så meget rimeligere, som der hverken i Byens Kæmnerregnskaber (1599, 1620 ff.), Kirkens eller Kongens Bøger findes opført Udgifter til dets Brændsel og Røgt. Har Traditionen Ret, taler den måske for, at Lygten er bleven indrettet efter 1536.

¹⁾ Tagværket er af gammel Fyr. Krydsafstivningerne dannes af Ranker, der er parallelle med Spærene. Tængerne er tappet i Spærstøtterne, hvis Ender ligger fri op til Murenes Sider. Denne Konstruktion tilhører det 16de Årh. og findes bl. a. i Helsingør på Herluf Trolles Skolegård, som er opført c. 1550—55 (Architecten VIII, S. 545).

²⁾ «Turrus hujus templi est præcelsa, et olim fuit tanquam Pharus Laterna enim accensa nocturno tempore piscantibus et navigantibus ne aberrarent, lucem præbuit, ibi etiam taminus structus conspicitur, quo excubitores quondam usi sunt.» Thott 4, 1390.

Ved Midten af det 16de Årh. blev iøvrigt Landets Fyrvæsen organiseret¹⁾. Der havde før været Fyr ved de mest befærdede Steder i danske Farvande. Allerede i 13de Årh. fandtes således ved Falsterbo et, som var blevet anlagt af Lybeckerne, og som kan have været af den vanlige Art: en Stabel med Ildkurv, således som den, der endnu i forrige Århundrede var i Brug ved Køge Havn, og af hvilken der findes Gengivelse.

En Undtagelse er det i Østersølandene at træffe Fyrligter, der som i Køge var knyttet til en Kirke. Sådant var dog Tilfælde i Visby, hvor der på Nicolaikirken Vestgavl var anbragt en Laterne med rødt Glar, som Valdemar Atterdag ødelagde.

Skal Tårnforhøjelsen med Bestemthed tidsfæstes, er dens arkitektoniske Kriterier ikke tilstrækkelige. De viser med al ønskelig Sikkerhed, at man i den har et Mellemlid mellem den gotiske Stil og Renaissance. Men dette Led er af de upåagtede i Landets Bygningshistorie, og hvad i Særdeleshed Køgetårnets Overdel angår, er det vanskeligt at finde Paralleler til den blandt danske Bygninger. Lydåbningernes Form ligner meget tilsvarende på Kirketårnet i Tune, som må antages at være opført så sent som i anden Halvdel af 16de Århundrede. Gavlene har her rundbuede Blenderinger og er på hollandsk Vis afdækket med skråt nedløbende Stengesimser.

Noget så uomtvisteligt Renaissancetræk søger man dog forgæves efter på Køgetårnet, men ligesom det i Tune endnu har middelalderligt Forbandt, en Skiftegang, som først blev fortrængt af Renaissancens henimod 1570, således har også Køge Kirketårn Munkeskifte²⁾.

Jeg formår ikke her at give en troværdig Oversigt over den gotiske Renaissances ældste Former herhjemme

¹⁾ Saml. t. jydsk Hist. og Top. Række III, Bind II, S. 329.

²⁾ Skillemuren i nordlige Sideskib har middelalderlig Skiftegang.

og kan heller ikke, før en sådan gives, placere Køgetårnets øverste Stokværk. Det må indtil videre være nok at betone, at dets Opførelse må være sket i det 16de Århundrede.

Der er før gjort opmærksom på, at der omkring 1550 blev foretaget Arbejder ved Kirken, og dette må ses i Sammenhæng med, at der i 1552 fra Kronen efter Ansøgning blev givet Borgerskabet Ret til Franciscanerklostrets Bygninger, blandt hvilke Gertrudskapellet lå, for at de kunde bruges til Byens Behov. En stor Del af Byggeemnerne gik ganske vist med til Rådhusets Opførelse, men der er Grund til at mene, at også Kirken høstede Gavn af dem.

Den største af Klokkerne i Tårnet er givet af Borgmester Siimen Pedersen og er 1553 støbt af Kongens Bøssemager Lauris Matsen i Kjøbinghaffuen. Det er muligt, at denne Gave var foranlediget af Tårnets Forhøjelse.

Tyve År efter var Kirken bygfalden, og Byens Råd fik da Brev på, at de måtte lade nedbryde Gammelkøge Kirke, som i de sidste 90 År havde været øde, og at de skulde bruge Byggeemnerne til deres Bykirkes Istandsættelse. En Tavle, hvis Indskrift er gengivet i dette Tidsskrifts tredje Bind, og som er ophængt i Tårnhallen, fortæller, at denne Forordning også skete Fyldest, idet Kirken og dens Tårn blev lægtet og tækt¹⁾ og renoveret inden fuldt vel med Kalk, og hvad der hører til. Samme År (1572) blev der hængt to nye Klokker op i Tårnet.

Der var gået en Fjerdedel af et Årtusind, før Kirken stod opført, som den nu er. Andre Tider gav Køge Kirke dens Inventar, men herom skal der læses i Mag. C. A. Jensens Afhandling.

¹⁾ Tårnet er tækt med «Munkepander», hvilket Kirken også har været.

Heller ikke skal der her fortælles om de mange Udbedringer og Istandsrettelser i det 18de og 19de Århundrede. De var Årsag til, at meget af Kirkens Ejendommelighed gik tabt. Alligevel er den ret et smukt Eksempel på en borgerlig Bykirke. Skulde man drage Linjer i Byens Historie frem, kunde man ikke gøre det på bedre Måde end ved at vise hen til Kirkens Tårn. Ikke for iutet er det Køges Vartegn.

Mag. C. A. Jensen har med stor Venlighed vejledet mig ved Udarbejdelsen af denne Afhandling. Jeg skylder desuden Kirkeværge W. F. Bülow Tak for elskværdig Imødekommenhed ved mine Undersøgelser i Kirken.

Smaastykker.

Nogle Bemærkninger om Adams-Klokken i Odense.

Ved

John M. Møller.

I Architect Uldalls «Danmarks middelalderlige Kirkeklokker» hedder det S. 34 om den trediestørste Klokke i Sct. Knuds Kirke i Odense, at «den er den ældste daterede [Klokke] i Danmark og er støbt Aar 1300». Nævnte Forfatter har da ogsaa i Aaret 1900 ladet bemeldte Klokke holde 600 Aars Jubilæum og i nærværende Tidsskrift¹ givet en Beskrivelse af «Jubilaren». Men det er i høj Grad tvivlsomt, om denne Klokke er saa gammel; efter anno milleno treceno — i Indskriften — læses nep pedenoto, og det er sandsynligt, at dette sidste udgjør en Del af Aarstallet, at der altsaa skal lægges noget til 1300. Nep pedenoto er maaske en Fejlstøbning for nonagesimo nono; Vedel Simonsen, som bl. a. fremsætter denne Gising, skriver, at Klokken uden Tvivl er støbt 1399. Navnet Adam, som staar paa Klokken, taler da ogsaa for, at denne maa henføres til ca. Aar 1400. Paa en anden Klokke i Sct. Knuds Kirke fandtes nemlig følgende Indskrift:

Fecit contundi — me frater Adamqve refundi;
omni nempe die — missam resonabo Marie.

An. D. 1410.

Det er derfor rimeligt at antage, at Navnet Adam paa begge Klokker i samme Kirke betegner samme Person, og en

¹ I, 281 ff.

Mand med dette Navn nævnes netop 1410 som Prior i Sct. Knuds Kloster i Odense¹. Han kan jo godt nogle Aar tidligere — selv om han da ikke var Prior — have ladet den ældre Klokke støbe, og dennes Udseende taler formentlig heller ikke imod en saadan Antagelse. Hos C. Nyrop² hedder det med Hensyn til «Adam»: «Det er tvivlsomt, om dette Navn betegner Støberen . . . Naar Indskriften ikke selv siger, hvorfor et Navn findes paa en Klokke, er det, navnlig naar Navnet ikke kommer igjen paa andre Klokker, vanskeligt at afgjøre, om det skal betyde Klokkens Navn, Navnet paa dens Støber, dens Giver eller Lignende». Indskriften paa Klokken fra 1410 viser, at Adam ikke var Støberen, men at han lod Klokken støbe, og det er rimeligt, at det samme har været Tilfældet med Hensyn til den ældre Klokke, saa denne ikke — som Uldall mener — er støbt af Adam. I. Kornerup skriver³): «Adam betyder uidentivl Klokkens Navn», og han tilføjer: «Uagtet den sidstnævnte Linie [af Indskriften paa Klokken] er mig uforstaaelig, med mindre den muligen skal betyde Navnene: Peder Oto, synes det dog klart, at Klokken er fra Aaret 1300». Det første forholder sig sikkert ikke saaledes, og vi maa formentlig tillige opgive ikke blot Peder Oto, men ogsaa Aarstallet 1300.

Minder om Dronning Margrete.

Agnès Branting. Das goldene Gewand der Königin Margareta in der Domkirche zu Uppsala Stockholm 1911. — *C. Aarsleff:* Mindesmærket over Dronning Margrethe i Roskilde Domkirke. København 1912.

Omkring Femhundredaarsdagen for Dronningens Død samler sig to monumentale Arbejder om Margrete-Minder. Frk.

¹ Vedel Simonsen, Odense 1, 2, 81. 97 f. Jvf. Daugaard, Om de danske Klostre i Middelald., S. 295. Engelstoft, Odense (2. Udg.), S. 259, Note 1.

² Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere (Kirkeh. Saml. 3. R. IV, 236, jvf. S. 169).

³ Aarb. f. nord. Oldk. . . 1869, S. 15.

Agnes Branting, hvis Studier over Dronning Margretes Klædning fra Roskilde Domkirke tidligere har været udførligt omtalte her i Tidsskriftet (III, S. 404) har nu samlet alle sine lagttagelser og med Brug af de fra dansk Side fremskaffede Tillæg udgivet et Pragtværk, der baade er Forfatterinden og Forlaget til stor Ære; det bringer udmærkede Gengivelser af Snitmønstre; Lystryk af hele den restaurerede Dragt, som vises både forfra og fra Siden, samt af dens Detaljer, en god Farvetrykstavle af Gyldenstykkets-Stoffet og andet Billedstof, hvoriblandt man, da mer gjerne vil have endnu mere, kunde ønske at have fundet Gengivelser af Dronningens Signetbilled og Gravstatuen i Roskilde; vi danske har vel nemt ved at finde begge Dele i «Danmarks Riges Historie», men for Udlændinge vilde det have haft Betydning strax at kunne sammenligne disse Stykker med selve Kjolen — og det maa erindres, at Bogen er bestemt for en europæisk Læseverden. Man kan beklage, at et Værk om Kalmarunionens Grundlæggerinde ikke er skrevet paa et skandinavisk Sprog, men det er paa Grund af Æmnets internationale, kostumehistoriske Betydning forstaaeligt, at Forfatterinden efter en ret almindelig svensk Skik har foretrukket et Verdensmaal, som vil lette Publikationens Udbredelse og gøre den mærkelige Klædning kendt over hele Europa. Texten svarer i Hovedtrækkene til, hvad der tidligere er meddelt her i Tidsskriftet, men alt er fyldigere og fuldstændigere behandlet, og selv om det ikke er lykkedes at fremdrage nye skriftlige Kilder, er selve Dragtbekrivelsen betydeligt uddybet. Der er nu gjort bedre Rede for Stoffets Teknik, og der er (imod en beskednen Indvending fra Anmelders Side) lagt særlig Vægt på at bevise, at Dragten har slæbt fortit, medens en særlig Overkappe har dannet Slæb bagtil.¹ Paa dette Punkt har Frk. Branting sikkert Ret, men til Gengæld maa Anm. nu stille sig tvivlende overfor den nye Hypotese, at Valdemar Atterdag skulde have hjembragt Stoffet til Norden paa sin berømte Udenlandsrejse 1363—64. Italienske Brokader har dengang sikkert været saa almindelige her oppe, at der ikke er nogensomhelst Grund til at søge en så fjerntliggende Forklaring på dets Import. Langt væsent-

¹ Hvorfor er det ikke i Hovedværket nævnt, at Upsalainventaret af 1693 omtaler et Forklæde af Gyldendug, og at Inventaret fra 1780 antyder, at der har været flere Dragtdele. Ret overvejet støtter dette i høj Grad Forfatterindens Forklaring.

ligere er det dog, at den Eftertegnning af Brokadesmønsteret, som er gengivet tidligere (III, S. 414) og nu atter gentages, ikke er korrekt. Ved en Sammenligning med det smukke Farvetryk viser der sig så mange Uoverensstemmelser i Detaljerne, i de enkelte Blomster og Blade og ikke mindst i Kroneformen, at man ikke kan skænke Tegningen Tiltro.¹ Dette er den alvorligste Anke, der kan rejses mod Arbejdet; men det maa ikke glemmes, at Frk. Branting selv fremhæver, hvor vanskeligt det på Grund af Stoffets ødelagte Tilstand har været at eftertegne dets Ornamentik, ligesom hun i al Almindelighed udtaler, at hendes Arbejde ikke må betragtes som afsluttende. Selve Hovedresultatet berører disse Enkeltheder ikke. Stoffet stammer utvivlsomt fra Tiden ved Aar 1400; alt tyder paa, at Dragten virkelig har tilhørt Dronning Margrete, og Frk. Agnes Branting har Æren af at have genfundet den, forklaret den og reddet den fra Undergang.

Blev Dronningens Klædning oppe i Upsala ved Tidernes Ugunst efterhaanden forvandlet til en ukendelig Bylt, så fik Gravmælet, der blev i Roskilde, ikke nogen blidere Skæbne. Men medens Dragten først i de allersidste År er fremdraget af Glemselens Mørke, har man i Årtier arbejdet på Mindesmærkets Istandsættelse. Efter at man 1862, i Restaureringsbegejstringens Glanstid, havde taget den afgørende Bestemmelse, forsumpede Arbejdet i Billedhugger Hertzogs Hænder, men selv om Begejstringen efterhånden kølnedes, var der dog gjort så meget, at Arbejdet måtte føres til Ende, og Opgaven er nu løst af Professor, Billedhugger C. Årsleff, der til Erindring om Restaureringens Fuldførelse kunde udsende sit Skrift om Monumentet på Femhundredårsdagen for Dronningens Død.

Den Kærlighed og Omhu, hvormed Professor Årsleff har udført sit Hvær, genspejles også i hans Bog. Hvad man end må mene om selve Opgaven, som det kunstnerisk set er fristende at sammenligne med Cirklens Kvadratur, fordi det lænkebinder en Nutidskunstner at arbejde i en svunden Tids Figurstil, får man ved Gennemlæsningen af Bogen dyb Respekt for det Arbejde, der er ydet. Indenfor de givne Grænser er der taget fat på den eneste rimelige Måde; Grundlaget for Skulpturens Rekonstruktion eller Nyskabelse er lagt ved en indgående Undersøgelse af de bevarede hovedløse Figur-

¹ Anmelderen har kun haft Lejlighed til at se Stoffet en mørk Vin-
terdag og tør derfor ikke dømme efter Selvsyn.

stumper, og der er anvendt megen Omtanke og Skarpsindighed på at forklare dem; hidtil upåagtede Detaljer er nøje overvejede; f. Ex. har Pladsen for de Taphuller, hvori Alabastgrupperne har været fæstnede, givet gode Oplysninger. På mange Punkter føler man sig også overbevist. Træffende er Forklaringen af det Brudstykke, der forestiller Getsemanescenen, og meget tiltalende er Opstillingen af den Serie nytestamentlige Grupper, hvormed Tumbaens Kortsider nu er smykkede. Men helt at frigøre sig for Tvivl er dog umuligt: af 8 større Grupper er der kun bevaret Rester af 2, og af de 36 Enkeltfigurer, som har smykket Sarkofagens Langsider, har vi kun 10 Fragmenter tilovers; af disse kan kun to Helgeninder, Maria Magdalene og Katrine, bestemmes med absolut Sikkerhed. Selv om der sikkert endnu findes en Helgeninde, og selv om tre andre ved deres nøgne Fødder er kendelige som Apostle, medens de fire sidste bærer Prælattragt, er der dog et vidt Spillerum for Hypoteser, som let kan føre et protestantisk Nutidsmenneske ud på gyngende Grund. Muligvis er det rigtigt, at den ene af Prælaterne er døbt Pave Lucius, men i så Fald er det ganske forkert, at hans Stav er gjort til en Krumstav; som bekendt har St. Peders Efterfølgere aldrig båret dette Værdighedstegn, men en dobbeltarmet Korsstav — således som det kan ses på et Kalkmaleri af Pave Lucius i selve Domkirken. Vigtigere end denne «Trykfejl» er det dog, at en af Bispefigurerne ganske på det løse har faaet et underligt «Bannière», et Gildebanner, i Hånden og er bleven forklaret som Bispen af Odense. Hvad Originalfiguren bærer, er utvivlsomt et Skjold; det er forhugget og ødelagt, men der er levnet nok til at kunne fastslå, at det har almindelig, højgotisk Form, og at Årsleff har misforstået det på Grund af dets stærkt heldende Stilling. Og genindsættes dette Skjold i sine Rettigheder, svækker det i høj Grad Hypotesen om de skjoldbærende Svende, der skulde ledsage Danmarks otte Bisper, og som sikkert bliver kun det tilbage, at hveranden af Figurerne i Langsidsens nederste Række har haft to, hveranden kun eet Taphul.

Dette sidste synes måske noget magert, men det er dog Værd at lægge Mærke til. Når Julius Lange i sin udmærkede Afhandlung om vore middelalderlige Kongegrave siger, at en Restaurering af Margretes Monument ikke har nogensomhelst Betydning for Videnskaben, er det ikke ganske rigtigt. Thi når en samvittighedsfuld Kunstner fordyber sig i et sådant

Æmne, iagttager han meget, som ellers vilde have været upåagtet. Netop en Sammenligning mellem Julius Lange og Årsleff vil gøre dette klart. Den store Kunsthistoriker sagde mange rammende Ord, men gennem Årsleffs Publikation vinder man et langt nøjere Indblik i Monumentets Enkeltheder, både tekniske og kunstneriske. Man må være ham taknemlig, fordi han ikke blot har løst sin Opgave, men også har følt det som sin Pligt skriftlig at gøre Rede for sit Værk. Gid alle Restauratorer vilde følge den priselige Skik at skrive udførlige Skildringer og begrunde deres Afgørelser!

Uden at komme nøjere ind på Sagens kunstneriske Side må det endelig fremhæves, at der videnskabeligt set ikke er sket den ringeste Ulykke. De gamle Skulpturfragmenter er ikke lappede og indpassede i det nye, men kopierede; enhver Fagmand kan, når han ønsker det, få Lejlighed til at studere dem, ganske som Årsleff har gjort det. Har det været en national Æressag at rekonstruere Gravmælet, burde det nu være en videnskabelig Æressag at gøre de fine og smukke Fragmenter offentlig tilgængelige enten i selve Domkirken eller i et Museum.

Chr. Axel Jensen.

En Snedker-Forskrivning fra Kallundborg.

Naar man nuomstunder vil sikre sig, at et større Arbejde gøres færdigt til en bestemt Tid, kan man kontraktmæssigt binde Haandværkeren til under en større eller mindre Dagmulk at fuldføre Værket inden nævnte Tidsfrist, men selvom man i gamle Dage ikke kendte denne Udvej, savnede man dog — som nedenstaaende «Forpligt» med al ønskelig Klarhed viser — ingenlunde virksomme Midler, naar det gjaldt om at sætte Fart i en sendrægtig Mester.

Dette fik f. Eks. Chresten Snedker i Kallundborg at mærke hin Paaskeaften 1611, da Borgemester og Raad kaldte ham op paa Raadstuen og tvang ham til at tegne sine Navnebogstaver under følgende Forpligtelse, som findes indført i Byens gamle Raadstuebog 1586—1625 (Landsarkivet for Sjælland):

«Paaske Aften Anno 1611.

War opstefndt for borgermester och raad Chresten Snedker och blef hannem aluorligen paamindet, at handt medt ald thilbehøring schulde forferdige och fyldiste giøre, huis som er thilbage wferdige af dend predickestol vdi wor fruø kircke; thaa beplictede hand sig, *vnder hans halses fortabelse*, aldt som er thilbage wferdige, at forferdige och fyldiste giøre inden Pingsdag førstkommendes».

Underneden har Chresten, hvis Efternavn nu ikke mere kendes, i et fliget Skjold tegnet sine Forbogstaver, C og R, baade sammenslyngede og hvert for sig.

Desværre er man nu ikke længere i Stand til at vurdere det Arbejde, den stakkels Snedker — med Strikken om Halsen saa at sige — maatte lave færdigt inden Pinsefesten, thi den gamle Prædikestol er forsvunden og afløst af en ny. Men antagelig er det den, som endnu 1788 fandtes i Kallundborg Kirke, og hvorom Byens Topograf samme Aar fortæller, at den — «bæres efter Bildhuggerens Befaling af den gamle Moses med sin Kiep og sine Tavler». (P. Paludan: Beskrivelse over Staden Kallundborg, Kbhavn 1788, Side 124).

Hugo Matthiessen.

Sejerværket paa Køge Raadhus.

Bag den tarvelige Skal gemmer Køge Raadhus Resterne af den oprindelige Renaissancebygning, et saa pynteligt og velindrettet Hus, at det — opført i Aarene omkring 1560 — endnu 200 Aar senere kunde gælde for en «magnifique» Raadstue, som blandt andet rummede smukt udstyrede Gemakker, der altid stod rede til at modtage kongelige Herskaber, naar disse drog gennem Staden. (Østsjællandske Aarbøger, udg. af F. Opffer, VI 1906, S. 53—7; A. Petersen: Kjøge Bys Historie, Kbhvn. 1888, S. 81 ff.).

Nu er et Par Terrakotta-Relieffer og en smuk Kamin i Renaissancestil de sidste Minder om Bygningens fordums Glans, men gennem Kæmnerregnskaberne magre Notitser aner man dog, hvor usædvanlig rigt udstyret Raadhuset havde været i sin Velmagt. Med Aaringers Melleumrum blev dets Mure malede, i Maj 1616 oppebar Anders Maler f. Eks. 4 Daler for

at anstryge det, og 1650 slap man med at give en Malerdreng ved Navn Hans 2 Mark for at male Raadhuset brunrødt med sorte Lister.

Façadens Glanspunkt var dog Sejerværket, sikkert en ret enestaaende Prydelse, hvormed kun faa af vore smaa, fattige Købstæder magtede at smykke deres Raadhus. Hvor gammelt dette Ur var, vides ikke, maaske var det jævnaldrende med Bygningen, men i alle Tilfælde eksisterede det 1612, da en Klokker nød 5 Dr. aarlig for at stille det, og om dets Ydre faar man et lille Begreb, da Uret 1639—40 istandsattes og Kæmnerregnskabet i den Anledning udviste følgende Udgiftposter:

«Først da er Seigerverket blifuen renoveret och igien forferdiget, huor det var brøstfeldigt, gifuen Christen Matzen derfor til arbidsløn, kleinsmed i Nørre Stredet, epter den fortingning, som veluise borgemestere och raad sielf gjorde med hanem derom penge xx d.

Item for et thræ til en nye bum under snoren paa quarter werket ij m.

Dernest er gjort en ny seigerskifue, som wiseren gaar paa, saa och tvinde andre schieldter, huor paa welbemeldte borgemestere och raad med byefougdenes nafne och mercher findes ahnstrøgen, staar opslagen paa raadhuset af den side ud til thorfuet, som Lorentz Aldach Snedicker gjorde af sit eget egethømmer, saa och derfor arbidsløn, gifuen hannem penge vij d.

End er samme seiger schiffue med dens tvinde schieldter blifuen formalede och stafferede, gifuen M: Peiter Maler, som det gjorde, til arbidsløn derfor tilsammel. xx dr.

Til forne seiger schifues och schieldters fornødenhed med at opsette, er gjort en stilling, huor til ieg udlonte trey les af mit eget thømmer och deller, gifuen til Vognleye dermed til och fra stedet igien, huergang 8 Skill er . . . j m.

Udaf samme mit thømmer blif forbrugt och i sønder schaaren 2 thie alne trer for j m.

Item udj stillingen forbrugt et hundrede søm, blefue kiøbt af Jurgen Hausche for penge ij m.

Gifuen Peiter Murermester for bemeldte stilling at gjøre, item murede seyer schifuen med de tuinde schildter ind, och ellers gjorde huis andet miere murarbejde der paa behøfuedes, til sammel penge v m.

Disligeste gifuen Hemming Schinder och Peder Jensen her i byen for dj hialp hannem med samme stilling at gjøre och taflerne at opsette, begge ij m.

Til oftebemeldte seiger schifue och schieldter, dennem til muren med at hefte och fastgjøre, forbrugt til ankere, murstifter och splitter, thou lispund af for^{n^e} Christen kleinsmeds eget jern, gifuen hannem derfor saa och for arbidsløn tilsammel xiiij m.

Noch gjorde hand tuinde andre jern, som taflen ofuen seiger schifuen sidder fastslagen ind til muren med, fih derfor iij m.

Herforuden den 30 Januarij gifuen Jurgen kleinsmed i Nyeporstredet for en krog paa tridzen under røgaasen aftaget, som wegten til thimevercket henger udj, hand igien forferdiget, huilcken var i sønder gaaen . . . vj skill.

De omtalte Tavler med Borgemestres, Raadmænds og Byfogeds Navne er muligvis Nyanskaffelser, men usandsynligt er det ikke, at den ene af dem omtales i Kæmnerregnskabet 1621, naar det hedder: «19. Maj givet Mester Hans Billedsnider for en Tavle at gøre efter Borgemesters Befaling, 10 m.», samt «Givet Anders Maler for ovennævnte Tavle at male, 8 m.»

Hugo Matthiessen.

Kongelige Hof- og Livkirurger

1660—1848.¹⁾

Af

K. Carøe.

Efter regeringsforandringen 1660 holdt betegnelsen liv- og hofbarber sig endnu under Frederik III og Christian V, dog mere og mere trængt til side for kirurg, og fra Frederik IV tid tales der i reglen kun om liv- og hofkirurger, der ofte forbinder stillingen som kammertjener med disse funktioner, en stilling, som ikke falder sammen med vor tids opfattelse af en kammertjener; selv om vel en del af dennes pligter også påhvilede den ældre tids kammertjener, havde denne dog adskillige andre og væsentligere, nærmest som en slags sekretær, som varetog en del forskellige forretninger og derfor, som det senere vil ses, ikke så sjældent gled over i ret anelige civile embedsstillinger og kunde avancere højt på rangstigen.

Trods den langt større nøjagtighed og orden som enevælden indførte i regeringsmaskineriet også med hensyn til embedsansættelser, har det vist sig ret vanskeligt nøjagtigt at følge ansættelsen af hof- og livkirurger; nogen fast regel for deres indførelse i registrene synes ikke at

¹⁾ Fortsættelse af »Kongelig Majestæts Hofbarberer indtil 1660«. Fra Arkiv og Museum IV, 1910.

være fulgt, og for en mængde af dem har det derfor ikke været muligt at finde udfærdigede bestallinger. Bedst lader de sig følge gennem hofstaternes regnskaber, civilreglementerne, hvor det i reglen er muligt at påvise, når en sådan kirurg første og sidste gang har fået udbetalt gage, men helt stole herpå kan man ikke, og desuden foreligger disse regnskaber ikke fuldstændigt; hist og her er der huller i dem. Det kan derfor ingenlunde sikkert siges, at det er lykkedes at få alle disse kirurger med i denne fremstilling, men det er dog rimeligvis kun få, der mangler.

Medens der for hofbarberernes vedkommende tidligere er medtaget alt, som det havde været muligt at oplyse om hver enkelt, lader dette sig ikke i samme omfang gøre for hofkirurgernes vedkommende; stofmængden vilde, særligt for enkelte af dem, blive alt for stor, thi jo længere man kommer frem i tiden, des bedre kendes selvfølgelig enkelthederne i deres livsførelse, og de mere fremragende af dem er da også tidligere udtømmende behandlere i medicinsk-historiske arbejder og i Biografisk Lexikon. I det følgende er derfor kun tilstræbt at give rækkefølgen og for hver enkelts vedkommende hovedtrækkene i hans livsførelse.

Den Mand, der danner bindeleddet mellem den gamle og den ny tid, er *Philip Hacquart*, som rimeligvis i en alder af henved 40 år — han var født c. 1616 — er kommet til Danmark, hvor han 1. Juli 1655 blev bartskær ved Bremerholm, tugthuset og provianthuset, hvilket han vedblev at være efter 15. Jan. 1658 at være avanceret til livbarber hos Frederik III, thi 18. Dec. 1679 fik han ny konfirmation på disse stillinger. Hvorfra han stammer, og hvorledes han er kommet til Danmark, har det hidtil ikke været muligt at udfinde; navnet har jo en stærk fransk klang, og af tro var han katolik; hans ældste søn, den senere stadsfysikus Philip Hacquart, var født før fæde-

rens ankomst til Danmark, men da året ikke kendes, lader sig intet udlede heraf.

En dygtig Mand har Hacquart sikkert været; ved sin død kaldes han »*medicus practicus et chirurgus experientissimus qui tribus Daniae regibus arte sua præclare et feliciter inserviit,*« men ellers omtales han aldrig som medikus. Som livbarber havde han 100 rdl. årligt, 80 rdlr. i huslejegodtgørelse og 4 rdl. månedligt til en svend, i alt 228 rdl., og dertil 10 daler kurant om måneden i kostpenge for sig selv og 4 daler for en svend, i alt 168 daler, samt to sædvanlige hofklædninger om året; i 1661 og 1662 opføres han i hofreglementet med 200 rdlr. i gage, 80 rdlr. i huslejegodtgørelse og 338 rdlr. i kostpenge til sig, en svend og en dreng, i alt 668 rdl.; i 1666 er beløbet kun 582 rdl., og i 1682 er det svundet ind til 500 rdl., og det samme beløb fik han i 1689, men muligvis er det pension, thi da var Henrik v. Soest hofbarber, og beløbet opføres under »Pensioner og Benaadninger« og er vistnok stadigt udbetalt ham til hans død 23. Maj 1698.

Efter Frederik III død fik Hacquart 12. Nov. 1670 bestalling som livkirurg hos enkedronning Sofie Amalie, og 10. Dec. 1670 udgik der befaling til, at der skulde holdes afregning med ham og en ny bestalling på at være livkirurg og balberer hos Christian V udfærdiges, men det skete dog først 13. Febr. 1672.

Hacquart's dygtighed fremgår desuden af forskellige hverv, der uden for hans embedsstillinger pålagdes ham; i 1658 blev han med livmedikus P. Moth sat til at undersøge søkvæsthusets tilstand; i 1661 blev han fra Frederiksborg hentet til Helsingør for at trække to tænder ud på den svenske dronning, som opholdt sig der på gennemrejse; under den skånske krig udarbejdede han et udførligt forslag til det militære medicinalvæsens ordning, og i det private liv synes han at have været en ret entreprenant forretningsmand, der ejede forskellige gårde i København,

som han handlede med, samt i 1671 et priseskib, som han havde fået for resterende besoldning (2200 rdl.) og derpå anvendt 700 rdl., og han var desuden med flere andre participant i et skibsselskab.

Da både Hacquart, hans hustru¹⁾ og børn var katolikker, fik han allerede i levende live flere begunstigelser med hensyn til deres begravelse, sidste gang 16. Juni 1686, da han fik tilladelse til for sig og sine børn at begraves uden ceremoni efter ritualen, i hvilken kirke de ønskede; de valgte Holmens kirke, der dengang synes særligt at være blevet benyttet ved katolikkers begravelse, måske også fordi Hacquart havde været ansat ved Bremerholm.

Samtidigt med Hacquart nævnes *Fjergen Pedersen v. Ørsted* (Georgius Petri) som hofbarber, men om han virkelig har fungeret ved hoffet, kan vist være tvivlsomt, skønt han flere gange officielt kaldes således; ansat 3. Aug. 1660 som kirurg ved kvæsthuset på Bremerholm hørte han imidlertid under hofstaten og lønnedes af denne,²⁾ og samtidigt fik han tilladelse til at udhænge bækkener, skønt han ikke var i barts-kærlavet; både i 1668 og 1670 fik han ny konfirmation på sine privilegier og kaldes da hofbarber.

Ørsted var født i Haderslev og blev 15. Aug. 1658 ansat som feltskær; han og hans hustru³⁾ var katolikker og fik allerede 1664 ligesom Hacquart forskellige begunsti-

¹⁾ Gift c. 1654 med Christine Vogt, tidligere kammerpige hos Frederik III datter prinsesse Vilhelmine, f. c. 1629, begr. 18. Dec. 1689. Sandsynligvis har han været gift tidligere, da den ældste søn var født i udlandet.

²⁾ Se ligeledes Mikkel Møller i «Kongelig majestæts Hofbarberer». Fra Arkiv og Museum. IV. 355.

³⁾ Gift før 1659 med Cathrine Formentreaux, født i Antwerpen, hvor sønnen, Jørgen v. Ørsted, der 14. Dec. 1691 havde fået borgerskab som barber i København, døde i 1693. Hendes fødsels- og dødsår er ukendte, men hun levede endnu i 1672.

gelses med hensyn til deres begravelse, der først fik betydning ved Ørsted's død 20. Okt. 1679, uden at det dog vides, i hvilken kirke begravelsen har fundet sted.

Få år før Frederik III død blev *Henrik Jacobsen Skriver* livbarber. Han var født c. 1628 og blev 1. Maj 1662 antaget som prinsens (senere Christian V) barber med 400 rdl. årligt og fik som sådan sidste gang løn 1. Nov. 1666 efter at have ledsaget prinsen på hans udenlandsrejse, men kort efter, 16. Marts 1667, blev han livbarber hos Frederik III og vedblev at være det under Christian V, som det synes indtil 1. April 1676, da han sidste gang fik udbetalt løn. Han ejede bod «Ved Stranden» i 1679, men er måske senere flyttet til Køge, hvor han døde 30. Marts 1689 og da kaldes forhen kgl. majestæts kirurg og barber.¹⁾

Skriver synes at have været en videnskabelig uddannet mand, i hvert fald forekommer hans navn flere gange i Bartholin's «Acta medica»; særligt omtales, at han foretog eksperimenter på dyr for at undersøge sammenhængen med lægen og guldmageren Burri's kunststykke at trykke et dyreøjes vædsker ud gennem et snit i øjet og derefter indsprøjte et af ham selv opfundet vand, hvorved øjet igen fyldte sig og dyret atter kom til at se.

Hvis Henrik Jacobsen Skriver er gået af 1676, må P. Hacquart i en del år have været enekirurg, thi først 1. Jan. 1684 blev *Henrik v. Soest* hof- og livbarber med 200 rdl. i «forbedring», men muligt er det, at han kan være tiltrådt tidligere og først senere fået bestalling. Det er kun meget lidt, der vides om ham; muligvis har han været fra Soest i Westphalen, men der findes i øvrigt mænd af dette navn fra ældre tid i København; hverken hans fødsels- eller dødsår kendes; det sidste, der vides om ham, er, at han 15. Okt. 1695 tilligemed dronningens

¹⁾ Gift 21. Sept. 1669 med Johanne Hansdatter.

livkirurg Philip Prescheur fik kirurgisk tilsyn med de syge i børnehuset; efter Hacquart's død 1689 har han vist været enekirurg, thi fra den tid anføres han ikke med navn i civilreglementet, men kun som «hofbarberen».

Muligvis er H. v. Soest død eller fratrådt i 1698, thi 19. Sept. 1698 blev *Henrik Licht* hof- og livbarber hos Christian V og måske tillige kammertjener — han var det i alt fald hos Frederik IV i August 1700 — og han var det endnu i 1708, da civilreglementerne forsvinder for en længere årrække; rimeligvis er han identisk med den Henrik Licht, der var feltskær ved drabantgarden 1707—1709 og måske derfor en tid udtrådt af hofstjenesten; herfor kunde tale, at en søn, der må være født 1707—1708, ikke som de tidligere børn er døbt i slotskirken; i slutningen af 1709 vides han sikkert atter at have været kammertjener, i hvilken stilling han blev, indtil han 5. Marts 1712 blev auktionsdirektør i København, hvor han blev begravet 2. Maj 1718.¹⁾

Under Christian V dukker et nyt kirurgembede op, som finder sin forklaring i denne konges udprægede interesse for jagt, et kgl. jagtbarberembede, som *Thomas Eton* synes at have været den første indehaver af. Ved kgl. bevilling 10. Nov. 1683 fik han tilladelse til at nedsætte sig som kirurg i København, hvis han efter foregående eksamen blev fundet dygtig dertil; det ser ud til, at bartskærlandet har lagt ham hindringer i vejen, thi 1684 beordrede kongen ham optaget i lavet, men ved kgl. resolution 24. Marts 1685 blev han fritaget for at være i det. Nogen tid efter må kongen, muligvis for at komme uden

¹⁾ Gift i eller før 1698 med Margrethe Evers, død 10. Jan. 1740 i Eshønderup, hvor sønnen Christian Licht var practicus i medicin og kirurgi og tillige gæstgiver. En anden søn J. G. Licht blev dr. med. og hofmedikus.

om modstanden, have købt et barberamt og bestemt, at det i fremtiden skulde tilhøre hans jagtbarber (yderligere bekræftet 13. Sept. 1697), hvorefter Eton 9. Marts 1685 blev optaget i lavet.

Eton's fødselsår kendes ikke; rimeligvis er han død i slutningen af 1695, thi 14. Dec. 1695 fik hans enke Anne Marie tilladelse til at beholde hans lavsrettighed på de vilkår, at enten hun indlod sig i ægteskab med en person, som bartskærkunsten havde lært, eller og samme lavsrettighed til en anden af samme profession overdrog, den samme person da, når han af facultate medica og nogle af de ældste mestre her i bartskærlavet i København dertil dygtig var bleven befunden, skulde forpligtet være ligesom hendes mand Thomas Eton den kgl. jagtstat at opvarte, når hans tjeneste der behøves kunde, og han begært blev, og det foruden nogen videre belønning derfor at nyde, og i øvrigt skulde han bemeldte bartskærlavs artikler allerunderdanigst efterleve.

Det ser ud til, at enken har styret amtet med eksamineret barbersvend, muligvis den *Georg Bohlert*, til hvem hun 26. Sept. 1699 fik tilladelse at sælge det, og som hun vistnok samtidigt ægtede; da Bohlert døde «i den svage tid» 3: pesten 1711 var han dog gift anden gang og hustruen døde samtidigt.¹⁾

Under Christian V findes for første, og så vidt vides eneste gang, en hofbader, *Johan Pfeiffer*, der fik bestalling som sådan 2. Aug. 1692. Han var søn af stolemager Peter Pfeiffer og Marie Grosmann, født i Westphal i Schlesien og død 1711 under pesten; i 1691 var han bader i København, men borgerskab tog han først 25. April 1694.²⁾

¹⁾ Gift med Sofie Hofgaard, døbt 14. Okt. 1681, død i sommeren 1711, datter af Peder Hofgaard og Dorothea Nobel.

²⁾ Gift med Karen Løve, død under pesten 1711, datter af bader Johan Løve og Maren Pedersdatter.

Frederik IV var endnu ikke tre år, da han som kronprins 1. Maj 1674 fik *Fohan Günther Weibgers* (Weiberg) til livkirurg med 200 rdl. i løn; han synes allerede at være tiltrådt 31. Marts; to år senere, 8. April 1676 fik han samme adkomster som kongens egne barberer og bevilling til at indskrive og udskrive læredrenge i barberamtets protokol. I øvrigt vides der meget lidt om ham; han blev begravet 12. Dec. 1683, og hans enke¹⁾ fik 19. Jan. 1684 bevilling til at drive amtet til Mikkelsdag 1684. Om Weibgers er vedblevet at være livkirurg hos kronprinsen lige til sin død, er måske tvivlsomt; i alt fald blev *Jaques Herelles* hofbarber hos kronprinsen 26. Juli 1683 og fik samtidigt ret til at lade sig bruge af alle og enhver i København, dog med den forpligtelse inden tre år at begive sig i bartsværlavet, hvis noget amt bliver ledigt; muligvis har han da overtaget Weibgers amt til Mikkelsdag 1684, men først 21. Jan. 1692 tog han borgerkab; han levede endnu i 1705; maaske har han allerede 1686 fratrukket sin stilling hos kronprinsen, thi 23. Marts 1686 blev *Henrik* (Balthasar?) *Fleck* livbartsvær hos prinsen, regnet fra 1. Jan. 1686 med 300 rdl. årligt; han var da bartsvær i København, men kom kun til at fungere kort, idet han var en af de mange, der fandt døden 19. April 1689 ved teaterbranden på Amalienborg.

Allerede otte dage senere, 27. April 1689, blev *Fo-hannes v. Buchwald* udnævnt til *Fleck's* efterfølger med samme løn og overtog året efter onklens, den ansete admiralitetskirurg Nikolai Boye's amt. Buchwald's øvrige liv, stigende gradvist til dr. med., livmedikus, professor ved universitetet, er så bekendt, at der her ikke skal dvæles nærmere ved det. Som hofbarber nævnes et enkelt sted *Adam Aspach*, søn af bartsvær Adam Daniel Aspach og

¹⁾ Weibgers fik 26. Maj 1675 bevilling til at ægte Margrethe Andersdatter Knock.

Karen à Møinichen, født 2. April 1664 og død ugift 5. Nov. 1709; han havde 11. April 1692 taget borgerskab som kirurg i København. Noget bestemt, der viser, at han virkelig har været hofbarber, har ikke kunnet findes; ved sin død kaldes han kun «forrige kirurg i København». Hvad der kunde tale for, at han har været hofbarber og er gået af kort før sin død, er, at *Jakob Stendrup* blev hof- og livkirurg 19. Aug. 1709. Han var vistnok født i København; faderen hed Jakob Stendrup, moderen Annike var fra Holland; i 1701 var han feltskær ved de i kejserlig sold stående tropper, 16. Aug. 1709 blev han regimentsfeltskær ved livgarden til fods; det synes imidlertid, som om chargen som hof- og livkirurg allerede er frataget ham c. 1715; i 1728 levede han endnu som regimentsfeltskær i København, hvor han blev begravet 28. Dec. 1745.¹⁾

At Stendrup er fratruddt som livkirurg c. 1715, bestyrkes ved, at *Johan Volkmar Tobias Hoffmann* netop i det år første gang forekommer i civilreglementet; men han kan være ansat tidligere, da reglementerne 1709—1714 mangler; det er dog ikke meget sandsynligt, thi han vides at være blevet feltskær 4. Nov. 1709, men havde vistnok da allerede tjent fra 1703; senere blev han generalstabskirurg og 2. April 1718 desuden overfeltinspektør ved landetatens hospitaler; han kaldes også kammertjener hos Frederik IV, findes sidste gang i reglementet 1719 og blev kancelliråd 18. Jan. 1720; kort før dronning Louise's død (15. Marts 1721) blev han kammersekretær hos hende, men udnævnelsen er først udfærdiget 1. April 1721, hvorefter han hurtigt avancerede, idet han senere blev justitsraad (udnævnelsen har ikke kunnet findes), 1. Februar 1727 succederende amtmand på Møen og fungerende 26. Nov. 1728 til

¹⁾ Gift 6. Maj 1711 med Mechtele Sibylle Ackermann, begr. 15 Marts 1740, datter af vinhandler Gerhard Ackermann og Agnete Sibylle v. Wesen.

31. Dec. 1730, da han gik af med pension og tog bolig i København, hvor han blev begravet 22. Okt. 1735.

Hoffmann's efterfølger har vistnok været *Simon Crüger*, der blev livkirurg 4. Marts 1720 og afskediget i unåde 1728, da han havde sluttet sig til det parti, der stod fjendtligt over for dronning Anna Sofie; han kaldes i civilreglementet ogsaa kammertjener. Hans livsførelse er så bekendt og ofte skildret, at den her ikke skal omtales nærmere.

Ved Crüger's afsked blev *Johan Albrecht Mensing* 10. Juni 1728 hof- og livkirurg med 400 rdl. i gage og 100 rdl. til medicin. Han var søn af urtekræmmer Hans Jørgen Mensing og Kirstine Lindemann og født 1684 i København. I 1709 var han i udlandet, 1710—1712 skibskirurg på generalskibet og kalder sig da generalkirurg i flåden, 1715 var han kirurg ved søkvæsthuset, 8. Marts 1717 blev han eksamineret, og 1725 blev han første kirurg i søetaten. Samtidigt med, at han blev livkirurg, blev han regimentsfeltskær ved landkadetkorpset, søkadetterne og de gamle drabanter, og samme år blev han optaget i barts-kærlavet. Ved oprettelsen af collegium medicum 1740 blev han kirurgisk assessor i dette; sin stilling som livkirurg beholdt han til sin død 24. April 1746.

Mensing var en videnskabelig interesseret mand, der under Crüger's ufrivillige fraværelse ivrigt arbejdede sammen med kvæsthusets læge Laub og dets kirurg Bøssel på oprettelsen af en kirurgisk læreanstalt; men ved Crüger's tilbagekomst 1731 lykkedes det denne, der både i dygtighed og energi sikkert stod langt over Mensing, at få sagen i sin hånd og gennemføre den 1736.

Som jagtbarber vedblev under Frederik IV Bohlert at fungere til sin død 1711, hvorefter der i nogle år ikke synes at være ansat en ny jagtbarber, før *Christian Winecke* blev det 8. Okt. 1714, og samtidig blev ham forundt den mesterlavretsrettighed, som salig kongen har købt i barberamtet i

København. Han var vistnok søn af bartskær Nikolai Winecke og Hedevig Bülow og født i København 1683 (eller 1672); da han blev jagtbarber, kaldes han forhenværende hospitalskirurg; i 1719 var han undermester ved felthospitalet og i 1721 feltskær ved tøjhuset. Han fik sin bestalling fornyet af Christian VI 19. Marts 1731 og døde 25. Juni 1737.¹⁾

Efter Mensing's død blev *Johan Gottlieb Putscher* 13. Maj 1746 livkirurg hos Christian VI med rang og sæde næst efter livmedikus, men han anføres allerede fra 1737 i statskalenderen som kammertjener og fik i dette år bevilget 100 rdl. til at holde en tjener i kongens garderobe og 1739 et årligt tillæg til sin gage af 200 rdl. Putscher vedblev at være livkirurg under Frederik V efter dennes tronbestigelse og blev 13. Januar 1747 justitsråd, men gik 1749 over til at være livkirurg hos enkedronning Sofie Magdalene, hvilken stilling han dog allerede 10. Nov. 1750 ombyttede med at blive kammererer ved Øresundstoldkammer i Helsingør — øresundstoldens embeder hørte direkte under kongen, ikke under kancelliet — og avancerede derefter højt op ad rangstigen: etatsraad 17. Okt. 1760, konferensraad 10. Maj 1776; sine kirurgiske kundskaber fik han atter en kort tid brug for, idet han under dronning Caroline Mathilde's fangenskab på Kronborg i 1772 fungerede som hendes kirurg. Putscher var født c. 1709 og døde 15. Juni 1781 i Helsingør.²⁾

Som jagtbarber efterfulgtes Winecke 1738 af *Adam Hintze*,³⁾ der vedblev at fungere til Christian VI død i 1746.

¹⁾ Gift med Anne Norman, datter af juveler i København Anders Norman og Anne Margrethe Paulli; hun levede i 1767 i Sønderborg.

²⁾ Gift 15. Dec. 1744 i København med Marie (Manon) de Richebourg, f. 13. Juli 1718 i København. d. 29. Okt. 1793 i Helsingør, datter af Louis Morillon kaldet de Richebourg og Catharine Meunier.

³⁾ Hvor der i det følgende intet nærmere oplyses om de forskellige kirurgers livsdata, må oplysninger herom søges hos K. Carøe; Den danske

I en alder af c. 7 år fik kronprins Frederik (V) *Henning Georg Blumenberg* til kammertjener og kirurg; efter at denne 1733 var blevet dr. med. i Halle, blev han 1734 hofmedikus — og senere livmedikus — hos Christian VI, men er muligvis vedblevet at være kirurg hos kronprinsen, indtil *Simon Gotfred Braun* 1737 (eller måske 1736) blev det; hans instruks som kammertjener er dog først udfærdiget 24. Febr. 1739; han vedblev at fungere som livkirurg hos Frederik V indtil dennes død og derefter til sin død hos enkedronning Juliane Marie. Da han første gang fik gage c. 1737, var den på 300 rdl., i 1738 fik han 200 rdl. i tillæg; 24. Sept. 1751 blev han justitsråd. Braun var født 2. April 1702 og døde 25. Sept. 1772; i sin ungdom havde han studeret flittigt i Berlin, hvorom en ret betydelig mængde håndskrevne kollegier i universitetsbiblioteket vidner, hvor der også findes en tyk notebog med recepter, åbenbart beregnet til at have i en lomme.¹⁾

Som hofkirurg fungerede under Frederik V *Hans Frederik Wohlert* fra 6. Juli 1746 til 1768 med 400 rdl. i gage og fra 1761 desuden med 400 rdl. i tillæg, som han skulde beholde som pension. Skønt han aldrig avancerede til livkirurg, var hans anseelse som operatør dog så stor, at han i 1773 blev kaldt til København fra Slesvig, hvor til han efter sin afsked havde trukket sig tilbage, for at udføre en påtænkt trepanation på Christian VII; da Wohlert både nægtede at gøre det og frarådede det, blev det opgivet. Han var udset til 1757 at skulle være overkirurg ved Frederiks Hospital, som da oprettedes, men S. Crüger, der vistnok frygtede for at få en alt for dygtig kirurg ansat her, fik det forhindret og i stedet ansat den lidet betydelige amtskirurg David Spierling.

Lægestand 1479—1900, II—III, og i Biografisk Lexikon, hvor der findes udførlige biografier af de fleste af livkirurgerne.

¹⁾ Gift 9. Febr. 1747 i København med Frederikke Louise Gundlach, f. c. 1717, d. 15. Marts 1767, kammerpige hos dronning Louise.

Som rejsekirurg — en stilling der ikke vides at have eksisteret, siden Mathias Hollænder 1656 blev rejsebarber hos Frederik III — anføres under Frederik V *Christian Adolph Moritz*, uden at det har været muligt at oplyse noget nærmere om hans funktionstid, som dog sikkert må være faldet før slutningen af 1758, da han blev kirurg i Esbønderup. Senere havde *Johan Clemens Tode* stillingen i nogle år fra 1763.

Efter Frederik V tronbestigelse, gik Hintze af som jagtbarber, og stillingen synes da i et par år at have været ubesat, i alt fald findes *Nikolai Henrik Bertelsen* (Bartels) først anført i statskalenderen fra 1749, og nogen bestalling for ham kendes ikke; allerede ved kgl. resolution 30. Okt. 1737 var embedet tiltænkt ham, men da han ikke som fordret tog eksamen ved det kirurgiske amfiteater, blev Hintze foretrukket, og det er muligvis denne manglende eksamen, der er skyld i, at der ikke foreligger nogen officiel ansættelse. Han findes stadig anført som jagtkirurg i statskalenderen indtil 1778 inklusive, men er muligvis allerede gået af 1764, da der fandt en stor reduktion sted blandt jagtbetjentene, thi han findes fra den tid pensioneret med 200 rdl. Som ueksamineret kunde Bertelsen ikke bruge det med embedet forbundne amt i København, om hvilket der siden Hintze's ansættelse ikke mere er tale; han synes også stadigt at have haft bolig i Jægersborg, hvor han døde 16. Maj 1680 i en alder af 85 år, altså født c. 1695, men efter en angivelse andetsteds 10 år yngre.

Embedet som jagtkirurg er som sagt vist blevet ophævet 1764, men der nævnes dog endnu en enkelt gang en jagtkirurg *Georg Henrik v. Heyde*, der kaldes således ved sin død i København 6. Aug. 1775; i skiftet kaldes han dog kun kirurg, eksamineret var han ikke, i civilreglementerne findes han ikke, og nogen beskikkelse har han sikkert ikke haft.

De sidste af Frederik V hofkirurger — Wohlert, Tode, Moritz — var i modsætning til de ældre hofkirurger alle eksaminerede ved det i 1736 oprettede kirurgiske amfiteater; af de følgende var dette også tilfældet med Kølpin og Winsløw, medens de 5 sidste var eksaminerede ved det i 1785 oprettede kirurgiske akademi; kun to, Brieghel og Bodenick, var ueksaminerede. Da der om alle disse kirurger findes indgående oplysninger i let tilgængelige håndbøger, skal de ikke omtales nærmere her, men kun anføres i kronologisk orden.

Johan Frederik Brieghel (Christian VII), livkirurg 1764—1802.

Alexander Kølpin (Christian VII), hofkirurg 1768—1801.

Frederik Christian Hartvig (Christian VII), rejsekirurg 1771—1774.

Christian Frederik Winsløw (Christian VII og Frederik VI), hofkirurg 1801—1811.

Stephen Frederik Jakob Hoffmann (Christian VII), rejsekirurg 1804—1808.

Johan Christian Bodendick (Frederik VI), livkirurg 1773—1810.

Christian Fenger (Frederik VI og Christian VIII), livkirurg 1810—1845, tillige hofkirurg 1824—1830.

Henrik Christian Frederik Schumacher (Frederik VI), hofkirurg 1811—1813.

Johan Henrik Vilhelm Giesemann (Frederik VI), hofkirurg 1813—1819.

Johannes Colsmann (Frederik VI), hofkirurg 1819—1824.

Carl Christopher Withusen (Christian VIII og Frederik VII), hofkirurg 1830—1848.

Christian Frederik Wiesener (Christian VIII), rejsekirurg 1840—1842.

Omtrent samtidigt med, at embedet som jagtbarber ophørte, opstod der et nyt kirurgisk hofembede, idet der 25. Marts 1755 blev udnævnt en hofmund- og tandoperatør. I «Tandlægebladet» 1908 har arkivsekretær Holger Hansen givet indgående oplysninger om de forskellige hof tandlæger, som derfor også her kun kort skal nævnes.

Johan Gotfred Conradi (Frederik V og Christian VII) 1755—1776.

Johan Ernst Behrens (Christian VII) 1776—1786.

Moses Salomon Levi (Christian VII og Frederik VI) 1801—1817.

Anton Manini (Christian VII og Frederik VI) 1806—1830, med bolig i hertugdømmerne.

Alberti [Albert grev de Rault de Ramsault de Tortonval], (Frederik VI og Christian VIII) 1813—(1848).

Maximilian Moresco (Frederik VI og Christian VIII) 1826—1846.

Christian Ludvig Voss (Christian VIII) 1836—(1848).

Som et kuriosum kan tillige nævnes, at 1804 søgte *Isak Meyer* om at blive hofligtorneskærer og -læge; sundhedskollegiet frarådede det, men da han 1816 atter indkom med ansøgning herom, udtalte det, at det intet havde at erindre imod, at der forundtes ham prædikat af hofligtorneskærer alene, men at det anså det aldeles upassende, at han, fordi han behandlede ligtorne og negle, skulde gives prædikat af læge tillige. Selv om Meyer ikke opnåede at blive «hof», sejrede han dog på det andet punkt, for så vidt som han lige til sin død i 1838 altid opføres som «fodlæge» i vejviseren.

Da Frederik III i 1668 gav bartskærslavet i København ny lavsartikler, forbeholdt han sig «vores hofbarberer med lavets rettighed, når vi til sinds vorder, her foruden at privilegere», og kongens barberer blev enten ved et kongeligt påbud eller vistnok oftest stiltiende betragtede som havende lige rettigheder med amtskirurgerne, hvis antal ifølge Frederik III artikler skulde være 12, et antal, som senere efterhånden forøgedes noget.

Om særlige kirurger for dronningerne har der åbenbart dengang ikke været tale, og da der senere ønskedes en sådan, måtte kongen bøje sig for sin egen lov og købe en amtsrettighed.

Efter Frederik III død vedblev som tidligere omtalt Philip Hacquart at være livkirurg hos enkedronning Sofie Amalie; ¹⁾ nogen særlig kirurg vides dronning Charlotte Amalie ikke at have haft, før Christian VI i 1687 købte den afdøde Josef Labathery's amt og overdrog det til *Johan Philip Prescheur*, der da kaldes dronningens livbartskær og ifølge kgl. befaling 22. Juni 1687 skulde optages i bartskærslavet; om han allerede i længere tid har været bartskær hos dronningen lader sig heraf ikke sikkert slutte; både Labathery, Prescheur og dennes efterfølger Janssen hørte til den reformerte menighed ligesom dronningen, og det ser således ud, som om hun har ønsket at have en reformert bartskær i sin tjeneste; muligvis har allerede Labathery været kirurg hos hende og hans amt købt af den grund. Prescheur må have været en anset og dygtig mand, thi 15. Okt. 1695 fik han som tidligere omtalt ordre til sammen med livbartskær H. v. Soest at have kirurgisk tilsyn med de syge i børnehuset og 10. Okt. 1704 til sammen med prof. J. v. Buchwald og stadsfysikus P. Hacquart at eksaminere jordemødre. Om hans oprin-

¹⁾ Som bademoder hos dronningen nævnes 1666—1667 Elisabeth Jonge.

delse vides intet; han døde vistnok i begyndelsen af 1710, thi 14. Januar blev der givet bevilling til, at han måtte begraves om aftenen.¹⁾

Hans efterfølger blev *Abraham Fanssen*, der fik amtet og ifølge kgl. ordre skulde optages i bartsværket 17. Maj 1710; men det synes tvivlsomt, om han nogensinde blev det; heller ikke om han vides nærmere; han blev begravet 8. April 1715.

Efter den tid kendes der længe ikke nogen bartsvær, der har haft dette amt — som vedblev at være i kongens eje — og fungeret som livbartsvær hos dronningen, måske dog *Johan Wolfgang Eberhard*, der søgte om det i 1719 og i 1721 kaldes amtsmester, men noget sikkert herom vides ikke; hvad der kunde tale herfor er, at han senere blev toldkammererer i Helsingør, en stilling, der som nævnt under Putscher, oftere blev besat med hofembedsmænd.

Hos den til Klausholm forviste enkedronning Anna Sofie fungerede som hofkirurg *Jens Larsen Brandt*, født 4. Okt. 1690 i København og død der 1. Nov. 1764, hvor han havde levet som pensioneret med 300 rdl. årligt efter dronningens død 1743.

Enkedronning Sofie Magdalene synes samtidig at have haft to hofkirurger, af hvilke dog *Niels Nielsen* vistnok har været dronningens egentlige kirurg fra 1756, medens *Frederik Christian Rehfeld*, der var ueksamneret, rimeligvis kun har været en underordnet assisterende kirurg, da han ikke findes i statskalenderen. Han var født i Danmark c. 1739 og døde 24. Marts 1802 i København, hvor han efter dronningens død 1770 havde praktiseret som kirurg.²⁾

¹⁾ Gift før 1689 med Christine Morellie, begr. 6. Juni 1705.

²⁾ Gift 29. Sept. 1779 i København med Charlotte Amalie Bruhn, f. 1755, d. 7. Sept. 1809, datter af livskytte Henrik Bruhn og Johanne Sofie Claudi.

Det enkedronning Sofie Magdalene tilhørende amt, som rimeligvis er det samme, som Christian V i sin tid havde købt, blev 17. Jan. 1749 af enkedronningen givet til *Johan Conrad Detlef Wolf* (f. c. 1704, d. 1793) med forpligtelse til at tilse dronningens hofstat; han beholdt amtet til 1783, da dronningen overdrog det til *Herluf Trolle Grüner*, men da han ikke vilde underkaste sig kirurgisk eksamen, protesterede lavet så energisk, at han 1785 måtte opgive amtet; og ikke bedre gik det *Førgen Gad*, som derefter fik amtet og vistnok heller ikke havde eksamen, da han ikke lod sig introducere i lavet og 1788 opgav det for at blive eskadronsfeltskær i Norge. I tre år synes amtet derefter at have stået ledigt, thi først 8. Aug. 1791 blev det givet til *Frederik Gabriel Preisler*, der mærkelig nok heller ikke var eksamineret og forgæves søgte at tage eksamen ved kirurgisk akademi i 1794 og 1797, men til sidst blev tildelt licentia practicandi og beholdt amtet til sin død 1810; efter den tid kendes ikke noget til, at det er blevet besat, men fra Juliane Marie's død 1796 til Frederik VI død 1839 var der heller ikke nogen enkedronning.

Hos enkedronning Juliane Marie var *Johan Vilhelm Wilbrecht* først hofkirurg fra 1777 og derefter livkirurg 1792—1796.

Medens F. C. Winsløw var hofkirurg hos Frederik VI, fungerede som amanuensis hos ham og senere hos hans efterfølgere *Peter Eiler Madsen*; han var som adskillige af de foran nævnte ueksamineret; senere fik han licens og anføres fra 1836 i statskalenderen som hofkirurgens amanuensis; efter Frederik VI død var han kirurg hos enkedronning Marie Sofie Frederikke til hendes død i 1852.

Det var ikke alene kronprinserne, der havde deres egne kirurger, også adskillige af de andre prinser og fyrstelige personer havde det dels allerede som børn, dels senere som voksne og selvstændige, men at fremskaffe nogen fuldstændig fortegnelse eller udtømmende oplysninger om disse, vel til dels privat ansatte kirurger er næppe muligt. Endnu så sent som 1785, da der ved kirurgisk akademis oprettelse tillige blev indstiftet et collegium academicum, blev det bestemt, at dette collegium skulde bestå af de tre professorer ved kirurgisk akademi, kongens livkirurg og «de øvrige det kgl. huses livchirurgi», og det forekommer da også senere enkelte gange, at en kirurg bliver ansat hos en prins med det udtrykkelige forbehold, at han ikke skal være medlem af dette collegium.

Hos Frederik III søn prins Jørgen (født 1653), den senere prins Georg, gift med dronning Anna af England, omtales som kirurger *Thomas Speitzer*, om hvem ellers alle andre oplysninger mangler, og *Ludvig von Alpen*, der blev antaget 14. Nov. 1666 med en årlig løn af 200 rdl., og som må have ledsaget prinsen på en udenlandsrejse 1669—1670 til Paris, London og Rom, da han fik penge udbetalt i disse byer og til sidst i Altona i Marts 1670; efter hjemkomsten må han være blevet afskediget, thi han fik sidste gang udbetalt løn 1. Maj 1670, men vides endnu at have levet i 1673.

Hos Christian V søn prins Carl (født 1680) blev *Johan Henrik Børgen* bartsvær 1. Juli 1695 for at ledsage prinsen på en udenlandsrejse; på grund af beskyldning for en (ubekendt) forseelse tog han allerede 25. Dec. sin afsked i Utrecht og fik 1. Jan. 1696 *Andreas Mallerbach*¹⁾ til efterfølger; denne kaldes senere altid kun kammertjener og er muligvis afgang eller død 1728, da *Balthasar Gottlob*

¹⁾ Gift 14. Febr. 1704 i København med dronningens kammerpige Susanne Lamarck, f. c. 1673, d. på Vemmetofte, begr. 6. Juli 1723 i Spjellerup.

*Kretzschmer*¹⁾ blev kammertjener og kirurg. Han havde været enebader i Odense fra 20. Sept. 1704 til 1. Aug. 1712, da han fik borgerskab som bader og kirurg i København; han var død inden Aug. 1738, men når vides ikke.

I en del år levede i Danmark, allerede i Frederik IV tid, Christian VI svoger hertug Frederik Christian af Brandenburg-Kulmbach og hos ham var ansat som kammertjener og livkirurg *Wolfgang Jakob Müllner*, født 5. Febr. 1701 i Nürnberg, en fremragende dygtig mand, der 1733 blev generalstabskirurg ved de danske tropper i kejserlig sold, men inden han fik tiltrådt denne post blev han ved hofintriger fængslet og ført til Norge, hvor han i to år sad på Akershus; da hans uskyldighed blev bevist, blev han provinsialkirurg på Bornholm, men forlod snart Danmark og levede derefter som anset operatør i Nürnberg, hvor han senere blev livkirurg hos markgrev Frederik Ernst af Brandenburg-Bayreuth og døde 5. Febr. 1779.²⁾

Foruden denne broder til dronning Sofie Magdalene levede også ved det danske hof hendes søster fyrstinden af Østfriesland Sofie Caroline, fra 1740 i København, fra 1756 til hendes død 1764 på Sorgenfri slot. Hos hende var *Frants Dridrik Lüders* i en del år livkirurg og gik derefter c. 1766 over til at blive kammertjener og kirurg hos Frederik V søn arveprins Frederik, hos hvem han 1783 blev livkirurg.

Hos en anden fremmed fyrste, prins Carl af Hessen (senere Frederik VI svigerfader) var, medens han opholdt sig i København med bolig på Kristiansborg, *Johan Ernst Christoph Justinus*, f. c. 1733, d. 20. Maj 1773, kammertjener og livkirurg; senere, da prinsen boede i Slesvig by, var *Georg Vilhelm Nussbaum* hans livkirurg.

¹⁾ Gift før 1712 med Johanne Engel, datter af bader i København Peder Engel og Karen Jensdatter.

²⁾ Herholdt og Mansa. Saml. til den danske Medicinalhistorie, s. 222.

Ved de forskellige danske prinsehoffer under Christian VII, Frederik VI og Christian VIII var i tidsrummet 1793—1848 ansat følgende kirurger:

Johan Christian Wiesener, kammertjener og kirurg hos prins Christian (VIII) Frederik 1793—1823.

Mikael Castberg, kammertjener og kirurg hos prins Frederik (VII) 1814—1824.

Carl Frederik Holmer, kammertjener og kirurg hos prins Frederik (VII) 1824—1840; efter et noget indviklet rangssystem fik han 1826 titel af hofkirurg, blev hofkirurg 1828 med livkirurgs rang, endelig livkirurg 1833 og afskediget 1840.

Christian Frederik Wiesener, kirurg hos prinsesse Vilhelmine i de år (1834—1838), da hun skilt fra prins Frederik (VII) havde egen hofstat i København.

Carl Peter August Schwartzkopff, kammertjener og kirurg hos prins Ferdinand 1803, hofkirurg 1812, titulær livkirurg 1833—1839.

Christian Frederik Schwartzkopff, hofkirurg hos prins Ferdinand 1839—1851.

Uden for København førtes der i årene 1780 til 1830 et par ret mærkelige hoffer i Horsens, først 1780—1807 af dronning Juliane Marie's broderbørn, de fra Rusland forviste fire prinser og prinsesser, der efter revolutionen i St. Petersborg 1741 fra små børn havde levet fængslede, til dels fødte i fængslet i bispegården i Cholmogory tæt ved Archangel, indtil kejserinde Catharine gav dem tilladelse til at tage bolig i Horsens, hvor deres tante, enke-dronningen, vilde tage sig af dem.

Ved dette hof var to i Horsens praktiserende kirurger ansatte, først *Carl Frederik Lederer*, der kaldes læge ved dette hof og synes at være gået af c. 1790, og derefter

Johan Echsted, der var kammertjener og kirurg ved det russiske hof til dets ophør.

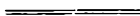
Tre år efter den sidste russiske prinsesses død fik 1810 prins Christian (VIII) Frederik's fraskilte hustru prinsesse Charlotte Frederikke anvist som bolig, nærmest som forvisningsted, det til den russiske fyrstefamilie indrettede palæ, hvor hun førte et i sin tid meget omtalt lystigt hof, indtil hun 1829 fik tilladelse til at tage bolig i Rom. Ved dette hof ansattes som hofkirurg *Samuel Starinsky*, tillige distriktskirurg i Horsens, 1811—1816; efter den tid blev der ikke ansat nogen hofkirurg; lægetilsynet har vel da været betroet en af de i Horsens praktiserende læger eller kirurger, og det daglige tilsyn en ueksamineret tidligere kompagnikirurg *Andreas Henrik Frederik Gehrs*, f. c. 1783, d. 11. Sept. 1852 i Horsens; i dødsavtissementet kaldes han «fhv. hoflæge ved prinsesse Charlotte Frederikke's hof», men i kirkebogen mere ligeud «kirurg»; i 1814 søgte prinsessen forgæves at skaffe ham licens.

Med enevældens ophør 1848 og det konstitutionelle kongedømmes indførelse ved grundloven 1849 ophører kongernes livlæger og livkirurger at være statsembedsmænd, omend de stadigt som embedsmænd under civillisten får kongelig udnævnelse. Allerede ti år tidligere var skellet mellem læger og kirurger blevet slettet ved den i 1838 indførte forenede medicinske og kirurgiske eksamen, og det fra gammel tid mindre ansete begreb kirurg forsvinder hurtigt helt for fællesbegrebet læge; først en langt senere tids specialisering af den medicinske videnskab har atter bragt modsætningsforholdet mellem medicus og chirurgus frem under særlige forhold, også kaldt den gamle betegnelse livkirurg til live igen i de sidste 10 år af Christian IX liv, årene 1896 til 1906.

Kongernes hof- og livkirurger 1660—1848.

(Tallene i parentes angiver, at vedkommende kirurg allerede har fået ansættelse hos kronprinsen).

Philip Hacquart 1658—1689.	Simon Gotfred Braun (1737)—1766.
Jørgen v. Ørsted 1660—1679.	Hans Frederik Wohlerst 1746—1768.
Henrik J. Skriver (1662)—1676.	Johan Frederik Brieghel (1764)—1802.
Henrik v. Soest 1684—1698.	Alexander Kølpin 1768—1801.
Henrik Licht 1698—1712.	Christian Frederik Winsløv 1801—1811.
Johannes v. Buchwald (1689)—1707.	Johan Christian Bodendick (1773)—1810.
Jakob Stendrup 1709—1715.	Christian Fenger 1810—1845.
Johan V. T. Hoffmann 1715—1720.	Henrik C. F. Schumacher 1811—1813.
Simon Crüger 1720—1728.	Johan H. V. Giesemann 1813—1819.
Johan Albrecht Mensing 1728—1746.	Johannes Colsmann 1819—1824.
Johan Gottlieb Putscher (1737)—1749.	Carl Christopher Withusen 1830—1848.

Paschier Lamertijn og Christian d. 4des Dækketøj.

Af

Elna Mygdal.

Skønt der om Chr. d. 4des Dækketøj allerede er skrevet noget i Tidsskrift for Industri 1913¹⁾, er der, ved en omtrent samtidig hermed udkommen Afhandling i *Oud Holland* af Hr. Prof. J. Six, en derefter følgende Korrespondance med Professoren og endelig fornyede Studier i Rigsarkivet, fremkommen forskellige Ting af Interesse, som giver Grund til endnu en Gang at vende tilbage til disse Dækketøjer. Six' Afhandling fortæller om Paschier Lamertijn (Pasquier Lammertin) Hollands berømteste Damaskvæver, som menes at være født i Kortrijk (Courtrai) omkring 1563 og i 1595 at være flyttet derfra til Haarlem paa Grund af sine religiøse Meninger. Kortrijk, der hørte til de spanske, katholske Nederlande, var paa den Tid Hovedsædet for en blomstrende Linneddamasktilvirkning. Herfra har Lamertijn medbragt Kunsten til Haarlem, som var bekendt for sit fine Lærred og sit Blegeri. Hans store Mønstre nødvendiggør en meget indviklet Teknik og kendetegner ham som værende langt dygtigere end samtidige

¹⁾ Elna Mygdal: Af Dækketøjets Historie.

Vævere, der altid benytter symetriske Mønstre, vævede med «Spidsforretning» og gentagende sig saavel i Bredden som i Længden, medens de hidtil kendte af Lamertijns Mønstre ikke kender Symetri og kun delvis Gentagelse i Længden. Denne Maade at væve paa mentes at skyldes en særlig Opfindelse, hvorpaa han fik et Privilegium, der blev fornyet i 1601 og igen i 1606. I det 16de Aarhundrede er dog vævet ligesaa store Mønstre som hans, saaledes to Servietter i Victoria and Albert Museum, af hvilke den ene er vævet for Henrik d. 8de af England, medens den anden har en Fremstilling af Maria Bebudelse (se J. Six: Zestiende-Eeuwsch Damast, Het Huis 1913); det er derfor et Spørgsmaal, om Lamertijns Fortjeneste ligger i en ny Opfindelse eller — hvad snarere maa anses for sandsynligt — i at kunne beherske Samtidens møjsommelige Teknik mangedobbelt.

Allerede i 1593 berettes i et Aktstykke fra Haarlem, at der er betalt Lamertijn 4 £ 4 S pr. Alen for 49¹/₂ Alen Damask med Daniels Historie; af dette Mønster kendes nu ingen Eksemplarer. Derimod findes flere Servietter som de, han i Aarene 1601—5 vævede for Prins Maurits af Nassau. Prof. Six beskriver disse saaledes: Længde 97—100 cm, Brede 70 cm meget fint Damask.

Bort: a. foroven. I. Gelderns, Hollands, Zeelands, Utrechts, Frieslands og Zütphens, Overijsels og Groningens kronede Vaaben; II. Mynder jagende et Vildsvin, en Hjort og en Hare mellem Buske. I Hjørnerne et Ornament. II. Sol, Skibsskrog, Bibel, Retvinkel, Passer, Stjerne, Sværd, Gradbue af Solur, Maane. I Hjørnerne: Jord- og Himmellegeme. b. forneden: III. Bøsse, utydeligt Instrument, Krudthorn, Kanon; i Hjørnerne: retvinklede Ornamenter. IIII. Vandplanter og en lang Bro, foran hvilken findes And, Fisk, en Robaad, en Svane, Fisk og en Fisker. Derunder et Vers i to Afdelinger:

LOF · GOD · IN · WIENS · HANDEN		EN · DOOR · DE · LOFLICKE · DAET
HIER · ALLE · GHEWELT · STAET		DES · NASSOVWEN · VOL · EEREN
HII · WAECT · OVER · ONS · LANDEN		MET · EENDRACHTICH · SAET
DOOR · EDELER · STATEN · RAET		CLEINE · SAKEN · VERMEEREN. ¹⁾

og Byen Haarlems Vaaben.

Længdebort til venstre I: Falkejagt, i opadstigende Række Jægere, Træer og Falke, der anfaldet Hejre. II. Vaabentrofæer, til højre inderst: Vaabentrofæer, yderst: Træer og Jægere. I Midten findes et frugtbærende Orange-træ, der til højre har en afhugget Stamme, til venstre et lille Skud. Over Træet er Prins Maurits af Nassaus Vaaben, hvorom staar: JE · MAINTIENDRAY · NASSAV under Vaabnet AN^o 1601 (el. 1604 el. 1605). Under Træet staar TANDEM · FIT · SVRCVLVS · ARBOR. (Omsider skyder Træet Kvist). Til højre og venstre er 8 Vaaben, begyndende med heraldisk højre: Nassau, Hessen, Stolberg, Coninckstein; til heraldisk venstre, Sachsen, Mecklenburg, Coninckstein (fejlagtig anbragt i Stedet for Hessen) og Sachsen.

Med Borter ganske svarende til disse Servietter og ligeledes med et Mønster uden Symetri el. Gentagelse er der vævet Servietter for Christian d. 4., hvorfor Prof. Six ogsaa — og sikkert med Rette — anser disse for vævede af Lamertijn. Exemplarer af dem findes i den Six'ske Samling, Nederl. Museum, Museet i Kortrijk; desuden to paa Rosenborg, indkøbte i Holland og skænkede af Murmester Frohne. Disse har en Længde af 98 cm, Bredden 69¹/₂ cm og en Tæthed af 32 Kædetraade og 50 Skud pr. cm, hvad der for Skudtætheden er et usædvanlig stort Antal. Servietterne har i Midten det danske Rigsvaaben med Krone; i dets Hovedskjold: Danmark, Norge, Sverige, Gotter og Vender; i Midtskjoldet: Slesvig, Holsten, Stormarn, Dit-

¹⁾ Pris Gud i hvis Haand her al Magt staar; han vaager ved ædle Staters Raad over vore Lande; og ved den ærefulde Nassauers priselige Gærninger forøges smaa Ting ved Enighed (endrægtig Sæd).

marsken; i Hjerteskjoldet: Oldenborg og Delmenhorst; derunder ANNO 1602; dernæst et kronet Skjold med C, AK, Kongens og Dronning Anna Kathrines Navnetræk. Udenom 16 Vaabenskjolde, 4 foroven, begyndende med Danmark til heraldisk højre og fortsættende Rækken af Vaabenmærkerne i samme Orden som Rigsvaabnet, No. 12: Gulland, No. 13: Island, No. 14: Øland, No. 15: Femern og det sidste tomt. Det er antagelig disse Servietter, hvorfor Kongen d. 28. Sept. 1603 betaler sin Hattestafferer, Willoom Carron — for 162 Alen fin Damaskdrejl à 2 Daler 1 Ort — 364 Daler 2 Ort og for 178 Al. Servietter à 3 Ort — 133 Daler 1 (2) Ort.¹⁾ Willom Carron nævnes i Rentemester Regnskaberne fra 1603 til 1609 som Indvaaner i København og er muligvis en Slægtning af den Noël de Carron, som senere er Lamertijns Agent ved det engelske Hof.

I Victoria and Albert Museum findes en af L. vævet Serviet.²⁾ Den har i Kanten en Række smaa Firkanter. I Midten er det engelske Kongevaaben visende: I 1 og 4 England, 2 og 3 Frankrig; II 1 Edward Bekenderen, 2 St Edmund eller St Oswin (muligvis kan det være Sverig?) 3 , 4 St Edward Martyr og i Hjerteskjoldet Norge. III Rom, IIII 1 2 Kong Arthur? 3 Kong Arthur, 4 St Georg, og i en indskudt Spids: Irland. Hjerteskjoldet viser Wales. Vaabnet er dækket af en Kongekrone og omgivet af Hosebaandsordenen med dens Indskrift: HONI · SOIT · QVI · MAL · Y · PENSE, derunder et Baand med SEMPER · EADEM (Stedse den samme). Vaabnet holdes af en Løve og en Drage. I Hjørnerne er Englands, Frankrigs, St. Georgs og Skotlands Vaaben med Kongekroner; mellem

¹⁾ Ovenstaaende om Chr. 4.s Servietter har været omtalt i Tidsskrift for Industri 1913, se: Af Dækketøjets Historie.

²⁾ Beskrivelsen her er efter Prof. Six, der er blevet hjulpet af *Society of antiquaries*.

Vaabnene er paa den vandrette Led engelske Roser og franske Liljer ogsaa med Kongekroner. Under de to øverste Vaaben en Indskrift: ANNO · 1603 · INDE · 4 · DE · MAENT.

Den maa saaledes være vævet for Jacob d. I, som i den 4de Maaned 1603 fulgte Elisabeth — død 3. April — paa Tronen; han forandrede det engelske Vaaben, der havde holdt sig temmelig ens siden Edvard d. III's Tid og bestod af et firdelt Skjold: 1 og 4 England, 2 og 3 Frankrig. Jacob I tilføjer Irland og Skotland og bruger de siden da sædvanlige Skjoldholdere, Løven og Enhjørningen. Indtil hans Tid har disse været forskellige. Elisabeth brugte en Løve og en Drage, der ogsaa forekommer paa et enkelt Sejl fra Henrik den 8des Tid, medens denne sædvanlig brugte en Drage og en hvid Mynde.¹⁾ Skjoldholderne er her paa Servietten de samme som Elisabeths, men, da Servietten er vævet kort efter Jacob I's Tronbestigelse, havde Kongen maaske endnu ikke forandret dem; maaske kan det være en Fejltagelse af Lamertijn (ligesom det ene Vaabenmærke paa Prins Mauritz' Serviet). Lamertijn forsøgte at faa Privilegium ogsaa i England, men dette mislykkedes; derimod fik han Fornyse af sit Privilegium i Holland og henvendte sig til Byen Alkmar for at faa den Støtte, som han ikke kunde undvære. Byens Styrelse, der gerne saa det haarlemske Linnedvæveri blomstre op i Alkmaar, sluttede Contract med ham, hvorved han bl. a. fik 3000 Fl. i rentefrit Laan, for hvilket han gav Sikkerhed i sit Hus. Fra November 1607 haves Aktstykker omhandlende noget af det højst betalte, han har lavet, nemlig Duge og Servietter til en Pris af 30 Fl. Alen, hvilke Linnedvarer er bortskænket i England ved Agenten Carron paa Landets Vegne. Ikke desto mindre kan L. ikke klare sig økonomisk, og i August 1608 tilbyder han Byen Alkmar for 1200 Fl. Linnedvarer, som Byen ikke vil

¹⁾ Siebmachers Wappenbuch.

købe, men giver ham Pengene til Laans, dog kun for tre Aar og mod sikkert Pant. Den 29. Juni 1609 sælger han for 6480 Fl. fint Linnedamask, nemlig 270 Alen à 24 Floriner pr. Alen, hvilket Staten forærer Kongen af Frankrigs og Englands Gesandter. Aaret efter betales ham for en Gave til Spinola 3675 Fl.; det er dog ikke den Pris, han har forlangt, nemlig 24 og 15 Fl. pr. Alen, der af sagkyndige Fruer sættes til 20 og 12 Fl., skønt man regnede hans Arbejde for saa fint, at det var en Hæder for Landet.

Disse meget kostbare Vævninger kendes nu ikke en Gang af Beskrivelse. Derimod findes i «het Haarlemsche gemeente archief» en Fortegnelse over det Dækketøj, som fra d. 11te til d. 14de November 1611 købtes for Generalstaterne af forskellige Vævere for at foræres til de netop til Landet komne «to Fruer, Prinsessen af Conde og Prinsessen af Oranien». Købet, der beløber sig til 10178 Gl. 15 St. 9 D., besørges paa Staternes Vegne af Borgmester Maerten Ruychaver med Assistance af Haarlems Borgmester. Mellem de sælgende Vævere findes Paschier Lamertijn, der for 717 Gl. 5 St. sælger en Dug 8 $\frac{1}{2}$ Alen lang, med Fortællingen om David og Goliath i Borten, i Midten Strøblomster (gesayde bloemen), dertil 21 Servietter, — — 1 Dug med Rebekkas og Samaritanens Historie i Borten (vel hver Historie i sin Bort), i Midten Borddækning, dertil 18 Servietter, — endnu 1 Dug med Rebekka og Samaritanen i Borten og i Midten Strøblomster, ligeledes med 18 Servietter — samt endelig 1 Dug med *Galejer, Jagt, Skibe, Klitter m. m. i Kanten, Borddækning i Midten, nassauske Vaaben og Neptun*, dertil 2 Dusin Servietter med nassauske Vaaben. Lamertijn betales med en Pris fra 8 Gl. 8 St. til 9 Gl. 10 St. pr. Alen i $\frac{12}{4}$ Bredde, medens de øvrige Vævere for samme Bredde betales fra 3 til 4 Gl. 4 St. Lamertijns betales saaledes endnu med 2 à 3 Gange den almindelige Pris, men det er dog en Nedgang fra 18 Gl., som, i Følge et Aktstykke, er betalt ham i Aarene

1609—10 af amsterdamske Købmænd for Duge, hvis Mønstre beskrives omtrent som den sidste af de 4 fra 1611. I 1613 gør Generalstaterne atter et større Indkøb af fint Linneddamask, uden at man dog ved hans Pris eller hans samlede Salg, men det skulde ogsaa blive hans sidste Triumf i Holland. Hans Privilegium, der var fornyet i 1606, udløb, og hans Ansøgning om at faa det fornyet igen blev afslaaet. To Forsøg, han i 1613 gjorde for at faa Byen Alkmaar til at tage Vævninger som Betaling, for hans første Afdrag paa 1000 Fl., mislykkedes. Da han ikke kunde betale, tilbød han sit Hus, fik først Afslag, men den 8. Dec. 1614 blev det besluttet at købe Huset for 2700 Fl. at betale den 6. Maj. Efter endt Afregning havde Lamertijn ikke mere at haabe eller vente af Alkmaar, og han vendte sig derfor til sin bedste Kunde, «De stormægtige Herrer», om et Laan paa 2000 Fl. men fik Afslag i April 1615. Mere Held havde han med et andet og mere beskedent Forsøg i Mai 1615. Efter Taksering af to sagkyndige Fruer afkøbtes ham for 995 Fl. 10 St otte fine Duge og 22 tilhørende Servietter til en Pris af 5 Fl. 10 St pr. Alen i $10\frac{1}{4}$ Bredder = 6 Fl 12 St pr. Alen i $12\frac{1}{4}$ Bredder, en Pris — meget nærmere den gængse for Damask end den, han tidligere havde faaet. Et halvt Aar efter søger han endnu en Gang at faa «de stormægtige Herrer» til at købe tre Dusin Servietter til samme Pris, men faar Afslag d. 16. Nov. 1615. Kendte hollandske Aktstykker giver ikke senere Oplysninger om ham. Af hans Kompositioner genfindes Borddækning (banquet op tafel) i andre hollandske Arbejder, bl. a. af den lidt yngre Hollænder Quirijn Jansz. Genren er repræsenteret her i Landet ved en Dug paa Folkemuseet og et Par Servietter i Privateje. — Strøblomster genfindes i senere Servietter, se *Oud Holland 1910* to saadanne fra 1646 og 1654. Det er løse, men tæt lagte Blomsterkviste. Lamertijns Borter kan muligvis have haft Indflydelse paa nogle enkelte senere

Borter, men Kendemærket for hans Arbejder, Manglen paa Symetri, genfindes ikke hos andre hollandske Vævere. Af hans Duge er hidtil intet Exemplar fundet i Holland. Derimod findes paa Rosenborg en Dug, som, naar de nassauske Vaaben ombyttes med danske, i Hovedsagen svarer til den ved Salget til Generalstaterne 1611 opførte Dug med Galejer, Jagt, Skibe, Klitter m. m. i Borten og Borddækning i Midten, hvorfor ogsaa Prof. Six, da han saa Dugen afbildet i Tidsskrift for Industri, gjorde mig opmærksom herpaa og mente, Dugen var af Lamertijn. Der var to Muligheder, enten havde Lamertijn som selvstændig solgt Dugen til Kongen, eller han havde arbejdet paa Kongens Silkeværk. At det maatte være det sidste, var der ingen Tvivl om. Dugen var mærket K T d. e. Karel Thiessen. Forvalter og Tilsynsmand ved Silkeværket. Lamertijn var i Listen over Haandværksfolkene ikke nævnt som Damaskvæver (disse, der var af særlig Interesse for Dækketøjets Historie, var alle anførte i Tidsskrift for Industri), men ved nærmere Undersøgelse af Regnskaberne, fandtes han som *Bomside weffuer* i Listen for Udgifter fra 1. Maj 1620 til 1 August 1623; han har faaet udbetalt 167 Cur. Dr. og der er udleveret 9 *schock* Danziger Linnedgarn¹⁾ til ham. Der findes derimod ikke for ham som for de andre Vævere nogen Fortegnelse over leverede Arbejder. *Bomside*, paa hollandsk nu *Boomsijde*, er det samme som *Bombazin*:²⁾ et Stof af Uld og Silke — oprindelig *Bombycina* af bombyx = Silkeorm, saa Bomsidevæver har muligvis været det samme som Silkevæver.

¹⁾ Danziger Linnedgarn er i Silkeværkets Regnskaber overalt anført i Skok og Streng i Modsætning til andre Sorter, der anføres efter Vægt. Jævnfør R. W. Bauers Haandbog i Mønt, Maal og Vægtforhold, 1882, hvorefter Danzig for ermellandske Garn beregnede 1 Schok à 60 Styck à 20 Gebinde, à 40 Faden à 3¹/₂ Ellen (= 2,3343 Mtr.).

²⁾ Velvilligt meddelt mig af Prof. J. Six.

Mellem de specificerede Lister over hver Vævers Fortjeneste findes *Pasquier Lambertinn*, Bommsideweffuer.

*Fra dend 4 Augusti Anno 1620: hannom først ehr bleffuen betallet til dend 24 Novembris Anno 1621: hannud wed Døden ehr affgangenn,
Bekommidt.*

*Penninger 167 C Dr
Danndziger Linengarn 9 schock*

Nota. disse 9 Schock garn findes icke i Carell Thiesens bøger hannom adt werre tillreignedt, menns hans Weffue och ald tillbehør, Kong Maiett: efter hanns død, emod huis hannud er Schyldig bleffuen, adt were tillreignedt.

Hvor stor den Sum er, han først har modtaget, oplyses ikke. Troligvis har han faaet Penge i Forskud, saa Vævene med Tilbehør tages ogsaa som Afdrag herpaa, da de 9 Skok Linnedgarn neppe kan have repræsenteret saa stor Værdi som hans antagelig store og indviklede Væve. Af Arbejder, der bærer hans Præg, kendes foruden Dugen de to Tæpper, som Christian d. 4de d. 29. April 1622 forærede de russiske Gesandter. Det ene af disse, der nu opbevares i kejsersk. Skatkammer i Moskva, er i Fortegnelsen over Varer, leverede til Kongens eget Brug opført som No. 280. *Schiffuedecke. af blaa ock hvidt silcke* og er i August 1621 — altsaa medens Lamertijn endnu var i Live, afleveret af *Legatiur weffuer Frandtz von der Spell* og *dischdecken weffuer Johan Geritzen*. Det andet, No. 490 af brandgult og rødt Silke, er af samme Vævere afleveret 2. Marts 1622 (altsaa efter L.s Død), ligesom de i Januar 1622 afleverede 37¹/₄ og i Februar 21 Alen bredt Linnedamask à 12 fl , samt den 8. Juni 59 Alen à 4 fl (smalt ifølge Prisforskellen). Samme 8. Juni kvitterer Kongen for 2 Damaskduge à 9³/₄, 1 à 6¹/₂ og 1 à 6³/₄ Alen, 22³/₄ Alen Servietter og 4 Stk. Haandklædedamask, hvoraf det

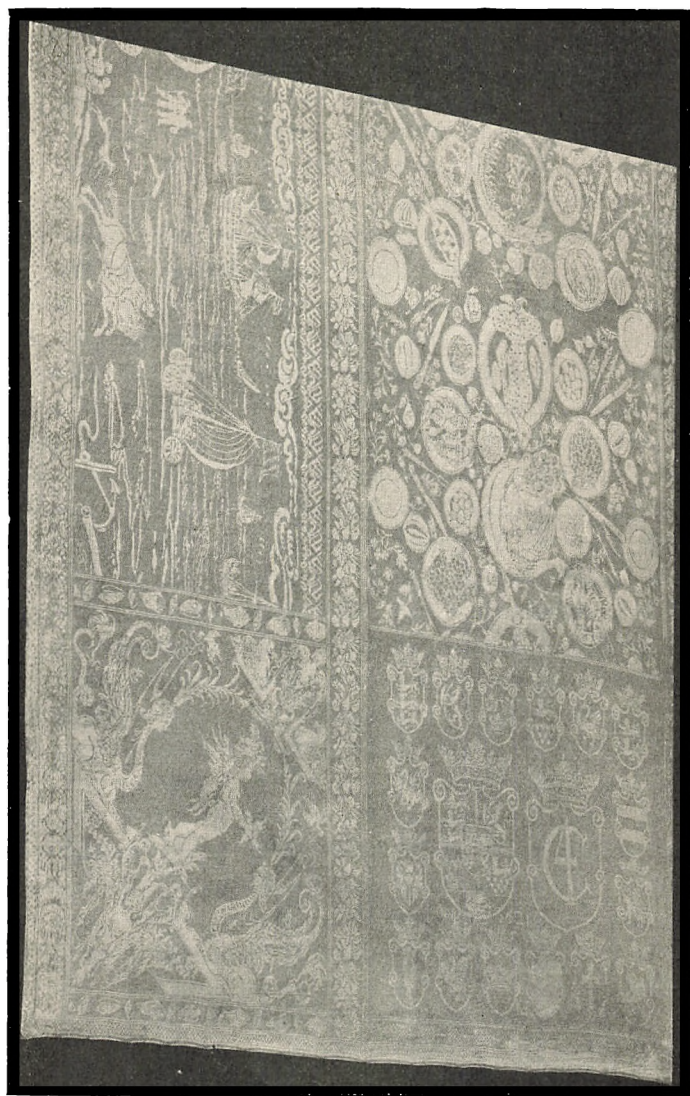

Christian 4's Serviet. Rosenborg.

ene paa 59 Alen. I Listen over de til Kongen leverede Varer er dette Linneddamask forsynet med Numrene 1 til 9, men det, som leveres af de to nævnte Vævere, er i Varefortegnelsen ikke numereret. Det er dog stadig sandsynligt, at det er disse to, der har vævet Dugen paa Rosenborg, og at den er én af de ovennævnte fire Duge; den er i Hjørnet mærket $6\frac{1}{2}$ og maaler 6 Al. 14". Frandtz v. d. Spell og Johan Geritsen har rimeligvis hjulpet Lamertijn i hans sidste Levetid og derved lært hans Mønstre og Metode at kende og senere forsøgt at arbejde videre paa sanime Maade. Dugen og Silketæpperne, (de sidste beskrives efter Afbildningen i Fr. Martins Værk: *Danische Silberschätze aus der Zeit Christian d. IV*), har samme pragtfulde Bordopdækning (banquet op tafel) i Midtfeltet med omtrent tre Gentagelser i Længden, men ingen i Bredden. Paa Tæpperne findes efter Midtfeltet paa den korte Led en smal Stribe med Indskrift:

CHRISTIANUS . 4 . VAN . GHODES . GHENADEN . FRIS
 dernæst 16 Vaabenskjolde af ganske *samme Form* og med samme Vaabenmærker, som paa de ovenomtalte af L. vævede Servietter, omsluttende to Skjolde, det ene med Rigsvaabnet, det andet med Kongens Navn — Servietterne har Kongens og Dronningens, men hun var død 1612. — Imellem Skjoldene staar 1621 og KT og i en smal Stribe der under IN . ALLEN . SINNE . DADEN . IS . ANNO . 1622.¹⁾ Paa Dugen mangler Indskriften og er ikke erstattet af nogen Bort ind mod Midtfeltet, hvad der kunde tyde paa, at den, om end med Lamertijns Mønster, kan være vævet af en Mand med mindre Smag. I hvert Hjørne er én af Ornamentet indrammet Genie, ensartet virkende, men dog forskellige. Saavel paa Dug som Tæpper begrænses Midtfeltet paa Længdesiderne af smalle Blomsterborter, hvorefter paa Tæpperne

¹⁾ Hvorvidt begge Tæpperne har samme Aarstal, fremgaar ikke af Martins Værk.

Christian 4's Dug. Rosenborg.

kommer smaa svævende Genier med Ordet GLORIA, paa Dugen en ornamental Stribe. Raade Tæpper og Dug har en Længdebort med Jagt, galopperende Jægere og Myn-der o. s. v., i Baggrunden en By med Taarn og Vindmølle. I den anden Bort har Tæpperne et Søslag. Dugen har til Venstre en Klit, bagved hvilken Mastetoppe rager op, derefter Strandbred med Ryttere og Fodgængere, i Baggrunden Skibe og nærved Kysten nogle flade Vogne med Sejl.¹⁾ Paa den største Vogns Master ses Flag med en oprejstgaaende Løve, den nassauske? Det er de berømte Sejlvogne, som *Simon Stevin* c. 1600 lavede for Prins Maurits.²⁾ Vognene brugtes bl. a. ved en Tur antagelig Slutningen af Aar 1600; den gik langs Stranden fra Scheveningen til Petten. Prinsen styrede Vognen, som løb 14 Mil i 2 Timer. Blandt de 28 Deltagere var den fangne Admiral Mendoza. Den franske Matematiker Peiresc skal have gjort en Tur med disse Vogne i 1606 og beundret dem overordentlig. De var i Brug i det 18de Aarh. og én lille eksisterede endnu i Scheveningen 1802. Vognenes Konstruktion kendes ikke nu. Størst Kendskab til dem har man gennem nogle yderst sjeldne Stik fra Beg. af det 17de Aarh., hvoraf ét fremstiller den omtalte Tur i 1600, beskrevet af *Frederik Muller* i *Nederlandsche Historieplaten* N° 1157, Amsterdam 1863—70. Der er saaledes god Grund til at glæde sig over, at Dugen, som viser disse Sejlvogne, som er den eneste hidtil kendte Dug med Lamertijns Tegning og det eneste hidtil paaviste Arbejde i dansk Eje fra Christian d. 4des Sikeværk,³⁾ er bleven bevaret. Den er et Bevis paa Kongens Kendskab til Samtidens bedste Frem-

¹⁾ Ovenstaaende Meddelelser om Dugen og Tæpperne har tildels været omtalte i «Af Dækketøjets Historie».

²⁾ Velvilligt meddelt mig af Hr. Prof. J. Six.

³⁾ Der kan dog paavises endnu ét Arbejde, nemlig en Pude paa Rosenborg; den er afbildet i H. C. Bering Liisbergs «Christian IV» Side 309. Puden har yderst en Bort med Ornament, hvori forneden

bringelser og en af de ypperste Repræsentanter for den Luksus, der blev dreven med Linneddamask, en Luksus, som ikke kunde vedvare. Lamertijn formaaede, trods sine store Bestillinger og høje Priser, ikke at klare sig økonomisk, og Kongens Silkeværk, der havde kostet ham saa store Summer, kunde, overdraget til et Kompagni, ej heller bestaa.

K T (Karel Thiessen). Inden for Ornamentborten foroven er samme Indskrift som paa Tæpperne og ANNO 1623; forneden er Kongens Titler paa Latin. I Midten holder to kølebærende Vildmænd en Kongekrone over et Skjold med Kongeriget Danmarks Vaaben, omsat med 13 mindre Skjolde, de samme som paa Dækketøjet med Udeladelse af Femern og et tomt Skjold; derover Kongens Valsprog REGNA FIRMAT PIETAS. Bundfarven er rød Silke, hvori indvævet Guld, Sølv (?) og Silke i forskellige Farver. — Den 17. Marts 1623 er fra Silkeværket leveret til Kongens eget Brug: 4 Hyndebaar med Kongl. Maj. Vaaben udi, af Guld, Sølv og Silke forvævet à 20 Cur. Dr., og 10 af hel Silke til samme Pris. Satin og Damaskvæver Abraham de Voss har flere Gange leveret Hyndebaar med Kong. Maj. Vaaben, bl. a. 4 saadanne d. 5. Marts 1623.

Nationalmuseets anden Afdeling.

Virksomhed i Finansaaret $\frac{1}{4}$ 1913— $\frac{1}{4}$ 1914.

Mellem Samlingens Forøgelser har *Danefæ* kun spillet en ringe Rolle. I København er der ved Sløjfning af Østervold fundet en glat Guldfigerring af ubestemmelig Alder og ved Træplantning paa Højbroplads en anden Guldfigerring med en Kamée og 13 Almandiner fra Tiden henimod 1800. Men ude fra Landet er der slet ikke kommet nye Fund. En Sølvske i Renæssancestil fra Sønder Bjært ved Kolding, med Navnet ANNE IFVERS DATER, er fremdraget for c. 50 Aar siden og først nu erhvervet som den eneste Levning af en betydelig Sølvskat, der efter Optagelsen blev splittet og solgt, et beklageligt, men heldigvis sjældent Exempel paa, hvorledes Uvidenhed om Danefæloven kan ødelægge et saadant Fund.

Medens Guld og Sølv saaledes kun er sparsomt repræsenteret mellem Aarets Erhvervelser, har til Gengæld Museets egne Undersøgelser og Arbejder tilført det værdifulde Forøgelser, især til dets *arkitekturhistoriske Samlinger*.

Hvor meget Museet end maa beklage Nedrivninger af gode, gamle Borgerhuse, lader de sig jo ikke altid forhindre, og som en Slags Erstatning for det, der forsvinder, kan skjulte og ukendte Fortidsminder komme for Dagens Lys. Særlig overraskende og glædelige virker saadanne Fund, naar de træffes i Bygninger, som tilsyneladende ikke frembyder det mindste mærkelige. Da Køge Sparekasse i Forsommeren 1913 lod nedrive en Bygning paa Hj. af Kirkestræde og Torvet for at skaffe Plads til en stor Nybygning, kunde det paa Forhaand kun vække ringe Opmærksomhed, thi vel passede det forsvundne Hus til sine Omgivelser, og vel kunde det ses, at

der i det stod Rester af en enetages Bindingsværksbygning fra Renæssancetiden, men dets Façade var ombygget c. 1850, og først da Nedbrydningen var i fuld Gang, viste det sig, at Huset gemte et malet Bjælkeloft fra Christian 4's Tid. Med velvillig Imødekommmenhed fra Sparekassens og Nedrivnings-entreprenørens Side blev Bjælker og Loftsbrædder strax bragte til Køge Museum, og da Pladsforholdene her ikke tillod en Genanbringelse af Loftet, er der senere foretaget en Deling, hvorved Nationalmuseet har modtaget Halvdelen og strax ladet denne opsætte som Loft i sin Renæssanceafdeling.¹⁾ Ejendommen har efter et delvis bevaret Porthammertræ, der nu findes i Køge Museum, sikkert tilhørt Enevold Brochmand, som blev Borgmester 1622 og døde i 60 Aars Alderen 1653, og som var Fader til den bekendte Biskop Jesper Br. Utvivlsomt har Loftet prydet hans fornemste Stue, hvor Væggene har haft høje Træpaneler, medens deres øverste Tredjedel har været dekoreret som Loftet. Panelerne var nu forlængst fjærnedede og Vægmalerierne forsvundne, men bag yngre Forskalning havde Loftsdekorationerne holdt sig særdeles godt. Paa Fyrretræsbrædderne er der med Kalkfarve malet enkelte Figurer, forestillende kristelige Dyder, de fire Aarstider, de fire Elementer samt Planeterne;²⁾ de elegant svungne Skikkelser er prægede af Datidens Manierisme, og de indrammes af store Senrenæssancekartoucher, der tydeligt tilhører Tiden ved 1620; til Brædderne, der staar med vekslede Farver paa hvid Bund, svarer Bjælkedekorationer, som efterligner Indlægning med forskelligfarvet Træ, Intarsia. Under de bedre Pladsforhold, som forhaabentlig engang bliver Nationalmuseet til Del, vil det Brochmann'ske Loft faa sin naturlige Plads over Samlingen af de typiske Intarsiamøbler fra Christian 4's Tid.

Nationalmuseet ejer nu ikke mindre end fire malede Lofter, først det pragtfulde Næsbyholmloft, som skænkedes det af Hofjægermester Howden-Rønnenkamp 1892, derefter et lignende, noget yngre og udelukkende ornamentalt Bræddeloft fra den saakaldte Mikkal Vibes Gaard, Strandgade Nr. 30 paa Kristianshavn, der 1910 modtoges som Gave fra Husejer,

¹⁾ Paa Gr. af de indskrænkede Pladsforhold maatte Køgeloftet desværre opsættes i Stuen lige før det noget ældre Næsbyholmloft, og Bjælkerne maatte med en enkelt Undtagelse magasineres.

²⁾ Paa Nationalmuseet findes af Dyderne Fides, Spes og Charitas, af Planeterne Venus, Mercurius og Luna, af Elementerne Aer og «Ingnis».

Vognmand S. C. Mortensen, og foruden Køgeloftet er iaar erhvervet endnu et malet Bjælkeloft, stammende fra Efterslæg- tens Gaard paa Østergade i København og sikkert malet i Husets Opførelsesaar 1641. Det er ligeledes af Fyrretræ, med tætliggende Bjælker, hvorimellem Brædderne er dekorerede med Ranker og springende Dyr; det sad i Kammeret over Indkørselsporten, skjult af nyere Underklædning.

Den i og for sig saa sørgelige Nedrivning af Efterslæg- tens Gaard, der blev Afslutningen paa Efterslægtsselskabets Salg af sin historiske Ejendom, gav Anledning til en Række Iagt- tagelser vedrørende Udstyret i Rentemester Henrik Müllers Byg- ning. Den nuværende Ejer, Grosserer A. C. Illum, imødekømt Museets Ønsker med den største Velvilje, ligesom Nedbrydnings- entreprenør Hansen var Museet en god Støtte, og der kunde foruden Loftet udtages en Række Prøver paa Sandstensorna- menter, Jernankre, Stukdekorationer og et andet malet Loft, som kun var bevaret i Brudstykker. Men ejendommeligere var et Fund af Arkitekturfragmenter, som gjordes ved Ud- gravningen af Grunden. Det viste sig nemlig, at Rente- mesteren ved Opførelsen af sin Bygning 1641 som Grundsten har udnyttet en stor Mængde Vinduesposter, Vinduessprosser og Buesten fra en ældre Façade, største Parten af sort Lava, en mindre Del af Basalt. Mange Vognlæs kørtes til National- museets Gaard, og senere er det lykkedes delvis at rekon- struere den Façade, hvortil Stenene har hørt; bortset fra Brudstykker er der ialt sammenstillet syv-otte Vinduer eller rettere to forskellige Rækker af sammenhængende Vinduer samt Dele af en Gavl. Profilerne er sentgotiske, men paa- virkede af Renæssancestilen, og Stykkerne tilhører snarest Kristian 3's Tid, en Periode, hvorfra der ellers er bevaret saa forsvindende lidt af københavnsk Arkitektur. De fremmed- artede Stensorter gør det utvivlsomt, at Façaden er importeret direkte fra Rhinegnene, og enkelte, særlig fint udhugne Ba- saltstykker, hvoriblandt et Kapitæl i sentgotisk Form, svarer fuldstændigt til arkitektoniske Detaljer i Köln'ske Privathuse fra 16de Aarh.

Erhvervelserne fra Efterslægstens Gaard maa desværre næsten alle magasineres paa Grund af Pladsmangel, og det samme gælder flere andre arkitektoniske Erhvervelser, saaledes et fra Algade 45 i Korsør stammende Port-Hammertræ med Aarstallet 1703. De daarlige Pladsforhold er saa meget mere beklagelige, som Museet har modtaget et Par store Gaver, der ikke lader

sig udstille. Godsejer Poul Chr. Jørgensen til Søholt paa Lolland har skænket det en Række Sandstensskulpturer fra det for en Snes Aar siden nedrevne Fattighus i Bursø, hvor de sad indmurede rundt om i Væggene. De stammer fra 1703, da Hospitalet funderedes af Stiftamtmand H. U. Lützow, og har betydelig kulturhistorisk Interesse, idet de hentyder til Husets Bestemmelse og har skullet give dets gamle Beboere et kraftigt Memento mori; de vigtigste Fremstillinger er en jernbeslaaet Fattigblok samt to Grupper, Benrad-Dødninge med Leer og Skriftbaand (ARM · I · LIVET — RIG · I · DØDEN), som nærmer sig en gammel Mand og en gammel Kvinde i fattige Dragter; Manden bærer et Kors paa Brystet, der sikkert maa opfattes som et Tiggertegn. Fra Kammerherre C. Castenschiold til Borreby, som ogsaa tidligere har betænkt Nationalmuseet med Gaver, har man nu modtaget en hel Række arkitektoniske Fragmenter, deribl. et Brudstykke af en Ligsten med Indskrift fra 14de Aarh., som i Kansleren Johan Friis' Tid er bleven omhugget til Kragsten for Borrebys Vægtergang, en Kalksten med Aarstallet 1592, der ligeledes har hørt hjemme paa Borreby, en udskaaret Vinduespost i Senrenæssancestil fra Skelskør og Dele af en Marmorkiste i Rokokostil fra et nu ødelagt Gravkapel i Magleby Kirke; ifølge Indskriften har Kisten rummet Levningerne af Beata Henricha, f. Baronesse af Söhenthal, Enke efter Henrich XXIII af Reuss, Greve af Platen, Hofmesterinde hos Prinsesse Louise og senere Dekanesse paa Vallø, † 1737. — Endelig har Tømrermester W. Peters skænket en af de for Ribe By typiske Bindingsværksknægte fra et nedrevet Hus i Ribe Korsbrødregade (c. 1600).

Som Resultater af Museets egne Udgravninger er der fra den middelalderlige Bispegaard i Østrup ved Randers indkommet en Del, desværre ret fragmentariske Gulvfliser fra 1300'erne, deribl. hidtil ukendte Typer med adelige Vaaben, det ene med tre Tværbjælker, det andet med en Hjulroset (sml. Henry Petersen: Danske adelige Sigiller Nr. 300¹).

Fra Labæk Kirketomt ved Holbæk stammer et Par tidligt middelalderlige Gravpotter og to af de som Pilgrimstegn brugte Ibskaller. Men særlig stor Interesse har et andet *Gravfund*, fra Vor Frue Klosters Tomt i Roskilde, hvor der

¹) En af de velkendte, sentmiddelalderlige Fliser med indridset Lilje er i et særligt smukt Exemplar modtaget fra Præsto.

i en muret Grav fandtes en Inderkiste af Bly, af lignende Art som Valdemar den Stores Kiste i Ringsted; paa Laaget kan trods Metallets Hensmuldren læses en med hvid Farve malet Majuskelskrift: DN GUNDA FILIA WILLELMI HIC IACET. Den gravlagte, der har faaet to trækulfyldte Lerpotter med sig i Graven, har efter al Sandsynlighed været en fornem Nonne; ogsaa i en anden Grav laa der et kvindeligt Skelet, og her optoges Rester af Ligklædet.

Slige Fund, der kræver den omhyggeligste Iagttagelse af alle Enkeltheder, kan naturligvis kun udgraves og behandles af Fagmænd, og det er derfor glædeligt, at der i rette Tid er kommet Meddelelse til Museet om disse middelalderlige Grave. Men egentlig *Kostbarheder fra Middelalderen* og Renæssancetiden findes saare sjældent under saadanne Forhold; de dukker op af Jorden paa Steder, hvor det vilde være haabløst at give sig til at søge, og gælder det ikke Danefæ, maa Museet være tilfreds, naar det blot kan komme i direkte Forbindelse med Finderen og saaledes erhverve de Sager, Tilfældet har bragt for Dagens Lys. Paa denne Maade er iaar ind-

Pax fra Ørkil.

kommet til Museet en lille, 15 Cm. høj, slank Johannesfigur af forgyldt og emaljeret Kobber, et Limogesarbejde fra Tiden c. 1200, der er fundet af en Murersvend paa Kirke-Værløse Kirkegaard; sikkert er den kun en Del af en større Krucifix-gruppe, men den er alligevel en kærkommen Forøgelse til Museets kostbare Samling af middelalderlige Emaljer, dels fordi denne i de senere Aar kun har haft en yderst ringe Tilvækst, dels fordi den hidtil kun har rummet forholdsvis faa Stykker, som nøjagtigt kan stedfæstes. Et andet Stykke, der af lignende Grunde har særlig Betydning for det danske Nationalmuseum, er en lille Skive af Hvalrostand, paa en Diam. af kun 7 Cm., hvori der er skaaret en Relieffremstilling af Kristi Hudflettelse. Pladen, som stammer fra det 12te Aarh., blev for mange Aar siden tilfældigt fundet paa Ørkil Slots-

banke ved Svendborg og har længe været Museet bekendt, men først nu er det lykkedes at redde dette Stykke, som paa Grund af sit Materiale sandsynligvis er dansk eller i al Fald nordisk Arbejde, fra at vandre til en udenlandsk Samling. Utvivlsomt er det en saakaldet Pax, en Kyssetavle, som den katolske Præst rakte de andægtige Kirkegængere til Kys. Medens Museet tidligere kun har ejet en enkelt emaljeret Pax, er der nu, takket være Avismeddelelser om Ørkil-stykkets Erhvervelse, fulgt en tredje Pax efter de andre, idet Ejeren, Fuldmægtig i Finansministeriet Chr. Sveistrup, selv har henledet Opmærksomheden paa dens Existens og derefter skænket den til Museet. Den er udskåret af Elfenben og prydet med en Krucifixgruppe, hvis Stil er paavirket af franske Arbejder fra Tiden om 1350, men dog har et tydeligt hjemmegjort Præg. Hvad der vides om dens Skæbne, gør det sandsynligt, at den stammer fra Island, hvor «Kirkemaaldagene» fra den senere Middelalder netop omtaler Paxblade eller Paxspjæld, en enkelt Gang et «streingjalaust paxblad»¹⁾, hvilket stemmer med, at vort Elfenbensrelief har været bestemt til Ophængning i Snore.

Enkelte andre middelalderlige *Kultusgenstande* er erhvervede fra forskellige Kirker, saaledes fra Ove Kirke ved Hobro en af de Granitkvadre med Relikviagemme, der endnu er saa hyppige i de jyske Granitkirker, men som hidtil ikke har været repræsenterede i Museet, fra Hyllinge Kirke ved Nestved et Røgelseskar og fra Karup Kirke ved Viborg et

Pax af Elfenben.
Gave fra Fuldmægtig
Chr. Sveistrup.

¹⁾ Sml. Fr. Wallem: Foreningen til norske Fortidsm. Bevaring 1910, S. 21 f.

udsavet Madonnarelief af den omstøbte Kirkeklokke fra 1525.¹⁾ Fremdeles har Viborg Domkirke i Museet deponeret et Signet af Karneol med Billed af Gudslammet, et lille, uanseligt Stykke, der dog har Interesse, fordi det ved Udgravningen 1853 er fundet mellem Fylden i Kong Erik Klippings Grav.

Af kirkelige Genstande fra Renæssancetiden er der foruden flere Smaastykker, som man har maattet kassere eller forny ved de i Aarets Løb foretagne Restaureringer, modtaget en Pengetavle fra Hyllinge Kirke med Niels Parsbergs og Lisbet Sehesteds Vaaben og Aarstallet 1600; Bogstavet F. antyder, at den har været bestemt til de Fattiges Penge.²⁾ Fra Skærum Kirke i Vendsyssel er erhvervet Brudstykker af en Prædikestol fra 1585, der var altfor mishandlet til at kunne istandsættes, men som i Museets meget mangelfulde Samling af Renæssancetidens Kirkeinventar er ene om at repræsentere den Periode, der arkæologisk set kan betegnes som Prædikestolens Blomstringstid. Framlev Kirke ved Aarhus har overladt Museet en Fontehimmel fra 1663, som henstod paa Kirke loftet og ikke lod sig genanbringe i Kirken; rimeligvis skyldes Snitværket den østjydske Billedsnider Peder Jensen Kolding.³⁾ Ved Køb er erhvervet et Skjold til en Lysearm, der ifølge Indskriften 1685 maa være skænket til Kippinge Kirke paa Falster af Anne Pedtz, Enke efter S. Niels Andersen Tøjhus-skriver, og som Gave fra Stadsingeniør S. Bardram, Fredericia, er modtaget en lille Tinflaske til Nadvervin, anskaffet 1683 af Sognepræsten i Jerne og Skads Sogne (ved Esbjerg) til Brug ved Hjemmeskriftemaal.

Af *verdslige Smaasager fra Middelalderen* er som Gaver fra Greve Fr. Krag-Juel-Vind-Frijs til Juellinge paa Lolland modtaget en Række Jernsager, der er fundne ved de under Museets Ledelse foretagne Udgravninger paa Ravnsborg Slots-banke. Godsinspektør Engelbrecht Olsen har indsendt en velbevaret middelalderlig Hjulspore fra Kalø Ruiner, og Hofjægermester Lindegaard, Lykkesholm, har bl. a. skænket en middelalderlig Dolk. En glaseret Lerkrukke af 14de Aarh.s Form stammer fra Roskildes Jord; et romansk Broncespænde, der er modtaget gennem Provst Møller i Spentrup, er fundet

¹⁾ Uldall: Kirkeklokker S. 289.

²⁾ En ganske tilsvarende Tavle, med Bogstavet K, er i rensat og restaureret Stand tilbagesendt til Kirken.

³⁾ Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere S. 87 f.

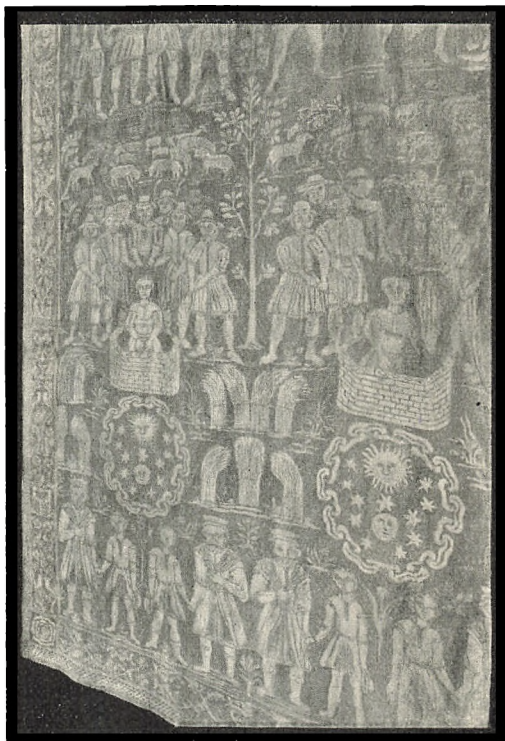
i en Mose i Ejsing Sogn, og en Oxehudsvest, som er afgivet fra Retsmedicinsk Institut, har været Klædning for et i Vester-Thorsted Mose fundet Moselig.

Renassanceafdelingen skylder Frk. E. Mygdal Tak ikke blot for en Række interessante, i Tidsskrift for Industri 1913 fremkomne

Oplysninger om Museets tidligere Beholdning af gamle Damaskvævninger, men ogsaa for redbon Bistand ved Erhvervelsen af et Par smukke Duge, som er afbildede i den nævnte Afhandling, og som nu er skænkede til Nationalmuseet, den ene af Kommunelærerinde, Frk. Karen Ankersted, den anden af Frkne. H. og K. Kopp. Begge er hollandske Arbejder fra Beg. af 1600'erne og er smykkede med

gammeltestamentlige Fremstillinger. I den

første er indvævet Scener af Josefs Historie, medens den anden, der har hollandske Indskrifter, illustrerer Daniels Historie og Syner; paa Gengivelsen ses øverst Balsazar ved Bordet, som er dækket med Jerusalems Tempelkar, nederst Profeten foran Gudfader og den vingede Drage, og desuden fremstilles Løvekulen.

Dug med Josefs Historie.
Gave fra Frk Karen Ankersted.

En Kistebænk af Fyr med Renæssanceprofiler, der repræsenterer en sjældent forekommende Møbeltype, er skænket af Proprietær Andersen og har staaet paa Loftet paa Herregaarden Kaas i Salling, et Glaskrus fra 1776 med Laag af københavnsk Prøvesølv fra 1716 er en Gave fra Fru Profes-

Dug med Daniels Historie.
Gave fra Frkne. H. & K. Kopp.

sorinde A. S. Listov. En Amulet af Bly med runelignende Tegn er overladt Museet af Gaardejer Karl Andersen, Lydersholm i Slesvig. En lille Lerkakel med Kristusfigur, stammende fra Spjellerup Præstegaard, er skænket af Enkepastorinde Funder, et Par københavnske Ovnplader fra Firmaet Pacht og Crone. Fhv. Kordegn Viggø Holm har skaffet et Par «Haleben», der anbragtes paa Rælingen af bornholmske Fiskerbaade, for at Fiskesnørene kunde glide let ved Ophalingen.

Signetsamlingen, der fra ældre Tid rummer mange Stykker fra 18de Aarh., har Museet søgt at forøge ved en gennem Kultusministeriet frem-

sendt Henvendelse til Centraladministrationens Kontorer, og det har derefter fra Finansministeriet modtaget en smuk Række Signeter fra Commercekollegiets Tid.

Ved Køb er til Renæssanceafdelingen bl. a. erhvervet en Egetræsfylding med et Kartoucheornament fra Tiden c. 1600, der har siddet som Bordendepanel i Bendstrup (Nordsjælland),

et ejendommeligt hornformet Fixerbæger af Glas, der stammer fra Helsingør, et Par drevne Messingstager fra Tiden c. 1650, en Malmgryde med det Thottske Vaaben og et Messingsolur med Kompas, signeret af Carl van Mandern, men større og endnu finere graveret end det itjor erhvervede Stykke. Talrigere er dog Forogelsen af *jordfundne Renæssancesager*, der enten er honorerede med Ducører eller modtagne som Gaver. Saaledes har Hedeselskabet indsendt et Par i Kastbjerg Aa fundne Vaaben, en Stridshammer og en Dolk, og Protokolfører Chr. Christensen har skænket Prøver af Kridtpiber fra Fabrikken i Nørre Sundby.¹⁾ Fra Slagelse stammer et Pungmagersignet med Aarstallet 1675, fra Roskilde en Del Kalkstensforme, der har været brugte i et Kandestøbeværksted, og Kakelforme fra et Pottemagerværksted, som svarer til gængse Typer af Renæssancetidens Ovnkakler og viser, at disse har været tilvirkede herhjemme. I særligt stort Tal modtoges som sædvanligt Fund fra Københavnske Grundgravninger (Illums Grund paa Østergade, Magasin du Nord's Grund i Lille Kongensgade, Egmont Petersens Grund ved Sjøleboderne). Af enkelte Stykker kan her fremhæves en Blyplade med Stemplet «Copenhagener Fabrique», fundet i Proviandtgaarden og rimeligvis stammende fra Christian 6's Christiansborg (Gave fra H. Mortensen), en velbevaret Uldsaks, skænket af Arbejdsmand A. Lønholt, en Lap af en Ringbrynje, fundet ved Østervold og indsendt af Generaldirektionen for Statsbanerne, en Messingmedalje med Gustav Adolf's Portræt og Aarstallet 1629, vistnok et Erindingstegn fra Slaget ved Altmark, som nu opgraves paa Raadhuspladsen, og som man fristes til at sætte i Forbindelse med den svenske Storm paa København. Det kuriøseste Stykke er dog en lille Trillebør, som fandtes ved Udgravningerne i Nørrevoldgade, og som efter sin Plads i Jordlagene maa være begravet af Lerfylden fra Christian 4's Nørrevold. Det fortjener at nævnes, at det skyldes Jordarbejdernes Omhu og Interesse, naar det er lykkedes at fremdrage de møre Trædele i en saadan Stand, at de kunde konserveres og samles paany, og der er al mulig Grund til at fremhæve, at Museets Medhjælpere ved deres hyppige Besøg paa Arbejdspladserne vinder stedse stigende Forstaaelse i Arbejdernes Kredse. Thi Nationalmuseet behøver Støtte i alle Samfundslag, og glædeligt er det, at det trods sine uheldige

¹⁾ Se Samlinger til jydsk Hist. og Top. Række IV. Bind I S. 342.

Pladsforhold vedblivende kan faa Hjælp fra alle Sider, ikke blot i sin ydre, men ogsaa i sin indre Virksomhed, — selv om det er nødt til at magasinere store Forøgelser og værdifulde Gaver.

Bog- og Billedsamlingens betydeligste Erhvervelse er 15 Notebøger og en Række Tegninger af Professor J. Kornerup, der døde 9. Marts 1913; de er skænkede af Kunstmaler, Forfatter Ebbe Kornerup og danner et godt Supplement til de mange fine Arkitekturtegninger og smagfulde Kalkmalerigengivelser, som den gamle Professor i sin mangeaarige Virksomhed som Arkæolog og Restaurator har udført til Directionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, og som er en af Museumsarkivets vigtigste Bestanddele fra ældre Tid. Iøvrigt er Bibliothek og Arkiv forøget paa sædvanlig Maade; Billedsamlingen har i Aarets Løb modtaget noget over 1000 Blade, især Opmaalinger og Fotografier.

Billeder er skænkede af Professor Bidstrup, Rønne; Arkitekt Chr. Borch (Opmaal. fra Herlufsholm); Kaptajn Daniel Bruun; Pastor. emer. E. Dahl; Pastor Hansen, Præstø; Frk. Herbst; Translatør P. Holm, Aarhus; fhv. Kordegn V. Holm; Arkitekt Iversen, Holbæk; Arkitekt Jakobsen, Odense (Opmaalingskopier af Kirker paa Ærø); Kunstmaler Johs. Klein; Malermester S. Knudsen, Glud; Arkitekt Sylvius Knudsen; Fuldmægtig Lund-Nielsen; Museumsdirektør Bernh. Olsen; Arkitekt Carl Petersen; Lærer C. Rasmussen; fhv. Skolebestyrer H. Rasmussen, Odense; Cand. mag. K. Stephensen (grønlandske Nordboruiner); Kontorchef A. H. Sørensen, de forenede Oplagspladser; Sagf. Thiellesen & Johansen, Fredericia; Stud. polyt. Kaj Uldall; Arkitekt Zangenberg, Sorø; Kunstakademiet; Horsens Museum; Randers Museum. — Boggaver er modtagne fra Doct. Sune Ambrosiani, Stockholm; B. E. Bendixen, Bergen; Kaptajn Daniel Bruun; V. Bloch; Redaktør J. V. Christensen, Ringsted; Protokolfører Chr. Christensen; A. Clément; Lilli Feddersen; Læge Axel Heine; H. Hjorth Nielsen; Læge J. V. S. Johnson; Museumsintendant G. J:son Karlin, Lund; Kunstmaler, Forf. Ebbe Kornerup; Cand. mag. Gunnar Knudsen; Kunstmaler Jens Møller Jensen; Pastor John E. Møller; Museumsdirektør Sophus Müller; Doct. H. Reifferscheid, Germanisches Museum, Nürnberg; Doct. G. Upmark, Stockholm; Domkirkearkitekt Th. Wählin, Lund; Københavns Brandforsikring; Københavns Smedelag; Rigsarkivet. — Endvidere er der modtaget Bøger og Publikationer fra Oldskriftsselskabet, inden- og udenlandske Museer og fra Nationalmuseets egne Embedsmænd.

Museets Samling af fotografiske Plader tæller nu godt 10000 Numre.

*

:

Efter det ifjor fremsatte Program for det paatænkte Værk om «Danmarks historiske Mindesmærker» har man iaar lagt særlig Vægt paa de *systematiske Undersøgelser*. Med Kunstakademiet er der truffet den Aftale, at to af dette udpegede Arkitektelever deltager i Kirkeundersøgelserne, hver nogle Uger tre Somre i Træk, og dette Samarbejde lover efter den første Sommers Erfaring de bedste Resultater baade for Museet og for Arkitekterne; forhaabentlig vil det i Aarenes Løb føre til, at en Række af de dygtigste yngre Arkitekter erhverver sig særlige Forudsætninger for at udføre Restaureringsarbejder, og af ikke mindre Betydning vil Samarbejdet blive, hvis Forslaget til den nye Kirkesynslov med dens Bestemmelse om arkæologisk eller arkitektonisk Repræsentation i Synene skulde blive vedtaget af Rigsdagen. Af forskellige Grunde har Museet valgt at begynde Forarbejderne til Værket i Sydsjælland, og Rejserne er iaar begrænsede til Sorø Amt, hvor der ialt er undersøgt 45 Kirker samt en Del af de verdslige Monumenter i de samme Sogne.¹⁾

Den forøgede Maalestok, hvorefter disse Undersøgelsesrejser er blevne fremmede uden nogensomhelst Forøgelse af Museets Pengemidler, har naturligvis krævet Resignation paa andre Omraader, men det er dog som sædvanligt lykkedes at gennemføre alle saadanne Undersøgelser, som ikke taalte Opsættelse.

Runesten har Nationalmuseet selv ikke haft Lejlighed til at undersøge, men den historiske Samling i Randers har efter Forespørgsel givet Oplysninger om en nyfunden og til Samlingen erhvervet Runesten, som er fundet i en Stenkiste i Jenum By (Spentrup S. Nørhald H.), og som det lykkedes at redde, selv om en Stenhugger allerede havde sprængt Stenen itu. Efter den foreløbige Læsning kan Indskriften oversættes: «Askatla rejste denne Sten efter Ufs, Spikes Søn». ²⁾

Kirker, Kirketomter og Klostre. — I det foregaaende er nævnt et Par Gravfund fra Roskilde og Holbæk. I *Roskilde* blev Undersøgelsen foranlediget ved, at Ejeren af Ejendommen

¹⁾ 11 Kirker omkring Haslev undersøgte af Arkitekt Th. Hauning og M. Mackeprang, 11 Kirker omkring Ringsted af Arkitekt Knud Barfod og Chr. Axel Jensen, 11 Kirker i Flakkebjergherrederne af Arkitekterne Chr. Borch og C. M. Smidt samt Magister Hugo Matthiessen og 12 Kirker i Flakkebjergherrederne af C. M. Smidt og Magister P. Nørlund.

²⁾ Fr. Orluf i Berl. Tid. ^{22/10} 1913.

Fruegade Nr. 6 begyndte at grave en Kælder under sit Hus og derved stødte paa den murede Grav med Blykisten, og senere fremdroges endnu to Grave. De maatte undersøges under snævre og mørke Forhold, men Fundenes Bevarings-tilstand var særdeles gode, maaske fordi Gravene har været under Tag i lange Tider, omend næppe fra første Færd. Deres Plads er sydøst for Vor Frue Kirkes nu nedrevne Kor. I *Holbæk* afdækkedes den ifjor nævnte Kirketomt i Byens østlige Udkant, hvis Existens først opdagedes ved Fundet af en enkelt muret Grav. Det er lykkedes Magister Matthiessen, der sammen med Arkitekt C. M. Smidt har deltaget i disse Arbejder, at bestemme Ruinen som Labæk Kirke, og Kirkens Plan er i det hele fastslaaet; alene af Grundstenene saas det, at Bygningen var romansk, med tre senere indbyggede Hvælv i Skibet; foruden tre murede Grave fandtes mange Skeletter, deribl. eet i Trækiste.¹⁾ Endvidere er der gravet paa det Historisk Samfund for Aarhus Stift tilhørende Grundstykke i *Øm*, hvor der fandtes et mægtigt Kampestensfundament, vistnok til Kirkens Taarn. Ved en mindre Gravning fastsloges Størrelsen af *Ungstrup* Kirkeruin (Torning S., Lysgaard Herred), og ved en forberedende Undersøgelse paa *Kalvø* i Skanderborg Sø konstateredes det, at Cistercienserklosteret har ligget paa Øens sydlige Del. I *Herlufsholm* har Museet haft Lejlighed til at følge en af Doct. Francis Beckett foranlediget og af Skolen bekostet Gravning, hvorved der afdækkedes Fundamenter af fire nedrevne Apsider øst for Korsflojens samt en enkelt middelalderlig Grav. I *Roskilde Domkirke* er foretaget et Par mindre Undersøgelser, dels af Brudstykker af Kridtstensøjler, som er fundne i Gulvet bag Højalteret, dels af et tilmuret Vægskab under Biskop Vilhelms Grav i sydvestre Korspille. Om Taarnfundamenter ved *Bodilsker* paa Bornholm har Prof. Bidstrup indsendt Oplysninger, og paa Museets Foranledning har Arkitekt F. C. Harboe maalt og undersøgt *Lyngby* Kirke i Vendsyssel, en meget enkel og tarvelig romansk Granitkvaderbygning, hvis udsatte Beliggenhed paa en Lerkrænt ud mod Vesterhavet nødvendiggjorde dens Nedrivning og Flytning til en sikrere Plads.²⁾

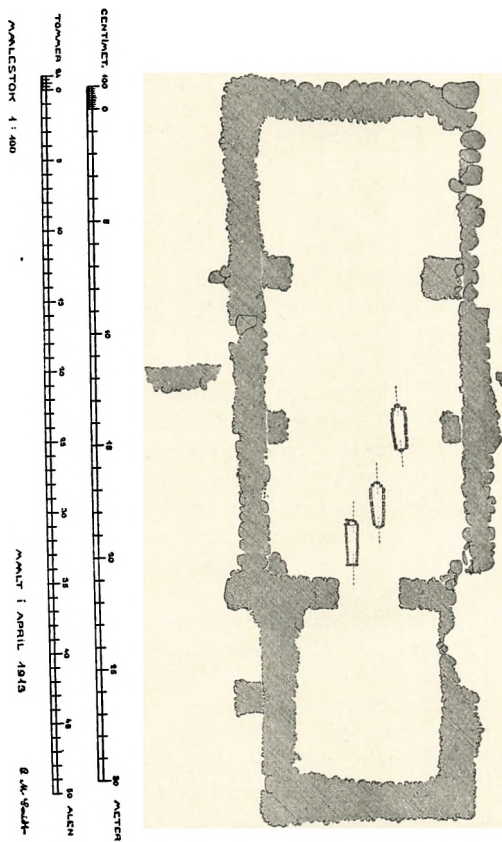
¹⁾ Udførligere Redegørelse af Magister Hugo Matthiessen i Hist Aarbog for Holbæk Amt 1914, hvor omst. Plan er gengivet.

²⁾ I *Snejbjerg* ved Herning er en smuk romansk Granitkragsten paa Museets Forslag bragt fra Præstegaarden tilbage til Kirken.

ØSTERSTRÆDE (FORHEN SLADRESTRÆDE)

HOLBÆK — KIRKERUIN PÅ „KIRKEBÅKKEN“ VED LABÆK.
 PLAN AF DE FREMDRAGNE FUNDAMENTET OG DE 3 ÅUREDE GRAVE.

²⁴/₆ 1913 hærgede en Ildebrand Resterne af *St. Knuds Kloster i Odense*, saaledes at kun de nøgne Mure stod tilbage, og ²⁴/₁ 1914 brændte den vestre Længe af *Vrejlevklosters* Hovedbygning. Begge disse betydelige Klosterbygninger har Museet tidligere undersøgt, men der har selvfølgelig nu været Lejlighed til at gøre supplerende Iagttagelser, ligesom Museet har deltaget i Forhandlinger om, hvorledes Skaden skulde genoprettes. I Vrejlev har Ilden heldigvis skaanet den arkitektonisk interessante Nordfløj, men en partiel Nedrivning og Ombygning af den brændte Beboelsesfløj vil ikke kunne undgaas, saa at Bygningen vil virke mindre imponerende, selv om der kun mistes faa og ubetydelige Arkitekturdetaljer. I Odense har Kommunen gjort Skridt for at sikre Klosterbygningerne og arbejdet for deres Genopførelse, idet man har klar Forstaaelse af, hvor meget de lave Klosterbygningers Bevarelse vil betyde for St. Knuds Kirke, men endnu kan det ikke siges, om det vil lykkes at gennemføre Planerne. — Medens Museet heller ikke i dette Finansaar har opnaaet en Bevilling til den 1911 fredlyste Stubber Klosteruin, har dog endnu et tredje Klosterminde beskæftiget Museet paa en glædeligere Maade, idet Exc. Lehnsbaron T. Reedtz-Thott til *Gaunø* har bekostet en Istandsættelse af Gaunø Slotskirke og forud gennem Arkitekt J. Ingwersen opfordret Museet til at deltage i Undersøgelsen af Bygningen. I Samarbejde med Arkitekten gjordes der her flere Iagttagelser vedrørende den lidet paaagtede Nonnekirke, der sandsynligvis er bygget paa Dronning Margretes Tid, og som trods Statsminister O. Thotts Ombygning i 18de Aarh. staar bevaret i alle væsentlige Hovedtræk; særlig lykkedes det at fastslaa Formen af de gotiske Vinduer, som derefter er rekonstruerede, uden at Bygningens arkitektoniske Karakter iøvrigt er blevet ændret.

Herregaarde, Ruiner og Voldsteder. — Det har den største Betydning for Museet at blive tilkaldt ved saadanne Arbejder som Istandsættelsen af Gaunø Slotskirke, thi netop under en Restaurering kan der vindes bedre Indblik i en Bygnings Historie og arkitektoniske Enkeltheder end nogensinde ellers. Men det kan sikkert ogsaa siges, at en Undersøgelse, der foretages af en Arkitekt og en Arkæolog i Forening, giver et godt og sikkert Grundlag for selve Istandsættelsesarbejderne. Og at dette efterhaanden erkendes af alle interesserede Parter, derom vidner Paakaldelsen af Museets Assistance ved Restaureringen af *Visborggaard*, hvor man, lige-

ledes efter Ejeren, Greve Kn. Danneskjold Samsøes og Arkitekt Gotfred Tvedes Ønske har haft Lejlighed til at undersøge Arkitekturdetaljerne paa det gunstigste Tidspunkt. Ved den forsigtigt gennemførte Hovedstandsættelse, der ikke ændrer Bygnings nuværende Hovedkonturer, drejede det sig, foruden Undersøgelser i det indre, særligt om Bestemmelsen af Vinduernes oprindelige Form og deres senere Ændringer, og paa Grundlag af Undersøgelsens Resultater er de kultiverede, rige Vinduesformer fra Gaardens første Byggetid, 1575—76, nu rekonstruerede med største Sikkerhed.

Mellem Aarets Udgravninger af Borgruiner skyldes det største og betydeligste Grev Fr. Krag-Juel-Vind-Frijs til Juelinge, som har stillet Arbejdskraft til Disposition for Museet ved Udgravninger paa *Ravnsborg*, det anselige, middelalderlige Voldsted ved Lollands Nordkyst og tillige, som ovenf. nævnt, skænket Museet de fremkomne Smaafund. Resultatet af Prøvegravningerne er over forventning, idet der er fremkommet meget betydelige Mure, og Arbejderne vil sikkert blive fortsat i flere Aar, inden deres endelige Resultater kan forelægges. — En mindre Udgravning er foretaget paa Tomten af *Østrup Bispegaard* (i Albæk Sogn N. for Randers Fjord), hvor der under dyrket Mark afdækkedes Kældermurene af en Bygning, hvis Indre er c. 9 M. langt i Øst-Vest og c. 6 $\frac{1}{2}$ M. bredt, med et Par mindre Siderum; Murene er opførte af Kampesten, men i visse Partier er der brugt Granitkvadre og Munkesten; baade de ovenf. omtalte Gulvfliser og Rester af en spidsbuget Dør viser, at Bygningen tilhører den senere Middelalder.¹⁾ Paa *Tryggevælde* er med Bistand af Grev Aage Moltke fremdraget Rester af en sentmiddelalderlig Bygning, formodentlig Slottets nordre Fløj, og ved en indledende Undersøgelse er konstateret mange Egepæle paa Voldstedet i *Vilsted Sø* ved *Løgstør*.

Endvidere er der arbejdet paa *Hammershus* hvortil Museet har opnaaet en betydelig Bevilling, idet Staten ekstraordinært tilskylder ialt 10,000 Kr. fordelt paa 5 Aar, medens der fra bornholmske Institutioner og private er givet Tilsagn om et tilsvarende Beløb. Det er Hensigten at istandsætte og sikre udsatte Dele af den store Ruin, især Ringmurene og

¹⁾ Andre Partier af den anselige Bispeborg, der har været omgrænset af en kredsformet Ringvold, berøstes ikke ved Gravningen.

det saakaldte «Magasin». Paa *Kallundborg* Bymure er Arbejderne afsluttede.

Købstadsbygninger. — I *København* har der under kommunale Arbejder paa Nørrevoildgade været Lejlighed til at foretage en lille Prøvegravning ved Ydersiden af det 1868 nedbrudte Hanetaarn; det fastsloges, at Taarnets Fodmur, som endnu staar i ret anselig Højde, er bygget i «polsk» Skiftegang (een Løber vexler med een Binder) og rimeligvis tilhører den seneste Middelalder, men ved den forestaaende Udgravning til Boulevardbanen vil der snart kunne iværksættes en Undersøgelse af Taarnets Indre. Om Efterslægtens tidligere Gaard paa Østergade er der talt i det foregaaende, og her skal blot tilføjes, at særligt Gavlens Sandstenspyrdelser var saa medtagne, at det ikke lod sig gøre at bevare dem, endsige da at genopbygge Façaden andetsteds, idet dette vilde have krævet en fuldstændig Fornyelse af Bygningens vigtigste Dele.

Ikke blot i Hovedstaden, men ogsaa i Provsbyerne har Aarets Nybygninger krævet Ofre mellem de gamle Borgerhuse, og særlig beklagelig er Nedrivningen af den landskendte Claus Cordsens Gaard paa *Horsens* Søndergade. Selv om Façaden havde lidt meget ved en velment, men altfor radikal Istandsættelse for en Snes Aar siden, satte Façadespiret dog sit Præg paa hele Gaden, og Bygningens Indre var velbevaret og gammelt. Alle Bestræbelser for at bevare den, som naturligt ogsaa støttedes fra Nationalmuseets Side, strandede, trods al Offervillighed, til sidst paa Grund af den seneste Købers alt for store Forretningstalant og alt for minimale Forstaaelse af den gamle Bygnings kulturelle og kunstneriske Betydning. Men noget er der dog bevaret, idet en Privatmand, Muremester Chr. Quist, paa egen Regning og Risiko har erhvervet Forhuset og genopbygget det i en af Horsens ydre Gader; Spiret, som stod velbevaret fra 1716, blev ogsaa nu flyttet og opstillet i hel Stand paa sin nye Plads.

Den Interesse og Iver for Bevarelsen af vor gamle Købstadsarkitektur, som her har faaet et smukt Udslag midt i al Modgangen, har ogsaa vist sig i andre Byer. I *Køge* har Nationalmuseet foruden den Brochmandske Ejendom med dens maledede Loft kunnet undersøge Asylbygningen i Kirkestræde under en mindre Reparation, der er foretaget med Bygningens Bevaring for Øje. I *Svendborg*, hvor Byens ældste Bindingsværkshus tænkes indrettet til Museum, har Nationalmuseet haft Lejlighed til at gennemgaa Bygningen midt under Istandsæt-

telsen, og herved lykkedes det at fremdrage Rester af Kalkmalerier med Slægterne «Maanestjerne»s og Tidemands Vaaben; da disse Slægter ikke vides at have været indgiftede i hinanden, maa Mærkerne være Rester af en Anerække, som efter al Sandsynlighed henviser til Jesper Friis og Fru Anna Hvide, der døde som Enke i Svendborg 1577, og Bygningen kan da døbes «Anna Hvides Gaard». I *Aarhus* er der opmaalt en dødsdømt Bindingsværksbygning fra Tiden ved Aar 1600, Mejlgade Nr. 78, som nu af Kommunen bekostes flyttet til Haveselskabets Have og her genrejses Side om Side med den gamle, fra Landsudstillingen kendte Borgmestergaard, og i *Ribe* har Nationalmuseet ydet videnskabelig Støtte ved ikke mindre end to Restaureringsarbejder, dels af det sent middelalderlige Stenhus paa Latinskolens Grund, en Rest af den gamle Skolestiftelse Puggaaard, hvis Murværk er blevet rensat og udbedret¹⁾ under Ledelse af Arkitekt Strøm-Theisen, dels af det ved Domkirken liggende Bindingsværkshus med «Weiss Stue», som paa Gr. af sit maleriske Interiør nu er købt af Kommunen og istandsat af Arkitekt Chr. Borch.²⁾

Til alle disse Istandsættelser kan endnu føjes en meget betydelig Fredlysning (se nedenf.), men saa meget der end reddes og bevares, er der dog meget andet, som maa forsvinde, som f. Ex. iaar det gamle Vagthus i Holbæk; den store Flok af jævne og hyggelige Smaaaborgerhuse fra det 18de Aarh. vil i Aarenes Løb falde som Ofre for vore Købstæders Vækst. Museet har derfor planlagt en systematisk Gennemfotografering af vore Provinsbyer og har for at tilvejebringe de nødvendige Midler hertil søgt pekuniært Samarbejde med Kommunerne, saaledes at disse modtager et Sæt af Fotograferne, medens Pladerne og andre Aftryk opbevares i Museumsarkivet. Den første Kommune, til hvem der rettedes Henvendelse, var Fredericia, som hurtigt tilsagde en Bevilling paa 200 Kr., og endnu i det skildrede Finansaar har Horsens og Nyborg ydet et lignende Beløb, Holbæk og Korsør hver 100 Kr., saaledes at Fotograferingen i disse Byer kan foretages i Løbet af 1914.

Et lignende Arbejde burde iværksættes overfor vore gamle

¹⁾ I det Indre fandtes Rester af sentgotiske Kalkmalerier (Dyrefabler).

²⁾ Det bør fremhæves, at der af de fleste af de nævnte Købstadsbygninger foreligger publicerede eller uudgivne Arkitekt-Opmaalinger, som i høj Grad har lettet Nationalmuseets Undersøgelser.

Bøndergaarde, men det maatte gaa Haand i Haand med Opmaalinger, og hertil har hverken Dansk Folkemuseum eller Nationalmuseet Pengemidler og Arbejdskraft. I 1913—14 har man som sædvanligt nøjedes med enkelte Fotograferinger, men Billedsamlingen har dog som Depositum modtaget en Række Opmaalinger af nørrejydske, især vendsysselske Bøndergaarde, der er udførte af Bygningstegner A. S. Claudi-Hansen for en af Carlsbergfonden ydet Understøttelse.

Fredlysninger. — Ved Ejerens Baron Wedell-Neergaard t. Svenstrups Velvilje har Nationalmuseet ved at overtage en lille Prioritet erhvervet *Kirkeladen i Vigersted* ved Ringsted¹⁾. Den sentmiddelalderlige Bygning, der nu er hvidkalket og straatækt, ligger meget malerisk ved Kirken, sammenbygget med den gamle Kirkegaardspørt. Langsiderne maaler c. 12¹/₂ M., Gavlene godt 7 M. Sydsiden er ombygget, men iøvrigt staar de oprindelige, ³/₄ M. tykke Mure, byggede af Munkesten i Munkeskifte; af Enkeltheder er bevaret Indgangsdøren og forskellige Glugger.

Fredlyst er to Voldsteder:

Holmgaard Voldsted (Balling Sogn, Rødding Herred, Salling), skænket til Fredlysning af Gaardejer Holger Høstgaard og Hustru Karen Høstgaard, f. Thomsen; en flad kvadratisk Holm (55¹/₂ × 55¹/₂ M.), paa de tre Sider omgivet af Sænkninger samt Rester af lave Ydervolde.

Drenderup Voldsted (Ødis S., Kolding H.), skænket til Fredlysning af Proprietær Mackeprang; en firsidet Banke med høje Vestparti, omgivet af Grave.

Alle Formaliteter med Hensyn til Erhvervelsen af den i forrige Aarsoversigt nævnte Schou'ske Ejendom paa Kallundborg Adelgade er nu ordnede, og endvidere har Nationalmuseet i Aarets Løb modtaget en Fredning af en anden, meget værdifuld Bindingsværksbygning, «*Willemoesgaarden*» i Assens, som er bygget 1675, og i hvis Façade der i vor Tid er indsat en Mindetavle over Søhelten Peder Willemoes, som fødtes her. Ejendommen overtages af Kommunen, der selv har tilskudt 4000 Kr. af Købesummen, medens Staten har bevilliget 5000 Kr., og Resten er tilvejebragt af Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, hvis udmærkede Virksomhed Museet først og fremmest skylder Tak for Ejendommens Sikring og Fredlysning.

¹⁾ Sml. Architekten, XIV, S. 405.

En Fredlysning af ny og usædvanlig Art gælder en *Altertafle paa Løvenborg*, men selv om Kultus- og Justitsministeriet har sanktioneret Ordningen af dette Spørgsmaal, er selve Deklarationen endnu ikke udfærdiget.

Kalkmalerier. — I sidste Aarsoversigt omtaltes som en Sjældenhed en sentmiddelalderlig Kunstnersignatur i Mogenstrup Kirke ved Nestved, og det er da et ejendommeligt Tilfælde, at der mellem de i Aar restaurerede Kalkmalerier kan nævnes endnu et signeret Værk af samme Mester, nemlig Dekorationerne i *Gjerlev* Kirke ved Slagelse. Her er der paa Skibets to Hvælv malet en Række Scener af Kristi Lidelses-historie, begyndende paa Østhvælvets Østkappe med et Nadverbilled og sluttende i Vest med Opstandelsen, Nedfarten til Dødsriget, (der er skildret som et gabende Helveduhyre med Sjælene i Munden) og Himmelfarten. Iøvrigt er der øverst i Kapperne Engle med Kristi Lidelsesredskaber, og Figur-scenerne er omgivne af ret naturalistiske Ranker, Vindrueblade og Klaser, hvis Former ligesom Dragternes Detaljer viser, at Malerierne tilhører Begyndelsen af 1400'erne. Kunstnersignaturen staar med store, rødbrune Minuskler over Nadverscenen (som desværre er en Del beskadiget ved en tidligere Afbankning og derpaa følgende Overhvidtning), og den lyder her: «Martinus maleræ bene fecit.» Overensstemmelserne med Dekorationerne i Mogenstrup er iøvrigt særdeles store.

Andre sentmiddelalderlige Malerier er istandsatte i *Nødager* Kirke (Randers Sønder H.), hvor der i Taarnrummet, paa Nordvæggen og fortsættende sig op i Hvælvingskappen, findes et velbevaret Billede, forestillende den staaende Kristus omgivet af sex Apostle, Mathias, Jacobus Major, Petrus, Johannes, Thomas og Andreas, alle kendelige ved deres særlige Tegn, samt i *Vinderslev* Kirke (Lysgaard H.). Her har der i de senere Aar været forhandlet om Kirkens Opvarmningsforhold, og først da disse nu er bleve ordnede, har man kunnet begynde Restaureringen med Skibets østre Hvælv, hvor der er malet Billeder af de yderste Ting, saaledes en Dommedagsscene og de saliges Gang til Himmelen (sml. Magn. Petersen: Kalkmalerier S. 37). Billederne har i lange Tider staaet fremdragne, men er hidtil ikke restaurerede, og dette taaler Kalkmalerier aldrig; en Fremstilling af Lykehjulet i Skibets Midthvælv er i Aarens Løb bleven saa ødelagt af Røg og Snavs, at Billedet desværre ikke lader sig re-

staurere; derimod lykkedes det i en anden Kappe af samme Hvælving at fremdrage et hidtil dækket og derfor velbevaret Maleri, som illustrerer Fabelen om Ræven og Gæssene, og som nu paatænkes konserveret tillige med Korets aldrig overhvidtede, smukke Dekorationer fra Renæssancetiden.

Endelig er de romanske Kalkmalerier paa Altervæggen i *Give* Kirke ved Vejle, som er restaurerede 1906, men som i den nærmeste Tid efter Fremdragningen led en Del Skade ved uventede Udsvedninger af Murens Fraadsten, nu atter rensede og konserverede efter en ny Metode, der for fire Aar siden anvendtes under lignende Forhold i Sæby Kirke paa Sjælland og her indtil nu har staaet sin Prøve. Forsøgene har vidtrækkende Betydning, da det forhaabentlig ved dem kan lykkes at forebygge de Sygdomme, som angriber vore ældste og mærkeligste Kalkmalerier.

Undersøgelser er foretagne i Kirke-Hyllinge (Voldborg H.), + Faarevejle (Ods H.), Kvislemark (Ø. Flakkebjerg H.), Bregninge (Ærø), + Sjøldborg (Hundborg H.), Voxlev (Hornum H.), + Gjerlev (Gjerlev H.), Galten (Galten H.), Adslev (Hjelmslev H.), Vilslev (Gjording H.). I de med + mærkede Kirker vil Kalkmalerierne igen blive overhvidtede, da de ikke egner sig til Restaurering.

Kirkeinventar. — Omfattende Istandsættelsesarbejder i *Tranebjerg* Kirke paa Samsø, som bekostedes af nys afdøde Lensgreve, Exc Chr. Danneskjold-Samsøe, har en Tid lagt Beslag paa Museets Arbejdskraft. Det gjaldt her Altertavlen, et rigt og pragtfuldt Snitværk i Senrenaissancestil, der ifølge en paa Korvæggen malet Indskrift er fuldfærdiget 1615 efter Befaling af Sten Brahe til Knudstrup og sikkert er skaarret af en Billedsnider fra en af Øresundsbyerne, samt den noget ældre Prædikestol, der stammer fra 1593 og i en Evangelistfigurs Bog bærer Malersignaturen H I M 1620. Begge Arbejder udmærker sig ved gammel Staffering, og selv om denne ikke er helt oprindelig, idet adskillige Detaljer er ommalede i 18de Aarh., har Tiden dog stemt Farverne sammen til et smukt Hele, og Istandsættelsen formede sig under disse Forhold væsentlig som en indgaaende og forsigtig Konservering, hvorved ogsaa Altertavlens oprindelige Malerier rensedes for Lysesod og mørknet Fernis, og hvorved der kunde gøres mange lærerige lagttagelser angaaende Stafferingens Historie.

Det største af Aarets Kirkeinventararbejder er Restaureringen af Prædikestolen i *Tise* Kirke i Vendsyssel, et af de

meget faa bevarede Exempler paa Renæssancetidens lektorieagtige Prædikestole «tvært over Korbuen» og i det hele et anseligt Snedkerarbejde;¹⁾ i Felterne er der Apostelfigurer, Scener af den hellige Historie og to Adelsvaaben, som henviser til Rigsraad, Admiral Peder Munk († 1623) og Fru Karen Skeel til Hammelose († 1601). Under Egetræsmaling og andre Farvelag viste de oprindelige Farver sig at have været meget enkle, kun dækkende visse Dele af Træet, men Træværkets Tilstand var saa slet, at det krævede et meget betydeligt Snedkerarbejde. Hvis Staten ikke havde traadt hjælpende til, vilde det næppe have været muligt at bevare den gamle Prædikestol paa dens oprindelige Plads, og den vilde da være blevet flyttet og splittet!

Helt bekostede af Statsbevillingen er Istandsættelsen af to Epitafier, det ene i *Udbynedre* Kirke ved Randers Fjord, det andet i *Bogense*. Udbynedre-Epitafiet, som er opsat til Minde om Christian Lykke († 1585), en Søn af den bekendte Jørgen Lykke til Overgaard, er en enkel, men meget karakteristisk, malet lille Mindetavle med Indskrift omkring et Krucifix og en knælende, ung Ridder, og da Billedet var fuldstændigt mørknet og tilmed begyndt at skalle af, var en Konservering meget nødvendig. Bogense-Epitafiet, der ligeledes var stærkt vanrøgtet, er opsat d. 22. Juli 1647 af Præsten til St. Knuds Kirke i Odense, Niels Jensen, «Gud til Ære, sin fædrene Kirke til Prydelse, sine kære Forældre til Amin-delse»; det bestaar af en bruskarok Snitværksramme om et smukt lille Krucifixmaleri, der utvivlsomt skyldes den ganske dygtige fynske Maler Hans Schüte. En sentkatolsk Altertavle med Relieffigurer af Treenigheden og Mariæ Bebudelse samt paa Fløjene Scener af Kristi Lidelseshistorie, som henstod paa Dragsholm Loft, er efter Nationalmuseets Forslag og ved velvillig Imødekommenhed af Baron Zütphen Adeler ført tilbage til *Asnæs* Kirke, hvor den er opstillet som et historisk Minde og konserveret. Ligeledes konserveret er en lille nederlandsk «Alabasttavle» med stukeret Ramme fra Frederik 2's Tid i *Ørslevkloster* ved Viborg, istandsat er Stolestader i *Solrød* Kirke ved Roskilde og Glasmalerier i *Birkerød* (opsat 1717 af Godsbestyrer, Politimester Johan Philip Ratckens). For *Sevel* Kirke er renset og monteret en Del nyfundne Ligkiste-beslag, Vaaben og Indskrift over Fru Mette Munck, † 1590.

¹⁾ Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere S. 3, Fig. 82.

Under Museets Kontrol eller Vejledning er endvidere udført følgende Arbejder:

Isøj (Smørum H.), Prædikestol, c. 1625, istandsat af Ole Søndergaard, Roskilde. — *Himmelev* (Sømme H.), Prædikestol, c. 1625, af en Roskilde-Billedsnider, med smukke, ret velbevarede oprindelige Farver.¹⁾ — *Skallerup* (Vennebjerg H.), sentkatholsk Krucifix, restaur. af S. P. Simonsen, Hjørring. — *Ø. Brønderslev* (Børglum H.), Altertavle c. 1600—1610, istandsat af samme. Den oprindelige Stafefering skyldes sikkert Vendsyssel-Maleren Jacob Thamsen. — *Ferring* (Vandfuld H.), Prædikestol i Renæssancestil, med delvis bevarede Evangelistmalerier, medens Indskrifter med Aarstallet 1640 desværre var ødelagte. Istandsats af Johs. Malling.²⁾ — *Vandborg* (Vandfuld H.), Prædikestol med Malerier af ganske lignende Karakter og sikkert af samme Mester. Istands. af Johs. Malling. — *Tiim* (Hind H.), Epitafium af Sandsten med Skriftplader af sort Marmor, over Knud Gyldenstjerne til Tiimgaard, † 1636, og hans Hustru Øllegaard Huitfeld, † 1610, opsat og stafferet 1654 af Mogens Sehested til Holmgaard paa egne og Medarvingers Bekostning. Det delvis ødelagte og splittede Mindesmærke er paa Sognepræst Pastor Severinsens Initiativ atter samlet og genopstillet efter de i Museets Arkiv foreliggende Tegninger og Beskrivelser af S. Abildgaard, medens Sandstenens oprindelige Staffering er fremdraget og genfremstillet saaledes, at den harmonerer med Monumentets nuværende Tilstand. Istandsats af H. Munck. — *Kvong* (V. Horne H.), Altertavle i Renæssancestil, hvorpaa er fremdraget og genopmalet en køn Rokokostaffering fra 1752. Restaur. af Ole Søndergaard.

Endvidere har Museet tilset en mindre Konservering og Rensning af den store, nederlandske Renæssancealtertavle i *Roskilde Domkirke* og Restaureringen af en Brudestol i *Gavnø Slotskirke*, et i sin Art meget ejendommeligt Stykke fra Tiden o. 1575, med Indskrifter, der hentyder til dens Brug.³⁾

Efterhaanden som der gøres Erfaringer med Resultaterne af disse mere private Arbejder, bliver det klarere og klarere, at Museets Tilsyn bør gøres mere effektivt og indgaaende, for at der ikke skal forvanskes for meget. Museet har da ogsaa

¹⁾ Chr. Axel Jensen: *Snedkere og Billedsnidere* S. 84, Fig. 115.

²⁾ O. Nielsen: *Skodborg-Vandfuld Herreder*, S. 467.

³⁾ F. Ex.: CONIVGIVM HVMANÆ DIVINA ACADAMIA VITÆ EST.

i det behandlede Finansaar ordnet Sagen saaledes, at dets Restaurator, Maler Niels Termansen, i enkelte Tilfælde har deltaget i hele Forundersøgelsen og i Bestemmelsen af Farvelagene, og det har vist sig, at der alene derved kan vindes et fuldtud tilforladeligt Grundlag for Restaureringen. Dette er saaledes sket med det nysnævnte Gyldenstjerne-Epitafium i Tiim og med Prædikestolen i *Jetsmark* Kirke, et Renæssancearbejde fra Tiden henimod 1600; særligt for den sidstes Vedkommende viste Vanskelighederne ved at udrede de mange forskellige Farvelag og bestemme den oprindelige Staffering sig saa store, at Museets direkte Indgriben var absolut nødvendig, og kun herved lykkedes det at undgaa de Skær, hvorpaa mindre øvede Restauratorer let strandede, og at rense oprindelige, karakteristiske Smaabilleder for de talrige Over- og Ommalinger.

I Aarets Løb er der til Museet indkommet Meldinger om Omstøbning af ikke mindre end 8 Kirkeklokker, men af disse er heldigvis Flertallet fra det 19de Aarh. og uden særlig Interesse (Østerild 1816, Ferslev ved Aalborg 1817, Eising 1838, Hørup 1844, Vorupør 1893). Fra 1710 stammede Klokken i Rørup paa Fyen (Conradt Kleimann, Lübeck), fra 1638 Klokken i Stauning og fra 1474 den middelalderlige Klokke i Udby (Rougso H.).¹⁾

I hvor høj Grad Omsorgen for Kirkeinventaret lægger Beslag paa Museets Arbeidskraft, vil fremgaa af, at der foruden de allerede nævnte Arbejder er brevvekslet om Spørgsmaal i henimod 70 Kirker, og at Behandlingen af de fleste af disse Sager har krævet Besøg paa selve Stedet. Det er et talende Vidnesbyrd om, hvorledes de kirkelige Myndigheder i stedse stigende Grad søger Raad og Støtte hos Centraladministrationen.

¹⁾ Sml. Uldall: Kirkeklokker. S. 179.

Bøger og Begivenheder 1913.

Dansk historisk Fællesforening holdt 13—15 Juni Aarsmøde i Sorø, hvor der bl. a. drøftedes Planer om Udgivelse af et nyt kulturhistorisk Tidsskrift, og hvor Museumsdirektør M. Mackeprang indledede en Diskussion om det paatænkte Værk om «Danmarks historiske Mindesmærker», medens Landsarkivar Hornemann talte om kommunale Arkiver og deres Ordning¹⁾.

Sprog. — «Sprogets Forandring. Bearbejdet af Lis Jacobsen efter Axel Koch: Om språkets förändring» har kulturhistorisk Interesse ved at behandle Ordnes skiftende Betydninger. — I Aarb. f. nordisk Oldkyndighed og Hist. gennemgaar Fru Doct. Lis Jacobsen «Nyfundne Runeindskrifter i Danmark»; siden Afslutningen af Prof. Wimmers store Værk er der ialt fundet 8 Runesten og 8 kirkelige Indskrifter (de fleste ridese i Kirkevæggens Puds), og som andetsteds nævnt, er Tallet yderligere forøget samtidigt med Fremkomsten af den nye Oversigt.

Svendborg Amts Aar bog mindes Dyr læge P. Jensen, †^{27/8}, ikke mindst ved Prof. Dahlerups Oplysninger om den afdødes fortjenstfulde Virksomhed som Indsamler af Dialektord.

Kulturhistorie. — ^{12/5} døde den højt fortjente Kirkehistoriker, Doct. theol. H. F. Rørdam, Sognepræst i Lyngby, og ^{6/8} Doct. jur. L. Holberg, der her nævnes paa Grund af hans retshistoriske Forfatterskab.

¹⁾ Jvfr. Referat i Prøvehæftet af Fællesforeningens Tidsskrift »Fortid og Nutid«. H. Hjørth-Nielsens Foredrag om Virkninger af Navneloven 1904 er gengivet i Personalhistorisk Tidsskrift, Række 6, Bind 4.

Af større Kildepublikationer er i Aarets Løb udgivet femte Bind af Acta Pontifica (Pavebreve), behandlende Tidsrummet 1492—1513, samt et Bind af Kancelliets Brevbøger (1506—1602) og en Samling Ligprædikener, «Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede», der var efterladt til Udgivelse af C. F. Bricka og nu er besørget udgivet ved Redaktionen af Danmarks Adels Aarvog. Hertil kommer endnu tredje Bind af Prof. Aage Friis' «Bernstoffske Papirer».

Paa kulturhistoriske Bidrag er de udkomne Hæfter af Historisk Tidsskrift usædvanligt rige, og særligt det anselige Hæfte, der er formet som Festskrift til Professor Edv. Holm paa hans 80-aarige Fødselsdag ²⁶/₁, indeholder en Række Afhandlinger af kendte Historikere, om Kvindens Stilling paa Renæssancetiden, om Adelsbetegnelser og adelig Navneskik, om Købstæder og om Landbrugsforhold. Af selvstændige samfundshistoriske Værker har derimod kun faa set Lyset. En lille Bog af Doct. Grønbech: Religionsskiftet i Norden (i Serien Religionshistoriske Smaaskrifter) er rammende kritiseret i Hist. Tid., Række 8, Bind 5. Hele Aargangen af Danske Studier optages af Prof. Axel Orlis nye Ragnarokstudier.

Rigere Produktion har Literaturhistorien; Prof. Paludan har udgivet et Værk om «Fransk-Engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder», Doct. Hans Brix et Arbejde om «Johannes Ewald. Kritiske Undersøgelser». H. Rosendal har skrevet om N. F. S. Grundtvig, E. Agerholm om Skuespilleren Doct. Ryge. Men rigest er efter Sædvane den rent personalhistoriske Litteratur. 1912 sluttedes det største og smukkeste genealogiske Værk, der hidtil er udkommen herhjemme, Slægten Ahlefeldts Historie, udarbejdet paa Foranledning af Lensgreve C. J. F. Ahlefeldt-Laurvig ved Louis Bobé; efter Slægtens Udvikling maa Arbejdet selvfølgelig for en stor Del beskæftige sig med holstenske Forhold, men Slægten har haft ikke mindre Betydning for Kongerigets Historie, og Værket, hvis fire statelige Bind er trykte som Manuskript, er en Pryd for den danske Bogverden. Af «Memoirer og Breve» er udkommet Bind XVIII, Den gamle Majorinde fra Færgegaarden (ved Guldborgsund) og Bind XIX, En Grønlandspræsts Optegnelser. Endvidere Frits Casse: En gammel Ingeniørs Erindringer, E. Bodenhoff: «Hoffiv under trende Konger» (Genealmajor F. G. v. Müller) og «Kongesorger, Hoffiv under Frederik 7», og en stor Mængde Stamtavler, saaledes over Poul Bentzens Efterkommere, Breum, Buur, Dahlerup (4. Udg.),

Djorup, Th. Froms Fideikommiss, Guldborg, Chr. L. Haabers Descendenter, Hestbech, V. Holten, Ring-Kjeldsen, Lundsgaard, Nobel, Rée, Wardinghausen og Lollesgaard, Wulffsen. Foruden Personalhistorisk Tidsskrift, der bringer Afhandlinger om General H. H. Eichstedt, Egede, Slægterne Galskyt fra Hammer (Vendsyssel) og Tronier, er der paabegyndt et Genealogisk Tidsskrift med en Række mindre Afhandlinger af slægtshistorisk Indhold.

Aarets største militærhistoriske Værk er Valdemar Stillings Danske Livregiment til Fods 1763—1913¹⁾. — Adelshistorie er foruden i Adelsaarbogens Stamtavler og i det ovennævnte Festskrifthæfte af Hist. Tidsskr. bl. a. behandlet i Personalhist. Tidsskrift Række 6, Bind 4 (Viffert Seefelds 32 Ahner af Axel Urne, Optegnelser af Jørgen Seefeld). — Kirkehistoriske Samlingers femte Række, sjette Bind er nu sluttet under H. F. Rørdams Redaktion²⁾.

Af den for Bondestandens Historie vigtige Kildeudgave «Danske Vider og Vedtægter» er udkommet tredje Binds første Hæfte³⁾. Af folkloristisk Litteratur maa særligt fremhæves tredje Bind af Christine Reimers: Nordfynsk Bondeliv i Mands

¹⁾ Krigshistoriske Bidrag i de lokale Tidsskrifter. — Roskilde: Fra Krigen 1807. Præstø: Pr. Amt og Søetatens Befalingsmænd. Himmerland II: Veteran fra 1808; Folkevæbning i Hornum Herred 1848. Skive og Omegn: Vor tyske Indkvartering. Aarhus Stift: Minder fra Trearskrigen. Ribe: Kosakkerne i Ribe 1814, Soldaterdagbog 1864.

²⁾ Kirke- og Skole-historiske Bidrag i Lokaltidsskrifter. — Meddel. om København: Bidrag til Metropolitanskolens Finanshistorie, Træk af Livet i kbhvn.ske Fattigskoler Frederiksborg: Frederiksværks Skolevæsen. Præstø: Storehedinge Præsterække. Svendborg: Fra Ryslinge Valgmenigheds første Dage. Thisted: Degne i Hillerslev Herred. Gejstlig Jordebog for Hundborg Herred. Skive og Omegn: Den højere Bondeskole i Krejbjerg, Degnekaar i Stavnsbaandstiden. Randers: Lindbjerg Skole; Præster i Dalbyndre, Nimtofte. Aarhus Stift: Præster i Vellev. Vejle: Skoleforhold (i Skjærup) Skolelærer Broe i Brædballe, Givskud Skole.

³⁾ Bondestand i Lokaltidsskrifter. — Roskilde: Ballerup By paa Udskiftningens Tid. Holbæk: Kundby Bønder i Bondebevægelsens første Kampaar; Erindringer af Lars Dinesen og Andreas Bentsen. Sorø: Egeslevmagle. Thisted: Udskiftning af Øsløs Jorder 1786. Himmerland II: Fra Hoveriets Dage (Randrup); Fra Landboreformernes Tid. Skive og Omegn: Fra Bondens Trældomstid (Retssag 1736). Randers: Skifte 1778 i Ø. Tørslev. Overfald paa Retsbetjente 1776. Vejle: Smedeembedet i Ølholm; Ann' Trøglborg, den kloge Kone i Ringgive. — Vendsyssel: Bryllup paa Lemvigegnen til 1870.

Fiskeri. — Frederiksborg: Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland omkr. Aar 1700.

Minde, samt de i foregaaende Fodnote nævnte Afhandlinger i Holbæk, Sorø og Vejle Amters og i Hardsyssels Aarbøger.

I Serien Medicinsk-historiske Smaaskrifter er udkommet Nr. 4—6, Wickersheimer: Hundegalskab og Strandbade, Søren Hansen: Primitiv Trepanation og Lundsgaard: Brillernes Historie. — Prof. E. Ingerslev har udgivet et Værk om Matthias Saxtorph og hans Samtid. I «Himmerland og Kjær Herred» II trykkes Uddrag af Doct. med. Niels Jespersens Regnskabsbog 1661—68 (Aalborg, Udenlandsrejser).

Forhistorisk Arkæologi. — Aarets vigtigste Arbejde er Museumsdirektør S. Müllers i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed udgivne Afhandling om Sønderjyllands Stenalder, en Oversigt, der tillige viser den danske Arkæologis nøgterne og besindige Stilling overfor tyske Videnskabsmænds mere end dristige Hypoteser om «Germanerne»s Urhjem og Danmarks Betydning i Stenalderen. — Om Nationalmuseets første Afdeling og særlig dens Arbejde ude i Landet gives en Oversigt i Folketingets Finanslovbetænkning (sml. Referat i Berling, Tid. ^{15/7}); der er fredlyst 116 Monumenter, saa at Tallet paa fredlyste forhistoriske Mindesmærker nu naar op mod 6000; Undersøgelser er især foretagne i Salling, Udgravninger rundt om i Landet, hvor Forholdene krævede det.

I Holbæk Amts Aarbog skriver H. Kjær om Stenstrup Troldestue, i Vejle A. Aarb. samme om Kongehøjene i Jellinge. I Skive Folkeblad ^{3/7} behandler Niels Sørensen Spørgsmaalet «Knusesten og Stenkugler» og giver praktiske Forklaringer paa deres Brug.

Historisk Arkæologi, Arkitektur og Mindesmærker. — ^{9/3} døde Professor Jacob Kornerup, kendt som Kunstner, Kalkmalerirestaurator og arkæologisk Forfatter, særlig som Roskilde Domkirkes Historieskriver. En Række Nekrologer og Mindeartikler er samlede i et lille Hæfte «In Memoriam»,

I det nye genealogiske Tidsskrift har været ført en Diskussion mellem Ingeniør W. Marstrand og Museumsdirektør M. Mackeprang om Danmarks historiske Mindesmærker, særligt om Principperne for Udgivelsen af Gravskrifter (sml. S. 405). — Af Bidrag til middelalderlig Arkæologi bringer Aarbog for nord. Oldkynd. en Afhandling af Professor Kr. Nyrop om profan Kunst i Middelalderens Kirker (Aristoteles-Scener) og

en Opsats af Chr. Axel Jensen om Malmfonten i Fausing ved Randers. Planer om en Istandsættelse af Lunds Domkirkes middelalderlige Ur har fremkaldt en Afhandling af Domkirkearkitekt Th. Wählin, der viser, at «Lunds Domkyrkas gamla Konstur» er omtr. samtidig med Korstolene og stammer fra 1300'erne, medens Kirken desuden ejer et Renæssanceur fra 1623; til Sammenligning nævnes ogsaa de middelalderlige Ure i Roskilde og Aarhus; Istandsættelsesarbejdet tænkes overdraget den københavnske Urmager Bertram Larsen. En anden Opsats om Lunds Domkirke bringer «Finn», hvori Dokt. Rydbeck rekapitulerer Diskussionen om Jætten Fin og hævder, at begge de gaadefulde Figurer i Domkirkekrypten forestiller Samson.

Marc Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen (Frankfurt a. M. 1911) behandler ogsaa danske Guldsmedemærker, men paa en mærkelig mangelfuld Maade. Tidsskrift for Industri indeholder Afhandling af Doct. Francis Beckett om Christian 4.s Kunstmed Caspar Fincke, af Axel Heine om malede Glas fra 16.—18. Aarh. og af Frk. Elna Mygdal om Dækketøjets Historie. En kort Oversigt over skånske Bondevævninger findes i Kataloget over den «Textilutställning», som Kulturhistoriska Museet i Lund havde ordnet ¹¹/₁₀—²/₁₁, og paa et Møde i Dansk Husflidsforening ¹/₁₁ fremlagde Museumsass. Chr. Axel Jensen en Række Prøver paa danske Bondevævninger, som Indledning til Selskabets Forsøg paa at genoplive vor hjemlige Vævekunst.

Chr. Axel Jensens og E. Rondahls «Stilarternes Historie», det første danske Forsøg paa at skrive en sammenhængende Stilhistorie, har Interesse i vor Sammenhæng, fordi Bogen gerne fremdrager danske Exempler og særlig lægger Vægt paa Skildringen af de Stilformer og Ornamente, der har Betydning for den hjemlige Udvikling. Selvom ikke alle Afsnit er lige tilfredsstillende, vil Bogen dog blive en nyttig Haandbog, og trods sin populære Form bringer den ikke lidt nyt¹).

Museer. — ¹⁴/₁ bragte Riget en Artikkel med Overskriften: «En Museumsskandale», hvori det paastodes, at en kostbar Renæssancerustning var bortauktioneret fra Rosenborg, og som gav Anledning til en livlig Pressediskussion de nærmest følgende Dage. Det oplystes snart, at det drejede sig om en

¹) Sml. Anmeldelser af Beckett i Nord. Tidsskrift S. 134 og af V. Wanscher i Hovedstadens Kronik.

ødelagt Voksfigur af Christian 5 fra det gamle Kunstkammer, og selv om det utvivlsomt ikke har været rigtigt at sælge denne, faldt Gemytterne hurtigt til Ro, især efter at Museumsdirektør Bernh. Olsen i Nationaltidende ²¹/₁ havde givet autentiske Oplysninger om Figurens Art, og efter at merkantile Spekulationer var tilstrækkeligt afslørede. ¹⁷/₃ meddelte Dagspressen, at Inspektør E. F. S. Lund ved Frederiksborgmuseet havde søgt og faaet Afsked fra sin Stilling, officielt paa Grund af Svagelighed, men maaske næppe uden Sammenhæng med hans Indblanding i denne og tidligere Museumsaffærer.

Nationalhistorisk Museum paa Frederiksborg har udgivet en ny illustreret Vejleder. Kunstindustrimuseets Aarsberetning fremhæver, at der er lagt særlig Vægt paa Udviklingen af den italienske Renæssanceafdeling, men at man dog ogsaa har erhvervet dansk Sølvtoj, Prøver paa københavnsk Fajance, deribl. en smuk Bordplade, noget københavnsk Porcellæn og enkelte Empiremøbler.

I Anledning af Panoptikonbygningens Ombygning har der været en Del Tale om Dansk Folkemusæums Flytning, men Samlingen bliver indtil videre boende i de gamle utilstrækkelige Lokaler, da en Flytning af Interiørerne er forbundet med saa store Vanskeligheder, at den næppe lader sig iværksætte, før de danske kulturhistoriske Museer faar deres haardt savnede Nybygning.

I en Kronik i Politikken har tyske Museumsmænd udtalt sig om de københavnske Samlingers Forhold, og vi kan her ikke lade være med at citere, hvad Otto v. Falcke, Direktøren for Kunstindustrimuseet i Berlin, siger om Rosenborg, om Kunstindustrimuseet og om Nationalmuseet, «i hvis fordringsløse og tarvelige Rum det kostbare Indhold gør sig saa heldigt gældende. Intet af disse Museer mangler Værker af højeste Rang; man behøver blot at minde om Broncevaabnene og Lurerne; den forhistoriske Afdeling, de romanske Altre og Aquamanilesamlingen, Sølvkarrene og Møblerne fra Renæssancen, de persiske Tæpper og Fløjsbrokaderne. Alt dette er misundelsesværdige Besiddelser. Men de tre Museers høje Betydning ligger dog mindre i saadanne fremragende Enkeltheder end i den overskuelige og indgaaende Fremstilling, de giver af Danmarks Kulturhistorie. Som vigtig og lærerig Fuldstændiggørelse heraf staar Folkemuseerne i København og Lyngby.»

³/₁₁ indviedes Postmuseet i Lokaler i det nye Posthus' Tagetage.

Topografi.

Almindeligt. — I Oldskriftsselskabets Møde ²⁸/₁ holdt Mag. H. V. Clausen Foredrag om Forholdet mellem Stednavnene paa -lev og -løse, paaviste deres topografiske Sammenhæng indbyrdes og med Stedsbetegnelser, hvori Guden Njords Navn forekommer, og søgte heri at finde Vidnesbyrd om Erobrertogter udgaaede fra Sjælland. — I Danske Magazin (Række 6, Bind 1) udgives en Dagbog fra en Rejse i Danmark 1588, ført af en af en af den engelske Gesandt Daniel Rogers Ledsagere, samt en livfuld, italiensk Skildring af Land og Folk 1628—29, skrevet af Torquato Recchia, Hushovmester hos den østrigske Artilleri-general Torquato Conti.

¹¹/₁₃ døde Generalmajor A. L. le Maire, Chef for Generalstabens topografiske Afdeling.

København. — Historiske Meddelelser om København behandler bl. a. Tilstanden i Hovedstaden efter 1660, Forhold under Russernes Besøg 1716 og Fattigvæsenplanen af 1799; Oberst Emil Madsen skriver udførligt om Nikolai Rode i Københavns Østerkvarter, behandlende Gadernes og de enkelte Bygningers Historie, Kaptajn Ramsing oplyser om Christen Barnekows Gaard, som gav Navn til det 1547 aabnede Stræde; H. D. Lind giver Bidrag til Havnens Historie under Christian 5.

Aarets betydeligste Værk om Hovedstadens Historie er «Kjøbenhavns Brandforsikring 1731—1911», et lidt forsinket, men godt Festskrift, hvis omhyggelige Text skyldes Historikere af Faget, afdøde Arkivsekretær G. L. Grove og efter ham Fr. J. West. Ellers har Litteraturen holdt sig til Forlystelsesiden af Byens Liv; det gælder Ejler Nystrøms flittigt samlede Bog om «Offentlige Forlystelser i Frederik 6's Tid, Knud Bokkenheusers mindre sikkert funderede »Vejen gaar min Tro over Vesterbro» og V. Lindstrøms «Kjøbenhavn i Tredserne». I Anledning af Tivolis 70 Aars Jnbilæum skriver Museumsdirektør Bernh. Olsen i Berl. Tid. ¹⁰/₈ om «Tivolis Aner».

Opmaalinger af københavnsk Arkitektur findes i Tegninger af Ældre nordisk Architectur, femte Samling, fjerde Række (Christian 4's Bryghus, Vandkunsten 8, Dør i Toldbodgade 5 og Havepavillon ved Christian 7's Palæ paa Amalienborg) samt i Blade, udg. af Foreningen ³/₁₃ 1892 (Vagtbygningen

ved Proviantgaarden, Fødselsstiftelsen). Om Urigtigheder i Nicolai Spirs Rekonstruktion skriver Arkitekt K. Warming i Arkitekten, Bind XV (S. 254, sml. 268). Men iøvrigt er det især Frue Spir, der stadig har givet Anledning til langvarige Forhandlinger og Diskussioner. I Januar Maaned kom Bruddet mellem de to Spirarkitekter, Amberg og Brummer, af hvilke den sidste trak sig tilbage; $^{10}/_5$ udtalte en Arkitektkommission sig for Thurahs Spir uden Ændringer; derefter udarbejdedes en ny Model, og medens et Indlæg af Martin Borch (Nationaltidende $^{1}/_{11}$) fik Pressefejden til at blusse op i de nærmeste Dage (sml. Prof. Viggo Johansen i Berling. Tid. $^8/_{11}$, Arkitekt Fr. Levy i Nationalt. $^8/_{11}$ samt Berling. Tid. $^{11-20-22}/_{11}$), gav Ministerraadet $^{26}/_{11}$, Kultusministeriet $^{27}/_{11}$ Tilladelse til Opførelsen. Men $^{11}/_1$ 1914 døde Københavns store Mæcen, Carl Jacobsen, og nu bliver Spiret næppe til Virkelighed. Iøvrigt har Diskussionen ogsaa drejet sig om selve Frue Kirke og dens Bygmestre (sml. Arkitekten XLV, 45, 74 og senere).

$^{30}/_8$ vedtog Borgerrepræsentationen at modtage Departementchef P. N. Rentzmanns Tilbud om at opføre en kommunal Bygning ved Nicolai Taarn, en ny Mæcenatgave, som desværre ogsaa har været egnet til at vække Mistillid og Modstand (Aabent Brev, Berl. Tid. $^4/7$).

Den smukke, gamle Strandgade paa Kristianshavn har lidt meget ved Nybygninger (Politikken $^6/1$). Foreningen til Københavns Forskønnelse behandler i sit Tidsskrift bl. a. Projekter til Nicolai Plads Brug, Bibliothekspladsens Vanrøgt og det gamle Christianshavn.

Frederiksborg Amt. — Ældre nord. Architectur V R. IV. S. bringer Opmaalinger af Herluf Trolles og Birgitte Gøjes Vaaben paa Stolestader i *Helsingør* Olaikirke. Af Bøger er udkommet C. Behrens «Vandringer i Nordsjælland. Stemninger og Indtryk», «Løjerlige gamle Huse i *Helsingør*» (Det gamle Apotek), Holbølls «Kort Beskrivelse af *Gurre* Slotsruin» og Karl Larsens *Hørholm* og *Ringsted*; de tre sidstnævnte er Smaahefter med mer eller mindre udpræget Reklamekarakter. Fra Amtsaarbogen kan nævnes en Efterskrift om den forsvundne Landsby i Gribskov.

Københavns Amt. — I Foreningen til Københavns Forskønnelse er der diskuteret om Dyrehavens Fremtid; i Hist. Medd. om København skriver K. Rockstroh om *Frederiksborg-*

egnen 1650—1700; i Personalhist. Tid. (VI, 4) gengives en Brevvexling mellem H. Wedel Jarlsberg og L. Manthey, der bl. a. giver Oplysninger om Fabrikkerne paa *Ørholm*. Selvstændige Smaahæfter er P. C. Tüchsen: *Ballerup Kirke* (16 Sider, Roskilde 1912) og O. Mortensen: *Provster i Tune Herred* i 300 Aar (Trykt som Ms., Roskilde 1912). Amtsaarbogen bringer Artikler om Fund af Svenskegrave paa *Smørumnedre* Bymark og om borgerligt Liv i *Roskilde* samt Referat af Prof. Korne-rups Foredrag om Dronning Margrethe og Roskilde ved Mindefesten 1912. Om Rensningen af Højkoets Mure i Roskilde Domkirke kan henvises til Smaaartikler i Architekten XV S. 330 og Berling. Tid. ³/₅, ⁷/₅ og ¹²/₁₂.

Foruden Mindeskriftet om Prof. Korne-rup skal endelig nævnes «Til Minde om Stamhusbesidderinde, Stiftsdame Frk. Emmy Carlsen, † ²⁹/₈ 1912», Ejerinde af *Gammel-Køgegaard*, som foruden betydelige Legater har efterladt sig en til Køge Museum testamenteret Samling af Hedebo-syninger.

Oldskriftselskabets Sommertur gik til Køge og Omegn.

Holbæk Amt. — I Ældre nord. Architectur findes Op-maaling af det middelalderlige Ligkapel ved *Kallundborg Kirke*. Foruden de tidligere nævnte Afhandlinger kan af Amtsaar-bogen fremhæves C. A. Jensens Opsats om *Holbæk* Sorte-brødrekloster, hvis Levninger ønskes istandsatte, og en Notits om Skove i ældre Tid.

Sorø Amt. — Den gamle Kirkelade (senere Latinskole) ved St. Mikkel's Kirke i *Slagelse* er opmaalt i Ældre nord. Archi- tectur V R. IV S. — E. Dam: *Ringsted* Apotek. Et Hundred- aars Minde (Ringsted 1912. Ej i Boghandel). — Amtsaarbogens anden Aargang indeholder Afhandlinger om Ringsted Kloster i skiftende Tider, om *Sorø* for 100 Aar siden, om Sorø Klo- sters og Skoles Historie 1536—1737 samt Bidrag til Bølt- Færgefartens og til *Boeslunde* Sogns Historie. I Personalhistorisk Tidsskrift (VI, 4) aftrykkes en Beretning af Rektor Taubers Rejse til sydsjællandske Herregaarde i 1828, i Sorø Amtstidende ¹²/₁₀ 1913 fortælles om Antvorskov Fajancefabrik, i Ringsted Folkeblad ¹⁸/₂ om *Sigersted* Kirke ved Ringsted.

Præsto Amt. — Amtsaarbogen indeholder korte Beskri- velser af *Elmelunde*, *Borre* og *Magleby* Kirker, Kirkehist. Saml. (V, 6) forskellige Meddelelser om Præster i *Lyderslev* paa

Stevns. Et Lysthus i *Stege* er opmaalt i Foreningen af $\frac{3}{12}$ 1892, en Kirkegaardsport ved Elmelunde i Ældre nord. Arkitektur.

Bornholm. — Bornholmske Samlinger VII bringer Afhandlinger om Øens Skatteprivilegier og Militærforhold samt Beskrivelser af de fire Rundkirker og et Indlæg af H. Hjorth om de mærkelige Bygningers Alder, som ret fyldigt gengiver de forskellige Opfattelser, men næppe er korrekt i sine egne Slutninger, idet Forf. efter al Sandsynlighed gør Rundkirkerne for gamle. Endvidere fortæller M. K. Zahrtmann livfuldt om Bornholms Kapeller og Hospitaler.

Lolland-Falster. — $\frac{2}{11}$ fejrede *Maribo* Stiftskirke sit 500-Aars Jubilæum. Prof. O. Andersen holdt Foredrag om den hellige Birgitte. — C. C. Haugner: Gamle lollandske Gaarde. Nakskov 1912. — Bering Liisberg: *Stubbekøbing* (Nykøbing F., ej i Bogh.). Ornamentale Kalkmalerier fra Stubbekøbing Kirke gengives i Ældre nord. Arkitektur.

Fyen. — I Dagbladet København $\frac{25}{11}$ skriver Cand. jur. C. Hardon om *Rygaard*, *Hollufgaard* og *Harritslevgaard* og anbefaler deres Istandsættelse eller Vedligeholdelse; det spørges med Rette, om det ikke er farligt for Stamhusinstitutionen at vise Sparsommelighed overfor de herlige gamle Gaarde! Svendborg Amts Aarsskrift bringer en Nekrolog over Folkemindesamleren, Dyrslæge P. Jensen og en efterladt Afhandling af samme om *Egeskov* Marked, og Amtssamfundet har desuden udgivet C. T. Høy: Træk af *Marstals* Historie. — Personalhist. Tidsskrift VI, 4 indeholder Oplysninger om det Eickstedtske Kapel i *Ringe* og om Gravskrifter over Sehested'er til *Lykkesholm* samt Optegnelser fra 16de Aarh. af en Borger i Middelfart. I Wisbechs Almanak fra 1914 findes Meddelelser af Chr. Reimer om Rasm. Kr. Rasks Barndomshjem og Slægt i *Brendekilde*. — H. Kier: Slægten Guldborg og *Guldborggaards* Historie (i Lindelse Sogn), Rudkøbing; ej i Boghandel.

Hjørring Amt. — $\frac{22}{1}$ fejrede *Skagen* 500-Aars Jubilæum som Købstad. Alba Schwarz har fortsat sin Skagensbog med et nyt Bind om «den ny Tid». — Vendsyssel Folk og Land V (Særtryk af Sæby Folkeblad) fortæller om *Dronninglund* Hovedgaard eller rettere dens Ejerrække — I Saml. til Jydsk Hist. og Top. Række IV. Bind 1 skriver Klitgaard om *Kornum-*

gaards Historie, i Personalhist. Tid. VI, 4 om Familien Galskyt fra Hammer.

Aalborg Amt. — C. Klitgaard: *Aalborg* Handelsstands Historie er udgivet i Anledning af Handelsforeningens 50-aarige Jubilæum ²⁷/₁₀, men det anselige, illustrerede Værk behandler ogsaa Foreningens Forgænger, Byens gamle Købmandslav. Et mere journalistisk Præg har »Aalborgbogen«, udg. i Anledn. af Pressestævnet 1913. Amtsaarbogen, Fra Himmerland og Kjær Herred II, indeholder Meddelelser om Højtideligheden ved Rejsningen af Aalborg Budolfikirkes Spir 1779, om *Horsens* Kirke, om Arkivet paa *Lundbæk* og om den hist. topografiske Forfatter Klaus Gjerding. — Om *Visborggaards* Istandsættelse er der diskuteret i Architekten XV.

Thisted Amt. — Amtsaarbogen indeholder Meddelelser om Syn over *Hillerslev* og *Kaastrup* Kirker efter Wallenstein-krigen, om den gejstlige Jordebog over *Hindborg Herred* 1596, om Enkeltheder af *Thisted* Købstads Historie (Bispogaarden og Kronens Mark) og om Liden Kirstens Grav ved *Vestervig*.

Viborg Amt. — I Aarbogen for Skive og Omegn skriver Jeppe Aakjær om Gamle *Skivehus* i 17de Aarh. og giver især fyldige Uddrag af Lensregnskaber og Synsforretninger.

Randers Amt. — Amtsaarbogens syvende Bind meddeler gamle Indskrifter i *Øster-Liisbjerg Herred* og indeholder desuden Afhandlinger om *Ommestrup* Hovedgaard i Mørke Sogn samt om Ankersonnernes Slægt i *Randers*. Saml. til jydsk Hist. og Topografi IV, Bind 1, giver Oplysninger om Christian 4's Besøg i Randers 1609 og om Fængsler i Nørreport c. 1600, og i Randers Amtsavis ¹/₁₂ fortæller Arkitekt F. Uldall om en mindre Istandsættelse af Boghandler Marius Jensens Gaard i Kirkestræde, hvorpaa der er fundet Aarstallet 1626. — Fonten i *Fausing*, der stammer fra 1300'erne, og hvis Figurer sikkert skal symbolisere Paradisfloder, skildres i Aarbøger for nord. Oldkyndighed. Om Runestensfundet i *Jennum* se Berling. Tid. ²³/₁₀.

Aarhus Amt. — Ældre nord. Architectur V R. IV S. bringer Skitzebogsblade fra Vor Frue Kirke i Aarhus. — Sagfører Arents Samling af Stenoldsager er testamenteret til *Skanderborg*

By. — Om Claus Cortsens Gaard i *Horsens*, sml. Berling. Tid. 29/1. — I Aarhus Stifts Aarvog skriver Heilskov om fordums Landeveje og Rejseliv, Holstein-Rathlou om Svend Felding, Johs. Malling om nedrevne Kirker i *Hads Herred* og T. Baumgarten om Kronprinsens Klub i *Aarhus*.

Vejle Amt. — Amtsaarbogen indeholder, foruden en temmelig uheldig Artikkel om *Sindbjerg Kirke*, historiske Oplysninger om *Hønborg*, *Mastigaard*, *Arrebjerg* og om Christian 4's Salpeterværk i *Starup* Sogn. Desuden findes Oplysninger om Borgmester Hans Jørgensen i *Fredericia* og om Ejere af *Haraldskjær* Fabrik.

Ringkøbing Amt. — Hardsyssel Aarvog VII bringer en udmærket Afhandling af Pastor P. Severinsen: Fra gamle Kirkebøger, der giver interessante Uddrag af vestjydske Kirkeregnskaber fra Christian 4's Tid, en særdeles omhyggelig Fremstilling af *Gudum Klosters Historie*, Meddelelser om Ringkøbingslægten Harpøth (Ulvsund i Neer Sogn) og Nytryk af Klagesangen over *Lemvigs Brand* 1684. — E. Dam: Lemvig Apothek 1813—1914.

Ribe Amt. — I Amtsaarbogen findes Meddelelser om Sneum og Tjæreborg Sogne.

Færøerne. — J. Jakobsen: Poul Nolsøe. Livssöga og Irkingar 1912.

Mandsdragter paa Hedeboegnen i gamle Dage.

Af

Marie Christoffersen, Højelse.

I de sidste Aargange af de historiske Amtstidskrifter er der spredt mange smaa Oplysninger om vor Bondestands gamle Dragtskikke, som hjælper med til at danne et Grundlag for et sammenfattende Dragtstudium, og adskilligt tyder paa, at den gennem Dansk historisk Fællesforening 1910 udsendte Opfordring (sml. S. 322) virkelig efterhaanden bærer Frugt. Men endnu tiltrænges der Hjælp fra alle Sider!

Siden Dansk Folkemuseums Grundlægger og Direktør, Bernhard Olsen, i 1878 skrev en Afhandling om »den sjællandske Nationaldragt og dens Forandringer i de sidste 300 Aar« (Illustr. Tidende XX, Nr. 1023) og gav en kort, men for sin Tid udmærket Oversigt over Mandsdragternes Historie paa Sjælland (og Amager), er der i Litteraturen næppe fremkommet andet end smaa og korte Notitser om dette Emne. Og selv om Grundlinjerne altsaa er ridsede op, er der dog al mulig Anledning til at samle de Oplysninger om Bondemændenes Dragter, som endnu kan udvindes af den mundtlige Overlevering. Mandsdragterne er vel ikke saa interessante, saa stedligt prægede og saa rigt nuancerede som Kvindedragterne, men de er dog et Stykke af vor Fortidskultur, og da Mændene har været hurtigere end Kvinderne til at glemme den gamle Dragtskik, maa der handles hurtigt, hvis ikke enhver Tradition skal dø ud. Endnu kan der dog udrettes en Del.

De efterfølgende Oplysninger, der er hentede fra Hedeboegnens sydlige Del, i Højelse og Nabosogne, er blevne fremkaffede og bearbejdede paa samme Maade som den tidligere

fremkomne Opsats om Hedeboegvindernes Dragter. Det kunde være fristende at uddybe Æmnet og efter Bernhard Olsens Exempel at paavise Parallelludviklingen i Landets andre Egne og at bestemme Bondedragternes Plads indenfor den almindelige Dragthistorie; thi det er jo sikkert nok, at de afspejler forudgangne Moder hos de højere Stænder. Men hertil skulde Grundlaget dog gærne være mere omfattende, og til Forstaaelse af Frk. Christoffersens Redegørelse, der giver velkendte Træk i en god Oversigt, og hist og her føjer nye, fyldigere Oplysninger til det gammelkendte, skal her kun siges, at Hedeboemændenes ældre Dragtskik er illustreret i Senns og Lahdes kobberstukne Dragtbilleder fra Tiden ved Aar 1800, medens det yngre Stadium (Stumptrøjemoden) er repræsenteret i F. C. Lunds Lithografer.

Chr. Axel Jensen.

Overleveringen naar saa langt tilbage, at man efter gamle Folks Fortællinger kan beskrive Mandsdragten, saaledes som den brugtes paa »Hedens« sydlige Del i Kong Frederik den Sjettes Tid.

For at begynde med det øverste, havde Mændene paa Hovedet en rød eller (tidligere) sribet Tophue, der var strikket (bundet) af Uldgarn; den var spids omtrent som en «Nissehue» og havde i Toppen en Dusk eller Kvast af samme Farve som selve Huen, medens dens nederste Kant, der var strikket i Mønster, var foldet op omkring Huen i et «Smøg» (Læg). Skulde Tophuen være rigtig varm, flossedes Smøget, idet der i Strikningen blev syet Uldgarn i smaa Løkker tæt ved hverandre, til det dannede et helt, tæt Lag. Til Kirkebrug ved højtidelige Lejligheder kunde man ellers have en sort brødskygget Filthat med en rund Puld. Som Hue brugtes i Aarhundredets Begyndelse ogsaa den saakaldede »Kabuds«. Den blev syet af mørktfarvet Vadmelstøj eller loddent Skind, havde en rund Form, som sluttede sig til Hovedet, og var forneden øget med et Stykke Tøj i Læg, der kaldtes Smøg; det kunde slaas helt ned omkring Halsen og knappes under

Hagen, saa at kun Ansigtet var frit. Naar man var ude i slemt Vejr, tog man Smøget ned, men ellers var det lagt op omkring Huen.

Selve den gamle Dragt bestod af »Langtrøje« (Kofte), »Brystdug« (Vest) og »Knæbøvser« (Knæbenklæder). Den saakaldte Langtrøje var syet af Skind, Vadmél eller Drejels-tøj til «Yderrøn», saaledes som det ydre Tøj kaldtes i Mod-sætning til Underfoeret, der hed »Inderrøn«. Vadmélstøjet var i Reglen ensfarvet, for Ex. brunt, mørkeblaat eller høj-rødt, Drejelsstøjet flerfarvet, med brun, grøn, rød eller mørke-blaa Bundfarve, men blomstret eller sribet og ofte holdt i tre- eller fler-farvede Striber. Hvis Bundfarven var grøn, kunde Striberne være røde, blaa eller sorte; var Bunden rød, kunde andre Farver, som brune, gule og grønne danne Striber, der altid gik paa langs i Tøjet og lodret paa Klæd-ningen. Det blomstrede Drejelsstøj vekslede i Farverne paa samme Maade som det sribede. Var Bundfarven blaa, kunde Blomsterne være røde med grønne Blade, og saaledes varieredes Farverne i det uendelige. I Snittet var Trøjen halvlang, saa at den naaede til Knæerne, og paa hver Hofte var lagt et lodret Læg i Tøjet. Paa Brystet saas to Rækker runde, klare Knapper, der snart kunde være toppede i Fi-gurer, snart flade eller til andre Tider lidt buede, enten af ægte Sølv eller af simple Metaller. Desuden var der sat tre eller fire Knapper paa Ærmerne ude ved Haandleddet, og ved Lommerne, hvor der var sat et Stykke Tøj af samme Slags som Trøjens, var denne Lommeklap udklippt i Tunger, og i hver Tunge sad en Sølvknap. Bryst-dugen (Vesten) var syet af Vadmél eller Drejelsstøj i de samme Farver, som nævnt ved Langtrøjen. Det kunde ske, at der brugtes en rød Trøje til en grøn Brystdug eller en blaa Brystdug til en grøn Trøje, men i Reglen var det samme Slags Tøj, der anvendtes til dem begge. Bryst-dugen var ærmeløs, men iøvrigt havde den omtrent samme Længde og Snit som Langtrøjen; ligesom denne var den

ogsaa fortil udstyret med to Rækker klare Knapper, og dens tre- eller firetungede Lommeklapper havde en klar Knap i hver Tunge. Knæbukserne var undertiden syet af Dyreskind (Hjorteskind), men da Jagten i de Tider tilhørte Herremændene, var dette jo lidt vanskeligt at faa fat i, og i Reglen brugtes da Faareskind. Fine Bukser forsynedes med kulørte Stikninger, og udsyede Ornamentfigurer og udtungede Skindstrimler anvendtes ogsaa som Pynt. Ved Knæene knappedes Benklæderne stramt om Benet med fire eller fem Knapper, og ydermere blev de lukket helt sammen med et Spænde, saa at de sad ganske fast om Knæene. Knapperne kunde være af Sølv eller simplere Metal (Tin, Messing), men man kendte ogsaa Træknapper, der var overtrukne med Skind.

Til de gullighvide Skindbukser passede saa »Hoser« af hjemmespundet, hvidt Uldgarn. De var meget lange og naaede et godt Stykke op over Knæerne; det øverste Stykke, som kaldtes «Kraven», og som stundom sad udenpaa, stundom indenfor Bukserne, var bundet i kunstfærdigt Mønster, og ned langs Siderne paa Hoserne var der ogsaa bundet nogle Figurer, som kaldtes «Svikler». En yderligere Pynt var Hosebaandene, der sad ned under Knæene, bundet i en Sløjfe foran paa Benet. De vævedes af Uldgarn i alle Slags Kulører og endte i «Duske» af samme Slags Garn, hvorefter Baandene var tilvirkede. Andet end hvide Mandsstrømper brugte man ikke, og medens Kvindernes Hoser var sorte, havde Mændene de hvide Hoser paa baade om Hverdagen sammen med Træskoene og ellers sammen med de sorte Sko. Træskoene var hvidskurede og forsynede med klare Blikkramper, og Skoene havde paa Vristen et Spænde af Sølv, Malm eller simplere Metal.

Paa Hænderne havde man om Vinteren Vanter, der ogsaa var bundet af hjemmespundet Uldgarn, enten hvide, blaa eller mørktfarvede, og Vrangsidene blev gærne flosset ligesom Tophuen. Det var især Bælgvanter, man brugte.

Ellers kendte man ikke stort til Overtøj, kun til lange Køreture havde man en Pels, der var syet af Faareskind, og selv om man var ude i koldt Vejr, gik man »blottet«. Men man kunde iføre sig flere Langtrøjer og saaledes have adskillige Lag ovenpaa hinanden, og Underfoer savnedes ikke. Som Inderrøn blev i Reglen brugt Blaarlærred; stundom ogsaa Skætfaldlærred, der var det groveste; det blev lavet af Affald fra Hør og Blaar, naar der skættedes, men det blev iøvrigt vævet og spundet som andet Lærred. Sommetider var der i Stedet for Lærred Vadmel i Rygstykket, saa at man havde to Lag varmt Vadmel paa Ryggen.

Pyntelige kunde disse Dragter være med deres smukke Farver, deres klare Knapper og deres Skospænder, og til de nævnte Smykker kom endnu Urkæderne, hvorpaa der anvendtes ikke saa lidt. Det var dobbelte, nedhængende Søvlænker, hvori Urnøglen dinglede, og den bestod af en Mark eller et andet Pengestykke, maaske endogsaa en gammel Specie, der var forsynet med Hank og Tap; naar Nøglen skulde være særlig fint udstyret, blev der om Skillingen fastloddet en bølgende Sølvkrans, og mange velstillede Mænd havde to eller tre Nøgler hængende ved Kæden. Men op imod 1848 fik Urkæden en Medbejler i den sølvbeslaaede Merskumpibe med dens dobbelte Sølvkæde, der hang fra »Ovenblok« til »Nedenblok«, og med dens glatte eller uddrevne Søvlraag, som efterhaanden ganske fortrængte de ældre og billigere Kridtpiber.

Endnu staar det tilbage at nævne et meget vigtigt Klædningsstykke, nemlig Skjorterne. Baade Mandslinned og Kvindelinned kaldtes »Kropstykker«, og Skjorten stod ikke tilbage for Særken. Kraven kom til Syne omkring Halsen; den var altid saa bred, at den kunde lægges et Stykke ned over Trøjen og Vesten, og til Stads var den udsyet med hvide Borter og andre hvide Figurer; Kanten var forsynet med smaa Takker af Traad, »Musetænder«, eller der var paasyet en Traadblonde. Akselstykkerne var

udsyet i samme Mønster som Kraven, hvilket ogsaa var Tilfældet med Haandlinningerne. Skjorter, der syedes til festlige Lejligheder, som Brude- eller Konfirmationsskjorter, blev altid særlig rigt udstyrede med den fine Kunstsyning, ligesom de, der brugtes under Dansen ved Gilderne, og den Slags Skjorter var altid af Hørlærred. Til daglig Brug gik man derimod med Blaarlærred, og her sparede man Hede-bosyningen, ligesom Hverdagsskjorterne i det Hele var saa enkle som muligt. Men disse tunge Blaarlærredsskjorter, der vejede omtrent 3 Pund, var meget stærke at slide paa.

Under Skjortekraven lagdes Halstørklædet omkring Halsen. Til almindelig Brug var det af uldent Tøj eller Vadsketøj, til Stadsbrug derimod af sort eller kulørt Silke.

For Mandsdragternes Vedkommende kender man ikke de nøjagtige, specielle Regler, som Kvindedragterne fulgte, men der var dog Forskel nok paa Hverdag og paa Fest. Paa Festsdage kunde man endogsaa iføre sig en særlig Frakke eller Kofte, der vistnok toges ovenpaa Langtrøjen og alle de andre Klædningsstykker og som iøvrigt udstyredes med Sølvknapper paa Bryst, Ærmer og Lommer ligesom Langtrøjerne. Den var af højrødt, mørkeblaat eller brunt Vadmél eller af Drejelstøj, og det var da naturligt, at højrøde Vadmélfrakker var særlig egnede for Bryllupper og Glædesfester, medens de mørktfarvede Klædningsstykker passede ved Begravelser. Til Hverdags derimod, ved Arbejdet paa Mark, i Lo og i Stald, havde man Benklæder af hvidt Vadmél eller Blaarlærred, der forneden knappedes med et Par Knapper af simpelt Metal som Bly eller Tin, og gik sædvanligvis i en »Bul«, et ærmeløst Liv, der var syet af Vadmél eller Drejelstøj. Skulde Bullen bæres om Vinteren, forsynedes den med paasyede Ærmer, der var bundet af Uldgarn i et Par forskellige Kulører, f. Eks. hvidt og blaat eller rødt og sort; Striberne gik altid paa tværs over Armen. Desuden havde man Hvidtrøjer, der altid var syet af hvidt Vadmél i Stumptrøjefacon.

»Stumptrøjerne« havde deres Navn af, at de i Mod-sætning til de gammeldags Kofter eller Langtrøjer stumpede af i Livet, men kunde iøvrigt syes af Vadmæl eller Drejelstøj i samme Farver og Mønstre som disse og ud-styres paa samme Maade med Sølvknapper. Men de er sikkert en yngre Mode, der nærmest tilhører Overgangs-tiden, og tør denne skildres, maa det omtales, at de gamle Mandsdragter tilvirkedes paa Landsbyerne og i Hjemmet.

Hørberedning, Kartning og Spinden var Hjemmearbejde om Vinteraftnerne, og hver Landsby havde sin mandlige eller kvindelige Væver, som man havde en Slags Akkord med. Man betalte i Væverløn 5 Skilling for Hørlærred, 3 Skl. for Blaarlærred og 3 Skl. for Vadmælstøj for hver Alen, og desuden gav man »Vævermøde«, der bestod af Brød og Flæsk. Ogsaa Faareskindet til Knæbukser og Kofter kunde man garve hjemme, og Fremgangsmaaden var saa gærne, at man overdryssede Skindet med Alun og gned det op og ned ad en Lervæg, hvad der gentoges nogle Gange, indtil Skindet blev saa blødt og bøjeligt, at det kunde syes. Skind købtes dog ogsaa hos Købstads-Handskemageren, der forhandlede baade Hjorte- og Faare-skind i garvet Tilstand. Og Silketørklæder, Sølvknapper og andre Metalsmykker maatte man naturligvis hente i Køb-staden. Men Tøjet blev skaaret og syet paa Gaardene, hvor Landsbyskrædderen, naar der først var sendt Bud efter ham, opholdt sig i Ugevis. Thi »vor Mo'er« sørgede ikke blot for Tøj til Manden og Børnene, men ogsaa Tjeneste-folkene fik deres syede Klæder. Inde i Købstaden kunde man hos Klædekræmmeren faa en Tophue bundet af Kas-mirgarn til en Pris af fire Mark, men den var hverken saa stærk eller saa varm som den, der blev bundet af hjemme-lavet Garn, og i Almindelighed blev Huerne derfor helt og holdent tilvirkede i Hjemmene. Hoserne var altid Hus-fidsprodukter, og Hosebaandene vævedes hjemme i en lille Haandvæv, »Spjæld«. Man anvendte hertil Rester af al

Slags Uldgarn i alle Kulører, og Spjældvævningen, der udførtes baade af Mænd og af Kvinder, var en meget yndet og morsom Tidkort. Men især ofrede Kvinderne megen Tid paa Mændenes Festskjorter, thi under Dansen ved Gilderne, naar man hængte Trøjen eller Frakken paa Knagen og dansede i Skjortearmer, var der rig Lejlighed til at beundre eller kritisere Hedebosyningen, og da kom ogsaa de udsyede Akselstykker og Haandlinninger rigtig til Syne.

Omkring ved 1848—50 begyndte imidlertid de gode gamle Dage at ebbe ud. Ligesom der kom nye Moder for Kvinderne, saaledes forandredes ogsaa Mandsdragterne, som kun de ældste bar uforandrede til deres Død. De yngre opgav Knæbukserne og fik nu lange Benklæder af sort Vadmél, hvortil der svarede halvlange Skaftestøvler, som paa Hælene var beslaaede med Jernringe, »Singer«. Og medens Bukserne forlængedes, afkortedes Frakkerne; den gamle Langtrøje slog over i sin Modsætning, Stumptrøjen, der allerede omkring ved 1840 kunde bæres som Stadsdragt, syet af sort Vadmél. Selvfølgelig maatte Brystdugen ogsaa vige for den korte Vest, og baade Frakker og Veste nedringedes lidt foran paa Brystet og udstyredes med de hidtil ukendte Kraver og Opslag af samme Slags Tøj, som Vest eller Frakke var syet af. Vel optog man senere igen længere Frakker, men Snittet blev mere og mere købstadmæssigt, og de udsyede Skjorter tabte deres Betydning. Omkring Halsen lagdes nu først et hvidt Tørklæde som Erstatning for Skjortekraven, og omkring det hvide lagdes saa det sorte Tørklæde, men saaledes, at der saas en lille Kant af det hvide. Til Hovedbedækning brugtes nu den sorte Silkehat ved festlige Lejligheder, og ellers blev Kasketter moderne, ligesom sorte Filthatte af nyere Former kom i Brug. For Overtøjets Vedkommende opgav man den store Faareskindspels, der i Reglen ikke havde anden Farve end den, som Skindet fik ved at blive brugt i al Slags Vejr; thi blev de gamle Pelse farvede, var

det kun ved Overbørstning med en mørk Farve. Men nu begyndte man at overtrække Pelsene med sort Vadmél, og de fik Kraver og Ærmelinningsopslag af sort krøllet Skind. Til mildere Vejr brugtes Kapper eller Cheniller, der i Stedet for Skind var underforede med Hvergarnstøj eller Købetøj, og hvis Yderrøn enten var sort Vadmél eller Klæde. Chenillen havde samme Facon som Kappen; kun var den forsynet med et Slag, der hængte ned over Skuldrene og afsluttedes ved Bæltestedet, og stundom kunde der være tre-fire løse Slag, det ene kortere end det andet. Endelig begyndte man at faa de store Bomuldspaarplyer.

Ogsaa Stofferne og deres Farver forandredes. Det sribede eller blomstrede Drejelstøj gik af Mode; Hvergarnstøjet begyndte at blive mere almindeligt, og i det hele kom ensfarvede Tøjer mere i Yndest, mørkeblaat eller sort Vadmél og Klæde. Fine Stadsdragter syedes gjerne af sort Klæde, Frakker, Stumptrøjer og Veste kunde være af samme Slags Købetøj, og fine Klædesveste udstyredes paa Forstykkerne med sorte Silkebroderier. Men det var ogsaa fint at have Veste af kulørt, blomstret Silketøj. Til Hverdagsbrug tjente Hvergarnsfrakker i forskellige Kulører, f. Eks. grønne eller blaa, og hertil svarede ofte sribede Hvergarnsveste. De klare Knapper kunde vel bruges paa Stumptrøjerne, men de fortrængtes lidt efter lidt af Horn- eller Benknapper. Til Benklæder yndede man »overskaaret Vadmél«, som Farveren ved Farvningen gav en extra Omgang i Maskine, der borttog det laadne. Saaledes behandlet, farvet og presset fik det et blankt, klædesagtigt Udseende. Det blev i høj Grad brugt af Skovbomændene, men ogsaa Hedeboebønderne lod i Overgangstiden jævnligt deres Stadsdragter lave af overskaaret Vadmél. Tøjet tabte selvfølgelig i Styrke ved denne Behandling, men Farveren tjente gode Penge; thi det laadne, som faldt fra, solgtes til en 8 Skilling Pundet. Det blev imidlertid Købetøjet, som tilslut gik af med Sejren og fortrængte det hjemmelavede. Naar Bønderne kom ind

til Købstaden for at faa en Stump Klæde til Købs hos Klædehandleren, forklarede Kræmmeren saa smaat for dem, at Uld købtes til Dagens højeste Pris eller byttedes med færdige Varer, og denne Forretning blev i Løbet af nogle Aar meget almindelig. Naar Faarenes Foraars- og Efteraarsklipping havde fundet Sted, sendtes »Toet« ind til Købstaden, og til Gengæld fik man Klædevarer i Bytte. Det var Maskinkraften, der fortrængte Fortidens Hjemmearbejde. Den unge Slægt var ivrig efter at anlægge de nye Moder, men de gamle var mere varsomme. Mange ældre Hedebomænd blev ved med at bære deres sølvknappede Trøje og Vest; de holdt paa det gode, hjemmelavede Tøj og forklarede, at Købstaden ikke nær kunde hamle op med det, som lavedes hjemme hos dem selv. Thi det var der Hold i! Og i Grunden havde de gamle vel Ret!

* * *

Til Slut skal med nogle Ord omtales den første og den sidste Højtidsdragt, Barnets Daabstøj og den dødes Ligtøj.

Det smukke Kristentøj, som Børnene var iklædt til Daaben, hed i daglig Tale blot »Posen« og var paa Hedeboegnen i Brug til 1860'erne. Det var omtrent $2\frac{1}{2}$ Alen langt og $\frac{1}{2}$ Alen bredt. Forsiden var af Silketøj, Fløjl eller Damask, og Bagsiden kunde være af samme Slags Tøj, men paa de tarveligere Poser var den blot af Drejel eller Vadsketøj. Paa Forsiden var der lavet et Rum saa stort, at Barnet kunde ligge deri, saa at kun Hovedet var blottet. Enten var der saa en trekantet Hue syet fast til selve Posen, eller der var en løs Hue af samme Farve og Stof. Kristentøjets Forside var udstyret med haandbroderede Blomster, vilde Roser, Nelliker eller Tulipaner, og andre var besat med skinnende Baand eller Blonder af Guld- eller Sølvtraad, hvorimellem der sad Rosetter af

Silkebaand. Langs Kanterne var der ogsaa gærne Guld- eller Sølvborter og ved Enderne tilsvarende Frynser. Tarveligere Damaskoser nøjedes med Silkebaand, men de skulde dog altid være saa fine og straalende som muligt. Paa Bagsiden var der syet et lille Rum, hvor Barnet ved sit Bryst fik gemt en Sølvskilling og et Stykke Brød. Disse to Ting skulde det have med sig, medens det blev døbt, og de betød, at den lille senere i Livet aldrig skulde komme til at mangle Mad eller Penge. Men det maatte ikke glemmes, at Barnet ogsaa efter Kirkegangen skulde lægges i Vuggen og dør sove en Søvn med hele Stadsen paa.

Var Daabsklædningen pyntet og broget, saa var Ligdragten meget enkel, nemlig en lang, hvid Skjorte, der naaede fra Halsen til et godt Stykke ned over Fødderne. Den var ligesom Liglagenet i Reglen af Hørlærred, men ellers enkelt syet med Stikninger og lidt Udsyning, Takker eller en ganske smal Blonde paa Kraven og paa Haandlinningerne. Under Skjortekraven lagdes om Halsen det sorte Silketørklæde, der var bundet i en Sløjfe foran paa Brystet.

Ligesom det altid gjaldt at være rigeligt forsynet med Dragter, saaledes skulde ogsaa Jordetøjet være i Orden, og Hedebokvinderne sørgede altid for, at Mændenes Ligdragt var syet og laa parat, naar den skulde bruges.

Smaastykker.

En fyensk folkelivsskildring.

Når man som Københavner vil prøve at leve sig ind i gammeldags bondeskik, vender man altid tilbage til H. F. Fejlbergs værker og især til folkelæsningsbogen om «Dansk Bondeliv, således som det i Mands Minde førtes, navnlig i Vestjylland». Utvivlsomt er dette arbejde i årenes løb blevet den klassiske danske bondelivsskildring, båret af kærlighed til og forståelse af bøndernes liv og færden, underbygget af forskerens vidtspændende indsigt, på en gang hjemligt hyggeligt og dog ikke forskønnende, men netop i første række ærligt og pålideligt. Udtømmende kan og skal en sådan enkelt bog dog ikke være, og den udelukker ikke, at der tiltrænges andre, lignende arbejder. Dette gælder selv for Jyllands vedkommende, skønt man her foruden Fejlberg kan ty til det mindre let læste, men meget indholdsrige og alt for lidt kendte arbejde af folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, «Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv», som rummer et stort kulturhistorisk stof. Og endnu mere gælder det de danske øer. For Sjællands vedkommende har således Jonges gamle, karakteristiske bog om «den nordsjællandske Landalmues Character, Skikke, Meninger og Sprog» været enlig svale, der ikke blev fulgt af nogen sommertid. Først i de seneste åringer og i yderste øjeblik er dette savn i nogen grad bleven afhjulpet, dels ved mange spredte tidsskriftbidrag, dels ved større bøger. For Falsters vedkommende har Danmarks Folkeminder 1908—9 udgivet den grundige skildring af «Livet i Klokkergaarden, gammeldags falstersk Bondeliv», der ejendommelig nok er bleven til i Amerika, idet

F. L. Grundtvig derovre har nedskrevet den efter en udvandret falstersk gårdmands fortællinger om barndomshjemmet. Fra Fyen er der nu kommet ikke mindre end to bondelivsskildringer, først en mere kortfattet, men meget tilforladelig bog af Anders Christensen, fhv. gårdmand i Tommerup (Fynske Bønders Liv i forrige Aarhundredes Midte, Odense 1908) og derefter Christine Reimer: Nordfyensk Bondeliv i Mands Minde, I—III (Odense 1910—13), som her skal gøres til genstand for særlig omtale.

I slige bøger med beslægtet æmne må der naturligvis komme gentagelser fra den ene til den anden, da grundtrækene i bondelivet jo er de samme overalt i det lille danske samfund. Utvivlsomt er frk. Reimer i sin stofordning også påvirket af Fejlberg; hun begynder i første bind med at skildre boligen og menneskene, deres karakterer og deres udvikling fra vugge til grav, fortsætter i andet bind med det ydre dagligliv, klædedragt, mad og drikke, arbejder i hus og på mark, og når endelig i tredje bind, efter skildringen af arbejdets slid, til gilder, fester og lege. Men bogen særpræges både af forfatterindens person og af den landsdel, hvori hun hører hjemme. Det mærkes stærkt, at den er skrevet af en kvindelig pen. Et afsnit som det om bygningerne er på visse punkter meget imagert, og man får intet at vide om, at man færdes i en egn, hvis sulebygninger nu vækker arkæologernes interesse; det er stuerne og hjemmet, som fængsler forfatterinden, og de kvindelige husflidsarbejder står hendes hjærte allernærmest. Der kan gøres indvendinger mod småting; f. ex. var mandsstrømperne ikke hvide for at spare farven, men fordi bønderne fastholdt det 18de århundredes mode. Det kan knibe med den systematiske ordning af stoffet, og hvad værre er, det kan knibe med metode og kritik; ikke altid er det klart, om forf. virkelig kender den og den ting på sin egn, eller om hun har lært den at kende ad literær vej. Måske er billedet også blevet noget for pænt og artigt. Men hvad der har vakt forfatterindens interesse, skildres fængslende og livligt; frk. Reimers hører godt, og hun husker klart, hvad hun i sin barndom så og oplevede i Haarslev ved Bogense. På sine særlige felter rummer bogen et helt fyensk glossarium.¹

¹) Om udtalegengivelsen har man hist og her tvivl; hedder det f. ex. i Skovby herred en «melbind» og ikke «en melbing» (en bing = en kiste)?

Betegnende er det, at andet bind ubetinget står over første, og at tredje bind med dets skildringer af gilder og årsfester måske er det bedste. Hele skriftets præg synes at passe så godt til den fynske bondekarakter. Der er glimt af Fynboens munterhed og meddelsomhed — det var vist kun de fynske piger, der erklærede natten for deres egen! Man synes at høre det syngende mål gennem bogens ordrigdom, og først og sidst føler man den fynske sans for sirlig nethed og hjemmehygge gennem frk. Reimers veltalende og begejstrede, stundom næsten advokatoriske indlæg for det gammeldags hjemmearbejde og dets folkelige værd. Selv om det ikke vil lykkes hende at få strømmen vendt, må man sige hende tak for de hidtil udkomne bind, som hun har formået på engang at gøre til god folkelæsning og nyttigt studiemateriale, og håbe, at hun må nå at få arbejdet ført til ende med afsnit om folketro og folkepoesi.

Chr. Axel Jensen.

Ligsten af billedsnideren Lorents Jørgensen i Holbæk.

Efterhånden som årene går, føjer der sig stedse nye enkeltheder til den foreløbige oversigt over Renæssancetidens snedkere og billedsnidere, som meddeleren udgav 1911. Oversete oplysninger fremkommer (sml. s. 358), nye værkstedsgrupper dukker op, og selv så omfattende virksomheder som Abel Schrøders i Nestved og Lorents Jories' i Holbæk øges med hidtil ukendte arbejder.

I Løfflers værk om gravstenene i Roskilde nævnes s. 55 blandt domkirkens gravminder en anselig, af blåsort marmor huggen sten, der ved hjørnerne har rige englehoveder med tre vingepar og i midten en oval med firdobbelt anevåben samt indskriften:

H · CHRISTOPHER · WRNE · F · SOPHIA · LINDENOW — ANNO 1655

Da manden døde 1663 og hustruen 1652, angiver årstallet tiden for stenens udførelse. Det var en periode, da ligstenshuggeriet var på retur; det store værksted, som efter mine (hidtil upublicerede) iagttagelser må have blomstret i Roskilde i størstedelen af 1500'erne og dengang havde forsynet næsten

hele Sjælland med gravsten, var sygnet hen lige som de jævnyrdige ligstenværksteder, der kan påvises i andre landsdele; figurstil og ornamentik var trods al sirlighed næsten overalt stivnet i tørre skemaer, og moden havde i det hele vendt sig fra ligstenene til epitafierne. Men Urnesteinen virker som en undtagelse, der trods sin enkelthed er elegant og festlig; de barokke ornamentdetaljer såvelsom englehovedernes karakter stemmer så nøje med Lorents Jørgensens træskærerarbejder, at den fælles oprindelse synes uomtvistelig. Og den stilkritiske hypotese bliver næsten til vished, når man minder om, at Christoffer Urne til Åsmarke som lensmand først på Tranekær og senere på Dragsholm netop var mester Lorents' særlige mæcen.

I billedsniderens nærmeste opland, Holbækegnen, findes da også en anden ligsten, som viser hans stil. I Butterup kirkes våbenhus er opstillet en trapezformet sten med et hjerteformet skriftfelt, der er sammenkomponeret med et timeglas, et dødingehoved og fire ovaler med evangelisttegn. Indskriften erindrer om Niels Lauridsson, sognepræst til Butterup og Tudse i 45 år, der døde «met af dage» 16. juni 1655, samt hans efterladte hustru. Atter her stemmer stilistiske og personlige indicier ganske overens. Ikke blot virker det lette bruskværk og relieversalerne helt Lorents Jørgensen'ske, men også her er stenen lagt over en mand, med hvem mesteren har haft andre forbindelser. Præstens navn er skåret på Lorents' prædikestol i Butterup fra 1660.

Et tredje stenarbejde findes i Sønder Jernløse kirke, nemlig et lille vægepitafium, opsat 1679 af sognepræst Rasmus Pedersen Holbæk to år efter hans anden hustrus død og bestående af en simpel skrifttavle i en udskåret egetræsramme. Både stenens bogstaver og rammens snitværk må tilskrives L. J., og atter her er der personlige tilknytninger, i det samme præst 1676 dom. 10 trinitatis indviede kirkens nye prædikestol af den kunstrige mand Lorents billedhugger og optegnede begivenheden i kirkebogen.

Om stenene er hugne i mesterens eget værksted, eller om han kun har leveret tegninger til dem, får stå hen. Men det første er det sandsynligste, og det er ikke for dristigt at fastslå, at Lorents Jørgensen, for at tale hans eget sprog, ikke blot har «inventeret» altertavler og prædikestole, men også ligsten.

C. A. J.

Prinsesse Anna Sofies Giftermaal og Udstyr.

Af

O. Andrup.

1. Indledning.

Da Enevoldsmagten og Arvekongedømmet var bleven indført her i Landet, lagde Kongehuset en udpræget Tendens for Dagen til at manifestere den vundne Værdighed ved Pragtudfoldelse udadtil. Efter Pariserhoffets Skik fejredes Familiehøjtideligheder i Kongehuset ved overdaadige Fester, ikke mindst, naar Medlemmer af Udlandets Fyrstehuse var tilstede som Gæster derved; thi al denne Ødselhed skulde ligesom vække Forestillinger om Rigets Storhed og Kongens Magt. Det kan derfor have kulturhistorisk Betydning at undersøge, paa hvilken Vis den første danske Prinsesse efter Regeringsforandringen blev bortgiftet og udstyret, og hvorledes det fremmede Hof modtog hende.

Efter et samtidigt Manuskript har Overbibliotekar Bruun i Danske Samlinger (II Række, 2. Bind, S. 144) gjort Rede for Prinsesse Anna Sofies Forlovelsesshøjtidelighed og de Fester, som fra dansk Side ledsagede denne Begivenhed. Prinsessen, som var Kongeparrets ældste Datter, var født 1. Sept. 1647; allerede 1662 havde en kursaksisk Gesandt her i Landet indledet Forhandlinger om hendes Trolovelse med Kurprinsen Johan Georg (III), som var født 20. Juni 1647; Henvendelsen var bleven venligt modtaget, saa Kurfyrsten kunde hentyde til det gode Resultat (Haandskrivelse

af 20. Juli 1662). Kort derpaa kom Kurfyrstinden med Prinsen her til Landet paa et kort Besøg, der dog kun strakte sig til Lolland og Falster, og uden at Forhandlingerne førtes videre ud over, at de kommende Ægtefæller fik hinanden at se. Derimod drog nogen Tid efter den kendte Diplomat, Flensborgeramtmanden Ditlev Ahlefeldt til Saksen for at arbejde videre paa Planen. Da han i Marts 1663 kom tilbage, kunde Sagen i Princippet ansees for fastslaaet; om Høsten skulde Kurfyrstinden og Kurprinsen atter gæste Danmark, og da skulde saa Troløvelsen fejres og Ægteskabskontrakten afsluttes.

Prinsesse Anna Sofie synes hverken at have haft nogen særlig mærkelig eller udpræget Karakter, og hun nævnes næppe hos de saksiske Historieskrivere anderledens end som en taaget Baggrundsfigur, især ved Sønnen August den Stærkes Hof; derimod hører hendes Gemal til de mere sympatetiske Personer, som har beklædt Kurfyrstetrone i Dresden, helt igennem Soldat og Jæger, som han var. Som ung har han næppe været et Mønster; i en af Gesandtindberetningerne til det Danske Hof fra 13. Marts 1667, altsaa kun et halvt Aars Tid efter Bryllupet, siges der, at hvis han, hvad man i København ønskede, fjernedes fra Dresden for selv at faa en Landsdel at styre, vilde han sikkert paa Grund af Ensomheden let atter falde tilbage til Drikkeriet, som han ellers, Gud ske Tak! helt kvitterer, — og ellers ikke bestille andet end jage og foretrække jagtkyndige Folk for andre Folk og ikke gide høre Tale om andet end Jagt, ja endog ofte lade sin Gemalinde alene, hvad i Dresden dog Undseelse vil forhindre. Dette uheldige Billede af den unge Kurprins formørkes yderligere derved, at han var meget svagelig; i hvert Fald maatte Modtagelsesfestlighederne i Dresden efter Bryllupet indstilles nogle Dage, fordi han havde «overanstrengt sig paa en Jagt, saa han blev utilpas, kom i stærk Sved og fik stærke

Blodopkastninger». — Men Forbindelsen var jo ogsaa hovedsagelig sluttet af politiske Grunde.

At dette paatænkte Giftermaal vilde sluge store Pengesummer, var Kongehuset klar over; man ser derfor, at Kongen 16. Sept. 63 har afkrævet en Del af sine Raadgivere en Betænkning om, hvorledes Pengene kunde tilvejebringes, og Chr. Rantzau, Hans Schack, Peder Reedtz, Frederik Ahlefeldt, Lente og Gabel udfærdigede derefter et Forslag om at lægge 1 Sletdaler (16 Skilling) paa hver Tønde Hartkorn, «ingen derfor at forschaanes, i huem det och were kunde»; dog stilles det Spørgsmaal aabent, som kunde blive en Lettelse for Jordejerne, om Haandværkerne i Land og By skulde indgaa i Grundejernes og Byernes Takst, eller om de skulde betale direkte. De Midler, som ved dette Prinsessestyr kunde ventes at ville indkomme, mentes at være tilstrækkeligt baade til Medgift, »Udflye» med Juveler og andre kostbare Fornødenheder, samt til Omkostningerne ved Hjemføringen. (Kong Fr. 3.s Kabinetsarkiv, forhen Ny kgl. S. Fol. Nr. 654 b). Medgiften, som ved tidligere Lejligheder havde været 75,000 Rdl., mentes nu at burde forhøjes til 100,000 Rdl., for at kaste Glans over Rigerne; desuden var Pengenes Værd sunket.

Det synes, som om Kongen ikke var helt tilfreds med denne Indstilling; men foreløbig blev der dog intet nyt foretaget i Sagen; Sindene var for optagne af Kurprinsens Besøg og af Forhandlinger om Ægteskabskontrakten.

Hoffet havde gjort sig store Anstrengelser for at berede Kursakserne en pragtfuld Modtagelse; ved Ilbud havde Prinsesse Anna Sofie faaet sendt nye Klæder fra Paris, og pragtfulde Fester planlagdes.

2. Forhandlingerne om Ægteskabskontrakten.

Allerede i August 1663 var Kurfyrstinden med Kurprinsen og Datteren Erdmuthe Sofie kommen hertil. De di-

plomatiske Forhandlinger optoges snart mellem Befuldmægtigede i deres Følge og særlige danske Kommissærer; men de skred kun langsomt frem, dels fordi enhver Bagatel blev drøftet i det uendelige, dels fordi Fester og nødvendige Hviledage derefter, samt Udflugter til Frederiksborg tog megen Tid.

Det første Punkt, som Forhandlingerne drejede sig om, var Prinsessens fremtidige Stilling i Saksen. De Danske krævede, at hun skulde omgives af følgende *Hofstat*:

1 Hofmester, 2 Kammerherrer, 1 Hofmesterinde, 1 Kammerfrøken, 4 Hofjomfruer, 1 Sekretær, 1 Kammer tjener, 4 Pager, 8 Lakeier, 1 Kammerfrue, 1 Kammerpige, 2 Vadskepiger, 1 Sypige, 1 Pige til Hofmesterinden, 1 Pige til Kammerfrøken, 1 Pige til Hofjomfruerne, 1 Livskrædder med 1 Svend, 1 Fyrbøder («Stubenheizer»), 2 Fyrbødere til Damerne, 6 Mand til de to Livspand, 3 Mand til Damernes Vogn og 3 Mand til Kammervognen, altsaa 47 Personer ialt.

Disse Folks aarlige Løn beregnedes til 5000 Rdl., deres Kost og Liberi til 5050 Rdl., og endelig mentes der at medgaa 6000 Rdl. til Prinsessens og hendes Damers Paaklædning. Desforuden fremstilledes det ønskelige i, at Prinsessen fik sig noget til «Hand- und Spielgeld».

Kursakserne viste straks deres Courtoisi ved at gaa ind paa alt dette, endog i den Form, at Prinsessen fik 15,000 Rdl. aarlig, medens Hofspisning, Liberi og Foder overtoges af Hoffet. Hvad Udvælgelsen af Personalet angik, blev der truffet den Ordning, at Prinsessen selv skulde have Ret til at udnævne sin første Hofstat; men dens senere Supplering maatte kun ske med Kurfyrstens Sanktion; dog turde ingen Funktionær nogensinde paatvinges Prinsessen.

Saavidt var det første Punkt i Overenskomsten let bragt i Orden; dog viste der sig snart en mindre Uenighed om, hvorvidt Prinsessen af disse Penge i Saksen skulde

afholde de Gaver, som det var Skik at udrede ved Brylluper og Daab. Kursakserne gik først ind paa, at Fyrstegaver betaltes af Hofkassen; men maatte til Slut ogsaa indrømme det samme ved Gaver til Adelige og Borgerlige. Og at de Danskes Holdning paa dette Punkt var rigtig, ses deraf, at Johan Georg senere som Kurfyrste paa sit Budget havde en Udgift til Gaver paa 30,000 Rdl.

Der blev nemlig dengang givet kostbare Gaver efter en for Nutidsmennesker meningsløs Maalestok. Allerede i Juni 1663, altsaa før Trolovelsen, ser man saaledes, at det danske Hof maatte rykke ud med et Sølvbækken med Kande og Sølvgeschirr fra Hamborg, alt til 250 Rdl. til Kurprinsens fhv. Informators Bryllup, og Prinsessen føjede dertil endvidere Sølv til 80 Rdl. (Kommissærernes Afregninger).

Efter at det første Punkt var bragt i Orden, mente man det belejligt «for Kursakserne at aabenbare, at *Medgiften* vilde blive fulde 100,000 Rdl.» — som skulde udbetales senest eet Aar efter Bryllupet. Da dette antoges, forlangte Danskerne Forsikring om en sømmelig *Morgengave*, som passende mentes at kunne sættes til $\frac{1}{5}$ af Medgiften, altsaa til 20,000. Sakserne bød dog kun 15,000 Rdl., og dette Spørgsmaal holdtes da aabent, til Kurfyrsten endelig flere Aar efter indvilligede i at yde de 20,000 Rdl.; Pengene skulde ikke udbetales, men staa som Pant i Amtet Annæburg, saaledes at Prinsessen derfra hvert Aar fik Renterne 1000 Rdl. — Foruden Pengene krævede Danskerne dog Vished for, at Prinsessen i Morgengave vilde faa overrakt et Pragtsmykke. Det er meget karakteristisk, at den almen brugelige Formel «eine fürstliche Morgengab» i Koncepterne til Kontrakten rettes til «eine ansehnliche und einer Königl. Princessin gebührende Morgengab».

Det næste Punkt gjaldt *Livgedinget*, Enkeapanagen. Til Medgiften («Ehegeld und Heyrathsgut») paa 100,000 Rdl. skulde Kurfyrsten lægge en lige saa stor Sum, og

derfor skulde Amterne Lichtenburg med dets Hovedslot af samme Navn, Schweinitz, Schlieben, Seyda og Liebenwerda udlægges hende, saa hun deraf i sin eventuelle Enkestand kunde faa standsmæssig Indtægt; man blev efter vidtløftige Forhandlinger, som først endtes 13. Sept. 64, enige om, at denne passende kunde sættes til 25,000 Rdl., men det var straks klart, at en saadan Sum ikke kunde indkomme fra de nævnte Amter. Spørgsmaalet udskødes derfor, og det bestemtes, at de Danske Kommissærer skulde have Ret til efter Regnskaberne i Dresden og ved Besøg paa selve Stederne at skaffe sig Klarhed over, hvor meget man yderligere maatte fordrø som Pant.

Endnu forhandlede man om hendes Ejendels *Arvegang*, hvis hun døde uden Arvinger, ligesom om hendes Stilling, saafremt hun som Enke skulde gifte sig igen.

Hermed var de økonomiske Spørgsmaal debatterede til Ende. Af mere politisk Betydning var Kravet fra dansk Side om hendes Renunciation, d. v. s. Afkald paa al Arv efter Kongen, saavel i Land og Gods som Formue. Dette vilde Sakserne ikke gaa ind paa, og først da det fra dansk Side var fremholdt som et uomgængeligt Krav, og efter at Prinsessens Arveret efter Dronningen udtrykkeligt var bleven bekræftet, gik Kurfyrsten ind derpaa.

To formelle Punkter virker nærmest komisk i vore Øjne, men de debatteredes og hævdedes med største Alvor. Det ene var Kravet om, at Prinsessen paa Grund af sin høje Byrd skulde have Titlen: Højhed, trods det, at den Titulatur slet ikke anvendtes i Saksen. Det andet var, at Prinsessen skulde have Rang over sin Mand. Det første bevilligedes langt om længe; det sidste bekæmpedes af Sakserne, bl. a. med Henviisning til Biblens Udtalelse om Manden som Kvindens Hoved.

Endelig paatog Kongen sig at føre Prinsessen paa sin Bekostning til Saksens Grænse og ligeledes udstyre hende «mit Geschmück, Kleynodien, Silbergeschier, Kleydern und

andern dermassen, wie es eines aus Unserm Königl. Haus zu Dennemarck und Norwegen gebohrnen Erb-Princess, Dero hohen Stande und Herkommen nach gepühret».

Først nu kunde Ægteskabskontrakten underskrives, og Trolovelsen deklareredes 10. Oktober 1663 paa Københavns Slot.

Paa Grund af de endnu svævende pekuniære Spørgsmaal og for at undersøge de pantsatte Amters Værdi og Ydeevne blev de Danske Kommissarier det følgende Aar sendte til Saksen; det var den indvandrede tyske Adelsmand, Kongehusets Yndling, Rigsmarsken Johan Christoph von Körbitz og Holger Vind til Gundestrup. Deres Relationer er opbevarede (Rigsarkivet, Tyske K., Kursaksen X, 1), og her omtales derefter enkelte Smaatræk fra Rejsen, som vel ikke vedkommer Ægteskabsplanerne, men kan have almen Interesse. Saaledes er det ganske morsomt, at Ambassaden i Rostock modtoges af Magistraten, som bød dem Vin og Karper og bad dem hjælpe til med at faa den danske Øltold hævet eller lettet, da den ganske ruinerede Byen. — Da den kom til Dresden, hengik der først en rum Tid med Forhandlinger om, efter hvilket Ceremoniel den skulde modtages, og først da disse Spørgsmaal var ordnede, kunde Forhandlingerne om Ægteskabet begynde igen. Man maatte ogsaa op paa Slottet for at tage de Lokalteter i Øjesyn, som var bestemte for det unge Par; ganske vist laa de paa 4. Sal og husede foreløbig Kunstammeret, men alt kunde let ordnes, og det havde da den Fordel, at det dannede en Etage for sig, og i det hele taget var det den bedste forhaandenværende Beboelse og «fürnehmlich wegen des sehr schönen aussehens vnndt prospects auff die Elbe in die Weingebürge vnndt sonsten weit hinaus auff das Land, fast die lustigsten von dem gantzen Schloss, auch wie es scheinet, der frischen Lufft halber gesundter als die Jenige gemächer, welche Ihre Churf. Durchl. mit dero Gemahlin vorhin, wie sie noch Chur-Printz wahren, bewohnet vnndt

in andern und dritten Stock hintenaus nach der Reithbahn vnnndt dem Stalle liegen», en Lejlighed, som generedes af Hede om Sommeren og ingen Udsigt havde.

Kommissarierne beser derpaa en Række kostbare Ombygninger, som er foretagne paa Slottet, og de beundrer kostelige Marmorvægge og kostbare Loftsmalerier.

Senere hentedes de til Audiens i Livkareten med 6 Heste for; de kom ind paa Slotspladsen, «dessen Thor auff beyden Seithen mit den Rothgekleidete Schweitzern, welche mit Musqueten bewehret, vnnndt an die auff der einen Seite forne bey dem mundloche eine Partisan Klinge von mässiger breitthe vnnndt länge dergestaldt befästiget, dass in Feuer geben die Kugell dieselbe nicht berühren kann, besetzt war».

Ved Audiensen berørtes ogsaa politiske Sager; derefter holdtes Taffel, hvor Hofmarskallen og to Kammerjunkere betjente Kurfyrsten og Kurprinsen ved Vandgivningen, Over-skænken og 2 Kavallerer Kurfyrstinden; Køgemesteren og de attachederede Kammerjunkere præsenterede vore Gesandter Vandbæknet, som de dog med saa stor Høflighed som muligt afviste. Der vistes dem den yderste Elskværdighed, og de blev «in übrigen mit Trincken der Gesundheitien auffs aller höfflichste procediret».

Derefter toges der fat paa Forhandlingerne, som stadig drejede sig om de økonomiske Spørgsmaal, og Forslag fremlagdes til den endelige Affattelse af Ægteskabskontrakten. Livgedingamternes Regnskaber undersøgte, og da de selv med Ødegaardene langt fra kunde indbringe de aftalte 25,000 Rdl., forlangte vore Gesandter flere Amter, hvad de langt om længe opnaaede. Da saaledes de fleste Spørgsmaal var løste, drog Gesandtskabet hjem.

Kursakserne drev nu paa med Brylluppet. Næste Aar 1665 kom der Gesandter hertil; de ønskede Brylluppet holdt i August følgende Aar i Dresden, anmodede om at faa en Liste paa de Gæster, som skulde indbydes, og udbad sig Oplysning om, i hvilken «Farve, Stof og Garniture» Bryl-

lupsfølget ønskedes klædt. Det var nemlig Skik, at Brudens gamle og nye Hofstat og Følge klædtes i samme Farve og efter samme Snit. Allerede Kong Frederik I paalægger i et Brev Hr. Anders Bille at følge Prinsessen til «Prützen . . . vti sodan Cledinghe og Farffue, som thette Musther vduiser» (Danske Magasin VI, S. 189), og at man stadig her nøje holdt over den Skik, fremgaar af en Post i Körbitz's Regnskaber fra Dronning Charlotte Amalies Bruderejse fra Cassel 1667, idet han anvender 121 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$ β til kulørte Baand, Kniplinger og Sølvmor til Garnering og Udstaffering af en af sine Dragter, «umb Ihre Königl. Hoheit der Princessin brauthkleide in etwas zu gleichen». — Gesandtskabets Ønske suppleres endvidere ved en kurfyrstelig Haandskrivelse (21. 9. 1665), som foreslaar Brylluppet holdt om et Aar i Dresden, men noget dansk Svar kendes ikke; man sender Falke fra Island til Dresden, taler om at udlaaene en Altist Giuseppe Petrucci til Dresden til «den musikalske Opera i italiensk Stil og Sprog», som Kurfyrsten agter at give til Ære for sin Svigerdatter; men om Brylluppet findes intet; formodentlig har Dronning Sofie Amalie ikke villet lade en Lejlighed til Festligheder gaa til Spilde; i hvert Fald er den næste Haandskrivelse fra Sakserne (10. 8. 66) en Meddelelse om, at Kurprinsens Rejse maa udsættes 8 Dage paa Grund af Varmen.

Med 135 Personer drog han fra Torgau; til København kom 112 Personer og 85 Heste; men i Følget var ogsaa 2 Trompetere, 1 Livskrædder og 1 Liv- og Rejsebarber. De naaede frem 13. September 1666. Gæsterne indkvarteredes dels paa Slottet, dels hos Karel van Mander, som skulde have 5 Rdl. for hver Herre og 2 Rdl. for hver Tjener, og Maria van Mander hævede siden ialt 1312 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 8 β for sit Tractement.

Brylluppet fandt Sted 9. Oktober paa Københavns Slot, men i største Stilhed. Først i November fandt Afrejsen Sted. Ved denne Lejlighed optoges — af Hensyn til en

mulig Arvegang for disse Sager — et meget nøjagtig Inventarium over Prinsessens Udstyr; og over disse Genstandes Tilblivelse kastes der yderligere Lys gennem Körbitz's Afregninger over Prinsessens Udstyr. Kladden til Inventaret findes paa Rigsarkivet (Kongehuset, Prs. Anna Sofie), to endelige Eksemplarer sammesteds (Kursachsen, III, 1666—67).

3. Udstyret af Smykker og Sølvtoj.

De ovenfor omtalte Planer for Paalæggelsen af et Prinsessestyr blev ikke virkeligjorte. Gabel fremførte da et nyt og mere omfattende Forslag, som Kongen stadfæstede 17. Juni 1664. Derefter skulde der lægges en Rigsort (24 Skilling) som Skat paa hver Tønde Hartkorn; den skulde betales i 4 Terminer med 4 β hver Gang. De fleste Embedsmænd og Funktionærer skulde i samme Terminer hver Gang af med Tyvendepenge, og altsaa ialt afgive $\frac{1}{5}$ af Aarsindtægten. Københavns Borgere maatte hver Termin betale $\frac{1}{3}$ $\%$ af Vaanhusenes Værd; for de gejstlige Personer gjaldt dog særlige Regler (Christiansen: Bidrag til Dansk Statshusholdnings Historie I, S. 332).

Summen, som saaledes indvandt blev ret høj; Danmark udbetalte 235,308 Rdl., Norge 45,236 Rdl. og Hertugdømmerne 31,820 Rdl.; efter andre Kilder indvandt mindst 326,041 Rdl. 2 $\#$ 2 β .

Det var en meget tyngende Skat, som herved lagdes paa Folket, og dens Virkning blev ikke mindre derved, at Kongeparret endnu havde 3 Døtre, til hvem der delvis samtidigt ogsaa maatte betales Prinsessestyr. Mange, især af de øverste Hofembedsmænd, betalte ikke eller søgte om Eftergivelse; og Haandværkerne kom med Modregninger til Hoffet eller ansøgte om Tilladelse til at vente med Betalingen, til de selv fik deres Tilgodehavende udbetalt, saa af Hofstatens Skat, der var ansat til 48,847 Rdl. indkom foreløbig kun 8,891 Rdl., og endnu ved Frederik 3.s Død,

ja endog i 1671 indkom Restancer af Prinsesse Anna Sofies Prinsessestyr. Det trak derfor ogsaa ud med Betalingen af Medgiften, som først blev erlagt 30. Marts 1669.

Men gik det end langsomt med Indbetalingen, saa kom Pengene dog efterhaanden ind, og Dronningen skaanede ikke Rentekammeret for Udbetalinger. Udstyret skulde jo være saadant — som Bruuns Kilde (a. St. S. 177) siger om Udgifterne ved Trolovelsen — at hele Verden skulde erfare, med hvilken Pragt og Herlighed Forbindelsen var bragt i Stand, og hvorledes Gud i faa Aar atter har bragt Kongeriget Danmark efter saa haardt ustandne Krigstider i en saadan Tilstand og har velsignet det saaledes, at man ikke nok kan prise og takke hans guddommelige Almagt.

Inventaret har følgende Overskrift: «Inventarium Der Kleinodien, Silbergeschirr, Kleider und Bettzeug (wie auch Mobilien so unsere freundliche vielgeliebte Tochter) die durchlauchtigste fürstinn und frauw, frauw Anna Sophia, Königl. Erbprinzessinn zu Dennemarck, Norwegen, der Wenden, Gothen, vermählte Churprinzessinn zu Sachsen, Hertzoginn zn Schleswig, Jülich, Cleve undt Berg, Hollstein, Stormarn undt der Dittmarschen, Landgräfin zu Thüringen, Marggräfinn zu Meissen, auch Ober- und Nieder-Lausenitz, Gräfinn zu Oldenburg undt Dellmenhorst, der Marck undt Ravensberg, frauw zu Ravenstein, zu Ihrer Aussteuer aus dem Reiche Dennemarck mit bekommen hat, Imgleichen was (hochgedecht.) Ihrer Ld. (Princessliche Durchl.) vor undt auff dehro Beylagen verehret worden».

Først opregnes Diamantsmykkerne, hvoraf Nr. 1 er en stor Juvel med Krone foroven af Rosendiamanter, i Midten en capitahl stor Rosensten ($49\frac{1}{3}$ gran) til 13,500 Rdl., deri endnu en dito Sten (5 carat) til 3000, en dito til 1800, en dito til 1400, to dito til 1800, sex dito til 1680, to dito til 160, endnu 71 smaa dito til 300, Guldets Værdi 4 l. $2\frac{1}{3}$ quentin 1 orth a 7 Rdl. = 32 Rdl. 39 β, ialt 23,672 Rdl. 39 β.

Stenene til dette Smykke købtes hos den portugisiske Jøde *Josua Abensur* i Hamborg 13. Maj 1666; men de betaltes ikke saa højt, som de her er vurderet; thi paa Regningen findes følgende Note, som karakteristisk vidner om Dronningens Handelsmethode: «*ausser dehm hatt vorbesagter Hr. Josua Abensur belobet Die zu Ausmachung des kleynodti behüfige kleine Steine mitt in den Kauff zu geben*». Han leverede det Foraar ialt Stene for 35,509¹/₂ Rdl.

Smykket er lavet i København under Dronningens Øjne af den dygtige Juveler *Poul Kurtze*, som var stærkt beskæftiget af Frederik 3.s Hof. Først 10. Nov. 1666 opføres det paa hans Regning. I Arbejds løn fik han 100 Rdl.

Nr. 2 er en Haarnaal med 4 Kapitalsten Rosendiamanter, 4 mindre og 15 smaa, 3,530 Rdl. Stenene er købt hos *Abensur* 30. Marts 1666 (1 à 1400 Rdl., 2 à 450 Rdl., og 1 à 800 Rdl.). I September lavede *Kurtze* Smykket (30 Rdl. Arbejds løn); der medgik for godt 15 Rdl. Guld dertil.

Nr. 3. Et Par Orlietter, hver med 7 Rosendiamanter; Stenenes Pris 1800 Rdl.; de derved hængende to Perler, med endnu en løs Perle, 6,200 Rdl. Perlerne er fra *Abensur* (7. Sept. 1666. «3 Perlen Birnen»). *Kurtze* fik samme Dag i Arbejds løn derfor 10 Rdl. og 7 Rdl. for Guldet.

Nr. 4. En Kæde af Rosendiamanter paa 77 enkelte Indfatninger og 76 dobbelte, 8,639¹/₂ Rdl. Stenene er købte hos *Abensur* 21. Marts og 24. April. Priserne er fra 160 Rdl. til 13 Rdl. Stykket; ja 81 er til 8¹/₂ Rdl., ialt er der 229 Stene. Desuden opfører *Abensur* samtidig paa Regningen, men uden at Prisangivelse medregnes «15 Sten til Dronningens eget Brug à 45 Rdl.». Smykket udføres af *Kurtze* for 150 Rdl. Guld tillægget var 89 Rdl. 1 fl 8 β .

Nr. 5. To Ørenringe med hver 4 Diksten, 300 Rdl.

Nr. 6. Brystsmykke af tre store Capitalrosensten-Diamanter og 3 mindre, derover en lille Crone med 8 Rosensten og derunder en Draabeperle med en lille Rosensten,

13,000 Rdl. Dette Smykke synes at være Churprinsens Trolovelsesgave. I Beskrivelsen af denne højtidelige Akt omtales, at de to unge fik Plads paa Gulvet overfor hinanden. Bag dem stod deres Hofmestre med Præsenterne. Hun gav et Hattebaand af Diamanter til 8,400 Rdl. Han præsenterede derimod et Smykke med 3 store Diamanter og nogle mindre; dets Værdi ansloges over 11,000 Rdl. Her sættes det altsaa endnn højere.

Nr. 7. Et Par Panderter af Rosendiamanter, hver med firledede «Pandelocker» og «Touren» rundt med 10 Rosendiamanter, hvoriblandt 3 store og 2 mindre, 3,000 Rdl.

Nr. 8. En Juvel til at bære paa Brystet, som Tilbehør til Morgengavekæden, med en Crone, hvori er anbragt 19 «capital dicke plock»-Sten, 16 mindre og 99 smaa Sten. Dertil en Kæde af 78 Led, hver med 1 «dick diamant Plockstein» og seks smaa Diksten, og i hver Ende 2 «Schleiffen», altsaa ialt 78 Capital og 496 smaa Sten, 27,000 Rdl. Dette meget kostbare Smykke er uden Tvivl Churprinsens Morgengave, som altsaa aabenbart var tilstrækkelig sømmelig.

Nr. 9. To Ringe, hver med en Plockdiamantsten, 5,000 Rdl.

Nr. 10. En Bracelet med en stor Taffeldiamant, en «Shleiffe», en «Rimken» og en «Ørtschen», alt carmoiseret med 42 Rosendiamanter. Laasen har en Kontrafaitkapsel, 2,000 Rdl. — Dertil hører en Perlesnor, 8,000 Rdl.

Medens enkelte af de ovennævnte og følgende Smykker ikke forekommer i Prinsessestyrets Regnskaber, og derfor vel repræsenterer, hvad Prinsessen tidligere har ejet eller nu modtaget som Gave, maa en Undtagelse dog gøres ved dette Smykke; thi *Abensur* leverer 30. Nov. 1666 i Nykøbing Perlesnoren; det er saaledes aabenbart en sidste Anstrængelse fra Dronningens Side før Prinsessens Afrejse for at gøre Udstyret endnu prægtigere.

Ialt er der Diamanter for 102,142 Rdl. 15 β lybsk.

Derefter opregnes Resten af hendes Smykker.

Smaragd Smykker: 11) En stor Smaragd til Brystet, skaaret i Facetter, noget uren, 2,000 Rdl. 12) 2 aflange Pærer af Smaragder, foroven besat med 6 smaa Diamanter, 3,000 Rdl. 13) En Kæde med 25 Led, hver med en diamantskaaren Smaragd og derimellem 2 smaa Diamanter, 500 Rdl. 14) En Brystjuvel med en Krone over af Sten af forsk. Størrelse, 300 Rdl. 15) 2 Haarnaale, hver af 9 diamantslebne Smaragder, og 39 Diamantrosenstene, 400 Rdl. 16) 2 Panderter med 6 «Pandalocker», hvoraf dog en er tabt, og 2 Middelsten diamantslebne og 14 smaa Smaragder, i hver Pendant 45 smaa Diamantrosensten, 600 Rdl. 17) 2 Panderter med 138 Diamanter, Dünnssten og to Diamant-Rosen-Pandalocker i hver, med ialt 26 Smaragder, 400 Rdl. 18) En Bracelet med 11 Smaragdled med diamantslebne Sten og 11 «Blatten eller Carten»-Perler, 150 Rdl. 19) En Ring med 8 smaa Smaragder og 8 smaa Diamantdicksten, 25 Rdl. En dito med en smuk diamantsleben Smaragd og to smaa Rosensten, 36 Rdl. Ialt af Smaragder 7,411 Rdl.

Af Saphir Smykker: 20) En Juvel af 13 Saphirer og 40 Rosendiamantsten og med en flad rund Perle, 2,000 Rdl. 21) En Haarnaal med en stor Saphir, uren, med 20 Rosendiamantsten, 200 Rdl. 22) Et Par Panderter, hver af 9 «Ammadister» og 60 smaa Taffelsten, 250 Rdl. 23) Et Armbaad af «Cornioler» med 16 Diamanter, 30 Rdl. 24) 162 Perler à 2 Rdl., 324 Rdl. 25) 2 Pandalocker af orientalske «Tobasius», 200 Rdl. 26) En skaaren Rose af Tobasius orientalis indfattet à jour i en Ring, 70 Rdl. Ialt 3,074 Rdl.

Altsaa ialt Juveler for 112,627 Rdl. 15 β. Alene Summen er jo nok til at vække Forestillinger om Pragten.

Derefter opregnes Servicet, først det af Guld:

1) Et gyldent Mundbæger med tre emailerede Rosenknopper, Laag med lignende Knop, 50 lod à $7\frac{1}{4}$ Rd. =

362 $\frac{1}{2}$ Rdl. 2) Et lignende Bæger i drevet Arbejde og et Laag med fire hvidt og blaåt emaillede Knapper, 22 $\frac{1}{3}$ l. à 7 Rdl. = 157 $\frac{1}{2}$ Rdl. 3) Et Mundbæger til Øl, staar paa 3 Knapper, samt Laag med en Knap, 44 lod à 7 $\frac{1}{4}$ Rdl. = 319 Rdl. Paa dette Bæger staar Prinsessens Navn carmoiseret med Diamanter af 47 Dicksten, 100 Rdl. 4) Et Vinbæger, 38 $\frac{1}{2}$ lod à 7 $\frac{1}{4}$ Rdl. = 297 $\frac{1}{4}$ Rdl., derpaa et lignende Diamantcramoiseret Navn, 100 Rdl. 5) En Kredestallerken, indvendig med en passig Rose, 31 lod à 7 Rdl. = 217 Rdl., derpaa et lignende Diamantcramoiseret Navn, 100 Rdl. 6) Et lille Saltkar, 14 $\frac{1}{2}$ lod à 7 Rdl. = 101 $\frac{1}{2}$ Rdl. 7) En Guldske med to Knivbeslag (Messerhauben), 9 lod, 63 Rdl. Ialt 1.817 Rdl. 36 β lybsk.

Alt dette synes at være Brudegaver, da der intet derom findes i Regnskaberne.

Derpaa følger Sølvservicet.

Først det til dagligt Brug: 1) 24 almindelige Anretterfade, vog. 169 mark 6 lod. 2) 4 store runde og 4 aflange Fade, 79 m. 4 l. 3) 8 coment Fade, 14 m. 1 quentin. 4) 4 Dusin Tallerkner, 123 m. 2 lod 1 quentin. 5) 24 Skeer, 4 Tranchier-, 12 almindelige og 2 credentzknivbeslag, 11 m. 11 lod 1 qt. 2 \mathcal{L} . 6) 4 Lysestager, 1 Lysesaks og Bakke, 24 m. 6 lod 3 qt. Ialt 421 mk., 14 lod 2 quentin 2 \mathcal{L} à 8 $\frac{1}{2}$ Rdl. = 3,586 Rdl. 24 Kreutzer.

7) 2 store halvforgylde Flasker, 34 mk. 6 l. 8) 24 halvforgylde, glatte Hoffbægre og 4 Saltkar, 63 mk. Ialt 97 mk. 6 l. à 10 Rdl. = 973 Rdl. 67 $\frac{1}{2}$ Kreutzer. Alt dette Sølv er i en Kiste af rødt Læder, beslaaet med Jern og foret med grønt «Boye».

9) 2 smukke, helforgylde Bægre og Kander, 61 Mk. 2 q. 10) 12 Confektskaale, helforgylde, 39 mk. 10 lod 1 q. 11) 36 Confekttalerkner, 57 mk. 12) 2 Credentztallerkner, 5 mk. 6 l. 1 \mathcal{L} . 13) 12 Kniv-, 4 Tranchier- og 2 Credentzknivbeslag, 5 mk. 6 l. 2 \mathcal{L} . Ialt 168 mk. 6 L. 3 q. 3 \mathcal{L} à 12 Rdl. = 2,021 Rdl. 18 Kreutzer.

Ogsaa dette er i en Kiste af rødt Læder foret med rødt «Boy» og beslaaet med Jern.

14) Et smukt forgyldt Bækken og Kande, 18 m. 13 l. 1 q. 15) 2 lignende Lysestager, 6 m. 11 l. 2 q., ialt 25 m. 8 l. 3 q. à 12 Rdl. = 306 Rdl. 50 $\frac{1}{2}$ Kreuzer. Ogsaa disse Stykker er i et Foer.

Alle disse Ting er leverede af Ausburger-Guldsmedene *Michael Spengler* og *Johan Bartholemeo Holeisen* d. æ. Efter Rosenberg (p. 51, Nr. 221—22) er Sølvmærkerne MS og IB to hyppigt forekommende Mærker; men han kender ikke Navnene paa deres Indehavere. — Paa Regnskabet staar disse Ting for 7,089 Rdl., mens de paa Inventaret kun opføres for 6,887 Rdl. 70 Kreuz. Grunden er den, at Guldsmedene har taget ekstra Betaling for at stikke 148 Vaaben derpaa og for Emballagen.

Fremdeles af andet Sølvtøj:

16) En stor zierforgyldt Sølvopsats med Confectskaale, Lysestager, «Comentgen» og Smaakander, 1825 lod à 36 β . = 1368 Rdl. 36 β . 17) 12 Fade, 1110 l. à $\frac{1}{2}$ Rdl. = 555 Rdl. 18) 11 Tallerkner, 304 $\frac{1}{2}$ l. à $\frac{1}{3}$ Rdl. = 152 Rdl. 12 β . 19) 1 Flaske, 92 l. 1 q. à $\frac{1}{2}$ Rdl. = 46 Rdl. 6 β . 20) 6 Bægre, 165 l. à $\frac{1}{2}$ R. = 82 Rdl. 24 β . 21) 1 Bækken med Kande, 106 l. à $\frac{1}{3}$ R. = 53 Rdl. 22) Et Skrin (Lade), 108 l. 1 q. à $\frac{1}{2}$ R. = 54 Rdl. 6 β . 23) 3 sølv Daaser (Schachtel), 40 l. 1 q. à $\frac{1}{3}$ Rdl. = 20 Rdl. 6 β . 24) 2 store Lysestager, 205 l. à $\frac{1}{2}$ R. = 102 Rdl. 24 β . 25) 2 smaa Lysestager, 39 l. à $\frac{1}{2}$ R. = 19 Rdl. 24 β . Alt dette er formentlig Bryllupsgaver. Værdien er 2,453 Rdl. 42 β lybsk.

4. Udstyret med Møbler.

Luxusen paa dette Omraade var ingenlunde saa stor som ved Smykker, og i Forhold til, hvad senere Tider bortødslede paa Møblering, er Udgifterne her ret beskedne. Alt

drejer sig om Sengens Udstyr og Tilbehør; Stole, Borde, Kister, alt det var mindre væsentligt.

Møbler og Dragter havde Dronningen bestemt at købe i Paris; og den Danske Gesandt dèr fik nu meget detailerede Ordre om, hvad der skulde anskaffes. Allerede i sin første Ordre opfører hun: *une modelle d'alcoüe a la plus Nouvelle mode, en petit seulement, pour en voir la façon, et la mesure, avec la grandeur ordinaire. Sa Ma^{té} voudroit aussij une modelle en crayon de chenets, guerdons, Plaques et Bordures de Miroirs, et de tout ce, qu'on se sert a present. Sa Ma^{té} voudroit bien, qu'on peut esparner quelque Chose sur le Caross pour embellir le licet et que ledit Caross soit pourtant beaux*. Dronningens Ønske om at faa det allermoderneste, fremgaar ogsaa af den anden og endelige Ordre til Marcus Gøye: «Il faudra s'enquerir de quelle façon sont faites les alcouës a la Cour, si l'on fait le Balustre d'argent, ou bien si toutte l'alcoüe, est de bois doré. Il faudra que le Balustre soit de mesme». Ordren selv opregner omhyggeligt alt, hvad der hører til Møblementet, Tapeter, Seng «broderet eller af Brokade, Guld eller Sølv», hvad der er mest paa Mode, «avec l'alcoüe et le Ballustre d'argent massif mais autant leger, quil se pourra», to Lyselampetter, to Guerdoner, to Ildbukke med Tilbehør, to Spejle. Man maa ikke glemme et «tyrkisk Tæppe under Sengen». Dronning Sofie Amalie fik sine Ønsker opfyldt; paa Regningerne figurerer baade Bøger med moderne Tegninger af Senge (10 l. 14 β) og 33 livres for en farvelagt Tegning af Alkoven.

Og hvad Møblementet angaar, saa synes dets Pragt overvældende, især i følgende Beskrivelse fra Inventaret:

Ein frantzösisch Zierbette, wobei vier vorhänge, mit reichen Silber Mohr gantz überfüttert, über welchen drey Pentes (Draperier) oder breiter Ober Krantz von dreyen Stücken bestehendt, vier cantonniers (Gardiner) oder bonnes graces undt ein soupassement oder Unterkrantz, unten umb

dass Bett, Alles von sehr reichem Brocat, mit Silberem Grundt, von Goldt undt Silber mit Rosen undt anderen farben, seidengemengten grossen Bluhmen; die Pentes oder der Obergrantz mit sehr reichen langen crespines, oder frantzen, à campane, von (lauter) Goldt undt Silber Dratt gezogenen goldschmidts Arbeit, worauff sich cronen undt der Princessen Nahmen, in Zieffern præsentiren; die Cantons oder Ecke derselben, mit grossen sehr breit undt reichem Boutons undt Boutonniers oder Schleyffen besetzt, von Goldt und Silber, Goldtschmidts Arbeit; die Vorhänge, undt dass Soupassement obenmässig mit dito crespines oder fräntzen à campane kleinerer fason, von Goldt und Silber Goldtschmidts Arbeit. Oben auff dem Bette: Vier grosse Pomes oder Knöpfe, mit Goldt undt Silber reich ausstaffiret, ebenmässig Goldtschmidts Arbeit, worauff vier grosse federbüsche, davon etzliche gantz weiss, undt etzliche mit roth undt weiss gemengten Blättern.

Item zwölff Überzüge zu Stühlen, von dito Brocat, als die Bettvorhänge, mit créspines von Goldt und Silber, gleich wie an dito Vorhängen.

Ein Decke, über dass Bett, von reichem Silber Mor, wie unter den Vorhängen, mit weissem Taffent unterfüttert. Ein haupt oder Rückstück von dito Silber Mor. Der Himmel mit seinem innwendigen Grantz, ebenmässig von dito Silber-Mor, mit Leinwadt unterfüttert. Zweene Überzüge, zu den bettstolpen, von dito Silber Mohr. Die Überzüge zu dem Bett, von weissem Taffet, gantz complet, undt bestehen in vier Vorhängen, vier bonnes graces oder cantonniers undt drey Stücken zum Grantz, wie auch zu den zwölff Stühlen. Vier Stücke Tapeten, von Goldt undt silbern Brocat und carmoisin Sammet, eines umb dass andere gesetzt, habende dreysig Breyten, die Hälffte von dito Brocat und Sammeth, viert halb frantzösische Ellen hoch. Zwölff und drey Viertheill Ellen grosse Franges, von Goldt undt Silber, anstatt des Grantzes oben umb die

Tapet. Vier grosse Federbüsche wie oben beym Bette erwehnet, von weiss und melihrtten Blättern. Eine grosse Persianische Fusstapete, unter das Bett zu liegen. Ein Stück geblühmtter Tripp die besagte Tapete zu vergrössern im fall solches von nöthen. Drey matarassen von weissem Bett Parchent. Ein dito Pfühl mit federn und eine catalonische Oberdecke. Item der Alcoue von Bildtschneider Arbeit mit allerhandt Bildern, Laubwerck, undt Festons, Planier vergüldet. Zwey pahr dito vergüldte Gueridons, oder Leuchterfüsse, dass eine pahr höher als dass andere.

Endvidere til Cammerets Meublering: Et stort Spejl med Ramme af Ibenholt, rigt prydet og belagt med Sølv, 1000 fr. gülden = 333 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ lybsk. Endvidere et lignende meget stort Spejl, og et Ibenholts Bord med Sølv og med Prinsessens Vaaben samt 2 Gueridoner. Sølvvet vejer paa alt 70 Mark à 24 fr. Gylden = 980 Rdl. Et Par Chenets eller Brandryttere af helt massiv Sølv, smukt drevet Arbejde, samlet af 10 Stykker; de betaltes i Paris med 10,660 livr. (deri er dog indbefattet Betalingen for Toiletgarnituret). En Grille eller et Gitter (Rist), ligeledes af skønt, drevet Arbejde, samlet af 16 Stykker, Prinsessens Vaaben medregnet. Endelig et Kamingarniture paa tre Stykker, Pelle, Pinette og Tenaille, Ildskovl, Fork (Klufft) og Tang, af 7 Stykker, alt i Sølv vejer 72 Mark à 40 fr. Gylden = 960 Rdl. Et par Placques eller Lysekroner, ligeledes af smukt, drevet Sølv, 51 $\frac{1}{2}$ Mark à 44 fr. Gylden = 755 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$. De kostede i Paris 2,288 livr.

Gennem Regnskaberne lærer vi yderligere følgende Priser at kende: M. Gayot for Stof til Møblement og Carosse 11,121 livres. Sr Philippe for Crespines, Molets m. m., 7,974 l. 4 s. 6 d. Tapetsereren for Façon og Fourniture 958 l. Svendene, Drengene 20 l. Fjermageren for 4 Buske til Sengen og Æskerne 1007 l. Maleren for at have malet 12 Sæder à 16 livres, 192 l. 1 Alcove og 2 Gueridoner 4000 l. Til Svendene — baade Billedhuggere og Forgyldere

— til Alcoven 30 l. Kasserne til Alcoven 141 l. Et ægte Persisk Fodtæppe 1,350 l. 8 Al. Mocquette (Linnedfløj) til Tæppets Komplettering 32 l. Kassen dertil 3 l. 10 s. Ialt 26,878 l. 14 s. 6 d.

Endvidere betales i Paris for en Krystalkrone 4000 livres. For at lade sætte en kongelig Krone derpaa og overalt sætte Krystaller 600 l. For Nonpareiller i Guld, Sølv og Silke i forskellige Farver m. 4 store Knuder 150 l. Rebslageren 193 l. Endelig 2 Krystalspejle efter ny Façon 400 l.

Til Soveværelset hører endvidere et Toilette «et tout ce qui en depend, a Sçauoir l'orfueerie vermeill doré et tout ce qui en depend, la toilette doit estre verte», som Dronningen beordrer. Hvad der købtes i Paris paa denne Konto genfindes i Inventaret saaledes: En lille Koffert med rundt Laag og tilhørende Fod, deri en Skuffe, bægge prydede med sølvforgylde Beslag. I Kufferten findes: 4 forgylde Sølvlysestager. En Pott à Pasto eller Sæbeskaal. To Credentstallerkner med Fødder til Handsker. To Æsker (Schachteln) til Mouches. En stor og en lille Skaal med Laag. To Flasker. Et Bækken med Kande. En mangelkantet Puderdaase. To firkantede Æsker. To Klædebørster. En Plotte eller Æske med Naalepude. Et Toilet-spejl. Alt rødforgylt, vog 113 Mark 4 oncer à 68 fr. Gylden = 2,572 Rdl. 2 β.

Desforuden medførte Prinsessen endnu et Møbement, nemlig Rejsesengen med alt Tilbehør, Gardiner, Sengetæppe, Kappe, Knapper, 4 Stole, et Bordtæppe og Matrasse af grønt «guenesisk Atlask». Dette Møbement har Dronningen oprindelig paatænkt at købe i Paris. Den første Ordre lyder paa «Un Meuble Vert aussy beau qu'il se pourra pour Deux mille Rixdaller», men senere føjes til «On a dit à Sa Ma^{te} que l'on pouuoit auoir quelque fois des meubles tout fait fort beaux a assez bon marché; si l'on pouuoit rencontrer un meuble comme cela, l'on l'aur-

roit a beaucoup meilleur marché que de le faire faire. Il faudroit s'en enquierer sous main». Denne Opgave har vist ikke været Markus Gøye helt behagelig; hvad han har svaret kendes nu ikke; men i den anden Ordre afbestiller Dronningen denne Seng, og af de Københavnske Regnskaber ser man, at den blev lavet dør hos Mester *Hans Balcke*; Regningerne lyder paa en fransk Seng af Eg, $12\frac{1}{2}$ quarter lang, $16\frac{1}{2}$ kvarter bred og 13 kvarter høj, med Beslag, 12 Rdl. Bord med Fod til at slaa sammen, 12 Rdl. 4 Stole à 3 fl , 2 Rdl. 1 Cammer Stol 1 Rdl. Sadelmager Henrik Wichman leverer 1 Sengesæk af «gesmirten» Læder med Lærred forneden og «Rincken» deri for 17 Rdl., 1 dito større 24 Rdl., 2 Remme med «Rincken» til at fastspænde Sengen med 2 Rdl. 6 fl . Hovedudgiften er dog Købet af Stoffet til Sengens Udstaffering; det leverede Werdelmann, Hoffets store Leverandør, og det overgaves Tapetmageren Isax Barban; der medgik: 125 Alen grøn genuesisk Damask à 11 fl , 229 Rdl. 1 fl ; 32 Alen dito Atlask 64 Rdl.; 54 Al. lange, grønne Silkefrynser 28 Rdl. 4 fl ; 100 Al. smalle, grønne Silkefrynser 13 Rdl.; 46 Al. grønt Lærred 11 Rdl. 3 fl ; 26 Al. hvidt Lærred 6 Rdl. 3 fl ; 52 Al. grønne Florett Baand 1 Rdl. 8 fl ; og 60 fl Haar 15 Rdl., foruden mange mindre Poster. Man undrer sig over, hvorledes der har været Plads paa Sengen til alt det Stof.

Endelig maa det ikke forglemmes, at Prinsessen medførte et Flaskefoder med forskellig Eau d'Essences eller vellugtende Vand; hvilket genfindes paa Regningen som 1 cauee des Essences et de Senteurs 1000 livres,

Til denne Del af Udstyret maa vel ogsaa Vognene henregnes. I Paris skulde bestilles en Carosse af «velour couleur de Feu, en broderie dor et dargent, aussy riche, quil se pourra pour six mille Rixdaller avec six har-noix (Hesteudstyr)». Prinsessens Vaaben og Navnetræk skulde anbringes paa Vognen, og de skulde sendes fra Kø-

benhavn. Hvis noget kunde spares paa Karossen, skulde det komme Meublementet til Gode. Men dette Haab gik ikke i Opfyldelse. Carossen blev dyrere end ventet; thi for Brokade og Gardiner betaltes Hr. Gayot 3,990 livres, for Frynser, Possementmagerarbejde, Galloner og Tredser Sr Philippe 8,579 l. 11 s. 6 d., Hestenes Udstyr 1,350 l., Saddelmageren fik 5,036 l., Bidsler, »bouquets du caross» og Postillonernes Stigbøjler, som alt var forgyldt, kostede 449 l., en Prøve paa Broderiet 20 l., Transport, Indpakning og Vagt 120 l. Desuden Drikkepenge i rigt Maal, saa Udgifterne blev næsten 20,000 livres.

Men der skulde bruges flere Vogne; de købtes hjemme hos Mester *Hinrich Hammerschmidt* i Altona, og hver kom paa 500—600 Rdl. Af Regnskaberne kender vi Udgifterne til Snedkeren for Lindetræ dertil, til Billedhugger og Maler, til de forsøvede Beslag fra Lybæk. Den fineste af Vognene, den grønne, havde drevne Sølvplader baade udvendig og indvendig. Af Stof medgik der 38 Al. Fløjl, 8 Al. Taft, 8 Al. Rask, 8 Lod Silke, 120¹/₂ Lod Frynser og Snor, 286 Lod Lidser, 22 ₤ Fjer, 12 «Futterfell» til Puderne, 31 Al. Lærred til Kaleschen og 16 Al. til Bukken. Den blaa Vogn, som vel var større, indeholdt 28 ₤ Fjer. Den røde prydedes med 2400 forgyldte Søm.

Ogsaa i København var der Travlhed, og en Mængde Smaaregninger indgives af Hoffunktionærene i Anledning af Rejsen. Hofmaler *Sivert Sivertsen* faar 3 Rdl. 2 ₤ for at anstryge to Kammervogne sorte, Drabanten *Henning Ermandiger* 9 Rdl. 1 ₤ for at male 4 Vaaben eller Navnetræk paa Rustvognsdækket. Staalskæreren 4 Rdl. for Arbejde med Rustvognsdækket, og de 2 Cammervogne og Rustvognen betales københavnske Vognmagere med 386 Rdl. 6. En dansk Regning fra «Sateller» *Førgen Dall* paa Frederiksberg omtaler 24 Læder Grimer med dobbelte Tøjler (12 Rdl.).

Endelig findes herhjemmefra nogle Regninger paa Emballagen.

Snedkermester *Balcke* laver to Fyrrekister, 7 Quarter lange, 1 Al. brede og 1 Al. høje med 4 store Skuffer (hver Kiste 5 Rdl.), og 2 Egeskrin 3 q. l., 2 q. br. og 2 q. dybe, indvendig fuld af Skuffer (hvert Skrin 3¹/₂ Rdl.).

Saa faar *Hendrik Hansen Suidtzer* fat deri; hans Regning er paa Dansk og lyder: 2 Kister, som med Jern Rund omkring ehr beslaenn och huer med Tuende Laase och Ringe i Schubladerne (Skufferne), hver 8 Rdl.; for dem med sort Olliefarbe at lade anstryge 4 fl , og for Threi ny Skrine, som med rød Læhr ehr offuerdragen, i Rudevis beslaenn Rund omkring med 2 Laase, 4 JernKnapper och Ringe i Schubladerne, 18 Rdl.

Læderet var fra *Henrich Wichman*; til Kufferterne brugtes gesmirten Leder (4 Rdl. hver), og af Skrinene blev det ene beslaaet og udstoppet indvendig. Desuden købtes Voxdug o. s. v., og det er karakteristisk, at der for en Pakke deraf til 9 Rdl. i Postpenge fra Altona maatte betales 2 Rdl.

Til Slut maa blot Karethestene omtales. To Enspendere ved Livgarden fik Ordre paa at købe 4 Seksspand. Og Prisen + Omkostninger derfor blev 1480 Rdl. De tog først til Holsten; for 6 Brune betaltes 312 Rdl., i Witzwort i Eidersted fik de 5 graa (302 Rdl.), den sjete i Spandet fik de først i Vendsyssel (66 Rdl.), i Ollenswort nær Witzwort fik de et brunt Spand til 362 Rdl. og paa Aalborg Markedet 2 Brune (120 Rdl.), senere 2 andre til 166 Rdl. og 2 lignende til 100 Rdl. -- Men det var jo ogsaa i de Tider Danmarks Svaghed, at brugelige Heste ikke var til at opdrive.

5. Klæderne.

Karosser og Møbler, Juveler og Heste kunde ved deres Kostbarhed vel bringe Bud viden om om Danmark Storhed og Rigdom; Brændpunktet i Optogene vilde dog Bruden være, og derfor blev hendes personlige Udstyr tilvirket med en endnu mere overvældende Pragt.

Naturligvis var det Dronningen, som tog Ordningen af hele denne Sag i sin Haand, og adskillige Tusinde Daler passerede fra Rentekammeret over i hendes Hænder til Dækning af Udlæg til Kniplinger og Lærred. Hovedsagelig blev Udstyret dog lavet i Paris, og den Danske Gesandt dernede, Marcus Gøye, fik 22. Febr. 1666 Dronningens Ordre til at overvaage Indkøbene; hans Sekretær Bendix Schøl, modtog senere 200 Dl. som Gratiale for sin hafte Umage.

At vælge Stof og Snit var en Sag, som krævede rig Overvejelse; det er ovenfor omtalt, at de Saksiske Gesandter allerede tidligt udbad sig Oplysning derom, for at Brudfølget kunde harmonere med Bruden. Man tør maaske se et Udslag af Dronningens Ønske om selv i de mindste Detailler at være den bestemmende deri, at den pragtfulde Brudedragt, hun havde bestilt i Paris, senere afbestiltes. Ordren lød paa en Dragt af fuld Sølvbrokade, rigt skrammereret med Guld- og Sølvknipling, med Slæb, som kunde bæres af 6 Frøkner, Underkjole af Guld- og Sølvbrokade og udstyret med Kniplinger, desuden et til Dragten hørende Garniture, samt tilsvarende Sko. — Det er dog ogsaa muligt, at denne projekterede Dragt aldrig er kommen til Udførelse, hvad der vel saa maa hænge sammen med de forandrede Planer for Bryllupets Ceremoniel. I Listen over Prinsessens Udstyr nævnes i hvert Fald en saadan Kjole ikke. Derimod nævner Inventarlisten som Nr. 1 en meget rig Brocadedragt med hvid Atlaskesgrund og gyldne Blomster, meleret med sort, skrammereret med Guld- og

Sølvkniplinger, point de Paris «eller Pariser Arbejde»; en Brocades Underkjole af tyrkisblaat sribet Atlask med Guld- og Sølvblomster, skrammereret med en meget bred og rig Guld- og Sølvknipling, Perlestikkerarbejde og fyldt, med en Guld- og Sølv«agreement», hvorpaa smaa, blaa Koraller. Dette Stykke er formentlig den som Nr. 2 paa Dronningens Ordre opførte Brocadeskjole af «bleufmourante» Stof.

Som Nr. 2 paa Listen figurerer en Brocades Dragt med incarnadin (kødfarvet) Grund og noget sort, med Guld- og Sølvblomster, chamarreret med Guld- og Sølvkniplinger i fyldt Perlestikkerarbejde; dertil en Sølvbrocades Underkjole med Guldblomster, chamarreret med store Sølv- og Guldkniplinger, points de Paris, paaspunden Perlestikkerarbejde. Dronningens Ordre lyder udtrykkeligt paa «couleur de chair».

Kjole Nr. 3 er af sribet Stof, «feuille-morte», hvid og blaa med Guld- og Sølvblomster, Ærmer og Frakke chamarreret paa langs med Sølvkniplinger og en Agreement af Guld og Sølv i Guldsmedearbejde. Dertil en rosa Brocadesunderkjole, sort, feuille-morte og hvid Atlaskes Grund med Sølvblomster, chamarreret med store, brede Sølvkniplinger med overspundne Cardisaner og en Agreement eller Non-pareil med kødfarvet Silke og smaa Sølvroser. Ogsaa den lidt paafaldende S sammensætning af bleufmourant og feuille-morte skyldes Dronningens Ordre.

Nr. 4 er en Simar eller Hjemmekjole af meget rig Brokade med hvid Grund og Guld- og Sølvblomster, chamarreret med store og rige Sølvkniplinger, points de Paris. Dertil en Brocades Underkjole med Grisdelin (écrufarvet) og hvidsribet Atlaskesgrund med store gyldne Blomster og noget sort og hvidt Silke, chamarreret med brede Sølvkniplinger, med en Non-pareil af Guld, Sølv og kødfarvet Silke med smaa gyldne Roser, hvori en lille, sort Knap. — Dronningens Ordre om Hjemmekjolerne, Simarrene eller Samar-

rene, lyder kun paa, at den ene skal være rigere end den anden. Af Regningerne fra Paris kan man se, at der af Guldtraad til Pliseerne medgik 5 unser, og «Vacher» fik derfor 40 livres.

Nr. 5 er en Simar af sribet, mørkt Atlask, chamarreret med brede Guld- og Sølvkniplinger med en Nonpareil, hvorpaa smaa, guldoverspundne Roser. Dertil en Brokades Underkjole med hvid og couleur-de-feu Atlaskesgrund, med hvide Silkeblomster, chamarreret med en stor Sølvknipling, en cardisane.

Nr. 6. En sort Brokades Dragt med Guldblomster, chamarreret med store Kniplinger i Guld og sort Silke af Pariserarbejde. Dertil Brokadesunderkjole, hvid og couleur-de-feu Atlaskesgrund og Sølvblomster, chamarreret med en stor og bred Sølvknipling, med en cardisane og en Nonpareil eller Agreement med Sølvrosen, couleur-de-feu-Silke og en Smule Sort. — Dragten er nøje efter Bestillingsordren.

Endnu en næsten lignende Dragt bestilte Dronningen, dog skulde den være lettere og med Underkjole i Citronfarve, og den følger i Inventaret som Nr. 7. En sort Silke-dragt af *Brocate de Venize*, chamarreret med en stor, sort Silkeknipling. Dertil en Underkjole af sribet Atlask i Citronfarve, Sort og Grisdelin, med Citroner, hvide og sorte Blomster, chamarreret med en stor, sort, grisdelins og hvid Silkeknipling og med en Nonpareil i samme Farver og Stof.

Dronningen ønskede ogsaa en graa Dragt af smukt Stof med Silkekniplinger og dertil «une juppe, meslée de Vert». Det blev Inventarets Nr. 8. En Stofdragt med hvid og graa Grund og gyldne Blomster, chamarreret med Guld-, Sølv- og Silkekniplinger, Guldsmedearbejde eller Agreement med sorte Coralknapper. Dertil en hvid- og grønribet Brocades Underkjole med grønne og hvide, store Silkeblomster, chamarreret med store, hvide Kniplinger og derpaa Sølvrosen med overspundne Cardisaner og en nonpareil med grøn Silke og Sølv, hvorpaa Sølvrosen.

Pragtfuldere end de sidstnævnte tre Dragter, som vel tør kaldes Hverdagskjoler er Nr. 9. En Jagt- eller Ride-dragt, nemlig en rød «Justaucor», chamarreret med en meget stor og bred Sølv- og Guldknipling, Pariserarbejde, med en gylden Nonpareil med massive smaa Sølvroser. En Vest af rig Guld- og Sølvbrocade, chamarreret med en bred Guld- og Sølvknipling, point de Paris, lagt i Folder med en Sølvagreement eller Nonpareil. Dertil en Underkjole til Jagt af mørkt Atlask, sribet med brede Striber med Guld- og Sølvblomster, chamarreret paa langs med en Knipling af Guld- og Sølv, fyldt Perlestikkerarbejde, og en lille Nonpareil af smaa Guld- og Sølvblomster. — Denne pragtfulde Dragt er gjort uden detailleret Ordre fra Dronningen. Hun forlangte kun, at den skulde være guld- og sølvbroderet og velsyet. Men af Regningen ser man, at Gøye forsigtigt har sendt en Prøve paa Broderiet hjem; thi Brodereren fik 11 l. 8 s. for en saadan. For et Skærf «couleur de feu» til Vesten betaltes 90 l.

Nu følger endvidere Nr. 10. En hvid Underkjole af hvidt, sribet Atlask med en Guld- og Sølvknipling. En lignende lille Klædesunderkjole med «Blumerant», hvide og feuille morte Atlaskes Striber, chamarreret med en Guld- og Sølvknipling. En lille Underkjole af hvidt Taft med kødfarvede og hvide Atlaskes Striber, chamarreret med Sølvkniplinger. Endelig en taftes Underkjole i Citron, Sort, Hvidt og Grisdelin sribet Atlask, chamarreret med en Sølvknipling.

Som Nr. 11 nævnes et kødfarvet Taftes Snøreliv, stukket med en lille Sølvlidse og et hvidt Taftes Snøreliv, stukket med en lille Guld- og Sølvlidse. Nr. 12. En japonisk Slaabrok med alle Slags vævede Guld- og Silkeprydelser af Blomster og andet. Denne japoniske Slaabrok figurerer paa Regningen som en kinesisk dito, og derfor betales 150 l. Nr. 13. Endnu en Dragt af Sølv Toillet eller rigt Mor, bræmmet med Guld- og Sølvkniplinger, Points de Paris.

Nr. 14. En sort Dragt, besat med sorte Silkekniplinger. Nr. 15. En blaa Underkjole af Sølv-«Stück», bræmmet med Guld- og Sølvkniplinger. Nr. 16. En rød dito af Sølvstyk, bræmmet med Guld- og Sølvknipling. Nr. 17. En gul dito, bræmmet med Guld- og Sølvknipling. Nr. 18. En grøn dito, bræmmet med Guld- og Sølvknipling. Nr. 19. En «Vestil» af Sølvstyk, bræmmet med Sølvkniplinger og en Chapelin. Nr. 20. Endnu en blaa Kjole, til Vestilen bræmmet med Guld- og Sølvkniplinger. Nr. 21. En rød Kjole, til Vestilen, bræmmet med Guld- og Sølvkniplinger. Nr. 22. En Fløjels Rejsefrakke, foret med Zobel.

Endvidere nævner Inventaret: En Natdragt (Nachtuch) af Grønt og Sølvbrocade, med store, rige Sølv- og Guld- kniplinger, indvendig foret med hvidt og guldstribet og mønstret (wohlfasionirter) Taffendt. En hvid Natdragt med Points de Venize. Endnu en hvid Natdragt, «ganz uberzudecken», med en Guldsnor om. Et guineisk Tæppe med brogede Blomster. En guineisk [kinesisk] Parasol. Den figurerer paa Regningen til 40 l.

Regningerne paa alt dette Tøj er desværre ikke ordnet Dragt for Dragt, men Leverandørvis. M. *Gautier* fik saaledes 7,900 l. 15 sous for Stofferne, M. *Philippe* 14,173 l. 10 s. 9 d. for Kniplinger og M. *le Duc* for Garniturene m. m. 657 livres og endelig Skræddermesteren M. *Farre* i Syløn 1,058 livres.

Inventaret tier om en Række Smaating, som vi dels af Bestillingsordren, dels af Regningerne, kan se, hørte med til en Dames Udstyr paa de Tider. Der nævnes tre «Mouchoires», alle af Points de Venise, det ene særligt smukt; det maa ikke tages i Betydningen Lommetørklæde, men Tørklæde, da der tilføjes, at dertil hører Manchetter og Tour de manches, d. v. formentlig sige de store Kniplinger, hvor Overærmerne hørte op. Paa Regnskabet figurerer 9 Al. toil de soye façonné 40 l. 10 s. og 9 Al. til 36 l., alt til les mouchoires. Endvidere bestilles Masker

og Huer (coiffes) i alle mulige Façoners; for gule coiffes betales 119 l. 10 s. — 12 Par Martial-Handsker (180 livres.); 4 «Martial»-Vifter (220 l.). Der bestilles «Temple»-Ørenringe og andre dito; Regningen viser 3 Par Pendeloquer og 10 Par Ørenringe efter den nye Mode 845 l. Halvmasker (masques à loup) og «des mouches de la bonne faiseuse» (24 Pakker til 60 l.). Der figurerer paa Regningen 6 Naale i forsk. Farver (50 l.), 10 Par Handsker, parfumerede à la Frangipane (ital. Familienavn) til 110 l. og 23 Par parfumerede med Ambra (126 l. 10 s.), 6 Par forskelligt farvede Strømpebaand (124 l. 10 s.), 6 Par Strømper, perlefarvede og sorte (78 l.), 1 Perlecollier du Temple 2 l. 10 s. og 6 Halsbaand af ualmindelig fine Perler, hvilke Halsbaand med Etui ialt kom paa 210 l. En graa Hat de «Mouscowie» kostede 12 l.

Med alt dette er Prinsessens eget Udstyr endnu ikke udtømt. Bestillingsordren omtaler to «garnitures de jour» bestaaende af Frisertrøje, Forklæde, Hue (cornettes), Krave, «fente de chemise» og Manchetter. Saa kom Linnedet; i Paris fik *Me Blondel* for furniture et façon de linge 281 l., hendes Piger i Drikkepenge 6 l. og *Mlle de la Rose* for Opsyn med Linnedsyersken 30 l.; *Sr Gautier* faar for points de Venise 8,890 fr., medens *Sr Dargigny* for «forskelligt» oppebærer 4,214 fr. Ogsaa i København syedes der Linned til Prinsessen; i Oktober hævede Dronningen 1000 Rdl. til Lintøj, senere endnu 1000 Rdl. som hun havde udlagt, samt 400 Kr. til Kramvare. I April havde hun ladet sig udbetale 800 Rdl.

Endelig maa det ikke forbigaaes, at man i Paris købte 9 parfumerede «pocher» for 72 fr.

Paa Regningen fra Paris figurerer en mærkelig Post, nemlig Forskud paa Gage til Dronningens Kammerjomfru *Me de la Rose* og til Prinsessens, med 150 livres til hver. Det var nemlig to franske Damer, som Marcus Gøye havde faaet Ordre til at fæste; og endnu i Papirerne over *Sofie Amalies Hofstat* som Enkedronning figurerer *Me de la Rose*

i en meget betroet Stilling; saa Marcus Gøye har været heldig i sit Valg. Det var ikke helt smaa Krav, Dronningen stillede; i Ordren til Paris staar, at den Kone og den Pige, som Dronningen ønsker, skal kunne stive («empoiser») og sy «Mouchoires» smukt, foretage al Slags Linnedarbejde, frisere paa de forskellige Maader à la Turque, à l'Egyptienne med en enkelt Fletning, og à la Française, endelig maa de være meget fingernemme («adroittes») og uberygtede.

Det var ikke blot Udstyret til Prinsessen selv, som blev syet i Paris. I Dronningens Ordre forekommer Bestillinger for c. 2000 Rixdaler (c: 6000 livres tournoises) til Hofmesterinden (la Gouvernante) og 5 Hofdamer; nemlig til den første to sorte Dragter af forskellig Stof og Besætning, med to sorte Underkjoler, to Garniturer og et Tørklæde (mouchoir) med tour de manches og Manchetter. Til hver af Hoffrøknerne en smuk, sort Dragt af moderne Stof, vel skrammereret, farvet Underkjole, skrammereret med Sølvkniplinger og med smukt valgt Garniture; desuden en graa Dragt af moderne Stof med smuk Underkjole og Garniture. Mouchoir, tours de manches og Manchetter; dog skal kun Garniturerne sys, Resten skal sendes usyet. De 6 Mouchoirer skal være af points de Venise og Manchetterne af points de Paris.

Af Regningerne fremgaar det, at dette Udstyr kun kom til at koste 5,703 livres 13 sous 6 deniers, nemlig M. *Gautier* for Stofferne 2,070 l. 15 s. M. *Philippe* for Kniplinger 1,163 l. 8 s. 6 d. Sr *Gautier* for points de Venise 1,940 l. M *le Duc* for Garniturerne 397 l. 10 s. og for 12 Par Handsker à la Frangipane 132 l.

Disse Penge var dog kun en Del af, hvad Følgets Udstyr kostede; thi de fleste Dragter lavedes i København, og gennem den københavnske Kræmmer *Werdelmanns* Regninger faar man Indblik i den utrolige Masse Baand, Snore, Lidser og Knapper, hvormed Tjenerskabet udstyredes paa

deres Liberier. Til 4 Pager, 8 Lakeier og 1 Fyrbøder kostede Materialerne 182 Rdl. 11 β pr. Dragt; men kun et Udvalg af det, som gik med til et saadant Udstyr, bør opregnes her, saa man kan danne sig Begreb om deres Udseende. 6 $\frac{1}{2}$ Al. Skarlagen 26 Rdl., 6 Al. fr. Sølvmor 20 Rdl., 5 $\frac{1}{2}$ Al. bredt, pikeret Tobin 11 Rdl., 4 Al. blommand, dobbelt Taft 7 Rdl. 2 \mathcal{L} , 7 lod Silke 1 Rdl. 4 \mathcal{L} 8 β , 42 Sølvknapper til Vamser 1 Rdl. 2 β , 1 fransk Hat med Pung 3 Rdl., Hattesnor af Sølv og Silke til Indfatning 4 \mathcal{L} 8 β , 200 Al. Baand 25 Rdl., 110 Al. Sølvsnor 55 Rdl., Gehæng m. Sølv, Silke, Frynser og forsølvet Beslag 8 Rdl., 1 Par lange Silkestrømper 9 Rdl., 1 Plumasié af diverse Farver 10 Rdl., $\frac{1}{2}$ \mathcal{R} Fiskeben 2 \mathcal{L} ; de 8 Lakeier extra 2 Dusin Sølv«Cosiark» Knapper m. Silke 10 Rdl. 4 \mathcal{L} . For 2 Kuske og 2 Forriddere kostede Liberiet kun 148 Rdl. 3 \mathcal{L} 7 β ; dertil medgik vel 10 $\frac{1}{2}$ Al. Skarlagen, men til Gengæld erstattedes Sølvmoret af 12 Al. «Kronerask», hver bar 8 Dusin Sølvknapper og Plumasié med 12 «Ponter» (8 Rdl.), men kun 100 Al. henholdsvis Sølvbaand og alm. Baand. De 2 Løbere ved Livkuskene kostede kun 114 Rdl. 1 \mathcal{L} 15 β . De havde 10 Dus. Knapper, men færre Alen Snor end de andre; i Hovedsagen var de klædt som de andre, men desuden har der været Anvendelse for Rask og Kanevas, Olmerdug og Bommes; Plumasién paa Hatten er nu sunken til 6 Rdl. 12 Kuske koster hver 140 Rdl. 3 \mathcal{L} 7 β , trods det, at de ikke har Skarlagens Dragter og at Sølvmoret erstattes af hvidt Mor; de er dog oppe paa 8 Dusin Sølvknapper, og deres Plumasié er til 8 Rdl. 2 Fyrbødere staar hver i 110 Rdl. 5 \mathcal{L} 15 β ; de har Fløjelsnøre, 8 Dusin Sølvknapper og 10 Pünters Plumasié (6 Rdl.). Endelig staar de 3 Biløbere hver i 86 Rdl. 2 \mathcal{L} 15 β .

Tjenerskabet udstyredes ikke blot med en Højtidsdragt, men ogsaa hver med en daglig Dragt, til hvilken der medgik 22 Dusin Frakke-, Kappe- og Vamseknapper og 350 Alen Snore. Pagerne faar desuden en lille, forsølvet Kaarde,

og der leveres 11 forsøvede, halve «Schekasten» (Spyd). Werdelmanns Regning er paa 8,999 Rdl. 2 $\frac{1}{2}$; senere opdager han, at han har glemt at føre paa Regningen 3,432 Alen Taftsbaand til ialt 214 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$. Det vil sige, at det var mere end alle de i Paris syede Klæder beløb sig til. Ialt sendtes til Gøye 113,690 livres 4 s. 3 d.; og deraf medgik en c. 24,000 l. til Tøjet.

Af særlige Poster i Paris maa Drikkepengene nævnes; alle, der arbejdede for Prinsessen, Dreng, Svende, Syersker fik sig nogle livres hver. Og saa kom Transportomkostningerne; først for Indpakningen i Paris, hvor selv Papæskerne til Kniplinger og Garniturer føres paa Regnskaberne; ialt fik Indpakkerne en 1200 livres; saa maatte Toldvæsenet i Paris have «Gratiales», c. 50 l. Transporten lededes af Franskmanden *Noel*, der sagtens er den samme som den Kræmmer Noel de la Bussière, der saa ofte figurerer i Kongens Regnskaber, og som endnu helt ned i Christian 5.s Dage af og til fik en lille Udbetaling, som oftest dog som Almisser. Han, Kammerjomfruene og endnu fire Personer fulgte med Sagerne, og deres Rejse løb op til 5,429 livres 10 sous. Indkøbene vejede 17,520 \mathcal{R} , og deres Transport til Anvers betaltes med 1,401 livres, medens Carossen ekstra kostede 253 l. 300 l. medgik til to Ilbude til Brüssel for at lette Transportens Vej gennem Flandern ad diplomatisk Vej; det ene Bud havde med sig et Brev fra Spaniens Ambassadeur i Paris til Vicekongen.

Da Sagerne endelig kom til København, vilde Dronningen se alt efter, og nu fik man atter dør travlt med Ud- og Indpakning af Sagerne. Der dreves imidlertid paa med Afrejsen; Sakserhoffet blev urolig for det unge Pars lange Udeblivelse. I Slutningen af November bryder saa det unge Par og Følget op for at drage til Saksen; det danske Kongehus fulgte dem paa Vej helt ned til Falster.

6. Rejsen og Modtagelsen.

Den 19. Nov. 1666 underskrev Kong Frederik III Instruktionen for det Gesandtskab, som skulde følge Bruden til Dresden. Det bestod af Hovedmanden for alle Ægteskabsforhandlingerne, Rigsmarsken Joh. Christoph von Körbitz, Henrik Blome til Farve og Neversdorff, Ditlev Ahlefeldt til Haseldorf og Haselow, samt Enevold Parsberg.

Omhyggelig var Ceremoniellet lagt for Rejsen. I Livkarossen skulde Prinsessen sidde og efter hendes Befaling Hofmesterinden Frk. Schwartz eller Frk. Kanoffsky eller hvem, hun nu ønskede. I Fruentimmerkaret, som var stafferet med grønt og hvidt, fik Fru v. Körbitz og Fru Ahlefeldt Plads tilligemed Hofjomfru Sophie Elisabeth Haxthausen og Frk. Schwartz. I den Bleufmourant stafferede skulde Frk. Offenberg, Frk. Leschebrandt, Frk. Wetzler og Frk. Kanoffsky have Plads. I den røde de kongelige Committerede og Hofmester Parsberg, saafremt han ej ønskede at bruge sin egen Vogn, Kammerherre Rumohr og Kammerherre von Friesen. I den første Kammervogn Kammerfruen, den franske Coiffeuse, 2 Piger og 2 Vadskepiger; i den anden sad de to Hofmesterinders Piger, samt Körbitz's Pige, Frk. Haxthausens Pige, Frk. Schwartz's Pige og to Fruentimmerpiger. Saa fulgte en Lejevogn med 4 Pager og 4 Lakeier, derefter en anden med Livskrædderen, 2 Lakeier, 3 Fyrbødere og 1 Sekretærtjener. Endelig en Vogn med kgl. Kapelmester Caspar Førster, den kgl. Sekretær Fr. Wulf, Prinsessens egen Sekretær, kgl. Renteskriver Tomas Eggebrecht og kgl. Tapetzerer M. Baraban. Hofmesterindens Tjener, de øvrige Pager, Lakeier og Skrædderdrengen maatte sidde foran hos Kusken eller hvor det nu bedst kunde passe. Først 6. Dec. 1666 brød man op fra Nykøbing over Gedser til Dresden.

Rejsen gik gennem Brandenburg til Wittenberg, som man naaede 20. December; Garnisonen var da opstillet paa

Torvet, Borgerskabet stod i Gevær rundt i Gaderne. I Slotsgaarden ydede samtlige Herrer Professorer ved Universitetet og Raadet det unge Par deres Opvartning. Den følgende Dag lykønskes og beskænkes Parret af Universitetet og Raad; nogle Studerende opførte ved den Lejlighed en Tragoedia, og efter Aftentaflet blev af dem alle underdanigst præsenteret «eine Music». Først den 23. gik Rejsen videre og 24. naaedes Torgau.

Nytaarsaftensdag naaedes Dresden, og det højtidelige Indtog fandt Sted. Havde meget været anvendt paa at gøre Prinsessens Tilsynekomst og Udstyr saa pragtfuld som muligt, naaedes Maalet smukt. I Hjelmstjernes Samling, 4°, Nr. 2648 findes en lille, trykt Piece: «Extract aus eines guten Freundes Bericht an Einen seiner Verwandten in Hamburg von deme, Was bey Annehmung der Königl. Dennemärckischen an den Durchl. Chur-Printzen zu Sachsen etc. vermählten Chur-Princessin in Dressden und darauff folgende Tage sich begeben»; den strømmer over med Betagelse over al den Rigdom og Pragt, som her bares til Skue. Prinsessen sad alene i en sexspændig Carosse, foran red hendes to Kammerherrer og 8 Lakeier i Sølvstyk og kosteligt Liberi. 4 Pager red rundt om. — Som Kuriosum kan det anføres, at disse fire Pager med deres Udstyr og Heste træffes i et Bilag til Hovedregnskabet. De havde hver faaet 10 Rdl. til Sadel og Pistol og 4 $\frac{1}{2}$ Rdl. til Støvler og Sporer; men Hestene havde været af forskellig Værdi. Otto Hendrik Rantzows Hest kostede 24 Rdl., Just Falk v. Haxthausens 22 Rdl., Lorentz Rantzows 21 Rdl., medens lille Hans Hvas's kun løb op til 15 Rdl.

Nøjagtigere end den trykte Beretning om Modtagelsen er dog Gesandtskabets hjemsendte Beretning og Furerdiariet; de Folk havde jo et Øje paa hver Finger for at paase, at de Æresbevisninger, som tilkom Prinsessen, fuldtud blev udførte; og det virker helt pudsigt, naar de i Indberetningen melder, at vel kyskede Churfyrsten ikke Prin-

sessen, da de mødtes udenfor Dresden, men nøjedes med at hilse ærbødigt; det skyldtes dog alene den Omstændighed, at Churfyrstens Hest, som holdtes an ganske nær Vognen, blev sky, da Prinsessen stak sit Hoved med Hatten med de vajende, ildrøde Fjer, som vi kender saa godt fra Regnskabet, ud ad Carossens Vinduer for at kysse Churfyrsten, som bøjede sig ned fra Sadlen.

Efter Modtagelsen ordnedes Processionen ind til Dresden under Trompetmusik og Salut: 1. Hofjægeriet med 133 Heste. 2. Bjærgbetjentene med 118 Heste. 3. Den kroatiske Livgarde. 4. Hofmarskallen med Liveskadronen i to Compagnier. 5. Tyske Livkvarter til Hest. 6. Officerernes Haandheste. 7. 1 Pauke og 12 Trompeter. 8. Officerernes Lakeier. 9. Husmarsken, Overskænken og Køgemesteren med Marskalstave førte Kammerherrerne og Kammerjunkerne med flere Adelige og Officerer. 10. 12 Haandheste, som tilhørte Churfyrsten. 11. 1 Pauke og 12 Trompeter. 12. Overhofmarskalens og flere andres Lakeier. 13. Overhofmarskalen, som førte fire Grupper af Grever, Herrer, høje Officerer og de ældste Kammerherrer. 14. Churfyrstens og Churprinsens Vallaker. 15. Churfyrstens og Churprinsens Lakeier. 16. Churfyrsten omgivet af Drabanter og Schweitzere; Churprinsen til Hest. 17. Over- og Understaldmesteren. 18. 24 spydbevæbnede Drengene. 19. 2 Danske Trompetere. 20. De danske Commissærers Lakeier. 21. De kongelige Commissærer i Vogn. 22. Prinsessens to Kammerherrer til Hest. 23. Prinsessens Lakeier. 24. Prinsessen selv til Vogns, omgivet af 12 Drabanter. 25. 4 Pager til Hest. 26. Prinsessens 2 Fruentimmervogne. 27. 3 Compagnier til Hest. 28. Prinsessens tomme Liv- og Rejsecarosse. 29. Churprinsens og 2 af Churfyrstens tomme Carosser. 30. Commissærernes tre tomme Carosser. 31. Churfyrstens «Reysigen» Knægte. 32. Grevernes, Herrenes og Junkernes Tjenere og Knægte.

Da Toget havde passeret gennem Dresden og naaet Slottet, modtoges Prinsessen der af Churfyrstinden.

For Dresdens Borgere var Indtogets Pragtudfoldelse dog kun en Mundsmag paa, hvad der ventede dem i de kommende Uger. Fest afløstes af Fest; og ikke mindst hengav man sig ved Hoffet til Tidens Yndlingsadspredelse, Jagten. Paa Slottet Moritzburg hænger Malerier fra 17. Aarhundrede med Fremstilling af Hoffets Jagter i Elben ud for Slottet, paa Dresdens Torve og i Slottets Gaarde; saa de Festligheder, som nu skal omtales, var ikke noget enestaaende. Man maa blot erindre, at i Tiden 1656—77 nedlagde Hoffet ialt 96,862 Stykker Vildt, desuden 200 Bjørne og 2000 Ulve; naa, i Reglen var Dyrene rigtigt nok i Forvejen fangne og blev saa slupne løs foran Herskaberne.

Festerne, som skulde fejre Prinsessens Ankomst var følgende: Den 2. Januar Jægeroptog med vilde Dyr, til Ære for Diana, og efterfølgende Ringrending. For at give en Forestilling om disse besynderlige og farverige Optog gennem Byens Gader er det sikkert af Interesse her at opregne Togets Ordning med dets 76 Afdelinger. 1. 2 Trompetere, 2. 2 Maestri di Campo. 3. 3 Hofjægere med Hunde. 4. Overhofjægermesteren med Pürschbøsse og Bjørnejern. 5. 30 Patrini, tre og tre, som blæste og skreg. 6. 2 Vildmænd med Køller. 7. Et Bjerg med forskellige Fugle og andre Sager, derpaa sad en Vildmand og nederst 4 Satyri med Skalmeyer; fra Bjergets Indre hørtes Fuglesang. 8. 2 Vildmænd med Køller. 9. 3 Nymfer med engelske Hunde, Pilekogre og Buer, klædte i hvidt. 10. 4 Nymfer, som i Steden for Lakeier opvartede Diana. 11. Diana i en Habit helt af Sølvmor og siret med Ædelsten, ridende paa en hvid Hest med lignende Udstyr, Sølvmaske. 12. 2 Nymfer ved Siden af Diana. 13. 4 Nymfer, som under Ringrendingen opvartede i Stedet for Lakeier. 14. 30 Aventurirer i gl. tysk Jægerhabit med Masker og med Pürschbøsse og So-Jern. 15. 3 unge Bjørne paa en rund Inventionsvogn

med 3 Skalmeyer. 14. En Bjørn i Jernbur med 4 Heste for; derom gik 4 Overførstere med Bjørnejern. 17. 6 Jægerdreng med engelske Hunde. 18. Bjørn i en Jernkasse trukket af 4 Heste og med 4 Overførstere omkring. 19. 6 Jægerdreng. 20 og 22 som 18. 21 som 19. 23. 4 Personer med engelske Hunde. 24. Atter en Bjørn; ligeledes 26, 28 og 30. 25, 27, 29 og 31 som 23. 32. En Vildorne og en Vildso i dobbelt Bur trukket af to Heste; derved 2 Førstere med So-Jern. 33. 2 Personer hver med en Svinehund. 34. 2 Vildsøer. — I det følgende overspringes de stadigt efter hvert Dyr følgende Personer med to eller tre til den specielle Jagt dresserede Hunde. — 36. 4 Ungsvin («Frischlinge»). 38. 4 Losser trukne af 2 Heste og ledsagede af 2 Førstere med Pürschbösser. 40. 4 Losser i Dobbeltbur. 42. 4 Ulve i Dobbeltbur. 44. 3 Ulve. 46. 10 Ræve i Dobbeltbur, derved to Jægere med Køller, ligeledes 48. 50 og 52. 10 Harer, derved 2 Falkonerer. 54. 10 Grævlinge, ledsagede af 2 Jægere med Grævlingehakker. 56. 8 Bævere, førte af 2 Jægere med Gafler. 58. 1 Fiskeodder og to vilde Vildkatte. 60. Jagttøjvogmesteren til Hest med Pürschbøsse og Sojern. 62. En Pürschvogn med 2 Hjorte. 63. En lignende med 1 Hjort og 1 Stk. Vildt. 64. En lignende med 2 parterede Svin. 65. En lignende med Bjørn og Svin. 66, 68, 70 og 72. Pürschkarrer med Dreng og Hund. 67, 69, 71 og 73. Skærm-Dreng. 74. Vindevogn med 4 Harer og 2 hængende Ræve. 75. 2 Tøjskræddere med et Harenæt. Endelig som Slut Nr. 76. Tømmermanden med sin Øxe.

Den følgende Dag holdtes der Jagt i Slotsgaarden paa 4 Losser, 10 Ulve, 1 Fiskeodder, 12 Grævlinge, 19 Harer, 20 Ræve, 3 Vildorner («Kegler»), 9 Vildsøer, 15 Vildgrise. Den 4. Januar var der Bjørnehidsning i Slotsgaarden paa 3 Bjørne; efter andre Beretninger ogsaa Jagt paa Vildoxer. Den 5. Jan. Bueskydning. Den 6. Jan. var Hellig Trekonger. Den fejredes med Jagtmiddag med Vildt, og om Af-

tenen med Italiensk Opera. Den 7. Jan. var der Slædetur, hvor Deltagerne var i Karakter; forrest kørte Overstaldmesteren som Løve, Churfyrsten som Tiger, Churprinsen som Hvidhjort og Overjægeren som Hjort; de øvrige som Bjørn, Ulv, Los og engelsk Hund. Kvinderne var med, og Optoget talte 21 Slæder. Man synes at have haft «Tractament» i Jægerhuset; thi i Indberetningen om Festplanerne noterer Ahlefeldt, at sligt er paatænkt, «dabey es ohne Zweiffel scharff hergehen wirdt. Nach welchen geschehen Solennitäten es vermuthlich etwas stille werden wirdt».

Den følgende Dag var der dog atter Slædetur; men saa holdtes der Pause indtil den 13. Januar, hvor Geheimeraadets Præsident hyldede det unge Par med en Maskerade. De mange brogede Optog med deres allegoriske Betydning vil det her føre for vidt at komme ind paa, kun de vigtigste skal nævnes i al deres barokke Ejendommelighed. Man kørte derhen i Slæder.

«Lykkeskibet» bar en «fransk Kavaller» (Kurfyrsten), som førte «Fortuna» (Kurprinsessen) frem; det var jo meget sindrigt og smukt; mindre smagfuldt synes det dog at være, at lade Kurprinsen og hans Moder forestille «Mars» og «Venus». Karakteristisk for Dronning Sofie Amalies højt betroede Mand, *Körbitz*, er det, at han optræder som «Kongen» i Slæden «Justitia»; ligeledes for den fransksforfinede *Ditlev Ahlefeldt*, at han er «Apollo» og sammen med en «Pallas» forestiller «Bellona». — 15., 17., 23. og 24. var der Slædeture; den 27. Gudstjeneste og derefter Operaen «Theseus». Den 13. Febr. spillede Comedien «Don Gaston og Violante», og den følgende Dag fremførtes Tragedien «Den vilde Mand paa Creta».

Saaledes gik det Slag i Slag med store Festligheder og mindre intimere Selskaber imellem. Først hen i Marts hørte Festlighederne op; det skarpeste Lys over dem kaster Ditlev Ahlefeldt i sit Brev hjem fra Lichtenburg den 13. Marts 1667; han skriver: «Ich bin froh, dass wir gesundt

aus Dresden kommen, massen wir das übermässige Trincken nunmehr so lange getrieben, dass ich besorgt, dass es nicht wohl wurde abgegangen seyn».

7. Afslutning.

Dronning Sofie Amalies Ønske om at faa Brudfærden udstyret med saa megen ydre Pragt som muligt var saaledes sket Fyldest. Som næppe nogen anden Prinsesse paa den Tid var «hendes Kongelige Højhed» Kurprinsessen bleven modtaget, og al tænkelig Ære var vist hende i hendes nye Land. Straks efter hendes Indtog havde man saaledes givet hende pragtfulde Nytaarsgaver, som Bord, Gueridoner og Spejl, alt overtrukket med Sølv, desuden en Diamantsløjfe med Ur.

Dronningen spejdede dog stadig efter Lejlighed til at blande sig i de unges Forhold, og trods Gesandternes høflige Indsigelser, maa der stundom gøres Vrøvl, f. Eks. da engang Kurfyrstens Søster, Prinsesse Magdalene Sybille, den danske udvalgte Prins Christians Enke, under et Besøg var gaaet foran for Anna Sofie. En anden Lejlighed til Ufred var Dronningens Forsøg paa at skaffe Prinsessen et selvstændigt Hof, hvorfor hun energisk arbejdede paa at skabe Kurprinsen en Slags Guvernørstilling, f. Eks. som Landvoigt i Lausitz, hvilket først lykkedes 1672. (Dronningens Skrivelse til Gesandterne 26. Febr. 1667.)

Som ovenfor omtalt hører Anna Sofie ingenlunde til de udprægede historiske Figurer; og blandt de danske Prinsesser paa Kurtronen i Dresden overstraales hun langt af Christian 3.s Datter «Mutter» Anna, Kurfyrst Augusts Gemalinde, en af det Saksiske Huses ejendommeligste Skikkelser. Som Moder til Kurfyrst August den Stærke vil Anna Sofie dog stadig hævde sig en Plads i sit nye Lands Historie.

Af de ovenfor omtalte Udstyrsgenstande har det hidtil ikke været muligt at paapege nogen i Samlingerne i Dresden; men maaske vil Fremtiden bringe enkelte Stykker for Dagen.

For dansk Kulturhistorie har Udstyrsregnskaberne en særlig Betydning som Eksempel paa, hvorledes den franske Smag her i Landet, som alle andre Steder, pludselig ved Midten af 7. Aarh. afløste den tyske Paavirkning i Dragter og Møbler

Et Brev fra Niels Peter Møller

Læge ved den første danske Hvalfangerekspedition til Sydhavet.

Meddelt af

J. W. S. Johnsson.

Efter at Englænderne omkring 1725 var begyndt Hvalfangst i Sydhavet, fulgte de andre Nationer snart efter. Danskerne dog betydelig senere end Franskmændene og Hollænderne, og dette begrundedes antagelig dels i at Fangsten i Nordpolarhavet vedblivende gav godt Udbytte, dels i at Regeringen understøttede de Skibe, der udrustedes. Denne Understøttelse, der var anordnet i Plakat af 13. Okt. 1784, ophørte 1808, og da samtidig det gamle Fangstomraade ikke rigtig tilfredsstillende mere, var man nødt til at søge andet Steds hen. Valget faldt ganske naturligt paa Sydhavet, hvor de ovenfor nævnte Nationer i nogen Grad havde banet Vejen ved Oprettelse af Stationer. Den 11. Maj 1839 afsejlede det første Skib, »Concordia«, paa hvilket en ung Læge Niels Peter Møller fungerede som Skibslæge. Fra hans Rejse er nedenstaaende Brev, der øjensynligt kun er et blandt flere andre nu tabte, sendt hjem. Det offentliggøres, efter Originalen i Medicinsk-historisk Museum, i det Haab at det kan bringe andre Breve af lignende Art frem. Om Niels Peter Møllers Liv er ikke meget at fortælle om den Periode, der ligger før

Sydhavsekspeditionen. Han var en Bryggersøn fra Helsingør, tog sin Eksamen 1839 og var da han drog af Sted 27 Aar gammel. Hvor omskiftende og mærkeligt hans Liv senere blev, skal straks meddeles.

Længde 173 ° West Greenwich
Bredde 43 " Syd.

Ombord i en Hvalfanger kalder man det 187 Ost. Saavidt angaaende det Standpunkt, hvorfra jeg betragter *τα φυσικα και μετα τα φυσικα*¹, angaaende Tidspunktet har jeg ogsaa drevet det temmeligt vidt, idet jeg allerede i flere Dage gaar i mit otte og tyvende [Aar], det er min værste Sorg, men den er heller ikke ringe. Alle andre Ubehageligheder kan I bortraissonere, men at denne Rejse stjæler mig et Par Aar (og hvilke Aar) af min ubestemte Levetid, det er en Sandhed, som ikke kan rokkes og som vi derfor ville lade staa [hen]. Siden jeg sidst skrev, har jeg set adskilligt: tasmanske Gouvernører, Gouvernanter, Adjutanter, Niecer, Værter og Værtinder, frie og deporterede, nyseelandske Konger og Prinsesser, Krigere og Slaver, oceaniske Hvaler og Kaskelotter o. s. v. Jeg kan ikke nægte, at disse Forestillinger har interesseret mig, men Entréen er ogsaa dyrt betalt. Nogle af disse Scener kunne I faa i min Dagbog (dersom jeg driver det til at skrive en saadan), en enkelt kan maaske nydes i dette Brev, som jeg iøvrigt ikke skriver med synderlig Lyst, da Udsigten til at faa det afsendt er højst usikker, det kan kun ske ved at jeg skriver det færdigt og forsegler det og at vi møde et Skib, som er fuldt eller næsten fuldt og hører hjemme i Europa; det vil jeg imidlertid gjøre, da jeg har lovet i Almindelighed at skrive saa ofte jeg kunde

¹ *φυσικα και μετα τα φυσικα* Fysiken og Metafysiken, Titleerne paa Aristoteles Værker.

og i Særdeleshed er bundet om [af] et Løfte til *A. Rung*¹, hvem dette Brev maa communiceres, hvis ikke Tidens Bølger har kastet ham paa andre Kyster og for hvem en Del af Brevet er specielt bestemt. Indtil denne Del begynder, bliver alt ganske rhapsodisk.

I den Forudsætning at min Skrivelse, afsendt fra *Hobarttown*² den 15. eller 16. Oktober, er ankommen, læst og forglemt, vil jeg begynde omtrent hvor jeg slap den Gang. Hans Ekscellence Sir *John Franklin*³ er en stor tyk Mand, temmelig døv, hvilket gør ham mindre interessant i Omgang, bor i et yndigt Hus, midt i en smuk Have med Terrasser ned mod Havnen, gør ikke meget af at regere, men sætter derimod stor Pris paa at spise⁴.

Overbringer af et Brev, som smigrede ham (hans Optagelse som Medlem af Oldskrift-Selskabet) blev jeg overordentlig vel modtaget af ham (Saavidt kom jeg i de første Dage af December og nu skriver vi den 8. April 1840. Sætningen fuldføres) . . . indbuden til dinner, Køretur etc.

Et fransk Skib »Ganges« fra Havre de Grace er fuldt og klar for hjemgaende, jeg maa altsaa i en Fart gøre Brevet færdigt og derfor renoncere paa at give de interessante Meddelelser om Ny Zeeland, som jeg havde bestemt til Glæde for Europa i Almindelighed og *A. Rung* i Særdeleshed. Fra *Hobarttown* satte vi Kursen mod Øst gennem *Cooks Stræde* og anløb i *Dronning Charlottes Sund*⁵

¹ Rung, A.: Brevskriverens Svoger.

² Tasmaniens Hovedstad.

³ Franklin, John, f. 1786 i Spilsby, Lincolnshire, havde været med »Investigator«, der kortlagde Australiens Kyst; var Governør over Tasmanien 1834—43. Døde 1847 paa den efter ham opkaldte Ekspedition, der skulde finde Nordvestpassagen.

⁴ Det første har jeg kun af høren sagen, det sidste tillige af Erfaring. [N. P. M.'s Note].

⁵ Bugt paa Nordøstsiden af Ny Zeelands sydligste Ø.

et Sted kaldet Faweiti. Saa der de første Ny-Zeelændere og dito -inder, mere eller mindre tatoverede, men alle i høj Grad kultiverede og ganske ikke menneskeæderske, men aldeles kristne, eller, som de selv kalde sig, Missionærer, foretrække Brændevin og Tobak for Menneskekød og afskære ikke en Gang Hovederne af deres Fjender; bliver de vrede, slaar de dem ihjæl og begrave dem med Hud og Haar. Vi engagerede to engelske Harpunerer og fem Ny-Zeelændere, meget elskværdige unge Mennesker, som lære mig Sproget og holde meget af mig, de kalde mig *Tokuta* (Doktor) eller ogsaa *Pukiatikkitikki*, det vil sige (den hvide Mand) »som ser«, fordi jeg undersøger alle Genstande som forekomme dem dagligdags. — Jeg tilbragte en meget behagelig Eftermiddag ombord i et engelsk Skib »Tory«, udsendt af et Kompagni i London for at opkøbe betydelige Landstrækninger. Torsdag Aften var vi ankomne, 2. November, Lørdag Morgen seilede vi igen (det kaldtes at se sig om [i] Verden) og nu begyndte da det velsignede Fiskeri, som man snart kan faa nok af. 16 Hvaler har vi skilt ved Livet, deraf mistet to, de 14 resterende har ydet os circa 600 Tønder. Jeg er altsaa en Mand paa 6 Tønder. Jeg for min Part har imidlertid fanget paa Krog over halvhundrede Albatrosser, foruden andre mindre Søfugle; Randen af Hvalfiskens Læber koft i en Trankedel er en Lækkerbidsken i Sydhavet. Paa Hvalfangsten møder man naturligvis andre Fiskere, saa snart det hedder »Seil ho« er jeg paa Færde med min Kikkert, for at udspeide om det er en Franskmand eller Amerikaner. Andre findes ikke. I første Tilfælde (naar Omstændighederne tillader Kommunikation) kan man gøre Regning paa et godt Maaltid Mad, munter og ærbar Samtale, god Vin o. s. v. I sidste Tilfælde faar man et koldt *how do you do?* og Tevand. Undtagelser findes. Iblant andre mødte vi Nytaarsaften »Neptun« fra Nantes, denne og næste Dag vare de behageligste jeg har tilbragt paa Søen. Doktoren

var en udmærket munter og tyk, stor Fyr, som har tjent i Spanien og Algier og sidst slaaet Armen af en Gendarm i Nantes. Den 9. Februar anløb vi Akroa, hvor vi ingen Kartoffler fik.

Salt Kød og Flæsk med Beskøjter kan være dejlig Mad, men jeg har snart faaet nok af det.

Vi havde ofte hørt Tale om en Bugt hersteds (Martha Bay), hvor et Par Skibe havde fisket overordentlig heldigt i 2 à 3 Vintersæsoner; denne Bugt var afmalet som særdeles farlig, og som ikkun havende Plads for to Skibe. I Wangeroa (Akeroa)¹ fortalte man, at det var Snak, med gode Ankere og Kættinger var der ingen Fare og der var Plads for seks Skibe.

Tirsdag Morgen sejlede vi derfra og kom efter et Par Timers Tid for Martha Bay, hvor vi fandt to Skibe liggende for Anker. Nu vil jeg spidse min Pen og tegne Landkort.

Landkortet, en raa Skitse, udelades. Det viser de i sidste Note nævnte Forhold. En anden Skitse viser Concordias Ankerplads. Hvor Banks Halvø gaar over i det faste Land findes den i nedenstaaende Bemærkning omtalte Sandkyst afsat.

[Dejligt, det kan I godt sejle herud efter. Hvalerne, som i Vintertiden søge smult Vand, for at kaste den lille, stimle til Sandkysten, hvorhen Baaden ror hver Morgen ved Daggry.]

Kaptejnen gik med en Baad derind og kom om Aftenen tilbage med den Beslutning at løbe ind, hvilket skete

¹ Banks Halvø paa Østsiden af den sydlige store Ø af Ny-Zeeland deles af en Indskæring (Wangeroa), som nu kaldes Akaroa harbour i to Halvøer. Martha bay findes paa Sydsiden af Banks Halvø.

Dagen efter, idet vi saaledes opofre henved tre Maaneders Fiskeri i aaben Sø for at sikre os en Plads til Bayfiskeriet. Om den betaler sig, vil Tiden vise. Senere er »Eva« kommen, »Aglæ« holdt under Seil ned for en Dag, Kaptajnen var i Land og fortalte, at han vilde komme ind om nogen Tid. Gustav har sagt det samme; det er seks Skibe à fire Baade, gør fire og tyve. I Wangeroa kommer sikkert en Del, de have rigtignok en lang Vej at ro og miste en Del Fisk ved Bukseringen (Tonen paa tredjesidste Stavelse), men i ethvert Tilfælde dræbe de dog deres Andel. Altsaa maa her komme en uhyre Mængde Barzelhoveder eller ogsaa bliver Profitten kun ringe. Enfin, min Faer, komme vi ikke hjem i 41, saa komme vi i 42. — Her i denne Bay har en fordum Hvalfangerskipper opslaaet sin Bolig (i to andre smaa Huller nærmere ved Sandet er ogsaa Fiskeriet i Land), han lever med sin Kone (saa kaldt), forenet ved den skønneste Sympathi, de drikke begge til de ligge paa Gulvet og snorke efter at den mindst fulde har pryglet den anden. Saa gaar Folkene (han har 6 à 7 Mand i Tjeneste) ind og bemægtige sig Resten af Drikkevarerne og levne ikke en Draabe, hvorover Kaptajnen og Fruen med Rette fortørnes, naar de vaagne og saa gaar det lystigt til derinde. Behagelige Naboe!

De er forøvrigt svært i Vinden for Levnedsmidler, de har nu (jeg tror i to Aar) *hver Dag* ventet et Skib fra Sidney med Overflødighed af alt. Med Undtagelse af en Mand i Wangeroa, som vogter en Snes Køer, tilhørende en Mand i Sidney, ere alle de Hvide, som jeg har truffet her i Landet meget respektable Drukkenbolte og for en Del Desertører fra Skibe. Naar det ikke regner og det hverken blæser fra Landet eller fra Søen, saa er Vejret meget godt, og man kan gaa i Land eller besøge andre Skibe, naar man har en Baad. Man kan altsaa ikke kede sig mere end fem à seks Dage ad Gangen. For at være saa uafhængig som mulig har jeg egenhændig i mit An-

sigts, min Krops og mine Extremiteters Sved udhulet en Cano af en Træstamme, 11 Fod lang. Om Formiddagen gik jeg i Land omtrent en halv Mil (nærmere var intet Træ stort nok) med min Bøsse, Pibe og én Beskøjt og arbejdede med Skarøkse og Bindeøkse, skød en Due eller et Par smaa Fugle, gjorde Ild paa og stegte dem paa en Pind, saa godt som nogen Ny-Zeelænder. Vejen til mit Værft er den eneste banede Sti, jeg har fundet her i Landet, som overalt er næsten ufremkommeligt. Alt er Bjerg og Kløfter. I de sidste flyder næsten altid en Bæk, hvis Bredder er bevoksede med Skov, vanskelig at trænge igennem formedelst de slyngelagtigste Slyngeplanter, som man ikke kan rokke og de mange raadne Træstammer, som falder paa Hovedet af en, naar man rører ved dem; de høje Steder og Skraaningerne, for saa vidt som de sidste ikke præsentere nøgne og stejle Stenvæge er derimod besatte med Lyng og Bregner, paa den behageligste Maade blandede med Slyngetorne og nederdrægtige Tidsler. F. Eks. Søndag d. 5 April foreslog mine Kolleger fra »Eva« og »Pauline« mig at gaa med til Wangaroa hvor Skibet „Ganges“ laa o. s. v. Jeg havde ofte sagt, jeg vilde gaa derover, naar der ankom Skib, for at faa Konkylier fra Kaskelotfangerne eller skrive med de hjemgaaende og man forsikrede, at naar man tog den rette Kurs, kunde man tilbagelægge Vejen paa 3 à 4 Timer med evropæiske Ben, Ny-Zeelandske dito behøver kun to Timer. Kl. otte begav vi os af Sted, de to i uldne Skjorter med Geværer og Tasker, jeg saa let og køligt paaklædt som muligt, intet uldent og intet at bære uden en Jagttaske, hvis Indhold af Rom og fem Beskøjter udgjorde vor Proviant. Vi fulgte ikke ganske det os givne Raad, straks at søge op til den højeste Bjærgaas, men foretrak for sikrere at finde Vand, det havde i nogle Dage ikke regnet, at gaa over de mindre Højder, afbrudte af Kløfterne, nærmere ved Kysten; vi indsaa imidlertid efter nogle Timers møjsomme Marsch,

at vi maatte opgive denne Plan og gik nu i Lyng til Brystet stadigen op ad Bakke. Just som vi naaede den højeste Ryg havde Solen den Artighed, at gaa ned for Næsen af os, og skønt vi kunde se ned i Wangaroa Bugt, var det ikke at tænke paa, at kravle nedad i Mørke. Vi ilede for kun at naa de nærmeste Træer, og saa var det ogsaa bælgmørkt. Træerne stod nu paa en for steil Skraaning til at man turde søge Natteleje imellem dem, altsaa havde man af Græs et Hovedgærde mellem Stenene; med stor Forsigtighed samlede vi et sparsomt Brændeforraad til at vedligeholde et højst nødvendigt Baal, Natten over og til at stege vort Jagtbytte, som bestod af en lille Gøg og to Lærker og dertil en Smule Rom. En robust Zephyr kareserede os hele Natten; faldt man i Søvn med Ryggen imod Ilden, vaagnede man en Time efter af Kulde i Maven og omvendt, men dog var vi glade og fornøjede o. s. v.

Den næste Morgen havde vi endnu kun tre Timers Marsch ned ad Bakke, saa var vi ved Bredden Kl 9^{1/2}, hvor vi da fandt Vand, som vi havde savnet siden Kl. 1 Søndag Middag. Vor Modtagelse ombord i „Ganges“ holdt mig nogenlunde skadesløs, vi blev fortræffeligt fodrede og fik os en Middagslur, hvorefter jeg begyndte at skrive. Men Hænder og Fingre, som undervejs havde haft alt for meget Genérskab med Tjørnene, var ynkeligen ophovnede, stive og smertefulde og jeg fattede mig i Korthed. Da jeg nu, efter at være kommen tilbage til min egen Residens, har bedre Kommando over Fingrene og mere Ro omkring mig og en Lejlighed frembyder sig til at faa dette Brev til Søs til Wangaroa, tilbagekalder jeg hint.

Ny-Zeeland er et underligt kedeligt Land nuomstunder, Befolkningen sparsom, de Indfødte dør som Fluer for det meste af Svindsot; de leve hele Livet igennem af Fisk og Kartofler eller Bregnerødder, ikkun ved højtidelige Forsamlinger: saasom Begravelse, Kriger møde slagte de en Hund, eller naar de er meget velhavende et Svin; det fal-

der dem aldrig ind at skyde Fuglevildt, skønt de har Bøsser og Krudt nok. Bue og Pil har jeg ikke kunnet opspore hos dem. Tamme er de som Lam og deres ret smukke Kostume af Tæpper, der gav dem et nogenlunde vildt Udseende, fortrænges efterhaanden af røde, uldne Skjorter og lasede Munketrøjer. I naturhistorisk Henseende har de Kyststrækninger vi har besøgt, været lige saa intetsigende, som Colding, Peter siger. Rotter, Hunde, Svin (evropæisk Race) det er alle mammalia. Af Fugle Skovduer, Papegøjer og Perroqueter og fem à seks Arter smaa Fugle, det er alt, hvad jeg har set og jeg har dog trasket godt omkring.¹ Insekter faa forskellige Slags i meget stor Mængde, Bløddyr kun faa og ingenlunde [i]øjnefaldende Arter. Mine Samlinger, indser man, bliver ikke betydelige. Naar jeg siger, Insekterne er faa, saa mener jeg faa Arter, ti af enkelte Arter, navnlig Lopper, er der en saa uhyre Mængde, at jeg er tilbøjelig til at tilskrive disses store Antal, at være en af Aarsagerne til Dødsfaldenes Hyppighed i blandt de Indfødte. Og hvilken Størrelse!!!

I Gaar havde vi i Martha Bay det haardeste Vejr, vi endnu har set, uhyre voldsom Sø uden Vind, Vandet voksede mellem Søerne, saa at Folkene i Land maatte forlade deres Huse. Min Cano blev lagt til Søs af en Sø, men en anden tog den tilbage og kastede den langt, langt op paa Land. »Eva«s Bagbords Kætting sprang; havde det været den styrbords havde hun været maset paa Stenene. Det synes, at vor Plads er den bedste i hele Havnen.

Faar »Eva« ikke sit Anker igen, og det har hidtil ikke villet lykkes, saa maa hun nok staa til Søs igen.

¹ Med Undtagelse af en Mand, der knækkede et Brystben, har jeg ingen betydelige Tilfælde haft. Han er fuldkommen helbredt. En af »Paulines« Mandskab skød sig forleden af Vanvare en Pistolkugle gennem Kroppen og døde. Obduction.

De af mine københavnske Venner, som læser nærværende, bedes hilse Andres Grønland, kan fortælle Gabriel Kofoed at hans Neveu er en dygtig Gut, som er vel anset af alle om Bord.

Til dette Brev er knyttet en Efterskrift, rettet til Brevskriverens Svoger Rung. Den indeholder intet af Interesse for en større Læsekreds og aander kun Længsel efter Danmark, Familien og Vennerne derhjemme. Efterskriftens Slutningslinjer gengiver godt hele Indholdet. Den lyder: »Gid Fanden havde alle Hvalfiskene og jeg var hjemme eller andet Stæds; Tal en Gang imellem med dine Unger om Onkel Peter.«

Hjem kom Niels Peter Møller ikke. Han har selv i en Autobiografi indsendt til »Den danske Lægestands« sjette Udgave skildret, hvorledes det senere gik ham:

Efter at have besøgt Ny Zeeland, forlod jeg Skibet (Concordia) i Talcahuano, praktiserede 9 Maaneder i Concepcion og 6 Aar i Talca (slet ikke i Valparaiso). I 1847 forpagtede jeg et Gods ved Talca, flyttede i 1851 til Talcahuano, hvor jeg udrustede det første Skib, som under chilensk Flag gik paa Hvalfiskefangst; ægtede den 25. Juni 1852 Donna *Carmen Serrano*, Datter af Manuel S., Barnebarn af den José Manuel Serrano, som i Uafhængighedskrigen var næstkommanderende for »los husares de la muerte« og hvis Søstersøn blev Kapitajngeneral og Præsident, Don *Ramon Freire*. — I 1853 gjorde jeg en Handelsrejse til Kalifornien, overtog saa Bestyrelsen af en min Svigerfader tilhørende Landejendom, beliggende Syd for

Floden Bio-Bio, hvor jeg i Revolutionen 58—59 blev udplyndret og nedbrændt af Indianerne; blev derved berøvet al Formue, og med en ikke ubetydelig Gjæld gik jeg til San Jago, hvor jeg efter aflagt Eksamen fik Titel af »Agrimensor jeneral del estado.« og blev udnævnt til første Lærer ved Esquele dos artes et officios. Efter at have genoprettet Ligevægten i Finanserne vendte jeg tilbage til Concepcion i 1870 og overtog senere som Ejer den før omtalte Landejendom Hvad Hestehandelen angaar, saa har jeg vel i disse 50 Aar købt en hel Del ædle Dyr, men aldrig solgt et eneste;¹ derimod bekender jeg mig skyldig i, at have opdrættet og solgt adskillige Tusinde Stykker Hornkvæg og avlet mange Hektoliter Hvede og nogen Vin, af denne Artikel i sidste Høst noget over 100,000 Liter.

— Efter Gennemlæsningen af deres Postulater²⁾ tilføjer jeg, at jeg efter at have været Assistent paa Frederiks Hospital under Starck³ og Volontør under Rørbye⁴, bivaanede i nogen Tid gamle Thals⁵ Bersærkergang, hvorefter jeg fra 1837 gjorde Tjeneste som surnummerær Kandidat uden Gage paa den medicinske Afdeling og havde under mit specielle Tilsyn de Patientinder, som laa paa de øverste Stuer i Hospitalet, skønt de stod paa det laveste Standpunkt i Samfundet.⁶ —

¹ I den 5te Udgave af »Den danske Lægestand« nævnes Møller som »Hestehandler en gros«.

² Paa et tilsendt Skema og Udsklip af Lægestandens 5te Udgave.

³ Starck, Johan Friedrich Christian Ekhard, f. 1799 i Rostock, d. 1873 i Kbhvn., Reservekirurg ved Fred. Hosp. 1832—34.

⁴ Rørbye, Johan, f. 1801 i Kbhvn., d. der. 1874, Reservekirurg ved Fred. Hosp. 1834—36.

⁵ Thal, Rasmus Samuel, f. 1785 i Kbhvn., d. der. 1853. Overkirurg ved Alm. Hosp. 1814—42. Han var bekendt for sin store Dygtighed og sin utrolige Hidsighed. Hans Gravsten skal have baaret den meget talende Indskrift »Herunder hviler en usleben Diamant.«

⁶ Alm. Hosp. var bl. a. Prostitutionshospitalet.

I 1871 blev Møller dansk Vicekonsul i Concepcion, men trods hans Anseelse og den gode Stilling han var naaet op til, blev hans sidste Aar ikke lykkelige. Hans Praksis tog af og hans økonomiske Forhold rokkedes dels ved Pengekriser og dels ved at han i 1877 blev blind, saa at han ikke mere kunde overvaage sin Bedrift. Han omfattede til sin Død 5. Jan. 1895 Danmark med den varmeste Interesse — talrige Gaver til vore Museer bærer Vidne derom — og han blev ved til det sidste at skrive hjem. Brevene blev dog ret sørgmodige og kun sjældent skinner Brevskriverens Lune frem, hvis man da ikke tager den pudsige Indblanding af spanske Ord i de danske Sætninger for noget tilstræbt, hvad det sikkert ikke har været. Der er dog næppe Tvivl om, at hvis der kunde skaffes en større Samling Breve til Veje, vilde man faa et morsomt og levende Billede af en dansk Mand, der med Ungdommens Eventyrlyst søgte ud, blev fanget ind i de fremmede Forhold og der fik Anvendelse for Danskerens bedste Egenskaber, Stræbsomhed, Flid og Ærlighed.

Holbæk Latinskoles Historie.

Af

Bjørn Kornerup, stud. theol.

I. Kilderne til Skolens Historie.

Holbæk Latinskole, der blev nedlagt i Aaret 1739, hørte ganske vist til Landets mindste, men da den alligevel ikke har været uden Betydning for saa vel Holbæk By som Amt, antager jeg, at de nedenfor meddelte Efterretninger tør paaregne nogen Interesse. —

Desværre flyder Kilderne til dens Historie kun yderst sparsomt. Det er derfor ikke muligt at danne os et klart Billede af Skolens Virksomhed og Tilstand; kun enkelte, spredte Træk er os levnede om denne som om de fleste andre af Landets mindre Latinskoler.

De bedste Bidrag til Skolens Historie vilde sikkert Skolens Arkiv have afgivet, om det var i Behold; men et saadant findes ikke mere. Allerede 1842 var det forsvundet, og senere er der ikke fundet Spor af det. Meget indholdsrigt har det dog næppe været. I hvert Tilfælde har det indeholdt *Skolebogen*, Skolens Regnskabsbog,¹ som

¹ 1742 nævnes de gamle Skole Regnskabs Bøger fra Ao. 1616 til Ao. 1685, samt den af Rektor Heggelund indrettede Regnskabsbog. Iflg. Kopiprotokollen i Bispearkivet fik han d. 24de Jan. 1739 Brev om at indrette denne.

flere Gange paaberaabes, og hvoraf der andetsteds findes Uddrag.

Der herskede nogen Usikkerhed om, hvor Skolens Arkiv beroede. Det ser dog ud, som om Skolens Regnskabsbog var i Rektorens Forvaring, hvorimod forskellige Dokumenter, navnlig vedrørende dens Kapitaler, opbevarede paa Raadstuen. Et talende Vidnesbyrd herom er Biskop Herslebs Brev¹ til *Magistraten* i Holbæk (og Korsør, Kallundborg og Næstved), hvori han i Anledning af Skolens Nedlæggelse anmoder denne om at indsende, hvad der maatte findes af Skolens Dokumenter og øvrige Papirer, navnlig fordi »vi og ikke til visse viide, i hvis Forvaring slige Ting findes, da nogle pleie at være paa Raadstuen, andre i Rektors Forvaring . . .«

Af den ældste Designation over Holbæk Bys Kapitaler — optaget 31te Maj 1715 af Magistraten — ses, at allerede den Gang fandtes der ingen Gavebreve til Skolen bevaret. — Af Breve og Dokumenter vedrørende Holbæk Skole har jeg fundet nogle i Sjællands Bispearkiv,² andre i Holbæk Raadstuearkiv,³ de fleste til Belysning af Tidsrummet 1708—39. —

Som en Hovedkilde til Skolens Historie nu maa især fremhæves den lærde og flittige Præst, Dr. J. H. Larsens Manuskript: »Bidrag til Kundskab om Holbeks Kiøbsted i ældre og nyere Tid«, et Resultat af Forfatterens omfattende Materialsamlinger til hele Amtets Historie og Topografi. Det gemmes i Nationalmusæets Arkiv og er i de senere

¹ Af 16de Maj 1739. Kopiprot. i Bispearkivet.

² Saaledes f. Ex. den vigtige Indberetning om Skolens Tilstand 1732 fra Rektor Baden.

³ Navnlig Pakken: »Korrespondancesager vedrør. Holbæk Skole 1708—26«, hvori der findes 18 — af Ælde og Fugtighed stærkt medtagne — Dokumenter. For Nemheds Skyld betegner jeg dem i det følgende med Mærket: A.

Aar blevet omtalt og benyttet en Del.¹ Et Udtog heraf, ledsaget af Supplement, er trykt i »Bidrag til Holbæks Historie«,² ved F. R. Friis, men Manuskriptet indeholder dog stadig mange ubenyttede Meddelelser.

Endvidere har Skolehistorikeren, Professor F. E. Hundrup i et af sine Smaaskrifter³ meddelt en Række biografiske Efterretninger om Rektorerne.

Endnu en Kilde af nogen Betydning fortjener at nævnes, nemlig Literaturhistorikeren Albert Thura's omfangsrige, latinske Manuskript om de latinske Skoler i Danmark og deres Historie.⁴ Hans Viden om Holbæk Skole er dog kun ringe. Hvad han ved, har han faaet meddelt af Rektor Baden.⁵ Bedst er hans Efterretninger om Lærerpersonalet, som Hundrup har benyttet vel grundigt i sit anførte Skrift. —

Foruden disse Hovedkilder findes der enkelte Oplysninger i forskellige andre historiske og topografiske Skrifter. Det kan bemærkes, at i Rasmus Nyerups Skolehistorie⁶ findes Holbæk Latinskole lige saa lidet omtalt som i Pontopidans: »Den danske Atlas« eller i Resens Samlinger til en Danmarksbeskrivelse.⁷

¹ Se »Fra Holbæk Amt«, især 1907 S. 50 og 1909 S. 109—14.

² Trykt som Feuilleton til »Holbæk Amts Avis«. Holbæk 1875. Findes ogsaa i Særtryk.

³ Lærerstanden ved de nedlagte, lærde Skoler i Kjøge, Holbæk, Kallundborg og Ringsted, i Program for Roskilde Kathedralskole. Kjb. 1870.

⁴ Haandskriftet, hvis Titel er: »Valvæ apertæ scholarum Danici regni« opbevares paa Universitetsbibliotheket som Add. Nr. 205. 4°.

⁵ Han anfører p. 167 to Breve fra denne, det ene af 1. Jan. 1723, det andet af 24. Maj 1725.

⁶ »Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge«, Kjb. 1804.

⁷ Hverken i Hovedværket paa det kgl. Bibl. (Uldallske Saml. Nr. 146. Fol. vol. II) eller i Udkastet paa Universitetsbibl. (Donat. var. Fol. 21).

II. Skolens almindelige Historie og Virksomhed.

Hvornaar Holbæk Latinskole er blevet stiftet, vides ikke. Det er *muligt*, at der i den katholske Tid har været en Skole i Forbindelse med Sortebrødreklosteret, men vi har intet Spor bevaret af en saadan. Større Sandsynlighed er der for, at Skolen stammer fra Reformationstiden. I Kirkeordinansen af 1539 blev det nemlig bestemt, at der i hver Købstad skulde findes en Latinskole.¹ Første Gang Skolen nævnes er 1555. Før Aar 1600 omtales den ialt kun to Gange. —

Skolelokalet fandtes i Vestfløjen af det gamle Sortebrødrekloster, hvor tillige Rektoren og Hørerne havde deres Bolig.² D. 25de Oct. 1654 blev Skolen fornyet og indviet, medens Provst Mai³ var Tilsynshavende ved Skolen, og der blev opsat en latinsk Indskrift til Minde herom. Da denne forlængst er forsvundet, og da den ikke er meddelt andetsteds, meddeler jeg den her efter en Afskrift i Thurass Manuskrift.

D. Q. M. S.
Anno R. Christianæ MDCLIV
Consensu et auctoritate
viri
admodum reverend: et excellentissimi
Laurentii Martini Schavenii
S. Theolog: Doctoris, ejusdemq: in Haun:
Academia Professoris Regii,
Templi Holbec: et adjunctae Scholae Patroni Optimi
has,

¹ H. F. Rørdam: Danske Kirkelove I, S. 90.

² Dr. Larsens Manuskrift Bl. 31. Jvf. »Fra Holbæk Amt« 1913, S. 111.

³ Mag. Søren Mai var Sgp. i Holbæk 1633—79. Wiberg: Dansk Præstehistorie I, S. 656—7. Friis: anf. Skrift. S. 48—9.

Qvas, Lector benigne, conspicis aedes,
 ruina et interitu prope vindicatas,
 elegantiori structura renovatas,
 Solemniq: ritu XXV octobr. dicti anni inauguratas,
 Deo et Sacris Musis destinari curarunt,
 Vir Rever: et Clariss:
 Severinus Maj
 Pastor loci, Præpositus et Inspector Scholæ
 ut et
 Johannes Motzfeldius, Hafniensis,
 Rector Scholæ.
 Tum Templi
 Fidelibus Sacris
 Nicolao Nicolai et Thoma Christierni
 Collegis Scholæ
 Laurentio Andr: Frostio et Jacobo Lucae Ma-
 riagrio.
 Ave, Lector amice, et Musas
 nostras, musarumq: Culto-
 res faustis omnibus
 prosequere.

I den Grundtaxt, der blev optaget over Holbæk By i Aaret 1682, vurderedes Skolebygningen til 100 Rdl.¹ 1708 andrager Rektor Baden Magistraten om, at Skolebygningen maa blive repareret paa Skorstene og Tag, hvad der i højeste Grad er fornødent.² —

Om Skolens Størrelse er det ikke muligt at danne sig nogen paalidelig Forestilling. Den synes kun at have haft to Lektier (Klasser). Dr. Larsen meddeler i sit Manuskript³ efter Uddelingsprotokollen for Peder Pedersens Le-

¹ Fra Holbæk Amt, 1910, S. 78.

² A.

³ Jvf. Friis: anf. Skrift. S. 54.

gat¹ til Skolen Antallet paa dem, der i Aarene 1725—33 havde nydt Legatet:

1725 i øverste Klasse 7, i nederste 10	1730 i øverste Klasse 6, i nederste 16
1726 - — — 7, - — 12	1731 - — — 7, - — 14
1727 - — — 5, - — 13	1732 - — — 5, - — 16
1728 - — — 4, - — 17	1733 - — — 7, - — 11
1729 - — — 6, - — 15	

Og han tilføjer herved følgende Bemærkning: »Heraf sees at Freqventsen ei har været saa meget ringe, og da man maa antage, at der foruden disse maa have været om ikke dobbelt saa mange, saa dog en Deel, der ei have modtaget eller været ansete berettigede til at nyde dette Legat, saa maa Skolen i sine Velmagtsdage ikke have været saa ubetydelig.« Det er muligt, at Dr. Larsen har Ret i sin Bemærkning, men en Skole med altsaa gennemsnitlig ca. 30 Disciple, fordelte i to Klasser, vil dog i hvert Fald efter Nutidens Skolebegreber forekomme os at være en lille Skole.

Kort før Skolens Nedlæggelse søgtes den af 24 Disciple.

Desværre lader der sig næppe anstille nogen nøjagtig Sammenligning med Discipelantallet i de øvrige Latinskoler i de smaa Købstæder, hvad der kunde have afgivet en god Maalestok til Bedømmelsen af Skolens Størrelse.

Stort bedre underrettet om Frekvensen bliver vi heller ikke ved at betragte Antallet af de Disciple, der er dimitteret herfra til Universitetet.

Hundrup anfører, at der kun er dimitteret 69 Disciple.² Sammenligner man dette Tal med Antallet paa Studenter fra f. Ex. Frederiksborg Latinskole fra dens Stiftelse 1630 til Aaret 1740, der udgør c. 450, vil man sikkert forbev-

¹ Om dette Legat se S. 613.

² Hundrup: anf. Skrift. S. 12.

ses over den store Forskel. Men rent bortset fra, at Frederiksborg Skole havde et bedre Opland, og at der ved denne Skole bød Disciplene særlig gunstige Betingelser, er de anførte Tal ikke noget afgørende Bevis for Holbæk Skoles Ubetydelighed; thi i hine Dage var det almindelig Skik blandt Peblingene at vandre fra en Skole til en anden, indtil de kom til den Skole, der havde de største Legater, og som i det hele taget bød dem de bedste Vilkaar.¹

Andre Ting tyder ogsaa paa, at Holbæk Latinskole hverken har hørt til de største eller betydeligste i Landet. —

Om Undervisningen mangler vi enhver Underretning, men den har ganske sikkert ikke afvejet fra den, der ydedes i Landets andre Latinskoler. Indtil Christian VI's Skole-reform af 1739 var al Undervisningen i Latinskolerne praktisk talt udelukkende beregnet paa at lære Disciplene at læse, skrive og tale Latin — til større eller mindre Fuldkommenhed.² Meget yndede Skolebøger var f. Ex. Æsops Fabler og Donat, den latinske Grammatik, og de er uden Tvivl ogsaa blevet benyttet i Holbæk. — Men foruden selve Skolevirksomheden havde baade Lærere og Disciple ved en Latinskole i ældre Tid en anden vigtig Bestilling, idet de om Søndagen og ved Bryllupper og Begravelser skulde møde i Kirken for at gøre Sangtjeneste. Vi hører saaledes, at da der under Svenskekrigen 1658 var blevet

¹ Ejendommeligt nok har vi netop fra Frederiksborg Skole et tydeligt Bevis herpaa. I den Fortegnelse over Disciplene i denne Skole, som Rektor Alb. Bartholin 1646 indsendte til Christian IV, omtales to Disciple, som var draget dertil fra Holbæk Skole. I samme Fortegnelse nævnes forøvrigt Disciple fra ikke mindre end 8 af Landets andre Skoler. (Discipelfortegn. i Rigsarkivet. Rigens Raads Breve. Fasc. 55 Nr. 9.)

² I Kirkeordinansen stod der bl. a.: »... Icke skal der helder andet læres y dennom end Latine.« (Rørdam: Danske Kirkelove I, S. 90.). Senere blev der ogsaa undertiden tilføjet lidt Undervisning i Græsk og Hebraisk, men det var sjældent store Sager.

stukket en svensk Kornet ihjel af en svensk Kvartermester, blev han fulgt til Graven med Sang af Skolen.¹ Ofte maatte ogsaa de ældste Disciple udføre Degnetjenesten i de nærliggende Landsbykirker. Med denne Ordning passer det meget godt, at Rektoren tillige var Kordegn ved Byens Kirke.

For denne Sangtjeneste modtog denne som de andre Skoler en højst velfortjent Godtgørelse.

Endvidere fandtes endnu indtil 1842 i Kirken Latinskolens Kirkeblok.² Paa en Tavle derover fandtes følgende Inskription:

Læg i denne Fredags Blok,
Dobbelt maa igien forventes,
Thi en samlet Hjælp der hentes
For latinske Skoleflok.

1709, 1. Januarii.

Foruden de Legater, der var tillagt Skolen, og hvorom mere senere, havde Disciplene en Bifortjeneste, idet de (iflg. Baden) hver Højtidsaften gik rundt ved Folks Døre med en Bøsse og bad om Hjælp. —

Om de sædelige Tilstande i Skolen findes følgende Optegnelser i den gamle Kirkebog³: »1646 nævnes en Skolens Person udlagt til Barnefader til et uægte Barn, og dette Tilfælde forekommer flere Gange, men stedse uden Navns Nævnelser.«

Ligeledes kan dette anføres: 1654 blev Andreas Andreæ Hatterslebiensis indskrevet ved Kjøbenhavns Universitet som Student fra Holbæk Skole, men nogen Tid efter blev hans Navn udstreget med følgende Bemærkning: Ob horrenda et immania facinora, quorum memoriam hic re-

¹ Friis: anf. Skrift. S. 14.

² Friis: S. 28.

³ Dr. Larsens Manuskript. Bl. 48.

formidat calanus, Academia in perpetuum exclusus est. Die XIV Nov. a^o 1667.¹

Skolen blev bestyret af en Rektor, under Tilsyn af Sognepræsten, Provsten og Biskoppen. Desuden havde Borgemester og Raad en vis Indflydelse paa Skolens Virksomhed ved at føre Tilsynet med Forvaltningen af dens Pengemidler.

De nævner sig f. Ex. i et Brev 1718 som Skolens betroede Mænd.

Rektoren skulde vistnok en Gang om Aaret indgive Regnskab² over Legaterne, hvor de var anbragt, og hvem Renterne var uddelt til. Det synes som om det var Magistraten, der alene afgjorde, hvor Legatkapitalerne skulde anbringes. At der hermed var givet Anledning til Rivninger af forskellig Art, skal siden omtales.

At Borgemester og Raadmænd ved nidkært Tilsyn har taget sig varmt af Skolen har man flere Eksempler paa.

Men ogsaa paa anden Viis lagde de deres Interesse for Dagen, idet en Del af dem i en vis Periode stiftede en Del mindre Legater til Bedste for Skolen. —

Om Rektorens Lønning bestemte Christian III i sit saakaldte Klemmebrev for Sjællands Stift af 9de Maj 1555 følgende:

»Scholemesteren vj wor Kiöpsted Holbeck skal nyde ald Degne Renten aff Tudze Sogn och holle Degn ther till.«³

1581 — da den gamle Degn i Tudse var død —

¹ D. v. s.: »Paa Grund af gruelige og umenneskelige Gerninger, hvis Erindring Pennen gyser tilbage for (at beskrive) her, blev han for stedse relegeret fra Universitetet. D. 24de Novbr. Aar 1667. — Kjb. Universitets Matrikel v. Birket Smith. I, S. 319.

² Fra Rektor Baden haves i A. bevaret fire saadanne Regnskabs-ekstrakter af ²⁸/₄—1708, ²²/₁₂—1711, ²²/₅—1715 og ³¹/₇—1719.

³ Rørdam: Danske Kirkelove I, S. 440. jvf. Hofmann: Fundationer. VIII, S. 555.

udstedte Frederik II et Bekræftelsesbrev paa denne sin Faders Forordning.¹

Ifølge Badens Indberetning² udgjorde Rektorens Lønning 1732 11 Pund Byg af Degnerenten, og da Rektoren tillige var Kordegn, Højtidsoffer og Offer ved Baredaa og Brudevielse, samt Ligpenge efter Taxten af 1682, foruden Fribolig i underste Stokværk af Skolebygningen. 1738 opgives hans Lønning at være 45 Tdr. Byg, hver Tønde Byg beregnet til 5 Mk. 8 Sk. foruden de andre Ydelser.³

Før 1732 skal Rektorens Lønning have været betydeligt større, men ved en Omtaxation af Degnepensionerne — uvist hvornaar — synes Skolen aabenbart at være blevet forurettet i høj Grad, fordi »Provsten, som da levede og var beordred at taxere begge Herreders Dægne, var da værende Rectori Scholæ ikke synderlig affectionered.«⁴

Senere maa Lønningerne igen være blevet forbedrede. Efter en Opgivelse 1738⁵ svaredes der Degnerente til Skolen fra følgende Landsbysogne: Tølløse, Tostrup, Soderup, Ondløse, Nørre Jernløse, Sønder Jernløse, Asmindrup, Tersløse, Stenlille, Nidløse, Merløse samt Tudse. —

Hørerens Lønning var 1732 ren Sulteføde: 5 Pd. Byg foruden et mindre Offer, som Borgerne af Naade og Barmhertighed skænkede ham. —

Det var sikkert ikke altid lige let at faa inddrevet Degnepensionerne. I et Brev af 10de Novbr. 1739 udbeder Skolens Rektor sig, at Biskoppen vil nedsætte en Provsteret over Degnen i Tersløse, som ikke har betalt de

¹ Se Bilag I.

² Bispearkivet.

³ Dr. Larsens Manuskript. jvf. Friis S. 55—6.

⁴ Badens Indberetning.

⁵ Fra Provsten, Magister Anders Bredenberg i Holbæk, af 7. Novbr. 1738. Bispearkivet. Indkomne Sager fra Merløse Herred. I.

Afgifter, der paahviler ham, samt klager over Degnen i Stiftsbjergby, der vil benytte sig af et Paaskud til kun at betale Halvdelen.

III. Skolens Kapitaler.

Der var tillagt Holbæk Skole forskellige Legater, hvoraf Renten aarlig blev uddelt til Skolens trængende Disciple. Af de faa Regnskabsextrakter og Designationer over Holbæk Skoles Midler, som er os levnede, vilde det næppe være gørligt — og sikkert kun til ringe Nytte — at oprede hele Skolens Regnskabsvæsen. Vi maa her indskrænke os til at nævne de Legater, om hvis Størrelse og Herkomst der for en Del gives sikre Efterretninger. Hvad der i høj Grad vanskeliggør Undersøgelsen af Skolens Kapitaler, er det, at Legatstifteren og den, hos hvem Legatet er sat paa Rente, stadig sammenblandes.

Hofman¹ nævner følgende Legater:

- I. Peder Pedersens² Legat paa 2000 Rdl. Renten deraf skulde tilfalde de flittigste Disciple. Da dette Legat iflg. Testamentet aldrig maatte henlægges til nogen anden Skole, maatte der ved Skolens Nedlæggelse en særlig kongelig Resolution til for at ordne den derved opstaaede Vanskelighed.

¹ VIII, S. 288—9. Hofmans Kilde er aabenbart en Extrakt af Regnskabet over Holbæk Bys Kapitaler, foretaget d. 21. Dec. 1742 af Magistraten i Forening med Sognepræsten (A. Bredenbergh), der bevares i Byarkivet. Sammesteds findes ogsaa en lignende »Designation over Holbæk Bys publique Capitaler« af 31. Maj 1715.

² Peder Pedersen (1676—1723), en Præstesøn fra Skaarup, var en meget velstaaende Handelsmand, der foruden ovennævnte 2000 Rdl. har skænket 9000 Rdl. til Holbæk By. Hans Begravelsesplads findes i Holbæk Kirke. (Friis: S. 34—5).

- II. Johan Adolph de Clerque¹ og Hustru, Karen Werchmeisters's, Legat af 31. Decbr. 1728 paa 100 Rdl. Denne Kapital skulde altid blive staaende i Bjergbygaard.
- III. 1616. Jacob Chur. 33 Rdl. 2 Mk.
- IV. 1617. Mogens Christenen² 66 Rdl. 4 Mk.
- V. 1647. Christen Mogensen 32 Rdl. 2 Mk.
- VI. 1651. Christen Mogensen 10 Rdl.
- VII. 1653. Anders Nielsen³ 33 Rdl. 2 Mk.
- VIII. 1668. Didrik Eggers⁴ 6 Rdl. 2 Mk.
- IX. 1676. Anders Schult⁵ 64 Rdl.
- 1680 + Rentes Tillæg. 23 Rdl. 3 Mk. 3 Sk.
- Iflg. Rektor Badens Statusopgørelse af 22. Maj 1715 skyldes Rentetillægget, at Dødsboet efter Provst Søren Mai, hos hvem Kapitalen var i Forvaring, blev indviklet i Proces.

¹ J. A. de Clerque ejede Bjergbygaard i Stiftsbjergby. (Trap: Danmark II, S. 445.) Testamentet, dateret 19. Dec. 1716, findes baade i Original og Kopi i Raadstuearkivet. Paa Kopien findes der en Kvittering fra Rektor Baden af 21. Jan. 1730 for Renten, som han har modtaget af Dødsboet. Testamentet er trykt — med nogle Fejl — hos Hofmann: Fundationer. VIII. S. 322—4.

² Mogens Christensen (1569—1645), Borgmester i Holbæk. Begravet Kirken, hvor der fandtes et større Epitafium over ham. (Friis: S. 36.)

³ Anders Nielsen, Rektor her 1645—52, død som Sgp. i Vigerslev —Kværkeby 1668. (Wiberg: Præstehist. III, S. 571. Hundrup: anf. Skrift S. 13—14.)

⁴ Raadmand Didrik Eggers — antagelig Broder til Borgmester Johan Eggers — havde sin Bolig paa Nørregade. (Fra Holbæk Amt 1910. S. 79.)

⁵ Anders Schult, f. 1629, Borgmester i Holbæk. Hans og Hustrus Begravelsesplads fandtes i Kirken under Døbefonten, som de havde skænket 1672. Schult maa kaldes en efter hine Tidens Forhold ualmindelig velstaaende Mand. Hans Gaard paa Nørregade — muligvis den, der endnu findes der med udskaaret Indskrift og Aarstallet 1660 — blev 1682 vurderet til 350 Rdl. Endvidere ejede han et Magasin i samme Gade, vurderet til 100 Rdl, foruden andre Bygninger og Grunde. (Friis: S. 25—6. Fra Holbæk Amt 1910. S. 79.)

X. 1712. Af et Huskøb 6 Rdl.

Med denne Kapital gik det saaledes til: Der opstod Tvistighed mellem Inger Margrethe Wegerslef, Enken efter Borgemester Laus Christensön, om et lille Hus tilhørte Skolen eller Dødsboet. For at undgaa Procesomkostninger indgav Enken 2. Jan. 1712 en Ansøgning¹ til Magistraten, hvori hun foreslaar Forlig, hvormed hun »heldst i disse vanskelige tider kand være betient«. Dette vandt baade Magistratens og Stiftsovrighedens Bifald. Resultatet blev, at Enken beholdt Huset mod at skænke 6 Rdl. ud over Købesummen. —

Skolen havde ogsaa haft to andre Smaahuse, som nævnes 1708. Da var det ene allerede sunket i Grus.

- XI. 1703. Jørgen Birch.² 33 Rdl. 2 Mk.
 XII. 1719. Løjtnant Angel.³ 20 Rdl.
 XIII. 1733. Jacob Jensen.⁴ 66 Rdl. 4 Mk.

1708 udgjorde Legatkapitalerne 456 Rdl. 1 Mk. 5 Sk. 1715: 465 Rdl. 1 — 5 og Renten 23 Rdlr. 1 — 3, 1742 (uden Peder Pedersens Legat): 496 Rdl. 5 — 5, 1813: 451 R. 1 — 4, som omskrevet til 426 Rdl. 1 Mk. Sølv.⁵

Disse Kapitaler var for Størstedelen anbragt paa Rente hos Byens Borgere. Af Folk, der havde laant Penge af Skolen nævnes Folk lige fra flere Borgemestre (A. Schult,

¹ Dokumenterne i denne Sag opbevares i A.

² Jørgen Birch var Byskriver. Han ejede en Gaard paa Algade.. (Fra Holbæk Amt 1910. S. 80.)

³ Løjtnant Angel boede i Bøstrup Sogn.

⁴ Jacob Jensen var Raadmand i Holbæk. Af hans Testament, dat. 25. Juni 1731. findes en Kopi i Raadstuearkivet. Som Exekutor var bl. a. Rektor Th. Baden indsat.

⁵ Iflg. en Beretning om Holbæks Legatkapitaler, dat. Holbæk d. 15. Nov. 1821, skrevet med Dr. J. H. Larsens Haand. Byarkivet.

J. Eggers), Raadmænd, Kapellanen Peder Rasmussen Aferin (1708) til Niels Pottemager og Peder Skomager.¹

I Tillæget er optaget to Aktstykker fra 1629 — de ældste, der findes vedrørende Skolens Kapitaler.

IV. Skolens Nedlæggelse.

Faa Aar efter sin Tronbestigelse lod Christian VI — d. 13de Marts 1733 — nedsætte en Kommission til at udarbejde et Forslag til Reform af det lærde Skolevæsen.² Resultatet heraf blev Skoleforordningen af 17de April 1739, hvorved bl. a. 7 Latinskoler paa Sjælland blev nedlagt. Blandt disse var Holbæk Latinskole.

I Bispearkivet er der bevaret en Del Dokumenter vedrørende denne Kommissions Arbejde. Gennem disse kastes der ogsaa Strejfllys over Tilstandene ved Holbæk Latinskole.

Allerede 1732 havde Biskop Worm indhentet en Indberetning fra Rektor Baden om Skolens økonomiske og øvrige Forhold, et Aktstykke, der er et værdifuldt Middel til at erhverve Kundskab om Skolens Historie.

Kommissionens Arbejde trak noget i Langdrag, og først d. 16de Maj 1739 udsendes Breve til Magistraten, om i Forening med Rektor og Sognepræst at indgive en Opgørelse over Skolens Indkomster. Brevet slutter: »Saa bliver det og Rectori herved kundgjort, at til Nyt Aar cesserer denne Schole, hvilket Hand baade Selv tager i Agt, saa at Hand inden Nyt Aar slutter sit sidste Regnskab, og sender det ind til mig, Biskop Hersleb, til Decision og Afgørelse, saa og giver Hørerne og Disciplene det

¹ Dette ses af to Kvitteringer fra 21. Decbr. 1717 fra Rektor Baden. A.

² Se herom: Edv. Holm: Danmark—Norges Historie 1740—1814. II. S. 706 ff. J. Paludan: Det højere Skolevæsen. S. 52 f.

tilkiende, paa det Disciplene, eller deris Forældre i Tide kunde være betænkt paa, hvor de vilde have deres Børn hen, og om de skal blive ved Studeringer. Saa kunde og Docentes tænke paa, og i Tide anmælde sig hos mig, Biskop Hersleb, om Nogen af Dem vil søge at beholde den Danske Schole med Degne Kaldet, heller end søge andre Promotioner ved Hands Majestets Naade.«

Senere — d. 18. Aug. — skriver Biskop Hersleb til Rektor Heggelund og udbeder sig Oplysning, om det er muligt, at Høreren vilde overtage Degnekaldet i Holbæk efter Skolens Reduktion samt opgive Biskoppen sin ærlige og redelige Mening om hans Duelighed til dette Embede. Da det trak noget længe ud med Svaret beder Biskoppen — d. 5. Sept. — i en noget irriteret Tone »clarissimus rector« om med næste Post at tilsende ham Underretning baade om Høreren og om hans egne Fremtidsplaner. Nu kom der øjeblikkelig Svar: Høreren — Gerth Levin Ruhe — ønskede at studere videre ved Universitetet og bad blot om, at Biskoppen vilde have ham i venlig Erindring i Fremtiden. Selv ønskede han at søge Præstekald. —

Da der blev Tale om at nedlægge Holbæk Latinskole, vakte det stærk Uvilje hos Byens Borgere. Rektor Heggelund skriver f. Ex. saaledes d. 8de Sept. 1739 til Biskop Hersleb: »Her i byen gjør de sig endnu stadige Tancher om at beholde deris Skoele, og søger alle midler at faae dend bestaaende.« Men intet hjælp: Skolen blev nedlagt. Dens Legater tilfaldt Byens danske Skole ligesom ogsaa Skolens Part af Ligpenge og Brudepenge.

Angaaende Peder Pedersens Legat, der ikke maatte henlægges til nogen anden Skole, udstedte Christian VI en Resolution¹ dateret Rendsborg d. 6. Juni 1740, hvori han forordnede, at et vist Antal studerende og dertil værdige

¹ Hofman: Fundat. VIII, S. 289—91. En Kopi — læst paa Holbæk Raadstue 14. Decbr. 1740 — og en Afskrift heraf findes i Byarkivet.

og trængende Disciple fra Holbæk By for Fremtiden skulde nyde Legatet.¹ Samme Resolution viste tillige, at Kongen ikke ansaa det for en afgjort Umulighed senere at genoprette Skolen; thi § 11 lyder: »Skulle der i Fremtiden blive givne saa considerable Legata til dette Brug, *at vi maatte finde for godt igien at oprette en Latinsk Skole i Holbek*, skal dette Reglement aldeles ophøre, og da forholdes med denne Capital efter afgangne Peder Pedersens Testamente.«

Om Skolens Nedlæggelse skriver Dr. Larsen: »Men at Ophævelsen af denne Skole var et haardt Slag for Byen og et Tab for videnskabelige Syslers og Ideers Udbredelse i denne Egn, kan vist ingen Erfaren paatvivle, der ved, at Latinskolerne, hvor ringe og indskrænkede de end maatte være, dog bane Veien for den højere Kultur, og oplive Sandsen og Agtelsen for Videnskabelighed.«

V. Lærerstandens Historie. A. Rektorer.

Den første Rektor, vi kender Navnet paa, var Hans Pedersen Jerlø, ² der blev kaldet Aar 1600 og virkede et Par Aar som Rektor, hvorpaa han blev Præst i Byen.

Forøvrigt kender vi ikke mindre end 23 Rektorer i Holbæk i Tidsrummet fra Aar 1600 til Skolens Nedlæggelse i Aaret 1740.

Grunden til, at dette Tal er saa stort, maa søges i, at man i ældre Tid betragtede Rektorstillingen — i hvert Fald ved de mindre Skoler —, ikke som en Stilling, man efter adskillige Aars dygtigt og ivrigt Arbejde i Skolens Tjeneste naaede til at indtage, men som et Overgangsstadium, et Gennemgangsled mellem Examensbordet og Præ-

¹ 1896 udgjorde Legatet 4110 Kr. 49 Øre. Hiort Lorenzen: Repertorium over Legater og milde Stiftelser. II, S. 174.

² Han anføres dog ikke af Thura.

stekaldet. Og vi ser da ogsaa i Overensstemmelse hermed, at ikke mindre end 16 af Skolens 23 Rektorer senere er indtraadt i gejstlig Virksomhed. I Reglen virkede Rektorerne ikke mere end fra to til fem Aar ved Skolen. — De fleste Rektorer var tillige Kordegne ved Kirken.

Iøvrigt var Sognepræsten deres nærmeste Foresatte. Det er klart, at Stillingen som Rektor langt fra var eftertragtelseværdig: af Sognepræsten var han stærkt afhængig, baade som Rektor og Kordegn; og da Lønningen ofte kun var ret middelmaadig, var det heller ikke ganske ligegyldigt, paa hvilken Fod han stod med Byens øvrige Borgere. Var der en stridbar Rektor, der kom i Fjendskab med Borgerskabet, skulde han nok faa det at mærke paa Offeret, der betaltes for Sang ved Bryllupper og Begravelser.

Arbejdet i Kirken og Skolen var ogsaa som Regel brydsomt og trættende. Intet Under derfor, at de, saa snart der gaves Lejlighed dertil, søgte at faa fat i et og andet Præstekald, hvor Lønningen var bedre, Arbejdet mindre brydsomt, og hvor de dog til en vis Grad var deres egen Herre.¹ Hvad der her er sagt om Rektorerens Stilling, gjaldt i endnu højere Grad Hørerne; deres Løn var endnu knappere, deres Stilling endnu mere afhængig og uselvstændig. Dertil kom, at de ofte maatte arbejde som Hørere i en lang Aarrække, førend de kunde opnaa gejstlig Ansættelse, om de overhovedet nogen Sinde naaede saa vidt. —

Om Flertallet af Rektorerne ved man ikke synderligt meget. Jeg skal ikke paa dette Sted opregne de faa Iffterretninger, der er os bekendt angaaende deres Levnedsomstændigheder.² Kun nogle faa af de betydeligste skal nævnes her.

¹ Om Rektor Badens Misfornøjelse med sin Stilling, se S. 622 f.

² Maaske jeg senere — enten her eller andetsteds — kan meddele fyldigere Oplysninger om Lærerstandens Historie i Holbæk. Siden F. E.

Den, der naaede videst frem, var sikkert Mag. Gerhard Jochumsen Bonsack, der virkede her 1685—87. Han endte som Stiftsprovst i Throndhjem, hvor han døde 1728. I Literaturen har kun gjort sig kendt ved mindre Skrifter.¹ Hans Eftermand, Mag. Søren Glud — en Søn af den kendte Viborgbisp af samme Navn — blev senere Professor ved Universitetet, tilsidst Provst i Bergen. Han har udgivet en Del latinske Disputatser.

Om Rektor Thorkild Baden vil der blive talt nedenfor. 1733 blev Mag. Peder Troelsen Smith Rektor. Senere virkede han ialt i 60 Aar som Præst, deraf de 50 Aar i Holbæk.² Den sidste Rektor var Mag. Hans Frederik Heggelund, der ved Skolens Nedlæggelse blev Præst i Norge, og som døde 1765 som Præst i Tjæreby.³

V. B. **Rektor Baden.**

Den blandt alle Rektorerne, der har haft størst Betydning baade som Rektor og Videnskabsmand var uden Tvivl Thorkild Baden, Rektor her fra 1694 til sin Død 1732. Da han er en af de meget faa mere fremragende Lærde, der har virket i Holbæk, og da hans sørgelige Livsskæbne afgiver gode Bidrag til Belysning af Samfunds-

Hundrup udgav sit lille Skrift, er der fremkommet adskillige nye Oplysninger. En Del har jeg allerede samlet, og mere kan der vel endnu findes.

¹ Hundrup: anf. Skrift, S. 14—15. Erlandsen: Efterret. om Gejstligheden i Throndhjems Stift. Side 43 ff.

² Om denne Mand findes der Oplysninger i talrige Skrifter. De nøjagtigste turde maaske findes hos D. E. Rugaard: Slægtbogsoptegnelser. I, S. 11—13.

³ Tjæreby i V. Flakkebjerg Herred. Ikke Tjæreby—Alsønderup i Strø Herred, som Hundrup anfører. Se Wiberg III, S. 343.

forholdene ved 1700-Tallet, skal jeg dvæle noget udførligere ved hans Levned.

Thorkild Baden blev født i Hersleb i Skaane d. 20. Marts 1668. Hans Fader, Laurids Baden, der var Sognepræst sammesteds, og som omtales som en af Skaanes betydeligste Gejstlige, blev senere Sognepræst i Landskrona og virkede som saadan under Fredsforhandlingerne mellem Danmark og Sverrig 1679. Til Løn for sin tro og ivrige Tjeneste mod sit Fædreland blev han efter Freden kaldet til Sognepræst i Holbæk—Merløse, og døde som Provst i dette Embede 1694. Han var gift med Dorthie Halse. Thorkild Badens Farfader, Ernst von Baden, var Borgmester i Horsens og gift med en Søster til Ærkebiskop Hans Svane, og blev Stamfader til hele den lærde Slægt Baden, der i mange Led har skænket Danmark fremragende Videniskabsmænd.

Da Faderen blev Sognepræst i Holbæk, kom Thorkild tillige med sin Broder Jacob,¹ der hidtil havde gaaet i Landskrona Latinskole, i Holbæk Latinskole, hvorfra han blev Student 1686.

Efter dernæst i en Aarrække at have studeret i Kjøbenhavn — 1688 blev han theologisk Kandidat —, blev han i Aaret 1693 af Biskop Bagger beskikket til Vice-Rektor i Holbæk. I Februar næste Aar blev han virkelig Rektor, og i Maj Magister. D. 27de Sept. 1701 giftede han sig med Karen Lachmann, en Datter af Tolderen ved Isefjord, Lyder Lachmann, og Helle Pedersdatter.² Deres eneste Barn var Sønnen Jacob Baden, der blev Rektor i Vordingborg. —

¹ Denne dimitteredes 1684 og døde som Sognepræst i Elmelunde. Wiberg, I, S. 312.

² Det var sikkert et godt Parti. Tolderen Lyder Lachmann synes at have været en velstaaende Mand. I Holbæk By ejede han adskillige Gaarde og Huse. (Fra Holbæk Amt 1910. S. 80, 82 & 83).

I næsten 40 Aar beklædte han det lille Embede som Rektor i Holbæk. At han i højeste Grad var misfornøjet hermed, derom vidner flere Breve til hans Velynder Fr. Rostgaard. Det gør et vemodigt Indtryk at se, hvorledes han gør sig de største Anstrengelser, skriver lange bønfaldende Breve til sine formentlige Velyndere, ligesom han ogsaa tilegner dem de faa Skrifter, han opnaaede at faa udgivet i Trykken, ja, endogsaa med megen Flid foretager særdeles pyntelige og omhyggelige Afskrifter af sine latinske Manuskripter¹ og sender dem til Fr. Rostgaard og Biskop Worm, om hvem han ved, at de er ivrige Bog-samlere, — og dog er alle hans Anstrengelser ganske spildte. Ingen Straaler fra Naadens Sol i Form af Forflyttelse til et bedre Embede kan trænge frem til den fattige, oversete Rektor i Holbæk.

Da hans Søn var blevet Student 1722; sender han ham op til Fr. Rostgaard medbringende en meget sirlig Afskrift af hans sidste literære Arbejde, et Skrift den latinske Grammatik vedrørende,² tillige med en længere Skrivelse, hvori han klager sin Nød³ og sluttelig anbefaler sig og sin unge Søn, der nu skal til at begynde sin akademiske Bane, til sin »naadige Patrons« Varetægt. Ved Nytaarstid 1723 sender han igen en Afskrift af et latinsk

¹ En Del af disse opbevares nu paa Universitetsbibliotheket. (Rostgaardske Saml. 4°. 206—207 a—g).

² Skriftets Titel er: Thor. Badenii Donatus modernus et antiquus, Latinorum in Declinando et Conjugando Archaismum exhibens.«

³ Han skriver f. Ex. saaledes: »Jeg lever her ved en meget ringe Skole-Tjeneste, og har (mit lidet Bibliothec untagende) paa min og mines nødtørftige Underholdning, snart tilsatt alt det jeg havde; Haaber dog, ved Deres Excellences kraftige Intercession enten hos min Allernaadigste Konge, eller min Højst-Ærværdige Hr. Biskop (hvis gode Tanker om mig jeg disforuden har gode Prøver paa) at blive engang ved et bædre Skole-Brød lykkelig.«

Værk angaaende den latinske Syntax,¹ ledsaget af et Brev, som jeg finder saa karakteristisk for Manden som for Tiden, at jeg meddeler det her:

Høj-ædle og Velbaarne
Hr. Ober-Secréterer
naadige Patron!

Næst all Velstands Tilbeedelse med dette Nye Aars Begyndelse, needlægger jeg hermed for Deres Excellence medfølgende min liden Nytt-Aarsgave; Endeel dermed at udviise min underdanige Veneration, som en ringe Client og Tienere; endeel derved at forhaabe en ynskelig Forandring og Omvexling fra dette ringe og slætte Stæd, hvor jeg nu, ad paupertatem fere detrusus,² maa tage mod saameget, som jeg aldrig havde ventet mig eller mine Studeringer; saa jeg snart maatte ynske, naar jeg sætter Pen til mine Forrætninger, som Keyser Nero ynskede, naar hand nogen Blood-Dom skulle underskrive: quam vellem nescire litteras!³ Lever dog i det glædelige Haab, at jeg, ved Guds og Deres Excellences Naadige Hielp, skal engang nyde det til min Aftens-Mad, som jeg har savned til min froe-koost og Middags-Mad. Anledning dertil kunde være denne: Om det maatte behage Deres Excellence at intercedere for mig hos Hands Høj-ædle Høist-ærværdighed Hr. Biskoppen⁴ om forsikring paa Roeskilde Con-Rectorat, hvis Lærere nu snart er udleved, og hvis Brød nok kand føde sin Mand. I det øvrige fremstiller jeg min og min

¹ Dette Værk hedder: Phosphorus Syntacticus, ad Regulas Syntaxeos Latinæ illustrandos, earumq: legitimam constructionem monstrandam adornatus. —

² D. v. s.: næsten drevet ud i Armod.

³ D. v. s.: Hvor jeg vilde ønske, at jeg ikke kendte Bogstaverne!

⁴ Sjællands Biskop var dengang Dr. Christen Worm, (1672—1737).

Søns Lykke udi Deris Excellences og min Guds naadige Forsyyn, I hvis Guddommelige Beskiærmelse jeg i dette og mange flere Aar overleverer Deres Excellence med Højadelige Familie, forblivende til min Døød

Holbec d. 1. Jan. 1723.

Høj-Ædle og Velbaarne
Hr. Ober-Secreterers
Min naadige Patrons,
Underdanigste Client
og U-afadelige Forbeeder
Th. Baden.

Udskrift: Høj-Ædle og Velbaarne Hr. Frideric Rostgaard,¹ Greve til Kraagerup etc. Kongl. Majestets til Danmark og Norge Højst-Betroede Ober-Secreterer udj det Danske Cancellie, samt Geheime Archivario etc. dette underdanigst t. Kiøbenhavn.²

Resultatet blev kun slet. Men Baden opgav ikke Haabet: indtil faa Maaneder før sin Død vedblev han at tilsende Rostgaard og Worm Manuskripter. Paafaldende er det, at de ikke har søgt at hjælpe deres »underdanige Client«.

Var Rektor Baden saaledes med god Grund højst misfornøjet med sit lille Embede, saa har han dog sikkert alligevel vist den største Samvittighedsfuldhed i Opfyldelsen af sine Embedspligter.

Skolen gik — i hvert Fald for en Tid — frem under hans Rektorat, og det har næppe været ganske uden hans Indflydelse, at Skolen fik de omtalte to store Legater paa denne Tid. At han ogsaa har ydet mere end det strengt

¹ Fr. Rostgaard, 1671—1745, se C. Bruun: »Fr. R. og hans Samtid«, Kjb. 1869—70.

² Dette og det S. 622 citerede Brev findes i Original paa Universitetsbibl. (Rostgd. Saml. 4°. 207) og i Afskrift ved C. Bruun paa det kgl. Bibl. (Langebeks Excerpter 184^m II).

taget var ham paalagt, derom vidner følgende Bemærkning i et Brev¹ — i Anledning af Uddelingen af Peder Pedersens Legat — til Sognepræsten, Mag. Heerfordt: »Desforuden har jeg og for nogle Disciplers Klæder cavéred hos Kiøbmænd her i Byen, som til denne Tid venter deres Betaling, og kræver mig derfor.« Desværre synes denne Side af hans Virksomhed ikke at have vundet den tilbørlige Anerkendelse paa højere Steder. Thi Biskop Worm skriver 1721²: »Ihvorvel Rectoris Godhed meget er at berømme, som af sine Midler gjør forstrækning til de trængende Disciple; saa vil dog efterdags vel tilsees, at denne saa fattige Skoles udgiffit ey overgaaer dens indtægt.« Han maa dog ikke have taget sig dette ad notam; thi efter hans Død fremkom hans Søn med en Fordring paa 17 Rdl., som hans Fader havde udlagt for Skolen.³

Trods alt bevarede Baden dog Kærligheden til sin Skole usvækket indtil det sidste. Nogle faa Uger før sin Død indgav han den oftere paaberaabte Indberetning om Skolens Tilstand til Biskop Worm. Paa denne mærker man tydeligt, at han er blevet ældet. Hans før saa faste og klare Haandskrift er blevet rystende og utydelig, og heller ikke Udtrykkene er lige klare. Men Iveren for at fremme Skolens Velfærd er ikke kølnet. —

Som Videnskabsmand led han mange Skuffelser, idet han havde yderst vanskeligt ved at faa sine Skrifter udgivet. Som Skolemand var Holbæk Skole en alt for lille

¹ Af 27. Juni 1725. A.

² Denne Bemærkning findes paa en Lap Papir i A. sammen med en Del andre Bemærkninger vedrørende dunkle Punkter i Skolens Regnskaber. Det er Badens Haandskrift, men derneden findes følgende Paaskrift: »Saaledes haver jeg igiennemseet og efterregnet disse mangfoldige Regnskaber. nembl: fra i Septembr. 1693 til 1. Maj dette Aar. Kjøbenhavn. 18. Novbr. 1721. C. Worm.« Bl. a. bemærkes fig.: »Det er noget meget, som pag. 78a tillægges Jacob Baden fremfor de andre Disciple.«!!

³ Provst Heerfordts Brev til Biskoppen af 17. Marts 1733.

Virkekreds for ham. Hertil kom, at han ikke stod paa den bedste Fod med Byens Borgere — i hvert Tilfælde ikke med den Del, der betød noget i Byen, med Magistraten, der uheldigvis havde en vis Lejlighed til at blande sig i Skolens Sager derved, at de skulde føre Tilsynet med dens Legatkapitaler. Hvor dybt dette Fjendskab har været, er ikke let at afgøre, da man kun har visse Brudstykker at slutte fra. Første Gang man træffer Spor deraf er 1708. I et Andragende¹ af 17. Jan. 1708 anmoder Rektor Baden om, at en Kapital paa 50 Rdl., som var udlånt til Raadmand Berg, men hvoraf der i et Aar ikke var svaret Rente, maatte blive anbragt andetsteds.

Dette skete imidlertid ikke, thi i sin Statusopgørelse i April s. A. maa han gentage sin Anmodning med disse Ord: »Endnu begieres allertienstligst, at det dog engang motte komme til nogen endelighed med den ovenbemaeldte Capital, som Hr. Raad Mand Berg paa rente hafde, at det aars resterende Rente med første kunde blive erlagt, paa det at Disciplene, som den er destinéret til, kand faa noget at skjule sit nøgne legeme med, og jeg self kand være uden hinder i mit sidste aars Regenskab, som nu til Philippi Jacobi dag førstkommende skal sluttis«. Om denne Sag høres intet videre.

Først 1718 er det galt igen. D. 8de Sept. opsagde² Magistraten (A. Grubbe. J. Jensen. H. Eggers.) nemlig en Kapital paa 80 Sldl., som Rektor Baden havde haft paa Rente af Skolens Penge i over 15 Aar. Krænket herover har han aabenbart skrevet et Klagebrev til Stiftamtmanden, Fr. Kr. Adler til Dragsholm³, der ogsaa kom ham til Hjælp, idet han d. 18de Oct. s. A. sendte Magistraten et Brev, hvori han beretter om Badens Klage og anmoder

¹ A.

² Opsigelsen findes i A.

³ Stiftamtmand 1717 — 21. (Bloch: Stiftamtmand. S. 2—3).

Magistraten om at lade ham beholde Pengene mod at stille Pant, hvad han havde foreslaaet Adler. Ifølge Magistratens Svarkoncept¹ forklarer de, at Grunden til Opsigelsen er den, at »Mandens Kræfter daglig forringes«, og at Skolen daarligt vilde kunne bære Tabet, om han skulde dø. Forøvrigt er de villige til at tage mod Pantet og lade ham beholde Pengene, skønt »den gode Magister« — som han kaldes lidt haanligt — aldrig har meddelt dem noget herom.

For den Gang drev Uvejrsskyen bort. Baden stillede Pantet og beholdt Pengene. Da det muligvis kan være af nogen Interesse at se, hvilke Ejendele, Baden har ejet — navnlig da Skifteprotokollen for denne Tid er gaaet til Grunde, er Fortegnelsen over Pantene vedføjet i Tillægget.

Men allerede 1720 fik han igen en Opsigelse, og nu har han sikkert nolens, volens maattet betale Beløbet, hvor vanskeligt det end kan have faldet ham. Ved den Paa-tegning, han har givet Opsigelsen², om dens rettidige Forkyndelse for ham, tilføjer han en lidt bitter Bemærkning om den ringe Nytte, Gehejmeraad Adlers Skrivelse og hans egen Pantsættelse havde gjort.

Saa vidt det stod til ham, har Baden uden Tvivl søgt at gøre Gengæld — men i det lange Løb har han sikkert trukket det korteste Straa. Da Skolen 1724 havde faaet P. Pedersens store Legat, havde Magistraten paa en Rejse fra Holbæk til Kjøbenhavn for at anbringe Pengene brugt ikke mindre end 62 Rdl. 3 Mk. til Rejseudgifter. Dette indberettede Baden straks til Biskoppen, hvad der indbragte Magistraten en meget skarp Skrivelse fra denne, hvori han udbeder sig nærmere Forklaring. Hvad Svaret er blevet herpaa, kan desværre ikke let erfares, da Holbæk

¹ Kopiprotokollen i Byarkivet. 29. Oct. 1718. Næsten ulæseligt.

² A.

Raadstues Kopibog er defekt for Aaret 1724, og Sjællands Bisparkiv brændte 1728.

I Tillægget er optaget to Skrivelser fra Rektor Baden til Byens Øvrighed: den ene et Andragende om Istandsættelsen af et gammelt Udhus, den anden om Anskaffelsen af et nyt Plankeværk. De er aftrykt her, mindre paa Grund af Sagens Vigtighed end for at fremføre nogle Prøver paa Badens mærkeligt ydmyge og klynkende Stil. Det var jo ikke altid de største og betydningsfuldeste Sager, der fik den lærde Rektor i Holbæk til at udarbejde sine lange, sirlige Skrivelser. —

Da Rektor Baden d. 9de Juli 1732, 64 Aar gammel, lukkede sine Øjne, var det efter et Liv, der i en sjælden Grad havde været fuldt af Sorger og Skuffelser. I mange Henseender havde han lidt Skibbrud, og selv har han næppe evnet at gøre sig sin Skæbne blidere. Med god Grund kunde han udtale, at han havde maattet tage mod saa meget, som han ikke havde ventet »sig eller sine Studeringer«, og med Rette havde han til Valgsprog: *Aliis in serviendo consumor.*

*

*

*

Som omtalt var Rektor Baden en samvittighedsfuld og pligtopfyldende Skolemand. Men Rektorembedets Forretninger var ikke omfattende: Skolegerningen levnedes ham rigelig Tid til private Studier, og da han var en meget flittig Mand, kan det ikke undre os, at han i Løbet af sin Rektortid fik udarbejdet ikke ganske faa Værker. De fleste naaede ganske vist aldrig længere end til Manuskriptet, og bevaredes som saadanne hos hans Efterkommere; kun tre-fire Skrifter blev trykt. Hans Skrifter drejer sig udelukkende om filologiske Emner. Hans mest bekendte Skrift er: »*Roma Danica sive harmonia et affinitas lingvae Dani-*

cæ cum lingva Romana«. Det udkom 1699 og gjorde Forfatteren deraf bekendt i den lærde Verden. Det var et Værk ret efter den Tids Smag: det var netop dengang højeste Mode at opsøge Ligheder mellem Latinen og Modersmaalet for at godtgøre det danske Sprogs Slægtskab med det latinske. Men som videnskabeligt Arbejde betragtet har dette Skrift næppe haft videre stort Værd. Dommen over det, fældet af fremragende Filologer,¹ har ikke været mild. Der bebrejdes Forfatteren, at han gaar kritikløst og umethodisk til Værks i sine Undersøgelser, og udviser stor Vilkaarlighed og Ufuldstændighed i Behandlingen. Men i sin Tid blev Bogen skattet meget højt. Ja, endnu saa sent som i Aaret 1835 tog Forfatterens Søns søn sig for at besørge en ny Udgave deraf. Dette gav Anledning til en literær Fejde mellem Udgiveeren og Professorerne C. Molbech og F. P. J. Dahl, hvorunder Dahl i et større Stridsskrift² gjorde opmærksom paa, at ikke blot var Behandlingen af Emnet ret uvidenskabelig, men Indholdet var ikke engang originalt, idet Baden paa en efter vore Anskuelse utilladelig Maade i en temmelig vidtstrakt Maalestok havde gjort Brug af andre Forfatteres Arbejder over dette og beslægtede Emner.

Rektor Baden har ogsaa udgivet et historisk Skrift: »Tiids-Register over Biskopperne i Siællands Stift«, Kjh. 1720. »Dette for sin Tid ulastelige Skrift«, som den lærde Kirkehistoriker, Dr. Holger Rørdam kalder det,³ blev dog snart overflødiggjort af andre og større Arbejder.

¹ F. Ex. N. M. Petersen i hans: Dansk Litteraturhist. III, S. 475—6. (1ste Udg.) og Prof. M. Cl. Gertz i »Dansk biografisk Lexicon« I, S. 408—9.

² Aftvungne Bemærkninger om »Roma Danica«, med et dobbelt Tillæg af tidligere Stridsskrifter mod Hr. Professor T. Baden. Kjh. 1838. 103 S. 4°.

³ Kirkehist. Saml. 4 R. II, S. 592.

Ogsaa som dansk Digter er Baden optraadt, idet han har fortalt nogle Lejlighedsvers til forskellige Borgere i Holbæk ved Bryllupper.¹

*

*

Badens Død blev straks indberettet til Biskoppen, og Provst Heerfordt, Sgp. i Holbæk, søgte i Aug. s. A. om Rektoratet for sin Søn, Lorentz Heerfordt, der senere blev Præst i Ørum.

I Decb. s. A. havde Skolen endnu ikke faaet nogen Rektor, og Provsten klager over den »Uorden og Vildelse«, der finder Sted i Skolen, samtidig med, at han benytter Lejligheden til igen at bringe sin Søn i Erindring.² Det var imidlertid forgæves; thi 1733 blev som omtalt S. 620 Mag. Smith udnævnt til Rektor.

Ved Badens Død udstedte Universitetet et Sørgeprogram.³

Et Portræt af ham findes nu paa Universitetsbibliotheket. Det er malet af den franske Kunstner, F. la Croix,⁴ som opholdt sig i Danmark c. 1725—45.

V. C. Hørernes Historie.

Af Hørere ved Skolen kender man kun meget faa. 1745 nævnes Marius Thommesen, 1678 Hans Jensen og Lauritz Nielsen o. s. fr. Fra 1650 virkede en vis Jakob

¹ Burman Becker: Efterret, om Familien Baden. Kjb. 1875. S. 12.

² Bispearkivet. Indkomne Sager. Merløse Herred. I. Mag. Heerfordt maa have været en meget flittig Provst. Der findes talrige Indberetninger fra hans Haand med nøje Efterretninger om alle Forandringer i hans Provsti.

³ C. Bruun: Bibliotheca Danica. III, S. 36.

⁴ Ph. Weilbach: Dansk Kunstnerlexicon. I, S. 185—6.

Lukassøn¹ som Hører her. Da han havde været Hører i ti Aar, ansøgte 24 Bønder i Nørre Jernløse ved Brev af 9de Sept. 1660 Kongen om at faa ham til Præst i N. Jernløse—Kvandløse »eftersom Personen, bemeldte Jakob Lukassøn, dertil i alle Maader (næst Guds Hjælp) er dygtig og skikkelig Menighederne ret at forestaa og betjene som hans Testimonia fra Academiet udviser, saa og af hans gode Vidnesbyrd fra Holbæk Skole, hvor han haver været Hører i ti sanifælde Aar, noksom om hans Lærdom og Ungdommens Forfremmelse kan erfares, saa endog skriftligt Vidnesbyrd fra Borgmester og Raad og Borgerskabet i Holbæk ydermere om hans tro og flittige Tjeneste, kristelige og gudelige Levnedes Forhold derom bærer Vidnesbyrd.«²

Jakob Lukassøn blev dog ikke kaldet, da der imidlertid opkom en Trætte om Kaldsretten, som først blev afgjort ved Højsteretsdom af 16. Sept. 1662, hvorved tidligere Hører ved Herlufsholm, Bolle Pedersen Luxdorph, blev kaldet. Jakob Lukassøns øvrige Skæbne er os ubekendt.

Hundrup nævner Mag. Lars Lykke som Hører her fra 1739 til 1746, altsaa efter at Forordningen om Skolens Nedlæggelse var udstedt. Jeg antager, at dette grunder sig paa en Mistorstaelse.

Den sidste Hører, der nævnes, er Gerth Levin Ruhe, Student fra Holbæk Skole. Han blev siden Kordegn i Holbæk og døde 1778.³ Mag. Lykke døde som Rektor ved Metropolitanskolen 1770.⁴

¹ Han synes at have været fra Mariager. I den S. 606—7 gengivne Indskrift kaldes han: Mariagrius.

² Tre Dokumenter i denne interessante Sag er trykt i Ny kirkehist. Saml. V, S. 689—93. Hele Sagen omtales i C. Brasch: Vemmetoftes Historie. I, S. 172—6.

³ A. Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie S. 214. Se S. 617.

⁴ Hundrup: Lærerstandens ved Metropolitanskolen. I, S. 30—31.

VI. Studenter fra Holbæk Skole.

Som omtalt anfører Hundrup, at Antallet paa Disciple dimitterede fra Holbæk Skole er 69. Den første Student herfra, der kendes, er Nicolaus Christiani Holbecensis,¹ som blev immatrikuleret d. 4de Decbr. 1612 som dimitteret af Rektor Morten Clausen.²

Dernæst findes der ikke flere end fem førend 1661; saa begynder Opgangen ganske svagt, og Tiden fra 1667 til 1691 — særlig 1681—89 — synes efter Dimittend-antallet at regne at have været Skolens Glanstid. 1688 dimitteredes det størst samlede Antal, nemlig syv. Under Rektor Baden formaaede Skolen omtrent regelmæssigt hvert andet Aar at sende en eller to Studenter til Universitetet. Ialt deponerede 22 under Badens Rektorat.

Det er meget faa blandt Studenterne herfra, som har erhvervet sig et nogenlunde kendt Navn. Den bekendteste er uden Tvivl Rektor Badens Søn, Mag. Jacob Baden (Student 1722), der virkede som Rektor i Vordingborg fra 1731—38,³ og som gjorde sig højt fortjent af denne Skole. Han døde allerede 1738, seks Aar efter sin Fader. Hans Søn var Jakob Baden, Horats' Oversætter.

¹ Kjøbenhavns Universitets Matrikel, v. Birket Smith. I, S. 7.

² Om der er dimitteret nogen før 1612, kan der ikke let skaffes Oplysninger om, da det ældste Bind af Universitetsmatriklen er gaaet tabt.

³ Suhr: Efterretn. om Vordingborg Latinscole I, S. 44—6.

Tillæg af forhen utrykte Aktstykker.

I.

Kongebrev om Rektorens Lønning.

Wij Frederich thend Anden med Gudtz naade Danmarckis Norgis (o. s. v.) gjøre alle witerligt at epther som oss elskelige Borgemester och raadmend udj wor kiøpsted Holbec haffue underdanigst ladet berett for oss, hvorledis deris schole mester her udj byen icke er forsørgit mez nogen rente eller underholdning, hand kand were hiolpen med, och wor kiere herre fader, salig og hoylofflig ihukommelse for thend skyldz naadigste haffde forordinerit, att Degne renten aff Tudsze sogen skulle tillæggis scholemesterens wnderholdning sammestedtz och effterthy ther tha leffuede en gamell degen som nu er død og affgangen, hvilcken wdj liffs thiid skulle niude samme sogen och rente epther ordinantzen, haffue thend icke strax fuld scholemesteren, underdanigst begierendis samme Degne rente her epther maa følge scholemesteren effter thend forordning hoyberømte vor kiere herre fader therpaa givet haffuer, och haffue wy aff wor synderlige gunst och naade, wndt bevilget och thilladt och nu mez thete wort obne breff wnde bevilge och thillade att samme fornævnte degne rente aff Tudsze sogn maa och skall her effter were och bliffue thill scholemesterens underholdning j fornævnte Kiøbsted Holbeck. Dog saa att scholemesten skall althiid were forplickt sielff at forordne och thilskicke ther thill en bequem person som kand siunge och gjøre thend thilbørlige degne thienniste udj kircken thet sig bør, Bedendis och biundenis wor stigtz Leensmand, saa och superintendenten udj Siellandz stigt att the aldthingist her med forordner effther Hogberømte vor kiere Herre faders breff och som forschreffuit staa, saa att fornævnte scholemester wdj Hol-

beck, som nu er eller her epther kommer, fornævnte degne rente aff Tutdze sogen bekomme niude och beholde sameledis biudendis alle sogne mendene wdj fornævnte Tudzte sogen att I fornævnte degne rente aarligen her epther gif fuer och fornøyer scholemesteren wdj fornævnte Holbeck ey giørendis hanum eller hans effter kommere her paa forhindring wdj nogen maade. Wnder wor hyldist och naade. Giffuit paa wort slot Koldinghuss thend VII dag May Aar mdlxxxj. Under wort signeet.

Friderich.

Paategning med samme Haand: Scholemesteren wdj Holbeck.

Konning Frederichs breff at degne renten er giffuet aff Tutdze Sogen skall ligge till schollemesters i Holbek. Dat. 1581.

(Original paa Papir, Holbæk Bys Papirsbreve. I. Raadstuearkivet. Forkortningerne opløste).

II.

Abigael Christensens Brev til Borgemester Henning von Brunsvig.

Gud Were Nu och altied hos Ether Kiere Henning Von Brunsvig sønderlige goede Wen och beware Ether for ald Uløche baade til Liff och til Siell. Jeg tacker ether gansche Wenligen for megett bevist goede hvilket adt forschylde ieg stedtze Wil findes gansche goedvilligen. Kiere Henning Von Brunsvig epther som j senesten ieg Wor hos Ether talde met mig Anlangende det 50 daller som min Sl. Husbonde hæffuer giffuit til Holbechs schole adt naar ieg sende scholemesteren den Cap. adt ieg da Wille lade ether det Wiede saa sender ieg den Cap. nu met Iver

Andersen Borger her Udj Kallundborg 50 dall. Slette met 6 dallers Rente som ieg Rester met ephther scholemesterens breff saa ehr nu til Ether min gandsche Wenlig bøn adj Wille giøre Wel och see til adt de bliffuer sat hos Wisse folch paa Rente adt de fattig scholebørn kunde nyde Renten Aarlig til schoe som min Sl. Hosbonde haffuer giffuit den Cap. til. Derfor Wil Gud lønne ether fortenker mig icke Kiere Henning adt ieg beswerer ether her met ieg findes altied willig til ethers tiennist igien aff min yderste formuhe och Wil befale ether thend trofaste Gud til Liff och siel met mange goede netter som min Kiere Hosbonde och ieg Ønscher ether aff.

Kallundborg thend 13. October Anno 1629.

E. G. W. A.

*Abigael M. Valentin
Christensens. Eig handt.*

Udskrift: Ehrlig, welagt och welforstandig Mand Henning von Brunsvig Borgemester udj Holbech min Sønderlige goede Ven gandsche wenlig til schreffuitt.

(Original i Holbæk Raadstues Arkiv.)

III.

Henrik Sandersens Gældsbevis.

Kiendes ieg Hendrick Sandersen j Holbech Och her mez Witterlig giør att ieg skyldig er Erlig Weelact Borgemester och Raad Udj Holbech itt Halff Hundre Slette Daller hver Daller thill Thresintz Tyffue och fire skilling Danske som Welact Jacob Kur her Sammested haffuer giffuit thill Holbech skolle, Aff forueffde Halfue Hundre Daller skal jeg giffue Aarligen thill Rente Tre Daller som skal lefferis thill skollemeisteren her sammestedtz hos. [At

det] wdj Sandhedtz Er som forskreffuit staar bekiender ieg
mez Min Egen Handt her Neden. Under Datum Holbech
Den Xj November Anno 1629.

Hendrich Sandersen.

Egen Handt.

(Original. Holbæk Raadstues Arkiv.)

IV.

Rektor Badens Panteforsikring.

For Capital — 53 R. 2 Mk. som jeg, effter min der-
paa forhen udgivne Obligation, til Holbeks Skole skyldig
er, gjør jeg bem. Skole forsikring udj efterfølgende mine
Mobilier.

		Rixdl.	Mk.
10 Rdl.	Et stoort anstrøget Klæde-skab med tvende soorte Knappe under	13	2
8 Rdl.	En Vind-Ovn med jern-food og jern- tuud	8	
10 Rdl.	En Bilægger dito med jernfood	10	
6 Rdl.	Et stoort Spejel med sort Ramme, $4\frac{1}{2}$ qvart. langt, og 1 all. breedt	8	
8 Rdl.	6 udskaarne høyr-yggede Stoole à 2 Rixd.	12	
4 Rdl.	2 dito Læse-stoole à 2 Rixdl. 4 Mk.	5	2

Dette ovenskrevne er altsammen Nytt, og taxéred un-
der den Priis, som jeg selv har bekostet det for.

Holbec d. 3. Martii 1719.

Th. Baden.

(Original i Holbæk Raadstuearkiv. Tilføjelserne tilvenstre er af en
anden Haand).

V.

Ansøgning fra Rektor Baden

Vel-Ædle og Velviise Magistrat
udj Holbec,

Højt-æstimerede Venner og Velyndere!

Jeg føler den visse Forhaabning, at denne min ringe Memorial bliver af Deres Vel-ædle Velviisheder ikke ilde optagen; Den er et lidet stykke Huus her ved Skole-Residentzen angaaende, som baade jeg og mine formænd altiid har havt, til at bærgre lidt Ildebrand og smaa Creaturer udj; hvilket nu er saa brøst-fældigt og forraadnet, at det hver Dag truer med Fald og Ødelæggelse. Beeder derfor ydmygst og formoder allertienstligst, at sligt, effter Deres gode Anstalt, bliver af Kirke-Værgeren, Seigr Krag, med mueligste Snarhed raadet Bood paa, for at forekomme Skade og u-lykke, saavel paa Mennsker som paa andet. Jeg forlanger ikke hverken saa højt eller saa bredt; men alleeniste et lidet Rum, til mine Nødvændigheder at bevare udj. Endnu kand alle Tag-steenene, saavelsom det meste af Tømmeret komme til Brug og Nytte. Jeg har siden Fastelavn sat over 10 Sldr. af mit eget paa Stedets Indlukkelse; foruden tilforn; det jeg kand giøre beviiseligt, henved 100 Rixdlr. uden ringeste Vederlag; Men nu ere mine Kræfter til viidere Bekostning ikke tilstrækkelige. Jeg forlader mig derfor til, at Deres Vel-ædle Velviisheder udj saa trængende en Sag rækker mig og Skolen Haanden, og paa mueligste Maader søger Skolens og Stædets Gavn og Conservation. Idet øvrige lever og forbliver jeg hereffter, som tilforn, næst Guds kraftige Naades og rige Velsignelses Ynske.

Deres Vel-ædle Velviisheders
Tienst-ydmygst og ærbødigste
Tienere

Holbec d. 7. Juni 1724.

Th. Baden.

(Original i A. Paa Bagsiden findes Overslag over Udgifterne: 24 Rdl. 2 Mk. 4 Sk. samt Paategning af Biskop Worm.)

VI.

Ansøgning fra Rektor Baden til Borgemester Lind.

Vel-Ædle, Hr. Borgemester Lind
U-skatteilige Ven og Velynder!

Saasom Skolens over 40 Aar gammelt Planke Værk, tvært over for Provstens, bestaaende af 5 Fag, er nu saa forraadnet og forfuulet, at det ikke længere vil tage imod nogen Reparation eller Flickerj, det jeg selv i mange Aar har bekostet, men staar nu som et Vidunder for alle Forbigaaende; saa vilde jeg hermed allerydmygst tilbeede mig og Skolen den Godhed af Vel-ædle Hr. Borgemester, at, som det ellers vil falde mig formasteligt, Kirke-Værgeren da, ædle Seig^r Winge, maatte blive beordred at tage samme Planke-værk i Øjesyyn, og eftersee, hvad derved kand være at giøre. Jeg haaber, at Hr. Borgemester bliver en good Læge for dette onde Saar, helst, efterdj det er det allerførste, jeg, siden Deres Embedes Tiltrædelse, har paa Skolens Vægner af Dennem været begiærende. Omkostningen kand ej heller falde Kirken stoor; thi en halv Bredde højt er nok til at holde skadelige Creature ude. Jeg forbliver igien, næst min ærbødige Respectes Formælding, med all Ære, Respect og Estimate

Holbec d. 25. Juli 1726.

Vel-ædle Hr. Borgemesters
ydmyge og ærbødige Tienere
Th. Baden.

(Original i A.)

Smaastykker.

»Per Døver« i Odense.

I Odense Kæmnerregnskab for Aar 1566 (Landsarkivet i Odense) findes opført følgende Udgiftsposter:

Item valmis dagh lodh iegh slaa en strengh thil Pedr Døue, som kom udi lij støcker stoil for	iiij mark iiij β.
Och gaf iegh thil arbisløn	xx β.
Item gaf iegh for en hand thil Pedr Døue .	ij β.
Item gaf ieg Søwren maller for hand mallet Pedr Døue	xij β.
Item gaf iegh en hallensfadr for hand hog then fiel y røgen paa Pedr Døue	ij β.
Item kiøfthe ieg en hat thil Peder Døue for	viiij β.
Item gaf iegh mester Seuren for hand satthe Peder Døue op	viiij β.
Item gaf iegh mester Seuren for hand skar fiederer af Pedr Døues hat efter borgemesters befalling	ij β.
Item kiøfte iegh søm thil Pedr Døue for..	ij album.
Item holt ieg then thif, sō forsuoer byen i ij dage thil øl och madh, som skulle hielp Pedr Døue op efter borgemesters befalling.	

— De øvrige Regnskaber fra det 16. Aarhundrede giver ingen yderligere Oplysninger om denne mystiske Per Døver i Odense, men de anførte Regnskabsnotitser viser, at det maa have været en malet Figur med Hat paa Hovedet og forsynet med en »Streng«, hvortil der medgik 52 Stykker Staal. 1566 fornyes Figurens ene Haand, og i dens Ryg blev der fastgjort

en Fjæl, hvad der turde tyde paa, at Per Døver har været en mekanisk Dukke, hvis Livsopgave det har været at slaa Time- eller Kvarterslag paa en Klokke i Lighed med den mere berømte Navnebroder i Roskilde Domkirke.¹

Desværre giver de magre Notitser ingen Besked om, hvor denne Figur har været anbragt, det fremgaar kun, at Per Døver har siddet ret højt til Vejrs, siden Maleren, Mester Søren, maa have Hjælp af en fra Galgen benaadet Tyv, som i denne overordentlige Anledning holdes tilbage i to Dage og bespises for Stadens Regning med Øl og Mad. Derimod siges der intet om, hvad det er for en Bygning, Per Døver har smykket, men da Kæmnerkassen afholder Udgifterne, turde man med en vis Ret gætte paa Byens Raadhus. I de mere anselige Købstæder har disse nemlig før Forfaldstiden i 17. Aarhundrede stundom haft baade Ur og Slagværk. For Kjøge Bys Vedkommende har jeg i nærværende Tidsskrift paavist dette (5. B. 4. H. 460 f.), og i Nakskov Kæmnerregnskab 1624 opføres Udgiften for Opsættelsen af en ny »Sejgerskive«, der muligvis har været anbragt i det Taarn paa Raadhuset, som 1674—5 siges at staa »ganske til Nederfald« (Kæmnerregnskabet).

Hugo Matthiessen.

¹ I Fronton'en paa Nysø Slot ved Præstø er paa hver Side af Urskiven anbragt lignende Dukker, en »Per Døver« og en Kone, som efter Dragten at dømmes næppe kan være yngre end 17. Aarhundrede. (Velviligst meddelt mig af Museumsdirektør Dr. Mackeprang).

Selskabets Virksomhed 1912—15.

I de Aar, der er forløbne siden Afslutningen af Fra Arkiv og Museums fjerde Bind, har Selskabet fortsat Udgivelsen af Tidsskriftet, dog saaledes, at der for Aaret 1914 kun er udkommet et enkelt Hæfte og kun opkrævet halvt Kontingent. For andet Halvaar 1912 har Selskabet desuden kunnet udsende Museumsinspektør Jørgen Olriks »Gamle Jernovne fra Tiden 1550—1800« (Kultur- og Kunst-historiske Studier II). Af anden Virksomhed er at nævne, at Selskabet har deltaget i Dansk hist. Fællesforenings Forhandlinger og Møder, paa Sorømødet 1913 repræsenteret af Kantor V. Holm, paa Aalborgmødet 1914 af Magister Jensen. Bestyrelsen har fungeret uforandret siden 1911. Medlemstallet, der 1909 var 283, 1912 246, er nu 210. En Følge af denne Tilbagegang er, at Regnskabets Indtægtsside ogsaa har været synkende. Hosstaaende Oversigt, der er revideret af Selskabets Revisor Hr. Hofjægmester Schøller og befundet rigtig, viser et Underskud paa 92 Kr., og selv om Hensyn tages til Udgifter og Indtægter ved Udsendelsen af femte Binds Slutningshæfte (for 1915), kan Balancen ikke ventes væsentlig forbedret.

Værdien af Selskabets Skriflager vil mer end rigeligt kunne dække et eventuelt Underskud. Men det lader sig ikke nægte, at det i de senere Aar paa mange Maader har været føleligt, at Selskabet ifølge sine Love indtager et

Mellemstandpunkt, som har gjort det vanskeligt at hævde sig i den stedse stigende Konkurrence med de opvoksende historiske Amtssamfund og lokale Tidsskrifter. Sidst har Dansk historisk Fællesforening, der er udgaaet fra dette Selskab, paabegyndt Udgivelsen af et eget Tidsskrift, »Fortid og Nutid«, og da Fra Arkiv og Museums femte Bind nu føres til Ende, kunde derfor det Spørgsmaal rejses, om det ikke var rettest at slutte Selskabets Virksomhed. .

Paa en 20. Januar 1916 afholdt Generalforsamling gjorde den afgaaende Bestyrelse, for hvem, under Prof. Nyrops Fraværelse af Helbredshensyn, Mag. Jensen var Ordfører, Rede for Selskabets Stilling og satte Spørgsmaalet om Selskabets Ophør under Debat. Forsamlingens Flertal var ubetinget stemt for at fortsætte Virksomheden, og som Resultat af Forhandlingerne nedsattes et mindre Udvalg, der efter nøjere Prøvelse af de forskellige Muligheder fremsender et med dette Hæfte følgende Forslag om Valg af ny Bestyrelse.

Den afgaaende Bestyrelse, der paa Forhaand har frabedt sig Genvalg, kan kun ønske sine Efterfølgere Held og Lykke i deres fremtidige Arbejde for Selskabet.

Kjøbenhavn i Februar 1916.

Chr. Axel Jensen. C. Nyrop. S. L. Tuxen.

Sammendrag af Regnskabet

1. Jan. 1912—31. Decbr. 1915.

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Indtægt.			Udgift.		
Kassebeholdning 1. Jan. 1912	596	34	Forfatterhonorar for »Fra Arkiv og Museum«, IV 6.—V 5	1381	»
Statens Tilskud 1912/13— ³¹ / ₁₂ 1915	1125	»	Indkøb af 400 Orlík: Danske Jernovne	150	»
Medlemskontingent 1912—14	2330	»	Illustrationer til »Fra Arkiv og Museum«	152	70
Salg af Selskabets Skrifter 1911—14	261	33	Trykning af do.	2130	»
Saldo Hovedkommissionæren tilgode	92	84	Trykning af Strimler og Kvitteringer	24	»
			Papirforbrug til »Fra Arkiv og Museum«	417	89
			Hæftning og Strimling af do.	75	92
			Kontingent til »Dansk hist. Fællesforening ...	72	25
			Porto	1	75
	4405	51		4405	51

Kjøbenhavn, 31. December 1915.

G. E. C. Gad.

Selskabets Virksomhed 1912—15.

643

Selskabets Love.

§ 1. Selskabets Formaal er at udbrede Kjendskab til Østifternes topografiske, historiske og kulturhistoriske Forhold.

§ 2. Til Opfyldelse af sit Formaal virker Selskabet ved Udgivelsen af et Tidsskrift samt paa enhver anden Maade, som det efter sin Evne kan overkomme, f. Eks. ved Fremkaldelse eller Udgivelse af særlige, historiske og topografiske Værker, ved Foredrag, Udstillinger o. s. v. Med de eventuelle Foredrag og Udstillinger bør om muligt forenes Møder af Selskabets Medlemmer, ved hvilke Selskabets Anliggender kunne drøftes, og eet saadant Møde skal afholdes een Gang i hver af Selskabets femaarige Bestyrelsesperioder (se § 4), helst noget før den i §§ 4—7 nævnte almindelige Afstemning.

§ 3. Medlem af Selskabet er Enhver, der betaler et aarligt Bidrag af mindst 4 Kr. Indtrædelse i Selskabet kan anmeldes for Bestyrelsen, et af dens Medlemmer eller Boghandlerne i de forskjellige Byer. Medlemmerne faa gratis de af Selskabet udgivne Skrifter tilsendte.

§ 4. Bestyrelsen bestaar af tre Medlemmer, der vælges ved almindelig Afstemning for fem Aar ad Gangen. Den varetager saavel Selskabets litterære som pekuniære Tarv. Det Medlem, der af de to andre vælges dertil, er Bestyrelsens og dermed Selskabets Formand.

§ 5. Ved almindelig Afstemning vælges tillige en Revisor og en Decisor, ligeledes for fem Aar ad Gangen.

§ 6. Samtidig med de tre Bestyrelsesmedlemmer, med Revisoren og Decisoren vælges ogsaa Suppleanter, der i indtrædende Vakancetilfælde kunne rykke op i de ledige Pladser.

§ 7. Den almindelige Afstemning sker ved dertil indrettede Stemmesedler, som hvert femte Aar af Bestyrelsen udsendes til Selskabets samtlige Medlemmer. De skulle inden en paa dem angiven Dag, udfyldte og underskrevne, igjen indsendes til Bestyrelsen, der optæller dem og bekjendtgjør Optællingens Resultat.

§ 8. Skulde der i noget Tilfælde ikke forefindes nogen Suppleant, besætter Bestyrelsen den eller de paagjældende ledige Pladser for den resterende Valgperiode.

§ 9. I ethvert Bind af Selskabets Tidsskrift skal der findes mindst een Redegjørelse for Selskabets Virksomhed og pekuniære Stilling. Ethvert Bind skal sluttes med en Medlemsfortegnelse.

§ 10. Forandringer i disse Love kunne foreslaas af Bestyrelsen eller femten Medlemmer og skulle hurtigst muligt efter deres Fremkomst udsendes af Bestyrelsen til en almindelig Afstemning. Til deres Vedtagelse kræves, at mindst en Tredjedel af Selskabets Medlemmer deltager i Afstemningen, og at mindst to Trediedele af de afgivne Stemmer bifalde dem.

Medlemsfortegnelse 1915.

Kjøbenhavn.

Andrup, O., Magister.
 Barth, A., Kasserer, Kommunalrevisor.
 Behrens, C., Redaktør.
 Berg, R., Kontorchef.
 Blands, Cand. mag.
 Bobé, Louis, Forfatter, Dr. phil.
 Bruhn, J. H., Direktør.
 Bruun, D., Kaptajn.
 Bureau, Statens statistiske.
 Carøe, K. F., Kredslæge.
 Christensen, Carl C., Grosserer.
 Christensen, C. V., Raadstuearkivar, Dr. phil.
 Christensen, W., Arkivar, Dr. phil.
 Colding, T. A., Ingeniør, Cand. polyt.
 Dam, Cand. pharm., Apoteker.
 Erichsen, J. F., Konsul.
 Erslev, Kr., Rigsarkivar, Dr. phil.
 van Euch, Biskop.
 Folkebiblioteker, Kommunens.
 Frederiksberg kommunale Bibliotek.
 Fussing, A., Arkitekt.
 Gads, G. E. C., Boghandel.
 Garnisonsbiblioteket.
 Generalstabens topografiske Afdeling.
 Grüner, A. P., Højesteretsassessor.
 Hansen, Cand. mag., Arkivsekretær.
 Hansen, Mac Gregor, Lærer.
 Harbou, H. W., Oberstløjtnant.
 Hauberg, Forstkandidat.
 Hauberg, P., Museumsinspektør.
 Helweg-Larsen, H. F., Overretssagfører.

Hendriksen, F., Xylograf.
 Hjorth Degenkolv, V., Etatsraad.
 Hjorth Nielsen, Postexpedient.
 Hoffmann, Frøken.
 Holm, H. J., Professor, Arkitekt.
 Holm, V., Kantor.
 Hornemann, G., Landsarkivar.
 Hvidt, L. N., Dispacør.
 Højesterets Bibliotek.
 Industriforeningen.
 Jantzen, A., Pastor.
 Jensen, C. A., Museumsinspektør, Mag. art.
 Jensen, O., Assistent, Cand. jur.
 Jensen, Falk, Cand. jur.
 Jessen, Isabella, Fru.
 Johnsson, Alfred, Læge.
 Jürgensen, Professor, Dr. med.
 Jørgensen, C., Museumsinspektør, Dr. phil.
 Kinzi, E. F., Museumsinspektør.
 Kiørboe, V. O., Generalpostdirektør.
 Kruse, Cigarhandler.
 Kuhn, C. F., Overretssagfører.
 Kunstakademiets Bibliotek.
 Kvindelig Læseforening.
 Landbohøjskolen.
 Landsarkivet.
 Langkilde, C., Rentier.
 Larsen, C. Borre.
 Lehmann & Stage, Boghandlere.
 Leth, R. B., Hofjægermester, Overfører.
 Levy, Fr., Arkitekt.
 Liisberg, H. C. Bering, Museumsinspektør.

Lillienkjold, Skovtaxator.
 Lorenzen, Vilh., Cand. mag.
 Lund, E., Museumsdirektør, Cand. jur.
 Lærerpersonalets Bogsamling ved Frederiksberg Kommuneskoler.
 Mackeprang, M., Museumsdirektør, Dr. phil.
 Maribo, Ludv., Blikkenslagermester.
 Mathiesen, Aage, Arkitekt.
 Mathiesen, Svend Aage.
 Matthiessen, Hugo, Museumsassistent, Magister.
 Mygdal, Elna, Frøken.
 Nationalhistorisk Museum, Frederiksberg.
 Nationalmuseets 2den Afdeling.
 Neergaard, C., Museumsinspektør.
 Nielsen, J. R. C., Arkitekt.
 Nyrop, C., Professor.
 Nyrop, M., Professor, Arkitekt.
 Olrik, Axel, Professor, Dr. phil.
 Olrik, H., Professor, Dr. phil.
 Olrik, Jørgen, Museumsinspektør, Cand. mag.
 Petersen, Carl S., Underbibliotekar.
 Petersen, J. M., Arkitekt, Tømmermester.
 Philipsen, G., Raadmand.
 Raadhusbiblioteket.
 Rasmussen, E., Handelsfuldmægtig.
 Restorff, C. Th., Læge.
 Rigsarkivet.
 Rigsdagens Bibliotek.
 Rist, P. Fr., Oberst.
 Roede, H. C., Arkivassistent, Cand. jur.
 Rothe, Eigil, Figurmaler.
 Rømer, L. F., Kaptajn.
 Sander, J., Cand. pharm.
 Saxild, Overlæge, Dr. med.
 Schultz, V. Hostrup.
 Schøller, C. E. A., Hofjægermester.
 Secher, V. A., Rigsarkivar, Dr. jur.
 Seifert, Rudolph, Grosserer.
 Smidt, V. J., Cand. phil.
 Statens Lærerkursus.
 Steenstrup, Joh. s., Professor, Dr. jur. & phil.
 Studenterforeningen.
 Thiset, A., Arkivar.
 Trier, Herm., Landstingsmand.

Tuxen, S. L., Professor, Dr. phil.
 Uldall, E. Ingeniør.
 Weitemeyer, H., Professor.
 Vold, L., Grosserer.

Aalborg.

Aalborg Katedralskole.
 Historisk Museum.

Aarhus.

Holm, P., Transiør.

Aarup.

Cederfeldt de Simonsen, Hofjægermester, Erholm.

Askov.

Askov Højskoles Bibliotek.

Assens.

Wedell-Wedellsborg, V. C. J. O. B., Lensgreve.

Birkerød.

Haase, Harald, Gymnasielærer.

Faaborg.

Berner-Schilden-Holsten, Hofjægermester, Baron, Holstenhus.

Fredericia.

Holt, P., Proprietær, Sandahl.

Frederiksborg.

Begtrup, H., Højskoleforstander.
 Holck, V., Arkitekt, Museumsinspektør.
 Kongstad, Kunstmaler.
 Krag-Juel-Vind-Frijs, Enkegrevinde.

Helsingør.

Harbou, H. W., Oberst, Kronborg.
 Pedersen, L., Lærer.
 Tvede, Ch., Direktør.

Holte.

Lorenzen, M., Mag. art.

Kjerteminde.

Juel, R., Hofjærgemester, Hverringe.

Kjøge.

Dahl, C., Overlærer.
Hansen, H. J., Lærer.
Svarre, S., Redaktør.

Kolding.

Museet paa Koldinghus.

Lyngby.

Hansen, K., Statskonsulent.
Lemche, Joh., Læge.
Rosendahl, H., Højskoleforstander.

Middelfart.

Hess & Søn.
Rosendal, R., Gaardejer, Roerslev.

Nakskov.

v. Eyben, Postmester.
Huus, Joh.s, Købmand.
Petersen, Benoni, Læge.

Nykøbing F.

Bruun, C., Fabrikant.
Høyer, Gudmand, Lærer.
Neergaard, R. V., Godsejer, Fuglsang.
Petersen, P., Viceinspektør.
Sidenius, Vilh., Købmand.

Næstved.

Bache, O. F., Rektor, Herlufsholm.
Barfoed, Landinspektør.
Herlufsholms Skolebibliotek.
Lind, H. D., Sognepræst.
Neergaard, J., Kammerherre, Godsejer, Gunderslevholm.

Odense.

Folkebiblioteket.
Fyns Stifts Læseforening.
Hey, Fr. L., Konsul.
Hofman-Bang, Hofjærgemester, Hofmansgave.
Krarup, V., Læge.

Fra Arkiv og Museum. V.

Landsarkivet.
Mikkelsen, Chr., Apoteker.
Møller, J. M., Pastor.
Odense Kommune.
Petersen, I. V., Bygningsinspektør.
Petersen, R. A., Arkitekt.
Rasmussen, H., Skolebestyrer.
Schaffelitzky de Muckadell, A. C., Greve, Brobygaard.
Wad, G. L., Landsarkivar.

Præstø.

Hansen, Th., Sognepræst.
Jensen, P., Lærer, Sneser.
Ingerslev, W., Distriktslæge, Dr. med.
Mourier, G. A., Proprietær, Christinelund.

Randers.

Randers Museums histor. Samling.

Roskilde.

Hjort-Lorenzen, Etatsraad.

Rudkøbing.

Ahlefeldt-Laurvigen, C. I. F., Lensgreve, Tranekjær.
Winther, Jens, Købmand.

Rødby.

Ruder, H. C., Sagfører, Kæmner.

Samsø.

Garde, Godsforvalter, Tranbjerg.
Thomsen, Forpagter, Bisgaard.

Saxkøbing.

Grundtvig, Fr., Bankagent.
Larsen, J., Sagfører.

Skjelskør.

Castenschiold, C. V. B., Kammerherre,
Godsejer, Borreby.

Sorø.

Bjerre, K., Pastor.
Groothoff, Kammerherre.
Howden-Rønnenkamp, Kammerherre.
Næsbyholm.

Sorø Akademis Bibliotek.
Svegård, P., Boghandler.

Stege.

Bojesen, F., Rødkilde.

Storehedinge.

Lundsgaard, P., Lærer,

Svendborg.

Sehested, H., Kammerherre, Broholm.

Thisted.

Madsen, R. P., Cand. theol.

Vejle.

Jørgensen, Bankbestyrer.
Nielsen, Postkontrollør.

Vejen.

Richter, J., Pastor.

Viborg.

Viborg Kathedralskole.

Bergen.

Vestlandske Kunstindustrimuseum.
Bergens Museums Bibliotek.

Kristiania.

Kunstindustrimuseet.
Lund, Marius, Boghandler.
Rigsarkivet.
Universitetsbiblioteket.

Trondhjem.

Stiftsarkivet.

Göteborg.

Göteborg Stadsbibliothek.

Stockholm.

Nordiska Museet.

Upsala.

Upsala Universitetsbibliotek.

REGISTER,

udarbejdet af

Cand. jur. *H. C. Roede.*

- Aadevas (Oitewos) 100.
Aage Knudsen 414.
Aalborg 534; — Budolfi Kirke 534;
Poul Pops Hus 218.
Aalefiskeri 383.
Aale Kirke 407.
Aarhus 218; — Borgmestergaarden
218, 517; — Domkirken 218,
264, 432; — Frue Kirke 534;
— Frue Kirkes Kloster 396; — Ha-
veselskabets Have 517; — Hellig-
aandskloster 386; — Hospitalet 218;
— Jægergaarden 218; — Kron-
prinsens Klub 535; — Musæet 228.
Aarhus' Skifter 396.
Aarhus Stifts historiske Selskab 407.
Årsleff, C., Billedhugger 457 ff.
Aasterdal (Osterdal) 92.
Aasum Bymark 400.
Abbeder 373, 376, 384.
Abel, Konge 222.
Abensur, Josua 562 f.
Abigael Christensen 634 f.
Abildgaard, S. 522.
Ackermann, Gerhard, Vinhandler
471; Hustru: Agnete Sibylle v.
Wesen; — Mechtele Sibylle 471.
Ackre (Achers, Aszers) Have 77.
Adam, Prior 454 f.
Adamsklokken 454 f.
Adler, Fobian 167; — Fr. Kr., Stift-
amtmand 626 f.
Adslev Kirke 411, 520.
Aferin, Peter Rasmussen, Kapellan
616.
- Afgudstempel 114.
Aflad 119.
Afladsbreve 115, 117 ff.
Afzelius, Viggo, Tegner 221.
Agnete Cathr. Mortensdatter 110.
Ahlefeldt, Slægt 525; — Ditlev,
Amtmand 552, 583, 588; — Fre-
derik, Storkansler 553; — Ide,
Frue 585.
Ahlefeldt-Laurvig, C. J. F., Lens-
greve 525; — Christian, Greve
126; — Greve 335, 337.
Ahrens, Arends, Abel 362; — Jør-
gen, Borgmester 362.
v. Ahrenstorff, Augusta 398.
Ahrenstorffske Samling 398.
Akeleye, Abel 199.
Akershus 435.
Albrecht, Konge af Sverrig, 48, 309.
Albæk Kirke 400.
Aldach, Lorentz, Snedker 461.
Alheden 396.
Alkmaar 490, 492.
Alleshøj, se Alshøj.
Almissehoveder 258.
v. Alpen, Ludvig, Kirurg 481.
Alpinas, Chr. Machabæus, Rektor 309.
Alrø Kirke 413.
Alshøj (Alleshøj) 100.
Alsted-Fjenneslevlille Sogne 392.
Alsnyderup Kirke 366 f.
Alterklæder 399; — krucifix 223;
— stolper 209; — tavler 518,
520, 522.
Amagermusæet 392.

- Amberg, H. C., Professor 404, 531.
 Ambrosiani, Sune, Dr. 510.
 Amtsforvaltere 68; — provster 132.
 Amulet 63-67.
 Anders Greisen 160; — Hendriksen, Kirkeværge 74, 76; — Lauridsen, Prof. 301 f.; — Nielsen 89; — Nielsen, Fuldmægtig 40 f.; — Nielsen, Rektor 614; — Olsen, Official 128; — Pedersen 79; — Tuesen 83; — Maler 460 ff.
 Andersen, Hans, Underjæger 111; — H. C., Digter 334; — Karl, Gaardejer 508; — Povl, Præst 120; — Povl, Sognefoged 5; — Borgmester 124; — Forvalter 148; — Proprietær 398, 508.
 Andreas Andreæ 610 f.; — Sunesøn 382.
 Andræ, Carl Georg 206.
 Andst Sogn 397.
 Angel, Løjtnant 615.
 Ankersted, Karen 507.
 Ankersønner, Slægt 534.
 Anklam 426.
 Anna, Anne, Ane, Dronning af Skotland 50; — eng. Dronning 481; — dansk Prinsesse 589; — Kathrine, dsk. Dronning 402, 489; — Sofie, dsk. Dronning 218, 472, 479; — Sofie, dansk Prinsesse 551—590; — Barbara Rasmusdatter 144; — Bendtsdatter 60; — Florisdatter 200; — Iversdatter 500; — Lauridsdatter 59 f.; — Maria Jakobsdatter 68; — Nielsdatter, Jomfru 77; — Rasmusdatter 126; — Sophie Dinesdatter 143.
 Annæburg Amt 555.
 Antropologi 380.
 Antvorskov Fajancefabrik 532.
 Apoteker 217, 532, 535.
 Apotekere 157.
 Ardal (Ærdal, Erdal) 92.
 Arends, se Ahrens.
 Arent Bøsseimester 262.
 »Ariadne paa Naxos«, Skuespil 338.
 Arkitekter 210 f., 213, 216, 218, 226 f., 229, 397, 404, 408, 510 ff., 514 f., 517 f., 527 f., 531.
 Arkitektur 209 ff., 385 ff., 397, 404, 408.
 Arkivvæsen 204 f., 211, 215, 337—357, 389, 524, 534.
 Arko Andreæ, se Thott.
 Arkæologi 208—211, 385, 527 f.
 Armisfoged 264.
 Arnou, Hans Boesen, Præst 133.
 Arrask 25.
 Arrebjerg 535.
 Arrøe (Ærø) 252.
 Asmild 218.
 Asnæs Kirke 521; — Præstegaardsjorden 230.
 Aspach, Adam, Hofbarber 470; — Adam Daniel, Bartskeer 470 f.; Hustru: Karen à Moënicen.
 Assens Kirke 75, 119, 123, 128 f.; 135, 443; — Skole 94, 97; — Strandmølle 71; — Willemoesgaarden 518; — ufri Jorder 122.
 Astrag 30.
 Astraten, Poul 363; Hustru: Margaretha Dreyer.
 Asyl 516.
 August, Kurfyrste af Sachsen 309, 589; — den stærke, sachisk Kurfyrste 552, 589.
 Baar, Birgitte Cath. 157 f.; — Jens, Landsdommer 157.
 Bach, Student 221.
 Baden, v. Baden, Slægt 621, 630; — Ernst, Borgmester 621; — Jacob, Pr. 621; — Jakob, Rektor 632; — Jacob, Rektor 621 f., 624 f., 632; — Laurids, Pr. 621; Hustru: Dorthe Halse; — Thorkil, Rektor 604 f., 611, 615 f., 619—630, 632, 636 ff.; Hustru: Karen Lachmann.
 Badere 469, 481.
 Bagere 68, 70, 215.
 Bagger, Bisp 621.
 Baggesen, Jens, Digter 206.
 Bag Hovgaarden 100.
 Bagsværd og Omegn 214.
 Balcke, Hans, Snedker 571, 573.
 Balle, Hans Andersen 126; — Maren 126.
 Ballerup 526; — Kirke 532.
 Bang, Hans 130; — Jacob Clausen, Jæger 127; — Poul, Borgmester 76, 82, 95, 127, 130, 135, 137.
 Banker 404.
 Banks Halvø 595.

- Banner, Christian 127; — Magdalene 207; — Niels, Lensmand 40, 87, 102, 127; Hustru: Anne Catr. Schult; — Otto 414; Hustru: Ingeborg Skel.
- Barban (Baraban), Isak, Tapetserer 571, 583.
- Barberer 493—473, 475 f., 478 f., 481 f., 485.
- Bardram, S., Stadsingeniør, 506.
- Barfod, Knud 511.
- Barløsegaard 97.
- Barmose 92.
- Barnehøj 92.
- Barnehøj 99.
- Bartels, se Bertelsen.
- Bartholin, Alb., Rektor 609.
- Basse, Henr. Chr. S. 89; — Johanne C. 89; — Kirsten Sørensdatter 89; Peter 29; — Søren 89.
- »Batteribanke« 99.
- Beata Henricha, Baronesse af Søhlenthal 503.
- Bech, Familie 415; — C. M., Arkitekt 226; — Fr. Jul., Stiftsprovst 335 ff.; — Jochum 415; — Johan, Sekretær 415; — Lave 415; Hustru: Margrete Grubbe; — Sigvord, Rentemester 415.
- Beckett, Fr., Dr. 209.
- Bededagskrænkelse 394.
- Behrens, Johan Ernst, Hoftandlæge 477.
- Bellinge, Peder Knudsen, Kapellan 134.
- Bendixen, B. E. 404, 510; — B. S. 226.
- Bendtzyggisen 124.
- Bent Andersen 162.
- Bentzen, Andreas 383; — Poul 525.
- Berg, Claus, Billedskærer 223; — Magnus, Elfenbensskærer 387; — Raadmand 626.
- Bergen (paa Rygen). Klosterkirken 426.
- v. Bergen, Birgitte Cath. 157 f.
- Bergsø, M., Pastorinde 222.
- Berlin. Reformert Kirke 181.
- Bernstorff, J. H. E., Greve 168.
- Bernstorffsminde 394.
- Bernt (Berild) Pedersen, Lensmand 101.
- Bero, se Bjørn.
- Bertel Hansen 412; Hustru: Kirsten Lauridsdatter; — Ludvigsen, Provst 127, 131.
- Bertelsen, Bartels, L., Præst 120; — Nikolaj Henrik, jagtbarber 475; — U. C., Krigsraad 127.
- Bestle, Etatsraad 215, 231.
- Betlere 241—293.
- v. Beulwitz, Gehejmeraad 342—345.
- Biblioteker 389.
- Biblioteksvæsen 208, 211 f.
- Bidstrup Hospital 6 f.
- Bidstrup, Professor 228, 404, 510.
- Bierfreund, Herredsfoged 11 f.
- Bille, Familie 370; — Albret 383; — Anders 74; — Christian 415; — Eske 80, 128; — Rønnow 40.
- Billedhuggere 215, 393, 415, 457 ff.; — skærere 217, 222 ff., 233 ff., 358—365, 387, 413, 462, 506, 549 f.
- Billenstein, Etatsraad 399.
- Billum Sogn 220.
- Birch (Birck), Andreas, Bisp 335; — Carl Chr. L., Præst 132, 140; — Jørgen, Byskriver 615.
- Birkelse 218.
- Birkerød. Kirken 411, 521.
- Birket Kirke 216.
- Bislev, Andreas 409.
- Bispegaarde 503, 515, 534.
- Bisper 78, 115 f., 118 f., 123, 142, 144 f., 170, 200, 207, 220, 232, 302, 308, 335 f., 397, 418, 428, 430, 501, 512, 604, 616 f., 620—625, 637.
- Bisted, Skoleholder 146.
- Bjerg, Axel, Lærer 149.
- Bjergager Kirke 235.
- Bjergby Kirke 234.
- Bjerre Herred 219, 397.
- Bjørn (Bero), Bisp 115; — Præst 383.
- Bjørnbo, Axel Anthon, Dr. 211.
- Bjørnsholm Kirke 406.
- Blattenperler 564.
- Blenstrup Kirke 218.
- Bles- (Bleis-) Blegmose 93.
- Blichfeld, Familie 218.
- Blinkenberg, Musæumsinspektør 404.
- Bloch, Jens, Bisp 335 f.; — Tønne, Bisp 145; — V. 510.
- Blondell, Mad. 579.

- Blume, Henrik 583.
 Blumenberg, Henning Georg, Kirurg 474; Hustru: Frederikke Louise Gundelach.
 Blædel, Verner Ludvig, Præst 73, 112, 132, 135 f., 138, 140.
 Bodendick, Johan Christian, Livkirurg 476, 485.
 Bodil Kjeldsdatter 60; — Pedersdatter 59.
 Bodilsker Kirke 216, 228, 512.
 Boe Hansen 42.
 Boeslunde Sogn 392, 532.
 Bogaard, se Follesledgaard.
 Bogense Kirke 521.
 Boghandlere 226, 399, 534; — samlinger 382; — trykkere 188, 335 ff., 362, 509.
 Bogø 252.
 Bohlert, Georg, Barber 469, 472; Hustru: Sofie Hofgaard.
 Boisen, Peter Outzen, Bisp 336.
 Boje, Familie 206.
 Bojesen, Slægt 206.
 Bomandsholm (Bomoseholm) 92.
 Bomosehøj 92.
 Bomside 493.
 Bonderup, se Lerkenfeldt.
 Bondeskikke 547 ff.; — syning 325; — vævninger 528.
 »Bonegraces« 57.
 Bongars, Jaques 300.
 Bonsack, Gerhard Jochumsen, Rektor 620.
 Borch, Bork, Adr. 307; — Chr., Arkitekt 227, 510 f., 517; — Martin, Arkitekt 531.
 Borgruiner 407 f.
 Boringholm 228, 407.
 Bornholm 10, 15, 216, 253 f., 393, 533.
 Borre, Anne Kirstine 145.
 Borre Kirke 532; — bakke 228; — by 503; — vang 398.
 Borri, G. F., Guldsmager 467.
 Borup-Kimmerslev 392.
 Boye, Nikolai, Admiralitetskirurg 470.
 Brahe, Falk 127; — Jørgen 74, 97 f.; — Knud 197; Hustru: Margrete Lange; — Sofie 307; — Steen 241, 520; — Tycho 51 f., 297 ff., 302, 307.
 Brahesborg 74—77, 94, 98.
 Brahetrolleborg 394.
 Bramminge Kirke 406.
 Brande 339—357, 396, 535.
 Brandorff, Kæmner 226.
 Brandryttere 569.
 Brandt, Brant, Hans 224; — Jens Larsen, Hofkirurg 479.
 Brarup Kirke 232 f.
 Brasch, Mathilde W. 127; — ? 127.
 Brattingborg 432.
 Braun, Simon Gotfred, Kirurg 474 485.
 Bredenberg, Anders, Provst 612 f.
 Bregninge Kirke 520; — Sogn 245.
 Breitendick, Fr. Chr., Organist 172 f., 175—182.
 Breum, Slægt 525.
 Brevien 598.
 Brieghel, Johan Frederik, Livkirurg 476, 485.
 Brilller 527.
 Brinck, Iver, Præst 384.
 Brochmand, Enevold, Borgm. 501; — Jesper, Bisp 501.
 Brochmannske Loft 501 f.
 Brock, Eske 364.
 Brockenhuus, Johan 77; — Laurits 101.
 Brodeeng, se Krogseng.
 Broe, Skolelærer 526.
 Brohm, V. C., Kirurg 157.
 Brokholm 407.
 Brolund, Præst 19.
 Bruhn, se Bruun.
 Brummer, Arkitekt 531.
 Brunskjær 99.
 v. Brunsvig, Henning, Borgmester 634 f.
 Brus og Tørrild Herred 219.
 Bruun, Bruhn, Charlotte Amalie 479; — D., Kaptajn 404, 510; — Henrik, Livskytte 479; — Johanne C. 89; — Johanne Sofie 479; — Jørgen Larsen, Skræder 81 f.; — Malthe, Amtsforvalter 68.
 Bryggere 68, 176, 212 f., 390, 531.
 Brylle Kirke 411.
 Bryllupsudstyr 551—590.
 Bryske, Ejler 78.
 Brystdug 538.
 Brændevinstøj 207.
 Brøndum-Nielsen, Mag. 204.
 Buch, Hedevig Fr. 144.

- v. Buchwald, F., Kaptajn 383; —
 Johannes, Livbartskeer 470, 478,
 485.
 Buderup Kirke 231.
 Buhl, Peder 206.
 Bukkekjær 77.
 Bul 541.
 Bulhuse 211, 403.
 Bull, Gregers 124.
 Bundtilje 29.
 Bunkeflod, Peder Hansen, Degn;
 143; Hustru: Anne Sophie Dines-
 datter.
 Buntzen, Slægt 206.
 Burmester, N. 240.
 Bursø. Fattighuset 503.
 Buskernes Stykker 100.
 Bussart, Martin 432.
 Butterup Kirke 550.
 Buur, Slægt 525.
 Buus, Jokum Fr., Brygger 68.
 Bygmestre, se Arkitekter.
 Bygningshistorie 24—44; — kunst
 380.
 Bykongen 290.
 Bülow, v. Bülow, E. H., Kammer-
 junker 68; — Hedevig 473; —
 Jochim 29; Hustru: Else Grubbe;
 — W. F., Kirkeværg 453.
 Byrum Kirke 413 f.
 Bysens Tegn 258—263, 265, 271.
 Büsing, Claus 88.
 Byssens Krog 75.
 de la Bussière, Noel, Kræmmer 582.
 Bäckström, Cand. 404.
 Bælt-Færgesart 532.
 Börger, Johan Henrik, Bartskeer 481.
 Børkop Mølle 383.
 Børnehospitaler 384.
 Børns, Able 362.
 Børup, Morten 382.
 Bøssekrog 99.
 Bössel, Kirurg 472.
 Bøssemagere 452; — mestre 262.
 Capiion, E. 389.
 Carduinus, ? 302.
 Carl Gustaf 340; — dsk. Prins 481;
 — Prins af Hessen 175, 482;
 Hustru: Louise.
 Carlsen, Calsøn, Emmy 532; — Mag-
 dalene Christine 70.
 Caroline, Karoline, Mathilde, dsk.
 Dronning 473; — Graves 383.
 Carolinekilde 80.
 Carron, de Carron, Noël, Agent
 489 f.; — Willom, Hatstofferer
 489.
 Cartenperler 564.
 Casimir, Hertug [af Pommern?] 296 f.
 Castan, Claus, Præst 415.
 Castberg, Mikael, Kirurg 483.
 Castenschiold, C., Kammerherre 503;
 — H., Hofjægermester 221 f., 229,
 408.
 Catharine, russisk Kejserinde 483.
 Cederblom, Gerda 226.
 Charlotte Amalie, dansk Dronning
 559; — Frederikke, Prinsesse 484.
 Christen Madsen, Smed 461 f.; —
 Mogensen 614; — Pedersen, Gaard-
 ejer 78; — Sørensen 160; —
 Kusk 161; — Pottemager 28; —
 Snedker 459 f.; — Stodderkonger
 272.
 Christence, Kjeld Juels 234.
 Christensen, Birthe 91; — Chr., Pro-
 tokolfører 509 f.; — Christen 68;
 — Christen, Foged 68; — Hans,
 Borgmester 234; — J. V. 226,
 510.
 Christian II 306; — III 48, 308;
 — IV 51, 55, 192, 296 f., 402,
 489, 534; — VI 70; — VII 474,
 483; — VIII 16 f., 483 f.; —
 udvalgt Prins 186, 189, 191, 589;
 Hustru: Magdalene Sybilla; —
 Hertug 199; — Andersen 95; —
 Hansen, Tolder 102.
 Christianshavn 531; — Mikkel Vi-
 bes Gaard 501; — Strandgaard
 531.
 Christiansø 216.
 Christopher, Christoffer, Jørgensen
 164; — Nielsen 82, 84, 109; —
 Trundsen 366 f.; — Greve 437.
 Chur, Kur, Jacob 614, 635.
 Cibber, Cai, Billedhugger 415.
 Ciborier 209.
 Cividale, Musæet 404.
 Claudi, Johanne Sofie 479.
 Claudi-Hansen, A. S., Arkitekt 518.
 Clausen, Johannes, Præst 132; —
 Renteskriver 43.

- Clausholm 218, 383.
 Clément, A. 510.
 Clemmensen, Mogens, Arkitekt 216, 226 f., 229, 404.
 de Clerque, Johan Adolph 614; Hustru: Karen Werchmeister.
 Colding, A., Arkitekt 404; — Provst 122.
 Colsmann, Johannes, Hofkirurg 476, 485.
 Colstrup, Slægt 206.
 Comentgen 566.
 Conradi, Johan Gotfred, Hoftandlæge 477.
 Crüger, Simon, Livkirurg 472, 485.
 Cylinderperspektiv 225.
- Dahl, E., Pastor emer. 510; — F. P. J., Professor 629.**
 Dahlerup, Slægt 525.
 Dalhem Kirke 376.
 Dall, Jørgen, Sadelmager 572.
 Dalum Kloster 88.
 Danefæ 400, 500.
 Danmarksbeskrivelse 247—255.
 Danmarks Folkeminder 547.
 Danneskjold-Samsøe, Chr., Lensgreve 520; — Frederik, Greve 347; — Kn., Greve 515; — Lensgreve 226.
 Dans 380.
 Danserinder 213.
 Dansk Folkemindesamling 380; — historisk Fællesforening 204, 380, 524.
 de Danzay, Charles, Gesandt 300 ff.
 Dargigny, Kræmmer 579.
 Daubjerg 218.
 Decimanter 242 f., 245 f.
 Degn, Esben Hansen 384.
 Degne 98, 139—146, 384, 508, 510; — historie 384; — rente 141.
 Dejbjerg 220; — Kirke 397.
 Demmin 426.
 Desmercières, Johan Henrik, Gehejmekonferensraad 68.
 Dewitz, Frants Joakim, General 87 f., 103.
 Dibler, Michel 120.
 Didrik Madsen 198, 201.
 Dimmelugen 181.
 Dinesen, Lars 383.
- Dinsen, Cathrine 97; — Hans, aar) ejer 97 f.
 Dirchsen, Dirch 392.
 Diskesie 93.
 Ditmarsken 54 f.
 Djørup, Slægt 526.
 Domherr 70.
 Donna di casa 62.
 Donsbjerg Dild 75.
 Dragter 536—546.
 Drejø 2 f.
 Drederup Voldsted 518.
 Dreyer, Christian 363; — Claus, Købmand 362; Hustru: Abele Børns; — Elena 363; — Hans, kgl. Billedskærer 217, 358—365; Hustruer: Catharina Kruse og Anna Martens; — Heinrich 363; — Jørgen, Chr., Købmand 126; — Margaretha 363; — Maria 363; — Peder, Barn 363; — Peter, Købmand 362; Hustru: Margreta Tapen; — Peter Præst 359, 361, 363 ff.
 Dronning Charlottes Sund 593.
 Dronninglund 533.
 Drud, Jens 80; — Rasmus, Kirkeværg 121, 125; — Rasmus Simonson 83 f.; — Simon, Gaardmand 83.
 Drudgaard 82 ff.
 Due, Ole 414.
 Duge 507 f.
 Dugny 435.
 Dunemose 100.
 Dungsbjerg 77.
 Dybe Gyde 93.
 Dybvad, Jørgen, Prof. 301 f.
 Dyrehaven 531.
 Dyrhauge, O., Ingeniør 400.
 Dyrslæger 524, 533.
 Dysseldorph, Christine Margretha 69 f.; — Friderica Sophia 67 f.; — Sophia Amalie 67 f.
 Dækketøj 486—499.
 Dødedans 411.
 Døgtemus 93.
 Døllefjelde Sogn 245.
- Ebberup, Ebdorpp, Ebedroppe 80; — Skole 148.**
 Eberhard, Johan Wolfgang, Livbartskær 479.

- Echsted, Johan, Kirurg 484.
 Edvard III af England 490; —
 Bekenderen 489.
 Egebæksvangs Voldsted 228.
 Egede, Slægt 526.
 Egekjærshøj 92.
 Egenæsborg, se Vaalse, Borrebakken.
 Egeskov Marked 533.
 Egeslevmagle 526.
 Eggebrecht, Tomas, Renteskriver 583.
 Eggers, Didrik, Raadmand 614, 616;
 — H. 626; — Johan, Borgmester
 614.
 Egholm, Slægt 389.
 Eichel, J., Landfysikus 157.
 Eickstädt, Eichstedt, H. H., General
 399, 526.
 Eising Kirke 523.
 Elbusch, Ellen 70; — Thomas 70.
 Elisabeth, Lisbeth, Dronning af Eng-
 land 294 f., 490; — Hertuginde
 af Brunsvig-Wolffenbüttel 50; —
 Anders Nienborgs 60 f.
 Ellested Sogn 19 f.
 Elmelunde Kirke 427, 532; — Kirke-
 gaard 393.
 Else, Jørgen Statius'es 59 ff.
 Elysin, Gregers Pedersen, Provst 133.
 Eneborg (Eigne Borig) 92.
 Enevold, Enevold, Poulsen, Kirke-
 værge 120; — Natmand 77.
 Engel, Johanne 481; — Peter, Ba-
 der 481; Hustru: Karen Jensdatter.
 Engen i Kasmosen 99.
 Engestofte Sogn 245.
 Epitafier, se Mindesmærker.
 v. Erbach, Greve 90.
 Erdal, se Ardal.
 Erdmuthe Sofie, sachsisk Prinsesse
 553.
 Erik af Pommern 446; — Klipping
 506; — Menved 224, 410, 418;
 — Plovpenning 222; — Christof-
 fersen, Prins 418; — Andersen
 sen 94.
 Ermandinger, Herman, Drabant 572.
 Erritsø 219.
 Ertholm 254.
 Eskelund 394.
 Eskild, Bisp 115.
 Eskildsø 407.
 Esrom Kloster 367.
 Eton, Anne Marie 469; — Thomas,
 Jagtbarber 468 f., Hustru: Anne
 Marie . . .
 Ettrup, Prokurator 98.
 Evangelisttegn 221.
 Evers, Margrethe 468.
 Ewald, Enevold, Præst 384; — J.,
 Digter 206, 391, 525.
 Exlibris 212.
 Faaborg Helligaandskloster 386.
 Faarevejle Kirke 392, 411, 520.
 Faber, H., Landbrugskonsulent 404,
 415; — Bisp 123; — Bogtrykker
 335 ff.
 Fabritius, Lucas, Købmand 173, 175.
 v. Falcke, Otto, Direktør 529.
 Farre Kirkeruin 227.
 Farvere 335 f.
 Fattigfogder 265 ff.; — forsørgelse
 241—293; — huse 503.
 Fausing Kirke 387, 528, 534.
 Faweiti 594.
 Federsen, Lilli 510.
 Fejlberg, H. F., Folklorist 207, 317 ff.
 Felding, Svend 535.
 Fenger, Christian, Livkirurg 476, 485.
 Ferdinand, Prins 483.
 Ferring Kirke 411, 414, 522.
 Ferslev Kirke 523.
 Fielde Sogn 245.
 Figaros Giftermaal, Skuespil 337.
 Fincke, Caspar, Kunstmed 528.
 Fischer, Fisker, Cathrine 97; —
 Jørgen 163; — Murmester 221.
 Fiskebæk 93.
 Fiskekjærs Skift 77.
 Fisker, se Fischer.
 Fiskeri 526.
 Fjand Kirke 397.
 Fjelstrup, A., Forfatter 226.
 Fjennesleville Kirke 411.
 Fladekjær 91.
 Fladekjær (Fladeled, Flageled) 99.
 Fladekjær (ved Fladeled) 99.
 Fladtoft, (Flagetofte) 92.
 Fleck, Henrik (Balthasar?), Livbart-
 skær 470.
 Fledekjær 92.
 Flores Jakobsen 195, 200 ff.; Hustru:
 Kirsten Jensdatter Hvass.
 Foerdal 100.

- Folkedanse 381; — karakter 208; — maal 380; — mindesamlingen 226; — musæet i Lyngby 403 f.; — oplysningselskabet 226; — æt 381.
- Folklore 205—208, 380 f.
- Follesledgaard, (Bogaard) 99.
- Foreningen af 3die Dec 1892 210, 213, 226, 391, 404; — til gamle Bygningers Bevaring 229, 394, 396, 518; — til Københavns Forskønnelse 531.
- Formentreaux, Cathrine 466.
- Fortidslevninger 226—231, 366—379, 387, 401, 406 ff., 410, 506, 531.
- Foss, H., Professor 399.
- Fotografer 226, 404.
- Framlev Kirke 506.
- François Ferd. P. L. M., Prins af Joinville 18.
- Franklin, John, Guvernør 593.
- Fredericia 219.
- Frederik II 48, 51, 55, 294, 308, 367, 391; — III 225, 553, 583; — VI 397, 483; — VII 17—20, 23, 216, 396, 483; — VIII 416; — Arveprins 482; — Christian, Hertug af Brandenburg-Kulmbach 482; — Ernst, Markgrev af Brandenburg-Bayreuth 482.
- Frederiksberg 389; — engen 531 f.
- Frederiksborg 48 f., 176, 307 f.; — Lærde Skole 352, 608; — Nationalhistorisk Musæum 529.
- Frederiksgave Gods 72, 82 ff., 87 f., 90, 92, 94, 102, 106.
- Frederikshaab 383, 396.
- Frederikshavn. Krudttaarnet 217.
- Frederikslund 99, 386.
- Frederiks Sogn 396.
- Frederiksværk 214; — Skolevæsen 526.
- Frederiksværks og Omegns Sparekasse 214.
- Fredlysniger 230, 518 f.
- Freire, Ramon 600.
- Fridericia, J. A., Professor 382.
- v. Friesen, Kammerherre 583.
- Friis, Eggert 129; — Esborn 123; — Jesper 517; Hustru: Anna Hvide; — Johan, Kansler 78, 503; — Niels, Kantor 129; — Niels, Lensmand 310; — Sophia 125; — Sofie Amalie 402.
- Fritz, M. B., Arkitekt 404.
- Frode den Frøkne, Konge 261.
- Frohne, J. W., Murmester 210, 488.
- From, Th. 526.
- Frost, L. A. 607.
- Frydensborg, 228, 308.
- Fughl, Brygger 176.
- Fuglsbølle Sogn 11.
- Fund, 62, 138 f., 208 f., 213 ff., 218, 222—225, 228, 366—379, 385, 398, 400 ff., 408, 411, 500, 503 f., 511 f., 532, 534.
- Funder, Enkepastorinde 508.
- Furhoerne 396.
- Fyns Stifts patriotiske Selskab 394.
- Fælles Bjerge 75.
- Færgemænd 383.
- Færøerne 397.
- Færøs Landbokommission 397.
- Færøvæve 403.
- Føenbo, Lauritz 27.
- Førslev Kirke 415.
- Førster, Caspar, Kapelmester 583.
- Føvling Sogn 397.
- Gaalen 92.**
- »Gaasefod« 100.
- Gabel, Christoffer, Statholder 553, 560.
- Gabrieli, Giovanni 192.
- Gad, Jørgen 207; — Jørgen, Kirurg 480; — Peder Nielsen, Herredsfoged 215.
- Gadbjerg Kirke 236.
- Gademose-Agre 100.
- Gadenavne 213.
- Gadsted Sogn 245.
- Galskyt, Slægt 526, 534.
- Galten Kirke 520.
- Gamborg, A. 389.
- Gammel Estrup 396.
- Gamle Skivehus 534.
- Gammelgaard 100.
- Gammelkøgegaard 532; — Kirke 447, 452.
- Gamst, H., Klokkestøber 112; — I. C., Klokkestøber 112.
- Gamtøfte Kirke 119.
- Gangemose 93.

- Gangstader 121.
 Ganø Slotskirke 514, 522.
 Gautier, Kræmmer 578 ff.
 Gayot, Kræmmer 569, 572.
 Gedde, se Gjedde.
 Geddeshoved 310.
 Gehrs, Andreas Henrik Fr., Kirurg 484.
 Generalbygmestre 179.
 Gerhard, Greve 410.
 Gersdorf, Gersdorpf, Frederik, Generalmajor 102; — Magda 403.
 Gersdorfske Gravkapel 403.
 Gertrudskapeller 446 f., 452.
 Gesandt, 296, 300 ff., 306, 567, 571, 574, 577, 579 f., 582.
 Gevert, Jokum, Bager 70.
 Giese, Amtmand 43.
 Giesemann, Johan Henrik Vilhelm, Hofkirurg 476, 485.
 Gislev Sogn 19 f.
 Give Kirke 520.
 Givskud Skole 526.
 Gjedde, Gedde, Ane 207; — Ove, Lensmand 29 f., 39.
 Gjedekjærshole 92.
 Gjellerup, S., Underbibliotekar 208.
 Gjellerup Kirke 401.
 Gjerding, Klaus, Forfatter 534.
 Gjerlev Kirke 519 f.
 Gjesten Sogn 397.
 Gjettrup Kirke 401, 416.
 Gjorslev Kirke 215.
 Gjøe, Markus, se Gøye.
 Glahn, H., Arkitekt 226.
 Glarmestre 27 f.
 Glasmagere 387.
 Glud, Søren, Bisp 620; — Søren, Rektor 620.
 Gløerfeldt, Kateket 98.
 Godrum 212.
 Gotland 254.
 Grabow, Oberst 413.
 Gradener, D. H., Klokkestøber 236, 416.
 Grahn, Lucile, Danserinde 213.
 Gram, Bille 208.
 Grammaner 331.
 Grandebreve 383.
 de Grave, JanAlbert, Klokkestøber 181.
 Gravhøje 73, 92 f.; — kister 385; — minder 391; — skrifter 533.
 Gravshøj (Gravnhøj) 100.
 Gregorius Guldsmed 259.
 Grimshøj 92.
 Grinderslev Kirke 200; — Kloster 200 f.
 Grisekjær 77.
 Grosmann, Marie 469.
 Grove, Gerh. L., Arkivsekretær 208.
 Grubbe, Slægt 415; — A., 626; — Else 29; — Korftz 300; Hustru: Birgitte Laxmand; — Margrete 415; — »Seebele« 415; — Sivert, Lensmand 25 f., 28.
 Grundtvig, N. F. S. 525.
 v. Grünenberg, Apitz 307.
 Grüner, F., Overretssagfører 230; — Herluf Trolle, Kirurg 480; — Præst 155.
 Grunes Gewölbe 404.
 Grædsted Kirke 232, 429.
 Grøftebjerggaard 92; — mose 93.
 Grønland, Andres 600.
 van Grønningen, Mikkell, Billedskærer 235.
 Grønninghoved 403.
 Gudhjem Kapelruin 230; — Kirke 230.
 Gudum Kirke 397; — Kloster 535.
 Guldborg, Slægt 526, 533.
 Guldborggaard 533.
 Guldnakker 330.
 Guldsmede 259, 335 f., 402, 562, 566.
 Gundelach, Frederikke Louise 474.
 Gunhildskorset 386.
 Gurre Slotsruin 531.
 Gustav Eriksen, sv. Konge 306.
 Guvernører 593.
 Gyldenløves Lakaj 382.
 Gyldenstjerne, Axel, Statholder 302; — Knud 522; Hustru: Øllegaard Huitfeld.
 Gylling Kirke 235.
 Gypen 92.
 Günther af Barby, Greve 383.
 »Göglis huul« 133.
 Gøll 249.
 Gørtz (Geertsen), Nicolaj 70.
 Gøze, Ambrosius, Violist 194.
 Gøye, Gøie, Birgitte 200, 391, 531; — Henning 241; — Markus, Gesandt 74 f., 567, 571, 574, 577, 579 f., 582.

- Haaber**, Slægt 526; — Chr. L. 526.
Haandarbejde 385.
Hacquart, Philip, Barber 464 f., 468, 478, 485; Hustru: Christine Vogt; — Philip, Stadsfysikus 464, 466, 478.
Hagemann, G. A., Direktør 127 f.
Hagenskov 76 f., 80, 87, 94 f., 102, 149; — Len 72; — Slot 80.
Hald 407.
Haleben 508.
Halland Kirke 411.
Halse, Dorthe 621.
Halstedkloster 394.
Halvard Gunnarsson, Lektor 196.
Hamborg 55.
Hammerich, Angul, Prof. 226.
Hammershus 228—231, 393, 407, 515.
Hammershøj, Svend, Kunstmaler 222.
Hammerschmidt, Henrich, Karetmager 572.
Hammersmith 14.
Hans, dansk Prins 56; — Andersen 42; — Andersen, Herredsfoged 95; — Bernedssen 102; — Boesen 42; — Hansen, Kirkeværge 121; — Hansen, Provst 101; — Ibsen, Gaardejer 74; — Jacobsen 162; — Jensen 160; — Jensen 161; — Lausen 158; — Lydersen, Præst 232; — Madsen 126; — Michelsen, Provst 131; — Nielsen 162; — Pedersen 76; — Pedersen 161; — Pedersen 162; — Rasmussen 81 f.; — Svendsen 129; — Sørensen, Billedskærer 360; — Billedskærer 462; — Malerdreng 461.
Hansen, Anders 114; — Birthe 91; — C. F., Arkitekt 210 f., 213; — C. Tage, Frue 399; — Chr., Arbejdsformand 224, 400; — Chr., Sogneraadsmlem 4; — C. E., Præst 8 f.; — E., Tømrer 226; — F. C. C., Arkitekt 226, 404; — F. F., 206; — Jørgen 111; — Mads, Gaardmand, 110, 113; — Mathilde W. 127; — O., Bager 215; — Entreprenør 502; — Præst 510.
Harald Kesja 400.
- Haraldskjær Fabrik** 535.
Harboe, Christine, Gehejmaraadinde 396; — F. C., Arkitekt 512.
v. d. Hard, Richard 365.
Hareben 316.
Harghille, se Hellesø.
Harhoff, Conrad, Fuldmægtig 353 f., 393.
Harmand Guldsmed 259.
Harpøth, Slægt 535.
Harre Herred 218.
Harritslevgaard 533; — kirke 400.
Hartvig, Frederik Christian, Rejsekirurg 476; — Johan, Trompetter 90.
Hatstofferere 489.
Hattemagere 269.
Hatting Kirke 397.
Hau Land 93.
Hauning, Th., Arkitekt 511.
Haupt, R., Konservator 226.
Hausche, Jørgen, Smed 461 f.
Haxthausen, v. Haxthausen, Gregers, Greve 348 ff.; — Just Falk 584; — Sophie Elisabeth, Hofjomfru 583.
Häusser, Brigadér 45.
Hedebomænd 536—546; — syning 532.
Hedegaard, J., Kaptajn 232.
Hedeselskabet 509.
Hedvig Eleonore, sv. Dronning 465.
Hee Kirke 220, 397.
Heerfordt, Lorentz, Præst 630; — Præst 625, 630.
Heggelund, Hans Frederik, Rektor 603, 617, 620.
Heine, Axel, Læge 510.
Heise, P., Komponist 388.
Helgener 64; — krøniker 381.
Helle Pedersdatter 621.
Hellehutterne 100.
Hellestrup 343, 346.
Hellesø (Harghille) 220.
Hellig Anders 384, 392.
Helms, Henrik Steffens 383.
van Helsingden, Mathilde W. 127; — ? 127.
Helsingborg Slot 49, 51, 54.
Helsingør 59, 295, 302 f., 391, 531; — Færgestræde 230, 409; — Hansenske Palais 391; — Karmeliter-

- sygehuset 391; — Olai Kirke 391, 531.
 Hemming, Skinder 462.
 Hemony, Franz, Klokkestøber 181; — Peter, Klokkestøber 181.
 Hempel, C., Kirurg 157; — Præst 82.
 Hennings, Poul, Overretssagfører 204 f.
 Henningsen, Jens, Gaardejer 78; — Maren 126.
 Henrik, Henrich II, Prins af Oranien 491; Hustu; Charlotte Montmorency; — VIII af England 487, 490; — XXIII af Reuss 503; Hustru: Beate Hinricha, Baronesse af Söhlethal; — Julius, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel 50; — Lauritzen 202; — Sandersen 635 f.
 Henriksen, Poul, Lærer 384.
 Herbst, C. F., Direktør 211; — Frk. 510.
 Herelles, Jaques, Hofbarber 470.
 Herfølge, Kirken 430.
 Herlufsholm 510, 512; — krusifixet 386.
 Hermansen, C., Kaptajn 222.
 Hermens Land 75.
 Herold, Magda 403.
 Herredsundersøgelser 227, 405 f.
 Herridslev Sogn 245.
 Hersleb, Bisp 604, 616 f.
 Hertz, Bisp, 207, 220, 397.
 Hertzog, Billedhugger 457.
 Hestbech, Slægt 526.
 Hestekjær 92.
 Hexeprocesser 384.
 v. Heyde, Georg Henrik, Jagtkirurg 475.
 »Hiertesteenskift« 133.
 Hildebrandt, Hildebrand, Forpagter 85 f.; — Rigsantikvar 376.
 Hillerslev Herred 395; — Kirke 534.
 Hillerødsholm 367.
 Himmelev Kirke 522.
 Himmerlands Rakkere 395.
 Hind, Peder Jensen 378 f.
 Hindborg Herred 534.
 Hintze, Adam, Jagtbarber 473, 475.
 Hirschsprung, Bernhard 211; — Heinrich 211.
 Hirtznack, Anna 90; — Salomon Jakobsen, Kapellan 133, 139.
 Historie 381—384.
 Historisk Samfund for Aarhus' Stift 512.
 Hjortholm 199.
 Hjort Nielsen, H. 510, 524.
 Hjortshøj Kirke 432.
 Hobartown 593.
 Hobro 396.
 van Hoeelum, Dirk 175.
 Hoffmann, de Hofman, Hans 219; — Johan Volkmar Tobias, Livkirurg 471 f., 485; — Stephen Frederik Jakob, Rejsekirurg 476.
 Hofgaard, Peder 469; Hustru: Dorothea Nobel; — Sofie 469.
 Holberg, L., Dr. jur. 524; — Ludvig, Digter 183 f., 339 f., 382.
 Holberg, Baroni 341, 347, 355.
 Holbæk 603 ff.; — Gaden: København 263; — Kirken 233, 392, 610, 613; — Latinskolen 603—638; — Sortebrødrekløstret 230, 532, 606; — Vagthuset 517.
 Holbæk Stadsret 215.
 Holbæk, Rasmus Pedersen, Præst 550.
 Holbøll, H. J. 206.
 Holck, Detlev 25; — Inspektør 404.
 Holckenhavn 216 f., 229, 358 ff.; — Slotskapellet 358.
 Holckenhavnmesteren 358—365.
 Hølegaard 80, 85 f., 88.
 Holeisen, Johan Bartholomeus d. Æ. 566.
 Hollufgaard 533.
 Hollænder, Mathias, Rejsebarber 475.
 Holm, Edv., Professor 215, 525; — J. J., Boghandler 399; — Jeppe 83 f.; — Knud Tommerup, Præst 158; — P., Translatør 226, 510; — Viggo, Kordegn 508, 510; — Volf Godske, Præst 158.
 Holmegaard 83, 85 f.
 Holmer, Carl Frederik 483.
 Holmgaard Voldsted 518.
 Holm-Hansen, Forfatter 206.
 Holmstrup Kirke 432.
 Holstein, Ulrik Ad., Storkansler 237—240.
 Holstein Ledreborg, Lensgreve 215.

- Holstenshus 360.
 Holten, Slægt 526.
 Hondorf, Frederik 415; — Sten 415;
 Hustru: Margrete Grubbe.
 Horne Præstegaard 230.
 Hornemann, Chr., Maler 387; —
 G., Landsarkivar 204, 524.
 Hornskeindustri 397.
 Hornsyld, Jens, Præst 115, 132, 140.
 Horsens, Borgergade 400; — Claus
 Courtsens Gaard 219, 535; — Kirke
 219, 534; — Musæet 510.
 Horslunde Præstegaard 408.
 Horsvaldsgyde 93.
 Hospitaler 6 f., 76, 218, 384, 391,
 406, 533.
 Hostrup, C., Digter 384.
 Hoveri 526; — kontrakter 383; —
 lister 383.
 Hovgaarden 96 f.
 Hovgaards Mose 100.
 Hude, Kr., Fotograf 226, 404.
 Huitfeld, Øllegaard 522.
 Humble Sogn 6 f.
 Hundegalskab 527.
 Hune Kirke 404, 411.
 Hunesø 228.
 Hunseby Kirke 406 f.
 Hurup Runesten 217.
 Huseby Sogn 245.
 Hvalfangst 591—602.
 Hvalsøe, Hans Valentin, Skræder 147.
 Hvammur Kirke 401.
 Hvas, Hvass, Familie 199; — A.,
 Overretssagfører 399; — Hans
 584; — Jens 195—203; Hustru:
 Sophie Urne; — Kirsten Jensdat-
 ter 195, 200 ff.; — Lauritz 199;
 — Markvard 199; Hustru: Maren
 Jensdatter; — Melchior 195, 199,
 201 f.; Hustru: Abel Akeleye; —
 Sofie 199.
 Hveen 51 f., 297 f.
 Hvide, Anna 517.
 Hvitfeld, Arild 236, 294, 301, 309;
 — Ivar 206.
 Hygum Kirke 414 f.
 Hyllinge Kirke 505 f.
 Hækkerup, Lars 383.
 Hæstrup Kirke 235.
 Häusser, Generalbygmester 179.
 Høe, Morten 202.
 Høeg, Høg, Eiler 399; Hustru: Else
 Krabbe; — Peter, Herredsfoged
 414.
 Højby Kirke 231, 403, 415.
 Højelse Kirke 434 f.
 Højerup Kirke 215.
 Høje Stene 77.
 Højstenshus 77.
 Høm Kirke 413.
 Hønborg 535.
 Hønneborg 124.
 Hørmedest Kirke 235.
 Hørning Kirke 221.
 Hørsholm 531.
 Hørup Kirke 523.
 Høstgaard, Holger, Gaardejer 518;
 — Karen 518.
 Høyer, Cornelius, Maler 387.
 Iglekjær 77.
 Iglekjær 99.
 Iglekjær 100.
 Ikigeit, Nordbokirkegaard 401.
 Ildebrande, se Brande.
 Illum, A. C., Grosserer 502.
 Implantation 312.
 Inderøn 324, 538.
 Ingegerd, Grevinde af Regenstein
 384, 392.
 Ingeshøj 92.
 Ingwersen, I., Arkitekt 408, 514.
 Innocens IV, Pave 221.
 Instrumentister 186.
 Instrumentmagere 384, 402.
 Inventarier 25 f., 124 f.
 Ipsen, Ole Carl, Præst 132, 137.
 Isefjorden 391.
 Ishøj Kirke 522.
 Istandsættelser 232, 235.
 Iver Andersen 634 f.; — Andersen,
 Justitsraad 415; Hustru: Margr.
 Elisab. Rosenvinge.
 Iwer, Friderica Sophia 415 f.
 Iversen, Arkitekt 510.
 Jakob, Jacob, I af England 490; —
 VI, skotsk Konge 50; — Albret-
 søn, Præst 129; — Jensen, Raad-
 mand 615; — Lukassøn, Hører,
 607, 630 f.; — Madsen, Bisp,
 115 f., 119; — Madsen, Borgme-
 ster 127; — Tamsen, Maler 235;

- Kleinsmed 27; — Ærkebisp 117.
- Jakobsen, Jacobsen, Carl, Brygger 390, 531; — D., Hofsignetstikker 399; — Helge 390; — J. C., Brygger 212 f.; — Vagn 390; — Arkitekt 510.
- Jandrup Sogn 220.
- Janssen, Abraham, Barber 478 f.
- Jansz, Quiriin, Væver 492.
- Jarre, Skræder 578.
- Jegindø Kirke 406.
- Jellinge Kongehøje 527.
- Jens Andersen, Gaardmand 145; — Hansen 76; — Hansen 161 f.; — Hansen, Provst 119, 131; — Jensen 126; — Lassen 240; — Nielsen, Præst 129; — Pedersen 92; — Rasmussen 138; — Rasmussen 161; — Svendsen 95.
- Jensen, Anders, Dragon 111; — Anne Kirstine 145; — Carl, Sognefoged 98; — Chr. Axel, Museumsassistent 204, 227, 399, 453, 511, 528; — Gregers, stud. med. 64; — Hans, Hører 630; — J. 626; — Jens, Raadmand 222; — Jens Espersen, Gaardejer 230; — Jørgen 104; — Kirsten 105; — Marius, Boghandler 534; — P., Dyr læge 524, 533; — Søren, Skoleholder 145, 147.
- Jep Christensen 202; — Jensen 77; — Værkmester 124.
- Jerløs, Hans Pedersen, Rektor 618.
- Jespersen, Slægt 395.
- Jetsmark Kirke 231 f., 523.
- Jettatura 320.
- Johan, sv. Konge 306; — Georg II, sachsisk Kurfyrste 551; — Georg III, Kurfyrste 551—590; — Goritzen, Væver 494 f.
- Johanne Hansdatter 467.
- Johannes, Bisp 118.
- Johansen, Sagfører 510.
- Johnsson, J. V. S., Læge 226, 510.
- Jokumsvad 92.
- Jonge, Elisabeth, Bademoder 478.
- Jordskælv 103.
- Jost Jespersen, Degn 141.
- Jude, Niels, Borgmester 78.
- Juel, Juul, Carl, Gehejmerraad 343, 346 f.; — Herman 236; — Jens, Maler 387; — Kjeld 234; — Maren 236; — Niels Christopher, Præst 134; — Niels Sass, Kapellan 134; — Peder, Kapellan 134.
- Julerente 332.
- Juliana Helena 169.
- Juliane Marie, dansk Dronning 480.
- Jungshoved Kirke 24, 44; — Slot 24—44.
- Justinus, Johan Ernst Christoph, Livkirurg 482.
- Juvelerere 473.
- Jydebat 248, 250.
- Jürgensen, Slægt 206.
- Jægeramuletter 384.
- Jærnovne 387.
- Jørgen, Prins 43, 481; Hustru: Anna af England; — Andersen 88; — Christensen 103, 126; — Christensen 150—171; Hustru: Maren Rasmusdatter; — Christian Olsen 153 f., 171; — Christophersen 90, 126; — Hansen 158 f.; — Hansen, Gaardejer 91; — Laursen 91; — Marcussen, Kapellan 133, 139; — Fisker 163; — Superintendent 130.
- Jørgensen, Hans, Borgmester 535; — Hans, Dragon 111; — Lorentz, Billedskærer 234, 549; — Peder, Sogneraadsmlem 4; — Poul Chr., Godsejer 503.
- Kaals Mølle 71, 97.
- Kaas, Jens 197; Hustru: Margrete Lange; — Jørgen, Lensmand 30, 40; — Niels, Kongens Kansler 296, 300, 302, 306; — Lieutenant 90.
- Kaastруп Kirke 534.
- Kakler 402.
- Kakortok, Kirkeruin 226.
- Kalkkreutzske Stiftelse 341, 346 f., 349.
- Kalkmalerier 108, 231 ff., 410 f., 517, 519 f.
- Kallundborg 516; — Bymurene 407; — Kirken 392, 410, 425, 460, 532; — Lindegaarden 215, 231, 410; — Musæet 231; — Schouske Gaard 409 f., 518; — Skolen 605.

- Kalvekjærdsdel 77.
 Kalvø Cistercienserkloster 512.
 Kalø Ruin 506.
 Kamp, Jens Christensen, Degn 139 f.,
 143 f.; Hustruer: Catharine Klin-
 genberg og Hedevig F. Buch.
 Kanoffsky, Frk. 583.
 Kanslere 78, 101, 237—240, 296,
 300, 302, 306, 503, 553.
 Kantorer 129.
 Kapellaner 130—134, 137—141, 152,
 158, 616.
 Kapeller 213 f., 358, 394, 399, 403,
 406, 415, 419, 446 ff., 452, 533;
 — mestre 583.
 Kapelsmark 77.
 Kappelskov 368.
 Karel Thiessen, Forvalter 493 f.,
 499.
 Karen Karinne Eylers 95; — Jens-
 datter 481; — Ole Snedkers 312 f.,
 315 f.
 Karetmagere 572.
 Karleby-Voldby Præster 384.
 Karleby-Voldstrup Sogn 396.
 Karlin, G. I., Intendent 226, 510.
 Karlslunde Kirke 392.
 Karoline, se Caroline.
 Kartoffelsyge 1—23.
 Karup 218; — Kirken 218, 230,
 416, 505.
 Kasmose 100; — Høj 99.
 Kateketer 98.
 Kedelbødere 28.
 Kegler 587.
 Keiser, Johan Mikael, Bisp 336.
 Keith, George, Jarl 50.
 Kejserkrigen 382, 395.
 Kelleagrene 100.
 Kellinghusen, Farver 335 f.
 Kempe, Peder Jensen, Præst 130 f.
 Kér 74.
 Kernerodorp, Herman 128.
 Kerteminde Kirke 436.
 Kettinge Sogn 245.
 Keyl, Nicolaus, Bogtrykker 312.
 Kielsgaard, Arkitekt 226.
 Kildebrønde Kirke 411.
 Kilde- (Kelle-) marken 200.
 Kilshøjs Agre 77.
 Kingo, Thomas Hansen, Bisp 142.
 Kippinge Kirke 216, 506.
 Kirkebjerg 92.
 Kirker 24, 44, 75 f., 79, 90, 94 f.,
 106—126, 128 ff., 135, 149, 181 f.,
 197, 200, 212—21, 224 f., 227 f.,
 230—236, 264, 300, 308, 339,
 359 ff., 366 f., 376, 385 ff., 390—
 401, 403 f., 406 f., 410—454, 460,
 503, 505 f., 512 ff., 519—523, 528,
 531—535, 550, 606 f., 610, 613 f.,
 640; — gaarde 112, 123, 133,
 139, 236, 387, 393, 401, 445,
 504; — inventar 45, 109—112,
 121, 123, 231—236, 386 f., 396 f.,
 399, 405, 411—416, 448 f., 452,
 520—523, 534; — klokker 236,
 455, 523; — lader 227, 230, 406,
 409, 518, 532; — vægger 74, 76,
 120 f., 125, 453, 637 f.
 Kirke- Hyllinge Kirke 520.
 Kirkens Holm 76.
 Kirketoft 75.
 Kirke-Værløse, Kirkegaarden 504.
 Kirksteen, H. J., 240.
 Kirsten, Kirstine, Andersdatter 114;
 — Erik Andersens 94; — Jens-
 datter 105; — Lauridsdatter 412.
 Kirurger 157, 207, 463—485, 601.
 Kiær, Andreas 67 f.
 Kjellerup, A., Frue 399; — Jakob,
 Overkøbmand 395; — U. V., 399;
 — Assistent 226; — Etatsraadinde
 399.
 Kjær, Assistent 208.
 Kjær 74.
 Kjærum, Kierum, Kertindorp, Kærhn-
 gedorp, Kernethorp, Kerndorp,
 Kierndorp, Kerndropp, Kierndrup,
 Kerndrop, Kerndrup, Kierndrop,
 Kjærumgaarde 74—149; — dam
 75, 92; — St. Laurentii Kirke
 76, 79, 90, 94 f., 106—126, 128 ff.,
 135, 149; — Kirkegaard 112,
 123, 133, 139; — Mølle 146;
 — Skole 145; — Sogn 71—149.
 Kjølmeskjær 77.
 Klattrup Kirkeruin 227.
 Klausholm 396.
 Kleimann, Conrard 523.
 Klejn, Johs, Kunstmaler 510.
 Kleve 96.
 Klingebjerg 77.
 Klingenberg, Catharina 144.

- Klokkehøj 75.
 Klokkehøj 92.
 Klokkespil 172—184; — støbere 112, 181, 236, 401, 416.
 Klostre 207, 219, 229 f., 339 ff., 343, 351, 356, 366—379, 384 ff., 390, 392, 394, 396, 398, 401, 407, 447, 452, 503, 512, 514, 521, 532, 535, 606.
 Klubber 535.
 Knabe, Tycho 142 f.; Hustru: Mette Svendsdatter.
 Knavshøj (Knabbishøj) 99.
 Knieper, Hans, Tapetmager 303.
 Kniplinger, tønderke 210.
 Knock, Margrethe Andersdatter 470.
 Knud Persen 124.
 Knudsen, Christen, kgl. Sekretær 127; — G., cand. mag. 404, 510; — Hans, Assessor 88; — Sylvius, Arkitekt 510; — Søren, Maler 229, 510.
 Knuds Tofte 100.
 Knusesten 527.
 Kobbeltbjerg (Naaulbjerg) 100.
 Koch, Slægt 206.
 Kokagre 93.
 Kokkedal 221.
 Kolding, Peder Jensen, Billedskærer 235, 360, 413, 506.
 Kolding. Borgerlige Skydeselskab 219; — hus 219, 409; — Omegns Landboforening 397.
 Koldings Tofte 92.
 Kolind Kirke 404
 Kommissionen for Grønlands geologiske og geografiske Undersøgelse 226.
 Kommissioner 226, 346 ff., 355 f., 382, 397.
 Komponister 388, 390.
 Kongeaaen 395.
 Kongens Lyngby. Degne Grunden 67; — Dronninge Vadet 67; — Holland 67—70; — Hollands- huset 69; — Lottenborg 68; — Møllen 70; — Rustenborg 69; — Store Kro 68 f.; — Ulrikkenborg 68.
 Kongetiende 127.
 Kong Valdemars Vej 395.
 Kopp, H., Frk. 507 f.; — K., Frk. 507 f.
 Kornerup, Ebbe, Kunstmaler 510; — J., Professor 221, 404, 410, 510, 532.
 Kornumgaard 533 f.
 Korporalgaarden 88 ff.
 Korsebjærggaard 151, 153.
 Korsfra 99.
 Korsørttaarnet 231.
 Kostrijk 486.
 Kotte, Mauritz, Foged 28.
 Kottes (Koltes, Rottes) Krog 92.
 Kotzenbüll Kirke 431.
 Krabbe, Else 399.
 Krafse, Slægt 415.
 Kraft, Jens, Professor, 347.
 Krag, Niels 300, 307; — Kirkeværg 637; — ? 337.
 Krag Eigs Del 93.
 Kragemosehutter 92; — høj 92.
 Krag-Juel-Vind-Frijs, Fr., Greve 506, 515.
 Kребsehuset 341.
 Kребjerg Bondeskole 526; — Kirke 396.
 Kreng¹-Mær 251.
 Kretschmer, Balthasar Gottlob, Bartskær 481 f.; Hustru: Johanne Engel.
 Kridtpibefabrikker 395.
 Kringelbach, G. N., Arkivar 389.
 Kroer 67—70, 215, 401.
 Krogs Eng 123 f.
 Kronborg 49 ff., 53 f., 303, 307.
 Kropstykker 540.
 Krumstrup 216.
 Kruse, Catharina 263; — Henrik, Bogtrykker 188.
 Kræmmer, Niels, Borgmester 28.
 Kræmmere 569, 571 f., 576, 578 ff., 582.
 Krængerup 94.
 Krødt, Niels 95 f.
 Kudebusk 77.
 v. der Kula, Mette 87, 127.
 Kulsjord 99.
 Kulturhistorie 205—212, 380 f., 524—527.
 Kultusgenstande 505.
 Kunchel, I., Glasmager 387.
 Kundby 526; — Kirke 432.
 Kunstindustri 386; — malere, se Malere; — smede, se Smede.
 Kur, se Chur.

- Kurtze, Poul, Guldsmed 562.
 Kvaksalvere 59—63.
 Kvindedragter 322—333.
 Kvislemark Kirke 520.
 Kvang Kirke 522.
 Kvægsyge 72.
 Kylling, Jep, 95.
 Kyllingsmaal 95.
 Kæmnere 226.
 København 53 f., 213, 300, 389 ff., 408, 530 f.; — Assistents Kirkegaard 236; — Bibliotekspladsen 531; — Botanisk Have (den gamle) 390; — Centralbanken 404; — Chresten Barnekows Gaard 530; — Christian IV's Bryghus 390, 530; — Christian VII's Palæ 391; — Christiansborg 47, 53, 390; — Collegium academicum 481; — Collegium medicum 472; — Dansk Folkemusæum 211, 388, 518, 529; — Dansk Skolemusæum 388; — Dansk Teatermusæum 388; — Efterslægtens Gaard 390, 502, 516; — Forskønnelsesforeningen 213; — Frederikskirken 213; — Frihedsstøtten 213, 390; — Frue Kirke 182, 300, 390; — Frue Kirketaarn 172, 182, 200, 213, 531; — Fødselsstiftelsen 207, 531; — Gammelholm 213; — Graabrødreklostret 390; — Griffenfeldts Kapel 213; — Gustavskirken 212; — Hanetaarnet 516; — Havnen 530; — Helligaandshuset 213, 390; — Helligaands Kirketaarn 176 f.; — Helligaandsklosteret 229, 386; — Hesten paa Kongens Nytorv 390; — Hirschsprungske Malerisamling 211; — Holmens Kirkes Ligkapel 214; — Højbroplads 500; — Illums Gaard 509; — Kannevorfske Ejendom 390; — Kirurgisk Akademi 478, 481; — Kgl. Porcellænsfabrik 210, 237, 239; — Kunstakademiet 510; — Kunstindustrimusæet 211, 388, 529; — Lønporten 213; — Magasin du Nord 509; — Marmorkirken 391; — Medicinsk-historisk Musæum 63, 150, 211; — Metropolitanskolen 526; — Nationalmusæet 211, 220—236, 369 f., 372 ff., 380—416, 500—523, 527, 529; — Neyes Ejendom 402; — Nikolaj Kirketaarn 172, 176—181, 531; — Nikolaj Plads 531; — Nikolaj Rode 530; — Nyholm 213; — Panoptikonbygningen 529; — Postmusæet 530; — Regensen 390; — Revshalen 213; — Rigsarkivet 510; — Rosenborgsamlingen 387, 528f.; — Sjæleboderne 213; — Skydeselskabet 213; — Slottet, se Christiansborg; — Stokhusporten 390; — Store Kongelige Bibliotek 226, 404; — Søkvæsthuset 465; — Telefonselskabet 391, 408; — Tivoli 530; — Tøjhuset 213; — Universitetet 300; — Windingske Billedsamling 211; — Østervold 390, 409, 500.
 Københavns Brandforsikring 510, 530.
 Købmænd 126, 173, 175, 362.
 Køge 309, 417 f., 436, 640; — Asylbygningen 516; — Brochmandske Ejendom 516; — Franciskanerkloster 447, 452; — Musæet 214 f., 501, 532; — Raadhuset 460 f.; — St. Nikolaj Kirke 417—453; — St. Nikolaj Kirkegaard 445; — Schøllerske Kapel 419; — Skolen 605; — Sparekassen 500 f.
 Køllehoveder 371, 373—378, 401.
 Køller (Kyller) 249.
 Köln 502.
 Kølpin, Alexander, Hofkirurg 476, 485.
 v. Körbitz, Johan Christoph, Rigsmarsk 557, 560, 583, 588; — Kirstine, Frue 583.
 Labathery, Josef, Barber 478.
 Labæk Kirke 503, 512 f.
 Lachmann, Karen 621; — Lyder, Tolder 621; — Hustru: Helle Pedersdatter.
 La Cour, Forpagter 64.
 La Croix, F., Kunstmalers 630.
 Lamarck, Susanne, Kammerpige hos Dronningen 481.

- Lamertijn, Paschier, Væver 486—499.
 v, der Lancken, Ricman, Hovedsmand 80.
 Landboreformer 526.
 Landbrug 383.
 Landehjælp 119.
 Landhusholdningsselskab, det kongelige 152.
 Landmaalerlineal 399.
 Landsbynavne 392; — skoler 384.
 Landsdommere 102, 157, 344.
 Landskrona Kirke 443.
 Lang, Knud 384; — Th., Smedemester 399.
 Langaa Sogn 20.
 Langbjerg 93.
 Lange, Slægt 206; — Erik 197, 307; Hustru: Sofie Brahe; — Jeppe 275; — Julius 458 f.; — Kai, Kunstmaler 226; — Margrethe 197.
 Langebek, Jacob 384.
 Langeland 217.
 Lange Hesle 99.
 Langelunds-Agre 99.
 Langelykke 92.
 Langemaal 100.
 Langevejs-Agre 92 f.
 Langhøjsskifte (Launshøjsskifte) 92.
 Langrude 99.
 Langtyr (Lange Tyen) 100.
 de la Rose, Mdl. 579 f.
 Lars Andersen, Gaardmand 83 f.; — Jørgensen 85; — Olsen, Bager 68; Hustru: Anna Maria Jakobsdatter.
 Larsen, A., Frk. 222; — Bertram, Urmager 404, 528; — H., Teglværksejer 221; — Hans, Parcelist 368 f.; — Lars, Lærer 148; — Peter, Lærer 149.
 Lattorff, Oberst 90.
 Laub, Hieronymus, Læge 472; — Hieronymus, Præst 5.
 Laurentius, den hellige 106; — Bisp 232.
 Lauridsen, Jeppe, Fabrikant 103.
 Lauritz, Laurs, Hansen 126; — Madsen, Bøsemager 452; — Mikkelsen 94; — Nielsen, Hører 630; — Persen 94 f.; — Konge 263.
 Laus Christensøn, Borgmester 615; Hustru: Inger Margrethe Wegerslef; — Hansen 160; — Hansen 162; — Jacobsen 164; — Nielsen 163.
 Lav, Aalborg Købmænd 534; — København, Bartskeerere 466, 468 ff., 472 f., 478 ff.; — Guldsmede 209; — Smede 387, 510; — Køge Ligbærere 277; — Litbecks Billedskærere og Snedkere 363.
 Laxmand, Birgitte 300; — Poul 77.
 Le Coffre, Slægt 387.
 Lederer, Carl Frederik, Læge 483.
 le Duc, Kræmmer 578, 580.
 Ledøje 383; — Sogn 392.
 Lee Kirke 414.
 Leegaard, Joakim 125 f.
 Lehn, Birkefoged 5.
 Leicester, Jarl af 302.
 Leid 93.
 Leideleds Krog 93.
 Lejre, Kongsgaarden 215, 229.
 Lektorer 196.
 Lemvig 535; — Apotek 535.
 Lensmænd 25—30, 39 f., 87, 96, 101 f., 127, 129 f., 225, 296 f., 300, 303, 306, 310.
 Lente, Theodor, Kansler 553.
 Leoparden, Skib 214.
 Lerbjerggaard 78 f.
 Lerbjergs Hul 92.
 Lerche, Vincentz, Overceremonimester 182, 213.
 Lerkenfeldt (Bonderup) 408.
 Lerup Kirke 413.
 Leschebrandt, Frk. 583.
 Levi, Moses Salomon, Hofiandlæge 477.
 Leyel, Sander, Tolder 391.
 Licht, Christian, Læge 468; — Henrik, Hofbarber 468, 485; Hustru: Margrethe Evers; — J. G., Hofmedikus 468.
 Lichtenburg Amt 556 f.
 Liebenwerda Amt 556 f.
 Liebmann, F., Professor 3, 13.
 Ligkisteplader 415; — prædiken 358—365; — sten 112, 223, 370, 403, 407, 549 f.
 »Liljebjerget« 436.

- Lille Axelmose 100.
 Lilleborg 216, 393.
 Lille Braage-Mad 92.
 Lille Dybdal 100.
 Lille Stenes 100.
 Lind, Jenny Marie, Operasangerinde
 17; — Borgmester 638.
 Lindberg, Frk. 318 f.
 Lindbjerg Skole 526.
 Linde, By 383, 397.
 Lindegaard, Familie 394; — Hof-
 jærgemester 506.
 Lindelse Sogn 3 f.
 Lindemann, Kirstine 472.
 Lindenberg 218, 229, 395.
 Lindenou, Sophia 549 f.
 Lindholm Slot 309.
 Lindved, Borgmester 335.
 Listov, A. S., Professorinde 508.
 v. d. Lith, Anne Dorthe, Tjeneste-
 pige 70.
 Livgeding 555 f.
 Livregiment, det danske 526.
 Lollesgaard, Slægt 526.
 London, Danske Kapel 415.
 Longelse Sogn 11.
 Lorensen, V., cand. mag. 226.
 Lorentz Jørgensen, Billedskærer 359,
 549 f.
 Louise, Prinsesse 175.
 Lucius, Pave 458.
 Ludvig Bertelsen, Præst 132.
 Ludvigsminde Skole 97.
 Lumbye, H. C. 390.
 Lund, C. F., Proprietær 222; — E.
 F. S., Inspektør 529; — H. C.,
 Klokkestøber 112; — Jacob 353,
 393.
 Lund. Domkirken 385, 528; — Kul-
 turhistoriska Museet 528.
 Lundbæk Arkiv 534.
 Lunde, Hans 80 f.
 Lundegaard (Lundehave) 306.
 Lundemark 99.
 Lund-Nielsen, Fuldmægtig 510.
 Lundsgaard, Slægt 526.
 Lundshøj 99.
 Lunge, Ove, Rigsraad 200.
 Lusehøj 92.
 Luxdorph, Bolle Pedersen, Hører 631;
 — Peder, Landsdommer 102.
 »Luxuria« 411.
 Lübeck 55.
 Lüders, Frants Didrik, Livkirurg 482.
 Lydersen, P. 383.
 Lyderslev Kirke 532.
 Lydpotter 221.
 »Lygten« 450.
 Lykke, Anne 207; — Christian 521;
 — Frands 364; — Henrik 25;
 — Jørgen 229, 408, 521; — Lars,
 Magister 631; — Valdemar 200;
 Hustru: Sofie Reedtz.
 Lykkesholm 394.
 Lynderup Kirke 399.
 Lyngby Kirke 234.
 Lyngby Kirke i Vendsyssel 512.
 Lyng, Jens Peder, Lærer 149.
 Lützhöft, H. H. H., Kapellan 137 f.,
 140 f.
 Lützwow, H. U., Stiftamtmand 503;
 — Kirstine 583.
 Læger 61, 157, 198, 226, 301 f.,
 384, 401, 464 f., 468, 472, 477,
 483, 510, 591—602.
 Lærere 97 f., 141—149, 384, 510,
 526, 617, 630 f.
 Læssøe, Læsøe, Niels, Herredsfoged
 91, 126; — Assessor 121; —
 Assessorinde 126.
 Læsø 217, 249.
 Løgstrup, Th., Præst 226.
 Løgtømose 93.
 Løgumkloster 385.
 Lønborg-Friis, Tandlæge 395.
 Lønborg Jensen, Proprietær 398.
 Lønhold, A., Arbejdsmand 509.
 Løve, Johan, Bader 469; Hustru:
 Maren Pedersdatter; — Karen 469.
 Løvenborg 519.
 Løvenørn, Poul V. 382.
 »Maaleren«, Forening 386.
 Maanestjerne, Slægt 517.
 Mackeprang, M., Direktør 209, 227,
 358, 511, 524, 527.
 Madkjær 92.
 Mads Andersen, Borgmester 128; —
 Eriksen 196, 200 f.; — Hansen
 125; — Hansen, Gaardmand 126;
 Hustru: Ane Rasmusdatter; —
 Jensen 161; — Jørgensen 163.
 Madsen, Jens Peter, Lærer 149; —
 Mads, Billedskærer 222; — Maren

- 126; — Peter Eiler, Kirurg 480;
— Peter Hansen, Lærer 146; —
Bispinde 415.
Magdalena Sybilla, Prinsesse 189, 589.
Magleby Kirke 503, 532.
Magleby Nor 394.
Magogs (Magags) Høj 77.
Mai, Søren, Pr. 606 f., 614.
Majbølle Sogn 245.
Majsmose- (Maeszmose:) Agre 99.
Makei 25.
Malere 110, 144, 215, 222, 226,
229, 231 f., 235, 387, 392, 402,
410 f., 413—416, 460 ff., 510,
521 ff., 559, 572, 630, 639.
Mallerbach, Andreas, Bartsvær 481;
Hustru: Susanne Lamarck.
Malling, Joh., Maler 414, 522.
Malling Kirke 411, 432.
Malmø. Helligaandskloster 207.
Malt Sogn 397.
van Mandern, v. Mander, Carl 402,
559; — Carl, Instrumentmager
402, 509; — Maria 559.
Mangø (Mæøye), Mæø 93, 113.
Manini, Anton, Hofstandlæge 477.
Mansfeld, Kirurg 157.
Manthelholme 93.
Manø 220.
Maren Hansdatter 114; — Jensdatter
199; — Pedersdatter 469; — Ras-
musdatter 151, 153.
Margarete, 'Margreta, dansk Dron-
ning 48, 309, 382, 391, 455—
459, 532; — Eriksdatter 167.
Maribo Amt 394; — Kloster 341,
351; — Musæet 394; — Stifts-
kirke 533.
Marie Sofie Frederikke, dsk. Dron-
ning 480.
Marius Thommesen, Hører 630.
Markeskjel 93.
Marne 30.
Marstal 533.
Marstrand, W., Ingeniør 527.
Marsvin, Ellen 358, 360, 364.
Martens, Anna 363.
Martha Bay 595, 599.
Massebegravelse 369.
Mastigaard 535.
Matematik 384.
Materialforvaltere 237.
Mathias Johansen 162 f.
Matthisen, Matthissen, Banner, Ge-
neralbygmester 179; — Hugo,
Magister 227, 511 f.
Maurits, Prins af Nassau 487 f., 490,
498.
Max Hansen 202.
Meier, Anne Cathr. 88, 90; — Anne
Margr. 89; — Conrad, Korporal
88 f.; — Helvig-Sophie 89 f.; —
— Herman, Kornet 88 ff.; — Jo-
hanne C. 89.
Melbinger 548.
Melby, Meylbye, Medelby, Meylby
75; — Præstegaard 76.
Melbye, Thor, Præst 134, 145.
Meldorf, Gustav, Læge 401.
Mendoza, Admiral 498
Mensing, Hans Jørgen, Urtekram-
mer 472; Hustru: Kirstine Linde-
mann; — Johan Albrecht, Liv-
kirurg 472 f., 485.
Mercer, Josias 294—310.
Merløse Kro 401.
Mette Scelli (salig?) Laasses 80; —
Svendsdatter 142.
Meunier, Catharine 473.
Meyer, Isak, Fodlæge 477.
de Meza, C. J, General 394.
Mielcke, Kunstmaler 226.
Milepæle 230.
Milo, ? 336.
Mindesmærker 209 ff., 215, 218,
224, 227, 233 f., 385 ff., 405 f.,
455—459, 521 ff., 527 f.
Mindet, Skuespil 337 f.
Mindetavler 111 f.
Mogens Christensen, Borgmester 614.
Mogenstrup Kirke 232, 411, 519;
— Kirkeladen 227.
Molbeck, C., Professor 629.
Mollerup, Kristen, Fisker 207; —
Peder Nielsen 217.
Moltke, Aage, Greve 515; — Ger-
hard, Greve 19.
Moltke Hvidtfeldt, Greve 20.
Montmorency, Charlotte 489.
Morellie, Christine 479.
Moresco, Maximilian, Hofstandlæge
477.
Morgenstjernen, Skib 214.

- Moritz, Christian Adolph, Rejsebarber 475 f.
 Mors 249.
 Morsing, Elias Olsen 298.
 Morsygen 62.
 Morten Clausen, Rektor 632; — Hansen 76; — Hansen, Fæstegaardmand 135; — Lausen 161; — Olsen 160; — Kedelbøder 28.
 Mortensen, H., Kustode 222, 509; — S. C., Vognmand 502.
 Moryson, Fynes, Forfatter 45—58; — Parlamentsmedlem 45.
 Moth, P., Livmedikus 465.
 »Motley« 56.
 Motzfeldius, Johannes, Rektor 607.
 Munck, Munk, H. 522; — Mette 521; — Peder, Admiral 296, 300, 302, 306, 521; — Peter 364.
 Munkepander 452.
 Munthe, Morten, Landsdommer 344.
 Murere 27, 200, 210, 221, 462, 488, 516.
 Musici 186.
 * Musikmindesmærker 382.
 Musse Herred 242—246; — Sogn 245.
 Musæer 63, 150, 209, 211, 214 f., 218, 220—236, 360, 369 f., 372 ff., 380—416, 500—523, 527—530, 532.
 Mygdal, E., Frk. 507.
 Mylius, Herredsfoged 152.
 Müller, v. Müller, F. G., Generalmajor 525; — F. H., Materialforvalter 237 ff.; — Henrik, Rentemester 502; — Sophus, Direktør 208, 215, 510; — Generalmajor 383.
 Müllner, Wolfgang Jakob, Livkirurg 482.
 Myrehøjsdal 77.
 Mürer, J. N., Kirurg 157.
 à Moinichen, Karen 471.
 Möller 70 f., 89, 97, 146, 215, 383.
 Möller, Carmen 600; — Elias, Godsejer 394; — Henrik 160; — John E., Præst 510; — John Madsen, Præst 141; — Mikkell, Hofbarber 466; — Niels Peter, Læge 591 — 602; — P., Maler 110; — Provst 506.
 Møller Jensen, Jens, Kunstmaler 510.
 Møllere 97.
 Møn 252.
 Mønter 112 f., 225, 369 f., 400.
 Mørch, Chr., Forpagter 126; — L. P., Godsforvalter 97.
 Nap (Nab-)skift 93.
 Nationaldragter 395.
 Navneskifte 383; — skik 383.
 Nebbe Slot 392.
 Neergaard, Edv., Godsejer 415; — Inspektør 208.
 Nexø Kirke 236.
 Nibe 249, 255.
 Nicolaus, se Niels.
 Nicopin, se Nykøbing.
 Niels, Nicolaus, Konge 400; — Andersen, Tøjhusskriver 506; — Hustru: Anne Pedtz; — Berilsen 129; — Christiani 632; — Geertsen, se Gørtz; — Hansen 90, 125; — Hansen, Fæster 104; — Hemmingsen, Prof., 309; — Henningsen 126; — Ibsen, Snedker 235; — Jensen 163; — Jensen, Præst 521; — Jensen, Tømmermester 27; — Jespersen, Dr. 527; — Laurencii 231; — Lauridsson, Præst 550; — Madsen 161; — Nicolai 607; — Nielsen, Kapellan 132; — Bisp 115; — Pottemager 616.
 Nielsen, E. B., Husmand 150, 154, 311; — H. C., Stiftamtmand 382; — Hans68; — Jens 368, 371 ff., 378, 398; — Laura 312; — Niels, Hofkirurg 479; — O., Tømmermester 222; — Frue 373.
 Nikolaj, Bisp fra Myra 418.
 Nissestenten 86 f.
 Nobel, Slægt 526; — Dorothea 469.
 Nolsøe, Poul 535.
 Norby, Jakob 80; — Oluf 80.
 Nordby, Nørby, Naarby, Naarup 77—80.
 Nordby, Søren 79.
 Nordbyggaard 78 f.; — Lykke 93; — Sø 79.
 Nordlunde 99.
 Normandiet 208.
 Nordfynsk Bondeliv 394.
 Norman, Anders, Juvelér 473; Hu-

- stru: Anne Margrethe Paulli; —
 Anne 473.
 Norsdal 99.
 Nussbaum, Georg Vilhelm, Livkirurg
 482.
 Nyborg 216; — Kirken 216, 224 f.; —
 Korsbrødregaaarden 394; — Latin-
 skolen 97; — Musæumsforeningen
 216; — Præstegaarden 394; —
 Slottet 216; — Turistforeningen
 216.
 Nyelund, Fernanda, Frue 399.
 Nykøbing p. F. 310; — Slot 186 f.
 Nürnberg, Germanisches Museum
 510.
 Nysted Sogn 245.
 Nysø 393; — Slot 640.
 Ny Zeeland 593—600.
 Næsbyholmloft 501.
 Næstved 393; — Apostelgaaarden 215;
 — St. Mortens Kirke 424 f.; —
 St. Petri Kirke 424; — Stub-
 mølle 215.
 Nødager Kirke 411, 519.
 Nøddebotavlen 386.
 Nøragersten 223.
 v. Nøragger, Nobel 144.
 Nørlund 200; — Kirke 197.
 Nørlund, P., Magister 511.
 Nørre Alslev Kirke 232, 410.
 Nørregaard, E. M. 226.
 Nøvling Kirke 416.
Ø
 Odby Kirke 234.
 Odder Kirke 413.
 Odense. Frue Kirke 236; — Ho-
 spitalet 76; — St. Knuds Kirke
 454, 514; — St. Knuds Kloster
 514.
 Offenberg, Frk. 583.
 Officaler 128.
 Oitewos, se Aadevas.
 Oldeland, Hans 199; Hustru: So-
 phie Hvass.
 Oldensworth Kirke 431.
 Oldermanskiste 213.
 Oldsager 114.
 Oldskriftselskabet 215, 404, 532.
 Ole, Snedker 312, 314 f.
 Orlík, Hans, Professor 204; — Jør-
 gen, Musæumsinspektør 204, 322.
 Olsen, Bernhard, Direktør 226, 510,
 529; — Engelbrecht, Godsinspek-
 tør 506.
 Olsker 232 f., 414.
 Olstrup Sogn 15.
 Oluf Hakonsøn, Konge 48; — Ste-
 phansen, Kapellan 133.
 Omflaat 251.
 Ommestrup Hovedgaard 534.
 »Oplede 326.
 Oplev Kirkeruin 227.
 Oppesundby Kirke 232.
 Ordsprog 381.
 Oregaard 132.
 Organister 172 f., 175—182.
 Ormeskift 93.
 Ortmann, J. F., Kirurg, 157.
 v. Osten, ? 444.
 Osterdal, se Aasterdal.
 Otte, Margrethe Dorothea 236.
 Otto Frandtzen, Kapellan 133.
 Ousted Kro 215.
 Ove Kirke 505.
 Overgaard 229, 408.
 Overkøbmænd 395.
 Oxe, Slægt 415; — Peter, Lens-
 mand 27.
 Oxenvad Kirke 359, 361.
P
 Paattentorne 92.
 Pacht & Crone, Firma 508.
 Paludan, H., Arkitekt 226.
 Pandelocker 563.
 Pander 41.
 de Pardiellan, se Segur.
 Parsberg, Christoffer, Greve, 42 f.;
 — Enevold 583; — Niels 506.
 Patrom Skift 75.
 Paulli, Anne Margrethe 473.
 v. Paulsen, Christine Marg. 69 f.; —
 Johan Anthon, Admiral 69 f.
 Paver 458.
 Pax (Kyssetavle) 505.
 Pax, Holger 383.
 Payngk, Peter, Dr. 207.
 Peder, Per, Peter, Andersen 87; —
 — Berilsen, Provst 128; — Gre-
 gersen 201; — Hansen 163; —
 Hollensen, Bygmester 397; — Jen-
 sen 462; — Jensen 121; — Jør-
 gensen 84 f.; — Jørgensen 162;
 — Laursen 85; — Madsen 163;
 — Pedersen, Legatstifter 607 f.,

- 613, 617 f.; — Sørensen, Læge 301 f.; — Bisp 115; — Døver 639 f.; — Glarmester 27 f.; — Hattemager 269; — Kimer 124; — Maler 461; — Murmester 462; — Murmester 27; — Skomager 616; — Svensk 207; — Urmager 383.
- Pedersborg Kirke 235.
- Pedersen, Petersen, Anders 380; — Anders, Filolog 205; — Carl, Arkitekt 510; — Egmont, Bogtrykker 509; — Elias, Møller 97; — Gustav, Lærer 148; — H. P., Skolelærer 97, 146; — Jacob Julius 384; — Jens, Fisker 105; — Jens, Underjæger 111; — Lars, Lærer 146, 149; — Mads, Skolelærer 148; — Werner, Skoleholder 145 ff.; — Enkefrue 221.
- Pedtz, Anne 506.
- Peiresc, Matematiker 498.
- Pengekrisen 383.
- Per, se Peder.
- Pest 260, 390.
- Peter, se Peder.
- Peters, W, Tømmermester 503.
- Petrucci, Giuseppe, Altist 559.
- Pfeiffer, Johan, Hofbader 459; Hustru: Karen Løve; — Peter, Stolemager 469; Hustru: Marie Grossmann.
- Phanty, Musikdirektør 335, 337.
- Philippe, Kræmmer 569, 572, 578.
- Philipsen, Th., Maler 392.
- Pibekar 25.
- Pibshøj 133.
- Piledæmning 92.
- Pilekjær 92.
- Pilgrimstegn 223.
- Planteornamentik 386.
- Plesner, Ulr. Adolph, Præst 7.
- v. Plessen, Chr. Siegfried, Gehejmeraad 43; — Margrete 415.
- Pletskørter 329.
- Plockstein 563.
- Plovkjær 92.
- Pogwisch, Powisch Ide, 583; — Otto 87, 102.
- Pors, Erik 200; — Hans 200; Hustru: Anne Floresdatter.
- Poser 545.
- Postvæsen 389.
- Pottemagere 28, 616.
- Poul, Povl Andersen, Provst 131; — Madsen, Bisp 302; — Skaaning 262, 269.
- Poulsen, Johannes Alfred, Lærer 149.
- Prakkerfogder 265; — mestre 265.
- Preisler, Frederik Gabriel, Kirurg, 480.
- Prescheur, Philip, Livkirurg 468, 478 f.; Hustru: Christine Morellie.
- Prinsessestyr 560 f.
- Priorer 454 f.
- Prip, Præst 206, 219.
- Provster 101, 120 ff., 124 f., 127 f., 131, 133, 506, 612 f.
- Præster 5, 7 ff., 15 f., 19, 73, 112, 115, 120, 129—138, 140 f., 145, 155, 158, 206 f., 219, 226, 232, 317 ff., 337, 359, 361—365, 383 f., 389, 394, 415, 510, 521 f., 524, 550, 606 f., 614, 621, 625, 629 f.; — embede 135 ff.; — gaarde 76, 138 ff., 215, 230, 370, 394, 408, 512; — historier 396; — indberetninger 217.
- Præstehole 92.
- Præstø Amts historiske Samfund 393.
- Præstø Kirke 429.
- Pugemose Krog 92.
- Pukjær 99.
- Putscher, Johan Gottlieb, Livkirurg 473, 479, 485; Hustru: Marie (Manon) de Richebourg.
- v. Puttlitz, Adam, Gesandt 296.
- Quist, Chr., Murmester 516.
- Raben, v. Raben, Carl Adolf, Gehejmeraad 348 f.; — Friederich 69.
- Radestensdel 77.
- Rafn, Carl Chr., Oldgransker 144, 148; — Kunstmaler 144.
- Ragnarokstudier 525.
- Ragnhildsholm Slot 374, 376.
- Rahbek, K. L., Digter 206; — P. 235.
- Rakkeby Kirke 235.
- Ramel, Henrik, Hofmester 295 ff., 300 ff., 306 f.

- de Kainsault de Tortonval, Albert, Rault, Greve 477.
- Ramsing, H. U., Kaptajn 408.
- Ramus, Christian, Bisp 142, 144, 170; — Cosmus Christiansen, Præst 132; — Kancelliraad 179.
- Randbøl Kirke 403, 411.
- Randers. Fæstningsmurene 229; — Helligaandskloster 386; — Historisk Samling 511; — Musæet 400, 510; — Niels Ebbesens Gaard 229; — Nørreports Fængsler 534; — Nørreportsaarn 396; — St. Mortens Kirke 396.
- Randers Amts Husholdningsselskab 396.
- Rantzau, Rantzou, Overstatholder 553; — Frands, Statholder 302, 364; — Fr., Siegfried, Greve 76; — Gert, Lensmand 296 f., 300, 303, 306, 364; — Henr., Statholder 296; — Henrik, Stiftamt. 364; — Johan, General-løjtnant 402; Hustru: Sofie Amalie Friis; — Johan, Hærfører 81; — Kaj 296; — Lorentz 584; — Otto Henrik 584; — Greve 127.
- Rantzauseke Borge 386.
- Ranula 63.
- Rappard, Jan 175.
- Rask 33.
- Rask, Slægt 533; — Rasmus Kr. 533.
- Rasmus Hansen 163; — Hansen, Ladefoged 144; — Ibsen, Gaardejer 74; — Jensen 202; — Lausen 162; — Mikkelsen 124; — Hoelemænd 85; — Underfoged 59.
- Rasmussen, C., Lærer 510; — Christen 111; — H., Skolebestyrer 226, 510; — Hjalmar, St. polyt. 228; — Niels, Degn 98, 144 ff.; Hustru: Anna Barbara Rasmussdatter; — Robert, Malermester 226.
- Rasted Sogn 245.
- Ratckens, Johan Philip 521.
- Ratenow, Foged 77.
- Rathsack, C. C., Kirurg 157.
- Ravnebjerggaard 88.
- Ravnsborg Slot 506. 515.
- Rée, Slægt 526.
- Reedtz, Frederik, Lensmand 29, 39; — Jørgen, Lensmand 40; — Peder, Kansler 553; — Sofie 200.
- Reedtz-Thott, T., Lensbaron 514.
- Refsens Bæk 77.
- Refskov 93.
- Refstrup 219, 398.
- Rehfeld, Charlotte Amalie 479; — Frederik Christian, Kirurg 479.
- Reifferscheid, H., Dr. 510.
- Reitzel, Boghandler 226.
- Reitzenstein, Gehejmerraad 346 f., 349.
- Rejsebeskrivelser 45—58, 294—310, 591—602.
- Rektorer 97, 134, 309, 603 ff., 607, 609, 611, 614—630, 632, 636 ff.
- Rentemestre 415, 502; — skrivere 43, 583.
- Rentzmann, P. N., Departementschef 531.
- Retshistorie 382.
- Retterbænk 35.
- Reuss, Henrik VI, Greve 343 ff.
- Reventlow, Lensgreve 386.
- Rhuus, Christen, Borgmester 217.
- Ribe. Antikvariske Samling 227; — Domkirken 220, 429, 436; — Katedralskolen 397; — Klemenskirken 227; — Musæet 223, 360; — Puggaards Stiftelse 517; — Turistforening 227; — Weiss Stue 517.
- Ribe Stift 220.
- de Richebourg, Louis Morillon 473; Hustru: Catharine Meunier; — Marie (Manon) 473.
- Richter, Vilh., Overretssagfører 208.
- Richters Imperator 14.
- Ridderærmer 329.
- Ridebanen, Voldsted 230.
- Riegels, H. F. 397.
- Rimken 563.
- Rimkrønike 381.
- Ringe. Eickstedtske Kapel 533.
- Ringerink, Henrik, Billedskærer 224.
- Ring-Kjeldsen, Slægt 526.
- Ringnis, Jørgen, Billedskærer 359.
- Ringsted 531; — Apoteket 532; — Kloster 532.
- Risom, S., Arkitekt 226.
- Rode, Lauritz 448.

- Rodvælt (Ruveltdt, Roeveldt, Rodeuellt), Rodvæltshøj 93.
 Roermund, Arnout, Notarius publicus 173, 175.
 Rogers, Daniel 294—297, 302, 306.
 Rolse Kirke 236.
 Rommelhøj 100.
 Rosenkrantz, Rosenkrans, Folner 200;
 — Holger 364; — Holger 74;
 — Jørgen, Hofmester 296, 300, 302, 306; — Palle 29.
 Rosensparre, Oluf 364.
 Rosenvinge, Marg. Elisab. 415.
 Roskilde 48, 54, 308 f., 532, 549; —
 Budolfi Kirke 228; — Domkirken 214, 308, 391, 512, 522, 640; —
 Frue Kirke 512; — Frue Kloster 503; — Klare Kloster 392; —
 Raadhuset 229; — Torvet 214.
 Rostgaard, Fr., Oversekretær 237 f., 240, 622 ff.
 Rothe, Eigil, Figurmaler 215; 231 f.; 235, 410 f.
 Rother Hauberg 210.
 Roulund, H. 336.
 Rud, Slægt 415; — Knud, Lensmand 28.
 Rudme Friskole 384.
 Rudsvedby Kirke 415.
 Ruene Dild 77.
 Ruerne ved Højstensdel 77.
 Rueskørter 328.
 Ruhe, Gerth Levin, Hører 617, 631.
 Ruiner, se Fortidslevninger.
 Rumohr, Kammerherre 583.
 Runeindskrifter 524; — sten 217, 228, 511, 534.
 Rung, A., 593, 600.
 Rutsker Klokketårn 231.
 Ruychaver, Maerten, Borgmester 489.
 Ry 25.
 Ryberg, Johan Chr., Etatsraad 145, 148; — Margrete Dorot. 236; —
 Niels, Konferensraad 92, 145, 147, 236; — Etatsraadinde 145.
 Rydbeck, Otto, Dr. 209.
 Rygaard 533.
 Ryge, Dr. 390, 525; — Jakob Th. 206, 383.
 Rævetunger 64.
 Rødding Kirke 396.
 Rømer, J. A. 395.
 Rønne Kastel 394; — Latinskole 393.
 Rønnebæk Sogn 15.
 Rønningesøgaard 223.
 Rønnov, Rønnow, Birgitte, Frue 101;
 — Eiler, Lensmand 96, 129 f.;
 — Joakim, Bisp 200, 308; Hustru: Birgitte Gøie.
 Rørbye, Johan, Reservekirurg 601.
 Rørdam, H. F., Præst 524, 629.
 Rørup Kirke 523.
 Sadelmagere 571 ff.
 Sallingbomaaleet 381.
 Sallingholm Voldsted 409.
 Salpeterværker 535.
 Salskov 92; — gaard 78.
 Saltofte 94; — Skole 146.
 Saltum Kirke 231 f., 414.
 Samfundsforhold 205—208, 381—384.
 Samsø 215, 382.
 Sandholt 216.
 Sandhøjs Skift 77.
 Sangaard, Slægt 206.
 St. Claras Øjenpulver 384.
 St. Dionysii Marked 287.
 Sardug 25.
 Sass, Niels, Provst 120 f., 124 f., 131.
 Savsseskørter 325, 327.
 Saxild, Georg Chr. 383.
 Saxkøbing Sogn 245.
 Saxtorph, Mathias 527.
 Scavenius, Laurentius Martini, Dr. 606; — P., Godsejer 228.
 Schack, Hans, Feltherre 553; — Oberst 240.
 Schaldemose, Mathias Chr., Præst 132, 135 ff.
 Scharling, E. A., Professor 3.
 Scheel, Amtmand 354.
 Schekasten 582.
 Schimmelmanske Fideicommiss 128.
 Schiørring, Jens 207.
 Schlieben Amt 536 f.
 Schmidt, se Smith.
 Schoemacker, Cornelius, Taxator 173, 175, 180, 182.
 Schou, E., Frk. 410.
 Schowsgaard, Laura 312.

- Schrock, Christian Clausen, Præst, 129.
- Schröder, Abel, Billedsnider 360, 549.
- Schult, Anders, Borgmester 614 f.; — Anne Cathr. 87; — Didrik, Stiftamtmand 125; — Jørgen 360, 364.
- Schultze, Poul, Guldsmed 402.
- Schulzen, Otto Johan, Canonicus 363; Hustru: Maria Dreyer.
- Schumacher, Henrik Christian Frederik, Hofkirurg 476, 485.
- Schwartz, Frk. 583.
- Schwartzkopff, Carl Peter August, Kirurg 483; — Christian Frederik, Hofkirurg 483.
- Schweinitz Amt 556 f.
- Schütte, Hans, Maler 521.
- Schyte, Christen, Provsmedicus 198; — Christiern, Præst 129 f.
- Schøl, Bendix, Sekretær 574.
- Secher, V. A., Rigsarkivar 204.
- Sefeldt, Seefeld, Jørgen 399, 408; — Viffert 526.
- Segur de Pardillan, Jacques 300.
- Sehested, Slægt 533; — Christen Thomesen 383; — Hannibal, Kammerherre 409; — Lisbeth 506; — Mogens 197, 522; — Steen, Rigsmarsk 206; — Sten Malthe- sen, Hofmarskal 306.
- Seier Vangevogter 263.
- Sejerslev Kirke 403.
- Sejrværker 460 f.
- Selsø Kirke 391.
- Seminarier 97.
- Sergeant Agre 75.
- Serrano, Carmen 600; — José Manuel 600.
- Serritslev Kirke 235.
- Sevel Kirke 234 ff., 521.
- Severinus, Bisp 118.
- Severinsen, Præst 522.
- Seyda Amt 556 f.
- Sigerslægt 381.
- Sigersted Kirke 414, 532.
- Sigismund, polsk Konge 306.
- Signeter 378 f.
- Signetstikkere 399.
- Simon Andersen 125; — Nielsen 85 f.; — Pedersen, Borgmester 452.
- Simonsen, S. P., Maler 236, 416, 522.
- Sindal Kirke 234.
- Sindbjerg Kirke 535.
- Sio- (Soe-, Søe-) høj 93.
- Sivard, Konge 261.
- Sivert Sivertsen, Maler 572.
- Sjællands Odde 215.
- Skaarup Kirke 399.
- Skadeshøj 93.
- Skagen 395, 533.
- Skagenstaarnet 231.
- Skallerup Kirke 414, 522.
- Skamlingsbanken 219.
- Skandal (Skarendal) 93.
- Skanderborg Kirke 404.
- Skannerup Kirke 415.
- »Skansen« 99.
- Skattevæsen 390.
- Skeel, Skel, Hans til Nygaard 383; — Ingeborg 416; — Karen 521.
- Skibby Kirke 391.
- Skibsfart 217.
- Skindere 462.
- Skinderhøj 93.
- Skinkeærmer 329.
- Skinnerup 407.
- Skive, Musæet 218.
- Skjermosbjerg 92.
- Skjermostald 92.
- Skjoldborg Kirke 520.
- Skolebestyrere 510.
- Skolelærere, se Lærere.
- Skoler 94, 97, 145 f., 148, 352, 384, 392 f., 396 f., 526, 603—638.
- Skomager, Jørgen, Dr. 301 f.
- Skomagere 616.
- Skovagrene 99.
- Skovbomænd 544.
- Skovgaarde 92, 94.
- Skovgaarde-Norby Slægt 79.
- Skovkloster 367.
- Skovmaal 99.
- Skriver, Henrik Jacobsen, Livbarber 467, 485; Hustru: Johanne Hansdatter.
- Skrædere 81 f., 147, 269, 578.
- Skyttebæger 211.

- Skærum Kirke 506.
 Skævinge Præstegaard 370.
 Skøgelav 261.
 Slagelse. Lærde Skole 392; — St. Mikkels Kirke 532.
 Slangerup 400; — Kirke 403, 414.
 Slavekrigen 206, 382, 395.
 Slemminge Sogn 245.
 Slesvig 55.
 Slethøjs Dild 77.
 »Slotsbanke« 409.
 Smale Hesle 99.
 Smede 27, 399, 461 f., 528.
 Smedetoft 92.
 Smith, Smit, Schmidt, Smyth, C. M., Arkitekt 227, 511 f.; — Carl Chr., Lærer 148; — I., Præst 337; — Jeppe Hansen, Instrumentmager 384; — Johannes, Kobberhandler 172 f., 175, 181; — Johannes Fcnger, Lærer 148; — Peder Troelsen, Rektor 620, 630; — (?) 300.
 Smugleri 220.
 Snaleshøj 100.
 Snedkere 26, 235, 312, 314 f., 459 ff., 571, 573.
 Snejbjærg Præstegaard 512.
 Sneum Sogn 535.
 Snigaard Voldsted 393.
 Snoghøj 219, 382, 397.
 v. Soest, Henrik, Hofbarber 465, 467, 478, 485.
 Sofie Amalie, dansk Dronning 225, 559, 563, 567, 570 f., 574—577, 579 f., 582, 588 f.; — Magdalene, dansk Dronning 479 f.; — Caroline, Fyrstinde af Østfriesland 482.
 Solrød Kirke 521.
 Sonne, O. E., Kaptajn 393.
 Soranus, Læge 61.
 Sorø 354 f., 532; — Akademiet 339—357, 393, 411, 532; — Brøndhuset 215; — Cisterienserklostret 339 f., 343, 351, 356, 385, 532; — Fratergaard 352; — Kirken 339; — Klosterporten 393; — Lille Ladegaard 349; — Molbechshus 352; — Scavenii Stiftelse 393.
 Spaniere 146 f.
 Sparekasser 214.
 Speitzer, Thomas, Kirurg 481.
 v. der Spell, Frandt, Væver 494 f.
 Spend, Inger 200.
 Spengler, Michael, Guldmed 566.
 Sperlagen 25.
 Spidsforretning 487.
 Spierling, David, Kirurg 474.
 Spinola, Ambrosius, Marki 491.
 Spjellerup Sogn 5.
 Sponneck, Greve 206.
 Sporon, Amtmand 20.
 »Spring« 325.
 Sprogø 392.
 Spyerrose (Spydemose) 93.
 Spændselstrøje 329.
 Ståttaragubbar 265.
 Stafkarls-kunungar 263.
 Stagstrup Kirke 224.
 Stakkede Hesle 99.
 Stakket Mærmark (Meigetmark) 100.
 Stakket Stenløse Skift 100.
 Stalhut, A., Godsejer 230.
 Stampenborg, Baroni 24.
 Stamtavler 383.
 Starck, Johan Friedrich Chr. E., Reservkirurg 601.
 Starinsky, Samuel, Hofkirurg 484.
 Starup Sogn 397.
 Statholdere 296, 302, 364, 553.
 Statius, Jørgen, Skolapper 59 ff.
 Stauning Kirke 523.
 Stednavne 212, 219 f.
 Steemann, Poul Chr., Amtmand 342, 347—355.
 Steen Jørgensen 103, 110, 125 f.; Hustru: Agnete Cathr. Mortensdatter.
 Steensen, Slægt 396.
 Steenstrup Forstanderskab 12.
 Steenstrup, Chr. Wogelius, Godsinspektør 349 f., 353.
 Steenvinkel, Peter Chr., Professor 81, 132, 140.
 Steffensen, H., 415.
 Stege Kirke 393, 439; — Mølleport 231.
 Stegs- (Stiels-) Land 92.
 Stejlebjerg 81, 133.
 Stenalderfolk 208; — hav 209; — periode 385.
 Stenbock, Magnus 205.
 Stendrup, Jakob, Hofkirurg 471, 485;

- Hustru: Mechtele Sibylle Ackermann.
- Stenhøje 93.
- Stenkeele (Stenkæle, Stenkiæle) 93.
- Stenkildegaard, Søhøjgaard 91.
- Stenks Agre 75.
- Stenland (Stenlang) 92.
- Stenløse Kirke 406.
- Stenrenden 100.
- Stensnau (Stens Naus Skift) 99 f.
- Stenstrup Troldestue 527.
- Stephensen, K., cand. mag. 510.
- Stevin, Simon 498.
- Stieren, Forvalter 346.
- Stiftelser 341, 346 f., 517.
- Stiftsprovster 335 ff.
- Stockholm, Statens historiske Musæum 373 f.
- Stodderdronning 264; — kejser 264; — kejserinde 264; — konge 256 —293; — prins 264.
- Stolberg, F. L., 391.
- Stolemagere 469.
- Storck, H., Professor 226, 404.
- Store Axellose 100.
- Store Braage-Mad 92.
- Store Dybdal 100.
- Storehedinge Landsogn 7; — Præsterække 526.
- Store Magleby Kirke 431.
- Store Mærmark (Meyelmark) 99.
- Storhuer 329.
- »Storkerede« 99.
- Storm, Erik Madsen 126; — Hans 90.
- Stormflod 104 f.
- Stormflodsdagene 397.
- Storning Kirke 399.
- Stos, Veit, Billedskærer 233.
- Strandbjerg 93.
- Strøm-Theisen, Arkitekt 517.
- Stubbekøbing 533; — Kirke 394, 533.
- Stubberkloster 219, 230, 407, 514.
- Stygge, Jørgen, Foged 25.
- Stændervalg 383.
- v. Støcken, Charlotte Fr. 70; — Chr., Elatsraad 70.
- Støvringgaard Kloster 396.
- Suhr, Peter 67.
- Suidtzer, Hendrik Hansen, Snedker 573.
- Sulebygninger 548; — hus 229; — lade 211.
- Sunde Stene (Sone Stene) 92.
- Superintendenten 130.
- Swallerup Kirkelade 409.
- Svan, Oluf 28.
- Swane, Hans, Rektor 97; — Hans, Ærkebisop 621.
- Swaneke Kirke 416.
- Swansø, Niels, Præst 389.
- Sveistrup, Chr., Fuldmægtig 505.
- Svelle Rye (Svelle Ryk, Suegle Rog) 99.
- Svend, Sven, Estridsen 381, 400; — Andersen, Klokkestøber 401; — Bisp 115, 430.
- Svendborg, Anna Hvides Gaard 516 f.; — Musereden 394; — St. Nikolaj Kirke 216.
- Svends Helde 92.
- Svenskegrave 532; — krigen 217, 399 f.
- Svenskerne 217.
- Svikler 539.
- Svindinge Sogn 19.
- Svinds-(Svins-)mose 93.
- Svinekjær 75.
- Svinninge Kirke 233.
- Svolderslaget 205.
- Synsforretninger 30—44.
- Syrachs Dirichsen, Billedskærer 363.
- Sæby Kirke 520; — Klosterkirken 217.
- Sækkemad 92.
- Søbjerg 75.
- Søborg 295.
- Søe, Anne, Frue 217.
- Søegaard, Thyge, Oberstlieutenant 208.
- Søhøjgaard, se Stenkildegaard.
- Søllerød Sogn 214.
- Sølvnakker 330.
- Sønderbjerg Kirke 232.
- Sønderby Kirke 123.
- Søndergaard, Ole, Maler 235, 414, 522.
- Sønder Jernløse Kirke 550.
- Søndermose 93.
- Sønderskov, Christen, Krovært 69 f.; — Magdalene, C. 70.
- Søren Christensen, Stodderfoged 262; — Kristensen 42; — Lausen 162; — Pedersen, Kapellan 132; — Sø-

- rensen 402; — Terkelsen 192 f.;
— Maler 639 f.; — Snedker 26.
Sørensen, A. H., Kontorchef 510;
— Axel, Arkitekt 404; — P.,
Dr. 150.
Sørup 217; — Fogedgaarden 408.
Søstykke 92.
- »Taagbrøgen« 39.
Taars Sogn 245.
Tandlæger 395, 477.
Tape, Tapen, Claus, Købmand 362;
Hustru: Abel Ahrens; — Margre-
reta 362.
Tapetsere 303, 571, 583.
Tasmanien 593.
Taulov Kirke 406.
Tejn, Fiskerleje 393.
Termansen, Niels, Maler 231 f., 235,
413 ff., 523.
Terndrup, Familie 206.
Terpegaard, Tarupgaardt, Tarup-
gaard, Taarpegaard 80, 87 f.
Terslev 385; — Sogn 392.
Tersløsegaard 341.
Thal, Rasmus Samuel, Overkirurg 601.
Thamsen, Jacob, Maler 522.
Theilgaard, Guldsmed 335 f.
Theiste, Kirurger 207.
Therby, Anders, Skræder 269.
Thetze, Bisp 115 f.
Thiellisen, Sagfører 510.
Thiset, Arkivar 215.
Thisted 534; — Bispegaard 534; —
Kronens Mark 534; — Musæet
209.
Thomas Christierni 607; — Iversen,
Borgmester 127, 132; — Bisp af
Canterbury 232.
Thomsen, Karen 518.
Thore, Konge 261.
Thoreby Sogn 245.
Thorslunde Kirke 414.
Thorvaldsen, A., Billedhugger 215;
— Bertel, Billedhugger 393.
Thor 100—105; — huse 105 f.;
— Sø 101.
Thostrup, Tobaksfabrikant 222.
Thott, Aage Andersen 370; Hustru:
Dorthea Tidemann; — O., Stats-
minister 514.
Thumpe Niels 273.
- de la Thuillerie, Mathieu C. 300.
Thuren, Hjalmar, Filolog 380.
Thurø 12 f., 217.
Tidemann, Tidemand, Slægt 517;
— Dorthea 370.
Tidlig Rosen 14.
Tiedtke, D., Kirurg 157
Tiende 113.
Tiim Kirke 522 f.
Tilemann, Johan Nic., Amtsprovst
132.
Tinggyde 92; — mark 92; — skifte
92.
»Tinkeklokke« 428.
Tise Kirke 520 f.
Tisvilde, Actieselskab 230; — He-
lene Grav 230; — Kildeblok 214.
Tjæreborg Sogn 535.
Tjæreby Kirke 366 f.
Tobak 383.
Tobasius 564.
Tobiesen, Præst 5.
Tode, Johan Clemens, Rejsebarber
475 f.
Toet 545.
Tofteagrene 99.
Toftkjær 100.
»Toftemaal« 100.
Toldere 102, 391, 621.
Top, Mads Hansen 158.
Topografi 212—220, 389—397, 530
—535.
Topshøj 92.
Topsvængen 77.
Torbenfeldt 43.
Tordenvaaben 208.
Torkuhl, Arendt 416; — S., Klok-
kestøber 236.
Torslev Kirke 221.
Torstensson, L., General 382.
Tostrup, H. P., Præst 394.
Tostrup Kirke 401.
Trahn, E., Frk. 399.
Tranebjerg Kirke 432, 520.
Trans Kirke 406.
Triquetrum 298.
Trojel, J. K., Kapellan 152, 158.
Trolde 113.
Trolle, Børge, Lensmand 28; —
Herluf 391, 531; Hustru: Birgitte
Gøje.
Trolleborg Seminarie 97.

- Trollemose 93.
 Trommeter 185.
 Tronier, Slægt 526.
 Truelsmosegaard 91.
 Truestrup, By 214, 230.
 Tryggevalde 309, 515.
 Træhvergarmskørter 329.
 Træplantning 217.
 Træglborg, Ann' 526.
 Tudse-(Tusses-)Krog 93.
 Tue, Ærkebisop 118.
 Tuegaard 83.
 Tuekjær 92.
 Tugthuse 257.
 Turup Kirke 124, 128; -- Mølle 89.
 Tved Kirke 394, 403; -- Sogn 5 f.
 Tvede, Gølfred, Arkitekt 515.
 Tvenge, Mads Marius, Præst 141.
 Tverstykkerne 100.
 »Tyd« 381.
 Tyvelav 261.
 Tømmerby Kirke 395.
 Tømrere 27, 222, 226, 503.
 Tønderske Kniplinger 387.
 Tørring Kirke 236.
 Tørvelandet 75.

 Udby 408; — Kirke 523.
 Udbynedre Kirke 415, 521.
 Uggerslev-Norby Slægt 79.
 Ugilt Kirke 234.
 Uglebjærggaard, se Drudgaard.
 Udall, F., Arkitekt 218, 226; —
 Kaj, stud. polyt. 510.
 Ulfeld, Ulfeldt, v. Wiefeldt, Corfitz
 399; — Flamming 399; — Jakob
 217.
 Ulfstand, Hack 241; — Jens Hol-
 gersen 207.
 Ulkemaal 100.
 Ulrik, dansk Prins 56; — Hertug
 af Holsten 296 f.
 Ulv Kirkeruin 227.
 Unger, Wulf 235.
 Ungstrup Kirke 512.
 Upmark, G., Dr. 510.
 Uranienborg 297 f.
 Urmagere 383, 404, 528.
 Urne, Axel 29; — Christoffer 549 t.;
 Hustru; Sofia Lindenou; — Just
 199; — Jørgen 87, 90, 102; —
 Jørgen 218; — Sivert 40; — So-
 phie 195—203.
 Uteed 249.
 Utenhof, Wllgang, Kansler 101.

 Vaabensted Sogn 245.
 Vaadagre 99.
 Wählin, Th., Domkirkearkitekt 226,
 404, 510.
 Vaalse, Borrebakken (Egenæsborg)
 407.
 Vacher, Kræmmer 576.
 Wagner, Præst 226.
 Valby, Bondegaarden 392.
 Valbykyser 326, 331.
 Valdemar Atterdag 205, 367, 430 f.,
 456.
 Valentin Christensen 635; Hustru:
 Abigael.
 Walkendorf, Chrf., Lensmand 25 ff.,
 296, 300, 302, 306.
 Walkendorfernes Gravkapel 399.
 Vallekilde Kirke 386.
 Wandal, Peter J., Præst 362.
 Vandborg Kirke 522.
 Varde Musæum 397.
 Wardinghausen, Slægt 526.
 Warenburg, se Vordingborg.
 Varepriser 383.
 Varheil, Peter, Dr. 302.
 Warnstedt, Hans Wilhelm, Teater-
 direktør 389.
 Wartberg, P. 240.
 Vedel, v. Wedel, Wedel, A. F. S.
 Gehejmelegationsraad 208; — An-
 ders Sørensen 299, 301; — Bernt
 307; — Krigsraad 165.
 Wedell-Neergaard, Baron 518.
 Wegerslef, Inger Margrethe 615.
 Weghe, Powel 224.
 Weiberg, Weibgers, Johan Günther,
 Livkirurg 470; Hustru: Margrethe
 Andersdatter Knock.
 Weilbach, A., Gartner 3.
 Vejen Sogn 397.
 Vejle røde Kor 219.
 Vellef Sogn 218.
 Vendelboer 395.
 Vendsyssel historiske Musæum 395,
 404.
 Vendsyssel-Studier 385.

- v. d. Wense, Wilh. 296.
 Werchmeister, Karen 614.
 Werdelman, Kræmmer, 571, 580, 582.
 Werner Berthelsen, Væbner 124.
 Werner, Hans, Billedskærer 359.
 v. Wesen, Agnete Sibylle 471.
 Vestløsgaard 217; — Voldsted 409.
 West, Præst 15 f.
 v. Westen, J. C., Apoteker 157; — P., Professor 157.
 Vester Egede Sogn 2.
 Vesterkjær 101.
 Vester Tørslev Kirke 401.
 Vestervig, Liden Kirstens Grav 534.
 Vesterø Kirke 412.
 Vesterulslev Sogn 245.
 Vester Velling Kirke 236.
 Vestfal, Mikkel, Klokkestøber 236.
 Vestrinck, Henrik 176.
 Wetzler, Frk. 583.
 Veyberg, Anna Margrethe 69 f.; — Friederich, Hofjunker 69.
 Vibe, Wibe, Mikkel 501; — Kaptajn 90.
 Viborg, Domkirken 218, 506; — Katedralskolen 396; — Stiftsprovstegaarden 230, 409.
 Wichman, Henr., Sadelmager 571, 573.
 Wiehe, Emilie 390.
 Wiesener, Christian Frederik, Rejsekirurg 476, 483; — Johan Christian, Kirurg 483.
 Viffert, Axel, Lensmand 225.
 Vigersted Kirkelade 406, 518.
 Vignæs Sogn 245.
 Wilbrecht, Johan Wilhelm, Hofkirurg 480.
 Vilhelm, Bisp 512; — Mathæussen 401; — Abbed 373, 376, 384.
 Wilhelmine, dsk. Prinsesse 466.
 Willemoes, Peter 518.
 Willoughby, Peregrine, Gesandt 306.
 Willumsen, Jakob, Borgmester 233 f.
 Vilslev Kirke 520.
 Vilsted Sø 515.
 Vind, Holger 557.
 Vinderslev Kirke 411, 519 f.
 Vinding Herred 394.
 Vindinge Kirke 360.
 Winecke, Christian, Jagtbarber 472 f.; Hustru: Anne Norman; — Nikolaj, Bartskeer 473; Hustru: Hedwig Bülow.
 Winge, Kirkevæрге 638.
 Vinhandlere 471.
 Winsløw, Winslow, Carl 213; — Christian Frederik, Hofkirurg 476, 480, 485; — J. B., Anatom 384.
 Winther, Chr. Henrik, Rektor 134.
 Visborggaard 399, 408, 514 f.
 Visby 451; — Nikolajkirke 451.
 Withusen, Carl Christopher, Hofkirurg 476, 485.
 Vitskøl Kloster 385, 395.
 Vium Tinghøj 218.
 Voergaard 228.
 Vogell, J., Kapellan 130 ff.
 Vognmænd 502.
 Vognsøn, Familie 236.
 Vogt, Christine 466.
 Wohlert, Hans Frederik, Hofkirurg 474, 476, 485.
 Voigtländer, Gabriel 185—194.
 Voldsteder 393, 407 ff., 518.
 Voldum Hospital 406; — Kirkelade 230.
 Wolf, Johan Conrad Detlef, Kirurg 480.
 Vorbasse Sogn 397.
 Vordingborg 309; — Slotsruin 231, 434.
 Worm, Christen, Bisp 615, 622—625, 637; — Ole 388.
 Worsaae, Direktør 211.
 Vorupør Kirke 523.
 Voscamp, Anna Margrethe 69 f.; — Charlotte Fr. 70; — Christian, Domherre 70; — Christine Margr. 69 f.; — Hans, Justitsraad 69 f.
 Voss, de Voss, Abraham, Væver 499; — Christian Ludvig, Hoftandlæge 477.
 v. Wovern, Hans Hansen, Kapellan 134.
 Voxlev Kirke 520.
 von Woyda, Kammerpage 238.
 Vragling 28.
 Vrange Struens Skift 75.
 Wrangel, Helm 206.
 Vrangstrup Kirke 411.
 Vrejlevkloster 514.
 Vrejlev Klosterkirke 233, 235.
 Wulf, Fr., kgl. Sekretær 583.

- Wulfisen, Slægt 526.
 Würtzen, Ritmester 111.
 Vængemarken 99.
 Værftskommission 382.
 Værløse Kirke 232.
 Yævere 486—499.
 Yævermøde 542.

 Yderrøn 538.
 Yndevel, Gaard 97.

 Zangenberg, A., Frøken 209; —
 Arkitekt 510.
 Zoilus, græsk Taler 190.
 Zwergius, D. G., Præst 207.
 Zytphen Adeler, Baron 521.

 Æbelholt Aa 368; — Kloster 366
 — 379, 398, 401; — dam 368;
 —, vang 367 f.
 Ærdal, se Ardal.
 Æreboe, R. 240.
 Ærkebisper 117 f., 621.
 Ærø, se Arrøe.
 Ærøskøbing. Apoteket 217.

 Ødsted Kirke 236.

 Øllegaard, Margrete 415.
 Øltold 557.
 Øm 219; — Kirke 512; — Kloster
 219, 384, 396, 407.
 Øresundstold 302 ff.
 Ørholm Fabrikker 532.
 Ørkil Slotsbanke 504 f.
 Ørslevkloster 521.
 v. Ørsted, Jørgen, Barber 466, 485;
 — Jørgen Pedersen, Hofbarber
 466 f.; Hustru: Cathrine Formen-
 treaux.
 Ørtschen 563.
 Ørum Kirke 407.
 Øsløs 526.
 Øster Assels Kirke 416.
 Øster Brønderslev Kirke 522.
 Østerby, Hans Hansen 126.
 Øster Hassing Kirke 398.
 Østerild Kirke 523.
 Øster-Liisbjerg Herred 534.
 Østerulslev Sogn 245.
 Østofte Kirke 411.
 Østre Fiskebæk 93.
 Østrup. Bispegaarden 503, 515.
 Øxendrup Sogn 20.
 Øxnehjærg 81.